

**IRATAIM
AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.**

KOSSUTH LAJOS.

MÁSODIK KÖTET.

A VILLAFRANCAI BÉKE UTÁN.

**BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1881.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest : Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2010
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-963-417-419-6 (online)
MEK-08285

TARTALOM

BEVEZETÉS.

ELSŐ FEJEZET.

A helyzet a villafrancai béke után.

- I. A béke fogadtatása Európában.
- II. Olaszország a villafrancai béke után.
- III. A villafrancai béke francia hivatalos magyarázata.
- IV. A villafrancai béke osztrák hivatalos magyarázata.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország helyzete a villafrancai béke után.

- I. Egy levél hazulról.
- II. Ébredés.
- III. Kazinczy-ünnepély. Magyar öltözet.
- IV. »Nem tágitani!« - a jelszó. - Primási jubileum.
- V. Kormánypolitika. Protestáns Patens.
- VI. A hazai mozgalom politikai iránya.

HARMADIK FEJEZET.

A magyar ügy az európai sajtóban.

- I. Jósika - Ludvig - Horn.
- II. Jósika Miklós tevékenysége.
- III. Jósika Miklós - Kossuthnak.
- IV. Kossuth - Jósika Miklósnak.
- V. Jósika Miklós - Kossuthnak.
- VI. Jósika Miklós - Teleki Lászlónak. Montpellierbe.

NEGYEDIK FEJEZET.

Rokonszenv-tüntetés a magyar ügy iránt Skóciában.

- I. Meghívások meetingek tartására. - A glasgowi bizottság.
- II. Kossuth nyílt levele a glasgowi bizottsághoz.
- III. Skócia érdeklődése a magyar protestáns mozgalom iránt. - Előkészületek a glasgowi népgyűlésre.
- IV. A glasgowi népgyűlés.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Értekezés Magyarországról.

- Bevezetés.
- I. A magyarok liberalitása a nem magyar fajú lakosok iránt.
 - II. Nyelvkérdés.
 - III. Horvátország és a panslavismus.
 - IV. Visszapillantás a harcot megelőzőtt reform-mozgalomra. - Demokratikus reformok.
 - V. Az alkotmány biztosítására hozott törvények.
 - VI. Császári hála: császári forradalom és annak céljai.
 - VII. Adatok a császári forradalom politikai történelmének jellemzéséhez.
 - VIII. Egy nevezetes adat a harcz végének történelméhez. - Az angol kormány magaviselete Magyarországról.
 - IX. Párhuzam európai fontosság szempontjából Austria s Magyarország közt.
 - X. Magyarország önállási képessége.
- Befejezés.

JEGYZETEK az V-dik fejezethez.

FÜGGELÉK a magyar ügy ismertetésére irányzott törekvésekről szóló fejezetekhez.

Jósika Miklós - Kossuthnak.

Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.

HATODIK FEJEZET.

Széttekintés a megszakadt összeköttetések újból felvétele szempontjából.

- I. Levélváltás (nemeskéri) Kiss Miklós ezredessel és gr. Teleki Lászlóval az összeköttetéseknek Olaszországgal újból felvétele felől.
- II. Levélváltás Garibaldival.
- III. Levélváltás Farini dictátorral.
- Függelék. Egy történetirati tévedés helyreigazítása.

HETEDIK FEJEZET.

Tapogatózás Franciaországban.

- I. Levélváltás Rapettivel
- II. A congressus elnapolása.
- III. Érintkezés Napoleon herczeggel.
- IV. Érintkezés Thouvenel külügyminiszterrel.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A hazament legionáriusok irányában vállalt kötelezettség megszegése.

- Tanuvallomások
- Levélváltás Napoleon herczeggel

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az 1860. ápril 19-ikei provisorium.

- Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.
- Ludvig - Kossuthnak Londonba.
- Válasz Ludvig ápril 20-kai levelére.
- Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.
- Levél-töredék.
- Utasítás Kiss Miklós ezredes urnak a magyar nemz. Igazgatóság párisi megbízottjának.
- Jegyzék a 463-ik laphoz.

TIZEDIK FEJEZET.

Jelentés hazulról s tanácsaim haza.

- Komáromy Györgytől a hazából június 15-én vett jelentés.
- I. Adat az ország forrongó állapotának ismeretéhez
- II. Jósika Miklós Kossuthnak.
- III. Levélváltások. (Kivonat)

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Viszonyaink a turini kormánynyal.

- Bixio - Szarvadyak.
- Utasítás Pulszky Ferencz urnak Turinba küldetése alkalmával.
- Pulszky Ferencz jelentései.
- Az egyezkedés.
 - I. A Magyar Nemzeti Igazgatóság Cavour gróf miniszterelnöknek.
 - II. Kossuth Cavournak.

BEVEZETÉS.

Irataim e II-ik kötete azon politikai működés történelméhez szolgáltat adatokat, melyet mi, hazánk eltiprott államjogának s nemzetünk e joghoz kötött függetlenségi aspirációinak képviselőjére hivatott magyar emigráció, a villafrancai béke-egyezmény után is folytatni hazafiui kötelességünknek ismerénk.

Azóta sok megváltozott. Minden! Az oltár, melyen mi áldozánk, rommá döntetett, - a nemzet maga, saját kezeivel döntötte rommá; a hitet, mely nekünk vallásunk vala, népünk szivéből ugyan nem lehet kiirtani; nem lehet, hogy a magábaszállás perczeiben e hit áhitata még azoknak kebléből is egy-egy bánatos sóhajt ne idézzzen elő, kik csináltak maguknak faragott képeket, hogy imádják: de a magyar függetlenség ősi vallása ma nem tartozik Magyarországon a »törvényesen bevett vallások« közé. A jog törvénnyel lett megtagadva. Merre fog fordulni az emberi dolgok változandóságának kereke? - nem jósolgom. Minő lesz a sors végítélete, melyet a jövő fog kimondani, a mi emlékünknél, kik a magyar nemzet ősi szent jogának zászlaját magasán lobogtatók isten és világ előtt, és azon nemzedék emléke között, mely annak helyébe hitevesztetten a jogfeladás zászlóját üttette fel? elhagyja-e végkép az isten is az ügyet, melyet egy szerencsétlen órában a *hivatalos* nemzet elhagyott? - jó, hogy nem tudom. „*Sit coeca futuri mens hominum fati; liceat sperare timent.*”¹ De egyet tudok. Azt tudom, miként a magyar emigráció emlékeitől nem fogja a történelem azon elismerést megtagadhatni, hogy hazafiui kötelességet teljesített, midőn a villafrancai csapásból nem elcsüggedést, hanem ösztönt merített lankadatlan kitartással folytatni a haza függetlenségének visszaszerzésére irányzott törekvését.

E tudomásom azon tényen alapszik, hogy a magyar emigráció ez elhatározását egyrészt Európának általában, különösen pedig Olaszországnak a villafrancai békére következő politikai helyzete, másrészt hosszas ájultságából felocsudó nemzetünk akkori magatartása elvitázhatlanul indokolják is, alkalmoszerűnek is bizonyítják.

Ki fog ez tünni az itt következő történelmi visszapillantásból, mely a magyar emigráció ez időszaki működésének ismertetéséhez bevezetésül szolgál.

¹ Ime teljesítem számos vidéki olvasónak azon óhaját, hogy ez Iratok folyamán előforduló idézetek magyarázatát jegyzékbe tegyem. Helfy.

Sit coeta sat. (Lucanus): Legyen vak az emberek elméje a jövő előtt; hadd reméljenek az aggódók.

ELSŐ FEJEZET.

A helyzet a villafrancai béke után.

I.

A béke fogadtatása Európában.

Az osztrákot ki kell üzni az olasz félszigetről! Ki kell zárni minden befolyásból Olaszország ügyeibe! Vissza kell Olaszországot adni önnön magának! Szabaddá, függetlenné kell tenni az Alpeseektől az Adriáig! - E programmal lépett III. Napoleon a szárd királylyal szövetségre; e programmal vezette csatára hős seregeit; e programmal győzött Magentánál, Solferinonál. És mikor győzött, programját a következő pontozatokra szállította le, melyeknek alapján Villafrancában 1859. július 11-én az osztrák császárral békét kötött:

1. A szerződő felek azon lesznek, hogy olasz confoederatio jöjjön létre a pápa tiszteletbeli elnöksége alatt.
2. Az osztrák császár átengedi jogait Lombardiára (Mantua és Peschiera erődök kivételével) a francziák császárájának, ki az átengedett területeket a szárd királyra ruházza.
3. Velence az olasz confoederatio tagja lesz, de az osztrák császár koronája alatt marad.
4. A toscanai nagyherceg s a modenai herceg visszatérnek államaikba s általános amnestiát adandnak.
5. A két császár a nélkülözhetlen reformok behozatalára fogja a pápát felkérni.
6. Teljes és tökéletes amnestia.

Ennyi volt az egész!

Ezért ontatott ki annyi tömérdek vér!

A békepontozatok így szárazon előadva is elegendők annak megértésére, hogy Napoleon császár e váratlan »csinálmanya« senkit sem nyugtatott meg. Olaszországban elkeseredést idézett elő, Franciaországban megütközéssel fogadtatott, Európaszerte gyanakodást ébresztett.

Általános volt a meggyőződés, hogy ez nem béke, hanem beláthatlan bonyodalmak kufteje; az olasz kérdést megoldás helyett elmérgesíti s oly állapotot teremt, mely Európa békéjére még fenyegetőbb, mint az előbbeni volt.

E meggyőződést hangoztatta az európai sajtó mindenütt, a hol csak szabadon nyilatkozhatott. A közvéleménynek még oly kiválólag higgadt közlönyei is, mint pl. az angol »Economist«, kereken kimondták, miként »Napoleon császár e békével nem vallott becsületet. Cynicus könnyelműséggel hazudtolta meg ígéreteit; rendszerré akarja szilárdítani Ausztria tulsúlyu befolyását Olaszország ügyeibe, holott a háboru céljának egyenesen e befolyás kirekesztését vallotta.«

Lord *John Russell* angol külügyér ez általános meggyőződésnek hivatalos kifejezést is adott lord *Cowley* párisi angol követhoz jul. 25-én és aug. 9-én intézett sürgönyeiben.

Előrebocsátván, miként »Nagy-Britannia kormánya teljes készséggel el fogja ismerni a területi nagyobbodást, mely a béke által a szárd király számára biztosittatik,« megütközését fejezte ki a felett, hogy a villafrancai egyezmény ezen tul menve, Olaszország jövőndő sorsa felett amugy rövid uton (*in a brief fashion*) határoz.«

Kijelentette az angol külügyér, miként »egész Európa kívánja, hogy Olaszország ne hagyassék azon biztonságtalan és elégedetlen állapotban, mely az 1856-iki párisi konferencián az angol és francia meghatalmazottak észrevételeire alkalmat szolgáltatott; egész Európa kívánja, hogy Olaszország oly szervezetet kapjon, mely némi biztosságot nyújthat azon zavarok és forradalmak ellen, melyek már akkor előreláttattak. Ezt a villafrancai egyezmény által lehetetlen elérni. Ha ez egyezmény végrehajthatná, - az osztrák császár, a pápa által pártoltatva s a restaurálni szándékozott két osztrák főherceg által engedelmesen támogatva, okvetlenül tulnyomó befolyást gyakorolna a tervezett olasz confoederatio tanácsaiban. Hogy hány szavazattal fogna birni Velence birtokánál fogva, - az nem gyakorlati fontosságú dolog. Az osztrák császárnak sem akaratában nem lehet, sem tehetségében nincs azon minőségből kivetközve jelenni meg a confoederációban, hogy a hatalmas osztrák birodalom uralkodója. *Hatalma osztrák lesz; eszközei, nézetei osztrákok lesznek.* Ez a helyzet természetében fekszik. Miként remélhetné a szárdiniai király, hogy ettől őt eltérítheti, vagy hogy ennek ellentállhat? E tulnyomasztó (overwhelming) hatalom árnyéka elfojtaná Olaszország függetlenségének világát, s oly állapotot hozna létre az olasz félszigeten, mely rosszabb volna annál, mely a háboru előtt volt.«

Igy ítélte a villafrancai béke felől az angol kormány.

»Az osztrák császár sehol, semmi helyzetben, semmi minőségben nem vetközhetik ki azon jellegből, hogy ő az osztrák birodalom uralkodója. Hatalma, eszközei, nézetei mindig s mindenhol csak osztrákok lehetnek.« - Én Istenem! Minő szomorú, de mert elvitáztatlan tény mond, minő végzemes ítélet rejlik e szavakban azoknak emlékére, a kik akárhol másutt is a világon szemet hunytak azon igazság verő fénye előtt, hogy az osztrák császár a mig csak osztrák császár, sehol a világon, semmi minőségben nem lehet más, mint osztrák császár! Osztrák hatalmában, osztrák politikájában, osztrák eszközeiben, osztrák nézeteiben, osztrák érdekeiben! - És vannak emberek, a kik csodálkoznak (én istenem! »csodálkoznak«!), hogy én haza (már hogy »haza«) nem megyek; - - és miután magyar polgári minőségemből kivetköztettek, akadnak emberek, magyar emberek! a kik amugy könnyedén azt mondják: »mit zugolódik? mit zugolódnak fiai? hiszen csak akármely osztrák konzulnál kell jelentkezniök, hogy magyarok maradhassanak!« - - *De profundis ad te, Domine, clamavi.*² Ne szállj perbe miattuk a nemzettel! ne büntesd meg egy nemzedék vétkét az utódokban! - - - -.

Az igazság, melynek az angol külügyér kifejezést adott s melyben a világ közvéleménye osztozott, annyira szembetűnő, miszerint épen nem lehet csodálkozni, hogy a villafrancai békét az olasz kérdés szempontjából nem lehetvén kimagyarázni, önként felvetette magát a kérdés, hogy mit akarhatott Napoleon e váratlan, indokolatlan békével?

Napoleon magát néhány év alatt az egykori *hám*-i fogolyból, a csak kalandos merényletekről ismeretes számüzöttből Franciaország császári trónusára s e trónuson oly állásra küzdött fel, hogy jóformán a sors arbiterjének tekintetett Európában.

Ily emberről senkisem volt hajlandó feltenni, hogy minden cél nélkül keserítette el Olaszországot, minden számítás nélkül parancsolt »megállj«-t diadalmas seregeinek, - s mert ilyesmit senkisem vélt róla feltehetni, tehát titkos szándokokat, messzevágó terveket tettek fel, s a megfoghatlan békének rejtett célokban keresték magyarázatát.

Angliában általánossá vált a nézet, hogy Napoleon azért kötött békét az osztrákkal, miszerint harcedzett seregét »más nagyobbszerű vállalatra« alkalmazhassa; s Nagy-Britannián végig zúgott a kiáltás, hogy e nagyobbszerű vállalat alatt nem kevesebbet, mint Anglia invasióját kell érteni. Aggályos arcczal adtak e sejtelemnek kifejezést még a leghiggadtabb tory állam-

² A mélységből hozzád kiálték, uram.

férfiak is, a szabadelvű lapok pedig riadalmi hangon sürgették a kormányt, hogy úgy fegyverkezzenek, úgy készülődjenek, mintha Napoleon már megüzente volna a háborút Angliának. - E feltevésnek nem volt semmi alapja; az invasiót illetőleg bizonyosan nem. De Anglia érdekei nincsenek magára a szigetországra szorítva s még a kik az invasióban nem hittek is, nem vélték valószínűtlennek, hogy Napoleonnak szándokában van a keleti kérdést az oroszokkal és osztrákkal közösen, Anglia rovására felmelegíteni. Hát Anglia csakugyan fegyverkezett, rendkívüli erélyvel fegyverkezett. Még *Palmerston* és *Russell* is oda nyilatkoztak a parlamentben, hogy bár minden méltánnyal viseltetnek a francziák császárnak loyálisága iránt, mindazáltal a fegyverkezés folytatását multhatlanul szükségesnek tartják.

Németországban szintegy egyetértett mindenki abban, hogy Napoleon császár forral valamit, de ott általános volt a hit, hogy annak a forralásnak tárgya nem Anglia, hanem Németország. A Rajna, - úgy mondák - régi vágytárgya a francziának; e vágy kielégítésével akarja Napoleon az elégedetlenséget megkérlelni, melylyel a francia nép a villafrancai »gyengeséget« fogadta. Bosszút akar állni a németeken az ellenséges indulatért, melyet a lefolyt háboru alatt iránta tanusítottak. Lekötelezte maga iránt Ausztriát; kiméletesen bánt vele, miszerint biztosítva legyen, hogy Ausztria nem segíteni Németországot, ha ezt a francziák megtámadják. Ez a villafrancai csinálmány indoka, magyarázata. És e magyarázat alapján megindult a nemzetegységi mozgalom Németországban, azon nemzetegységi mozgalom, melyről Napoleon nekem azt mondta: »*Ça ne me va pas*«,³ s bár egy helyütt a diplomatai óvatosság, más helyütt a regionalis érdek nemcsak különböző, hanem ellentétes terveket is hozott szőnyegre: tagadhatlan, hogy a mozgalom éle határozottan Ausztriának a német szövetségből kizárása felé irányult. Az a Németország, mely pár hónap előtt annyira buzgott Ausztria mellett: a villafrancai béke után Ausztriát francia zsoldba szegődött árulónak tekintette, ki eladta Németországot, hogy magát megmentse.

Minő gyarlók az emberész számításai! Minő erő van a történelmi kérdések logikájában! Akármire számított Ausztria a villafrancai béke aláírásánál, arra nem számított, hogy az bevezető cikket képezend a *prágai* békéhez, mely őt Németországból kizárta. - Vajjon ezzel be van-e rekesztve a német egység kérdésének syllogismusa? - Aligha. Már akkoron is volt párt Németországban (»*német párt*«-nak hívták), mely Ausztria kizárása mellé azt írta programjába, hogy Ausztria német tartományainak önmaguktól bele kell esniök Németországba. A történelmi logika órájának számlapján a perczmutató néha éveken át lassan mozog, azután egyszerre nagyot szökken - - - és megkondul az óraharang.

De nemcsak az angolok s németek bizalmatlankodtak s fegyverkeztek, - még az orosz is gyanakodott.

Minden európai hatalmak közt az orosz volt az, mely az osztrák elleni háborut kedvteléssel fogadta. Kereken tudtára adta az angol tory kormánynak, hogy teljességgel nincs szándékában megfogni a kezét, mely Ausztriára halálos csapást mér. Kevéssel a háboru kitörése előtt tudtára adta a németeknek, hogy ha fegyverhez nyulnak Ausztria mellett, az orosz fegyverhez fog nyulni Franciaország mellett ellenük (Gorcsakoff jegyzéke, márcz. 27. 1859.) s Nápoly berlini követének május 28-ikai és június 6-ikai sürgönyei arról is tudomást nyújtanak, hogy Oroszország már a háboru alatt a porosznak Ausztria rovására még területi szerzeményeket is kilátásba helyezett⁴ ha Németországot a háboruba való avatkozástól visszatartja. Sőt az is

³ Az nem járja - az nincs inyemre.

⁴ Említésre méltó, hogy az orosz diplomata e lépései *Bismarck* urnál, ki akkor porosz követ volt Szent-Pétervárott, meleg támogatásra találtak. *Sauli* szárd képviselő 1859. június 1-én kelt bizalmas jegyzékében azt írta Szent-Pétervárról kormányának, hogy »a kisebb német államok képviselői dühösek (sono furiosi) e miatt *Bismarck* ellen; vádolják, hogy inkább francia és olasz, mint német.«

positív tény, miként az ellen sem volt az oroszok kifogása, hogy az olasz háború a Dunához s Tiszához kiterjesztessék. Elfogadta Magyarország függetlenítésének eszméjét. Ohajtotta az osztrák ház hatalmának megtörését. Számított rá, hogy megtöretik.

És most egyszerre csak azt látta, hogy Napoleon győzelme tetőpontján megmenti Ausztriát, s barátjává, szövetségesévé fogadja az ellenséget, kit megtörni igyekezett.

Nem értették e változást Szent-Pétervárott. Nem is érthették. Megcsalatra érezték magukat s gyanakvó bizalmatlansággal lesték, hogy hová vág e meglepő átfordulás.

* * *

Ilyen volt a fogadtatás, melylyel a villafrancai béke Európában találkozott. Az orosz gyanakodott, az angol fegyverkezett, a német sorakozott; gyanú s bizalmatlanság mindenhol, melynek tüze az ingerültség szenvedelmes kitörései naponként olajat öntöttek. Bizonytalannak, tarthatatlannak ítélte a helyzetet az egész világ. Gyűltek a vihar jelei minden oldalról a politikai láthatáron, s nekünk magyar emigrációnak, lehetetlen volt e helyzetből ösztönt nem meríteni, hogy résen legyünk, kapcsot keressünk a megoldatlan vagy felmerülhető kérdések és hazánk ügye között, s megtegyünk mindent, a mi tőlünk kitelhetik, hogy az előfordulható alkalmat nemzetünk siker kilátásával felhasználhassa azon aspirációk valószínűsítésére, melyeket a világ előtt képviselni hazafiúi kötelességünk is volt, hivatásunknak is ösmerénk.

II.

Olaszország a villafrancai béke után.

De különösen Olaszország politikai helyzete s a dicsőséges magatartás, melylyel a villafrancai nyomással szemben állást foglalt, - nyújtottak nekünk kilátást, hogy a hon szabadítás váratlanul megszakitott fonalát újra felvehetendjük.

„*Povera Italia!*” - »Szegény Olaszország!« kiáltott fel Victor Emánuel király, midőn a villafrancai „*megállj!*” tudtára adatott. És valóban szegény volt volna, ha ő önmagában s az olasz nemzet rendíthetetlen határozottságában kezességét nem bírta volna annak, hogy az elűzött nagy és kis hercegek nem fognak visszatérni, hogy Velence nem marad Ausztria birtokában, s a feldarabolt Olaszország fejedelmeinek az osztrák körül csoportosuló confederatioja helyett a szabad és független Olaszország nemzeti egységének diadalmas zászlaja fog a Capitoliumról lobogni.

Az olaszok nem ismerték azt a tant, mely a nemzeti függetlenség elalkuvását »bölcsesség«-nek nevezi. Kimondhatlan el voltak Napoleon ellen keseredve. Szószegést vetettek szemére, megcsalattatás fölül panaszkodtak. De nem érték be a pusztá henye sopánkodással, hanem állást foglaltak jogaik terén a nemzeti önérték bátorságával; magukévá tették *Farini* dicsőséges felhívását: „*Előre Olaszország csillagával!*” s daczára a zürichi végleges békeszerződésig

Nyolcz éve, hogy e revelációk közközen forognak Olaszországban, s én nem hallottam, hogy hitelességük csak egy szóval is kétségbe vonatott volna.

Azóta sok változott. Az egykori sz.-pétervári porosz követ is sok evolution ment azóta keresztül. Nagy dolgokat vitt véghez; és nagy hibákat is követett el. Egyike ezeknek Elsas és Lotharingia elvétele a francziáktól. A hatalmas német birodalmi kancellár ma áradozik a barátságtól Ausztria iránt. Hanem végre is »on revient toujours à ses premiers amours.« Lesznek, akik megérik, hogy Elsas és Lotharingia az osztrák birodalom német tartományaiért fognak kicseréltetni. - Kicserélés alatt természetesen az értendő, hogy amazokat visszakapják a francziák; emezeket meg elveszik a németek. - A történelemnek megvan a maga logikája.

Lombardiában tanyázó ötvenezer főnyi francia hadseregnek, magukat Franciaország hatalmas urának akarataival nyílt ellenszegülésbe helyezték.

Ez ellenszegülés színteréül a közép-olaszországi tartományok voltak a körülmények által kijelölve.

A villafrancai béke a háborúnak Velence felszabadítása végett való folytatását Victor Emmánuel királynak lehetetlenné tette, de Toscana, Parma s a Romagna nem voltak az osztrák kezében, mint Velence volt. Parmáról semmit sem határoztak Villafrancában, - a többiekre nézve elhatározták, hogy az elűzött fejedelmek visszatérjenek trónusaikra. De ez még csak irva volt. Hát ez volt az ellenszegülés tere. Becsapni az ajtót előttük, hogy vissza ne térhessenek -: ez volt a feladat.

És e feladat dicsőségesen megoldatott. »Mi nem irtuk alá a villafrancai békeelőzményt, - nekünk az egy darab rongy papír és semmi több! Előre Olaszország csillagával!« - kiáltá el magát *Farini* Modenában. E kiáltás Közép-Olaszország népeinek sorakozási jelszavává lett, s míg a volt háborus hatalmak Zürichben tanácskoztak, hogy a villafrancai békeelőzményt szerződéses nemzetközi jog érvényére emeljék, azalatt Közép-Olaszország népei a kiegyezett császárok akaratának a nép akaratával állották útját; szándokaik elé bevégzett tényeket gördítettek, melyeket csak fegyveres avatkozással lehetett volna felforgatni.

Victor Emmánuel király kénytelen volt megadni magát a hatalmas szövetségesek által reá kényszerített helyzetnek; hüvelyébe csapta kardját, de megüzente *La Marmora* tábornok által Napoleon császárnak, hogy ő a villafrancai egyezményt csak e záradékkal irandja alá: „*amennyiben engem illet*”. Ez annyit tett, hogy arra nézve, a mi az egyezményben Toscanára, Modenára s a pápai tartományokra vonatkozik, - semmi kötelezettséget nem vállal. Napoleon azt felelte reá: „*ám legyen úgy*”.

* * *

A háboru alatt e fejedelemségek és tartományok kormányzatának élén a turini kormány által kinevezett királyi biztosok állottak: Parmában *Palieri*, Modenában *Farini*, Toscanában *Boncompagni*, Romagnában Bologna székhelylyel *Massimo d’Azeglio*.

A villafrancai béke a turini kormányt azon kényszerűségbe helyezte, hogy e biztosokat visszahívja.

Visszahivattak, de azon meghagyással, hogy a közügyek vezetését a legtekintélyesebb polgárok kezeibe tegyék le s adják tudtára a lakosságnak, hogy a királyi kormány nem fogja elmulasztani Közép-Olaszország népeinek jogszerű kívánatait a békealkudozásoknál s az európai hatalmak előtt pártfogolni; egyszersmind bizalmasan utasításba adatott a visszahívott királyi biztosoknak, hogy a lehetőségig felfegyverezve hagyják el tartományaikat. Az ottani önkéntesek közt szolgáló piemonti tisztek pedig biztosítottak, hogy ottmaradásuk állásuknak a piemonti hadseregben s ehhez kötött jogaiknak és igényeiknek nem praejudicál.

Ez intézkedésekkel kapcsolatban július 27-én utasítás küldetett Párisba, kijelenteni, hogy e tartományok népei most már minden befolyás alul felmentve, szabadon fogják akaratukat kinyilatkoztathatni; a turini kormány kötelességének tartja számukra a nem-avatkozást követelni, s reméli, hogy Európa tisztelni fogja határozataikat, s különösen Franciaország nem fogja megengedni, hogy idegen erőszak határozzon Olaszország e népeinek jövődjére felett.

A dolgok ez állásában az olasz egység és függetlenség előbbre vitelének színhelye Turinból Modenába, Parmába, Toscanába és a Romagnába lett áthelyezve.

Farini-nak, a modenai királyi biztosnak dicsőséges magaviseletét már *Irataim* I-ső kötetében megemlítettem. A királyi biztos engedelmeskedett a visszahívó rendeletnek, de *Farini*, a

polgár, helyben maradt, s a néppel honvéddé lett. Ugyanazon napon, jul. 16-án, melyen *Farini a polgár*, a classicus idők legmagasztosabb mozzanataira emlékeztető polgárerénnyel felvette a honszabadítás fonalát, mely *Farini*-nak, *a hivatalnoknak* kezéből kiütközött, - Modena városának községtanácsa felhívta a város lakosságát: lépjen ki napfényre akaratával s nyilatkoztassa ki ünnepélyesen, hogy minden áldozatra kész, miszerint egyesülését a szárd királysággal fentartsa. Megtörtént. *Farini* dictatorrá kiáltott ki, s mint ilyen, kiadta azt a dicsőséges jelszót, melyen a Villafrancában összekovácsolt rabláncz széttörött. *Farini* a modenai és reggioi hercegségeket alkotmányozó gyűlésre hívta össze. Ez aug. 20-án a modenai herceget trónvesztettnek, s a habsburg-lotharingiai ház minden tagját örökre kizárt-nak egyhangulag kijelentette, a következő napon pedig, *Maramotti* képviselő indítványára, szintugy egyhangulag »a modenai tartományokat II. Victor Emánuel király jogara alatt az alkotmányos szárd királysággal egyesülteknek« határozta.

Parma és Piacenza felől a villafrancai egyezmény semmit sem határozott, de *Walewsky* francia külügyér kérlelhetlen szigorral követelte, hogy *Palieri* királyi biztos visszahívassék s a savoyai ház czimere eltávolíttassék. Megtörtént. De megtétettek az intézkedések, hogy a lakosság népgyűlésen szavazzon: fenn akarja-e tartani a plebiscitumot, mely a Sardíniával való egyesülést elhatározta? - 63,167 *igen* és 540 *nem* volt az eredmény. *Farini* itt is dictatorrá választott oly megbizással, hogy e határozatnak érvényt szerezzen. Ő itt is alkotmányozó gyűlést hívott össze, s az sept. 10-én a Bourbon-házat egyhangulag trónvesztettnek mondta ki s majd az egyesülést a savoyai ház alkotmányos királyságával ünnepélyesen megerősítette.

Midőn az 1859-iki háboru kiütközött, Toscana volt az első, mely az olasz szabadságharczhoz csatlakozott. A toscanai hadsereg hangosan követelte a nagyhercegtől, hogy vezesse csatába az osztrák ellen. A nagyherceg azzal felelt, hogy családjával együtt megszökött s az osztráknál keresett menedéket. A toscanaiak ideiglenes kormányt állítottak s kívánták, hogy Victor Emánuel király vállalja el a dictaturát a háboru idejére. A király kérdést tetetett a dolog iránt Napoleon császárnál, ki azt tanácsolta, hogy a király dictaturát nem, hanem védnökséget vállaljon el. Ugy történt. *Boncompagni* lett Toscanába királyi biztosul kinevezve. Midőn a villafrancai béke folytán a királyi biztosok visszahívtak, *Boncompagni* kijelentette, hogy ő helyét mindaddig nem gondolja elhagyhatni, míg az összehívandó nemzetgyűlés egybe nem jön, melynek feladata leend Toscana sorsa felett határozni.

Toscanát, a Victor Emánuel királyt mint protectort képviselő királyi biztos alatt s egy állam-tanács (consulta di Stato) ellenőrsége mellett miniszterium kormányozta, melynek elnöke az olasz szabadságharcz egyik kimagasló alakja: *Ricasoli* báró volt. Az államtanács nyomban a béke hírére elhatározta: 1. hogy ennek daczára Victor Emánuel király a védnökség folytatására fölkéressék; 2. hogy a népnek levén joga a kormányzat felett rendelkezni, a miniszterium e jog megóvására nyilatkozatot intézzzen a nagyhatalmakhoz; 3. hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés hívassék egybe az 1848-iki választási törvény alapján.

E határozatok végrehajtottak. A nemzetgyűlés összehivatván, *Boncompagni* lemondott királyi biztosi hatalmáról s letéve a kormányzatot a miniszterium kezeibe, Toscanából eltávozott, miszerint a nemzetgyűlés Toscana sorsa felett minden külbefolyásnak még csak látszatától is menten határozhasson. Határozott is ugy, amint a nemzeti függetlenség valóításának szent kötelessége sugallta. Augustus 16-án a habsburg-lotharingiai dynastiát trónvesztettnek mon-dotta ki, 20-án pedig határozatilag kijelentette, hogy Toscana része akar lenni egy erős alkot-mányos királyságnak Victor Emánuel uralkodása alatt. Mindkét határozat titkos szavazattal s mégis *egyhangulag* hozatott. Az első *Ginori Lisci* örgróf indítványozta, a másodikat *Strozzi* herceg, *Ugolino Della Gherardesca* és *Piccolomini* grófok, s *Mansi Borghesi*, *Franceschi*, *Adami*, *De Rossi* és *Guillichini* képviselők.

Ilyen volt a felelet, melyet az olasz fejedelemségek népei a villafrancai békére adtak.

Ha lehet, még dicsőségesebb volt a magatartás, melyet a Romagna lakossága tanusított; dicsőségesebb azért, mert ezek helyzete sokkal nehezebb volt, mint amazoké. A francziák császára felvette ugyan a béke feltételei közé a toscanai és modenai fejedelmeknek trónusaikra való visszatérését, de csak oly értelemben vette fel, hogy Franciaország és Sardinia nem fogják e visszatérést tettelesen ellenezni. Azon eszmének, hogy fegyveres avatkozással helyeztesse nek vissza, határozottan ellene nyilatkozott s bár a fegyveres intervenció kizárása az osztrák császár ellenkezése miatt, nem lett is a békepontra iktatva, - annyit jóformán bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy Franciaország nem fogja a trónvesztett fejedelmeket az olaszokra fegyverrel felerőszakolni, s még az sem volt valószínűtlen, hogy Ausztriát sem engedendi beavatkozni. De a romagnaiak nem voltak ily kedvező helyzetben. Náluk a pápa világi hatalmának kérdése forgott fenn s ez annyira kényes kérdés a francia katolikusok előtt, hogy Napoleon császár szükségesnek látta a háború kezdetén kibocsátott kiáltványában határozottan kijelenteni, miként ő »nem a végett megyen Olaszországba, hogy a pápa hatalmát megingassa, kit ő helyezett vissza a trónjába; hanem megyen a végett, hogy őt azon idegen (osztrák) nyomás alul felmentse, mely az olasz félszigetre reá nehezedik«. És Napoleon a háború folyama alatt is mindig kitüntette, hogy a pápa uralkodását más szempontból tekinti, mint a toscanai s modenai fejedelmekét. Abba beleegyezett, hogy Victor Emánuel király Toscana protectoratust a háború idejére elvállalja, de midőn Napoleon herceg hadtestének előnyomulása folytán az osztrákok a pápai legációkból kivonulván, a pápa legatusa által is elhagyott Bologna forradalmat csinált, s magát a szárd király pártfogása alá helyezte, - Napoleon császár határozottan ellenezte, hogy a király a Romagnában a protectori állást elfogadja s csak abba egyezett bele, hogy a bolognaiak hozzájárulása a háborúhoz az osztrák ellen elfogadtassék s e hozzájárulás szervezése végett, de kirekesztőleg csakis e végett, oda *katonai* biztos küldessék. (Massimo d'Azeglio lett küldve.)

A romagnai nép tehát azon helyzetben volt, hogy ha a pápa uralkodásának ellenszegül, nemcsak más katolikus hatalmak, de még a közelükben (Lombardiában) tanyázó francia hadsereg részéről is fegyveres avatkozásnak lehet kitéve.

De ők hazafiak voltak, ők Olaszországot egynek, függetlennek akarták, s a nemzeti lét szent aspiratioja által lelkesítve, érezték, hogy nemzet csak úgy ígérhet magának jövőt, ha határozottságával a helyzet magaslatára emelkedve, nem a nehézségeket latolgató meghunyászkodás gyáva »bölcsesség«-étől, hanem a semmi áldozattól vissza nem riadó kötelesség-érzettől kér tanácsot.

Szédül ősz fejem belé, amint ez eszmelánczolat gondolatimat azon térre viszi, hol az erkölcsi világ ez örök törvénye oly végzetemesen megszegett!

Massimo d'Azeglio is megkapta a visszahívó rendeletet, mint a többi királyi biztosok. De nem engedelmeskedett. A négyezer főnyi piemonti sereget nem Turin felé vissza, hanem előre küldötte oda, ahol a pápa svajczi zsoldosai a legatiokat invasioval fenyegethették, s csak miután a védelmet elrendezte s a romagnai népet oly karba tette, hogy sorsa felett szabadon határozhasson, hagyta el Bolognát; de akkor sem a nélkül, hogy addig, míg a nemzetgyűlés rendelkezne, a hatalmat táborvezérkara főnökére: *Falicone* ezredesre ruházta. Turinba visszatérve, e szavakkal mutatta be magát a királynak: „Sire, megtagadtam az engedelmességet; állíttasson haditörvényszék elé!” - „Helyesen cselekedett ön. Köszönöm” - volt a király válasza.

Sept. 1-én gyűlt össze a nemzetgyűlés Bolognában, s *Varano* örgróf, *Bentivoglio* és *Rasponi* grófok, *Alessandrini* s *Rizzoli* tanárok s több mások indítványára egyhangulag elhatározott, hogy a Romagna semmi áron, semmi feltétel alatt nem tér vissza a pápa uralkodása alá, hanem Victor Emánuel ismeri királyának.

E szerint Rómát s a még a pápa birtokában levő tartományokat (Umbriát és a Markákat) kivéve, egész Közép-Olaszország nyílt ellenszegülésbe helyezte magát a villafrancai béke állapotásaival. Napoleon császár a fegyveres erőszakot kivéve, minden lehető elkövetett, hogy az olaszokat határozatuktól eltérítse, Victor Emánuel a felajánlt annexiók elfogadásáról lebeszélje; külügyminisztere, *Walewski* még messzebb ment, ő még fegyveres erőszakkal is fenyegetőzött: de az olaszok hajthatatlanok maradtak; vezérek nem engedték magukat sem a diplomatai nyomások által megingattatni, sem a fenyegetések által megfélemlíttetni, s a nép híven helyt állott hű vezérei mellett, harcra határozottan, ha harcolni, szenvedni készen, ha szenvedni kell. - Kölcsönös védelmi szövetségbe léptek mindannyian; hadseregeket alkottak; a florenczi kormány *Garibaldit* állította a toscanai hadsereg élére; *Fanti* piemonti tábornok lett a szövetséges hadsereg fővezérévé kinevezve, az európai diplomácia azon helyzetbe tétetett, miszerint fegyveres erőszak alkalmazása nélkül nem volt képes megakadályozni, hogy *Farini*, Parma s Modena magasztos jellemű dictátora, Romagna dictátorává is megválasztatván, e tartományokat s a *Ricasoli*-miniszterium Toscanát Victor Emánuel király nevében kormányozzák, és az egységesítés nagy munkáját törhetlen következetességgel lépésről-lépésre előre vigyék. *Farini* dictátor az egész nép elhatározásának adott kifejezést, midőn Michelangelo *Castelli*-nak ezeket írta: „Megerősítem Bolognát, gondoskodom jó ágyukról, jó katonákról, mindenki ellen, akárki legyen, aki az annexiót akadályozni akarná: - ez az én politikám. S az örök istenre mondom: ha csak engem fel nem akasztanak, s Pármát, Modenát, Bolognát porrá nem égetik, - ide ugyan sem hercegek, sem papok vissza nem térnek.”

* * *

És nem tértek vissza! Daczára minden nyomásnak, mely visszatérésük érdekében gyakoroltatott, nem tértek vissza, - mert az olaszok hittek önmagukban, biztak önmagukban, s egyetértve szándokban, egyesülve határozottságban, nem alkudták el jövődjüket, - és a kitartás sikert hozott. Tanulságteljes emlékezet! De nekem fájdalmat okoz; a magyar olvasó érti, hogy miért?

Az időszak, melylyel foglalkozom, balkimeneteli, de ép azért igen nagy változások kezdetével esik össze Magyarország történelmében; igazolásuk örökre lehetetlen, de keletkezésük megértéséhez az európai viszonyok helyes megítélése szükséges. E szempontból tárgyamhoz tartozik egy nevezetes mozzanatra azon nyomások közül kiterjeszkedni, melyekkel a francziák császára megkísérlte reá birni az olaszokat, hogy hagyjanak fel egységre törekvésükkel, vessék magukat alá Ausztria akaratának, s fogadják vissza az osztrák császári sas szárnyai alá menekült főhercegeket.

Napoleon császár a »Moniteur« 1859. sept. 9-ikei számában a következő, nagy feltűnést okozott nyilatkozattal lepte meg az olaszokat, s örvendeztette meg a bécsi udvart.

»Páris, sept. 8. 1859.

Midőn a tények magukban is világosan szólnak, - első tekintetre haszontalannak látszhatnak magyarázatuk, de midőn a szenvedély vagy cselszövény a legegyszerűbb dolgokat elferdíti: elkerülhetlenné válik valódi jellemüket helyreállítani, miszerint az események menete teljes ügyismerettel bírálthassék.

Midőn mult júliusban a francia, szárd és osztrák hadseregek az Adige és Mincio közt szemben állottak, a kilátások a két oldalon körülbelül egyenlők voltak; mert ha a francia-szárd hadseregnek megvolt is a kivívott sikerek erkölcsi befolyásának előnye: *az osztrák hadsereg számban erősebb volt, s nemcsak félelmet (redoutables) erődökre, hanem még egész Németországra is támaszkodhatott, mely készen állott, Ausztria ügyét*

az első jeladásra magáévá tenni, s ha ezen eset valósul, Napoleon császár kényszerülve volt volna, seregeit az Addige mellől visszavonni s a Rajnához átvinni, mi által az olasz ügy, mely végett háboru viseltetett, ha nem is elveszve, de legalább erősen compromittálva volt volna.

E komoly körülmények közt a császár úgy vélte, hogy első rendben Franciaországra, aztán Olaszországra is előnyös lesz, ha béke kötöttek, feltéve, hogy a feltételek megfelelnek a programnak, melyet magának kitűzött, s használnak az ügynek, melyet szolgálni akart.

Az első kérdés az volt: vajjon Ausztria átengedi-e szerződésileg a meghódított területet? - a második: vajjon őszintén feladja-e a felsőbbiséget, melyet az egész félszigeten magának megszerzett; vajjon elismeri-e az olasz nemzetiség elvét az által, hogy a szövetséges rendszert elfogadja; végül: vajjon ad-e Velenczének oly intézkedéseket, melyek azt valóságos olasz tartománnyá teszik?

Az első pontra nézve az osztrák császár ellenvetés nélkül (*sans contestations*) átengedte a meghódított területet; a másodikra nézve a legszélesebb mérvű engedményekre tett ígéretet, Velence számára elfogadván jövőendő szervezeti alapul azt az állást, melylyel Luxemburg bír a német szövetség irányában, *de ez engedményekhez elengedhetlen feltételül* (*conditio sine qua non*) *szabta a főherczgek visszatérését államaikba*.

E kérdés tehát tisztán fel volt állítva Villafrancában: a császárnak vagy semmit sem kellett kikötnie Velenczét illetőleg s a fegyverei által szerzett előnyökre kellett szorítkoznia, - vagy pedig megegyezését kellett adnia a főherczgek visszatéréséhez, miszerint a fontos engedményeket s a nemzetiségi elv elismerését megszerezhesse.

A józan ész kijelölte a császár magatartását, mert teljességgel nem arról volt szó, hogy a főherczgek idegen seregek segítségével vitessenek vissza, hanem arról, hogy komoly biztosítékok mellett *a népek szabad akaratából térjenek vissza*, - mely népekkel meg fogna értetni: mennyire érdekében fekszik a nagy olasz hazának e visszatérés.

Ez rövid szavakban a villafrancai alkudozások valódi története, s ebből minden részrehajlatlan elmére nézve világos, hogy Napoleon császár e békével annyit s tán többet nyert, mint a mennyit fegyverrel meghódított.

Sőt el kell ismerni, hogy Napoleon császárnak nem lehetett mély rokonszenv érzete nélkül látni: mennyi őszinteséggel, határozottsággal mondott le Ferencz József császár az európai béke érdekében és azon ohajból, hogy Franciaországgal a jó viszonyt helyreállítsa, nemcsak egyik legszebb tartományáról, hanem azon talán veszélyes, de nem dicsőségtelen politikáról is, mely Ausztria számára uralkodást (*domination*) biztosított Olaszországon.

Valóban, ha a szerződés őszintén végrehajtatik, Ausztria nem leendne többé az olasz félszigetre nézve azon ellenséges és félelmet keltő hatalom, mely Parmától Rómáig, s Florencztől Nápolyig minden nemzeti aspirációnak ellenszegül, hanem ép ellenkezőleg: baráti hatalommá válnék, minthogy jószántából ráállott, hogy az Alpeselek azon oldalán többé nem lesz német hatalom s hogy az olasz nemzetiséget az adriai partokig ő maga fogja fejleszteni.

Az előrebocsátottakból könnyű megérteni, hogy ha a béke után Olaszország sorsa oly férfiakra bízatik, kik inkább törődnek a közös haza jövőjével, mint apró részleges vívmányokkal: törekvéseik célja a villafrancai béke következményeinek nem lenyűgözése, hanem kifejtése volt volna. Ugyanis mi lehetne egyszerűbb is, hazafiasabb is, mint azt mondani Ausztriának: „A főherczgek visszatérését kívánjátok? - Jó. Legyen. Ámde

akkor ti is teljesítsétek becsületesen (loyalement) ígéreteiteket Velence iránt; hadd nyerjen saját életet, hadd legyen olasz közigazgatása, olasz hadserege, szóval: az osztrák császár az Alpeken ezen oldalán ne legyen többé más, mint velencei nagyherceg, ép úgy, miként Hollandia királya Németországra nézve nem egyéb, mint luxemburgi nagyherceg.”

Sőt az is lehetséges, hogy őszinte és barátságos alkudozások folytán az osztrák császárt oly kombinációk elfogadására lehetett volna rábírni, melyek a modenai és parmai hercegségek által nyilvánított ohajtásokkal inkább összhangzanának.

Napoleon császárnak azok után, a mik történtek, számitania kellett Olaszország józan észére s hazafiságára s hinnie kellett, hogy megérti politikájának indokát, mely e szavakba foglalható:

„A helyett, hogy egy európai háborút s annak következtében országa függetlenségét kockáira tenné; a helyett, hogy elköltene még vagy háromszáz milliót s ötvenezer katonájának vérént ontaná: Napoleon császár oly békét fogadott el, mely századok óta először szentesíti az olasz félsziget nemzetiségét. Piemont, mely az olasz ügyet különösen képviseli, hatalmát tetemesen megnövekedve találja és ha a confoederatio felállítatik, abban az első szerepet fogja játszani, - de mindezen előnyökhöz egyetlen feltétel van kötve, az, hogy az eddigi uralkodó-házak államaikba visszatérjenek.”

E beszéd, hisszük, még most is meg fog értetni a nemzet ép része által; mert különben mi fog történni? - A francia kormány már kijelentette, hogy a *főhercegek nem fognak államaikba idegen erővel visszavitetni, ámde miután a villafrancai béke egy része nem hajtatik végre, az osztrák császár fel lesz oldva Velence javára tett minden ígérete alól*. A Po jobb partjáról ellenséges tüntetések által nyugtalanítva, a bal parton magát hadilábon fogja tartani s a béke és kiengesztelődés politikája helyett megújulva fogjuk látni a bizalmatlanság és gyűlölet politikáját, mely új zavarokat, új szerencsétlenségeket vonand maga után.

Ugy látszik, vannak, kik sokat remélnek az európai congressustól. Mi is ohajtjuk teljes szívből a congressust, de erősen kételkedünk, hogy az Olaszországra jobb feltételeket eszközölkend. A congressus nem kívánand mást, mint a mi igazságos, s ugyan igazságos volna-e, egy nagyhatalomtól fontos engedményeket kívánni a nélkül, hogy viszonzásul neki méltányos compensatiók ajánlatnának? »Az egyedüli eszköz a háboru lenne, ámde vigyázzon Olaszország, hogy ne csalatkozzék (que l'Italie ne s'y trompe pas). Európában csak egy hatalom van, mely eszméért háborut visel. Ez Franciaország, és Franciaország bevégezte feladatát (a accompli sa tâche).«

*

E nyilatkozattal Napoleon császár egy oly újabb engedménnyel ajándékozta meg az osztrákot, mely a villafrancai egyezményen messze túlhaltott.

Ez engedmény azon kijelentésben foglaltatik, hogy ha a toscanai és modenai fejedelmek államaikba vissza nem helyeztetnek, akkor az osztrák császár fel lesz oldva minden ígérete alól, melyet Velence javára tett, mert amaz ennek *sine qua non*-feltételeül volt kikötve.

Tartozom a történelmi hűségnek megjegyezni, hogy e *sine qua non*-feltétel nem igazolható állítás. - A toscanai és modenai főhercegek restaurációját nem Ausztria, hanem Napoleon tette javaslatba. Tudta, hogy kedves dolgot teszen vele az osztráknak; de nem az osztrák, hanem ő tette. Benne volt ez azon békeelőzményekben, melyeket Napoleon császár saját kezével fogalmazott Valleggióban ugyanazon asztalnál, melynél pár nappal előbb a magyar katonasághoz intézendő kiáltványomat helybenhagyta. E fogalmazásban az mondatott, hogy a

két császár mindent el fog követni, kivéve a fegyverhez-folyamodást, miszerint Toscana és Modena fejedelmei államaikba visszahelyeztessenek (soient réintégrés). Ferencz József császár az egész alkudozás alatt Napoleon herczeggel (ki a békefeltételeket neki Veronába megvitte,) soha egyetlenegy szóval sem említette, hogy ezt a restaurációt a Velenczének adandó engedményekhez mint *sine qua non*-feltételt köti, csupán a fegyveres erő kizárása ellen tett kifogást s tett azon alapon, hogy ez felhívás volna a nép fegyveres ellentállására. Napoleon herczeg erre ekként felelt: »Azt csak nem akarja felséged feltenni, hogy francia katonák vigyék a főherczégeket vissza trónusaikra, vagy megengedjék, hogy azt osztrák katonák tegyék?« - »Ezt nem állítom« - válaszolá az osztrák császár - »de a modenai herczegnek van néhány hű zászlóalja, melyekkel reméli magát visszahelyezhetni; a toscanai nagyherczeg pedig, azt hiszem, egyetértésre jut a toscanaiakkal. Tehát hagyjuk az olasz államok dietájára e komoly kérdés megoldását. A békeelőzményeknél pedig maradjunk annyiban, hogy a francziák császára nem ellenzi visszatérésüket.« - No már ha *conditio sine qua non*-nak tekintette volna a visszahelyezést, - nem mondta volna, hogy a kérdés megoldása a dietára bízandó.

Magában a zürichi végleges békeszerződésben sincs egyetlenegy szó sem, melyből azt lehetne következtetni, hogy a trónvesztett olasz fejedelmek visszahelyezése a békekötés akármely más pontjának feltételét képezné.

Ott a XVIII-ik czikk szól az olasz államok confoederatiójáról, melynek célja a confoederált államok függetlenségét és sérthetlenségét egy szövetséges hadsereg felállítása által biztosítani, s megmondja, hogy Velence a császár és apostoli király koronája alatt maradván, e confoederatio egyik államát képezendi, de a következő XIX. czikk a herczegségekről szóról-szóra csak ennyit mond: »Olaszország független s a háboruban részt nem vett *államainak* területi körülhatározása csak azon hatalmak hozzájárulásával levén megváltoztatható, melyek alakulásukat rendezték s létüket elismerték: a toscanai nagyherczeg s a modenai és parmai herczegek jogai a magas szerződő felek közt világosan fentartatnak.«

E szerint a kérdés végeldöntése világosan az európai hatalmak határozatára lett utasítva, a mi a *conditio sine qua non*-eszmét egyenesen kizárja.

Azt, hogy a Velenczének ígért engedmények nem absolut kötelezettségűek, hanem feltételesek s a főherczegek visszahelyezésétől függenek, - a bécsi kabinet csakis a »Moniteur« fentebbi cikkéből tanulta meg, azelőtt ily értelemben sohasem nyilatkozott. Meg is örült Napoleon császár e váratlan adományának mondhatlanul. *Rechberg* gróf tartózkodás nélkül kifejezte az angol követ előtt a feletti örömét, hogy a francia kormány elismerte, miként Ausztria fel lesz oldva elvállalt kötelezettségei alul, ha a főherczegek államaikba vissza nem helyezettnek; s midőn a követ kérdést tett e nyilatkozat hordereje felől Lombardiát illetőleg, - *Rechberg* gróf azt felelte, hogy Sardinia birtokolni fogja tényleg, de nem jogilag, »de facto« s nem »de jure«, az ily birtok pedig sem nem biztos, sem meg nem nyugtató. (Mr. Fane - lord John Russelnek sept. 10-én; lord Loftus Ágost - ugyanannak sept. 15-én 1859.)

De akár volt előzetes alapja a francia kormány váratlan nyilatkozatának, akár nem: a szó ki volt mondva, hogy Velence csak úgy számíthat nemzeti intézvényekre, ha Toscana s Modena visszafogadják a herczégeket.

E kijelentés a legnagyobb nyomás volt, melyet a francia kormány az olaszok ellenszegülésének megtörésére kigondolhatott. Szeme előtt lebegett a lombardok magasztosan „olasz” (nem lombard, hanem olasz) hazafisága 1848-ban, kik inkább visszautasították a Lombardia számára felajánlott teljes függetlenséget, mintsem hogy Velenczét cserben hagyják. A francia kormány e kijelentésével a testvériesség e magasztos indulatára spekulált.

Franciaia kormányt mondok, mert ha olyasmi fordult elő Párisban, a mi Olaszországra lehangolólag hathatott, az olasz diplomaták, teljes lelkükből osztozván nemzetük függetlenségi vágyaiban, nagy gonddal megragadtak minden szót a császár bizalmas környezetében, mely alkalmat adott azt írhatni haza, hogy ami rossz történik Párisban, az a *Walewski* által vezetett „hivatalos politika” műve, nem kell tőle félni vagy megijedni, a császár másképpen gondolkodik. Érdekes nyomaival találkozunk ennek az akkori diplomatai levelezésekben. Elég lesz példakép felhoznom, hogy *Peruzzi* ur Párisból (sept. 11-én), *Neri Corsini* herceg pedig Londonból (sept. 12-én) megjelentették a florenczi kormánynak, hogy Napoleon császár legmeghittebb embere: *Conneau* orvos oda nyilatkozott előttük, miként *a gyöngédség nem engedi, hogy a császár a Villafrancában adott szótól önként elálljon, hanem óhajtja, hogy az olaszok szilárdságot tanusítsanak, miszerint »keze - amint mondani szokás - erőszakolva legyen.*» Ez kétségtelenül nagyon fontos nyilatkozat volt, tekintve, hogy *Conneau* urtól eredt, kire a császár a legkényesebb természetű megbízásokat szokta bízni, s ki maga kezére politikát sohasem csinált. Az is tagadhatlan, hogy (miként már az I-ső kötetben is megjegyeztem) Napoleon idejében a hivatalos politikától a nem hivatalos igen gyakran merőben eltért s hogy ez utóbbira nézve (mely végre is a mérvadó volt) a „hátsó lépcsők” táján sokkal biztosabb tágékozást lehetett szerezni, mint a „fő-lépcsőn”, melyen a miniszterek jártak.

A fenforgó esetben azonban három tény határozottan arra mutat, hogy a sept. 9-ikei nyilatkozat által egyenesen Napoleon császár maga akart az olaszokra nyomást gyakorolni. Az egyik tény az, hogy Napoleon barátja volt ugyan az olasz nemzetiség eszméjének, de Olaszország egységének nem. Ennek határozottan ellene volt ép úgy, mint I. Napoleon. Kétségtelenné teszi ezt az, hogy az olasz fejedelmi confederatio eszméje egyenesen az ő agyában termelt. Én sokat gondolkoztam a villafrancai „csapás” indokai felett, s minden körülményt gondosan számbavéve, azon meggyőződésre jutottam, miként annak *a váratlan békének valódi indokát az olasz nemzeti mozgalom határozott »egységes« irányában kell keresni.* Ezért mondá Napoleon bizalmas körben: „békét akarok, mert a forradalom túlszárnnyal” (je veux la paix, parceque la révolution me déborde). Azért kötötte meg a békét, hogy Olaszország egységének útját bevágja. A „Moniteur” nagy feltűnést okozott cikke tökéletesen összevág Napoleon ez irányával. Hogy az nagyon tetszett *Walewski*-nak, ki az osztrák barát politikának feje volt Párisban, az bizonyos, - de azt *Walewski* sem nem írta, sem nem sugalta, azt a császár mondta *La Guéronnière* ügyes tollába.

Ez az egyik tény. A másik az, hogy már egy héttel a „Moniteur” cikke előtt (sept. 3-án) Napoleon császár nem is Párisból, hanem Saint-Sauveur-ból, hol miniszterei nem voltak jelen, egészen hasonló értelemben, nem is levelet írt, hanem *távürgönyt* küldött Victor Emánuel királynak. E távürgöny így szól:

„Bécsből jó híreket kapok, de a Velence számára megígért concessiók mindig azon feltételtől függnék, hogy a toscanai nagyherceg restauráltassék. Tehát felségeden áll megítélni, mit szeret jobban: vagy Velence csaknem független s Ferdinánd főherceg Flórenczben, vagy pedig Toscana főherceg nélkül, de Ausztria fegyverben a Ponál egész fogáig. Feleljen.”

Ha ez nem *nyomás*, úgy én nem tudom, mit lehet annak nevezni.

A király, nagyon ügyesen, hasznára fordította Napoleon egy ígértét. Ennyit felelt:

„Felséged tudja, hogy a restauráció nem tőlem függ. Aztán a felfegyverzett Ausztria a Ponál semmit sem tehet, minthogy felségednek szándéka semmi avatkozást meg nem engedni”.

Ez a második, s gondolom: döntő súlyú tény. A harmadik az, hogy néhány nappal az első cikk után egy második cikk jelent meg a „Moniteur”-ben, ismét *La Guéronnière* császárilag sugalmazott tollából, mely cikk támogatást szorgalmazott Angliától, miszerint összpontosított diplomáciai nyomás által Toscana s Emilia népeinek makacssága legyőzessék, kik a villafrancai egyezmény végrehajtásának átkodottan ellenszegülnek.

De Anglia kormánya nemcsak határozottan visszautasította minden diplomáciai nyomás gondolatát, hanem lord *John Russell* sept. 17-én lord *Cowley* angol nagykövetet még egyenesen utasította is tudtára adni Franciaországnak, hogy „ő brit felsége még csak képviselőt sem küldene semmi oly congressusra, melyen az szándékoltnék javaslatba tétetni, hogy akár Toscanára, akár Modenára, vagy Közép-Olaszország akármely más részére kormány vagy alkotmány a nép akarata ellenére erővel tolassék fel.”

Angliának örök dicsőségére szolgál az a szó legnemesebb értelmében szabadelvű magatartás, melylyel e bonyodalmak egész lefolyása alatt a népakarat örök szent jogának sérthetlenségét annyi erélylyel támogatta s az erőszakos avatkozást ellenezte.

Boldog olaszok! - Boldogtalan Magyarország, neked más mértékkel mért a hatalmas Albion 1849-ben!

*

Már fentebb említettem, miként az olaszok fejedelmi confoederatio eszméjét az angol kormány azon kétségbevonhatlan igazság alapján ítélte el, hogy az osztrák császár, mint velenzei nagyherceg is csak osztrák császár lehet, s korántsem *csak* Velenczének, hanem összes császári hatalmának egész súlyával nehezédnek belé a javaslatba hozott olasz confoederatio, - és minthogy ennek ellenében Napoleon császár azzal kecsegtette az olaszokat, hogy az osztrák császár csak olyan állással fogva Velence birtokánál fogva az olasz confoederatióban birni, mint a minővel a hollandi király bir a német szövetségben Luxemburg birtokánál fogva: ismét az angol kormány volt az, mely kijelentette a francia kormánynak, hogy ez a feltevés a komoly bírálatot nem állja ki, mert a hollandi király sulya s befolyása a német szövetségnél határozottan semmi azon sulyhoz s befolyáshoz képest, melyet Velence birtokának czimén egy olaszországi szövetségre az osztrák császár gyakorolna.

Angliának e határozott magatartása hatalmas támasza volt az olaszoknak azon ellenszegülésben, melyet a villafrancai állapotok ellen kifejtettek. Tökéletesen értették, hogy az, a mit Napoleon császár Velence „quasi” függetlenségének nevez, nem egyéb, mint Velenczének osztrák szolgaság, Ausztriának uralom Olaszország felett. Nem is hagyták magukat sem Napoleon kecsegtetési által elcsábíttatni, sem *Walewski* fenyegetései által megfélemlíttetni; hiában mondta nekik, hogy egy 12-15 milliónyi olasz hatalomnak Franciaország szomszédságában való felállítását a francia kormány nem tűrhetné; hiában fenyegetett fegyveres avatkozással; hiába állított fel az a kilátás, hogy az olasz ügyeket véglegesen európai congressusnak kell rendeznie s ez sohasem fogja Közép-Olaszországnak Piemonttal leendő egyesítését megengedni: az olaszok hajthatatlanok maradtak. Felséges látvány volt a minden párttekinteten felül emelkedett egyetértés, melylyel az olaszok a haza felszabadításának gondolatában egyesültek.

Még *Mazzini* is, a hajthatatlan republikánus, egy gyönyörű nyílt levelet intézett (sept. 20-án) Victor Emánuel királyhoz, melyben előre bocsátva, hogy független, szabad, egységes Olaszország minden olasznak fogadása, - felhívja a királyt: álljon élére határozottan e nagyszerű vállalatnak; ne gondoljon az akadályokkal, melyek elébe gördíttetnek; ne tekintsen sem jobbra se balra, legyen nagy, mint a munka, melyre őt isten rendelte; legyen magasztos, mint a kötelesség; legyen vakmerő, mint a hit. Igéretet tett a királynak, hogy ő s elvtársai mellette lesznek; prófétai ihlettséggel mondja ki, hogy amely nap kész lesz a király Piemont koronáját

Olaszország egységeért zálogba adni, - az nap fogja fejére tenni Olaszország koronáját. *Mazzini* e szavakkal végezte levelét: „Én, mint republikánus, kész vagyok számküüzésben halni meg, hogy ifjuságom hitét sértetlenül megtartsam, de bensőséggel fogom e számkivezésben is kiáltani: Elnök vagy király, isten áldjon meg tégedet és a nemzetet, melyért te mertél, te győztél!”

* * *

Olaszország helyzetének itt előrebocsátott vázlata kulcsot fog nyújtani a magyar emigráció azon politikai működésének megértéséhez, mely *Irataim* jelen kötetének tárgyát képezi.

E vázlatos ismertetést két mozzanat megemlékezésével akarom berekeszteni.

Az első azon dicsőséges egyetértésre vonatkozik, melyet *Mazzini* magasztos példájával már illusztráltam. Erre nézve *Dabormida* tábornok szárd külügyminiszter, *Corti* gróf szárd képviselőnek Londonba sept. 28-án ezeket írta:

„Meglepő látvány a gyönyörű egyetértés, melylyel Közép-Olaszország népei, örökre szétszakítván a kötelékeket, melyek őket egy gyűlöletes multhoz csatolták, lerázták magukról az idegen uralom jármát. - - A mi hírnevest a nemesség csak felmutathat, a mi a kereskedelemben nyomatékos, az értelmiségben kitűnő, a nagybirtokban befolyásos van: mind, mind; testtel-lélekkel hozzájárult a felszabadítás munkájához”.

Ah! ha ez minálunk is így volt volna! Mi más volna jelened, jövődöd, szegény Magyarország!! - - -

A másik mozzanatot Sir *James Hudson* turini angol követ lord *John Russell* külügyérnek aug. 5-én írott sürgönyében ekként jelentette be:

„Bolognának, Ferrarának s Modenának nem levén meg többé rendes kormányuk (*having no longer their regular government*), azok *ennek következtében* elégedettek s nyugodtak (*are consequently contented and tranquil*); *a közbiztonság egyetlenegyszer sem zavartatott meg*, még csak boszut sem álltak a volt hivatalnokokon, kiktől annyit szenvedtenek. Ilyesmire eddig nincs példa Olaszország történelmében.”

Mennyi tanulság rejlenék e tényben, ha az emberek gondolnának tanulságokkal.

Irataim I-ső kötetében említve volt, miként a párisi konferencián szemére vettetett Ausztriának, hogy hét egész éven át teljes katonai szigorral játszta az *erős kormány* szerepét Bolognában, s még csak annyira sem volt képes a köznyugalmat biztosítani, hogy az ostromállapotot megszüntetni tanácsosnak tartaná. *Hét* esztendeig kormányzott ostromállapottal, s a „brigantage” folyvást zaklatta a vidéket; - egyszer csak „hazamegyen” az erős kormány, a nép magára marad s mintegy varázsütésre nyugalom áll be, a közrend, közbiztonság egyetlenegyszer sem zavartatik meg.

Minő „brutta figurá”-t⁵ csinált, csinál s fog mindig csinálni az „erős kormány” elmélete, szemben a szabadság, az önkormányzat elméletével!

Egykor Londonban francia menekültekkel jöttem össze. Politizáltak. Egy közülök ezt a szót: „kormány” (*gouvernement*) találta száján kiejteni. Egy másik e szavakkal fordult szomszédjához: „tiens! comme il est arriéré! il parle encore de gouvernement” (Nini! mennyire hátra van! még *kormányról* beszél!) Jót nevettem a *haladottságnak* e tüneménye felett. Az a végtelen nyomorúság, melyet az „erős kormányzat” Pandora-szelenczéből az emberiségre hullani látok, ama mondatot azóta sokszor önkénytelenül eszembe juttatja. De én nem

⁵ brutta = csunya.

osztózom ama nézetben, hanem annyit ténynek tudok, hogy azok a nemzetek legboldogabbak, melyek legkevesbé kormányoztatnak. Erős kormány: gyámság, s a kinek gyámja van, az ha nem hülye, hát kiskoru. Az önkormányzat nagykorúvá teszen, s a szabadság ama mesés lándzsa, mely meggyógyítja a sebet, melyet üt. De mikor az emberek annyira szeretnek támaszkodni! Még nemzet is van, mely elmegyén magának idegen urat keresni, hogy reá támaszkodhassék, s aztán felejtve, hogy akinek idegen ura van, annak kormányzatában az idegen érdek követelménye előtt „minden tekintetnek” háttérbe kell állani, még áhitozik is, hogy „erősen” kormányoztassék. - Mennyi anomália van a világon! - Ez is egy; - még pedig minő!

III.

A villafrancai béke francia hivatalos magyarázata.

Napoleon császárt bántotta az olaszok elkeseredése, bántotta az európai hatalmak gyanakodása, és sokkal jobban ismerte házának történelmét, mintsem hogy azért, a mit másutt vesztett, a bécsi udvarral pillanatnyilag helyreállított barátkozást kárpótlásnak tekinthetné; de miután Magentánál, Solferinonál a francia dicsőségszomj kielégítést talált, arra számíthatni vélt, hogy legalább a francia nép hálás elismeréssel üdvözlendi a »mérsékletet«, mely a francia vért további kiontástól megkimélve, a népre a béke áldását visszahozta.

E reményében is csalatkozott. Nem vette kellőleg számba a francia nemzeti jellem sajátosságát. Nagyon sajátágos egy jellem az. Franciaország nemcsak Napoleon uralkodása alatt nem volt »szabad«, de egész nagy multján át sem volt soha; legalább tartósan nem. Jól esik az embernek hinni, hogy ama bámulatos életerő, melylyel a császárság bukását kísért irtózatosszerencsétlenségéből a francia nemzet oly csodásan felemelkedett, az állandóvá szilárdított szabadság boglárát is beletüzendi a francia történelem dicsőségének gazdag koszorújába, - de multjában az a nagy nemzet tartósan szabad sohasem volt. És mégis nincs nemzet a világon, mely annyi szolgálatot tett volna a szabadság ügyének, mint Franciaország. Olyan volt, mint a gyertya; nem magának világít, de világít. Franciaország még a kényuralom korszakából is megszokta: gyámolítani a szabadságot. Ez történelmi hivatása a francia nemzetnek s e hivatásnak eleven érzete minden francia szívében megvan. Napoleon azt mondta a francziáknak, hogy megyen szabaddá tenni Olaszországot. Császáruk ez elhatározásában azt a vonást látták ismétlődni a francziák, melyet ők hivatásuknak ismernek, s mely történelmükben nem egyszer előfordult. Még az a XIV. Lajos is, a ki annyira kényur volt, hogy azt mondá: az állam én vagyok, - még az is conspirált *Ludlow*-val a köztársaság helyreállítása végett Angliában, és *Sidney*-nek öt millió frank segítséget ajánlott; s Franciaország akkor is korlátlan uralkodás alatt volt, midőn győzelemre segítette a republikanus Amerika függetlenségi harczát, mely e segítség nélkül *akkoron* nem alapithatta volna meg azt az óriássá fejlődött köztársaságot, mely a demokratikus elv jövő világuuralmának történelmi kezességét képezi. E hagyományos hivatás folytatását látta a francia nép Napoleon császár olaszországi háborujában, és hitt szavának, mely azt ígérte, hogy a francia szuronyok hegyén szabadságot viszen Olaszországnak. Ezért vették körül a nép ezrei lelkesedéssel a harczra távozó imperatort; ezért kiálták felé: »allez toujours«; ezért tettek neki fogadást, hogy mig ő a szabadságért küzd Olaszországban, ők otthon családjának biztonsága s a köznyugalom felett örködni fognak; ezért mentek a csatába a francia hősök, azon dallal ajkaikon, hogy meghalni Olaszországért irigylésre méltó halál.

És midőn a francia nép, mely ekként volt lelkesülve, azt látta, hogy a győzelmes imperátor a francziák vérével nyert győzelmet oly békekötésre használja fel, mely nem Olaszországot teszi szabaddá, hanem az osztrák dynastiát menti meg, Velenczét osztrák birtokul hagyja, az

olasz szabadság ellenségeivé szegődött olasz fejedelmek uralkodását vissza akarja állítani, s az osztrák hatalmi befolyást az olasz félszigeten rendszeresíteni: a megütközésnek tompa moraja zúgott végig a várakozásaiban megcsalatkozott Franciaországon; nem törhetett ki hangos zugolódásban, de ott ült a néma arcokon a nemzeti megaláztatás keserve; ott villogott a szemek villámában, melylyel az emberek egymásra néztek; ott morgott a fojtott hangon cserélt szavakban, melyek kifejezést adtak a fájdalmas bámulatnak, hogy ily eredményért omlott ki annyi francia vér.

Hogy a *hivatalos* Franciaország »gratulált« nagy hatalmasan, az természetes. Erről gondoskodtak a villanydelejes sodronyok; hiszen kellett valami, a minek alapján azt lehessen mondani a kiméletlenül ítélő világnak, hogy »Franciaország elégedett«. A hivatalos ország dagályos dithyrambusokban magasztalta a császár »bölcs mérsékletét«. *Troplong*, a senatus elnöke, ama Scipio emlékéit idézte fel, a ki Zámánál »nagy bölcsen« megkimélte Carthago-t, bár eltörlésére fogadást tőn, - éppen mint Napoleon megkimélte Ausztriát Solferinonál, bár Olaszországból kiűzésére fogadást tőn. A *lille*-i községtanács elég ügyetlen volt a császárt azzal piritani meg, hogy »nincs a dicsőségnek oly neme, mely magasztos homlokáról nem sugárzanék, mert mindent meghódított, még az ellenzék rokonszenvét is. (Bizony kár volt; ettől a hódítástól megkimélhetett volna minket! - mondá a nemhivatalos Franciaország.) Az *amiens*-i községtanács pedig éppen a halvaszületett confoederatio eszméjét szemelte ki, hogy önkivületbe essék az örömtől, a bámulattól. És így tovább. - Mulatságos dolgok! Nem hajlítják meg a földgömb tengelyét, de gyönyörűségeken illusztrálják a »genus homo« hivatalos fajának természetét.

Lesznek e könyv olvasói között, a kik hallották hírét, hogy egy bizonyos uralkodó körutat tett volt egy bizonyos országban a hatvanas években. Nagyon szomorú idők voltak. És a hatalom kiadta a jelszót: »örülj szolga nép!« Hát örült irtózatosan. Be lőnek hintve a körutazónak utjai »a szeretetnek virágaival.« Ez is amolyan »illustráció.« Hitte-e ama bizonyos uralkodó, hogy annak a csinált örömnak csinált virágai a nép szívében termettek? - Nem tudom. Csodálatos optikai illúziókra képesíti az uralkodókat a tömjénfüst, melyen keresztül néznek. Hát nem tudom; de azt tudom, hogy Napoleon császár nem szenvedett ily optikai illúziókban. Ő tökéletesen tudta, hogy a hivatalos Franciaország örömvirágai nem a nép szívéből fakadtak; tudta, hogy a mit amaz »bölcs mérséklet«-nek nevez, - azt ez gyengeségnek tartja; és azt is tudta, hogy furcsa egy nép az a francia nép. Sok mindent el tud nyelni, a mit uralkodói neki nyújtanak, még államcsinyeket is, - de egyet nagyon nehezen: a gyengeséget. Mindezt annyira tudta, a levegőt annyira nyomasztónak találta, hogy már a dicsőítő dithyrambusok közepette is szükségesnek tartá *mentegetőzni* azon tetteért, melyért dicsőítettet.

E mentegetőzés szolgáltatja a *hivatalos* magyarázatot a megfoghatatlan békéhez. Szorosan tárgyamhoz tartozik e magyarázatot megismertetni és fel is világosítani, részint mert lényeges adatot nyújt a helyzethez, mely a magyar emigráció ez időszak működésére alkalmat adott, részint mert kulcsul szolgál egynek-másnak megértéséhez, a mi e kötetben előfordul.

Az első mentegetőzést Napoleon császár mindjárt Olaszországból visszatérte után azon beszédében adta, melylyel júl. 19-én St.-Clouban a nagy államtestületek dicsőítő nyilatkozataira válaszolt.

Miután köszönetet mondott nem a magasztalásokért, melyekkel elhalmoztatott, hanem a ragaszkodásért, melylyel távolléte alatt nejét és fiát környezék, a császár ekként szólott:

„Szükségét érzem, hogy magamtartásának indokát felvilágosítsam.”

„Miután a francia szárd hadsereg két hónapi szerencsés hadjárat után Verona elé megérkezett, a harcz mind katonai mind politikai tekintetben kezdé természetét megváltoztatni. Én aggodalmat ébresztő módon arra valék kényszerítve, hogy egy nagy

várak mögé elsánczolt és a határos területek semlegessége által minden oldalvást való diversió ellen védett ellenséget homlokban támadjak meg. S midőn e szerint egy hosszas meddő ostromló háborút kellett volna viselnem, - *velem szemközt egész Európát fegyverben leltem*, készen arra, hogy vívmányainkat kérdésbe vegye vagy baleseteinket súlyosítsa.”

„Mindemellett a vállalat nehézsége sem határozatomat, sem hadseregem lelkesedését meg nem ingathatá, ha az eszközök a várható eredményhez minden arányon kívül nem állanak. Arra kellett volna magunkat elhatároznunk, hogy *a semleges területeknél fogva* előttünk álló akadályokat merészen keresztültörjük és akkor *a harczot a Rajnánál* ép úgy, mint az *Adigenél elfogadjuk*, s mindenfelé nyíltan *a forradalom segélye által kellett volna magunkat megerősíteni*, még többet kellett volna azon becses vérből kiontanunk, melyből már annyi ontatott ki, szóval: a végett, hogy győzzünk, azt kellett volna mernünk, a mit egy uralkodónak csupán országa függetlenségeért szabad kockára tenni.”

„Ha megálltam, ez nem elbágyadás vagy kimerültség miatt történt; sem nem azért, hogy egy nemes ügyet elesni engedjek, hanem történt azért, mert az én szivemben legmagasabban Franciaország érdeke áll.”

„Azt hiszik önök, hogy nekem nem került önlegyőzésembe a katonák lelkesültséget fékezni? programmat: a Minciotól az Adriáig fekvő területet illetőleg Európa előtt nyilvánlagosan összebb szorítanom? Olaszország függetlenségének érdekében tápláltam nem egy *nemes illúziót* és hazafias reményt szétduznom?”

„- - Én a háborút Európa akarata ellen folytattam; azon pillanatban, melyben hazám érdekei veszélybe juthattak: a békét megkötöttem. Azt teszi-e ez, hogy erőfeszítésünk s áldozataink teljesen veszve vannak? - Épen nem. Nekünk jogunk van e rövid hadjáratra büszkének lenni. Négy csatában és két nagy ütközetben győzetett le egy oly számos hadsereg, mely vitézség és szervezet tekintetében senkinél hátrább nem áll. A piemonti király, kit hajdan az Alpesek öréke neveztek, országát megszabadulva látja s a Mincio vonalát elérte. Az olasz nemzetiség eszméjét most azok is elismerik, a kik az ellen harczoltak. Mindenekfelett pedig valamennyi olaszországi uralkodó átlátja most az üdvös reformok parancsoló szükségét.”

„Miután Franciaország új bizonyítványt nyújtott a világnak katonai hatalma felől, - a jövő mindennap inkább és inkább ki fogja tüntetni, hogy Olaszország jólétére, Franciaország befolyására és a világ nyugalma a béke szerencsés eredményekben termékeny lesz.”

Ilyen volt Napoleon császár védekezése. Hibát védeni mindig nehéz, de ez a védekezés még szépitgetésnek is nagyon gyönge volt. A syllogismusok mind megcsuklanak. Az állítások nem állják ki a részrehajlatlan történetírat bírálatát.

A császár akként hivatkozik a lombard-velencei várnégyszögre, mintha az egy váratlanul felmerült akadály volt volna, melyet előrelátni nem lehetett, s mely e háboru természetét mind katonai, mind politikai tekintetben megváltoztatta. - Sok csipős megjegyzésre adott e védekezés anyagot az európai sajtónak. »Hogyan!« - mondának - »hisz az a várnégyszög nem új keletű gomba, mely a háboru alatt termett; ott volt az s a császár tudta, hogy ott van, mikor a háboru programjául azt hirdette a világ előtt, hogy az osztrákot Olaszországból kikergeti; a ki ily programmal száll harczra az osztrákkal Olaszországban, az csak tudta tán, hogy azt a várnégyszöget utjában találandja! Hát minek kezdett a háboruba, ha félt ez akadálytól?«

A határos területek semlegességére való hivatkozás szintoly kevéssé állja ki a bírálatot. A mint a várnégyszög létezése, úgy a semlegesség sem volt oly új akadály, mely csak akkor adta

magát elő, mikor Napoleon császár diadalmas seregével Verona elé került. E nehézséget ismerte a császár a háboru kezdetén ép úgy, mint a várnégyszög létezését. A háboru folyamában e nehézség nemcsak nem súlyosodott, de sőt Anglia jóakaratu semlegességének biztosítása következtében határozottan csökkent.

Aztán tény, hogy a semlegesség előnye az osztrák birodalomnak csak azon területeire vététhetett igénybe, melyek a német szövetséghez tartoztak, de sem Velenczére, sem Magyarországra s általában azon területekre nézve nem, melyek a német szövetséghez nem tartoztak. Már pedig ezek a várnégyszögi állásnak oly stratégiai túlszárnyalására nyújtottak a győzelmes francia-szárd hadseregnek módot és alkalmat, miszerint teljesen alaptalannak kell a császár azon állítását tekintenünk, hogy azért volt kénytelen, programját a »nemes illúziók« lomtárába dobva, békét kötni, mivel a szomszédos területek semlegessége által minden oldalvást való diversiótól el volt tiltva, tehát a híres várnégyszög ellen csakis homlok támadásra volt volna kényszerítve.

Velence számára csakugyan senki a világon nem álmódott semlegességről, még azoknak táborában sem, kik a „localisatio” badar eszméjének hurját lehangosabban pengeték. Már pedig a kinek a katonai tudományokról csak legcsekélyebb fogalma is van, be fogja ismerni, hogy már csak magának Velenczének elfoglalása is a várnégyszögbe szorult ellenség összeköttetési vonalait az osztrák birodalommal egyrészt elvágva, másrészt oldaltól fenyegetve, a leghatalmasabb stratégiai túlszárnyalás előnyével kínálkozott. A béke rögtönzése tehát annál kevésbé volt a körülmények által indokolva, minthogy Velence elfoglalására már a parancs valósággal ki volt adva s végrehajtása csak napok kérdése lehetett.

Még sokkal hatalmasabb, az osztrák ház ellentállási képességét megtörendett oldalvást való támadás lehetőségével kínálkozott a háborunak azon kiterjesztése Magyarországra, melynek szándoka s előkészületei felől Irataim I-ső kötetében felvilágosítást nyújtottam.

Hogy e szándok foganatosításának a semlegességi tekintet nem állott útjában, annak Napoleon császár már tényleges bizonyosságát bírta, midőn magát a békekötésre oly váratlanul elhatározta. Tényleges bizonyosságát bírta, mert *Bouet-Villaumez és Romain-Desfossés* francia tengernagyok egyesült hajó-hada 42 nagyobb-kisebb hajóval (köztük 5 sorhajó, 8 fregatt, 13 uszó ágyu-telep) már uralgott a dalmát parti vizeken, s e hajóhad erős csapatokkal volt meg-
rakva. Ragusa mellett a mosontói öbölben, s Ragusa-vecchio mellett a francziák több osztrák hajót elfogtak. Julius 4-én a quarneroi (fiumei) öböl bejáratán uralgó *Lussin piccolo* szigetet elfoglalták s tizezer emberrel megszállották. (E szigetet csak a Canadella d’Oszero nevű igen szűk szoros választja el a nagy Cherso-szigettől, mely akként fekszik szemben Fiumeival, mint Tihany Balaton-Füreddel.) Julius 5-én magát *Cherso*-t is megszállották. Julius 6-án *Isly* francia fregatt s egy gőz-brig már éppen Fiuménál kötött ki s a reménytelen fiumei nép által ujongó örömmel fogadtatott; a polgármester a hajóra hivatott s a katonaság és az osztrák hatóságok a városból kivonultak. Julius 7-én pedig *Impétueuse* francia fregatt *Zárát* lövöldözte. E szerint a háboru már tetteleg ki volt terjesztve a magyar korona területére; a kezdetben annyit pengetett »localisatio« képtelen elve tetteleg mellőzve volt, s mindez megtörtént a nélkül, hogy akármely német vagy nem német hatalom a háboru kiterjesztése ellen észrevételt tenne, vagy az osztrák hatalom e területei számára »semlegesség«-et venne igénybe.

* * *

Keserves emlékü tények ezek! Mi közel volt a magyar szájához a szabadulás pohara, midőn a villafrancai száraz mennykő azt ajkainktól elütötte! Annyit azonban a történelem számára czáfolhatlan erővel bizonyítanak, hogy merőben alaptalan volt Napoleon császár azon mentegetődzése, mintha, folytatva a háborut, az olasz várnégyszögnek csupán homlokban való támadására volt volna kényszerítve, vagy hogy az osztrákot Olaszországon kívül is meg nem támadhatta volna a nélkül, hogy a Rajnánál is háborut provokáljon.

Általában ezen állítólagos rajnai bonyodalomra nézve, mely a villafrancai béke hivatalos mentegetésének tengelyét képezi, a helyzet történelmi tisztázása érdekében megjegyzem, miszerint Napoleon császár azon állítólagos félelme, hogy a porosz s vele a német szövetség az osztrák védelme végett azon esetben is beavatkozik a háboruba, ha a német szövetség területe meg nem támadatik, - diplomatiailag el volt osztatva s okmányilag meg van czáfolva.

Megczáfoltatott az a háboru alatt Bécsből, midőn július 1-én világszerte távsürgönyöztetett, hogy a Poroszország tetteleges fellépésébe vetett remények csalódásoknak bizonyultak be; megczáfolta a háboru után maga az osztrák császár, miként alább hiteles adatokkal bizonyítva lesz; de megczáfolják a következő adatok is:

Igaz, hogy a németek kezdetben igen harcias indulatlobbra gyuladozgattak, de e lobbót nagyon lehűtötte az angol miniszterium-változás, mely az angol segítség felől táplált reményeknek véget vetett. Különben is arra képtelenség volt volna csak gondolni is, hogy a németek harczba keverednek a francziákkal a nélkül, hogy Poroszország a háboruban részt venne; ez pedig a leghatározottabban tudtukra adta a németeknek, hogy »casus foederis« nem forogván fenn, ő nem hagyja magát Ausztria javára a háboruba belerántatni, habár e határozata folytán a német szövetség felbomlanék is. S a porosz udvarnak e határozatát tökéletesen indokolják mind az érdekek, mind a körülmények. Az érdek azért, mert Poroszország politikájában a németországi felsőség képezte mindig a mérvadó tekintet. Neki ebben Ausztria volt vetélytársa, tehát nem állhatott érdekében vetélytársa megmentésére vállalkozni, miszerint azt elég hatalmasnak tartsa fenn arra, hogy a németországi suprematia végett a poroszsal tovább is ujjat huzzasson. Poroszország csak sajnálhatta a villafrancai megállapodást, mely Ausztriát nagyhatalomnak hagyta. Neki ez hét évvel később egy nagy háborújába került s hogy a berlini kabinet mennyire üresnek tartotta azon Radovicz-féle szalmát, melyet Ausztria annyi lármával csépelgetett, hogy t. i. az Adige Németország védvonala, - azt nagyon kézzelfoghatólag bebizonyította 1866-ban az által, hogy az Adiget s egész Velenczét maga szerezte meg az olaszoknak. De nemcsak érdekei, hanem a körülmények is eltiltották az avatkozástól Poroszországot. Már említettem, miként Oroszország, míg egyrészt területi szerzeményeket helyezett a porosznak Ausztria rovására kilátásba, ha Németországot a háboruba avatkozástól visszatartja, másrészt határozottan kijelentette hogy ha a németek Ausztria javára beleavatkoznak a háboruba, ő meg fogja Németországot támadni. A porosz tehát azon helyzetben találta magát, hogy ha avatkozik, két tűz közé kerül; ha a francziákkal a Rajnánál arcba áll, az orosz által a Visztula felől hátba vétetik, s ezt a veszélyt hívni ki maga ellen annyi lett volna, mint nemcsak bevágni azon emelkedés reményét, melyet Poroszország azóta (nézetem szerint nem óvatosan, mert mértéken túl) megvalósított, hanem saját lételét is kockára tenni, annyival inkább, mert segítségre semmi oldalról sem számíthatott. Lord *John Russell* angol külügyér határozottan tudtára adta Poroszországnak s a németeknek, hogy ha, daczára Anglia intéseinek, a háboruba avatkoznának a nélkül, hogy a francziák által megtámadtatnának, a keleti és északi tenger ép úgy át fog engedtetni a franczia hajóhadnak, mint az ádriai és dalmát tenger átengedetett, pedig a keleti és északi tenger partjai, melyeken temérdek milliónyi vagyon hevert, teljesen nyitva voltak s védelmükre a legkisebb készület sem tétetett. - Ha mindezekon felül még bizonyítványra volna szükség arra nézve, hogy Franciaország nem volt fenyegetve a Rajnánál: feltalálnók azt a porosz kormány jul. 18-ikai nyilatkozatában, melylyel a bécsi udvar szemrehányásaira válaszolt. E nyilatkozatban egyrészt ki van mondva, hogy Poroszország sohasem hagyta Ausztriát kétségben az iránt, hogy a háboruba avatkozásra nincs meg a valódi, a lényeges alap, s a »casus belli« fenn nem forog, másrészt indokolva van a nem-avatkozási elhatározás az által, hogy ha Poroszország a háboruba beleegyezik, magával rántja Németországot s azon háboruk egyikét idézi elő, melyek Európa nyugalma egy emberéletre megrázkódtatják. Poroszország tehát csak védelmi intézkedésekre szorítkozott, s el volt határozva, nem avatkozni a háboruba, hacsak Németország meg nem támadatik; de ezért nem szemrehányást érdemel, hanem Németországtól is köszönetre számít.

E diplomatiailag igazolt tények alapján a bíráló történetiratnak lehetetlen azon ítéletre nem jönni, miként teljességgel nem volt semmi tényleges alapja Napoleon császár azon mentegetőzésének, hogy azért kötött békét, mert a Rajnánál fenyegetve volt. Igaz, hogy egy porosz-német figyelő hadtest felállítása a Rajnánál el volt határozva, de ez nem fenyegette Franciaországot, az szorosan védelmi elővigyázat jellemével bírt s legfőlebb egy jövődöbeli mediáció eshetőségére számítottnak tekintethetett, de ezen eshetőség, ha nem tartozott is a lehetetlenségek közé, még csak egyezkedési tárgyalásokra sem került, miként alább látni fogjuk, tehát actualitási értékkel annyira nem bírt, hogy a villafrancai békét teljességgel sem nem indokolja, sem nem magyarázhatja.

Kétségtelen bizonyítványát bírjuk ennek báró *Schleinitz* porosz külügyér azon jegyzékében, melyet feleletül adott Ausztria azon indítványára a szövetséges gyűlésen, hogy az összes szövetségi sereg mozgósittassék. Világosan vádolva van e jegyzékben Ausztria azzal, hogy indítványában harci közösségbe akarja rántani a német szövetséget; e szándok ellen a porosz leghatározottabban tiltakozik, mert »casus belli« nincs, s kimondja, hogy a szövetséggyűlés semmi többsége által sem enged magára ily határozatot erőszakoltatni. E nevezetes jegyzék jul. 11-én, ép a villafrancai béke aláírásának napján kelt, s Napoleon császár mentegetőzését tökéletesen halomra dönti.

Mellőzve a mentegetőzés további bírálatát, még csak arra akarok figyelmeztetni, miként *Napoleon* császár váratlan tettének igazolásául még azt is felhozta, hogy ha a háborút folytatja, »mindenfelől nyíltan a forradalom segélye által kellett volna magát megerősítenie.«

Ez irtózat a forradalom segélyétől kissé későn jutott annak eszébe, a ki hatalmas seregének éléről hívta fel a lombardokat, hogy »legyenek ma katonák, miszerint holnap szabad polgárok lehessenek« s a ki a közép-olaszországi forradalom részvétét a háboruban - nyíltan elfogadta.

A mi engem illet, én a lelki fájdalom első rohamának sulya alatt is, melylyel a váratlan csapás eltöltött, csak *csalódás*, nem *megcsalás* felett panaszkodtam; de ha a történelem Napoleon e mentségét számba veszi, erősebb ítéletet lesz kénytelen emlékére mondani, mert ha annyira irtózott a forradalmi természetű összeköttetésektől, hogy később volt lemondani a célról, melyért annyi vért ontott ki, mintsem hogy elérése végett a forradalom segélyéhez folyamodjék: hát minek bocsátkozott velünk, magyar menekültekkel szövetkezésbe? minek nógatott, hogy indítsunk forradalmi mozgalmat Erdélyben? minek küldött fegyvert számunkra a keletre? minek nyújtott pártfogást, hogy a magyar függetlenség zászlaját Olaszországban felüssük, s adott módot is, anyagi segélyt is, hogy »forradalmi« sereget gyűjtsünk, szervezzünk? A mentegetőzés többi érvei, melyekkel eljárását igazolni iparkodott, gyöngék, alaptalanok, de ez a negélyzett irtózás a forradalmi elemektől, egyike azon dolgoknak, melyek neve emlékére homályt vetnek.

Épen nem lehet csodálni, hogy a béke igazolásának ez első kísérlete nem tette meg a hatást, melyre számítva volt. A nyújtott magyarázat semmit sem magyarázott meg, s a békének, melyet csak így tudott a császár indokolni, állandóságában senkisem hitt.

A második igazolási kísérlet a külhatalmakhoz volt intézve azon rövidke válaszban, melyet Napoleon a diplomatiái testület nagyon laconikus üdvözlétére adott.

Julius 21-én fogadta a diplomatiái testület szerencsekívánatait, melyeket a pápai nuntius a következő száraz szavakkal tolmácsolt: »A diplomatiái testület szükségét érezte, engedelmet kérni, hogy felséged szerencsés visszatérte s a békének gyors megkötése felett érzett őszinte szerencsekívánatait bemutassa.«

Meglátszik e szavakon, hogy a diplomatai kar ez üdvözléssel csak az udvariasság illemének tett eleget, de örövezésre s a béke tartóssága íránti hitre okot nem talált.

A császár ekként válaszolt: *Európa oly igazságtalan volt írántam* a háboru kezdetekor, hogy szerencsésnek érzém magam a békét azonnal megköthetni, mihelyt Franciaország becsülete és érdeke ki volt elégítve; és *bebizonyíthatni, miként nem lehetett szándokomban Európát felforgatni* és általános háborut kelteni. Remélem, hogy most minden meghasonlási okok elenyésznek s a béke tartós leszen. Köszönöm a diplomatai testület jókivánatait.«

Hát biz ezzel nemcsak senki nem lett sem okosabb, sem nyugodtabb, de sőt az a szemrehányás, »hogy Európa igazságtalan volt íránta,« még növelte a gyanut, hogy az indokolatlan béke alatt messzevágó háborus szándok rejlik; kivált miután a császár annyira nem volt szívélyes a gratuláló diplomataí íránt, hogy - szokása ellenére - még csak kezét sem nyújtott nekik, hanem hidegen köszöntve őket, komoran helyére ment, s - miként a sajtó hirdette - ingerült, pattogó hangon mondotta el panaszkodó rövid beszédét, mialatt balkezével kardja markolatát szorítá. Furcsa nem a »genus homo« (az emberi nem). Minő érdekekkel lesi a hatalmasok minden mozdulatát! »Wie er sich räuspert und wie er spuckt« - mint Schiller mondja. Felötlött az is, hogy a mint a császár a beszéd után a diplomataí elöött, egyikhez-másikhoz pár szót szólva, elhaladt, s *Wendtland* bajor, és *Seebach* szász követek közelébe ért, ezeknek szembetünő íróniával ennyit vetett oda: »nos, urak, eloszlottak-e már valahára aggodalmaik?« - de még csak időt sem adott nekik a feleletre, hanem vállvonítva tovább ment, a mi szavakba foglalva ennyit látszott mondani: »majd számolok veletek!« - Általában a »fogadj Isten«, melyet a diplomataí ridegen odavetett »adj' Isten«-ükre kaptak, nagyon hasonlított ama másikhöz, melyet újévkor Hübner osztrák követ kapott, bevezetésül az elkövetkezett háboruhoz. Ilyennek tekintette azt, s ennélfogva bizonytalannak, tarthatatlannak hitte a helyzetet az egész világ.

E nyomasztó érzetnek tulajdonítható, hogy bármit tett is Napoleon, miszerint hitet ébreszsen, hogy nincsenek háborus szándokai, - bizalmat keltenie teljességgel nem sikerült.

Julius vége felé rendeletet tétetett közzé, hogy ugy a szárazföldi, mint a tengeri hadsereg a legrövidebb idő alatt békelábra állíttassék, s vagy százharminc ezer ember valósággal szabadságoltatott is. A felelet az volt reá, hogy ez nem nyújt semmi kezességet a béke állandósága felől, a háboru kiütésének előestéjén is békelábon tartottnak mondatott a francia hadsereg, de azért kevesebb mint egy hónap alatt több mint négyszázezer ember lett sikra állítva, csupán az által, hogy a szabadságolt legénység beparancsoltatott. A szabadságra bocsátott tengerészeknek behívásánál ekkorig 30 nap engedtetett a szolgálatba visszatérésre - most a szabadságolást az a rendelet kíséri, hogy felszólításra öt nap alatt a hajókon kell lenniök. Tehát egy távirati sürgöny elég, miszerint néhány nap alatt ugy a szárazföldi, mint a tengeri hadseregben a hadiláb helyre legyen állítva.

Augusztus 3-án rendelet adatott ki, mely a rajnai figyelő-tábort feloszlatta. - »Mit ér ez?« - mondák a németek - »csak a czim lett megszüntetve, de a sereg megmaradt s a chalons-i és helfant-i táborok megmaradtak.«

Következő nap a hajó-felszerelés beszüntetése lett elrendelve. »Nem ér ez semmit« - felelék az angolok - »van elég felszerelt hajójuk a francziáknak; nincs új felszerelésre szükségük; a leszerelés pedig nem lett elrendelve s a partok erődítettnek.«

Szóval: akármit csinált Napoleon császár, hogy a világot megnyugtassa, - nem hittek neki. Általános amnestiát hirdetett augusztus 15-ére: - még ez is gyanut keltett; »hizeleg a francziának,« - mondá a világ, - »bizonyosan háborut forral.«

Ez általános bizalmatlanság annak volt következése, hogy mindaz, a mit magatartásának magyarázatára a császár eddig felhozott, teljességgel nem volt oly természetű, miszerint a világ a villafrancai békét az olasz kérdés szempontjából indokoltnak tekinthetné.

Ez s a nyílt ellenszegülés, melylyel Közép-Olaszország népei a villafrancai állapotásokra feleltek, - indította Napoleon császárt a »Moniteur« szept. 9-ikei számában közzétett azon, immár harmadik magyarázatra, mely fentebb a 17. lapon olvasható.

E nyilatkozat az olaszok határozottságát inkább növelte, mintsem hogy megingatná, mivel biztosítást foglalt magában, hogy a trónvesztett főherczegek visszahelyezését fegyveres avatkozással erőszakolni a császárnak nincs szándokában. Az olasz kérdés tehát e nyilatkozat után is viharos bonyodalmak fellege gyanánt lebegett a politikai légkörben; arra pedig már épen rosszul volt számítva, hogy a francziák császárájának titkos tervei iránt táplált gyanut Európaszerte eloszlassa. Rosszul volt számítva, mert igen szembetűnőleg kedvezett az osztráknak. Népiesen szólva: »legyezte« az osztrákot, s ez csak növelte a gyanut, hogy Napoleon császár azért kötött békét az osztrákkal, mert »forral valamit«, s annak a »valami«-nek érdekében törekszik az osztrákot maga iránt lekötöztetni. *Peruzzi Ubaldino* toscanai küldöttnek *Ricasoli* báró miniszterelnökhöz Párisból okt. 16-ról írott bizalmas jelentésében ezt olvasom: »Dabormida tábornok azon benyomással jött ki a császártól, hogy »è uomo legato all' Austria« (hozzá van kötve Ausztriához).« Ez igen jellemzőleg fejezi ki a benyomást, melyet Napoleon császár nyilatkozata maga után hátrahagyott. Igaz, *Peruzzi* ur azt is utána tette, hogy »a császár kész volna megcsókolni a kezét, mely őt e kötelékből feloldaná« (*è pronto a baciare quella mano che riuscisse a scioglierlo*) s e felfogásnak volt is alapja: de ez a »személyes hajlamok« olynemű bizalmas ömlengései körébe tartozott, mint a minőkkel még csak pár nappal is a béke megkötése előtt én magam is találkoztam; a világ ezeket nem ismerte, s csak a »hivatalos politika« jelenségeit vehette számba, ezek pedig Napoleon császárt »az osztrákhöz kötött embernek« tüntették fel a világ előtt. S valóban különös, hogy Napoleon még akkor is igen feltűnően figyelmeztette a hivatalos világot, hogy ő lelkestől-testestől barátjává lett az osztráknak, mikor *Walewski* külügyér s az általa képviselt osztrák-baráti politika már hivatalosan is bukófélben volt. A zürichi békeokmány aláírása következtében *Metternich* herczeg osztrák követ 1859. decz. 14-én mutatta be megbízó levelét nyilvános ünnepélyességgel Napoleon előtt, ki neki többek közt ezeket mondá: »A mióta Önnek császáráját láttam, nagy becset helyezek személyes barátságára.« - És minő hatást tett ez ömlengés? Azt, hogy az értékpapírok árkelete nagyot süllyedt! Még a pénzvilág is háborus szándokra magyarázta a nagy barátságot.

* * *

Mennyi tanulságot nyújthatnának e tények a nemzeteknek, melyek azon helyzetbe tették magukat, hogy az ő rovásukra követett politika felett egy ember akarata határoz, akár azért, mert rideg önkény uralkodik, akár (a mi a nemzetekre még veszélyesebb) azért, mert a személyes, a házi politika („*Politik meines Hauses*”) a függetlenség feladásával pusztá alakisággá sorvadt alkotmányosság mezébe burkoltan üzi játékát!

De hát tud valaki olvasóim közül nemzetet, mely hasznára tudta fordítani a történelem tanulságait? - Én nem tudok. Egyenkint annyi épeszü, bátorszivű derék ember akad mindeütt, - de együtt, csomóban: pórázra fogott szolgafaj vagyunk, mely csaholva megyen engedelmesen arra, a merre »legmagasabb« parancsra peczegetik. Bizony nem épületes látvány!

IV.

A villafrancai béke osztrák hivatalos magyarázata.

1859. július 11-én íratott alá a villafrancai békeelőzmény.

A következő napon Ferencz József császár Veronából keltezett hadseregi parancsban köszönetet mondott vitéz hadseregének, mely (igy látta jónak mondani a császári parancs) „*kisebb számban harczolva*”, ujjal megmutatta bátorszivűségét s erőben és bátorságban megtöretlenülül »örömmel« (mondd: *örömmel!*) »néz eléje a harcz folytatásának.«

Napóleon császár nem hagyta szó nélkül e kérkedést, hogy az osztrák hadsereg kisebb számban volt. Fentebb idézett nyilatkozványában határozottan azt mondta, hogy az osztrák hadsereg számban erősebb volt.

Vagy egyik, vagy másik nem mondott igazat. Legyen köztük bíró a történelem.⁶

Hát miért kötött békét a bécsi udvar, ha serege erőben, bátorságban megtöretlenülül oly »örömmel« nézett eléje a harcz folytatásának?

Ezt az osztrák császári parancs a következő szavakkal magyarázta meg:

„*Szövetséges társak nélkül csak a politika kedvezőtlen viszonyai előtt hátrálok.*”

Hat nappal később, július 18-án, a birodalom népeihez Laxenburgból intézett császári nyilatkozványban még sokkal világosabban bevallotta az osztrák császár, hogy Németország támogatására nem volt kilátása.

E nyilatkozványban ugyanis a következő panaszos vallomással találkozunk:

»A háboru folytatása az eddigieket még tetemesen meghaladó vagyon- és vérbeli áldozatokat vett volna igénybe »a monarchia hű *koronaországaitól*.« A siker pedig mégis kétséges volt volna, miután *alapos reményeimből, hogy ezen, nemcsak Ausztria igaz jogáért kezdett harczban nem leszek egyedül, oly keserűen ábrándultam ki.*«

„A meleg és hálásan fogadandó részvét daczára, melylyel igaz ügyünk Németország nagyobb részében mind a kormányoknál, mind a népeknél találkozott, legrégibb és természetes szövetségeseink makacsul elzárkóztak annak ismerete elől, mily nagy jelentőséget rejt magában a nap nagy kérdése.”

»*Ausztria tehát kénytelen lett volna elszigetelten menni a jövőendő események elé, melyeket minden nap még komolyabbakká fokozandhatott.*«

»Ennélfogva - - elhatároztam magamat a békeelőzményeket jóváhagyni, miután meggyőződtem, hogy közvetlenül a francziák császárával minden harmadiknak mellőztével folytatott egyezkedés által mindenestre kevésbé kedvezőtlen feltételek érhetők el, mint a minőket *a harczban részt nem vett három nagyhatalmasságnak e tárgyalásban való részvéte az egymás közt megállapított s egyetértésük erkölcsi nyomása által támogatott közbenjárási javaslataikkal* ígérhetett.«

⁶ Alkalmat veszek itt annyit jegyzékbe tenni, hogy az osztrák katonai történetírók szerint mi is csak azért vertük meg annyira az osztrákot, hogy kénytelen volt az orosz segítségül hívni, mert az osztrákok ellenünkben mindig *kisebb számban harczoltak!* Hogy is ne? Hiszen a bécsi udvar *csak* a kicsike osztrák birodalom egész erejét s azonkívül a fellázított horvátokat, oláhokat, szerbeket, tótokat vezette gyilkos harczba ellenünk, mi pedig magyarok (kiket mindössze is öt millióra devalválnak) a bár megszakgatott, de a kicsi osztrák birodalomhoz képest óriási kiterjedésű Magyarország egész *negyedrésszével* rendelkezünk akkor, mikor csatákat nyertünk. - Hát bizony így *íródik* a történelem.

Ez utóbbi mentegetés a hatalmi tekintély azon megaláztatásának enyhítésére volt számítva, melyet Lombardia elvesztése okozott a világ közvéleményében a nagy kérdéssel sikra szállt Ausztriának.

Napoleon, a győztes, azzal mentegette a féluton való megállás hibáját, hogy porosz-német fegyveres avatkozás által volt fenyegetve.

A megvert bécsi udvar pedig azzal mentegette a mindenesetre megalázó béke elfogadását, hogy a háboruban részt nem vett három nagyhatalom terheőbb feltételű mediációban állapodott meg, mint a minőt a francziák császára önként megajánlott.

A tény pedig az, hogy sem Napoleon, sem a bécsi udvar nem mondtak igazat.

Napoleon mentegődzését megczáfolta fentebbi nyilatkozványában maga az osztrák császár, bevallván nyíltan a világ előtt, miként azon reményében, hogy Németország által segítettni fog, *keservesen csatlakozott*, s hogy ha az ajánlott békét el nem fogadja, »szövetséges társak nélkül, elszigetelten, egyedül volt volna kénytelen az eseményeknek elébe menni.«

Az osztrák császár mentegődzését pedig az állítólag terheőbb feltételek alapján megállapított mediáció felől mind a porosz, mind az orosz, mind az angol megczáfolta.

Legelőbb a porosz.

Rechberg gróf, osztrák külügyér, császárájának fentebbi nyilatkozványát a világ előtt igazolandó, - Ausztria diplomatai képviselőihez körlevelet intézett, s ebben közölte velük a békefeltételeket, melyeket állítólag a három nagyhatalom megállapított, nevezetesen (a császári nyilatkozatban »makacsul elzárkózott szövetséges«-nek bélyegzett) Poroszország is jóváhagyott, s melyet Franciaországgal állítólag Anglia közölt. E békefeltételek, melyeket Ausztria a mainzi hirlap július 21-ikei számában is közzétetett, a következők:

1. Olaszországot önmagának visszaadni.
2. Szövetség mindannyi olasz állam közt kivétel nélkül.
3. Sardinia Lombardiával és a parmai hercezséggel nagyobbittassék.
4. Velence és Modena független állammá alakittassanak egy osztrák főherceg alatt.
5. Toscana a parmai hercegnőnek adassék.
6. A pápai legatiókban világi alkirályság állittassék.
7. Congressus, mely a nép akaratának tekintetbe vételével Olaszországot ezen alapokon ujja szervezze.

A porosz kormány ezen egész állitást haladéktalanul a leghatározottabban meghazudtolta.

Július 21-én, tehát ugyanazon napon, melyen ez állitólagos mediationális béke-javaslat a mainzi hirlapban közzétetett, *Schleinitz* báró, porosz külügyminiszter, körsürgönyt intézett a porosz ügyviselőkhöz Németországban, s e sürgönyében szóról-szóra ezeket írta:

»Uraságod ezennel fel van hatalmazva, a legnagyobb határozottsággal kijelenteni:

1. hogy Poroszország semmi közbenjárási feltételeket nem szerkesztett, sem pedig más hatalmasság által szerkesztetteket nem fogadott el;
2. hogy az osztrák körlevélhez csatolt s a hirlapokban is közzétett tervezet előttünk merőben ismeretlen volt. (Aláírva: Schleinitz.)

A porosz meghazudtolásra az angol következett.

Disraeli, az angol alsóház jul. 28-ikai ülésében, kérdést intézett a kormányhoz, vajjon igaz-e, hogy az angol követ az osztrák császárnak oly békefeltételeket tett javaslatba, melyek terheesebbek az ellenség által szabottaknál?

Erre lord Palmerston határozottan kijelentette, hogy ez nem igaz. Semminemű javaslat nem tétetett Ausztriának, sem Anglia, sem a semleges hatalmak akármelyike által.

E hivatalos meghazudtolásokat az orosz kormány a »Journal de St. Petersbourg« július 29-ikei számában a következő nyilatkozattal rekesztette be:

»Némely hirlapok, okmányokra támaszkodva, azt hiesztelték, hogy a mediáció alapjai a semleges hatalmak által már a villafrancai találkozás előtt meg lettek állapítva (arrêtees) s hogy azon alapok ismerete, nevezetesen azon körülmény, hogy azok hátrányosabbnak találtattak, mint a Franciaország által közvetlenül ajánlottak, - volt az, a mi az osztrák császárt ez utóbbiaknak elfogadására rábirta.«

»Fel vagyunk hatalmazva kinyilatkoztatni, hogy a szóba jött közbenjárásra semminemű alapok nemcsak nem lettek megállapítva, de még csak tárgyalás alá sem kerültek; a békeelőzmények alá lettek írva a hadviselő felek által, mielőtt a semleges hatalmak a köztük szóba jött mediáció felől még csak elvileg is megállapodásra jutottak volna.«

E nyilatkozatot az angol követ, Sir J. Crampton, azon kijelentéssel küldötte meg (aug. 5-én) lord John Russel angol külügyérnek, hogy az *hivatalos értékű*, s az osztrák császári manifestum ellen van intézve.

Képzelné lehet, hogy e meghazudtolások Bécsnek érzékenyen fájtak, de annyira határozottan voltak tartva, hogy lehetetlen volt beléjük kötni. S valóban a félhivatalos »Oesterr. Corresp.« kénytelen volt a következő nyilatkozatra szorítkozni: »Megtörtént dolgok felett nem ohajtunk haszontalanul vitatkozni; de *kötelesek vagyunk* kétségbe nem vonatni azon szavak alaposságát, melyek Ausztria császári trónjáról szállottak alá.«

Hát hiszen a hivatalos és félhivatalos közlönyök sok mindenféle dolgokra »*kötelesek*«, de ez az ő kötelezettségük nem tarthatja vissza a részrehajlatlan történetírást, hogy jegyzékbe vegye, miként a bécsi kabinet-politikával ez alkalommal nagyon megtörtént az a bizonyos dolog, a mit az olasz »*brutta figurá*«-nak nevez.

A semleges nagyhatalmak e czáfoló nyilatkozatai oly különös színben tüntetik elő a bécsi kabinetet, miszerint valóban történelmi érdeklődéssel bír a kérdést tisztába hozni, hogy hol vették magukat ama békefeltételek? Vajjon az osztrák kabinet költötte-e azokat oly célból, hogy a csorbát, mely Lombardia elvesztésével hatalmi tekintélyén ejtetett, birodalmának népei előtt Európa állítólagos nyomásával takargathassa?

Az igazságnak tartozom vele, kijelenteni, hogy nem költötte. Ausztriának csakugyan tétetett ily javaslat, csak hogy nem a semleges nagyhatalmak részéről, hanem a francia kormány részéről.

Az olasz királyi levéltárban feltalálhatók Villamarina örgróf bizalmas sürgönyei június 23-ról s július 2-ről s 7-ről, melyekben jelentette, hogy Persigny gróf londoni francia követ rendeletet kapott kevéssel a magentai csata után, titokban közölni az angol kormánynyal, miként Napoleon császár hajlandó volna beszüntetni a háborút azon feltételek alapján, melyeket később az osztrák kormány mint a semleges hatalmak állapotását hozott nyilvánosságra.

És valóban az olasz föderáció, - Velence államosítása osztrák felsőség alatt, - Sardiniának Lombardiával s Parmával nagyobbítása, - a parmai bourbonoknak Toscanába áthelyezése s a pápai legációknak világi alkirálysággá alakítása: mind oly eszmék, melyek határozottan napoleoni bélyeget viselnek magukon. Ezen eszmék még huzamos ideig képeztek akadályt

Olaszország egységesítésének útjában, míg végre az olaszok hajthatatlan határozottságán s ennek Anglia által nem kevésbé támogatásán megtörtek. Soká képeztek akadályt, mert III. Napoleon makacs ember volt; »nehezen határozta el magát, de ha egyszer elhatározta, kemény volt, mint a gránit,« - miként nekem egy nevezetes éjjelen unokaöcscse mondta.

S hogy Villamarina örgróf lényegileg jól volt értesítve, az világosságra jött az angol alsóházban július 28-án Disraeli azon interpellációja folytán, melyről már említést tettem.

Akkor ugyanis lord *Palmerston* azon nyilatkozatát, hogy egyik semleges hatalom sem tett semmiféle propositiót Ausztriának, még a következő felvilágosításokkal kísérte:

»A háboru folyama alatt a francia kormány közölte az angollal a feltételeket, melyek alatt béke köttethetnék, s ohaját fejezte ki, hogy e feltételekkel Ausztria megismertessék. Ez okmány elküldetett Bécsbe, annak világos constatálásával, hogy az Franciaországtól ered s nem Angliától, mely még attól is tartózkodik, hogy Ausztriának csak tanácsot is adjon.«

Tehát a sok zajt ütött javaslatot nem Ausztria költötte, - az a francia kormánytól ered; hanem Ausztrián mégis rajta maradt a »hamis ürügy-keresés« bélyege; mert a francia kormány tettét a semleges hatalmak nyakába akarta keríteni, miszerint azt mondhasa, hogy nem a francia fegyvereknek, hanem Európa nyomásának engedett.

Nagyon nem méltóságos, nagyon ügyetlen fogás volt.

Különben a történelemnek nincs semmi kutatásokra szüksége, hogy megértse: miért fogadta el Ausztria a villafrancai béke-ajánlatot. Elfogadta két oknál fogva. Először azért, mert a háborut siker kilátásával többé nem folytathatta. Az osztrák hadseregi parancs azzal kérkedett ugyan, hogy »a hadsereg erőben, bátorságban megtöretlenül, örömmel nézett elibe a harc folytatásának.« A »népeihez« intézett manifestumban pedig már épen azon állításra ragadtatta magát, miként »sem erőben, sem bátorságban meg nem fogyatkozott serege számára még azon lehetőség is megvolt, hogy az ellenségtől a kivivott előnyöket tán még újra kicsikarhatja.« Üres hangokban keresett önvigasztalást! mit a bukottak el lehet nézni; de csak hangok, melyek felett a tényekkel számoló történelem egyszerűen napirendre tér. A tény pedig az, hogy a francia-szárd hadsereg Solferinonál, San-Martinonál nemcsak ütközetet nyert, hanem döntő győzelmet vívott ki. Ez ütközet után az osztrák hadak nem egy visszavonuló sereg voltak, mely tömören együtttart, hanem egy sor- és rend nélkül iramló vert had, melyet csak üldözni kellett volna, hogy szétbomoljon. Az olvasó fog e kötet folytán hivatkozásokkal találkozni a desorganisációnak, demoralisációnak oly tényeivel, melyek az osztrák hadsereget fegyelmi kötelékeiben annyira meglazultnak, erkölcsi összetartásában annyira megbomlottnak mutatják, hogy *nyílt téren* csatát többé el sem fogadhatott. Annak a hadseregnek, mely felől hadura azzal kérkedett, hogy örömmel néz eléje a harc folytatásának, - igen, de igen nagy része nemcsak nem volt lelkesedve a háboru célja, indoka iránt, de sőt annyira nem érzett kedvet verekedni, hogy a solferinói ütközet alatt nem akart a parancs-szóra hallgatni, s a fegyelem felbomlása véres jeleneteket idézett elő tisztek és legénység között. Széltiben beszélte ezt mindenki; összhangzatosan jelentették a hirlapi tudósítások s én magam is hallottam a buffalorai állomásnál összehalmazott *osztrák* sebesült fogoly tisztektől, kik nem tudván, hogy kivel beszélnek, még csak azt sem, hogy magyar vagyok, - haragos boszankodással panaszlották, hogy a magyarok és *horvátok* nem akartak verekedni. Ez volt az egyik ok, a miért Ausztria a felé kinyújtott békejobbot elfogadta. Elfogadta, mert demoralisált, vert seregével tarthatta volna ugyan magát még Verona erődítvényein belül - míg a híres várnégyszög meg nem kerültetik, - de nyílt téren csatát többé el nem fogadhatott; szövetséges segítségre pedig, saját vallomása szerint, nemcsak nem számíthatott, de még reménye sem volt. - A másik, még ennél is döntőbb ok az, hogy el nem fogadni a békét annyi volt volna, mint az osztrák dynastia lételét kockáztatni.

Ha a villafrancai béke közbe nem jő, a háborúnak lehetetlen volt volna Magyarországra is ki nem terjedni. Ennek lehetőségére Napoleon herceg nem mulasztotta el Ferencz József császárt figyelmeztetni, midőn vele Veronában a béke felől alkudozott. - *Bianchi Nicoméd*, kinek hiteles adatok állottak rendelkezésére, diplomatai történelmének VIII-ik kötetében (152-153. lap) ezeket írja:

»Napoleon herceg 4 $\frac{1}{2}$ órákor érkezett Veronába. - - - 6 $\frac{1}{2}$ óra volt, midőn az osztrák császár felkelt székéről s azt mondta a hercegnek: Ön nem győzött meg engem, hogy feltételei elfogadhatók, és nem tett nekem semmi engedményt. Gondolkoznom kell s tanácskozássra van szükségem.«

»Ám legyen, - mondá a herceg. De nekem parancsom van 10 órákor Valleggióban lenni, tehát 8 $\frac{1}{2}$ előtt el kell indulnom. Uralkodóm sajnálni fogja, ha tagadó választ kapna. A háboru tüze újra kigyuland, s a *forradalom* előnti egész Olaszországot s tán *Magyarországot is*.«

Ez hatott. Nyolcz órákor a békeelőzmény Ferencz József császár által aláírva, már a herceg kezében volt.

Az a »rém«, melynek neve akkor Magyarország volt, már előbb, a fegyverszünet megkötésénél is fel lett idézve az osztrák császár szeme előtt. Julius 5-én késő éjjel érkezett *Fleury* tábornok a fegyverszüneti ajánlattal Veronába. A császár időt kért a feleletre. A tábornok meghajtotta magát, de megjegyezte, hogy a válasz sürgős, mert a *francia hajóhad Lussin szigetet már elfoglalta*. - »Fájdalom! Tudom«, - felelé a császár, s a fegyverszünetet elfogadó válasz 8 órákor reggel már a tábornok kezében volt. Nem szükség mutogatni, hogy Lussin sziget elfoglalása bevezetést jelentett a háboru körének kiterjesztéséhez Magyarország felé. Más értelme nincs és nem is lehet.

De ha Magyarország részeltetésének lehetsége a háboruban nem volt volna is említve az alkudozásoknál, annyi bizonyos, hogy ha Ausztria a feléje kinyújtott békejobbot meg nem ragadja, a háborúnak lehetetlen volt volna Magyarországra ki nem terjedni, mert e kiterjesztés a háboru folytatásának hadtani kénytelenségét képezte. Az a hadvezér a bolondok-háza jelöltjének mutatta volna magát, a ki homlokával neki ment volna a Mincio és Addige közti várnégyszögnek, s annak háta mögött ellenségét szabadon hagyta volna erő után huzni ki birodalmából, míg ő homlokával a falakat döngeti. Ausztria hatalmát nem azon falaknál lehetett megtörni. Csak Magyarországon, csak Magyarország által lehetett. Az osztrák ház minden birtokai közt csak Magyarország nyújthatott oly tért egy stratégiai túlszárnyalásra, mely egy vagy más külhatalom fegyveres avatkozásának veszélyét a lehetőség minimumára szállíthatá le. S a ki megfontolja, hogy minő volt akkor a közszellem a tíz év óta minden érzelmeiben, minden érdekeiben a düh legfelsőbb fokáig sértett Magyarországon; a ki számba veszi, hogy minő felbomlasztó hatást gyakorolt volna az osztrák hadsereg magyar ezredeire s valószínűleg a horvátokra is az, ha mi a szabadság zászlaját egy francia hadsereg oltalma alatt felütjük: annak lehetetlen velem egyet nem érteni abban, hogy az osztrák részről a villafrancai békét el nem fogadni annyi volt volna, mint a habsburg-lothringiai ház lételét - mondhatnám - reménytelenül kockáztatni.

E veszély elhárítása a már különben is elveszett Lombardiáról való lemondással bizony nagyon olcsón lett megvásárolva.

Párisban akkoron egy magas állású államférfinak tulajdonított élczezet keringett: »Mi szép háborut csináltunk, de Ausztria szép békét csinált.« (Ah! nous avons fait une belle guerre, mais l'Autriche fait une belle paix.)

Az osztrák ház még ez alkalommal is elmondhatta, mint a multakban már többször, hogy ha bajba keveredik, mindig akad valami könyörületes lélek, a ki megmenti. Az ily »jó szerencsét«, melynek létoka nincs, a történelem logikája végre megunja. A ki megéri a legközelebbi

bajba keveredést, tapasztalni fogja, hogy már megunta; de bizony bizony mondom: a bécsi udvar szép rud fogadalmi viaszgyertyával tartozik III. Napoleon emlékének.

* * *

Nem vagyok történetíró. Nem hiszelek magamnak azzal, hogy a villafrancai béke hivatalos magyarázatainak e vázlatos bírálatát s a fogadtatásnak, melyben e béke részesült és a helyzetnek, mely reá következett, e leírását magában véve némi történetíráti érdekekkel bírónak fogja az olvasó találhatni; - de nekem szükségem volt e bevezetésre, miszerint igazolva legyen azon állításom, hogy a magyar emigráció elhatározása: ernyedetlen buzgalommal folytatni a haza függetlenségére irányzott törekvéseket, - a helyzet által tökéletesen indokolva volt. Mert kettő közül egynek okvetlen meg kellett történni; vagy annak, hogy Ausztria az elűzött osztrákházi fejedelmek visszahelyezése végett fegyverhez nyúl, s így a háború közte s Olaszország közt azonnal újra kitör; vagy annak, hogy az osztrák nem mer az annexió megakadályozása végett fegyverhez nyulni, nehogy Franciaországot s Angliát provócálja, - s ekkor Közép-Olaszországnak egyesülése Piemonttal bevégezett ténynyé válik, s ez erőszaporodás mellett előbb-utóbb maga a turini kormány fogja Velence felszabadítását munkába venni. A felől pedig előbbi összeköttetéseink folytán nem lehetett kételkedésünk, hogy akár-mikor tör is ki újra a háború az osztrák s az olaszok közt, - ez utóbbiaknak a magyar szövetségre szükségök lesznek, azok tehát nemzetünk függetlenségi vágyát okvetlenül felveszik számításaikba, hacsak a magyar nemzet függetlenségi aspirációjáról önként le nem mond. Mi nem hittük, mi nem hittük, hogy erről valaha lemondhasson ennek csak feltevése ellen is fellázadt lelkünkben a józan ész, az önfentartás természeti ösztöne, a vallásos kegyelet nemzeti múltunk szent hagyományai iránt, a kötelesség-érzet nemzeti jövőnk iránt, s az önzetlen honszeretetreligiója. Mi tehát szent kötelességünknek ismertük folytatni a közvetítő kapocs szerepét az események fejleményei s a magyar függetlenség igaz ügye között.

MÁSODIK FEJEZET.

Magyarország helyzete a villafrancai béke után.

I.

Egy levél hazulról.

A külviszonyok vázlata után vissza kell pillantanom Magyarország akkori helyzetére.

E visszapillantást egy levél közlésével kezdem meg, mely nemeskéri *Kiss Miklós* ezredeshez érkezett egy volt emigráns társunktól a hazából. E levelet választom ki azért, mert írója jóindulatu, becsületes hazafi volt ugyan,⁷ de a hallgatni tudás arany mestersége nem tartozott sok más szép tulajdonságai közé, a miért is politikai barátaink, kikkel közvetlen viszonyban állottunk a hazában, nem tartották jónak őt a »cselekvési párt« titkaiba beavatni. Ő (mint róla mondani szoktam) inkább *Deák Ferencz* könyöke közeléből szemlélgette »a világ sorját«, de épen azért az, hogy miként látta ő a dolgokat, részrehajlatlanabb tanuságul szolgál a közérzület felől mind a háboru alatt, mind az oly váratlan béke után, - mint azon értesítések, melyek meggyőzőbb politikai barátainktól érkeztek hozzánk.

A levél így szól:

»Pest, 1859. augusztus 20.

Mivel kezdhethném levelemet, mint a fájdalom kitörésével, azon keserű csalódás miatt, melyen keresztül menni ezuttal egy egész ország kárhóztatva lőn s mely annyi millió keblet annál kinosabb érzéssel töltött el, minél közelebb álltunk a bennünket annyira nyomasztó járomtól való végszabaduláshoz. Valóban sirni lehet - sirtunk is sokan - annyi szép vágy, annyi szép remény oly váratlan meghiusulása fölött. Pedig az előzmények után a legjobbat kelle várunk. Hidd el, hogy a világosi katasztrófa után nem volt oly nagy s oly általános a levertség az országban, mint midőn két napra reá, hogy Fiumét már alarmozta a franczia tengernagy, azt kelle olvasnunk a lapokból, hogy a békeelőzmények megköttettek. Soha pompásabb alkalma nem lesz senkinek e világon egy egész, a szó szoros értelmében: egy egész országot maga irányában örökös hálára lekötöztetni, mint lett volna Napoleonnak, ha felhasználta volna a nagyszerű alkalmat és követte volna azon utat (mi felénk), melyet az elnyomott népek istene oly dicsően ujjal mutatott neki. Oly készen állottak itt nálunk a dolgok, hogy csak egy vörös nadrágost láthassunk és a világ oly nagyszerű spectákulumnak lett volna tanuja, hogy bámult volna bele s elmondhatta volna aztán Európa: »Ez már aztán nemzet; ebben van életerő, ennek élni kell.« Itt nem talált volna léha, erélytelen s gyáva népségre, itt fiatala, véne, gazdaga s szegénye, ur és paraszt, egyszóval: minden osztály s nemzetiség hozzá s mellé állt volna s imádták volna, mint azon megszabadító Messiást, ki után már századok óta sovárognak.

Ha még egy hétig késik a fegyverszünet, - itt igen valószínűleg megkezdődik a hadd-elhadd, a kedélyek már a magasság legnagyobb fokára levén felcsigázva: csak egy aczélütés a kovára s általános lett volna a föllobbanás.

Bizony csak több szerencséje van Austriának, mint ügyessége, mert hogy ez utolsóval nem bir, azt megmutatta legutóbbi hadjáratában. És midőn mindenki, saját hivatalnokai,

⁷ Talán nem követek el indiscretiót, ha megnevezem. *Hajnik Pál*-ról van szó.

Helfy.

katonái, sőt önmaga is azt hitte, hogy veszve van: akkor ki menti meg őt? Az, ki őt porrá morzsolhatta volna a magyarok segítségével. No de az isten is úgy segítsen rajta végső perczeiben, mint mi azt neki kívánjuk.

Nem képzelhetitek ott künn magatoknak: mily élénk érdekekkel követte itt mindenki, az utolsó favágótól a legmagasabb osztályokig az osztrák-franko-szárd hadjáratot és azon abnormis, sőt mondhatni: immoralis állapotot sem látta még a világ, hogy örülnünk kellett, a mint valóban örültünk is annak, ha a telegraf meghozta a hirt, hogy megvertek s ismét megvertek bennünket, - ámbár saját véreink estek áldozatul. Ezt nagyon jól tudták fenn Bécsben, dühösek is miatta a magyarok ellen; de inkább haragudjanak ránk, mint szeressenek. *A kibékülés, a kiengesztelés ezekkel örökre lehetetlen.* Az elégedetlenség a mostani rendszerrel egyébiránt nem csak itt Magyarországon létezik: általános az az egész osztrák monarchiában, sőt a seregben is, mely szerfölött elégedetlen. De bizony a sereg »urának« sincs oka büszkének lenni hadvezéreire. Hogy Gyulai miként értette mesterségét, annak ugyszólván szemtanui voltak. A solferinoi ütközet alatt három osztrák tábornok esett disgráciába; az első L.....stein, ki az ütközet napján már reggel oly részeg volt, hogy azt sem tudta, hogy fiu-e vagy leány? - a második Cl... G.....s, ki, midőn legtüzeesebben folyt a csata, sátorába vonult s ott pörére vetkezve, »sibi bene fecit«; a harmadik báró Z.....tz a lovasság parancsnoka, ki a tartalék-lovasságot ágyu-lőtávolon kívül küldve, azon vette magát észre, hogy midőn az ütközet közepette arra rögtön szükség lett volna, akkor már öt órányi távolságra volt a csatatértől. Ez utóbbit a haditörvényszék több évi várfogságra ítélte. Gróf P...y Móricz tábornok pedig azzal mulatta magát a csata alatt, hogy öt vagy hat horvát katonát célba vett s mialatt saját elesett tisztjeik kirablásával voltak elfoglalva, őket lesből lövöldözte. Valóban borzasztó, de egyszersmind érdekes hallani az osztrák katonatiszteket, hogyan nyilatkoznak főbbjeikről s az egész hadjáratiról rendelkezésekről.

Hogy pedig a dolgok ezen, az előbbinél még sokkal abnormisabb állapotban sokáig nem maradhatnak, ezt mindenki érzi és hiszi. Miként fogja magát az egész kiörlni? - azt csak a mindenható Istenség tudja. Kinos türelemre és mindig feszültebb várakozásra vagyunk kárhoztatva. Várjuk az események kedvező fordulatát, de legtöbbet bizunk önmagunkban.

Nagy meglepéssel hallottuk itt, hogy K. L. oly ügyesen vitte szerepét Olaszországban és oly jó tapintattal. Annál dühösebb itt mindenki *Szemere* ellen, hogy ő épen most lépett fel ismét Lajos ur ellen. No, ennél a *Szemeré*-nél utálatosabb és népszerűtlenebb ember nincs a hazában. *Klapka* és *Laczi* nevét is sokszor és mindenfelé emlegették az országban s pedig mindig hazafiui nagyabecsüléssel. De a fő ember itt a népnél mégis csak Lajos ur; prestigiiummal csak az ő neve bír a nagy tömegnél stb.« - - - - -

*

Ilyen hírek keringettek az országban a solferinoi csata némely mozzanatairól s tény, hogy ezekkel egészen összevágó dolgokat beszéltek a foglyokul esett magyar és horvát katonák nekünk, s a hirlap-tudósítók az európai sajtóban. Ily érzülettel kísért a magyar nemzet a háboru folyamát s a villafrancai béke váratlan híre mint villámcsapás hatott a reményeiben megcsalatkozott nemzetre.

De a levertség nem soká tartott. Deczember utolsó napján ugyanazon toll már következőleg irt:

»Bécs, Sylvester estéjén, 1859.

A villafrancai békekötés után irt egyik hosszabb levelemben elmondtam azon általános levertséget, mely e váratlan hirre mondhatni: az ország összes lakosságát, minden kivétel nélkül, megszállotta. Attól lehet tartani, hogy ama nagyszerű csalódásra, mely a szabadulás után sóvárgó egy egész népnek legszebb reményeit oly rögtön meghiusította, kétségbeesés és elcsüggedés fog következni, - de, hála a magyarok istenének, e levertség csak rövid ideig tartott. Csakhamar kiábrándultunk és az egymásután lefolyt eseményekből azon üdvös tanulságot merítettük, hogy ne várjuk a sült galambot szájunkba repülni, hanem áthatva azon közmondás igazságától: »Segits magadon s isten is megsegít,« - önmagunkban keressük a főerőt, ha ismét szabad nemzetté akarunk lenni. És ezen saját magunkba helyezett bizodalom önérzete rövid pár hónap alatt csodákat mivelt. Egy magas nemzeti szellem fészkelte meg magát kiirthatlanul mindenki keblében, kezdve felülről le a legalsóbb rétegekig, - mi minden ok- s időszerű alkalmat megragad, hogy magának az ildomosság korlátai között rést nyisson és felváltva buzditó beszédekben úgy, mint tettekben is nyilvánuljon.«

*

E felfogást, melyet levélíró több érdekes adattal illusztrál, a tények tökéletesen indokolták.

II.

Ébredés.

A villafrancai békére következett néhány hónap alatt nagy változás történt a nemzetnek közéletében. *E néhány hónap a nemzeti önérzet ébredésének korszaka.*

A szellem, az érzület megvolt előbb is, megvolt mindig, de a szívek rejtekébe zárva volt meg; egyeseket összeesküvés kisérletek merényletére ösztönzött, általában véve azonban csak magános fogcsikorgatásban vagy elrekesztelt ajtók mögött, suttogó bizalmas körökben keresett könnyebbülést a szorult kebel; de a villafrancai béke után az előbb elfojtott közszellem a szívek rejtekéből nyilvánosságra tört ki s mintha valamely delejfolyam futott volna végig idegein, a nemzet lerázta tagjairól a némán türés zsidbadtságát s nemzeti egyéniségének teljes önérzetével egyenesítve ki hajlott derekát, odakiáltott a hatalomnak: *»él nemzet e hazán!«*

S a nemzeti önérzet ez ébredése nem valamely mondva csinált mozgalom volt. »Magától jött,« - miként nekünk levelezőink írták. A mit ama láthatatlan, kézzel foghatatlan, de annál hatalmasabb »agitátor«: a korszellem csinál, arra nem kell tervezgetés. Magától jó. De a korszellem nem jó magától. Okozat az, melynek oka a történelemben mindig feltalálható.

A magyarországi ébredés az 1859-iki háborúval causalitási kapcsolatban áll. E kapcsolatot három tényre vezetheti vissza a bíráló történetírat.

Az egyik az, hogy az *»egységes Austria«* ama rettenetes moloch, melynek táplálására annyi vér ontatott ki, annyi bűn követtetett el - megmérgetett a sors mérlegében és könnyűnek találtatott. A *birodalmi egység* elve, melyet erőforrásnak álmodtak (s daczára a történelem kiáltó intéseinek, még mindig annak álmodnak), Bécsben a legelső válságnál tökéletesen kudarczot vallott, mint kudarczot vallott a multban is mindig, s fog vallani a jövőben is mindig, mert hogy abban, a mit Austriának neveznek, az *»egység«* nem erő, hanem gyengeség forrása, az természeti törvény, min kifogni semmi mesterséggel sem lehet. Az egység elve helyes *nemzetnél*. Ott erőt ad, mert forraszt. De a mit Austriának neveznek, az nem nemzet, hanem különemű nemzetek (nem nemzetiségek, hanem *nemzetek*) összezsufolása. Ily helyzetben az egységesítés nem forraszt, hanem elválaszt. Ellentétes (disparat) elemek közt

nem hogy azonosítást (assimilatiót) lehetne, de még csak mechanikai összetartást (cohesiót) sem lehet véghez vinni. *Minél inkább összekötetnek, annál inkább szertehuznak.* Meg is verték mindig az »egységes« Austriát, mindig! s minél »egységesebb« volt, annál inkább megverték.⁸ A természet törvényének oktalan megsértése mindig megboszulja magát. *A nivellálás rendszere bukott meg Austriában az 1859-iki háborúnál s e bukást egyrészt annyi tehetetlenség, másrészt csakis a birodalom fenállhatása iránti hit vesztéből magyarázható annyi botrányos fosztogatás kísérte,*⁹ *hogy lehetetlen volt a kormány tekintélyének el nem mállani. Tekintélyvesztett kormány hiában hetvenkedik. Nem imponál.*

A másik tény az, hogy daczára a villafrancai egyezménynek s zürichi békekötésnek: a nemzeti akarat souverainitásának elve s a népakarat elnyomására intézett külavatkozás tilalma érvényre jutottak Olaszországban.

A harmadik tény az, hogy daczára a háboruhoz kötött reményeink meghiusulásának, a magyar emigráció viszonya Napoleon császárral s a turini kormányval azt mindenestre constatálta, hogy *magyar kérdés* van, hogy létezésének elismerése utat tört magának a hatalmak tanácsaiba, s hogy a mely hatalom Austriával conflictusba kerül, az a magyar nemzetet önálló tényezőnek tekinti s azt mint ilyet számba veszi. Nagy vívmány volt ez, melyről a magyar államférfiaknak soha sem lett volna szabad megfeledkezni.

E három tény volt ama villanydelejes telep, mely ébresztő befolyást gyakorolt a magyar nemzet önérzetére.

Az ébredés mindenekelőtt nemzetiségi áramlatban nyilatkozott. Igen természetes, hogy abban nyilatkozott. Tíz év óta germanisálták Magyarországot ép oly kiméletlenül, mint II. József alatt. Németül kormányozták, németül rendszabályozták, németül kinozták, németül nyuzták, zsarolták, németül tanították az iskolákban. S ujra az történt, a mi II. József alatt: a germanisáló irány reactiót keltett.

A nemzet minden erélyével a nemzetiségi cultusra vetette magát, megragadott minden alkalmat, hogy törhetlen ragaszkodását nemzetiségéhez kitüntesse s magát *élő magyar nemzetnek* mutassa fel.

⁸ Csodálatos, hogy ezt a *tényt* nem akarják a történetiratból elolvasni. Pedig ott van. Dynasticus szempontból a dualismusként is megvan az a szerencsétlensége, hogy nem egyéb, mint álcázott »birodalmi egység«, tehát nem erő, hanem gyengeség forrása. Majd meglátják az első komoly conflictusnál, hogy az. Csakhogy késő lesz. Napoleon kétszer mentette meg Austriát a felbomlástól. Harmadikszor nem lesz, a ki megmentse.

⁹ Az Eynatten osztrák tábornok és Bruch osztrák pénzügyminister-féle óriás mérvű sikkasztások valóban oly természetiek voltak, hogy lehetetlen azokat lélektanilag másként magyarázni, mint az által, hogy a »hivatalos körök« Austriát elveszítettnek hitték, tehát a rablást opportunusnak tartották. Az eset azon bizonyos bibornokra emlékeztet, kinek, midőn egy légzőcső-kelés miatt fuldokolva haldoklana, palotájában minden cseléd lopott, rabolt, a mihez csak hozzáférhetett. Még a házi majom is lopásra buzdult a példa által. - - Hanem a véletlen néha váratlanul belekeveredik a játékba. A püspöksüveggel fején futkározó majom kaczagásra ingerelte a fuldokló bibornokot, ez megmentette életét s bajba keverte a zsvány cselédséget. - Véletlen! - A haldokló Austriát meg a villafrancai véletlen állította talpra s Eynatten is, Bruch is öngyilkosokká lettek. Ez utóbbinak halálát egy magyar lap e szavakkal jelentette: »Bruck pénzügyminister ma (április 23-án) 5 óra 10 perczkor meghalt.« Azt nem merte megírni, hogy *torkát metszette el*. Ilyen volt a sajtó állapota a Benedek-féle provisorium alatt, melyet a magyar alkotmány visszaállításának kürtöltek.

E sikkasztási ügyről így irtak Jósika Miklósnak 1860. márciusban a hazából:

»Az Eynatten-féle tolvaj-bandából már 203 embert fogtak be. Van köztük több mint 50 katonatiszt, vannak bankárok, kereskedők, lieferánsok stb., *de magyar egy sincs!* Magának Bruck-nak a »contója« 14 millióra megyen. Legio a kisebb-nagyobb zsványok száma, kik véres verejtékünkön hiznak s aztán még piszkolódnak! A »hatalom« kérlelhetlenségre határozta magát a polgári zsványok ellen, a katonákat ellenben kiméli. »Die militärische Ehre gibt es nicht zu, dass die Armee an dieser Schweinerei theilhaftig erscheine« - ez a »legfelsőbb« jelszó.

III.

Kazinczy-ünnepély. Magyar öltözet.

Kazinczy Ferencz születése napjának századik évfordulója (október 27. 1859) hatalmas nemzeti tüntetés alkalmává lett. Nemcsak a fővárosban ünnepelték azt, ezernyi ezrek részvéte mellett leírhatlan lelkesedéssel, hanem bámulatos spontaneitással terjedt el a tüntetés mindenhol, a hol magyar szó hangzott, a hol magyar élt. Megünnepelték nemcsak minden még oly kiválólag német ajkú városokban is, mint Pozsony, de kiterjedt a tüntetés még oly kisded földmives-falvakra is, mint pl. az alig ötszáz lelket számláló Czegény-Dánnyád Szatmárban; kiterjedt a pusztákra is (péld. Gerendás, Békésben), kiterjedt a külföldre mindenhol, hol magyarok tartózkodtak, (Stambul, Botosán, Jena stb.) s a mi legjellemzőbb: a magyar nemzeti érzelm, daczára a német fegyelem vaskezeinek, még az országon kívül tanyázó magyar ezredek körében is kitört.

A Kazinczy-ünnepély a magyar nemzeti szellem ébredésének ünnepe volt.

E szellem tüntetőleg rányomta bélyegét a külső jelvényekre is. Frakk, köcsögkalap (egy levelezőm kifejezése szerint: »Angst-Röhre«) eltűnt s magyar öltönynek, kalpagnak, kanászkalapnak adtak helyet. Az aristokratia, férfiak úgy mint nők, valóságos tüntetést csinált a magyar ruhával gróf *Batthyány Emma* lakodalmán s oly hatást tett a kedélyekre, hogy a mint egy lapban olvastam: »ha kaczagányos apáink sirjaikból felkelve látták volna e taréjos sarkantyus deli leventéket s gyöngyös pártával ékesített bájos hölgyeket, - örömlükben maguk is eljárták volna a palotást.« A császári hivatalnokok kivételével, kikre az utcán gunykaczaj közt, ujjal mutogattak, mindenki, férfiak úgy mint nők, utcákon, templomba, színházba magyar ruhában járt. Az arany s ezüst csipkék rövid időn annyira fel lettek használva, hogy novemberben már Pesten nem is lehetett készen kapni, hanem hozatni kellett s nagyban készíttetni.

Nemzeteknél, melyeknek nemzeti léte, nemzeti egyénisége nem controvertáltatik, az európai szokástól eltérő öltözködés, - igen helyesen - ünnepélyes alkalmakra tartatik fenn, de a mindennapi használatban oly különczködés volna, melynek sem indoka, sem értelme nincs. Hanem amely nemzetnek nemzeti léte, nemzeti egyénisége örökös ostromnak van kitéve, az helyesen cselekszik, ha semmit sem hanyagol el, a mivel nemzeti egyéniségét asserálhatja a világ előtt.

E tekintet fontosságát ösztönszerűleg érezte akkoron az összes magyar nemzet. Még a *tárogatót* is előrántotta az elfelejtett dolgok kamarájából; magyar ruhában busult vagy örült a magyar zene accordjai felett s lelkesedve járta a magyar tánczot. Itt-ott kissé sokat is tánczoltak »a lelkeim« (a mint egy levelemben Teleki Lászlónak írni találtam), hanemhát minden izükben magyarok voltak s a német kormány németesítő törekvéseivel szemben elvnek vette fel mindenki azt a szélitiben hirdetett tant, hogy »nemzet élni fog a mig tisztelni tudja nyelvét, zenéjét, öltözetét.« A magyar ruha még Bécsben is tüntetőleg szerepelt. Egy negyven tagu protestáns küldöttség ment Bécsbe. *Rechberg* miniszterelnök terrorizáló hangon beszélt vele; a császár nem is fogadta; - mind a negyvenen együtt tömegben dísz-magyar ruhát öltve jelentek meg az udvari színházban; - a jó bécsiek elszörnyűködtek a vakmerőség felett. -

Különben a helyzetet nagyon tanulságosan jellemzik az oly apró vonások, hogy péld. *Bosco* az egész zsufolt pesti német színházban nem tudott kapni egyetlenegy árva darab ezüst pénzt egyik mutatványához; *Kövessy* magyar bűvész pedig Maros-Vásárhelytt nem tudott kapni

köcsögkalapot; hanem *Bosco*-nak, minthogy zsebében nem kotonozott az áldott osztrák fináncz-rendszer, magának volt ezüstpénze, de *Köve*ssy-nek magának sem volt köcsögkalapja.

Idevonatkozólag *Jósika Miklós* egyik levelében ezeket olvasom: »Öltözet, bálok, adakozások stb. lehetnek *egyrészt* frivol nyilatkozatok, de nem lehet gondolni: minő roppant hatással vannak a *nagyszámra*. Igaz, az a párta meg mi, bizony jól is áll a »*lelkeimnek*«, de csak hadd ringassa a hiuságot, hiszen tápul szolgál az a nemzeti rokonszenvenek is. Valóban bámulandó: hány proselitát csinált nekünk a tótok, románok és németek közt e kanászkalap- és párta-propaganda.« (Ezután épületes adatokat említ a nemzeties szellemnek az arisztokratia körében terjedéséről s levelét ekként végzi:)

»Mindez jó! Oh, de mikor jön el a legjobb: hogy a sátán és annak hetvenhét nagyanyja elhordja nyakunkról azt a nyomorult kormányt minden pereputtyostól, örökkön-örökre, Amen!«

IV.

»Nem tágitani!« - a jelszó. - Primási jubileum.

S a magyar mozgalom, mely ekként »magától jött«, nemcsak nemzetiségi, hanem a szó teljes (politikai) értelmében: *nemzeti* jelleggel birt.

A Kazinczy-ünnepélyen az akadémia elnöke: gróf *Dessewffy Emil* (ki a conservatív párthoz számíttatott) zárbeszédében arra buzdította a nemzetet, hogy vegye jelszavául: *nem tágitani bármely körülmények közt a haza iránti szeretetben, a reményben jövője iránt s a hitben ügyünk igazsága és szentsége iránt.*

E szavak, ily ajkacról ejtve (írta egyik tudósítónk) mint történelmünk intő jelszava, mély gyökeret vertek a szivekben s a haza azon jövőjének értelme felől, melyben reményleni minden becsületes embernek jelszava lőn, oly áramlat hullámozott akkoron az ébredő nemzet életében, hogy minden tudósítás, mely a hazából hozzánk érkezett, arról tett bizonyosságot, miként a nemzet el van határozva nem tágitani, míg hazánk szent s igaz ügyének diadalt nem szerez a honszeretet.

A közszellemnek sűrűn fel-feltünetező nyilatkozványairól a lapokban nagyon keveset lehetett olvasni. Azoknak sajtórend-reform czim alatt kiadatott a rendelet, hogy ha oly híreket közölnek, melyek *alkalmasaknak látszanak* a kormányt compromittálni, a hivatalos tekintélyt kisebbiteni vagy ingerültséget támasztani, vagy *a kormány iránti bizalmat csökkenteni*: hát ilyen meg ilyen fogsággal s ennyi meg ennyi birsággal és cautió-vesztéssel fognak büntettetni. E reform-rendeletet a magyar lapoknál sokkal »merészebb« bécsi »Wanderer« azon megjegyzéssel közölte, hogy e szerint alig képzelhető lap »Austriában«, melynek minden száma elítélhető nem lenne.

A lapok tehát bizony nem voltak hű tükrei a nemzet életének. Nem egy fontos mozzanatot vagy épen nem, vagy csak hűtlenül juttattak tudomásra. Példát idézek, mely az akkori helyzet megítéléséhez nagyon tanulságos adatul szolgál.

Kevéssel a Kazinczy-ünnepély után *Scitovszky* bibornok-primás félszázados papi jubileuma tartatott meg Esztergomban. Ez ünnepélynél természetesen a »magas körök« hivatalos s kiválólág »conservatív« elemei szerepeltek. Jelen voltak: *Albrecht* főherczeg császári kormányzó, Thun császári miniszter (a szeptemberi protestans-pátens aláírója,) *Rauscher* bécsi érsek és az egyházi s világi méltóságok és conservatív notabilitások hosszú sora.

A történetíró, ki e sok tekintetben nevezetes ünnepély lefolyása felől (melyhez hasonló *Eszterházy Imre* primásnak 1738-ban tartott arany miséje óta elő nem fordult) az akkori napi

sajtó hasábjain adatokat keresend, - azt fogja találni, hogy »az ünnepély a legszebb rendben, a legépületesebb lelkesedéssel és legméltóbb fényvel szerencsésen véghez ment,« hogy »Albrecht főherceg császári főkormányzó ur ő császári Fensége magyar nyelven méltóztatott ő császári és királyi Felsége nevében és parancsára azt az áldomást elmondani, hogy »Isten éltesse Eminentiadat még sokáig« s hogy ő császári Fensége méltóztatott ez áldomásával az összes jelenvoltakat magas lelkesültségre ragadni.«

Ennyit tanulhat az akkori szájkosarazott lapokból a történet-író s néhány hónapot tovább lapozva, azt is megtanulhatja, hogy b. e. *Kemény Zsigmond* lapja, melyet vakmerő szabados-ságról legnagyobb ellensége sem vádolt soha¹⁰ november 8-ikái számának az esztergomi ünnepélyt tárgyazó czikke miatt (mely napvilágot sem látott soha, mert még a kiadás előtt lefoglaltatott) január végén közcsend-háborítás czimen vád alá helyeztetett.

Ennyit tudott meg a közönség a lapokból. Mi idekünn többet tudtunk. Furcsa dolgokat tudtunk.

Megtudtuk, hogy *Bartakovics* egri érsek, gróf *Apponyi György*, gróf *Széchen Antal*, báró *Jósika Samu* s gróf *Cziráky János* nagyhorderejű, nemzeti szellemű áldomás-beszédeket mondtak. Legerélyesebben *Cziráky* szólt, ki harsány éljenzésekkel háromszor félbeszakított beszédét *Vörösmarty* »megfogyva bár, de törve nem; él nemzet e hazán« szavaival végezte. Oly jelenet volt, hogy *Rauscher* bécsi érsek elrémülve e szavakkal fordult »magas« szomszédjához: »Das ist ja eine Wühlerei!«

»Képzeljétek csak,« - írta egyik levelezőnk - »még *Károlyi Lajos* is, kit osztrákságáért kevésbe mult, hogy fel nem akasztottunk, még ő is hazafi akar lenni! (Mit mondand hozzá fia, az osztrák követ és zürichi biztos!) A főherceg számára készített emelvény mellé az egyházban *Thun* készült ülni, mint miniszter, s *Károlyi Lajos*, - épen ő!! - kijelentette neki, hogy ha ő ül oda, mindnyájan otthagyják a templomot; *Thun* kénytelen volt engedni s *Apponyi* mint volt kancellár foglalta el a főherceg után a főhelyet, *Thun* pedig azt mondá egy meghittjének: »Ich glaube, dass ich mit meiner Reise nach Gran aufgesessen bin.« - A főherceget néhány katonai s polgári hivatalnokon kívül senki még csak le sem kísérte gőzös-yachtjához a Duna-partra. Tudtára adatta udvarmestere által a főuraknak, hogy gőzösén mindnyájuk számára lesz hely. Hagyták menni. *Orczy Györgyön* s *Karácsonyi Guidón* kívül senkisémet fogadta el a meghívást.«

A primaciális ünnepély, tekintve a szereplő személyeket, hatalmas nemzeti tüntetés arányaira emelkedett. A dolog Bécsben iszonyu sensatiót csinált. *Rechberg* miniszterelnök szemrehányó levelet irt *Bartakovics* érseknek és *Jósika Samunak*, amattól beszédje beküldését is követelve. Az érsek azt felelte: »rögtönöztem, - nincs meg.« Rendőri felügyelet alá vetették. *Jósika* egyszerűen azt adta válaszul *Rechberg* urnak, hogy tőle semmi leczkézést el nem fogad. *Cziráky* pedig, kinek *Rechberg* szemrehányólag csodálkozását fejezte ki, hogy miként mondhatott kamarás és valóságos belső titkos tanácsos létére oly izgató beszédet, - azt felelte, hogy ő előbb volt magyar és hazafi, mint kamarás és titkos tanácsos; tetszésükre bizza az illetőknek, tőle ez utóbbi két minőséget elvenni, a két elsőt - tessék vagy ne tessék! - meg fogja tartani.«

Ilyen volt a szellem még azon körökben is, melyek ez ünnepélyen szerepeltek s hónapokon keresztül folyvást a legkülönbözőbb kutfőkből örvendetes híreket vettünk a pezsgő nemzeti közérzés egymasra torlódo nyilatkozványairól. Tudósítóink különös magasztalással szólotak az egyetemi ifjuság szelleme s magatartása felől. »E fiatal nemzedékre« - így irtak - »méltán büszke lehet a haza. Annyi hazafiui szeretetet, annyi erélyt, egyszersmind oly jó tapintatot s korukhoz képest annyi érettséget tanusitanak, hogy az előbbi ifjuságot velük

¹⁰ *Kemény Zsigmond*ot *Kossuth* tréfásan úgy is szokta hívni, hogy *Lágy Gazsi*.

összehasonlítani sem lehet. Pedig e fiatal nemzedék *Thun* miniszter német rendszere alatt nevededett. Még az sem volt képes lelküket megmérgezni. Ezekre szép jövő vár. Ezekben bizni lehet.»

Nem írok krónikát, nem követhetem lépésről-lépésre a nemzeti ébredés ez ígérletes korának minden mozzanatát, hanem azt még megemlítendőnek tartom, hogy nem volt ünnepély, mely politikai szint nem öltött volna, - nem volt nyilatkozási alkalom, melynél a magyar haza szent ügyének jövője iránti hit s remény a nyilatkozatok alaphangját ne képezte volna. Országos muzeumi egyletet alakítottak az újra elszakasztott Erdélyben s gróf *Mikó Imre* zárbeszédében e szavakat mondotta: »Engem is azon vigasztaló hit éltet, hogy *megfogyva bár, de törve nem vagyunk* - - - -. Hálára emelem kezemet a Mindenhatóhoz, hogy a midőn annyi hivei a hazának, kikkel egykor egy lobogó alatt küzdék, búban megtörve, idő előtt vigasz nélkül tűntek el a föld színéről: *nekem megengedettett nemzetemet ily erőben látni*. Szívem egész bizalmával mondom: *a magyar lesz!*« - Megtartatott a tudományos Akadémiának közgyűlése s az elnök: gróf *Dessewffy Emil* figyelmeztette megnyitó beszédében hallgatóit, hogy »lehet másutt ily intézeteknél egyedüli czélul azt állítani fel, hogy tudományos eredmények szereztesse. *Nálunk nem így van. A mi küzdelmeink végzettszerűleg önfentartási s nemzeti természetűekké lettek.*« Beszélt arról, hogy Magyarország s Erdély közt lelkileg elkülönítő határ nincs, hogy egyek vagyunk nemzeti nagy ügyeink iránti hűségben és szeretetben, egyek akaratban, azokat közegyetértséssel érvényre juttatni. És beszélt arról, hogy bár azok közt, a kiknek viszontagságos idők hányattatásai közt hajaik őszbe csavarodtak, lehetnek olyanok, kik sok csalódáson menve keresztül, merészen reményleni többé nem bírnak, de még ezek sem tudnak letenni a reményről, hogy a türelemben megedzett, közszelleme gyakorlatában megneumesült magyar sulyt fog vetni az idők mérlegébe »*hűséget, ha csábítások fondorlatai, - állhatatosságot, ha az ingadozása után leselkedők, és egyértelműséget, ha meghasonlására számítók környeznek.*«

Képzelné lehet, hogy a nemzeti önértetnek ily nyilatkozatai, ily helyekről jöve s ily tág keretben tartva, melybe a legmerészebb vágy is belefért, - minő hatást gyakoroltak a közszellemre.

Az mindenesetre egy jellemző vonása e kornak, hogy akárminő volt az alkalom: muzeum alakítás, akadémiai gyűlés, kegyeletes tisztelet a lehunytt nagyságok emlékének vagy akármi más, - az alkalom csak emelvény volt, mely a *magyar kérdés* kimagaslásának talapul szolgált.

És valóban már 1859. novemberben oly terjes erőre emelkedett az ébredés Magyarországon, miként még a legellenségesebb szellemű osztrák lapok is kénytelenek voltak bevallani, hogy *magyar kérdés van s hogy azzal számolni kell* és ha egyrészt (álláspontjuknak megfelelőleg) a magyarokkal el is akarták hitetni, hogy maguknak ártának, ha történelmi és nemzetiségi sajátságait a merevül elszigetelt különválásig vagy éppen elszakadásig akarnák vinni, - másrészt nem mulasztották el a kormányt is figyelmeztetni, hogy annak megtagadása Magyarországtól, a mi jogos, a birodalomra mindig kárt hozott. Voltak lapok, (mint az »Ostdeutsche Post«), melyek egyenesen oda nyilatkoztak, hogy csak a történelmi jog nyújthat a birodalomnak biztos alapot, azt pedig kiválólággal hangsúlyozták, hogy a magyar kérdés megoldása a birodalomra életfontossággal bír.

V.

Kormánypolitika. Protestáns Patens.

Annak megértéséhez, mi Irataim e kötetében előfordul, szükséges, hogy a nemzeti közérzet e vázlata után még arra is visszapillantassak, hogy minő hatást gyakorolt az 1859-iki háború kedvezőtlen kimenetele a bécsi udvar által akkorig követett belpolitikai iránylatokra.

A háború berekesztését a monarchia népeinek tudtul adó július 18-ikai császári manifestumban a következő nyilatkozat fordult elő:

»A (helyreállított) béke áldásai kétszerte kedvesek nekem, mivel így *kellőleg rá fogok érni*, hogy *most már* minden figyelmemet és gondomat azon elem tűzött feladat sikeres megoldásának szentelhessem, hogy *Austria belső jólétét és külhatalmát* gazdag szellemi s anyagi erőinek célirányos kifejtése, valamint a közigazgatásban és törvényhozásban teendő korszerű javítások által tartósan megállapítsam.«

Nagyon különös nyilatkozat volt ez. Tíz év óta csak mintegy tíz hétig volt háború, s mégis csak most jutott eszükbe *ráérni*, hogy figyelmüket javításokra fordítsák. Hát tíz éven át mire értek rá? - kérde a közlekiismeret Magyarországon. Ott volt a felelet e kérdésre Magyarország tíz évi irtózatos szenvedéseiben. Micsoda kormány ez? - mondák az emberek - mely a maga kötelességeinek felfogásáról ily szegénységi bizonyítványt állít ki.

És minő irányban ígérkeztek most már javításokra *ráérni*? Ez irány nagyon érthetőleg ki lett e szavakban jelölve: »*Austria*« jólétét s külső hatalmát megállapítani. Tehát Magyarországnak jövőre is az tétetett kilátásba, hogy *Austria* marad, a mint tíz év óta volt. Daczára az isten ujjának, mely az 59-iki háború vereségeiben oly kézzelfoghatólag nyilatkozott, még e javításokra *ráérés* ígéretéből is kihangzottak az 1848. december 2-ikai kiáltvány azon szavai, hogy »*Austria egybeforrasztása* tüzetik ki életfeladatul«; kihangzott az 1849 mártius 4-ikei manifestum, mely az ezredéves Magyarországot az élő nemzetek sorából kitörölte s az egységes *Austria* egyik »Kronland«-jává tette.

Természetes dolog, hogy az ily irányu »*ráérés*« ígérete a helyett, hogy a közlekedetlenséget csillapítaná, még az engedékenyebb körökben is reactiót keltett s a nemzeti ébredés tüzeire olajat öntött.

Hát még a mód, melylyel az ígéret valósitása megkiséreltetett.

A helyzet ismertetésére elég lesz egy mozzanatot kiemelnem.

A *ráérés* a javításokra augusztus 21-én, a birodalmi miniszterium részleges változtatásával lett inaugurálva. Az utálatos emlékü korszakalapítót: *Bach* bárót elküldték a pápához - - - ministrálni, s helyébe *Goluhovsky* grófot belügyminiszterré tették, - *Hübner* bárót pedig elhívták a pápa mellől s számára új tárczát (a rendőrmiszterit) alkottak.

E felfrisített birodalmi kormány programjának egyik pontja ez volt:

»A törvényesen bevett nem katolikus vallásfelekezeteknek önkormányzatot és szabad vallásgyakorlatot biztosítani.«

No már Magyarországon a protestánsok szabad vallásgyakorlata s egyházi s iskolai önkormányzata nem oly dolog volt, melynek feltalálására csak most kellett »*ráérni*«. Feltalálták már azt, még pedig özönnel kiontott vér árán találták fel, az 1608-iki bécsi s 1649-iki linczi békekötések s törvénykönyvbe iktatta az 1790°/1. évi 26-ik alaptörvény.

Midőn tehát a felfrisített miniszterium programjának erre vonatkozó pontja köztudomásra jutott, minden ember egy rendeletet várt, mely a protestánsokat jogaikba s az 1848. előtti törvényes állapotba egyszerűen visszahelyezi.

Ha az osztrák kormány semmi mást nem tanult is a lefolyt keserves tíz év történelméből, azt az egyet megtanulhatta volna, hogy nincs a hatalom arsenáljában oly fegyver, mely a magyar protestánsokat arra reá bírhasa, hogy önrendelkezési jogukat egyházban és iskolában feladják s az államhatalom *felügyeleti* jogának *rendelkezési* joggá átváltoztatásába beleegyezzenek.

Három év előtt az egységesített birodalom vallás- és közoktatásügyi miniszteriuma egy tervet készített volt a protestáns egyházszerkezetről s azt az egyes községekkel és kerületi gyűlésekkel közölte. A Bach-korszak terrorismusa fojtogatta a nemzet lélekzetét s mégis a kormány tervezetét minden község s mind a nyolcz superintendentia egyhangulag »tisztelettel félretette,« még csak részletes vitásába sem bocsátkozván. »Az államhatalom ám ügyeljen fel, hogy törvénytelenséget el nem követünk-e? E jogát elismerjük, de ne avatkozzék, ne rendelkezék; erre jogát el nem ismerjük soha. Zsinatot kell összehívni; ott majd elrendezzük mi saját dolgainkat.«

E tapasztalás dacára a magát »reform-kormány«-nak nevező birodalmi miniszterium a várt zsinat helyett 1859. sept. 1-én egy császári patenst bocsátott világgá, melylyel a protestáns egyházak és iskolák szerkezetéről önhatármilag rendelkezett úgy, hogy kevés módosítással ugyanazon tervezetet octroyálta, melyet a protestánsok három év előtt egyhangulag elvetettek.

Rendelkezett s maga az által, hogy rendelkezett, még ha nem sérelmet sérelemre halmozva rendelkezett volna is, - mint a miként tevő - »önkormányzat-biztosítás« czim alatt a protestánsok egyházi s iskolai önkormányzatára halálos csapást mért, de politikai tekintetben hatalmas ébresztőnek bizonyult, mi felrázta aléltóságából az ősi magyar szellemet s vallás- és párt-különbség nélkül tömörítve az egész *nemzetet a magyar* jog szent zászlója körül, egy újabb szép lapot fűzött a testvéries szeretet s kölcsönös türelem könyvéhez, mely a magyar nemzet történelmének egyik főbb dicsőségét képezi.

Nekünk a számkivetésben mondhatatlan vigasztalásunkra szolgált figyelemmel kísérni azon, a maga nemében majdnem egyedül álló történelmi tüneményt, hogy (miként egy akkori lap magát kifejezte) »Magyarországon a nemzet geniusa még azt is szent kötelekkel fűzi össze, a mit másutt a valláskülönbség s politikai pártozás elválaszt.« Különösen a katolikus clérus dicsőséges magaviseletéről nekünk künn sok szép adat jutott tudomásunkra, melyek közül némelyek alább említve is lesznek.¹¹

Szerény irataimat közlöm volt hazámfiaival, nem Magyarország történelmét írom, - annál fogva nem vélem e kötet keretébe tartozónak az állhatatos küzdelem részletes leírását, mely a nem kevésbé ügyetlen, mint jogtalan provokációhoz makacsul ragaszkodó »német« kormány ellen vivatott. A helyzet ismertetése tartozik feladatomhoz s erre elég annyit mondanom, hogy mint riadó az alvó katonát, úgy rázta fel e kormánymerénylet a magyar protestánsokat a dermedtségéből, melybe a tíz évi terrorismus nyomása alatt a közszellem magát belebusulta. Négy esperességi gyűlés szavazatának kivételével kitört a három millió protestáns ajkáról a »nem engedünk« s a nemzet többi milliói hozzákiálták: »állunk mellettetek, testvérek, ne engedjétek!« Tömegek harsogták vissza az oly nyilatkozatokat, minő például Nagy Gedeon alsó-borsodi segéd-gondnoké, hogy »vallásának békekötéseken alapuló szabadságáért nemcsak vagyonát s személyes szabadságát, de mint ősei tevék: életét is kész feláldozni« s olyan volt az elhatározás a protestánsok minden rétegei között, miként szélteben lehetett hallani a nyilatkozatot: »hogy ha katakombákba kerülnek is, mint az első keresztények«, önkormányzatukat fel nem adják.

¹¹ Egy pesti levélben (Jan. 27. 1860) ez áll, »a papság - pópista mint protestáns - gyönyörűen viseli magát, ezek nemcsak hazafiak, hanem apostolok, s ha kell: vértanuk.«

Az ekként keletkezett általános ingerültség, melyet több tekintélyes egyházi és világi protestáns vád alá helyezése, elítéltetése, bebörtönöztetése növelt, - az elkeseredésig lett fokozva az által, hogy gróf *Thun*, vallás- és közoktatásügyi miniszter a helyett, hogy magába térne: 1860. január 10-én kibocsátott ukas-szerű parancsával dictátori hangon decretálta, hogy a mely egyházközségek, esperességek, superintendentiák egy szabott napra jelentést nem tesznek, hogy a septemberi patensnek minden tekintetben eleget tettek, azok az egyházi és iskolai dolgok kezeléséből kirekesztetnek s joguk nem lesz, de a fizetések és tartozások tőlük a politikai hatóságok által kérlelhetlen szigorral fognak behajtatni.

Hozzájárult az ekként fölköltött ingerültséghez az adók s mindennemű zsarolások elviselhetlen terhe, melyekről alább a negyedik fejezetben épületes adatok lesznek említve, mint szintén az adóbehajtás körül gyakorlott brutalitás, mely (mint *hiteles alakban* értesítettünk) annyira ment, hogy még valóságos embervásár is fordult elő, a mennyiben, ha az adóköteles ember adótartozása minden vagyonának elárverezéséből sem telt ki, eladták magát az embert, dobra ütötték munkaképességét, valami »árendás« megvette, lefizette az adóhátralékot s vitte magával az embert, mint igavonó barmot, hogy árát vele ledolgoztassa.

S hogy az elkeseredés pohara csordultig megteljék, még polgárvér is folyt Pest utczáin. 1860. martius 15-kén az egyetemi ifjuság nagyszerű, de egészen békés és kegyeletes természetű tüntetést rendezett a symbolicus jellegű nap évfordulójának alkalmából. Gyászszal és imával akarta megtisztelni azoknak emlékezetét, kik a hóhér keze által, és azon szerencsésebbekét, kik a csatamezőn estek áldozatul a hazáért; - és meg akarta koszorúzni sirjaikat. *Prottman*, cseh rendőrfőnök ostobán brutalis rendelkezései folytán, összeütközésre került a dolog; - a rendőrök belelőttek a tömött népcsoportba. Tizenöt ember megsebesült. *Forinyák Géza* joghallgató halálosan. April 2-án kiszenvedett. - A martius 15-kei tüntetésben a nemzeti szellem ébredése, *Forinyák* temetésénél az ébredő szellem egyetemessége nyilatkozott. Nagytűz nélkül lehet mondani, hogy a főváros összes lakossága kísérté a halálhoz a hatalom brutalitásának áldozatát, - a főváros hölgyei, köztük igen számosan a főúri rendből, mindannyian koszorúkkal ellátva képezték a fiatalság által vezetett menet derekát, s nyomukban az elláthatatlan sokaság, a polgári társadalom minden rendje, minden rétege, és a hintók végtelen sora, melyek közt az uri fogatok száma a bérkocsik számát is felülmulat. - Hatalmas nemzeti tüntetés volt.

VI.

A hazai mozgalom politikai iránya.

Az ország helyzetének s a közérzületnek e vázlatához még pár adatot kell a felől csatolnom, hogy miként viszonylott a hazai mozgalom politikai iránya azon aspirációkhoz, melyek nekünk száműzötteknek életünk feladatát képezték.

Összeköttetésünk az otthoniakkal soha sem terjedtebb, sem bensőbb nem volt, mint ez időszokban. Ez összeköttetés folytonosságát leginkább *Teleki László* és *Jósika Miklós* közvetítették, hiven, tapintatosan. Az elsőnek szabad mozoghatása a continens egy részén, a másodiknak lakhelye (Brüsszel), mely a nyugatra utazóknak utjokban feküdt, s mindkettőjüknek társadalmi összeköttetései erre nagy könnyűséget nyújtottak. Az otthoniakkal való viszonyunknak nevezetesebb mozzanatai felől Irataim jelen s következő kötete sok adatot fog nyújtani, melyek - azt hiszem - nem lesznek érdektelenek a magyar olvasó előtt. E helyen a hazai mozgalom politikai irányának jellemzésére elég lesz pár kivonatot adnom *Teleki László*nak hozzám írott leveleiből.

Teleki László decz. 29. 1859.

„Vettem több rendbeli levelet országunkból, jelentékeny emberektől, többek között L.....y M.....rt-től is, ki testestül-lelekestül benne van a mozgalomban.¹² Rólad nagy elismeréssel ír.¹³ Ugy mondja, hogy most már nincs vélemény-különbség az országban. *Mindenki akarja, amit mi akarunk. A conservativek is akként nyilatkoznak, hogy concessiókkal nem elégednének meg.* A mozgalom csak úgy magától jött, nemcsak conspiratio nélkül, de minden előleges értekezés nélkül is. Az otthoni régieknek nincs nagy hatásuk. *Deák*-nak sincs. Igen apathikusnak tartják. - Fél! - Okoskodásának veleje ez: „*mi most inkább várhatunk, mint Austria, - tehát várjunk!*”¹⁴ Szépen okoskodik a remény mellett, de semmit sem tesz és semmi áron nem akarja magát compromittálni. A nemzet örvend ezen saját kebeléből indult mozgalomnak. Szereti, hogy már nemcsak a külföldtől, hanem saját magától is remélhet.”

Teleki.

*

Teleki László mártius 17. 1860.

„Erdélyből a legmagasabb aristokratiai körből arról tudósítatom, hogy a türelmetlenség annyira megyen, e szó: „*várni*” annyi borzalmat ébreszt, miszerint akármi lesz a következése, el vannak határozva megpróbálni, hogy mit tehetnek saját erejükkel”.

Egy másik levél (képletesen, de igen érthetőleg) így szól: „*Gondnokod* (kormány) naponként tanusítja gyengeségét, kipked-kapkod, maga sem tudja már, hogy mit akar; senkisé is fél már tőle s naponta növekszik azon barátaid száma, kik *ki akarják zárni a gazdaság körüli rendelkezésből*. Valószínű, hogy a *régi jó idők* emléke felbuzdul *barátaiktól* s maguk kezére neki mennek. Tartok tőle, hogy még valami „Stick”-et tesznek rajta, pedig jobb volna belé nem kötni, míg *pártfogód* (Napoleon) el nem határozza magát, hogy „*majorennis*”-sé tegyen”.

Ezen s az ország különféle részeiből vett hasonló levelek folytán *Teleki* kitöréstől tartott a hazában s azon gyanujának adott kifejezést, hogy „a hatalom az »agent provocateur« szerepére szánta magát; szeretné, ha most vihetné kitörésre a dolgot, mert azt hiszi, hogy most

¹² L.....y M.....rt segítségünkre kívánván lenni az ország állapotának alapos megismertetésénél az európai sajtóban, kérésemre 1860. februárban egy terjedelmes értekezést is dolgozott ki, s küldött meg nekem az osztrák pénzügyről. Szakavatott, jeles dolgozat, melynek nagy hasznát vettem; s az itésziileg összeállított adatok, melyeket e dolgozathól merítettem, nagy figyelmet keltettek a financiaális körökben.

¹³ A levél így szól: „Az öreg urat nagyon tiszteljük. Örömmel látjuk, hogy jól tapintja a nemzet ütereit s tud kitűnő államférfi lenni.” Helfy.

¹⁴ *Deák* e nézetével találkozott Kemény Zsigmond lapjában is, mely - amint tudva van - *Deákra* hallgatott. A „Pesti Napló” 1859. 6-ikái száma ekként nyilatkozott: „A történelmi jog, az ősök vérével védett nemzetiség mellett hőbben lelkesülünk, mint valaha. Remélni mindig tudtunk, hanem e mellett magunkévá tettük a flegmaticus véralkat egyik nagy előnyét is, tanultunk - - várni. Ekkép, ép, velős csontokkal állunk a történelmi jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában a férfi erélyével és - - türelmével”. - Ha képes lehetnének saját egyéniségemből kivetközni s magamat *Deák* flegmatikus véralkatának „logikájába” beleképzelni, - csodálkozással kérdezném: minő fatalitás okozhatta, hogy *Deák* „ép, velős csontokkal”, a férfi „türelmével” nem maradt állva 1867-ben „a történelmi jog szilárd alapján”? miért felejtett el „várni”? Ha már 1859-ben is úgy látta a dolgot, hogy Magyarország sokkal inkább várhat mint Austria, miként változhatott meg lát-érzéke, hogy azt még ezerszer inkább nem látta úgy 1866 után, mikor a birodalmi egység képtelen eszméje annyira megbukott, hogy merőben tarthatlanná vált? - Ha akkor csak annyit mond: „itt a történelmi alap; ha tetszik, jó, - ha nem tetszik, mi várhatunk”, ujját sem kellett volna mozdítania s vagy markába hull a personalis unió, melyet egykor „a férfi erélyével” védelmezett, vagy Magyarország ma már független. - Minő fátum, hogy a „férfi türelméről” megfélekezett. „Was man von der Minute ausgeschlagen”, visszahozza-e azt az öröklét? - - - Kossuth.

még birna vele; azt pedig tudja, hogy ha külbonyodalmakkal kapcsolatban zudul fejére a mozgalom, akkor nem bir vele.”

Hogy a „hatalom” valami csinyen törte a fejét, az nagyon hireszteltetett, s a „hirek” szokása szerint, *auxesis*-sel keringett az országban. *Jósika Miklós* akként intézkedett, hogy *német* lapok *magyar* kommentárok kíséretében jussanak kezéhez, miket ő, mikor érdekeseknek látta, átküldött nekem.

Helyén találok itt egyik leveléből a következőket közleni:

„Brüssel, mártius 4. 1860.

Tapasztaltad, hogy valahányszor valamit érdekesnek s érdemesnek gondolok, bizonyosan mindig megírom.

Az idezárt német lapok magyar kommentárjában találsz egy *hírt*, becsületes nevén: *kacsát*, az egész *középrend kiirtásának* tervét. Mindamellet, hogy ez (mert lehetetlen) nem is igaz, - annyi áll, hogy nekem nem kevesebb, mint *öt* levélben írták már, hogy e hír nagyon kezd terjedni s annyira megy, hogy még az *ártatlan* báró *Eötvös* és *Deák Ferencz* befogatását is suttojják, kik pedig bizony egy csöppet sem veszedelmesek, habár honorabilitásukat kétségbevonni épen nem akarom. A mi több: e levelek egyikében a *razzia* napja is említve van s ez május elsejének éjjele lenne. Mindez *sült hazugság*; tudom jól, de annyit mondhatok, hogy ha az európai kabinetek kaczerkodása az osztrákkal még sokáig tart, én nem felelek róla, hogy az osztrák kormány vérszemet nem kap s valami nagyszerű ostobaságot nem követ el. A katonaságnak sajátos szétoztása egy új rendelet, melynél fogva minden szolgabírói hivatalhoz a most százanként *Laufpass*-szal eleresztett császári katona-tisztek közül egyet vagy kettőt rendeltek; végre a bécsi és augsburgi lapok szemtelen provocáló és a kormányt erőszakra biztató, sőt fölszólító tartása: mindez mutatja, hogy van valami készülöben, ha nem is „sicíliai vecsernye”.

Meglehet, hogy az ily alarme-okat maga a kormány terjeszti s pedig azért, hogy az *Eötvös*- és *Deák*-féle „*meticulosus*” urakat megrémítse s így másokra hasson; hanem az pozitív *tény*, hogy a gellérthegyi erődök Pestnek irányzott ágyúkkal „spékeltettek meg” s a budai kir. palotával telegráf által köttettek össze, s az is tény, hogy az ostrom-állapot kihirdetésével csak azért hagytak fel, mert attól félnek, hogy teljesen diszcreditált finanziaális hitelünknek ez halálos döfést adna. - - -

Egy Hotkocz-on, *Csáky*-nál tartandó tánczvigalmat a zsandárok szétkergettek, a nőkkel a legdurvábban bántak s egy *Pulszky*-t s egy *Bujanovics*-ot befogtak. Mondják, hogy ez nagy sensatiót csinált s az ebben működött zsandárok közül többet a *nép* csunyául meglazsnakolt.

Az is új - és *tény* -, hogy egy újabb rendelet következtében az adónak, mely most 50%-kal többre megy, *félévre előre beszédése* megparancsoltatott. Lehet, főleg a szegény erdélyiek kétségbeesését gondolni! Az adóképtelenség óriási mérvben növekedik. Állítólag a kormány minden rendszabályt előre megállapított, hogy a fizetni nem akaróknak *mindenét* lefoglalják; különösen a családi ezüstre és ékszerekre számítanak; nekem azt írják, hogy a magyar övek, kalpagboglárok és párták különösen ki lennének jelölve. Én bár az ilyen híreknek kötve hiszek, tudom, hogy az osztrák kormánytól minden kitelik.

(Aláírva)

Jósika Miklós.”

*

Teleki László ápril 9. 1860.

„Egy jelentékeny embernek (a mérsékeltbbek soraiból) leveléből hazulról a következőket írom ki:”

„Az izgatottság nőttön nő. Egy pár hónap múlva bajosan lesz fékezhető. Naponta csökken, enyészik azok száma, kik még itt-ott oly reményekkel voltak, hogy fölülről történhetnék olyasmi, ami kibékülésre vezethetne s ezek is mindannyian csatlakoznak azon programmunkhoz, mi *Tájékozás* czimet visel s kezeitek közt van, a nemzet pezsgő része azonban, *il partito d'azione*, ehhez csak mint legkevesebbhez csatlakozik s csak épen azért, hogy szakadást ne idézzon elő. De reményei s elhatározása sokkal tovább terjednek. Keményen működnek a megyékben, a népben s a végelszakadást megakarják kísérteni. *Bármí történjék is, a forradalom elkerülhetlen*. Már most is úgy áll a dolog, miszerint kérdés: ha visszatartható-e, míg a külföldi események akként fejlődnek, hogy okszerű is legyen? De ezek fognak-e akként fejlődni? Mert ha minden úgy történik is, mint nektek mondták s ti nekünk írtatok, - egyet itt senki sem hiszen, azt, hogy Austria segítségére menjen akárkinek is. *Nem bir az többé mozogni*. Hagyni fog megtörténni mindent, - de ennek daczára az itteni tevékenység nem lesz fékezhető”.

A mit levélíró Austria felől mond, azon kilátásra vonatkozott, hogy Austria talán interveniálni fog vagy a nápolyi király vagy a pápa mellett. Levélíró jól sejtett: Austria nem interveniált, bár a dolog nem akarátán mult, miként e kötet folyamában majd ki fog tűnni.

A *Tájékozás* czimű program elebe, mely otthon ezernyi ezer példányokban leírva kézről-kézre járt, 1849 helyett 1790-et s József császár idejét írták s deákból fordítottak jegyzették, miszerint könnyebben s veszély nélkül lehessen terjeszteni, de ez senkit sem vitt tévedésbe, - mindenki tudta, hogy a jelennek a jelenről szól. Tartalma itt következik:

»Tájékozás.

Ámbár nem lehet feladatunk a honfiak jellemében fekvő remények aránti hajlamot még inkább táplálni, mindamellett a jelen viszonyokat reményre jogosítóknak kell elismernünk, mert egyrészt nagyszerű megoldást váró külkérdések közel bekövetkező elintézése, másrészt a tíz évi rossz belkormányzat, az állam pénzügyi zavart s gyengült állapota, az általános elégtelenség és végre még az ugynevezett osztrák örökös tartományokban is elevenen nyilvánuló vágyódás alkotmányos intézvények után: mind megannyi körülmény, mely velünk alaposan remélteti, hogy mi egy szabad, alkotmányos, jobb kornak mehetünk elébe, ha a lehető legkedvezőbb kifejlődést önmagunk könnyelműleg el nem játszuk.

Hogy pedig az óhajtott czélt annak idejében elérjük, szükséges tisztába jönnünk ezek iránt:

1. Mi által játszhatnók el jövőnket?
 2. Minő általános eszmék körül kell összepontosulnunk?
 3. Minők azon jelenben rendelkezésünkre álló eszközök, melyekkel az óhajtott közcziel megközelítésére munkálkodhatunk?
1. Eljátszhatnók jövőnket:
 - a) Ha bármely kedvezőtlen körülménynél vagy türelemvesztésnél fogva visszaesnénk azon tétlenségbe és elsüllyedésbe, melyet az 1790.¹⁵ év után egészen a közelmult időkig a hon minden népénél és osztályánál tapasztalhattunk.

¹⁵ Olvasd: 1849.

b) Ha vérmes reményektől elragadtatva, *idő előtt* oly elhamarkodott cselekedetekre hagynánk magunkat vitetni, melyek elnyomatván, ez által elcsüggedés támadna, hazánk pedig épen akkor foszthatnék meg legjelesebb, legtevékenyebb tagjaitól, midőn ily tevékenységre legnagyobb szükség leend.

c) Ha kisebbszerü concessiók által köztünk oly szakadás támadna, mi megzavarhatná, meggyengíthetné azon örvendetes egyetértést, mely jelenben a hon minden népei, felekezetei és osztályai között létezik, mely erőnk alapját, reményünk egyedüli biztos horgonyát képezi.

2. Hogy tehát az be ne következhessek, bizonyos határozott eszmék körül kell csoportosulnunk, melyek mindnyájunk kívánatával találkoznak s melyek minden eshetőségek között irányelveink maradjanak. Ugymint:

a) Kívánjuk a magyar korona egységét úgy, amint az a történeti jogok alapján kifejlődött.

b) Vissza akarjuk szerezni alkotmányos s municzipális szabadságunkat, megtisztulva minden hűbéri viszonyoktól, megtartván, amennyire lehet, a százados elnevezések s emlékek kegyeletteljes formáit. Követeljük az alkotmányt, mi is el nem vétethetvén, soha el nem évülhetett s amely honunk minden népeit, azok viszonyos kívánatainak kellő méltánylása és történelmi jogaik teljes elismerése mellett boldog felvirágozásra egyedül vezetheti.

c) *Ha a sors úgy akarná*, hogy a kapcsolat, mélyben az ugynevezett osztrák örökös tartományokkal vagyunk, továbbra is fenmaradjon, - úgy vagyunk meggyőződve, miszerint az egyedül a pactum conventicumokban gyökerezett personális unió alapján lehetséges s egyik kívánságunk, hogy azok is alkotmányos szabadságban részesíttessenek.

d) Miután honunk alkotmányos alapfogalmai szerint a törvényhozási hatalom: az országgyűlés és a *koronás* fejedelem között oszlik meg, - úgy vagyunk meggyőződve, hogy az alkotmány s törvények minden netán szükséges módosítása s megváltoztatása jogosan egyedül törvényhozási uton mehet véghez. Midőn ezen elveket olyanoknak hisszük, melyeket minden igaz honfi magáéinak vallhat, ezeket hiven megtartani s teljesíteni ígérjük.

És addig is, mig alkalom adatik óhajtasaink létesítésére, biztosan s határozottan közremunkálni, - úgy hisszük, feladatunk egyrészt a „*vis inertiae*” kifejtése, másrészt a közvéleménynek okszerü nyilvánítása által a jelen kormányrendszer gyengülését okozni.

3. Ezek iránt teendőink lehetnek:

a) Miután csak a törvényhozás által meghatározott adót tekintjük s tekinthetjük jogosnak, azt, ha csak kikerülhetjük, önként fizetni nem fogjuk.

b) Miután reánk egy idegen nyelv erőszakoltatott, azt, ha tudjuk is, mig ezen nyomás tart, minden hatósággal való érintkezésnél igyekezni fogunk nem használni s a lehetőségig elfeledni.

c) Miután ősi szokás és törvény szerint csak magunk által választott vagy koronás fejedelem által nevezett bíróságokat ismerünk és ismerhetünk ma is törvényeseknek, - mielőtt a fenállókhöz folyamodnánk, minden egymás közti ügyeinket választott bíróság elébe viszzük s másokat is arra indítunk.

d) Ámbár minden kisszerü s csak összeütközésre vezethető tüntetéseket időelőttieknek s helyteleneknek tartunk, - mutassuk ki egyénileg is tartózkodás nélkül, azonban kerülésével a feltűnő szándéknak, hű vágyódásunkat minden iránt, mit a mult emlékeiből kegyeletteljesnek tartunk.

e) A mint egyrésről szükséges, hogy semmi közérdekű üggyől, mely hazafiúi érzetünkkel megegyezik, fillérjeinket s forintjainkat meg ne vonjuk, úgy másrészt legyünk takarékosak s fényűzést kerülők, nehogy, *ha majd a jobb kor bekövetkezik*, az, anyagilag megernyedetteknek s függésre kárhoztatottaknak találjon.

Ennyit most feltennünk elég.

Az események fejlődését ugyis a végzet hatalma intézi, azonban most még az iránt tegyünk egymásnak fogadást, hogy ha majd - talán hamar - talán csak évek múlva - *a változás ideje elérkezend*: csak egy irányeszme vezérlend minden cselekedeteinknél s az hazánk közjava s boldogsága s egyedül annak fogjuk minden személyes vágyódásunkat, érdekeinket, nézeteinket alárendelni s azt azon uton törekvendünk elérni, mely legbiztosabban elvezet arra, hogy megmaradjon azon testvéries egyetértés és kitartás, mely nélkül biztos sikert remélnünk nem lehet.«

Ilyen volt a hazában köröztetett *Tájékozás*.

*

E kötet folyamában még sok érdekes adattal fog találkozni az olvasó a nemzeti ébredés hatalmas áramlata felől, mely akkor magasan hullámozott az országban. Még többel találkoznék, ha ez időszaki levelezéseim roppant halmazát a kötetbe beleszorítani nem volna teljes lehetetlenség. E helyen azonban a fentebbi vázlatot s kivonatokat a hazai mozgalom jellemzésére elegendőknek tartom.

Az olvasó alább majd látni fogja, miként én, daczára a közérzület igazán magasztos emelkedettségének - nem ringattam magamat illusiókban. Bármennyire hangoztatták is az otthoniak, hogy nincs párt, nincs nézetkülömbőség a nemzet soraiban, hogy mindenki azt akarja, a mit mi akarunk: én ezt (mint a jogászok szokták mondani) csak »*cum beneficio inventarii*«, csak feltételesen fogadtam el, azon feltétel alatt t. i. hogy ha a szabadságharcnak újból megkezdéséhez külségséget biztosíthatunk nemzetünknek, mielőtt a viszonyok a concessiók s egyezkedések sikamlós lejtőjére tereltetnek. A husz év, mely azóta lefolyt, rég széttörte a vérmesség szemüvegét, melyen a vágy s remény a valóságot szemlélni szokta, de annyit most is - higgadtan tekintve vissza a multakba - a kétségnek még csak árnyékát is kizáró ténynek mondok, hogy ha akkoron külségséget vihetünk haza, igazán nem volt volna párt az országban; mi hon nem pártot, nem néptöredéket, hanem egy *nemzetet* találunk, mely párt- s osztálykülömbőség nélkül riadó örömmel sorakozandott a szabadság zászlaja köré, s fegyverrel kezében követeli, szerzi vissza helyét a független nemzetek kerek asztalánál, honnan őt a népjogon s hit és nemzetközi kötések szentségén keresztül gázoló erőszak leszorította; a pezs-göbb elemeknél pedig olyan volt a türelmetlenség s a magyar nép zöménél oly fokra hágott az elkeseredés, hogy mi emigránsok, kiknek a hontalanság minden percze oly keservesen fájt, mi tartottuk magunkat a hazafiúi kötelesség érzete által ösztönöztetve, befolyásunkat arra használni, hogy a nemzetet óvatlan kitörések koczkáztatásától visszatartsuk.

Ilyen lévén hazánk helyzete a villafrancai béke után, ez s az európai viszonyok, melyeket fentebb az első fejezetben vázoltam, kulcsot szolgáltatnak a magyar emigráció munkásságának megértéséhez.

Számot vetve egyrészt a helyzet exigentiáival, másrészt azon kötelességekkel, melyeket Irataim I. kötetének előszavában a magyar emigráció hivatásának mondtam: két irányban iparkodtunk hazánk függetlenségének valóítását előkészíteni.

Az egyik az volt, hogy felelevenítsük Európa-szerte a közérdekeltséget a magyar nemzet iránt, hogy világosságba helyezzük Magyarország függetlenségének mind jogosultságát, mind

európai érdekü fontosságát s a mennyire tőlünk telhetik, iparkodjunk a magyar kérdést a világtörténelemnek megoldásra váró napi kérdései közé sorozva tartani a mivelt világ közvéleményének ítélőszéke előtt.

A másik az volt, hogy fentartsuk összeköttetéseinket mindazon hatalmi körökben, melyeknél érdektalálkozás eshetőségére lehetett kilátásunk; állást foglaljunk az események hullámzásai között; iparkodjunk azokra oly irányban befolyni, mely hazánk érdekeinek kedvezővé válhatik s kapcsot képezzünk a solidaritásra Magyarország függetlenségének visszaszerzése s az Európát izgatottságban tartó bonyodalmak megoldása között.

E két irányban folytatott működés történelméhez szolgálatnak az itt következő fejezetek adatokat; csak adatokat, nem kimerítő számadást; erre e kötet kerete tért nem enged.

Ne nehezteljen az értelmes magyar olvasó, ha itt-ott, különösen a magyar kérdés történelmének, hogy úgy mondjam: bölcselmét illetőleg csak ismert dolgokkal találkozik. Harminczegy év viszontagságainak változatai között az emberek sokat felejtene, s vannak helyzetek, midőn egy nemzetnél semmi sem lehet végzelmesebben káros, mint a feledékenység, - semmisem fontosabb, mint *az emlékezet!*

HARMADIK FEJEZET.

A magyar ügy az európai sajtóban.

I.

Jósika - Ludvig - Horn.

Hazulról 1859. szeptember végével azon eszme pendített meg, hogy a magyar ügynek Európa előtt leendő képviseltetésére vagy egy hirlapot kellene alapítanunk külföldön, vagy valamely már létező lappal szerződésre lépünk a végett, hogy mint a magyar ügy közlönye foglaljon állást, s hasábjait számunkra nyitva tartsa. Az országból kilátás nyújtott, hogy a költségek fedezéséről gondoskodva lesz.

Én abban a nézetben voltam, hogy ha egy közlönyünk volna is, azzal még nem igen remélhetnők a magyar ügyet a külföldi sajtóban az égető európai kérdések közé iktatni. Erre az kell, hogy az európai napi sajtó minél szélesebb körben foglalatostkodjék ügyünkkel; hogy a magyar dolgok az európai hirlapirodalomban ugyszólván állandó rovatot képezzenek s az otthoni állapotnak és a nemzet hangulatára világot vető tényeknek Európa-szerte helyes irányban ismertetésével a közfigyelem annyira felébresztessék, miszerint a lapok vezetői indítatva találják magukat a magyar ügyet önálló megvitatás tárgyává tenni. Csak ily módon gondoltam ügyünket az európai napi-kérdések közé akként iktathatónak, hogy a világ közvéleménye törekvéseinkkel összhangzó irányban nyilatkozzék. Hogy mi, magyar emigránsok, kik a tervezgetett közlönybe íránk, miként érzünk, miként gondolkozunk? - azt tudja az egész világ, s ha tudta volna, hogy a Magyarország felől szóló közlések tőlünk jönnek, nem keltenének annyi figyelmet, mert aspirációink által egyoldalulag befolyásoltaknak tekintetnének. Sokkal czélszerűbbnek véltem a sajtó-működést akként rendszeresíteni, hogy annak vezetése egy kézben legyen, még pedig a continensen összpontosítva. Ezt a központot az otthoniak lássák el adatokkal; a vállalat vezére ezeket részint maga dolgozza fel, részint szolgáltatassa ki felhasználás végett, különböző helyeken kiszemelő dolgozó-társainak; adjon nekik utasítást az irány felől, melyet a felhasználásnál szem előtt kell tartaniok, miszerint a működés összhangzatos legyen; ezek pedig vegyék szabályul, hogy közléseik magyarországi levelezés alakjában jelenjenek meg a hirlapokban. S ha a működés vezére gonddal leszzen, hogy mindinkább szaporodjék azon hirlapok száma, melyek a levelezésekre hasábjait nyitva tartják: nemcsak általánossá válandik a magyar ügy iránti közfigyelem, hanem az is el fog éretni, hogy e levelezések alapján ügyünk felől a lapszerkesztők önállólag nyilatkozzanak, - mire én sokkal nagyobb fontosságot helyezek, mint arra, hogy mi, emigránsok, saját, különben is már két világrészben általánosan ismert nézeteinket hangoztassuk.

E nézetem elfogadtatott, s a működés vezetése nézetemmel megegyezőleg báró Jósika Miklós-ra bízott.

És ez a lehető legszerencsésebb választás volt. Tehetsége, szilárd jelleme, fáradhatlan buzgalma, összeköttetései a hazában és a hazával, s az, hogy Brüsszelben lakván, az otthoniakkal könnyen és biztosan közlekedhetett: mindnyájunk között őt jelölték ki e fontos feladat megoldására.

Nagy nehézségekkel kellett küzdenie, különösen először azért, mert az ígéret, melyet az otthoniak adatok szolgáltatására vonatkozólag tettek, nagyon gyéren, nagyon hanyagul lett beváltva, s másodszor azért, mert a költségek ellátása körül is az áldozatkészségben hiányzott előbb a pontosság, utóbb a kitartás. - Ah! az a magyar szalmatűz! Beh átkos szerepet játszott

és játszik az a magyar nemzet történelmében! Ha eléggé megbűnhődte-e már ezért a multat s jövődőt?! Ha lesz-e még ideje átvenni vérébe a nemzetek sorsát intéző törvények azon intelmét, hogy a fellobbanó lelkesedés hatalmasan csillogó vonásokat véshet a történelem gránit-lapjára, de maradandó sikerre csak az ernyedni nem tudó kitartás vezet - !? - -

Jósika Miklós-t nem lankasztották el e nehézségek. Bámulatos erélylyel hajtotta végre, amit magára vállalt, s kis idő alatt bámulatos sikert is aratott. Sikert nemcsak az által, hogy keresztül vitte, miszerint a magyar ügyek az európai sajtóban mondhatni állandó rovatot képezzenek s az európai közvélemény irántuk kiváló érdeklődéssel viseltessék, hanem sikert aratott azon visszahatás által is, melyet a világszerte felkeltett közfigyelem otthon a nemzeti ébredés elevenítésére gyakorolt.

Mondani is merem, hogy ha majd a részrehajlatlan történetírat számba veendi a tényezőket, mik a magyar nemzetnek e korszakbeli ébredésénél közrehatottak: hálával fog igazságot szolgáltatni az érdemnek, melyet e működés *Jósika Miklós*-nak s fáradhatlan munkatársainak nevéhez fűz, mely társak közül különösen *Horn Edé*-t és *Ludvigh János*-t kell kiemelnem, kiket *Jósika* nemcsak írói tehetség, hanem buzgalom s tevékenység tekintetében is »pótolhatlanok«-nak szokott nevezni. Áldott legyen emlékeztük!

II.

Jósika Miklós tevékenysége.

Jósika Miklós, 1859. november 1-én kezdte meg e működést, s míg akkor az európai sajtó alig foglalatostkodott a magyar ügyekkel, *Jósika* a dolgot fél hónap alatt annyira vitte, hogy már november 16-án *Teleki Lászlónak* következőleg írhatott:

„Ami hirlapi vállalatunkat illeti, azt már most minden reményemen felül sikerültnek mondhatom. A „Times”, „Daily News”, „Standard”, „Morning Herald”, „Patrie”, „Débats”, „Courrier de Dimanche”, »Revue Contemporaine«, »Indépendance«, »Kölnische«, »Observateur«, „Journal de Belgique”, „Nord” stb.¹⁶ adtak már cikket tőlünk és rólunk. Ügyünk, betű szerint, napi kérdéssé vált, s ha isten megsegít, és otthon meg nem akad a nervus rerum gerendarum s hazulról szorgalmasabban látnak el adatainkal, mint ekkorig tették - azt hiszem, még terjedni fog.

November 1-seje óta, mikor t. i. vállalatunk kezdetét vette, több jelent meg 30 cikknél, s ezek közt hosszúak és kimerítőek. Ezenkívül még 10, vagy 12, melyeket más lapok az én műhelyemből indult cikkek után merítettek. Ha egyszer megint szerencsénk lesz hozzád, szép gyűjteménnyel fogom bebizonyítani, hogy a föladatot nem tekintem sinecúra-nak. Alig telik el nap, hogy innen ne indulna Párisba egy hosszú bulletin. Ezenkívül általánosságokat sem mulasztok el s cikkeink olykor nemzetiségről, irodalmunkról is szólnak. *Ludvighot* Belgiumban használom, még pedig jó sikerrel; az igaz, hogy néha dühét féken kell tartanom, s vigyáznom, hogy tulbuzgóságból olyat ne mond-

¹⁶ *Ludvigh* (nov. 22-én írott levelében) még a „National”-t, „Weser” és „Breslauer Zeitung”-ot is említi. Deczemberben pedig már ezeket írja:

„Mult októberben még alig méltatta az európai sajtó Magyarországot említésre. A continensen a magyar ügy félhalottnak vétetett. Ma pedig már nincs lap, mely a magyar dolgokkal nem foglalatostkodnék. Az osztrák színű lapokból látni, hogy magukon kívül vannak a méregtől. Örjöngenek. Az „Allgemeine” pedig desperált. Azt mondja most, hogy még a kunyhókban is a gyűlölség mérgét csepegtetik a gyermekekbe; ezelőtt csak conservatív humbugnak nevezte a magyar mozgalmat.”

jon, amit aztán nehéz volna bebizonyítani. A mi Lajos ajánlatát illeti: amint levelemből láthatod, azon már túl vagyunk. Hely van elég francia, német, angol lapokban, csak adatokat kapnánk.¹⁷ Én Lajosnak írtam s kértem őt, mint aki hazánkat oly jól ismeri, hogy írjon általános érdekű, független cikkeket, s ne várjon adatokra. Ő tudom, hogy sok levelet kap hazulról. Elég hanyagság az otthonaitól, hogy adatokkal kellőleg el nem látják, mert hiába: Lajos nélkül semmit sem kezdhünk, ő, ha meghalna is, mythosi alakként még sokáig vezérünk maradna. - Épen midőn e sorokat írom, kaptam újra két hosszú cikket, az „Indépendance”-ban és „Observateur”-ben s egy igen jót a „Kölnische”-ben. Nagy baj az, hogy a „Times” és az „Indépendance” két kiadásban jelenik meg, s én, vigyázva kellvén a pénzzel bánnom, csak az egyik kiadást tartom, s így néha saját cikkeink közül is egy vagy más nem jó kezembe; és mivel e két lap Austriába is csak egyik kiadását küldi - alkalmasint a jámborabbikat, - otthon sem olvasnak mindent, ami megjelenik. Igazolásomra azonban, amit csak lehet, meggyűjtök; van elég, istennek hála! Beh kár volna fölhagyni e propagandával! De hiszen olyan emberek, mint azok ott a hazában, azt hiszem, következetesek maradnak. Sokat írtam, hogy mindent tudjatok. Ha ezentul nem lenne annyi rege ny, im itt az oka: van nap, mikor egy sort sem írhatok magamnak, pl. a mai nap is ilyen.”

Igy írt Jósika, 15 nappal hirlapi működésének megkezdése után. Családom körében lapozgatva az európai sajtóban, mind sűrűbben és sűrűbben előkerülő „pesti levelek”-et, s a Jósika és Ludvigh által nekem megküldözgetett cikkeket, még magunk is csodálkozánk a szembetűnő változás és eleven érdeklődés felett, melyet a tények szorgalmas ismertetése a közvéleményben előidézett. Jósika, (miként fentebbi levelében írta) „saját igazolására összegyűjtötte, amit csak lehetett”. Azok, akiknek e gyűjtemény kezüknél van, gazdag adattárt birnak korunk történelméhez, mert e gyűjteményben a nemzetébredésnek nemcsak azon mozanatai vannak összeszedve, melyek a magyar időszaki sajtóban egy napon megemlítették, hogy a következő nap hireinek habjai által emlékezetből elmosassanak, hanem hiteles magán-értesítésekből meritett oly tények, a közvélemény oly nyilatkozványai is, melyeket az akkoriban nagyon „rendszerbehozott” magyar hirlapok nyilvánosságra hozni vagy nem mertek, vagy nem is merhettek. Nekem, kinek egész életemen át megrögzött hibáim közé tartozott, hogy történelmi adatok gyűjtésére gonddal nem valék, - ezekből csak igen keveset tartott fenn a véletlen hiányvetetten megmaradt irományaim között; de még kevés is elég arra, hogy elevenen felkeltse emlékezetemben a hatást, melyet a magyar ügy felől alakult közvéleményre e sajtó-működés még oly helyeken is gyakorolt, melyeknek jó indulatával előbb bizony nem dicsekedheténk. Ilyen volt pl. az az én nem mindig loyális, de mindig mérges ellenségem, a londoni „Times”. E lap, mely akkor még Európa hatodik nagy hatalmának tekintett, mindig szabálynak tartotta, hogy tényeket nem kell elhallgatnia, ha saját politikai irányának nem hizelegnek is. (Hirlapírók nagy közönségre csak e szabálylyal tehetnek szert; kísérhetik magyarázatokkal a tényeket saját színük, irányuk szerint, de közölniök kell.) A Jósika működésének „pesti levelei”, tehát a „Times” hasábjaira is utat törtek maguknak, s csakhamar oly érdeket keltettek egyrészt, másrészt meg oly hatással voltak a lap vezetőire, hogy már november hóban felszólították Éber Nándor urat: írjon a „Times”-ba a magyar ügyekről vezércikkeket, - még pedig felszólították azon kijelentéssel, hogy ne feszélyezze magát, hanem bizvást lehet Austria irányában bármily kemény. És mert a „Times” nagy osztrák-barátnak s magyar ellenségnek volt ismeretes, az, hogy még ő is minden kimélet nélkül

¹⁷ Ez arra vonatkozik, hogy én ajánlatot tettem Jósikának, gondoskodni helyről az angol sajtóban, ha a hazai állapotok felől adatokat küld. Nem küldhetett, de nem is volt az én segítségemre szüksége, mert saját emberségéből is elmondhatta, hogy „hely van elég”. Jobb is volt, hogy közbenjárásom nélkül kerüljenek a cikkek a hirlapokba; mert így mentve lettek azon feltevéstől, mintha az én aspiratióm szemüvegén át néznék a tudósítók azt, ami Magyarországon történik.

lerántogatja a leplet a bécsi kormány büneiről s korhadtságáról, még ő is igazságot szolgáltat a magyar nemzet köz-szellemé ébredésének, s közlönyévé válik reményeinek, csak buzdíthatta ügyünk támogatásában azokat, kik nemzetünknek mindig barátai voltak. Szerettek a „Times”-ra, mint kutfőre hivatkozni. Példát idézek egy tekintélyes skót lapból, mely véletlenül kezembe akad:

„Csaknem lehetetlen - ugymond - túlozni (to exaggerate) roskadozó állapotát Austria hatalmának Magyarországon felett, s a magyarok keserű ingerültségét az idegen uralom ellen. Nem képzelgés, nem részrehajlás mondatja ezt velünk. Tények alapján beszélünk s a tények alapja szilárd alap. A „Times”-ra hivatkozunk. Ezt csakugyan senkisé sem fogja vádolni lelkesedésről a magyar szabadság iránt; senkisé sem fogja azzal gyanúsítani, hogy szövetségben van Kossuthtal. S a „Times” párisi levelezéseiben egy idő óta rendes közlésekkel találkozunk egy pesti levelezőtől. És ha van ember, aki legkevésbé is kételkedik a kiálthatatlan elnyomás felől, melynek a magyarok alávetve; vagy ha legkisebb bizonytalanságot érez a nép minden osztályának eleven nemzeti érzelmé s egyértelműsége iránt a szabadság ügyében: nem tehetünk jobbat, mint hogy azt tanácsoljuk neki, miszerint olvassa meg hacsak egy részét is azon levél-sorozatnak, mely ama nagy nemzet fájdalmait és sérelmeit oly hiven visszatükrözi, - és lehetetlen, hogy kételkedése el ne oszoljék, bizonytalanságaiból ki ne gyógyuljon. Nekünk egyébiránt úgy látszik, hogy nincs az embernek látnoki tehetségre szüksége, miszerint Austria bukását előre lássa. E bukás kikerülhetlen. Vannak, kik azt mondják: Austria „hatalom” Európában. Rágalmazzák, akik ezt mondják felőle. Austria amolyan szinpadi „élő árny” (ombres vivantes), melyet egy mesterséges mechanizmus valóság látszatával ruház fel”.¹⁸

Igaz, hogy azok a „pesti levelek” Jósika Miklós műhelyén keresztül kerültek a világ elé, de mégis pesti levelek voltak. Jósika és munkatársai csak alakba öntötték. Működésük hatályosságának kulcsa éppen abban állott, hogy soha sem nem koholtak, sem nem ferdítettek híreket; gonddal voltak, hogy ténynek sohase mondjanak olyat, amit nem lehetne bebizonyítani.

Én ez egész működés alatt részint közvetlenül, részint Teleki László útján levelezésben állottam Jósikával, ki azzal tisztelt meg, hogy tőlem kért utasítást az irány felől, melyet a hazában felmerülő egy vagy más mozzanat tárgyalásánál szem előtt tartani tanácsosnak itélek. Szokásom (talán: rossz szokásom) szerint e levelezésre tartozó saját leveleim közül (kivált 1860. octoberig) csak igen kevés van birtokomban, de Jósikától van vagy százharmincz levél. Elvezet azokat olvasnom. Megilletődéssel vegyes élvezet. S meg vagyok róla győződve, hogy ha majd egykoron egészen nyilvánosságra kerülnek (e kötet kerete csak egy kis részüknek közlését engedi meg), a magyar közönség nem kevesebb élvezetet talál e levelek olvasásában, mint talált a koszorús író azon műveinek olvasásában, melyek báró *Jósika Miklós* nevét a magyar szépirodalom történelmében oly dicsfénnyel veszik körül; s azt hiszem, e levelek becsét a magyar olvasó előtt csak növelheti a keresetlen fesztelenség, mely - minthogy nem a nyilvánosság számára voltak írva - rajtok végig vonul s ép azért írójuk jellemének, lelkiületének oly igen hű tükrét nyújtja.

¹⁸ „Élő árny” - „ombres vivantes”. Biz az tény, tagadhatatlan tény, hogy Magyarország államjogának eltiprásával Austria csakugyan a hatalom „árnyképévé” lett, és az is maradt, míg a magyar nemzet fel nem galvanizálta 1867-ben. De hát a galvanizmus ad-e életet? Én nem hiszem. Igaz: „több dolog van ég és föld között, mint amennyiről bölcsészetünk álmodik”. De ez nincs. Majd meglátandja, hogy nincs, aki élni fog, mikor a vihar szele neki zúdul annak, amit szélcsendben élőfának néznek, holott csak kéreg, mely ürt takar. Életerővel csak organismus bírhat. Az, amit Austriában „birodalmi egység” névvel cziczomáztak fel, csak mechanizmus. S más nem is lehet.

III.

Jósika Miklós - Kossuthnak.

Brüsszel, december 4. 1859.

Szives soraid bennem is felköltötték ama mozgalomteljes s olykor magasztos, máskor sötét napok emlékezetét, hol te mint vezér, én mint közkatona oly közel valánk egymáshoz.

De leveled másként is kedves és becses volt előttem, s tanuskodik arról, hogy akik egyformán szeretik a hazát, legyen tágabb, legyen szűkebb látkörük, a földolagban okvetlenül találkozniok kell. Meg lehetsz teljesen győződve, hogy tanácsaidat hasznomra, mondhatnám: hasznunkra fordítandom, s ezt annál könnyebben tehetem, mivel egy-két pontban már is nézeteid szerint működünk itt, a kanálison innen.

Én is sokkal nagyobb fontosságot tulajdonítottam vállalatunk kezdete óta annak, amit a lapok, azaz a szerkesztőségek maguk, mint ilyenek, mondanak, semmint, a mi irodánkból kiindult cikkeknél, s azért örültem annyira, mikor a „Correspondence Havas” oly készséget mutatott, rövid, irányadó, s jellemző eseményeket kijelölő cikkeinknek tért engedni sokat olvasott s még többet idézett lapjában. Azonban más szerkesztőségek is szóltak már saját nevükben. A „Nord”, „Revue Contemporaine”, „Patrie”, „Morning Herald”, „Standard”, „Courrier du dimanche”, „Weser Zeitung”, „Kölnische” stb. s remélem, ezután még többen fognak szólni, miután a legellenségesebb lapok is - a bécsiek s az augsburgi - legalább egyet már felismernek, azt, hogy van magyar kérdés, melylyel számolni kell. Abban is követtem már is tanácsodat, s ezután méginkább követendem, amit az amphitryoni szerepről irsz.

Ami működésünk célját illeti, igazad van: ennek csak úgy lehet hatása, ha egységes, s mivel e részben osztozom nézetedben tökéletesen, s célunk - végcél érték - nem is lehet más, mint menekedni »Austriától«, bizony elhiheted, hogy egyenesen oda törünk. Azonban, ha az öreg ágyukkal működünk, igen természetes, hogy az oly finnyás lapok, mint a nagyon is dependens „Indépendance”, visszautasítják cikkeinket; ez pl. ma épen harmadszor történik a campagne megnyitása, azaz nov. 1. óta. Vigyáznunk kell tehát, hogy ezen sokfelé terjedő orgánusmot el ne veszítsük egészen, s ez okon, ha az „Indépendance” salonjaiban glacée keztyűt huzunk is fel, még eddig mindig találtunk módot más lapokban teljes nyíltsággal egyenesen a cél felé törekedni, sőt a visszautasított cikkeknél is a n g o l lapokban helyet találni.

Még alig öt hete, hogy neki gyujtottunk, csatarendünk tehát még nem rajzolhatja le magát egész kiterjedésében, de légy teljesen nyugodt: s z a v a d e l n e m h a n g z o t t, reánk fogsz később ismerni. Ami a dolog pénzügyi részét illeti, ez kissé gyenge lábon áll, de három hónapra biztosítva van vállalatunk tényleg, - jövőre pedig a vállalkozók jelleme által.

Adja az ég, hogy:

»Ne legyenek én az a szarka,
Ki sokat akar, s nem bírja farka.«

Ezt azért írom neked egész őszinteséggel, mivel nagyon tartok tőle, hogy az én jó és kedves barátom: Teleki Laczi kissé túlbecsül engemet. Nem oly könnyű e vállalat, mint hittem, s roppant időmet veszi igénybe; aztán ez oly szent, oly nemes ügy, hogy ebben nem szabad ám megelégedni azzal, hogy: »et voluisse sat est«. Én a zajt, melyet ütöttünk, s azon kétségtelen tény, hogy ügyünk - miként épen ma írják nekem

Párisból - égető napikérdéssé vált, valaminek tartom, de korántsem elégnek. Mindez, az én nézetem szerint, csak kezdete a kezdetnek, s óhajtom, hogy a résztvevők hanyagsága és következetlensége által ne legyen a végnek kezdete. Hogy részemről semmit el nem mulasztok, az bizonyos; e részben szívósságom (rosz minőségű egyébiránt) inkább a sok-ban, mint a kevés-ben vétkezik.

Az öreg vak Pfeffel azt mondja, hogy aki nyáját jól akarja megőrizni a farkasoktól, „der mus gute Hunde halten”. Én is ezt tartom: s jó vezér-agaraim vannak. Ezeké, s korántsem egyedül az enyém az érdem.

Telekinek minden hónapban kimutatást küldök; a novemberről szólót már elküldöttem s közölte veled. Ebből láthatod, hogy kevés pénzzel eddig is mennyire mentünk: a vállalkozóknak egy-egy cikk szerkesztési, fordítási, beszerzési s minden mellék költségekkel - mint a lapok tartása, posta költség stb. - nem kerül egészen 20 francba. Tegye ezt valaki olcsóbban! S én mégis remélem, hogy vállalatunk megerősödve, a cikkek árát felényire leszállíthatom, még pedig nem csökkentve a honoráriumot.

És most, hozzátéve, hogy levelednek egész foglalatját eszemben tartom, szives, barátságos tanácsaidat szigorú következetességgel - in quantum possum - követem: azon igen fontos kérésed van hozzád: maradjon ezen egész ügy szoros titokban köztünk. Eddig is sok bajunk onnan eredt, hogy nem tudtunk hallgatni. Nyílt, őszinte nemzet vagyunk: ez fejt meg a dolgot. De ezen vállalatban a legszigorubb hallgatás conditio sine qua non. Mihelyt a mindenütt szaglárokat és spiczliket tartó bécsi kormány szelét veszi, miben sántikálunk: majd úgy elállja utunkat, hogy egy levelet sem kapunk; már is sok elsikkadt.

Adatok dolgában, fájdalom, cserben hagytak a Landsmannok. Nov. 1. óta csak hét cikket kaptam, s ezek közül csak kettő volt használható, a többi akkor érkezett, mikor már mi öt-hat lapban elővettük a brugót vagy a tilinkót. Ludvig is igen jó brugós; igaz, hogy néha ad egyet a nyaka közé a németnek a hosszú vonóval, de ez nem baj. A párisi tárogató¹⁹ is ügyes fiú; ez is rúg egy kissé - ha megeresztjük a kantárt - a maga helyén; másrészt a hírlapok »enfant gaté«-ja, mert az »Indépendance«-t kivéve, még egy sem utasította vissza cikkeit.

(Aláírva)

Jósika.

U. i. Feledtem mondani, hogy committenseinknek programjuk is van s ez nem egyedül politikai.

IV.

Kossuth - Jósika Miklósnak.

London, december 20. 1859.

December 4-ikei szives soraidból örömömre vált megérteni, hogy azokban, a miket a sajtó-működés céljáról s az irányegységről irtam, egészen osztod nézeteimet.

Nem is várhattam tőled mást. Te bizonyosan nem tartozol s nem fogsz soha azok közé tartozni, kik akár az osztrák ház történelmének tanulságát elfelejtik, s hazánkat egy újabb megcsalattatásba s vele vagy végelmállásba, legalább az egész nyert térnek szá-

¹⁹ Horn Ede.

zadokra terjedhető föladásába, vagy az orosz karjai közé sodorni elég gondatlanok, - akár pedig 1849-et s vele az összes nemzet ünnepélyes akarathatározatával szentesített függetlenségi nyilatkozatot desavouálni akarhatnád.

E térnek elhagyása végtelenül veszélyes is volna. E tért elhagyva, a magyarnak nincs többé alapja, melyen állást vegyen; levegőben fog állani, szelek játéka lesz, kapkodva, mint a vízbefuló, minden lengő szalmaszálhoz. S hová fogják a szelek hajtani? Előttem a dolog igen világos. Ha a magyar magát engedményekkel még egyszer meg hagyja kérlelni (nem mondom én, hogy visszautasítsa, hisz ez nincs is hatalmában, ha rátolják; a megkérlelés alatt azt értem, hogy az engedmények által annyira le hagyja magát kenyerezni, miszerint ha kedvező alkalma ajánlkozik is az osztráktól megszabadulni, azt ne akarja felhasználni, hanem botor kutya-hűséggel ismét ő mentse meg sanyargatóját,) ha, mondom, még egyszer meg hagyja magát kérlelni, ismét meg fog csalatni, e csalás folytán ismét lesz forradalom Magyarországon, de többé nem lesz magyar; nemcsak azért, mert az orosz fogja azt vezetni, hanem azért is, mert a magát megkérlelni hagyott magyar resignálván, szláv irányban fogja azt vezetni, hazánk Lengyelország sorsára jut, s a magyar csak lakos lesz honában, de nem nemzet.

Ez borzasztó jóslat, de jóslat. Én alig merek már arról gondolkozni: mi lesz a jövő, - oly irtózatossággal teljesedik, a mit mondom. A ki irataimat olvasta azon idő óta, midőn 1843-ban megírtam, hogy Széchenyi meg fog örülni tavaly novemberben tartott beszédeimig, melyekre a tények oly gyorsan elkövetkeztek: meg fogja érteni, miért borzadok a jövőbe nézni: mert arra, hogy lássuk a jövőt, nem kell bolond előítélettel olvasni a csillagokban, vagy lelesgetni a szeleknek jósvallatit, csak a helyzet studiuma, csak a történelem ismerete kell, mely a tegnap tükrében megmutatja az okot, melyből a holnapok, mint okozatok következni kell, és kell végre egy kis józan logika.

Igen, az lesz a jövő, a mit mondom, ha a magyar most lemond concessiókért a függetlenségi alapról. Boldog isten! Európa közjoga épen most van két nagy elismerésének forduló-pontján; egyik: hogy a nemzet s uralkodója közti vitába a nemzet ellen külintervenciónak nem szabad lenni; a másik: hogy csak a nemzet akarhatja souverain hatalom, melynek önmagáról rendelkeznie joga van. Az első elvet már a francia elismerte, sőt Olaszhonra ő állítá fel; a másikat az angol feltétel gyanánt állítá fel a congressusban való részvételére. Mi rémületes hiba volna tehát, ha a magyar épen most adná fel a függetlenségi nyilatkozatot, melynél ünnepélyesebb nemzeti akarathatározat nincs történelmünkben, mióta a hét vezér Árpádot főnöknek választá.

Ismétlem hát: örvendek látni, hogy a cél- s irányegység tekintetében osztozol nézeteimben.

Másrészt elismerem én, hogy az öreg ágyukkal való működésre meg kell a terrenumot választani, nem kell mindig puffogni, mint Gál tévé Arad előtt, hol kétezer mázsa puskaport puffogatott el az aradvári templom tornyára; tudom én, hogy vannak kényes lapok, s azt is tudom, hogy otthon bizony senkisék ütheti fel amugy potomban a Rákos-mezőn a függetlenségi lobogót.

Az én elvem a sajtó-működésre ez: nem kell mindig mondani, hogy a cél a »décheance«, de soha sem kell ellenkezőt mondani célnak.

Már pedig e részben hazafiúi kötelességemnek tartom, kedves barátom, téged megkérni: adj szoros utasítást azoknak, kiket alkalmazol, mert néha aggodalommal tapasztalom, hogy nemcsak eltérő, de ellenkező irányban működnek azzal, mit szíves leveledben magadénak vallasz.

Veszem pl. a »Times«-t. Ez nem kényes állásu lap; ez angol lap; az angol sajtó szabad. Ez nem is finnyás most e kérdésben. Tudom, Ébert felszólító cikkei folytatására és carte blanche-t adott neki.

No már épen a »Times decz. 1-ei számában (párisi corresp.) egy formalis désavouement-t láttam. »A magyar aristokratia nem akar elszakadni az osztráktól; ez csak a régi alkotmányt akarja, megtisztítva salakjaitól« stb. A levelező annak rende szerint kidobja a nemzetakarát nyilvánítását a hajóból, mint Jónást a niniviták vagy kik.

Megbotránkoztam. Több ily példát is említhetnék.

Hiszen tudom én, hogy ha Bécs szorultságból concessiókra adná magát, a mi »nemes« aristokratiánk bizony nagyon beérné a régi alkotmánynyal - kevesebbel is -, de nekünk nem hivatásunk »anticipálni« ezt az eshetőséget s devalválni a hazai mozgalom jelentőségét. Eddig még nem is áll nyilvános tény gyanánt a világ előtt, a mit levelező állít. - - - Nincs magyar lap, mely azt mondta volna, hogy a magyar nem akar független lenni (ha azt nem mondta is, hogy akar). Hát minő tényre alapította állítását az a levelező? Talán mert Károlyi Lajos, Széchen és Jósika Samu úgy beszéltek Hübnernek Tót-Megyeren? Hát hogy beszéltek volna szemközt osztrák miniszterrel? Irott programmot, tudtomra, ezek sem adtak be s ha adtak volna, bizony kötve hiszem, hogy akár a nemzet, akár az arisztokraczia hajlandó legyen ama három urat a maga érzelmei kifejezőjének elfogadni.

Én ismerem a sajtó-működés keletkezésének eredetét ab ovo. Olvastam a künn járt megbizottak leveleit. Concertatio történt velem a velük válaszul közlendő nézetek felől. Én óhajtottam, hogy a te kezeden összpontosíttassék a működés, s szívből örültem és örülök, hogy így történt. Az én hozzájárulásommal adattak az utasítások, s öröm látni, hogy hogy betűről betűre követtetnek. És én tudom, hogy kitűnő befolyásos egyének hon az osztrákot nem is tekintik kormányznak, hanem banditának. E kifejezést hazulról ó-conservativ aristokrataktól s katholikus főpapoktól tanultam; tőlük tudom, hogy semminemű osztrák concessió nem elégítheti ki a nemzetet. És tudom, hogy a magyar katholikus püspökök oda nyilatkoztak, miként készek hiveik nyájával együtt a keleti egyházhoz áttérni, ha ez áron hazánk az osztráktól megszabadulhat (még erre is készek!). Emlékszem arra is, hogy a künnvoltak egyike (mágnás, tudod: ki) már a villafrancai gyásznapi után azt írta Laczinak, tán épen Brüsseltől, hogy tán minden békedaczára jobb volna egyenesen fegyverhez nyulni otthon. S végre tudod, mint tudom én is, hogy soha köztünk s a honiak között, kivétel nélkül, összhangzóbb értelem nem volt, mint épen most. S ez még a magán-viszonyokra is kiterjed. (Gondold: Ürményi József fia Vukovics leányát veszi nőül, s maga a fiu apja kéri meg a számüzött apától a lehető legszivesebb levéllel.)

Ha eltalálna késni a felszabadulás alkalma, lenne alkuvó párt az országban, azt jól tudom, de ez akkor is csak számítás volna, jó vagy rossz, de csak számítás, nem cél. Én nem hiszem, hogy 12 ember legyen a magyar arisztokracziában a ki azt célul, mondom: célul kitűzve tartaná magának, hogy nem akar az osztráktól elszakadni, ha lehet.

Mit akarok tehát? azt-e, hogy azt mondja a levelező, hogy az arisztokraczia el akar szakadni? - Nem; hanem azt hogy ellenkezőt ne mondjon. Hagyja beszélni a tényeket; mondja el, mikép csalták meg mindig a magyart; emelje ki a tényeket, melyek kimutatják, hogy az osztrák a javithatlan házak közé tartozik, mint a Stuartok és Bourbonok; mondja el Magyarhon politikai és anyagi sérelmeit; a koldusbot ösvényét, melyre a magyar arisztokraczia systematice sodortatik; mutassa fel a tényeket, melyek tisztán szem elé állítják, hogy az osztrák menthetlenül hanyatlak; hogy serege bomlóban van,

mert a szuronyok és kardok gondolkoznak, s a tisztek zugolódnak a sógor-koma rendszer ellen, mely a vezérbotot ügyetlen szamarak kezébe adja; beszélje el a solferinói csatanap botrányait, beszéljen el mindent, a mi bizonyítja, hogy mily bolond az a »meine getreue Armee« karjaiba való bizalom, melyre támaszkodnak, midőn gyermekes daczczal kardjukra csapva, az engedélyeket javasló *Bissingen* velencei kormányzót szobájukból kiriasztják; beszélje el, hogy a pretendált 38 millió pf. gazdálkodás a hadseregi költségvetésben ámitás, mert nem a sereg kisebbitésén, hanem a már is alig élhető tisztek s legénység ellátásának csökkentésén alapszik, és alapszik a határozatlan *Urlaub-on*, mely az embert megtartja katonának, de nem fizeti, s kiben, midőn ujdón alapított tüzhelyétől s családjá köréből a berukkolási parancs által rögtön kiragadtatik, megannyi kérlelhetlen ellenségnek adott fegyvert kezébe; bonczolja fel kitározhatatlan pénzügyi helyzetét; mutassa ki, hogy nincs számára segítség, mert az adót nem emelheti fel, különben (már is a tőkét érintvén) kevesebbet hoz be, mint előbb; hogy kölcsönt nem kap; hogy mindent, mi jövedelmező, már jobbadán eladott, elzálogosított, s így bukása kikerülhetetlen; mondja el, hogy szövetséges nélkül áll a világon, mert nincs, a ki be nem látná, hogy *Austria* történelmi ideje lejárt, mert nincs ok, nincs érdek, a miért létezzék, s hogy a történelmi törvénye, miként azoknak el kell veszniök, kiknek lételemre nincs ok. E korhadt, roskadó állapottal pedig tegye ellentétbe a gondosan kiszemelgetett mindazon tényeket, melyek mutatják, hogy mily megtörhetlen elevenség, mily egység, mily lélek van a magyar nemzet minden soraiban vallás- s nyelvkülömbőség nélkül; emelje ki a katolikusok gyönyörű magaviseletét a protestáns mozgalom irányában, mi példátlan szívmelőlő látvány a történelemben; számlálja el mindazon földirati, statisztikai és történelmi alapokat (összehasonlítva pl. az elsőrendű hatalmak közé sorozott *Poroszországgal*), melyek az olvasót meggyőzik, hogy a magyar minden tekintetben fel van ruházva az önálló államlét kellékeivel, míg az osztrák csak vagy idegen segítséggel vagy ellenségeinek fonák nagylelkűségéből bír tengeni; és adja hozzá, hogy a magyart, higgadtan férfias nemzeti mozgalmában támogatja annak öntudata, hogy reá az európai nemzetcsalád jövőjének szüksége van, míg az osztrák tartományhalmaz minden érdeknek csak kárára van.

Ily irányu tényeket hordozgasson fel; ma egyet, holnap mást, s ily irányu megjegyzések szakadatlan közbeszövegetésével fűszerezze azokat, a célnak elmondását hagyja a szerkesztőkre, mint következményt, vagy kitalálását hagyja a közvéleményre. De mindenekfelett azt ne mondja, hogy az arisztokraczia nem akar elszakadni az osztráktól. Ha az arisztokraczia magát a népérzelemtől el nem különözi, szeretett s becsült elsőszülöttje maradhat a hálás nemzetnek. »Veletek, átalatok, ha nektek tetszik; nélkülöletek, ellenetek ha kell.« A nemzet tolmácsa valék, midőn ezt írásm 1841-ben; igazolta 48, igazolni fogja a jövő a napok végeiglen. E szavak méltánylatában fekszik kulcsa a magyar arisztokraczia jövőjének.

Én ezen észrevételeket kötelességemnek tartám neked megírni, tisztelt barátom, hogy figyelmeztetve légy a »vadászban némely vezér-agarak« nyomból ki-kikóválygásaira.

Hosszas levelem daczára még egy szót azon némely körökben felmerült eszméről, hogy ha az európai congressus csakugyan összeül, ott a magyar ügy szóba hozassék. Alapnézetem ez: ha a diplomaták fel akarják ott venni a magyar ügyet, nekünk nincs módunk megakadályozni.

De én borzadok a gondolattól, hogy hazánk ügyébe az európai kabinet-diplomatia avatkozzék. Én a hitetben vagyok, hogy hazánk függetlensége csak időkérdés, de jövője biztos. Semmisem ronthatja meg, csak vagy a congressusok, vagy a nemzet maga.

Ah! ha csak gyanithatnám is, hogy ott Európa hatalmai így szólnak az osztráknak: »Európa békéje érdekében követeljük, add vissza a magyarnak történelmi jogait,« - én személyemre lemondanék nemcsak arról, hogy élve boruljak hazám szent földére, de arról is, hogy halva keblében aludjam az örök álmot s mindent elkövetnék, hogy a congressuson ügyünk előkerüljön.

Ámde így nem fognak szólni. Ennek még álma is ábránd. L e g f ö l e b b , mondom: legfőlebb azt mondhatnák: »Mi elismerjük, hogy Ausztria ur a maga házában, de Európa érdekében javasoljuk, legyen a magyarok külön érdekeire figyelemmel, a m e n n y i b e n birodalmának közös érdekei megengedik.« Meg tudnám mondani, mit felelne az osztrák, de akármit felelne, az európaiilag még nem szentesített birodalmi egység európai constataciója volna az egyedüli eredmény.

Ettől borzadok. Ne játszunk kétélű fegyverrel. Hazánkat sértenők meg. Ezer ok közül elég ez egy arra, hogy ellene legyek a congressus memorializálásának. A nemzet sem akarja ezt. A künnváltak közül egy sem említi. Ismét tévedezett a levelező, midőn (»Times«, decz. 6.) ellenkezőt irt. Ellenben azon eszmének, hogy röpirat irassék, nem vagyok ellene, feltéve, hogy a történelmi tények a jelen állapot és a magyar tömérdek jogi panasz előadására szorítkozik, nem pedig könyörög vagy olyanért, a mitől megijed a diplomacia, vagy a mit kérni bűn s hiba.

Érdeket kelteni a magyar ügy iránt az európai közvéleményben, ez jelenleg a nyilvános működés terén a mi főfeladatunk. Ezt te megteszed, - bámulatos sikerrel teszed. Áldjon meg az isten mind a két kezével buzgó fáradozásaidért. Én is iparkodni fogok más után lendíteni a dolgon egy kicsit. Ujra kinyomatok tavaly novemberben Magyarországról mondott beszédeimből vagy kettőt s elosztom tizezer példányban. Meetingeket provokálok (magam személyesen nem lépek fel), gonddal leszek, hogy a protestans mozgalom (mely itt e protestáns országban nagyon szívhez szól), kellőleg appreciáltassék, de méltánylatával a katolikusok remek szellemének és nem felekezeti szempontból; hibának tartanám hazánk függetlenségének ügyét nemzetléti magasságáról felekezeti sérelem színvonalára leszállítani.²⁰ - - - - -

(Aláírva)

Kossuth.

V.

Jósika Miklós - Kossuthnak.

Br ü s s e l , 1859. december 24.

Vedd mindenekelőtt igen szíves köszönetemet azért, hogy engemet magyar őszinte nyíltsággal tisztelsz meg. Ez a legjobb: clara pacta boni amici. De azon kedvező oldala is van, hogy engemet is hasonló nyíltságra jogosít.

Elmosolyodtam, olvasván mennyire igyekezel engem arról meggyőzni, hogy ha az a jómáju magyar bárminő nagy engedményekre is beadja derekát, ez a hazára nézve végtelen veszély. Ki ne tudná ezt 60 éven túl? De egyben, gondolom, jóstehetséged daczára tévedsz: te concessióktól s ezek következtében egész vagy részleges lekenyerezéstől

²⁰ Ebben Jósika velem tökéletesen egyet értett. Egyik levelében (febr. 4. 1860) így ír: „Ügyünknek egyik nemes jellemző vonása épen az, hogy »k ö z t ü n k « vallás-felekezeti kérdés nincs, hanem minden vallás-felekezet egyenlően kárhoztatja a kormány erőszakos üldöző rendszabályait, melyekkel a protestansok sanyargattatnak.”

félsz. Én semminemű concessiókban sem hiszek, s még kevésbé olyanokban, melyek kis részben is képesek lennének hazánkfiat lekenyerezni. Hogy az a cretin és poltron kormány, mely nyakunkon ül, vissza merje adni régi önkormányzatunkat, ezt én képtelenségnek tartom. Még ijedtében sem meri tenni, nem hogy lekenyerezés végett tegye. Akasztófa, börtön, confiscatio, politikai mint vallási üldözés, germanisatio, fosztogatások, terrorizálás: ez azon neme a lekenyerezésnek, mely előttünk áll. Legfőlebb olyan concessiókat remélhetünk, minőket most tolnak a protestánsokra, s melyek a lekenyerezés helyett lángba borítják az érzelmeket.

Én pirulnék hazámat arra inteni: *ut timeat Danaos et dona ferentes*.

A mi jóslatodat illeti, kérlek, ha oly csalhatatlan jó vagy, ne jósolj! ne fessed az ördögöt a falra! vagy ha minden teljeseedik, a mit jósolsz, jósolj jót nekünk, nagy ideje, hogy a sok rossz után jó is jöjjön.

Miként vélekedem én a déchéance kérdéséről, - tudod. Ha valamely cikkben olyasmi áll, a mi evvel ellenkezik, annak okát elhárítani tehetségemen kívül állt, s azt csak, ha megtörtént már, vagyok képes orvosolni.

Én is meglepetve és bosszankodva olvastam a »Times« párisi levelezésében ama helyet, melyről szólsz, és tüstént rápörköltem párisi chef d'atelier-mre. Mi volt a felelet? Halld: párisi levelezőm figyelmeztetett arra, hogy mennyi időt nyernénk, ha a magyarországi levelek egyenesen Párisba, nem előbb ide jönnének. Én tehát adresse-eket küldtem haza, s ezek következtében néhány levél egyenesen párisi szerkesztőm kezébe jött, s e levelek egyikében volt franczia nyelven írva az a cikk, melyen megbotránkoztál. Ha a hazaiak maguk így beszélnek, az baj, de így van. Én kénytelen voltam egy sereg levelet írni, az adresse-eket megváltoztatni, s azóta a cikkek az én kezembe jönnek előbb. Van ezek közt elég, melyet nem is adhatok, annyi bennük a divergentia.

Ime barátom, a tribulatioók egyike, miket a theoria kifelejt, de a praxis meghoz. - - -

Tíz évig a kutya sem beszélt rólunk, most rövid nyolcz hét alatt Európa egyik végétől a másikig a magyar kérdés állandó rovatot képez. És most érkeznek aztán rendre a kritikák, figyelmeztetések, felszólítások. Ne haragudj, ha magyar ember szokásaként elpanaszlom neked soromat.

Egyik azt írja, hogy a haza szent nevében kér, el ne áruljam törekvésünk célját, mert a nagyhatalmasságokat ellenünk zuditjuk s az otthoniaknak bajt okozunk. A másik esdeklik és könyörög, hogy vigyázzak, mert az »Allgemeine Zeitung« decz. 18-iki száma azt mondja, hogy »Párisban correspondenz-bureau van s hogy minden wie auf gegeben Parole gyárilag megy«, tehát ha lehet, kerüljem a szigorú összhangzást, csusz-tassak be néha valamit arról, hogy nem akarunk elválni azoktól a kedves osztrákoktól. Aztán jő egy harmadik, nagy szavakkal és csengő-bongó frasisokkal, ki azt állítja, hogy dobbal akarunk verebet fogni, s minden batteriámat felfedem, mielőtt még árnya is lenne a csatának.

Igy megy ez három hét óta napról-napra. Aztán beszélj velük tótul, ha tudsz!

Mindezen misériák a legangyalibb béketűrést kifárasztanak. Ezek az emberek azt akarják, hogy meggyőződéseim szerint működjem és mégis mindegyik belekottyant valamit a tálba, s a mi a legfurcsább: azt akarják, hogy felelős legyek. Köszönöm alássan!

Párisi szerkesztőmnnek az ottani lapszerkesztők azt tanácsolták, hogy most a congressus küszöbén maradjon törvényes téren, - én neki s többi szerkesztőimnek is azt adtam

utasításul: hogy a magyar nemzet soha sincsen sem törvényesebb, sem történelmibb téren, mint mikor függetlenségét kívánja vissza.

Iveket kellene beírnom, ha mindazon szóváltásokat feljegyezném, melyekkel e vállalat jár.

A röpiratra nézve örömmel látom, hogy mindnyájan egyetértünk. Ludvigh megírja a darabossát - igen jól tud hozzá, én aztán majd felkötöm a fehér nyakravalót.

A congressust illetőleg nem kell felelnem. E részben majdnem szórul-szóra azt mondod, a mit én Laczinak írtam és Ludvighnak mondtam.

Angliában való fellépésedtől igen sokat várok, ha nem is személyes. Csak aztán azok a te angolaid tennének is valamit. Te, a ki Derby minisztériumát meg tudtad buktatni, gondolom, talán később arra is birhatnád John Bull-t, hogy függetlenségünk mellett meetingezzék.

- - - Tíz év óta ez a leghosszabb levelem, de még sem rekeszthetem be a nélkül, hogy mint curiosumot neked meg ne írjam, miként akadt a hazában, még pedig nő, ki szememre hányja: miért fogtunk mi (nem tudja, hogy én) oly későn a propagandához, miután ha tizedrészét azon pénznek, mely kijött az országból, arra fordítottuk volna, hogy az európai sajtót megnyerjük, most Európa ismerné Magyarországot, s talán már is szabadok volnánk. Én ennek a túlbuzgó néembernek azt feleltem, hogy abból az állítólagos sok pénzből mi még egy fillért sem láttunk, s hogy mieux tard que jamais.

Áldjon az ég! Még egyszer köszönöm őszinteségedet, s vagyok ki voltam: hived

(Aláírva)

Jósika Miklós.

* * *

E levélből láthatja az olvasó, hogy voltak Magyarországon, a kik hitték s nekem vannak okaim mondani, hogy még most is akadnak, a kik hiszik, miként, isten tudja, mennyi pénz jött ki az emigráció számára az országból.

Mi ellátásban vagy segítségben részesítették az emigráció egyes tagjait saját vagyonuk otthoni kezelői, rokonaik vagy barátaik? - nem tudom, s ez nem is tartozik a dologra, valamint az sem, hogy tudok eseteket, midőn a fiu segély nélkül hagyta nyomorogni emigráns atyját, kinek vagyonát otthon élvezte, s a testvér éveken keresztül megfeledkezett részesíteni emigráns testvérét az időközben megnyílt apai örökségben. Az ily sötét vonásait az emberi jellemnek jobb felejtetni.

Hanem a történelmi hűség kötelessége parancsolja ünnepélyesen kijelentenem, hogy kivéve a Jósika Miklós által vezetett sajtóműködésnek többször segélyemre szorult, mindig szűk, s nem is kitartó ellátását, a magyar emigráció sem politikai működésre, sem mint testület, sorsának enyhítésére, soha, egyetlenegy fillért sem kapott az országból. Soha!

Nem vonom kétségbe, hogy az országban történhetek ily czim alatt gyűjtések, sőt tény, hogy miután Amerikából Angliába visszatértem, sürgető felszólításokat kaptam az országból azoktól, kik a hazafiui (ha úgy tetszik nevezni: »forradalmi«) tevékenység szálait kezükben tartották, hogy küldenék be az országba egy jó csomót Amerikában nyomtatott dollár-igérvényeimből, miszerint azoknak elárusításával a mozgalom költségei fedeztethessenek. Küldöttem 1852. augusztus elején s hírét hallottam, hogy ez igérvények egy része valósággal el is árusított; oly hazafiakat is hallottam megneveztetni (nevezetesen Zs.....ry I-rét Hont megyéből), kik ez alkalommal tetemesb áldozatokat hoztak. Mi történt e pénzzel? - nem tudom, de a felől becsületszavammal kezeskedem, hogy sem ezen gyűjtésből, sem máskor,

sem gyűjtés útján, sem senki egyestől, sem politikai működésre, sem az emigráció testületi felsegélésére, sem az én kezemhez, sem tudtomra máséhoz, soha egyetlenegy fillér sem jött ki az országból. Nemcsak, de sőt a hazafiak otthon, tőlünk emigránsoktól kívántak, vettek igénybe, s kaptak pénzsegítséget a szervezkedési s egyéb előkészületi költségekre a hazában. Majd ha Irataim közrebocsátásánál 1860 végére kerül a sor, említés leszen téve egy ily tetemes pénzküldeményről; és leszen említés az ismét és ismét előfordult pénzkérésekről, melyekkel a hazából folyvást ostromoltattunk; s majd ha Irataim azon része kerül napfényre, mely az 1866-iki porosz-olasz-osztrák háborúra vonatkozik, - azt is megtudják az olvasók, hogy akadtak magyarok, kik, mint a magyar függetlenségi aspirációkat tápláló hazafiak szervezett testületének megbízottjai lépven fel külföldön, az emigráció által, minden viszálykodások mellett is, szeplőtlen tisztségben fentartott magyar kérdéssből üzérkedési tőkét csináltak, - szomorú emlékü előfutárjai azon corruptionnak, mely a következő években oly óriási arányokat vett az országban, hogy európaszerte botránkozást keltett.

Hát én határozottan elutasítom magamról s az emigrációról azt a feltevést, hogy, Jósika sajtó-működését kivéve, idekünn, a magyar függetlenség jogos vágya által inspirált törekvéseinkben hazuról valaha csak egy fillérrel is segítettek. Ellenkezőleg: a becsületesen teljesített polgári kötelesség önérzetével szabad mondanunk, hogy mi, a száműzöttek voltunk - s örvendünk, hogy nyomoruságunk közepette is lehettünk - politikai barátaink működésének pénzzel is segítségére az országban, és pedig nemcsak úgy, hogy összeköttetéseinket e célra felhasználtuk, hanem keservesen szerezgetett vagy takarítgatott sajátunkból is.

Magáról a sajtóműködés költségeinek ellátásáról Jósika Miklós 1859. december 31-én írott levelében ekként nyilatkozott:

»Engedd meg, hogy vállalatunk eredetére nézve megemlítsem, miként én hat év óta agítálok ezen ügyben; többet irtam kétszáz levélnél, s a ki csak kijött, bedoctrináltam, s mégis csak az idén, augusztus vége felé vált testté az ige, s az első segély október végén jött kezemhez.«

»Horn, Ludvig, talán te is azt hiszed, hogy hazánk nagy dynastái a vállalkozók. Épen nem. Az aránylag igen csekély összeg ily nagy ügyre kivétel nélkül csak néhány oly lelkes férfiutól jó, kinek magának is számot kell vetni erszényével. Ez az oka, hogy csak három hónapról három hónapra levén biztosítva, nagyon kell vigyáznom, s egy kis »reserve-fond«-ról sem feledkeznem. - Komáromy Gyuritól megtudod mind. Szomorú! - fogod mondani. Igaz, de így van.«

1860. évi május 15-én pedig ezeket írta:

»Az osztrák kormány a »Morning Herald«-nak ötvenezer frankot fizetett, csak azért, hogy hallgasson. Ötvenezer frankot egyetlenegy lapnak! Az én összes működésem még egy harmadrész ennyibe sem került a hazának.«

Azonban a »néhány lelkes férfi« csak vagy egy évig állott helyt, s 1860. decemberben Jósika már fenakadástól tartott s háromezer frank segítséget vett tőlem igénybe. Ekkor még csak fenakadástól, nem megakadástól tartott s a háromezer frankot csak »kölsönül« kérte. De a következő január 28-án már arról tudósított, hogy a sajtóvállalati segély vége felé jár. Kapott kétezer ötszáz frankot a vállalat részvényeseitől, de kapta azon figyelmeztetés kíséretében, hogy ez összeggel tartsa életben a vállalatot a meddig lehet, mert nem tudják: mikor s ha küldhetnek-e többet? Jósika tehát tudtomra adta, hogy ha a háromezer frankot visszakívánom, azt rögtön elküldi, de akkor a sajtó-vállalatot február 20-ika körül beszünteti, ellenkező esetben »még életben, legalább tengerésben fogja azt, persze kisebb mértékben, tartani, míg jobb idők jönnek.«

A remélt jobb idők nem jöttek el. Én természetesen tudósítottam, hogy a háromezer frankot nem kölcsönkép adtam s nem is akarom kölcsönnek tekinteni. Mire febr. 15-ikéről azt adta válaszul, hogy »a háromezer frank megmaradván a vállalat pénztárában, ezzel s a hazulról kapott kétezer ötszáz frankkal reméli, hogy májusig valahogy csak eltengetheti; de a költséget le kellett szállítania, a párisi költséges bureaut fel kellett oszlatnia; *Horn* (ki annak élén állott) már csak az »Indépendance«-ba ír; azonkívül csak a »Nord« s pár francia és belga lap van még rendelkezésére.« Azonban márczius 10-én már arról értesített, hogy nem fizethetvén az írói tiszteletdíjat, *Horn*-t egészen elvesztette. Abban keresett vigasztalást, hogy »a francia lapok még nem hallgattak el egészen; a párisi lapokban ügyünk, ugyyszólván, még állandó rovat, bár - igaz - nem oly helyesen felfogva, mint mikor még az ő courier-jei járták; de ha az angol lapok úgy maradnak, mint a hogy mutatkoznak, a világ csak el nem feled minket egészen.«

Igy tengett még a vállalat egy ideig, de anyagi támogatásban az országból többé nem részesült. Jósika Miklós, Ludvig és Szervád nem szüntek ugyan meg tevékenyen örködni a continentalis sajtóban a hazai érdekek felett, de tették ezt hazafiúi érzelmeik által ösztönözötten egyénileg s nem mint egy rendszeresített vállalat részesei. Mi nem tarthattuk fen, a mit a nemzet elhagyott. A részvét karja nem huzta fel az óra-művet; az inga mind szűkebb-szűkebb ivekben még folytatta lassudó lengését egy ideig, - azután megállt.

* * *

Mielőtt e fejezetet bezárnám, érdekesnek tartok még Jósika sajtóműködésének történelméből egy furcsaságot megemlíteni.

Az »Allgemeine Zeitung« e működést Pulszkynak és Szemere Bertalannak tulajdonította, kik - szerinte - Párisban egy rendezett propaganda-bureaut állítottak. Jósika ezt velem (1859. decz. 26-án) a következő értesítés kíséretében tudatta:

„Most jó a furcsa. Egy barátom többek jelenlétében kérdezte Szemerétől: mennyi igaz az »Allgemeine Zeitung« ezen állításából? - és Szemere oly modorban mentegetődzött, miként mindenkit meggyőzött róla, hogy ő a »diabolus rotae«. Barátomat ez istenien mulattatta. Láthatod ebből, hogy nem éltem hiába 60 esztendőn túl: ismerem az embereket. Nem különös-e, hogy ilyen emberek vannak, kik mástól a sikert irigylük és selejtes önzésükben mások érdemét maguknak tulajdonítják - ? Beh jól teszik! Mi, kik sem népszerűségért, sem haszonért nem dolgozunk, hanem pusztán azért az imádott szegény hazáért, nemcsak átengedjük nekik a pávatollakat, hanem örülünk, hogy a »Sündenbock« szerepét oly szépségesen magukra vállalják.”²¹

²¹ Az, a mit Jósika Szemeréről a hirlapműködés alkalmából mond, ugylátszik, más alkalommal is előfordult.

Ez Iratok I. kötetének 1-ső fejezetében terjedelmes kivonat van közölve azon emlékiratból, melyet az emigráció némely tagjai (köztük Teleki László és Szemere is) Magyarországnak a német confoederációba tervezett bekebelezése ellen 1851-ben a francia kormánynak beadtak.

Kossuth felszólított: nézné utána, vajjon az emlékirat nincs-e közölve Szemere memoirjaiban, mert ha nincs, Kossuthnak szándékában volt ez emlékiratot egészen kiadni, ha jut reá hely. (Nem jutott, sőt tömérdek anyagnak félre kellett tétetnie.) - Én utána néztem s megírtam K.-nak, hogy Szemere Emlékirtaiban (»Naplóm«) a szöveg nincs benne, csak felemlíti a tényt, hogy ily memorandumot szerkesztettek, hogy ő (Szemere) fogalmazta, hogy Teleki francziára fordítván, a harmadik részt: az európai tekinteteket úgy bővítette és elfordította, hogy abból minden elv és méltóság kihullott. - K. tudósításomra válaszolva, csodálkozását fejezte ki közlésem felett, mert kezénél van Teleki László levele 1859. aug. 6-ról, melyben reflektálva Szemerének akkortájt írott egy hirlapi cikkére, mely amaz 1851-iki emlékiratból kivonatot közöl, Teleki szóról-szóra ezeket írja: »A kivonat hű. Én szerkesztettem az egész s én adtam be.«

Azóta olvastam Teleki Lászlónak egy másik levelét is, melyet Montpellierből 1860. april 9-én írt Kiss Miklós ezredesnek, Szemere egy akkori röpirata alkalmából. E levélben ez áll:

Álljon itt még *Jósika*-nak egy magyar zamatu, jóizü levele, annak jeleül, hogy a szembetűnő siker, melyet az »imádott szegény hazáért« folytatott fáradságos munkájával aratott, mi derítőleg hatott kedélyére, s minő rózsaszinben látta akkoron a pezsgésnek indult életet a hazában.

VI.

Jósika Miklós - Teleki Lászlónak.
Montpellierbe.

Brüssel, april 20. 1860.

Kedves jó Laczim, őszintén megvallom neked, hogy ettől a hónaptól félttem; miután egész Európa össze-vissza van kuszálva, félttem - mondom - hogy nekünk hely sem jut a lapokban. De mióta a Svájc és Savoya háttérbe kerültek, azóta cikkeink szaporodnak és semmi legkisebb panaszom sincs. Propagandánk csak oly virágzó állapotban van, mint eddig volt. Sőt a „Times”, „Nord” és „Indépendance” igen sűrűn szólnak rólunk s cikkeinket adják. Hallom, hogy a „Weser Zeitung” is hatalmasan perorál mellettünk. A „Kölnische” is megbékélt. Ezenkívül már a „Morning Cronicle” is szól hazánkról - és igen jól. Nem is említve az angol lapok többségét és a „Daily News”-ben megjelenő cikkeket, melyeket, gondolom, *Lajos* ír (ex ungue leonem) s melyeket nem is regisztrálok az eredeti, tőlem kifolyó cikkek közé. Ugyszintén az olasz lapok is mozognak, s amin örülök: az „Esperance”-nak is akadt egy levelezője, ki jól beszél.

Most Puky-nál²² egy brochure jelent meg: „L’Autriche et la Turquie”. Alkalmasint lengyel írta. Én e brochure-t nagyon hyperbolicusnak és czélon túl lövőnek tartom, mert igen sokat (fehéret-feketét) akarván bizonyítani, semmit sem bizonyít. Azzal kezdi, hogy milyen könnyű volna Austriának Törökországot végkép elnyelni, s annyira megerősödni, hogy aztán minket magyarokat is megsemmisítsen. Mikor e tétel bebizonyítására ezer furcsa bakugrást csinált és sophismát sophismára, paradoxont paradoxonra halmozott: egyszerre sarkon fordul s azt mutatja ki, hogy ha a török velünk tart, ő is megmarad, mi is. - Valde bene! - hanem mind a két esetben Lengyelország felszabadítását teszi oda, mint conditiot sine qua non. Ha Austria szabadítja fel a polákokat, akkor e kedves pártfogónk, oda dob minket az osztráknak; ha pedig mi szabadítjuk fel őket, akkor az osztrákot dobja ide nekünk. - Láthatod, Laczikám, hogy „c’est à laisser ou à prendre” - Ugylátszik, hogy a polák

»Olvastad Szemere brochure-jében azt a hivatkozást azon memoire-ra, mit 1851-ben Magyarhonnak Németországba való bekebelezése ellen beadtunk? Ő magát nevezi, mint annak egyedüli szerzőjét. Pedig én voltam szerkesztője. Tudom: mennyi munkámba került. Igaz, hogy Szemere a magyar alkotmányos kérdést illetőleg adatokat szedett volt össze, miket használtam, de mindent én állítottam össze, én irtam francziául; azonkívül a kérdés európai oldalára nézve (pedig ez volt a fő) legkisebb tekintetben sem tekintheti magát még csak dolgozó-társamnak sem, - s most mindezt elsajátítja a maga számára! Kicsi dolog, de engem boszant.«

Igy Teleki. Tán nem is oly kicsi dolog; mert jellemző s figyelmeztetésül szolgálhat a történetirónak, hogy óvatos legyen, ha netán Szemere »Napló«-ját kutfőnek nézné oly tényekre nézve, melyeket Szemere vagy maga saját öndicsőített személyével vagy másokról mindig és mindenben rosszat mondó hajlamával hoz kapcsolatba. Helfy.

²² Puky Miklós számüzött társunknak Genfben jóhirü nyomdája volt.

koma szeretné velünk kikapartatni a gesztenyét. Hanem mi köszönjük szépen! Csak szabadítsák fel magukat, majd „zsivió”-t kiáltunk, - de hagyjanak nekünk békét, majd eljárjuk mi is a magunk nótáját ha az óra üt, mazurka és krakoviánka nélkül.

Szegeden egy *Robert* nevű vén pap meghalt, s az ottani rendőrség, félvén tüntetésektől, bezáratta a templomokat. Szegény *Kempelen* Victort pedig, a szegedi lap szerkesztőjét, bezárták, mivel azt gondolták, gyanították és sejtették hogy **talán** beszédet fog tartani; ez okon még pár fiatal embert letartóztattak. No, ha ezek a németek nem kötni való futó bolondok, Matz legyen akkor az én nevem.

Az akademia számára oly roppant mennyiségben gyűl a pénz, hogy ha ez így tart, 12 fiókot is ki fog állithatni. Az egy Lópresti Árpád e célra a napokban 45 ezer pengő ezüst forintot ajándékozott.

Az egész haza gyászolja Széchenyit, s minden vallási felekezet, még a zsidók is, rendezik a gyászünnepeket.

A horvátok számára is folytonosan gyűl a segély.

Szeretném, ha azok a fehéryakravalós, pápaszemes németek egyetlenegy példát tudnának a világtörténelemből ily összetartó, nagylelkű, mindig crescendo haladó hazafi- és nemzeti érzetről és buzgóságról előmutatni. S még e pipogya nemzet, mely negyven millióval maga-magát sem tudja összeszedni, nekünk akar tanácsot adni, s minket akar oly nagyszáju - tudós - népbe beleolvasztani, mely fölött annyi apróbb-nagyobb fejedelem zsarnokoskodik, hogy nálunk juh sincs több.

Mondják, hogy az a szerencsétlen, gólyalábu Nádasdy is megunta, a mi sok, s le akar köszönni, és hogy a *starkes Oesterreich* mellett még csak Thun és Goluchowski van; magába Bruckba is beleállt a nyavalya, mióta az új lotteria-kölcsön pucst csinált, - Rechberget pedig valósággal kirázta a hideg s ágyban fekszik. Erre azt mondja a kölni ujság: hogy bizony kár ezért reformokról álmodni most, - *sie sind verblüfft, geängstigt, vor allem aber verstockt!* - Jobb is, csak vaszarkodjanak,²³ (mint Erdélyben mondják), majd a bubjokra kollintunk, - *persze ha lehet s ha nem ők játsszák a preveniret!!*

Közzöld Lajossal leveleimet, ha gondolod, hogy érdekelhetik.

(Aláírva)

Jósika.

* * *

Jósika volt a legbiztosabb, legmegbízhatóbb érintkezési kapocs köztünk s a hazaiak között s az maradt hírlapi működésének beszüntetése után is, s azért ez Iratok folytában még sokszor fog az olvasó az ő leveleivel találkozni, melyek a nemzeti ébredés amaz időszakának mozzanatairól a hazában, sok oly érdekes részletet hozandnak emlékezetbe, miket a hazai hírlapok nem hoztak nyilvánosságra, az élő nemzedék pedig, ha akkor hallott is felőlük, rég elfelejtett. Sajtó-működése, melynek történelmével e fejezetben megismertettem az olvasót, nem volt befolyás nélkül a közszellem fejlődésére Magyarországon. Fennen lobogtatván a nemzet jogszerű aspirációinak zászlaját, érdekeltséget keltett világszerte a magyar ügyek iránt s ez érdekeltség buzditólag hatott vissza a közszellemre az országban. Látható is volt e buzdtítás nyoma a joghoz való ragaszkodás útján, melyhez a nemzet egy ideig hű maradott. De eljött a kishitőség szele, s a nyomot, melyet nemzetnek, ha élni akar, sohasem kellene elhagyni, az elalkuvás futó-homokával betemette.

²³ vaszarkodik = erején túl erőködik.

Ha jön-e még idő, midőn a nemzet a multak szent hagyományaiból erőt merit, hogy az elhagyott nyomokat felkeresse?

Azt modanám: eljövend, el kell jönnie, - ha nem volna megírva a világitélet könyvében, hogy »a jogot, melyet az erőszak elveszen, vissza lehet szerezni, de az veszve van, miről a nemzet maga lemondott.« Talán nem volna veszve, ha lemondása nem történt volna öntudatosan. Akkor talán meghallgatásra számithatna az imádság: „bocsánat annak, aki nem tudta, mit cselekszik”.

De tudta. Annak magának, ki őt a lemondás siklójára vezette, annak magának szájából tudta, hogy „az veszve van, amiről a nemzet lemond”. Mégis lemondott. Tudva mondott le. Sántává tette magát, hogy idegen mankóra támaszkodhassék.

De sánta apáknak lehetnek ép fiai. Hát én, oh szülőföldem, melyet hazámnak neveznem többé nem szabad, azon imádságot küldöm feléd a távolból: „Ne legyen a te istened a zsidók haragos istenévé, aki azt mondta, hogy megbünteti az apák bűnét az utódokban. Bizzék az utód önmagában, hogy meg legyen az apák bűne bocsátva az - ő erényeiért!”

NEGYESEDIK FEJEZET.

Rokonszeny-tüntetés a magyar ügy iránt Skócziában.

I.

Meghivások meetingek tartására. - A glasgowi bizottság.

Tanácsosnak látszott, hogy a magyar ügy iránt sajtó útján felevenített részvét Nagy-Britanniában népgyűlések által is élénkítették.

Erre kétségtelenül a legegyszerűbb mód volt volna elfogadni a meghívásokat, melyekkel Angliába visszatértem óta a szó szoros értelmében elhalmoztattam, - s városról városra élő szóval adnom lökést a rokonszenves tüntetéseknek, úgy mint a krimi hadjárat alatt s az olasz háboru kezdetén tettem.

Ezt azonban nem véltem tehetni, mert minden meghívás, melyet kaptam, arra mutatott, mikép mindenütt arra számítanak, hogy leleplezéseket teendek a viszony felől, melyben az olasz háboru alatt Napoleon császárral állottunk; ha tehát személyes érintkezésbe bocsátkozom a meeting-rendező bizottságokkal, s a nagy közönséggel, annyi kérdéssel leszek ostromolva, hogy vagy indiscretiót kell elkövetnem, vagy megtagadva a kívánt leleplezéseket, neheztelésekre adok okot. Én a villafrancai csapás után nem ringattam magam azon illusióban, hogy a francziák császára Magyarország függetlenségének visszaszerzése végett háborut kezd, de azt nem lehetett nem tudnom, hogy az ő elnézése vagy tiltakozása döntő befolyással lehet arra, vajjon fog-e vagy nem fog a turini kormány velünk magyarokkal oly viszonyba lépni, mely hazánk felszabadításához reményt nyújthat? Ez okból hazafiui kötelességnek tekintettem nem provocálni indiscretiók által a Tuillériák neheztelését.

Különben is módomban volt a rokonszenves tüntetésekre akként adni lökést, hogy a mozgalom önkényesség jellegével birjon, a mi annak becsét kétségtelenül csak növelheté.

Glasgowban politikai és személyes barátaim körében már évek előtt állandó bizottság alakult oly célból, hogy általában a continentalis szabadság, különösen pedig az olasz és magyar ügy érdekeit rokonszenves tüntetések rendezésével gyámolítsa, s annak idő és alkalom szerint anyagilag is segítségére legyen.

E bizottság a következő tagokból állott: *Mac Adam* Vilmos, *Langdon W. G.*, *Mac Gregor J. W.*, *Mac Tear* Robert, *Moir* Jakab, *Rae* Robert, *Mac Adam* János.

Ezen urak, kik az európai democratia kiválóbb tagjaival folytonos érintkezésben állottak, bizottsági szervezetüket a villafrancai béke után is fentartották. Tudva volt előttem, hogy a politikai viszonyok változatait élénk részvéttel kísérik, s azért nem mulasztottam el őket a magyarországi mozgalom érdekesebb jelenségeivel időnként megismertetni, s figyelmüket felhívni arra, hogy a magyar ügy az európai sajtóban mindinkább előtérbe lép. - E figyelmeztetések folytán indítatva találták magukat, hozzám azon kérdést intézni, vajjon nem gondolom-e, hogy a fenforgó viszonyok közt a brit közvélemény rokonszenves nyilatkozatai hazám ügyének hasznára válhatnak? Én a tudakozódásra e következő nyílt levéllel válaszoltam:

II.

Kossuth nyílt levele a glasgowi bizottsághoz.

London, 1860. január 7.

Uraim!

Mielőtt becses kérdésekre válaszolnék, egy kedves kötelességet kell teljesítenem.

Elmélkedéseim közepette, melyeket a helyzet biztató alakulása az új év kezdetével agyamban felkölt, erővel elmémbe tolul a visszaemlékezés száműzetésem múlt éveire s ez kötelességemmé teszi hálás érzettel ismerni el a lekötelezettséget, melylyel Skócia népének általában s különösen önöknek tartozom, úgy az állandó érdeklődésért szülőföldem iránt, mint a szíves jóakaratóért s hitért és bizalomért személyem iránt, melyet a letűnt évek változatos viszontagságai között tapasztalnom engedtek.

A halavány csillámot, mely hazám nemes szerencsétlenségének fényéből talán reám is visszasugározhatott, az idő, e hatalmas varázsszó, rég kioltotta, - de Skócia népe sohasem szűnt meg engem tántoríthatlan állhatatossággal bátorítani, hogy őt biztos támaszomnak tekintsem; a balsors hosszúra nyult hideg árnyéka e nép rokonszenvét le nem hűtötte; a reménytelenség komor napjaiban biztatóm volt; súlyos körülményeimben kinyújtotta felém a felebaráti szeretet kezét, kinyújtotta oly modorban, mely úgy az elfogadónak, mint az ajánlónak becsére vált; megerősített elveimben, osztozott aspirációm-ban, s búmban, gondomban vigaszom vala; ha láthatáromon a remény felpitymallott, Skócia népe felelevenítette erélyemet, ha az alkalomnak legkisebb látszata mutatkozhatott, buzdítólag hatott határozatomra, hogy azt hazámra hasznosítani megkíséreljem; remények hiusultak meg, de ő hitében céljaim s politikám iránt meg nem tántorodott, s bármi hosszan tartott is a reménytelenség hazám szent ügyének végdiadala iránt, bizodalomban meg nem ingott.

Valóban számosak a ragaszkodás és hála kötelékei, melyek engem Skóciához csatolnak, de Skóciában senkihez erősebben mint Önökhöz uraim, kik hosszú éveken át barátaim voltak, mint hivebb, szilárdabb, fáradhatlanabb senki sem lehet. Már azon időben, midőn szegény Magyarországot sokan a kétségbeesés halál-leplébe vélték burkoltnak, nekem pedig magán-minőségemben a szokottnál is terhebb gondokkal kellett küzdenem, - önök úgy köz-, mint magán-érdekeim előmozdítása végett önként állandó bizottmányynya alakultak, s főképen önök előkészítő buzgalmának tartozom köszönettel azon gyakori barátságos érintkezésért Skócia népével, mely érintkezéséből vigaszt is, jótétet is merítettem, s mely annyira otthonossá tett Skóciában, hogy csaknem úgy érzem magam, mintha fiainak egyike volnék.

Legyen jó-, legyen bal-szerencse, ami hátralevő napjaimra vár, - viszonyom Skóciával kedves emlékeim közé lesz sorozva mind halálomig.

A kérdésben, melyet önök hozzám intéztek, újabb bizonyosságát látom állandó érdeklődésüknek hazám és saját személyem iránt.

Önök kérdeznak: nem gondolom-e, hogy a dolgok jelen állásában hasznára válnék hazámnak, ha a magyar ügy iránt táplált helyeslő közvéleménynek s rokonszenvnek újból kifejezés adatnék?

Én e kérdésre határozottan igen-nel felelek, sőt úgy látszik nekem, hogy e tárgyban a brit nemzet véleményének kifejezése most azon magasztos állás sürgős követelményei közé tartozik, melyet e hatalmas és alkotmányos nemzet elfoglal.

Engedjék indokolnom állításomat. Tizennégy hónappal ezelőtt, 1858. novemberben, midőn még nesze sem mutatkozott a levegőben ama viharak, mely az osztrák ház trónusa felett azóta elzugott, én önöknél Glasgowban tartott egyik felolvasásomban azon nézetemnek adtam kifejezést, hogy ideje feleleveníteni a közérdeklődést Magyarország ügye iránt.

Akkoriban Magyarországnak még csak neve is alig lett említve a nyilvánosság európai közlönyeiben. Magyarország állapotának ismertetése és fejtegetése ma állandó rovatot képez az egyetemes időszi sajtóban, úgy Nagy-Britanniában, mint a continensen, s hazám ügyének mind igazsága, mind fontossága nyomatékos bizonyosságtételt nyer azon tény által, hogy kivéve egy pár oly ultramontán szellemű lapot, mint a francia »Univers«, az anyókás augsburgi »Allgemeine Zeitung«-ot, mely köztudomás szerint a bécsi udvar zsoldosa, s némely bécsi lapot, - az egész európai sajtó, még néhány bécsi lapot is beleértve, a bécsi udvar bánásmódját egyhangulag bárgyunak s kárhóznak ítéli, Magyarország ügyét pedig igazságosnak ismeri el.

Az olaszországi háború eredményei, a reá következő mozgalom Magyarországon, Erdélyben, Horvátországban, kapcsolatban az általános elégtelenséggel az egész osztrák birodalomban, még a türekeny Tyrolt sem véve ki, s a kormánynak rendkívüli gyámoltalansága: a magyar kérdést az utóbbi négy hónap alatt nemcsak európai fontosságra emelték, de sőt mondani merem, egy égető napikérdés jellegével ruházták fel.

Már pedig az állás, melyet a brit birodalom az európai közönségben elfoglal, nem engedheti meg, hogy Nagy-Britannia népe az égető napi-kérdések felett hallgasson. A mint nyilatkozott s nyilatkozik az olasz kérdésben, ép úgy nyilatkoznia kell a magyar kérdésben is. A közvélemény kifejezésének szüksége benn fekszik azon helyzetben, hogy Nagy-Britannia egyike Európa vezérhatalmainak; kötelesség az, mely elválatlanul hozzá van kapcsolva a nyomatékhoz és befolyáshoz, melyet a brit nemzet közvéleménye úgy saját kormányánál, mint külföldön is gyakorol.

S van még egy más tekintet is.

Austria nemcsak a krími hadjárat alatt, de még az olasz háború előestéjén is egy erős hatalom hírében állt; e hamis tekintélyt a rövid olasz hadjárat annyira tönkretette, s az, a mi az osztrák tartományokban, különösen pedig Magyarországon történik, bármi hiányosan juthatott is köztudomásra, annyira leleplezte a jogtalanság amaz abnormis, mesterkelt épületének korhadtságát, melyet osztrák birodalomnak neveznek, hogy még maga a »Times« is indítatva találta magát mult decz. 27-iki számában kijelenteni, miként »ma már általánosan el van ismervé, hogy az osztrák birodalom részére többé nincs remény, s Austria urai a megsemmisülés felé vitetnek, mintha meg volnának igézve« (are carried spellbound to destruction).

Igézve vagy nem, - de vitetnek. Az erkölcsi világ örök törvényei nem hazudtolják meg magukat:

» - - - raro antecedentem scelestum
desernit poena pede claudō.«²⁴

²⁴ Ez a »p e d e c l a u d o«, melyet a római költő az »élet mesterének«, a történelemnek oktatásaiból merített, feleletül szolgálhat azoknak, a kik hajlandók lehetnek azt mondani, hogy a tények megczáfolták ez állításokat, mert husz év folyt le azóta, s Austria még áll. Husz év nagyon kurta szám a sántikálva haladó megbűnhődés útján. Fentebb mondtam valahol, hogy a történelem óralapján a perczmutató sokszor évekig késlekedve mozog, aztán egyszerre nagyot szökken s megkondul az ítéletharang. Változások jöttek azóta közbe. Nagy változások. A magyar nemzet odaállt vállával támasztó-oszlopnak a korhadat épület mellé. Ép lett ezzel a korhadat épület? - Hát mit változtatott az az oszlop a történelem kérlelhetlen logikáján? - Azt, hogy a mikor a harang megkondul, az összeomló korhadat épület a támogató oszlopot is magával rántja. - - Pede claudō.

Tul hosszura nyulnék levelem, ha az osztrák kormányzati rendszer esztelenségét, romlottságát, következésképp rohadottságát részletesen akarnám leírni.

Legyen elég annyit mondanom, hogy az osztrák kormány, nemcsak hogy a társadalom számos követelményei közül egyetlenegynek sem felel meg, de sőt egyenként és összesen mindannyival kiáltó ellentétben áll. Nem *conservativ*, hanem *subversiv*. Nem hogy fentartaná, de felforgatja a társadalmat. A rendnek helyébe kibonyolíthatlan zavart helyezett; a személy és vagyon biztonságát semmivé tette; örökös összeütközésben van mindazon érdekekkel, melyek az embernek akár mint erkölcsi, akár mint értelmes, akár mint vallásos, akár mint társas lénynek, akár mint polgárnak becsesek; érzékenyen sért minden érzelmet; mindenkit elégedetlenné teszen; az anyagi jólétet alapjában aláássa; mint átkos aszály, úgy teszi semmivé a jótékony természet áldásait; a haladást megállítja; az iparnak, kereskedésnek útját állja; sanyargató kezével a népnek még csontvelejét is kiszorongatja;²⁵ az életmód színvonalat fokról-fokra alábbszállítja; a társadalom minden osztályát a legmagasabbtól a legalantabbig romlás felé kergeti; - s míg korlátot nem ismerő önkényességével az emberi természetén folytonos erőszakot gyakorol; míg megvetést támaszt maga iránt derűre-borúra mindent összebonyolító oktalansága által; míg hiu megátalkodással lábbal tapod nemzetiséget, szabadságot, történelmi jogokat: egyetlenegy oly jelenségre sem képes rámutatni, melyet a legdurvább önzés is bármi nyomorultan csekély kárpótlásnak tekinthetne mindannak elvesztéseért, a mit az ember becsben tarthat.

»Azt kérdi ön: hányadán vagyunk kormányunkkal? - Nekünk nincs kormányunk. Rablók azok, banditák, - nem kormány.« E szavakat hallhatják önök még magasabb társadalmi állású emberek is, egyháziaktól úgy, mint világiaktól, kik egykoron a bécsi udvar erős pártosai voltak, s az ugynevezett ó-conservativ párthoz tartoztak.

E szavak egész köteteket mondanak, s e sokat mondó szavakat nem én találtam fel, hanem a megfőkezhetlen elkeseredés adta azokat oly magyar emberek ajkaira, kik politikai elleneim közé tartoztak.²⁶

Azonban köztudomású dolog, hogy daczára az Olaszországban kapott leczkének, a bécsi udvar mégis a kardra, és csakis a kardra fekteti biztonságának reményét.²⁷

²⁵ Magyarországot, - akarom mondani: Cislajthaniát ma alkotmányosnak mondják. Maga is annak mondja magát. (Hiszi-e, a mit mond? - nem tudom.) Még »parlamentáris kormánya« is van. Ugy hívják. Parlamentáris kormány! - Minő vivmány! S biz az is volna, ha az alakosság zérusai előtt ott állna az az egy szám, melyet függetlenségnek hívnak. E nélkül a zérusok csak figurák, nem számok. Hanem hát - még ! - parlamentáris kormányuk is van. És - csodálatos! - a mint a fentebbi sorokat írom, megvillan agyamban a kérdés: vajjon igazán a »Glasgow Daily Herald« 1860. jan. 13-ki számából fordítom-e egy leveletem, melyet husz év előtt Londonban irtam, vagy tán annak helyébe az 1880-iki magyar lapokat csempészte valamely gunyolódó manó szemeim elé? Oly actualitási szaggal bír ez a husz éves levél. Csodálatos! Ép tegnap (július 14.) este olvastam magyar lapokban, hogy szülőföldemre, arra a Zemplénre, melyben az idén az emberek szinte éhen haltak, reábocsáttatott a parlamentáris kormány parancsa, hogy a ki adóját rögtön le nem fizeti, annak gabnáját még lábon le kell foglalni adó fejében. Szegény földieim! Azt hitték, a sok koplalás után jól fognak lakni a sárga kalászból, mit isten kegyelme megérlelt számukra - s lefoglalják adóba lábon! Irva van, hogy »sic vos non vobis mellificatis apes«, és ez igaz. A méhtől is elviszik a mézet, melyet munkájával gyűjtött, de annyit mégis csak hagynak neki, hogy télen át megélhessen. Hjah! az méh, - a zempléni földműves csak ember. »Az állam nem lehet el adó nélkül.« Ez igaz. De hát az ember ellehet kenyér nélkül? - Minő molochchá lett ez a szó: »állam«, ebben a »cultur-század«-ban. Mennyire beteg ez a társadalom!

²⁶ Én e szavakat magam hallottam a Svájczban, Interlakkenben, 1859. augusztusban, két magyar utazótól, kiknek egyike báró Kemény Zsigmond volt. A másik, a hajdani conservativ-párt egy igen kitűnő tagja, még él, a discretió tiltja őt megneveznem, de annyit szabad mondanom, miként vallomást tett előttem, hogy van egy bűne, melyet nem tud magának megbocsátani, az, hogy nem velünk tartott.

Ebben még csak amolyan Hamlet-féle »módszer« sincs ugyan, mert a kardra-támaszkodás nagyon »különösen veszi magát« annál, a ki oly kevéssé volt képes kardjára támaszkodva fenállani, hogy kétszáz ezer orosz szuronyra volt szüksége, miszerint felállítottá legyen. Azonban ők a kardra támaszkodnak. No már a ki ezt teszi, annak két dologra van szüksége; az egyik: pénz, a másik: megbízható hadsereg.

A mi az elsőt, a pénzt illeti: az osztrák pénzügyek krónikus tönk-betegségben szenvednek, mit csak mesterséges szédelés s csalások (escroquerie) fedezgetnek. Emlékezzenek önök ama bizonyos, alattomosan a világpiacra csempészett száztíz millió forintnyi államkötelevény épületes történelmére, mely a világ pénzpiacán annyi botrányt okozott. Én csak az osztrák adózási rendszert akarom önökkel futólag megismertetni, a mint az Magyarországon gyakoroltatik.

A földbirtok 32 százalékkal van terhelve a tiszta jövedelem után, mely a legigazságtalanabb módon van felbecsülve. E már magában is tulságosan terhes adóra még felül van róva ennek 60 százaléka tartományi-, és 25 százaléka községiadó-pótlék czimén (Landes- und Kommunal-Zuschlag), összesen tehát 85 százaléka az eredeti adórovatnak. Ugy, hogy a kinek földbirtoki tiszta jövedelme ezer forintba van becsülve, az ettől 8 frt híján hatszáz forint földadót fizet. (Minden font sterling jövedelem után 12 shillinget!) S ez még csak a földadó; vége-hossza nincs a többi mindenféle egyenes és közvetett adónak, mely a földbirtokot terheli; egyike nyomasztóbb a másiknál, s behajtásuk többnyire kiállhatlan zaklatással, boszantással jár. Példakép egy tényt említek. Magyarország bortermő ország. Évi bortermelése középszámmal háromszáznegyven millió gallonra megyen.²⁸ A szőlők természetesen a földadónak vannak alávetve. Azonkívül a bortermés egy forintig menő adóval van megróva minden akó (körülbelül tíz gallon) után, melynek ára gyakran nem több 2-3 frtnál. Fizet tehát a szőlőbirtok először 60 százalék földadót a tiszta jövedelemtől, aztán 33-50 százalékot az összes termés nyers értékétől, - a mi gyakran az egész tiszta jövedelmet felemészti. De ezzel még nincs vége a dolognak. A termelőnek még fogyasztási adót is kell fizetnie, ha saját borából inni akar. Hordói saját pinczéjében lepecsételtetnek, s ha a vendégszerető magyarnak vendége akad s csapra akar ütni egy friss hordót saját borából, saját pinczéjében, azt nem szabad tennie, ha csak a »fináncz« vagy a fogyasztási adót kibérlett zsidó el nem jó levenni a császári pecsétet, - természetesen kellő fizetés mellett. Néha a fináncz vagy adóbérő nincsen menőkés kedvében, s kedvet kell a markába belegerjeszteni - természetesen. E boszantások kétszeresen elviselhetlenek a magyar embernek, a ki az ily szokatlan »atyai kormányzatba« még nem birt belepuhulni; hát szokásbajott kiegészzeni a finánczczal évi átlag-fizetésre a csapraütés szabadságáért. Ez az évi átlag a naponkénti fogyasztás önkényes felbecslésére állapittatik. Tudok esetet, midőn egy, mind hazafiság, mind erkölcsi tulajdonok s értelmi tehetségek tekintetében kitünő kanonoknak a torka havonként kétszáz gallonra (több mint kilencszáz nyolcz literre), tehát naponként $6\frac{2}{3}$ gallonra (több mint 30 literre) lett becsülve, s nem volt más választása, mint vagy megadni magát a fosztogatásnak, vagy tünni a kiállhatlan boszantásokat. S nem lehet önöknek fogalmuk a furfangos találékonyságról, mely új meg új adóczimek kigondolására fordittatik. Pár év előtt a császár jónak látta egy kis

²⁷ Itt következik Bissingen gróf velencei kormányzó már fentebb említett látogatása az udvarnál, mely azzal végződött, hogy »lieber soll der Teufel den ganzen Plunder holen!« aztán egy olyan nem épen rózsavizes mosdogatás, mely nem a mai közösügyes magyar világba való.

²⁸ Egy gallon valamivel több $4\frac{1}{2}$ liternél (szabatosan 4.543,458 liter), tehát 340 millió gallon mintegy 15.438,000 hektoliter.

berándulást tenni Magyarországra. S miután a pénzügytudomány szótárában előforduló minden kigondolható adóczimék már ki voltak merítve, a császári berándulás véghetetlen örömét pedig csak nem lehetett ingyen adni a magyar népnek, hát az osztrák pénzügyesterek bámulatos találékonysága kigondolta az örömadót (Freudensteuer!)

Ennyi elég arra, hogy megérthessék önök, miként történhetett, hogy vannak nagy földbirtokosok Magyarországon, kik azon ajánlatot tették a kormánynak, hogy átengedik birtokaik egész haszonvételét azon egy feltétel alatt, hogy az adóért felelősöknek ne tartassanak. S ezen épen nem lehet csodálkozni, mert az önkényes, méltatlan becsüvel felcsigázott tiszta jövedelem minden száz forintjától csak földadó címén hatvan forintot kellvén fizetniök, ha egy vagy más nagybirtokosnak e mellett adósságai vannak, az minden nagy birtoka mellett koldus; ha pedig nincs adóssága, kénytelen csinálni, hogy adóvégrehajtás alá ne kerüljön, - pénzt pedig nem kap 20-30 százalékos kamaton alul, mert a nyomasztó s a mellett bizonytalan adórendszer miatt a földbirtok biztos fedezetnek nem tekintetik, ily kamatláb mellett pedig lehetetlen, hogy néhány év alatt a legnagyobb földbirtokos is ebrudrane kerüljön (must go to the dogs).

Ily sors vár osztrák kormány alatt a hazafias szabadelvű magyar arisztokracziára, mely 1848-ban önszántából lemondott kiváltságairól s mentességeiről, feláldozott a nép javára minden javadalmat, fizetést, szolgálatot, mit jobbágyaitól huzzott, - s két millió jobbágy-családot szabad földbirtokossá tett.

Még csak tíz év óta garázdálkodik az osztrák bitorlás Magyarországon s már is számos nagy földbirtokos roskadt össze a kormány zsarolásainak terhe alatt.

A közép földbirtokos-osztály pedig, mely előbb nemzetem testének csontja-veleje volt, - azok a hajdan boldog emberek, kik 2-3 száz holdnyi termékeny földbirtokuk mellett saját négyes fogatukon jártak s vendégszerető nyílt házat tartottak: ezek most oda jutottak, hogy nem képesek gyermekeiket iskoláztatni. A föld értéke irtózatosan csökkent. Tudok esetet, hogy egy földbirtokos 1847-ben megvett egy csinos birtokot hatezer font sterlingen (hatvan ezer pengőforinton); az ár egy negyedrésze (tizenöt ezer forint) jelzálogilag biztosítva a birtokon maradt; jöttek az osztrák adók s velük a lehetetlenség a jelzálogot letisztázni, s végre is hatvan ezer pengőforint értékű birtok 80 százaléknyi veszteséggel tizenkét ezerért lett eladva!

Az ember lelke elborul, az ajkakra átok szitka száll, s a kéz idegesen ököre szorul, - ha ez állapotra reagondol.

Egy magyar mágnás a napokban bocsátott közre egy röpiratot Németországban, s abban az osztrák adórendszert e szavakkal jellemzi: »A rablásnak, fosztogatásnak leggyalázatosabb, leggonoszabb rendszere az, mely valaha előfordult. Beillenék a Nero-k legrosszabb idejébe.«

Igy állván a dolog, annyi bizonyos, hogy ily fokra vitetvén már a fosztogatás rendszere, lehetetlen, hogy az osztrák kormány az adókat még föllebb emelhesse. Mert az adóteher már magát a nemzeti vagyontökéjét támadta meg; tehát minden adóemelésnek az lenne következménye, hogy nem többet, hanem kevesebbet hozna be, - meglehet semmit. Ez egyik ismert axiómája a nemzetgazdasátnak. Régi rege arról a bizonyos tyukról, mely arany-tojásokat tojt.

Igen ám, de üres erszénnyel kardban bizni hiu hetvenkedés, amolyan felfuvott hólyag, a mitől senkisem ijed meg. De hát miként töltse meg az osztrák »hatalom« az üres erszényt? Kölcsönrel talán? Hol van ember Európában, a ki neki csak egy garast is kölcsönözne azon szégyenletes »escroquerie« után, melynek históriája még frissen emlékezetben van?

Egyedüli segédforrásul a »gazdálkodás« maradna fenn. De vannak helyzetek, midőn már a gazdálkodás is késő. Aztán e segédmódhoz két dolog szükséges. Komoly akarat és idő. Komoly akaratuk nincs, nem képesek megbarátkozni az igazi népies ellenőrzés (popular control) gondolatával. Az ő gazdálkodási negélyezéseik merő holdvilág, a mivel bizony egy teremtet lélek sem lakik jól. A mi pedig az időt illeti: a Bissingen grófnak adott udvariasan »udvari« válasz szavaival élve, »der Teufel wird den ganzen Plunder holen,« mielőtt a gazdálkodásnak még csak programját is megállapítanák. És végre is kardban keresni biztonságot, annyi, mint kizárni a gazdálkodásnak még csak gondolatát is. A kettő együtt lehetetlenség. (Magában Magyarországon százötven ezer ember van összeponosítva. De ez nem baj. Egyszerűsíteni fogja a procedurát.)

Már most a mi a hadsereg megbízhatóságát illeti: csak néhány tény akartok ez utóbbi olasz háboru történelméből említeni.

Tudva van önök előtt, hogy alig kezdett az én és társaim Olaszországban való megjelenésének híre az osztrák táborig elszivárogni, s még mielőtt csak formaszerinti felhívást is intéztünk volna a magyar katonasághoz: már több mint négy ezer ember állott zászlónk alatt Acquiban, Astiban, Alessandriában, - s bizton merem állítani, hogy ha a háboru még hat hétig tart, e szám legalább is huszonöt ezerre ment volna fel; ha pedig a harctér magyar területig terjed, a világ valóságos felbomlásban látta volna az osztrák hadsereget. S ez senkit még csak meg sem lepett volna, a dolog annyira a helyzet logikájában fekszik.

De vannak tények, melyek nem kevésbé jelentősegteljesen illusztrálják, hogy mennyire bizhatik a bécsi udvar hadseregének más, nem magyar elemeiben.²⁹ -----

A mi a tiszti-kar szellemét illeti, köztudomású dolog, hogy az osztrák hadsereg oly rosszul vezéreltetett, magán a csatatéren oly bámulatos (nehogy többet mondjak) baklövészek követték el, hogy a solferinói ütközet után az osztrák hadsereg valósággal a katonai lázadás szélén ingott. És mit tett a bécsi udvar? Azt, hogy legtöbben azon tábornokok közül, kik ellen a panasz lehangosabb s legáltalánosabb volt, ujjal magas állásu parancsnokságokkal bizattak meg, minek következtében a felháborodás (indignation) oly fokra hágott a tiszti-karban, hogy - a mi ily tárgyban példanélküli hallatlan dolog az osztrák hadseregnél - tábori parancsokat kellett közvételni, mondom: közvételni, melyekkel minden megjegyzés vagy észrevétel a »legmagasabb« tettek vagy rendelkezések felett, a legszigorubb büntetés terhe alatt eltiltatik.

E néhány ténnyel, melyeket sok mással szaporíthatnék, önökre bizom megítélni, vajjon igazolva van-e az, a mit a glasgowi nép előtt 1858. novemberi (már említett) felolvasásomban e szavakkal fejeztem ki:

»A bécsi udvar hatalma futó-homokra, alapok nélkül épített házhoz hasonlít; mert nemcsak a nemzetek szeretetén nem, de még csak a hadsereg ragaszkodásán sem nyugszik, hanem egyedül a katonai fegyelem nyers erejére támaszkodik, ez pedig oly erő, mely sima, könnyű időben jó távolságig elsegíthet, de tulajdon azon kezek által, melyeket lekötni vél, fog összezúzni, mint törékeny üveg, a mikor a feltámadó szabadság sorakoztató kiáltása (the rallying cry of resurging freedom) eltávolítja a szabadságot a hallgatag, de gondolkodó (not thoughtless) szuronyokról.«

²⁹ Itt következik némely tábornok viselt dolgainak, a horvát ezredek harcolni vonakodásának, s tiszték s legénység közt a harctéren előfordult véres összekocczanásoknak megemlézése, - oly dolgok, melyek a levelezések közt szórványosan előfordulnak.

Nem, uraim, a mit az isten örök igazsága s a történelem logikája veszni ítelt, azt a hadsereg nem fogja megmenteni.

Hát mi van a képzelet tág határai közt, a mi még ideig-óráig tengethetné?

Ha külvatkozás nem, úgy semmisem.

Ez önökre nézve a kérdés gyakorlati pontja, uraim!

Az utóbbi időkben kétségtelenül öröndetes haladás történt azon elv elismerésében, hogy »a nemzeteknek joguk van beldolgaik felett, a kormányformát s kormányzati módot is beleértve, tetszésük szerint rendelkezni s hogy e jog ellenében idegen fegyveres avatkozás meg nem engedhető.«³⁰

Önöknék, uraim, nem csekély részük van úgy azon erélyes nyilatkozatok előidézésében, melyekkel Nagy-Britannia kormánya e nagy elv érvényét oly hatályosan védelmezte, mint abban is, hogy ez elv elismerése annyira általánossá lett, miszerint (a »Times« decz. 20-iki számának helyes megjegyzése szerint) »kormány és nép párt- és osztálykülönbség nélkül, soha elő nem fordult egyértelműséggel a nemzeti függetlenség e nagy sarkalatos elvének fentartását kötelességül fogadták fel.«

1848-hoz képest ez kétségtelenül igen öröndetes haladás, s az elv, mely immár ily általánosan elismertetett, oly szoros összeköttetésben van Anglia legjobb érdekeivel, miszerint nem lehet nem remélnem, hogy Anglia külpolitikájában sokáig a vezérelvek egyikét fogja képezni, s hogy ha újra alkalom akad, ép úgy gyakorlati alkalmazásba fog vétetni Magyarország esetében, mint a miként most Közép-Olaszországra nézve alkalmazásba vétetik.

Mindazáltal én nagy jótéteménynek tekinteném, ha a közvélemény ismét és ismét oly értelemben nyilatkoznék, miként Nagy-Britannia népe el van határozva meg nem engedni, hogy Magyarország ellenében bármely idegen fegyveres avatkozás elnézessék. Nagy jótéteménynek tekinteném azért, mert a brit közvélemény ily nyilatkozatai megnyugtató hatást gyakorolnának Magyarországra, növelnék a nemzet erélyét s a végeredmény felől minden kétséget eloszlatnának.

³⁰ Ez volt az álláspont, melyet az angol kormány szemben az olasz bonyodalmakkal a villafrancai béke után elfoglalt s melyhez mindvégig tántorithatlanul ragaszkodott.

Érdekesnek tartom itt pár szóval említést tenni a szökváltásról, mely e miatt Bécs és London közt előfordult.

Gróf Rechberg osztrák külügyér, gróf Apponyi osztrák követ által Lord John Russell-el közlött sürgönyében (aug. 25. 1859.) előrebocsátván, miként mondhatalanul veszedelmesnek tartja azt a tant, hogy minden nemzetnek joga van kormányt választani; tehát a létező kormányzatot felforgatni; azt kérdi az angol kormánytól, vajjon hajlandó-e ezen maximát az angol birtokokra nézve is elismerni? - Nevezetesen Indiára, Irlandra, stb. - Az angol kormány csak a minap is fegyverrel verte le a nép akaratát Indiában, - s azt most Olaszországban »souverain«-nek hirdeti, mely nem tűr fegyveres avatkozást. Angliának, úgy látszik, kétféle mértéke van.

Lord John erre sept. 4-kén azt adta válaszul, hogy Rechberg gróf kört négyszöget összezavar. Minden kormánynak joga van saját erejét használni saját alattvalói ellen, kik neki ellentállanak. Anglia soha sem contestálta a toscanai nagyherceg jogát, hogy toscanai sereggel ellentálljon a forradalomnak Florenczben ha bir, sem Ausztria jogát nem contestálta, hogy saját erejével elnyomhatja a felkelést Magyarországon (ha birja), de itt nem arról van szó - itt az a kérdés, szabad-e Austriának beleavatkozni Toscana ügyeibe, miszerint erőszakot tegyen egy oly nép akaratán, mely nem az ő alattvalója? - Ez a kérdés: s e kérdésre Anglia határozottan azt mondja, hogy nincs joga - az ily erőszakolást a közjog semmi elvével sem lehet védelmezni.

És én mondani merem, uraim, hogy igen sok vonás van a magyar ügyben, mely azt itt önöknek minden osztály és párt helyeslésébe és rokonszenvébe ajánlja.

Azoknak, kik a legnagyobb súlyt a vallásos érzelmekre fektetik, nem lehet közömbösseknek maradniuk azon kényuri avatkozás szemléleténél, mely törvények s ünnepélyes európai kötések megsértésével a magyar protestáns egyház jogainak elnyomására intéztetik. Valóban különös volna, ha azok, kik nemesen felemelték tiltakozó szavukat egyetleneg zsidógyermek (Mortara) ügyében, - részvétlenül néznék, miként szenvednek a magyar protestánsok üldöztetést, s vettetnek tömlöczre vallásuk szent jogaihoz való ragaszkodásuk miatt és pedig egy oly országban, melynek a kereszténység annyival tartozik, hogy többel senkinek.

A conservatív elv párhiveinek tekintetbe kellene venniök, hogy a magyar ügynél jogszerűbb (legitimate) ügy nincs a világon, még a szónak diplomáciai értelmében is. Történelmi jog, esküvel erősített egyezkedések, diplomáciai kötések s a szerződések szentsége egyesülnek kárhóztató ítéletet mondani az osztrák bitorlásra, mely sem örökösödésre, sem választásra, sőt még csak hódításra sem hivatkozhatik, s melynek egyedüli czime az idegen fegyveres avatkozás, a minek még elve is immár egyértelműleg el van ítélve Nagy-Britanniának ugy népe, mint kormánya által. - Az angol conservatív pártnak nem kellene elfelejtenie, hogy nem a magyar nemzet, hanem a bécsi udvar a vakmerőn mindent felforgató anarchista, a ki Magyarországnak századok által szentesített ősi intézvényeit s történelmi jogait lábbal tiporja, a hatalmi egységre-vágyás ostoba indulata által sugallott üres ujítások s nyaktörő experimentatiók kedvéért, melyeket erkölcsiség, igazság, józan ész és tapasztalás egyaránt elítélnek.

A szabadság barátainak meg kellene emlékezniök, hogy Magyarország ügye a polgári és vallás-szabadság, nemzetiség, igazság és polgárosodás ügye.

A tág látkörű államférfiaknak figyelembe kellene venniök, hogy akármi volt vagy nem volt legyen bár hajdanta az osztrák ház hatalma, - jelenben nem egyéb, mint Európának nagy alkalmatlansága (n u i s a n c e), örökké megújuló zavarok, bonyodalmak, háborúk kutforrása, egy oly alkalmatlanság, melynek eltávolítása nélkül semmi függőben levő nagy európai kérdést nem lehet végmegoldásra juttatni s tartós béke és nyugalom merő lehetetlenség Európában. És azon kilátást sem kellene az előrelátó államférfiaknak figyelem nélkül hagyni, hogy ha egy rég elavult politikának kipkedő-kapkodó combinatiói Magyarország függetlenségi aspirációit újra meghiusítanák, ennek az lehetne következése, hogy Magyarország az orosz karjaiba vethetné magát; mert a kit erővel kétségbeesjenek, nem csoda, ha a kétségbeesés eszközéhez nyul. »Quid a desperatis, quam quod a talibus.«

És végre van egy vonás a magyar mozgalomban, mely azt hatalmasan ajánlja a mivelt világ rokonszenvébe.

Ez a vonás: az érettség a szabadságra, - mely a magyar mozgalom minden osztályt egybeforrasztó, valóban dicsőséges egyértelműségében nyilatkozik.

Az osztrák kormány minden rugót megfeszített, minden módot kimerített, miszerint a viszálykodás tüzeit felszítogassa s a különböző fajok közti kölcsönös féltékenységet elelenségben tartsa. Hiában erőlködött. Ingerültségeiket a multak sirjába temetik, s egyesülve vannak szivben, lélekben, egyesülve akaratban és cselekvésben a közös jogért, a közös szabadságért.

Előbb voltak pártok, melyeket egymástól elvben és politikában éles határok választottak el. Most csak egy párt van: a hazafiak pártja, mely az egész nemzetet magában foglalja. Minden nézeteltérés, minden különbség beleolvasztott a közös haza szeretetébe. A haladás e tekintetben olyan nagy, hogy pl. Zsedényi Ede, a volt kormány-pártnak egyik legkiválóbb tagja, most ép azon helyzetben van, a melyben én és Wesselényi voltunk 1839-ben: fogságot szenved, mint mi szenvedtünk, én az irás szabadságáért, Wesselényi a szólás-szabadságért, Zsedényi a lelkiismeret szabadságáért, mindhárman azért, mert joghoz és törvényhez ragaszkodtunk s az önkény előtt meg nem hajoltunk.

Az arisztokrácia a néppel megyen, s a nép az arisztokráciával megyen. A meghasonlás magvát szórando közibük az osztrák kormány, a patrimonialis törvényhatóság kiváltságának helyreállításával kínálta meg az arisztokráciát. Az arisztokrácia visszavetette az ajánlatot. Nem akar kiváltságokról, nem akar mentességekről hallani. Egyenlő szabadság vagy egyenlő szolgaság; egyenlő öröm vagy egyenlő fájdalom: ez jelszava. A nép pedig nem irigyl az arisztokráciától társadalmi állásának előnyeit; bizalommal s tisztelettel tekint rá, mint idősb testvérére, ki a nemzeti háztartás támaszául, diszeül van hivatva.

De ha van osztály, mely előtt kiváló tisztelettel kell meghajolnom: a római katolikus papság az, a szerény falusi plébánostól kezdve az egyházi fejedelmekig.

Csaknem egy szívvvel-lélekkel a nemzet ügyét pártolják. Sokan közülök, mint a katolikus világiak általában, még a protestansokat is bátorítják s támogatják vallásuk jogainak megvédésében.

Féltékenyek lévén saját lelkiismereti szabadságukra, oltalmára kelnek protestans testvéreik lelkiismereti szabadságának. Állhatatosan ragaszkodva saját hitükhöz, vallásukhoz: tisztelik a protestansok ragaszkodását az övékhez.

A bécsi udvar a despotismus szolgájává akarván tenni a katolikus vallást, furfangos concordatumok hálójához nyult, azt kápráztatva a papság szeme előtt, hogy az egyház fog uralkodni az állam felett. A magyar katolikus papság boszankodással utasította vissza az ármányos kecségtetést.

Nekik nem kell az eszme, hogy a vallás a politikának szerszáma legyen. Ők papok a templomban, de a templomon kívül polgárok; - mindenhol hazafiak!

Dicsőséges látvány!

Ennyit akartam önökkel közleni, uraim, azon véleményem indokolására, melyet iratom berekesztéseül ezennel megújítok: hogy a brit nemzet jóváhagyásának s rokonszenvének új nyilvánításával hazámnak hasznos szolgálat tétetnék.

Fogadják stb.

(Aláírva)

Kossuth.

III.

Skócia érdeklődése a magyar protestans mozgalom iránt. - Előkészületek a glasgowi népgyülésre.

E leveletem a glasgowi bizottság átadta a helybeli lapoknak, onnan átvették más angol lapok, ezekből egész körutat tett a szárazföldi, különösen a belga, francia és német sajtóban; a

felhozott adatok nagy feltűnést keltettek s vezércikkekben fejtegettek, melyek legtöbbször helyesen ítélték a magyar mozgalom felől; alig akadt tizenkettő közt egy, mely ellenségesen nyilatkoznék, - s az élénk fejtegetés, melyre levelem alkalmat adott, nem kis mértékben növelte Európa szerte a magyar ügyek iránti érdeklődést, a mi viszont buzdítólag hatott vissza a magyarországi közszellemre.

Néhány nappal később a glasgowi bizottmány érdementuli magasztalással hivatkozván levelemre, meleg rokonszenvvel írott felszólításban hívta fel Glasgow városa és környéke polgárait a népgyűlésre, mely jan. 26-ra lett kitűzve. Felhívásában különösen kiemelte a nemes és lelkesült (spirited) támogatást, melyet a magyar katolikusok protestáns polgártársaiknak jogaik védelmében nyújtanak, s azt oly tény gyanánt dicsőítette, mely, a mint páratlanul áll a világ történelmében, úgy fényes bizonyosságot teszen a szabadságszerető magyar nemzet érettsége felől, s mert Knox J. hazájában a magyar katolikus papság dicsőséges magaviselete egy nemével a csodálkozásnak fogadtatott, jónak látta a bizottság azt példákkal is illusztrálni azon konkrét esetek alapján, melyeket hírlapi tudósításokból s magán leveleimből tudomására juttattam. Felhozta, hogy vannak Magyarországon római katolikus püspökök, a kik szenvedőlegesen ellentállást vetvén ellene az önkényes adóztatásnak, kijelentették az adószedőnek, hogy nincs pénzük törvénytelen adók fizetésére, s hagyták nyájaikat lefoglaltatni és poton áron elvesztegettetni, de míg a törvénytelen adóra pénzük nem volt, százakkal, ezrekkel segítettek szűkölködő protestáns községeket, protestáns templomok építésében. Megemlítette a bizottság, hogy Magyarországon még oly tisztán katolikus egyesület is, mint a Szent-István-társulat, elnökeinek: gróf Károlyi Istvánnak és Danielik kanonoknak indítványára, egyhangulag szentségtelennek s hazafiatlannak bélyegzett minden törekvést, mely arra lehet intézve, hogy a katolikus vallás politikai eszközzé alacsonyítottassék.³¹ Több példát felhozott a bizottság a szívélyes egyetértés felől, mely Magyarországon úgy a köz-, mint a társas-életben a különböző felekezetek közt uralkodik. Magasztalással emelte ki a bizottság azon tényt is, hogy Magyarországon a protestáns községi vagy kerületi gyűlésekre tömegestül sereglenek össze a katolikusok, miszerint helyeslésük és rokonszenvük nyilatkozataival bátorítsák protestáns testvéreiket, hogy állhatatosan ragaszkodva törvénytelen s az európai közjog részévé avatott kötésekkel és kapitulációkkal szentesített jogaikhoz, - ne engedjenek az önkénynek, hanem törhetlen szilárdsággal tartsák fenn önkormányzatukat egyházban és iskolában, melyet őseik vérüknek patakonként ontásával vívtanak ki.

Ezen s ezekhez hasonló tények felemlítése folytán engem azon nyilatkozattal tisztelt meg a bizottság, hogy e tények ép úgy igazolják a képet, melyet az osztrák concordaturnál tartott felolvasásaimban Glasgow polgárainak a magyar nemzet vallásos felekezeteinek kölcsönös türelmessége felől felmutattam, mint a miként igazolták a bekövetkezett események azon »jóslatszerű« előrelátásokat, melyek a krími hadjárat idejében s hónapokkal az olasz háború előtt mondott beszédeimből Glasgow polgárainak emlékezetébe mélyen bevésve maradtak.³²

³¹ Ez a Sz.-István-társulat azon eljárására vonatkozik, melylyel a politikának katolikus szempontból való tárgyalására alapított »Idők tanujá«-val az irányközösségnek még csak látszatát is magától oly erőlyesen visszautasította.

³² Kossuthnak a krími háború alatt mondott beszédeiről később, midőn a háborúnak vége volt, a nagyhirű John Bright (most az angol miniszterium tagja) ekként nyilatkozott az angol alsóházban: »Kossuthnak a háború alatt mondott beszédei most, a háború után olvasva, oly benyomást tesznek az emberre, mintha az őskori látók egyikét hallaná szólani, vagy elmúlt idők történelmét olvasná s nem a jövőndő sejtelméit.« Helfy.

S miután tisztelettel adózott azon lélekemelő egyetértésnek, mely a magyar nemzet minden osztályát faj-, nyelv-, vallás-, pártkülönbség nélkül a közös haza függetlensége visszaszerzésének áhítatában egy testté-lélekké összeforrasztja, - felhívta Glasgow és környéke polgárait, hogy emeljék minél nagyobb számban leendő megjelenésük által a népgyűlési tüntetés jelentőségét, s kijelentette, miként kiválólag számít reá, hogy az evangelium hirdetői, megemlékezve őseik példájára, kik hasonló körülmények közt fegyverre buzditották a skót ifjúságot a német szabadság védelmére véget, most is felemelik szavukat a magyar szabadság támogatására, de teendik azt nem felekezeti szempontból, hanem úgy, miként a magyar katolikusok teszik: a jog és szabadság szempontjából.

A felhívás ez utóbbi szavai abban lelik magyarázatukat, hogy én értesítettem a bizottságot, miként több rendbeli felszólítást kaptam ugyan Magyarországból arra, hogy a protestans mozgalom támogatására izgassak Angliában, én azonban oda nyilatkoztam, mikép annak határozottan ellene vagyok, hogy a magyar állami függetlenség ügye felekezeti sérelem színvonalára szállíttassék le. Én ugyan a protestans autonómiára végtelenül nagy súlyt helyezek, nemcsak azért, mert a gondolat és lelkiismeret szabadságát az ember legérzékenyebb erkölcsi tulajdonának s a velünk született jogok legbecsesbjének tartom, hanem különösen magyar particularis szempontból is; mondhatom is, hogy ha hon volnék, a protestans autonómia védelmében senkinél hátrább nem állanék, annyira nem, hogy bizonyosan én voltam volna az első, kit az osztrák hatalom e miatt tömlöczre vet, még ha más okaim nem volnának is gyűlöletéről elmondhatni, hogy »Gott sei Dank! ich hab's um sie verdient«.³³ de én ahhoz nem nyujtom kezemet, hogy a világ rokonszenvének s közfigyelemnek folyama a függetlenség kérdésétől eltereltesék, s egy felekezeti ügy szűk csatornájába szoríttassék. Én bizonyosan gonddal leszek, hogy a magyar protestans ügy úgy az európai sajtóban, mint a sajtón kívüli agitációban azon helyet foglalja el, mely az ügy fontosságának megfelel, de gonddal leszek arra is, hogy nem felekezeti szempontból, hanem mint a magyar nemzeti jogharcznak az osztrák önkény, az osztrák bitorlás ellen egyik nevezetes momentuma találjon méltatást az európai közvéleményben.

IV.

A glasgowi népgyűlés.

A glasgowi meeting január 26-án tartatott meg. Mind szám, mind tekintély dolgában azon hatalmas tüntetések egyike volt, melyek a szabad brit nemzet közéletének sajátjai. A környék egyik legtekintélyesebb polgára: craigtoni Dunlop Henrik elnökölt. Lord Shaftesbury felsőházi tag s Buchanan, Dalglish, Crum Ewing, Kinnards más több alsőházi tagok a parlamenti ülőszék megnyitása miatt akadályozva lévén a megjelenésben, meleg rokonszenvvvel fogalmazott levelekben fejezték ki hozzájárulásukat a szokás szerint előre közhírré tett határozati javaslatokhoz. Tekintélyes egyházi s világi szónokok vettek részt a tárgyalásokban. A következő határozatok lettek egyhangulag elfogadva:

I. Glasgow polgárai mély rokonszenvvvel s igaz csodálattal kísérik a magyar protestansok férfias magatartását, melylyel a vallásszabadságuk, s egyházi és iskolai független önkormányzatuk törvényes jogait megrohanó önkény avatkozásainak ellentállanak.

³³ Hál' isten! megérdemlettem.

Indítványozta a glasgowi presbiterium titkára: nagytiszteletű Jeffrey György, ki a kérdés tanulmányozása végett utat tett Magyarországra s a magyar protestáns ügyben nagy jártasságot tanusított. Pártolta a határozatot Sir James Anderson lovag, az evangéliomi szövetség egyik kitűnő titkára, ki cselekvést csatolva humanitárius elveihez, évenként több ezer font sterlinget áldozik a szövetség céljaira.

II. »A jelen gyűlés nagyrabecsüléssel méltatja a nemes és hazafiui támogatást, melyet a magyarországi katolikusok protestáns testvéreiknek jogaik fentartására nagylelkűleg nyújtanak.«

Indítványozta: nagytiszteletű Anderson tanár, a skót egyház egyik legfényesebb és legnépszerűbb szónoka. Pártolta Hastly Sándor volt glasgowi lordmayor és parlamenti képviselő.

III. »A jelen gyűlés kétségbevonhatlan elvnek vallván, hogy minden nemzetnek absolut joga van, belügyei felett, a kormányformát s kormányzati rendszert is beleértve, tetszése szerint rendelkezni, - bizonyossá kívánja tenni a magyar nemzetet, hogy sohasem szűnt meg a legelevenebb részvétellel kíséreni a szenvedéseket, melyekkel a nemes magyar nemzet elhalmoztatik, s nemzeti szabadságának és függetlenségének helyreállítását a legélénkebb elégtétellel üdvözlendi.«

Indítványozta nagytiszteletű Robson tanár, az egyesült presbyterianus egyház közkedves-ségű szónoka; támogatta Paton W. P., a glasgowi kereskedelmi kamara elnöke.

IV. A negyedik határozat érdemtelen személyemet magasztalásokkal árasztja el, melyeket csak a baráti jóakarat menthet³⁴ s megbizsa az elnököt, engem felkérni: juttassam hazámafiainak tudomására a gyűlés érzelmeit, - s egyszersmind értésemre hozni, miként a gyűlés reméli, hogy Glasgow városát nem sokára meg fogom látogatni, s terjedelmesebben ki fogom fejteni, mint levelemben³⁵ tehetém, mindazon okokat, melyeknél fogva a magyar nemzetnek méltó igénye van a polgári és vallásos szabadság minden barátjának szives rokonszenvére ez országban.

Az elnök sietett megbizásában eljárni. Hiteles alakban kezemhez juttatta a gyűlés határozatait. Köztudomásra hozatalukra Magyarországon természetesen legegyszerűbb s legcélszerűbb mód volt volna beiktatásuk a hazai hírlapokba. Hanem a sajtó körül önkény garázdálkodott Magyarországon, mi annál súlyosabban nehezedett a nyilvánosság közlönyeire, minthogy a szabadnak és tilosnak szeszélytől függő határai ismeretlenek voltak. Meg kell azonban vallanom, hogy a magyar hírlap-irodalom talán nagyon is ovakodott az összeütközések kellemetlenségeitől; nehogy a tilosba találjon tévedni, nagyon is a poros országúton maradt. Bécsi lapok eltorzították állításaimat, miszerint szidhassanak, gyalázhassanak, - de mégis tudomást vettek az agitációról, melyet Angliában megujítottam; a magyar lapok hallgattak, még csak magát a száraz tényt sem irták be a napi hírek közé. De akadtak magyar hazafiak, kik önként vállalkoztak nemcsak a glasgowi meeting határozatait, hanem az angol lapok idevonatkozó szelvényeit, sőt saját kísérő leveleimet is az országba bevinni, a protestáns kerületi gyűléseken köröztetni, a katolikus clerus kiválóbb tagjaival, különösen Bartakovics érsekkel megismertetni s tudomásuknak tág körben való terjesztésével az ébredő közszellem elevenítéséhez hozzájárulni; mert azt nem lehet tagadni, hogy vigasztalólag hat a szenvedőre, bátorítólag a küzdőre, ha tudja, hogy a szabadságszerető népek rokonszenves részvétellel kísérik szenvedéseit, küzdelmeit.

³⁴ A határozat szövege így szól: »This meeting expresses its unbounded admiration of the character and efforts of the champion of hungarian liberty Louis Kossuth.« Helfy.

³⁵ »His recent admirable letter« - mondja a határozat. Helfy.

A glasgowi meeting azon meghívását azonban, hogy újra hallassam nyilvános gyűléseken szavamat, a szakasz elején említett oknál fogva el nem fogadtam.

Azóta husz év mult el. E husz év mindent megváltoztatott. E változások sok érzékeny bánatot hoztak reám, melyeknek öröm-poharába a személyes elégedésnek csakis egyetlenegy parányi cseppje vegyül. Ilyen az, hogy a kötelesség érzete többé nem kényszerít hajlamaim erőszakolásával szónoklatokat tartani. Kivéve a czeplédi küldöttségnek adott válaszomat, husz év óta nyilvános beszédet nem tartottam. Életem e kényszer-szakmánya 1859. május végén be lett rekesztve.³⁶

³⁶ Egykoron osztályrészemül jutott egy kissé belenyulni a történelem kerekének forgásába; hát mi türes-tagadás? - nem igen kecsegtethetem magam azon reménnyel, hogy ha meghalok, halálom hírét egy vagy más újdonság-író, bevett szokás szerint, biográfiai jegyzetekkel ne kísérje. Ohajtanám, hogy hagyjanak említés nélkül eltűnni; de nem remélem, hogy megtegyék, s mert nem remélem, - jegyzékbe teszek egy lélektani vonást, mely talán váratlan lesz, de melynek igazsága felől becsületemmel kezkeskedem. E vonás az, hogy én, a ki annyi beszédet tartottam életemben, hogy köteteket lehetne velük betölteni, nemcsak soha legkisebb hajlamot nem éreztem a szónoki professió iránt, de sőt mondhatom: irtózatossá lelki megerőltetésembe került, magamat e szakmára elhatározni. Magányt kedvelő, hallgatag hajlamu ember voltam egész életemben. Hát mi vitt reá, hogy mégis belekontárkodjam a szónoklat mesterségébe? - A polgári kötelesség érzete az, a mi a dadogó Demosthenesből szónokot csinált; csakhogy neki csupán a dadogást kelle legyőznie, miszerint a polgári kötelesség ösztönének megfelelhessen; nekem sokkal többet, a lelki undort kellett legyőznöm. Igaz, nem is lett belőlem Demosthenes. Bizony mondom: nem. De az megtörtént rajtam, hogy tömérdek sok szó jött ki hallgatag hajlamu ajkaim közül. Ilyen furcsa az ember élete! Hanem az is bizonyos, hogy a természeti hajlamoknak ily legyőzése a civismus által csak ott lehetséges, a hol a politikai intézvények a polgári kötelesség teljesítésére keresetlenül is könnyű alkalmat nyújtanak. Nekem megadta az alkalmat a megyei intézvény. Nemcsak iskola volt az, mely a magyar embert belenevelte a közéletbe, hanem erkölcsi bíró is volt, a ki folyton hangoztatta a parancsot: »polgár! nyitva tartom előtted a sorompót, hát lépj a küzdőterre, teljesítsd kötelességedet a haza iránt!« - Ma már ennek is vége van. A megbecsülhetlen önkormányzati szervezetet, melyet ugyanazon törvényhozók, kik a parlamentáris kormányrendszert megalapították, az alkotmányosság védőbástyájának nevezték, az étellel fejlődni képes ez önkormányzati szervezetet a németességgel bélelt bölcsesség a központosítás élettelen gépjévé faragta, - s még kérkednek is bölcsességükkkel. »Kultur-államról« beszélnek. Ez is egyik csodabogara a német béléssü észjárásnak, mely onnan importáltatott, hol a »Weltschmerz« termett.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Értekezés Magyarországról.

Említve van a harmadik fejezetben, hogy a magyar ügy iránti érdeklődés felelevenítését időszerűnek itélvén, én erre az által is közrehatni véltem, hogy 1858. novemberben, - tehát a háboru előtt tartott felolvasásaim közül egy párt újra kinyomatok s tizezer példányban kiosztatok.

Én a mondott időben Edinburgban, Glasgowban, Liwerpoolban, Plymouthban hat külön felolvasást tartottam Magyarországról, a kérdésnek egy helyütt egy, más helyütt más részét tárgyalva tüzetesebben, úgy, hogy a hat felolvasás együtt képez egy egészet.

Minthogy Irataimat bocsátom közre, e felolvasásaim együttvéve pedig az én irataimnak egy nem lényegtelen részét képezik: elhatároztam, jegyzeteimet összekeresni s azokból mind a hat felolvasást egy értekezésbe összefűzni.

Nem hiszelgek azzal magamnak, hogy a tárgyba avatott magyar olvasó ez értekezést akár tanulságosnak, akár érdekesnek találandja. Az avatottaknak ujat alig mondhattam, de az ifjabb nemzedéknek talán segítségére lehet abban, hogy felismerje: milyennek tudta s miként fogta fel a magyar kérdést egyike azoknak, kik a 48-49-iki mozgalmas időkben tevékenységre s utóbb a magyar ügynek a külföld előtti képviselésére voltak hivatva.

Bármi csekély becszel birjon is ez értekezés, - én vele beszámolok volt hazámnak arról, hogy minőnek ismertettem én a magyar ügyet a külföldön.

E hat felolvasást összefoglaló értekezés terjedelme, a hozzáfűzött jegyzetekkel, sokat kiszorít e kötetből, mit befoglalni szándokomban volt. És ezt sajnálom; ha élek, iparkodni fogok a tekintetnek, melylyel volt emigrans-társaimnak tartozom, majd a következő kötetben eleget tenni. Meg fognak bocsátani, hogy beszámolásomat a magyar kérdés természetének ismertetéséről, nem halasztottam későbbre, emigrans-társaim levelezéseit örököseim is összeállíthatják, ha én már nem tehetném, de ez értekezés anyagának összevisszakuszált tömkelegében más nem igen volna képes eligazodni, - s nekem napjaim meg vannak számlálva, 78 nehéz év nyomja vállaimat!

A beszámoló értekezés itt következik.

Bevezetés.

Mialatt Magyarország kilencz év előtt amaz óriási küzdelmet vivta, melynek intézése nemzetem akarataból sorsosztályrészemül jutott: mi annyira el voltunk zárva a külvilágtól, hogy Angliába csak összefüggés nélküli töredékes értesítések juthattak hazám felől, s még a keveset is, a mi eljutott, gyakran ellenséges indulat férczelte össze, mely szándékosan eltorzította küzdelmünk jellemét s ügyünk tiszta fényére rossz akarattal homályt vetett.

Hanem az erkölcsi sejtelem (moral intuition) delejes láncza van hozzáfűzve a történelem nagy mozzanataihoz, - mi a jó és szabad emberek idegein rokonszenvet reszkettet végig midőn a rokonszenv kiérdemlett. A népek ösztöneiben a jót a gonosztól megkülönböztető tapintat van, mely alig valaha csalatkozik.

A szeretet, a szív ez édes bölcsesége, által vezetettve, mély és általános érdeklődéssel kísérté Anglia népe a végzetek viharának változatait ama távol országban, mely - az európai

szabadság calvariája - ősi czimerében kettős keresztet visel, keresztet, a martyromság jelképét, de ha még van igazság a nap alatt: a feltámadását is.

Nem gondolom, hogy idegen küzdelem, melynél Anglia részes nem vala, oly általános érdeklődést keltett volna valaha ez országban, mint a minővel a mi harcunk találkozott, mind a mellett is, hogy alapos és részrehajlatlan értesítések hiányában Nagy-Brittania népe alig képezhetett magának tiszta fogalmat ama véres válság valódi természete s érdeme felől.

Kilencz év mult el azóta, kilencz hosszú év, uram, elnök ur! Oh én tudom, mennyire hosszú! Megvénültem e kilencz év alatt, a nappalok óráinak éber gondjai, az álmatlan éjek kinos hánykódásai között; és én tudom, - nem panaszkép mondom, mert a dolog természetes - én tudom, hogy a könyörületlen idő hideg érintése lelohasztotta a rokonszenvnek vidor lángjait.

Lelohasztotta, de el nem oltotta. Hagyják meg nekem a vigasztalást, hogy nem oltotta el! Engedjék hinne, miként maga az, hogy engem meghivtanak felfrissíteni emlékezetükben szülőföldem keserves sorsának bús történetét, maga ez arra mutat, hogy a rokonszenv szikrája még pislog a szívek rejtekeiben.

Hát ime eljöttem, engedve önök meghívásának. Eljöttem, hogy keresetlen szavakban száraz, de igaz tényeket adjak önöknek, nem ékesszólást; eljöttem, mert van bennem valami, részben előérzet, részben számító észlelet, mely azt sugja nekem, hogy ideje felfrissíteni a közérdeklődést nemzetem iránt, felvilágosítva ügyének valódi jellemét, európai fontosságát s kilátásait.

Két feladat áll előttem: vázlatát adni az 1848-49-iki események természetének, - s megczáfolni az ármányos ámtásokat, melyekkel ellenségeink saját bűneiket palástolandók, a világ közvéleményét tévutra vezetni s rokonszenvét tőlünk elfordítani iparkodtak.

I.³⁷

A magyarok liberalitása a nem magyar faj lakosok iránt.

Ellenségeink azzal ámtgatták s még folyvást ámtgatják a világot, hogy az utóbbi magyar szabadságharcz tulajdonkép csak fajharcz volt, melyben mi magyarok mint uralkodó-faj szerepeltünk, mely a többi fajoknak ugy jogokban, mint nyelvben elnyomására törekedett.

Ez állítást a leghatározottabban koholmányoknak nyilatkoztatom.

Legelőbb is a mi a jogokat illeti: bátran ki merem hívni a világtörténelmet, mutasson nemzetet, mely annyira türelmes, igazságos és szabadelvű volt más fajok és nemzetiségek iránt, mint a minőknek magukat a magyarok bizonyították a legrégibb időktől folyvást mind e mai napig.

Már szent István, Magyarország első keresztény királya, kinek uralkodása a folyó ezredév kezdetére (997-1038) esik, egyetlen fiához intézett hires politikai intelmeiben különös súlylyal ajánlotta a lehető legnagyobb szabadelvűséget országának más faj lakosai iránt, s a legfigyelmesebb tekintetet nyelvük és szokásaik iránt, és ez intését még azon állítással is indokolta, hogy a nyelvegység gyöngévé teszi az országokat.

E nagyon is kérdésbevonható állítás abban találja magyarázatát, hogy a szent király vallásos buzgalmánál azon hevében, mely a neophiták sajátja, a magyarok egy tekintélyes részének

³⁷ Tárgyösszefüggés miatt legelőbb felolvasásaim azon különböző részeit foglalom egybe, melyek az ellenünk szórt rágalomokkal kapcsolatban állanak.

ősi vallásukhoz ragaszkodása ellen idegenek segítségét látta szükségesnek igénybe venni a keresztény vallás terjesztésére, mely a magyar nemzetet az európai államszervezet keretébe beleiktatta.

Hanem az tény, hogy ez ok elenyészett bár, az idegen fajok iránti szabadelvűség annyira a magyar politika vezérmaximája maradt minden következő időn át, miszerint nincs példa az egész világ történelmében, hogy faj, mely valaha államot alkotott, hasonló mértékben kizárta volna politikájából saját előnyére a jogok kizárólagosságának még csak gondolatját is, s a »polgár« fogalmat nagyobb mértékben tette volna függetlenné a faj fogalmától, mint a magyarok.

Közel ezer éve, hogy a magyar faj államot alapított Európában, ott ama területen, mely az ő megtelepedése előtt a népvándorlás rajköpije volt, meg-megzavarva üledésében új Európa alakulását; ez államalapításhoz a magyarok szabadságszeretetet hoztak, s érettségüket a szabadságra oly intézvények szervezése által mutatták meg, melyeknek a haladó kor igényeibe belesimulni képes alapelvei expansivitásuknál fogva még ma is typicus becses birnak; még ma is S z e r nek (a »szervezés«-től = organisatio) nevezetik a hely, hol honalkotó őseink a IX. században alkotmányozó gyűlést tartottak, mely első ilyenmü gyűlés volt Európában, és határozottan állithatom, hogy azon korszaktól kezdve a szabadságára mindig féltékeny magyar nemzet közel ezer éves életében soha, de soha egyetlenegy alkotmányos jog vagy kiváltság sem fordult elő, melyet az ország másfajú lakosainak kizárásával csakis saját fajuknak tartottak volna fenn a magyarok.

Igaz, hogy a magyar alkotmány, az európai koreszmék befolyása alatt, ép úgy, mint Európa minden más országának alkotmánya, hajdan lassan-lassan aristokratikus alakot öltött s ez alakot 1848-ig meg is tartotta, - hisz ép ezért volt szükség ama reformokra, melyeknek keresztülvitelében nekem is részem vala, - de ez az alkotmány, melyet 1848-ban a kiváltságok szűk talajáról a népszabadság tág talajára helyeztünk át, nem faj-uralkodás, hanem osztály-kormányzat volt. Az alkotmány minden jóvoltaira jogosító nemesi kiváltságok sohasem voltak kirekesztőleg a magyar faj számára fentartva, hanem része volt azokban az országot lakó minden más fajnak, s általában az alkotmányos jogok élvezetéhez a fajkérdésnek annyira nem volt semmi köze, hogy ezrekre meg ezrekre megyen azon nem magyarok száma, kik nemesi előjogokkal birtak, mig magának a magyar fajnak több mint öt milliónyi zöme az alkotmányos jogok élvezetéből teljesen ki volt rekesztve.

Kivéve a szabadalmazott (ugynevezett királyi) városok s némely kiváltságolt kerületek polgárait, 1848-ig, Magyarországon s a magyar koronához kapcsolt részekben a czimzetes és nem czimzetes nemesség volt az alkotmány úgy társadalmi, mint politikai jóvoltainak birtokában. (A római s egyesült görög kath. klerus s a nem egyesült keleti felekezet főpapjai is a nemességhez számíttatván.) A nemesi kiváltság azonban nem volt az elsőszülöttségre szorítva, mint Angliában; nemes embernek minden utódja nemzedékről nemzedékre nemes maradt, nemesi kiváltságokkal birt s ennek következtében a nemesség elterjedt a társadalom minden rétegein keresztül. Voltak nemesek az eke szarvánál, voltak a műhelyekben. Összes számukat öt-hatszázezerre tehetni, közel annyira, mint a mennyire Angliában a kiváltságolt polgárok (franchized Citizens) száma megyén. Igen, de a magyar faj, ha meg nem haladja, bizonyosan megközelíti a hét milliót. Ötöt a számunkat mindenkép devalválni törekvő ellenségeink is concedálnak, meg nem fontolva, hogy devalvációjukkal számunkra a legdicsőségesebb életrevalóságról, maguk számára pedig a szégyenletes tehetetlenségről állítanak ki bizonyítványt, miután az ország nem magyar fajú lakosainak fellázításán és saját összes császári erejüknek kimerítésén kívül még kétszázezer főnyi orosz segítségre s árulás felszítogatására volt szükségük, hogy a szerintük csak öt milliónyi magyar nemzetnek kezéből a jog és igazság diadalmas fegyverét kicsikarhassák. De még ha csak öt millióra teszik is a magya-

rok számát, még akkor is kiáltó ellentétbe jönnének ostobán rosszakaratu »fajuralmi« vádjukkal, ha az összes öt-hatszázezernyi nemesség mind kirekesztőleg magyar volt volna.

Ámde nem így van. A nemesség soraiban voltak németek, tótok, horvátok, szlavonok, rácok, görögök, oláhok, örmények, szóval: volt minden faj, mely a magyar korona területén lakik, s e nem magyar fajú nemesek közt voltak kisebb-nagyobb birtokosok az alkotmány jótéteményeiből kizárt magyar jobbágyok földesurai, s a magyar jobbágyok robotban művelték a földet nem magyar uraik számára, s nekik jobbágyokul adóztak és szolgáltak. Még magában a czimezetes főnemesség soraiban is tizenegy hercegi család között csak négy magyar van, hét idegen faj; száz grófi család közt harminczötöt, kilenczvenhárom bárói közt harminczkilenczet nevezhetnék meg, melyek nem magyar eredetűek.

A magyar nemesség minden időben példátlan liberalitással nyitva tartotta kiváltságainak s velük az alkotmányos előjogoknak sorompóit mindenki számára, ki magát tettben, becsben hozzá hasonlónak mutatta, s a hon s a szabadság védelméhez hozzájárult. Sőt a más fajok iránti szabadelvűség a magyar politikának annyira vezérelve volt, hogy a közös jogokban, s a magyar alkotmány minden jótéteményeiben részeltetésen kívül számukra még külön előjogok s kiváltságok is engedélyeztettek.

Ott van például a horvát és szlavon egyesült királyság, melynek területe kevesebb, mint egy tizenketted része a magyar korona összes területének; lakossága egy millió, tehát mintegy tizennegyed része az összes lakosságnak. E királyságok több mint hatszáz éven át egyesítve voltak a magyar koronával, kapcsoltságok neveztettek, de társországokként traktáltattak. E kapcsolatnak köszönhetik a horvátok és szlavoniták, hogy ők az egyedüliek minden délszláv fajok között, kik valaha szabadságot élveztek s alkotmányos kormányzattal birtak; ők az egyedüliek minden szláv fajok közt az egész világon, kik az alkotmányos szabadságot a legujabb időig, egész addig el nem veszítették, míg 1848-ban a bécsi udvar szitogatására szentségtelen kezekkel fegyvert emeltek a bécsi udvar korlátlan uralom-vágya mellett, a velük közös magyar szabadság lerontására - s jutalmul közös szolgásgot kaptak. Készséggel ismerem el, hogy a velünk fenállott kapcsolat multján keresztül nagy és dicsőséges részük volt történelmi nagy missiónkban: őrfalat képezni a keresztény Európának a korán ellen, a mig ez fenyegető hatalom volt, - de másrészt büszkén mutathatók e több mint hatszáz éves kapcsolat egész történelmére, mint a legfényesebb tanubizonyságára annak, hogy a magyar nemzet nemcsak általában egyenlő mértékkel mért saját fajának s a nem magyar népfajoknak, hanem ezek irányában, saját fajának anyagi kárával s erkölcsi rövidségével, még oly nagylelkű liberalitást is gyakorolt, a minőre nincs példa a világ történelmében.

Mig az alkotmányos jogok nemesi kiváltságokhoz voltak kötve, Horvátország sokkal nagyobb arányban részesült a lakosság számához képest e kiváltságokban, mint Magyarország. Ott volt egy egész kerület, a turopoljai, melynek minden lakosa kivétel nélkül nemesi kiváltságokkal volt felruházva.

A horvát-szlavon nemzet teljes, s mondhatnám: több mint egyenlő mértékben élvezte a magyar alkotmány minden jogait, szabadságait s kiváltságait, nemcsak saját területén, hanem a magyar korona alatt mindenütt; több mint egyenlő mértékben, mert azonfelül, hogy a közös országgyűlésen a Karok és Rendek táblájánál (önök alsóházának neveznék) képviselettel birt, a főrendi táblánál pedig püspökei, bánja, főispánjai s mágnásai üléssel és szavazattal birtak, a horvátok, országos létük jeléül, még oda (a felsőházba) is országos képviselőket küldöttek. Ezen felül a horvát-szlavon királyság saját ügyeinek intézésére birt saját tartományi gyűléssel, birt nemzeti önkormányzattal, mi számukra külön politikai nemzeti létet biztosított s biztosította nemzetiségük épségét. Mindezekon felül azonban még a magyar nemzetre érzékenyen hátrányos különleges municzipális kiváltságokat is élveztek.

Ezeknek egyike az volt, hogy Horvátországban a birtok csak félannyi adóval volt terhelve, mint Magyarországon. Ez onnan eredt, hogy hajdan Horvátország gyakori berohanásoknak volt kitéve a szomszéd török birodalomból, mely berohanások ellen a védekezés tetemes teherrel járt. Ez az ok régen megszűnt, s a határörvidéki szervezet polgári Horvátországról e kellemetlenséget régen elhárította, - de azért a féladó-kiváltság megmaradt.

A másik ennél még sokkal meglepőbb.

Magyarország első volt Európában, mely a vallásos türelemre példát adott, s a »bevett keresztény felekezetek« közt a politikai s polgári jogokra nézve minden különbséget eltörölt. A protestánsok száma Magyarországon három millióra megyén; a horvátok ellenben általában római katolikusok, a protestantismust nem fogadták el.

S csodálatosnak fogják önök találni, ámde igaz, hogy a magyar nemzet, katolikusok és protestánsok, fegyverrel kezükben vívták ki győzedelmesen a lelkiismeret szabadságát, s a jogegyenlőséget a protestáns lakosok számára, - de mindemellett a magyar nemzet annyira tiszteletben tartotta a horvátok municzipális önkormányzatát, hogy megegyezett, miszerint a magyar protestánsok Horvátországban földbirtokot se ne szerezhessenek, se ne birhassanak. Magyarország nyitva volt minden áldásaival, minden jogaival, szabadságaival minden horvát számára, bármi templomban imádta a mindenhatót; de mi magyarok, kiket a más fajok elnyomására törekedő uralkodó fajnak rágalmaz az ármányos rosszakarat, mi a horvátok autonómiája iránti tiszteletet annyira vittük, hogy eltűrtük saját vérünknek a polgári egyenjogúságból kizárását oly területen, mely a magyar korona birtokaihoz tartozott.

Nem egyszer történt, hogy érdeműs protestánsok, halhatatlan emlékü hősök s nagyhirű államférfiak nádori méltóságra emeltettek, mi a király után legelső polcz Magyarországon, - de földbirtokot Horvátországban nem birhattak. Engem magamat is, kit polgártársaim vallás-különbség nélkül, nehéz időkben, közakaratallal a legmagasabb polczra helyeztek, melylyel király nem léteben szabad nemzet polgárt tisztelhet, engem magamat is a létezett törvények a magyar korona területének egy részére nézve oly pariává tettek, ki ott annyi földet sem nevezhetne magáénak, a hová fejét lehajthatná.

Én megtanultam a történelemből s magam is láttam esetet, hogy nemzetek, még szabad nemzetek is, kirekesztve tartották polgártársaik kisebb részét némely közjogaik élvezetéből, - de hogy egy szabad, erős, hatalmas nemzet annyira vigye a kiméletet saját koronaterülete lakossága egy tizennegyedrészének önkormányzati szabadalma iránt, miszerint annak területén önmagát kizárja a polgári jog élvezetéből: erre csakugyan hiában keresnénk példát a világ történelmében.

De azért mireánk, épen mireánk szórják a vádat, hogy türelmetlen uralgó faj vagyunk, kik a többi fajok elnyomásán törjük fejünket.

Alávaló rágalom.

Engedjen elnök ur még egy példára hivatkoznom. Erdélynek, a magyar korona e becses ősi kiegészítő részének (mely olyforma jogi viszonyban áll Magyarországhoz, mint Wales Angliához) két milliónyi népe közt százok is vannak; régi német gyarmat, mely 91 földrajzi négyszög mértföldnyi téren kétszázötven ezer főre megyen, tehát annyira sem, a mennyi német itt önöknél magában az egy London városában lakik. Maroknyi nép, mely Magyarország összes népességének alig egyötvenkettedrészét, Erdélynek különvéve alig egy nyolczadrészét teszi. És im, míg a magyar fajnak tizenhárom tizennegyedrésze az alkotmány sánczain kívül állott, e maroknyi bevándorlott idegen faj a magyar alkotmány oltalma alatt nemcsak egyénileg is, testületileg is a legteljesebb szabadság élvezetében hagyatott még a nyugati Európából Magyarországra is beszivárgott feudalizmus leggarázdább korában is; nemcsak részesülni engedtetett az országos alkotmány minden jogaiban s funkcióiban, még

pedig sokkal nagyobb arányban, mint a minőt a politikai számtan bármely módszere igazolhatna: hanem még oly kedvezményeket is élvezett, minőkhez hasonlókkal a lakosságnak egy ily csekély töredéke az egész föld kerekiségén soha sehol sem dicsekedhetett. Megengedett nekik, hogy saját politikai intézményeket szervezhessenek, tartományi közigazgatásukat tetszésük szerint szabályozzák, önkormányzatot gyakoroljanak, saját külön bíróságokkal bírnak, s ezek saját statútumaik szerint járjanak el, - sőt az is megengedett, hogy magukat egy külön nemcsak faji, hanem politikai nemzetiséggé constituálják, s a szó szoros értelmében: államot képezzenek az államban. Pedig - ismétlem - maroknyi nép, mely még csak annyira sem megyen, mint német fajrokonai Londonban.

Helyén lehetne itt azt is elmondanom, hogy miként lett a magyar nemzet e nagylelkűsége meghálálva a hajdani időktől kezdve le egészen azon szívháborító jelenetig, midőn az ennyi jótéteményekkel elhalmozott erdélyi szászok szolgáltattak 1849-ben ürügyet a szomszédban ólálkodó oroszoknak a rajtuk elkövetett nép jog-sértést a világ előtt azzal mentegetni, hogy az ország lakosainak kérelmére interveniáltak, - de nem engedek az ingerültségnek, mely e visszaemlékezésnél lelkemben forr.

A tényekkel, melyeket felhoztam, önökre bizhatnám ítéletet mondani azoknak álnoksága felett, kik a külvilágnak a magyar történelemben járatlanságára spekulálva, azon rágalmat terjesztik felőlünk, hogy mi magyarok egy kizárólagos indulatu uralgó faj vagyunk, mely a többi fajok elnyomására törekszik.

Azonban a felhozott tényekre azt mondhatná valaki, hogy azok megczáfolják ugyan e gyanúsítást az 1848-ki évet megelőzőt időkre nézve, de a kérdés az: nem volt-e a 48-49-iki eseményeknek oly jellege, mely némileg indokolhatná a vádat, melylyel ellenségeink bérenczei a világ rokonszenvét tőlünk elfordítani törekeshetnek?

Nemcsak nem volt, uram, elnök ur, de sőt ép az 1848-49-iki küzdelmeink szolgáltatják a legfényesebb, a legdöntőbb bizonyosságot az ellenünk emelt rágalom ellenében. Mert hát mi történt 1848-ban? Mondottam, hogy 1848-ig Magyarország alkotmánya aristokratikus jellegű volt. Alkotmányos jogokkal csak a kiváltságos osztályok bírtak; a nép milliói ki voltak zárva az alkotmányosság jóvoltaiból, nem bírtak polgári jogokkal, szolga-nép voltak. Igen, de nemcsak a nem magyar fajú nép volt szolga, a magyar is az volt, mindamellett is az volt, hogy a magyar faj Magyarországon maga egyedül jóformán többre, mindenestre közel annyira megyen, mint a többi külön fajok együttesen. Mégis szolga volt! A magyar történelemnek minden időközön keresztül állandó vonása maradt, hogy valamint a szabadság, úgy a szolgaság sem volt soha fajhoz kötve. Volt osztály-uralom, de nem volt faj-uralom; volt nép-szolgaság, de nem volt faj-szolgaság. A magyar fajú nép sorsa egy hajszálnyival sem volt enyhébb a többi fajú nép sorsánál; a nem magyar fajú nép sorsa egy hajszálnyival sem volt terhesebb a magyarénál. Egyenlően osztotta a törvény a jogokat a kiváltságos osztályoknak faj-külömbőség nélkül; egyenlően terhelte a népet kötelességekkel szintugy fajkülömbőség nélkül.

Ilyen állapotban találta az országot az 1847-48-iki országgyűlés. No már, ha mi akkoron csak a magyarfajú népet szabadítottuk volna fel, a nem magyar fajú népet pedig nem; ha csak a magyart vettük volna be az alkotmány sánczaiba, a többieket pedig kívül hagytuk volna, vagy legalább saját fajunk előnyére a jogokban különbséget tettünk volna: akkor igenis szemünkre lehetne vetni, hogy faj-uralomra vágytunk, hogy a nem magyar fajokat elnyomni akartuk. S ha ezek azért fogtak volna fegyvert ellenünk, hogy jogegyenlőséget vivjanak ki maguk számára, mi pedig azért harcoltunk volna, hogy a jogokat saját fajunk számára tartsuk fenn, őket pedig azokból kizárjuk: oh, akkor igenis el lehetne rólunk mondani, hogy faj-harcot vívtunk, nem szabadságért harcoltunk, hanem uralomért. Hanem mind ennek ép ellenkezője történt. Épen az képezi az 1848-iki korszak örök dicsőségét, hogy a nemesség önként, letéve a közös haza oltárára minden kiváltságait, jogait és mentességeit, a fajkülömbőség nélkül

jobbágy népet fajkülömbőség nélkül szabad földbirtokossá, szabad polgárokká tette, s önként, szabad akaratból proklamálta, s gyakorlatilag megvalósította az »e g y e n l ő s z a b a d s á g, e g y e n l ő j o g, e g y e n l ő k ö t e l e s s é g« nagy elvét a magyar korona területének összes keresztény lakossága számára faj-, nyelv-, vallás-külömbőségre való tekintet nélkül. Csak azt az egyet sajnálom is, szégyenlem is, hogy az akkor még uralgott előítélet miatt az örök igazság e szent elvét az ország zsidó lakosaira ekkor még nem lehetett kiterjeszteni; de vigasztalt azon gondolat, hogy az elv törvénybe lépén iktatva, a szabadság napjának melege ez előítélet ködét is mihamar eloszlatandja, s csak kis idő kérdése lehet, hogy a magyar nemzeti becsület paizsáról ez az utolsó folt is eltűnjék.

Ilyen annak a magyar nemzetnek történelme, uraim, melyet, miután elnyomása végett az erőszak, ármány s a legundokabb bűnök egész tárháza kimerített, szenvedéseinek még azon vigasztalásától, reményeinek azon istápjától is meg akarnának fosztani, melyet a világ közvéleményének igazságos rokonszenve képes nyújtani.

Nincs a reánk szórt vádnak legkisebb alapja sem, uraim, hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy hazánk Magyarországnak van beírva Európa ezredéves történelmébe, s nem Dáchiának, Szláviának vagy Austriának; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy azon földnek, melyet őseink vitézsége a népvándorlás nemzet-alkotó őskorában honunkká tett, mind történelmi típusát, mind állami jellegét, mind politikai egységét fenn akarjuk tartani; hacsak az nem tekintetik alapnak, hogy mi sem Ázsiába nem akarunk visszavándorolni, miszerint a XIX-dik századot a népvándorlás korába visszalökve, hazánkat, melynek minden talpalatnyi földje a kereszténység és európai polgárisodás érdekében kiontott magyar vérről van felszentelve, Krisztus palástjává tegyük, melyen német, szláv, oláh megosztoznak, - sem abban nem akarunk és sohasem fogunk megnyugodni, hogy a független állami létre mind jogosított, mind hivatott magyar haza egy uralkodó család ambíciós szeszélye kedvéért osztrák tartomány maradjon, hanem el vagyunk határozva visszaszerezni szabadságát, függetlenségét s szabadnak, függetlennek bocsátani át utódainkra.

Ha ez az akarat, ez az elhatározás reánk nyomhatná az uralkodó faj bélyegét, úgy én e bélyeget fajom nemeslevelének tekinteném, - de éppen mert ez akarat, ez elhatározás a magyar nemzetnek joga is, kötelessége is: én nemzetem történelmére téve kezemet, az ellenünk szórt vádat isten és világ előtt rágalomnak nyilatkoztatom.

II.

Nyelvkérdés.

És most a nyelvkérdésről kell szólanom, mely - fájdalom! - a közös elnyomás eszközüvé kovácsoltatott a bécsi udvar azon politikájának arzenáljában, mely hasonlóan a virág mézes nektárjából is mérget különítő állathoz, oly jól ért a rut mesterséghez még az emberi természet legnemesebb ösztöneit is eszközzé torzítani saját nagyravágyó céljaira.

Bevezetésül fejtegetéseim e fejezetéhez két megjegyzést akarok előrebocsátani.

Maga az, hogy a XIX-ik században Magyarországon nyelvkérdés előfordulhat, a legfényesebb tanubizonyságot szolgáltatja a magyar nemzet liberalitása mellett a nem magyar nemzetiségek iránt. Mert azt lehetetlen kétségbevonni, hogy ha azon időkben, midőn egyrészt Magyarország Európa egyik leghatalmasabb birodalma volt, melynek hatalmi felsősége három tengerig terjedett; másrészt pedig az, a mit nemzetiségi érzelmenek neveznek, egyáltalában nem volt kifejlődve; ha - mondom - azon időkben a magyar nemzet legkisebb gondot fordított volna a magyar nyelv általánossá tételére birodalmában: a nyelv-egységet a legnagyobb könnyü-

séggel, csaknem ellenzés nélkül, keresztülvihette volna, úgy, hogy ma Magyarországon más, mint magyar nyelv nem is volna hallható.

Ez az egyik megjegyzésem. A másik az, hogy nemzetiség egy dolog, nemzet egy másik dolog. Ugyanazon egy nemzetiség lehet több nemzet, s egy nemzetben lehet több nemzetiség. Mind a kettőre sok példa van. Nemzet annyi mint állam; ezt csak történelem alkothat. Nemzetiség természeti minőség, társadalmi érdek, mely helyet kérhet magának a többi társas érdekek közt az államban, de nem az állam fölött, nem az állam érdekeivel ellentétben. Igen sok nemzet van a világon, melynek tagjai különféle nemzetiséghez tartoznak, sőt alig van állam, melynek minden lakosa ugyanazon egy nemzetiséghez tartoznék, de (kivéve az orosz absolutismus oroszosító törekvéseit a martyr Lengyelországban) nyelv-kérdés csak ott van, a hol az osztrák ház uralkodik, másutt sehol! Másutt semmi fajnak, semmi nemzetiségnek nem jut eszébe kétségbevonni, hogy minden államnak egy bizonyos typussal kell birni; politikai tekintetben semmi nemzetiségnek nem jut eszébe többet követelni, mint azt, hogy faj és nemzetiség miatt a polgári jogok élvezetében különbség ne tétessék - nyelv és nemzetiség tekintetében pedig azt, hogy annak mint társadalmi érdeknek társadalmi uton való ápolása államilag ne akadályoztassék. A dolog csak az osztrák házat uraló szerencsétlen országokban van másképen. A nyelv-kérdés csak ott lett Eris almájává, mely miatt ugyanazon egy nemzet különböző nyelvű fiai egymást marczangolják, a helyett, hogy a közös szabadság megvédésére egyesülnének. És miért van ez így az osztrák ház birodalmában? Miért csakis ott és másutt sehol? Azért, mert az a dynastia az egyedüli széles e világon, melynek saját családi érdekén kívül lét-oka nincs, s mert nincs, hatalmát csak a népek egymásközi viszálykodásának szitogatásával tarthatja fenn. Ez a magyarázata annak, hogy ott nyelv-kérdés van, s csakis ott van.

E két megjegyzés, így röviden előadva is, azt hiszem, Ariadne-fonalat nyujthat minden gondolkozó embernek, hogy e kérdés megítélésénél el ne tévedjen az igazság útjáról a felpaskolt szenvedélyek utvesztőjében.

S most engedjék történelmi hűséggel felvilágosítanom a magyarországi nyelv-kérdés természetét.

Nyolczszázötvennyolcz évvel ezelőtt, midőn Magyarország első keresztény királya elhatározá a magyar nemzetet a keresztény hitre téríteni, - ájtatos munkájához lengyel, német és olasz római katolikus papokat hivatott be segédekül.

A tisztelendő atyák készségesen segédkeztek, de saját világi érdekeikről sem feledkeztek meg. Nemcsak biztosították a római katolikus papság számára az ország első rendosztályának politikai fölényét, nemcsak gondoskodtak, hogy a papság dús gazdaggá tétessék az állam által az államban: hanem azt is ráokoskodták a szent királyra, hogy miután országával a keresztény nemzetek családjába lépett, illő, hogy keresztény országának keresztény kormányzatára is az egyház nyelvét fogadja el.

Ügyes huzás volt. Minthogy kivéve magukat a tisztelendő atyákat, egész Magyarországon egy élő lélek sem tudott latinul, a holt latin nyelvet diplomatiái tekintélyre emelni annyit tett, mint a tisztelendő atyáknak oroszlánrészt biztosítani az ország kormányzatában.

Igy lőn a holt latin nyelv kormányzati nyelvvé Magyarországon.

A mi kezdetben a papság világi érdekeinek előnyére hozatott be, később az aristokratikus kizárólagosság védsánczául használtatott.

A nép zömének természetesen sem ideje, sem kedve nem volt Cicero szónoklatait vagy Ovidius verseit a szerelemről tanulmányozni, következésképen a közügyeket latinul kezelni annyit tett, mint kizárni a népet a részvételből, tudomásból, ellenőrzésből.

Törvények latinul hozattak; a nyilvános tárgyalások latinul könyveztettek s többnyire latinul folytanak; szabályok és rendeletek latinul adattak ki; ítéletek latinul fogalmaztattak; okmányok latinul szerkesztettek s káptalanok s conventek őrizetére bizattak; a tudományok latinul taníttattak; a közoktatás latin nyelven szolgáltatott ki.

Az élő nemzet közszellemének e beszorítása egy gyönyörű, de holt nyelv csontváz-markába, - tartott hosszú századokon át.

Minő életerőnek kell lenni a magyar nemzetiségben, hogy ezt kiállta századokon át és ki nem halt!

E részben is hálával tartozunk a reformációnak, mely első szólott a néphez saját élő nyelvén.

De mivel a classicusok a polgár-erény inspirációinak örök gazdag forrásai, hajlandó vagyok hinni, hogy jártasságunk a hajdani Róma nyelvében talán nem volt minden közrehatás nélkül az önfeláldozó hazafiság szent lángjának ápolásánál, mely hajdan a magyar arisztokráciának, még legsötétebb napjaiban is, váltság-vonása volt (redeeming trait.) »Impatiens jugi«, - amint a monda szól.

Azonban a latin nyelv diplomatiái érvénye kizárta a népet a közügyekből.

Aztán - egy szerencsétlen órában - a Habsburgok becsempésztettek az országba; nem behivat- tak, hanem a szó szoros értelmében becsempésztettek, és velük a germanizáló, központosító irány s alkotmányunk ellen hol nyílt erőszakkal, hol alattomos ármány eszközeivel intézett örökös támadások végtelen sora.

Miután Mária Terézia a nőiesség bájolatával kellemesített udvari élet csábjaival a magyar arisztokráciát az elnémetesedés hálójába beédesgette, a germanizáló irány döntő csapást mért a magyar nemzetiségre azon vakmerő államcsíny által, midőn II. József Magyarországot egy tollvonással németté dekretálta s németül kormányozta önkényileg tíz éven át.

De a visszahatás természeti törvénye szerint ez csak azt eredményezte, hogy a páratlan gazdasági képességgel bíró gyönyörű magyar nyelv szendergéséből felébredjen s felébredve, oly ifju erőpezgésnek adja tanubizonyosságát s belterjes fejlődésben oly bámulatos előmenetelt tegyen, mint ily rövid idő alatt más nyelv még soha.

Azonban míg nemzetiségünk társadalmi ujjaszületése ekként önkéntesen, békésen végbement, s nyelvünknek a nehéz munkával élő nép szerény tüzhelyénél ápolt szüziessége a büszke palotákban s akademiákban társadalmi jogaiba visszalépdessett, a latin nyelv is visszahelyez- kedett, II. József németesítő államcsinájának buktával, a közéletnek törvényesített bitorlásába.

Egyidejűleg a liberalis elvek hajnalfénye reá derengett Európára nyugat felől.

A magyar, kinek - mint Gibbon, a nagy történetbuvár is elismeri - az igazság eleven érzete még első fellépésének barbár korában is kitűnő jellemvonása volt, a magyar nem késett kitárni lelkét ama hajnalfény befolyásának.

Reform, szabadság a népnek, igazság a nép iránt! - volt a kiáltás.

Austria a népszabadság politikai hitvallásának első apostolait vérpadra küldte meghalni. Meg- haltak, de a hitvallás nem halt meg velük. Felemelték mások a szabadságnak leesett szövétne- két, míg egy más nemzedék korában (mert közel hatvan éves munka volt) a gondviselés kegyelme e szerény kéznek, melyet önök felé kinyujtok, erőt adott azt egy egész nemzet elhatározásának sziklacsucsára tűzni.

És ott lobog!...

Világát az orosz szuronyokkal felemelt kényuralom ideig-óráig elfedheti, de nincs emberi hatalom, nincs az elnyomásnak oly fergetege, mely elolthassa.

»Yet, Freedom! yet thy banner, torn, but flying,
Streams like the thunder storm a g a i n s t the wind
Thy trumpet voice though broken now and dying
The londest, still the tempest leaves behind.«³⁸

(Byron.)

Midőn a reform-mozgalom 1790-ben megkezdődött, ott állott friss emlékezetben apáink előtt a történelmi tény, hogy örökké megújulnak Austria támadásai a magyar szabadság elnyomására. E ténynek lehetetlen volt meggyőződést nem keltenie a felől, hogy az egész népet be kell vonni a közügyek iránti érdeklődésbe, miszerint az ország szabadságának, függetlenségének az egész nép örévé legyen; különben a kiváltságos osztályok azon jobb része, melyet sem az osztrák rettegés meg nem félemlíthet, sem az osztrák corruptió meg nem ronthat, kimerülve az örökös küzdelemben, nem fogja birni a hazát megvédeni.

S minthogy a latin nyelv volt az, mely a népet a közügyek iránti érdeklődésből kizárta, mind az igazság érzete, mind a felvilágosodott kor követelményei, mind az ország alkotmányos lételének biztonsága egyaránt oda utaltak, hogy a nép élő nyelve helyezzessék a holt latin helyébe az ország kormányzatában.

A nép élő nyelve! De melyik a sok közül, mely Magyarországon beszéltetik? - A 22 svájci kanton 44 képviselője nem találhatja gyakorlatilag lehetetlennek szövetségi gyűlésükön a német és francia nyelv egyes használatát, de képzeljék önök a bábéli zavart, ha a közel háromszáz tagu washingtoni congressus tagjai felváltva angolul, írlandiul, németül, hollandiul, francziául, spanyolul, dánul, olaszul szónokolnának, s itt-ott az alleganyi környék leirhatlan dialektusa s többféle indus nyelv is a vitába vegyülne, a törvények mindezen nyelveken hozatnának, s az államkormányzat mindezen nyelveken vitetnék! Vagy - hogy oly messzire ne menjünk, - képzeljék önök saját birodalmi parlamentjüket, a mint a zöld Erinnek, Walesnek s a skót hegyek (a mint sajnálattal hallom) gyorsan tünedező nemes népfajának képviselői az angol beszédre czelta-welsh-gall nyelven felelnek, itt-ott a Csatorna-szigetek francziája meg Cornwall népnyelve is a vitába vegyül s tán Londonnak az erdélyi szászoknál számosabb németjei is tért követelnek nyelvük számára a közigazgatásban és parlamentben.

E házias példa, remélem, fel fog menteni annak további indokolásától, hogy miután mi nem voltunk oly szerencsések, mint Amerika, mely sohasem ismerte, vagy mint önök, kik régen lerázták a holt nyelv terhét, - nekünk szükségszerűleg egy nyelvet kellett választanunk a köztörvényhozás és országkormányzat funkcióira.

Melyik nyelv legyen az?

Sulyt helyezhetnék, de nem szükség különös sulyt helyezni azon már említett körülményre, hogy Magyarország magyar lakossága, ha felül nem mulja, bizonyosan nagyon megközelíti a tizenhárom különböző elemekre oszló többi lakosság összes számát, külön-különné pedig a magyar lakosság háromszorosan felülmulja számban a többi töredékek legszámosabbját. Nem akarok erre különös sulyt helyezni azért, mert még ennél is hatalmasabb gyámolom van. És ez az, hogy Magyarország ezer év óta Magyarország. E névben magában benne van hazámnak történelmi, benne nemzeti typusa. E névvel, e typussal alkották azt államát a magyarok az államalakulás ama vajudó korszakának végén, mely a nyugoti római birodalom szétomlásával kezdődött s a népek habzó árjának megüledésével új Európa alkotó elemeinek maradandó

³⁸ Mégis, oh szabadság, a zászló, bár megtépve, de fenlobogva,
Viharként száll szembe a szélvészszel,
A riadó szava, bár megtör s elhal néha,
Annál erősebben zengi túl a zivatart.

hazákat határolt ki. E névvel, e típussal jelölt a világ birája, a történelem Magyarországnak az európai nemzet-család kerek asztalánál helyet. Multjának minden dicsősége, jövőjének minden reménye, a kereszténységnek s Európa polgárisodásának tett megbecsülhetlen szolgálatok minden emlékezete szintugy, mint életerős fenmaradásának roppant európai momentuma: mind ahhoz vannak kötve, hogy Magyarország Magyarország legyen s maradjon. E minőségből kivetköztetve az, a mi mint Magyarország a történelmi világrend stabilitásának egyik nevezetes eleme Európában, a beláthatlan bonyodalmak fergetegének fészkévé válnék, mely minden létezőt bizonytalanná tenné s Európa jövőjét az ismeretlen fatum zürje felé sodorná. - Nem akarok a conjecturák terére barangolni, csak arra emlékeztetem önöket, hogy már láttuk, a szerencsétlen Lengyelország példájában, keserves tapasztalással láttuk, mit teszen az, ha az európai államrendszer egy alkatrésze történelmi jellegéből kiforgattatik.

Még csak azt akarom megemliteni, hogy a Magyarországon beszélt minden más nyelvnek van hazája, melyben az illető nemzetiség nemzeti, politikai léttel bír; a német nyelvnek ott van Németország, a ruthennak Oroszország, minden többi szláv dialectusnak van saját hazája, a romának van Moldvája, Oláhországa, a szerb nyelvnek van Szerbiája, - de a magyar nyelvnek Magyarországon kívül hazája nincs. Nagy költőink egyikének szavai szerint nekünk magyaroknak Magyarországon kívül a nagy világon

»Nincsen számunkra hely,
Áldjon vagy verjen sors keze:
Ott élünk, halnunk kell.«

Ennyit elég volt mondanom, miszerint isten és világ előtt indokolva legyen azon intézkedésünk, hogy a holt latin nyelv helyébe saját élő nyelvünket tettük. De jegyezzék meg jól, uraim, a holt latin, nem pedig akármely más élő nyelv helyébe tettük. Mi senkit sem öltünk meg, miszerint éljünk; a hol csak más nyelv használatban volt, egyházban, iskolában, községi igazgatásban, mi azt sehonnan sem szorítottuk ki, sőt segédkezet nyújtottunk, hogy a különböző nemzetiségek nyelvüket az erkölcsi, vallásos, társadalmi és tudományos téren szabadon fejleszthessék. Minden, a mit tevénk, az volt, hogy a holt latin nyelvet kiküszöböltük a közéletből s helyébe a magyar nyelvet tettük M a g y a r o r s z á g o n .

Mondom: »M a g y a r o r s z á g o n « és erre figyelmet kérek. Ez intézkedés nemcsak nem terjesztetett ki Horvátországra és Szlavóniára, de sőt a magyar országgyűlés törvénybe is iktatta annak elismerését, hogy a horvátoknak és szlavonitáknak kétségbevonhatlan joguk van saját közigazgatásukban és saját tartománygyűléseiken saját nyelvüket használni, mégpedig saját szabályuk következtében, - mely hivatkozás is bizonyosságot teszen a társországok autonómiája iránti tiszteletről, melyet Magyarország soha, de sohasem tagadott meg. Az 1848-ban királyi kinevezéssel alakított magyar miniszterium pedig (melynek én is tagja voltam) a törvénynek ez igazságos nyilatkozatát a legszabadelvűbb szellemben értelmezve, a horvátokat és szlavonitákat önként még arra is felszólította, hogy saját nyelvüket még a magyar kormányval való érintkezésükben is használják. Ez természetes dolog ugyan, de mert nyelv-erőszakolást fog reánk a rosszakarát, kérdések nélkül vélem mondhatni, hogy ez oly gyöngédség volt, a minőt sem az angol kormány Irland iránt sem semmi más nemzet saját koronájának egy kiegészítő része iránt tudtomra soha sem tanusított.³⁹

³⁹ Épen midőn ezeket forditanám, jutott kezemhez egy hirlapi jelentés a közösügyes új egyezmény tárgyalásáról a horvát-szlavon országgyűlésen, s e jelentésben leírhatlan bámulattal olvastam, miként akadtak szónokok, kik nem átalották azt állítani, hogy a horvátok azért fogtak ellenünk fegyvert 1848-ban, mert mi meg akartuk őket magyarosítani!

De hát az istenért! miként lehet a történelmet ily vakmerően arczul vágni! még pedig rövid harmincz évvel az események után, melyeknek még annyi tanuja él!

III.

Horvátország és a panslavizmus.

Ezek így lévén, önként előadja magát a kérdés: miként történhetett, hogy éppen Horvátország, a jogaiban nemzetem által mindig sértetlenül fentartott Horvátország volt az, melyet a bécsi udvarnak sikerült a közös szabadság eltiprásának útjára szédíteni?

A bécsi udvar oly makacs ellenkezést tanusított minden lépés iránt, mely Magyarország nemzeti s alkotmányos erejének gyarapítására volt számítva, hogy még a latin nyelvnek a magyarral való helyettesítése is 1790-től 1844-ig, tehát 54 évig huzódott küzdelmünkbe került, ámbár oly intézkedésről volt csak szó, melyet a legelső 24 óra alatt aláírt volna minden oly kormány a világon, mely közkötelességeinek legkisebb érzetével bír.

Időközben egy irtózatossan messzevágó mozgalom lett előidézve a szláv nemzetiség különböző ágai között.

Oly ponthoz jutottam fejtegetéseimben, uram, elnök ur, mely közvetlenül belevág azon keleti kérdés megoldásába, mely nagyobb veszélyekkel terhes Európa jövődjére, mint akármely más, s melyet önöknek utóbbi (krimi) háboruja nemcsak függőben, de sőt súlyosbitott állapotban hagyott.

A szláv faj, melynek a horvátok egyik ágát képezik, kevés megszakítással az éjszaki sark-tengertől az adriai tengerig s Görögorszáig, a Fekete tengertől Mecklenburgig van elterjedve. Számuk meghaladja a hetvenhét milliót, melyből jelenleg több mint ötvenhat millió az oroszok csárját uralja. Közel tizenöt millió az osztrák ház alattvalója. Poroszországra harmad-fél millió, a török birodalomra három millió hétszázezer esik.

E nagy ethnografiai családnak nemzetekké tömörült tagjai közül szabad multtal csak három dicsekedhetik: éjszakon a csehek, - s a lengyel élő szobor ama széttagolt, még mindig rángatózó áldozata annak a rettenetes bűnnek, melyet Miller Johannes a »királyok erkölcsiségé«-nek nevez, - - délen pedig a horvát-szlavon-dalmát királyság, mely a magyar koronához csatoltatásának köszönhető, hogy több mint hat századon át alkotmányos életet élt.

Miután 1815-ben Lengyelország helyreállításának reménye elenyészett, a panslavizmus eszméje, vagyis azon eszme, hogy a szláv faj számos ágai orosz protectoratus alatt egyesíteszenek, Czartoriszky Ádám herceg, akkora I. Sándor császár minisztereinek egyike által lett legelőször megpendítve.

Lestem, hogy tán csak akad valaki széles Magyarországon, a ki eléggé érzékeny a történelmi igazság s a nemzeti becsület iránt, miszerint történelmünknek e nem is elferdítése, hanem a szó szoros értelmében: meghamisítása ellen felszólaljon.

Senkisem tette! Senki! - Hát már Magyarországon sem tudnák, hogy mi történt ott 30 év előtt? Vagy az osztrákos közös-ügyesség annyira elzsibbasztotta volna a magyar szívet, hogy a ki tudja, sem gondol vele?...

Beszédeim Magyarországról, melyeket itt fordításban közlök, arra voltak szánva, hogy a magyar ügyekkel ismeretlen külföld előtt eloszlassam az ellenünk szórt rágalmak ködét s tudomást terjesszek 1848-49-iki küzdelmeink jelleme felől.

Ezzel, azt hiszem, hogy oly kötelességet teljesítettem hazám iránt, melyet tán jó szolgálatnak is nevezhetnék. De megvallom: itt-ott kétség merült fel agyamban, vajjon nem hordok-e vizet a Dunába, vajjon nem teszem-e magamat nevetségessé, midőn e dolgokat még magyarra is lefordítom magyaroknak szánt olvasmányul?

Hanem úgy látom: bámulatos a feledés vagy az eltompulás Magyarországon. Talán még sem egészen haszontalan az emlékeztetés, még ha az én kopott tollamból kerül is elé.

Ez tény. Én e tényt Zamojski gróftól, a herceg unokaöccsétől, legmeghittebb tanácsadójától, s legtevékenyebb, legavatottabb párthivétől tudom, ki azt velem saját keze írásában közölte, mialatt Sumlán (1849-50 télszakán) együtt letartóztatva voltunk.

Én fel tudom fogni az irtóztos bánatot, mely a lengyel hazafi lelkét feldulta, midőn hazáját a bécsi congressus az oroszok czárjának markába dobta, s az erőszakos felkonczolás pokoli művére az európai közjog pecsétjét nyomta. Én, ha menteni nem, de felfogni tudom a szédülést, mely a kétségbeesés e kiáltását adta ajkaira: »ha már hazám szabad nem lehet, adj nekünk vigasztalásul faj-nagyságot.« S mert ezt fel tudom fogni, nem »censorius« szellemben szólok, de lehetetlen azon meggyőződésemmek nem adnom kifejezést, hogy ha a lengyel hazafi csak gyanította volna is, minő átokszelenczét ürit rettenetes eszméjével a világra: inkább nyelvét harapta volna el, mintsem hogy elröppenni engedje ajkairól a kétségbeesés ama kiáltását.

Sándor czár (akkor még nagyon fiatal ember) Czartoriský eszméjében az orosz császári hatalom világuralmának csillagát hitte feltűnni s azt az ifjuság s nagyravágyás egész hevével karolta fel, s a hihetlennel határos: mennyi pénz, mennyi mesterség, mennyi erély lett azóta a panslavismus hitének terjesztésére fordítva.

Ha valakinek a világon, bizonyosan az osztrák háznak volt volna érdekében ez áramlat ellen védgátról gondoskodni, - mert birtokaiban tizenöt millió szláv lakik, s e védgátat a szabadságban, a jog tiszteletében s a népek történelmi egyéniségének kifejtésében könnyen fel is találhatá.

De a bécsi udvar politikájának történelmi vonásai közé tartozik: szitogatni a gyűlöletet a különböző népfajok között, miszerint egyiket a másik erejének megtörésére használva, mindannyit féktelen uralom-vágyának jármába szoríthassa s azért az antagonizmust, melyet a panszláv izgatás a különböző népfajok közt felkeltett, csak oly áramlatnak tekintette, mely a vizet régi elvének, a »divide et impera«-elvnek malmára hajtja, s Metternich, kiben ez elv megtestesülve élt (azt nem is említve, hogy köztudomás szerint Oroszország pensionáriusai közé tartozott), Metternich nem irtózott a panslavizmust arra használni, hogy nemzeti viszályt keltsen Magyar- és Horvátország közt, miszerint mind a kettő erőtlenné váljék a bécsi udvar központosító törekvéseinek ellentállani.

Ekként történt, hogy már mintegy 15 éven át 1848 előtt, orosz pénz segítségével s a bécsi udvar nyílt pártfogása mellett, szenvedélyes izgatás üzte játékát Horvátországon, s a bécsi kabinet-politika olajat öntözgetett az izgalom tüzére, miszerint a Magyar- és Horvátország alkotmányos egységében rejlő ellentállási erőt a viszálykodás lángjával elhamvaszsa.

Magyarország megyegyűlései, az alkotmányos szabadság ama megbecsülhetlen védbástyái, nem mulasztották el az uralkodó-házat tiszteletteljes felírásokban figyelmeztetni, hogy ha a panszláv izgatás nemcsak elnézetik, de még nyíltan gyámolittatik is a bécsi udvar által: ez végeredményben okvetlenül az uralkodó-ház romlására fog vezetni. Én magam is tagja voltam egykor egy küldöttségnek, melyet Pestmegye Bécsbe küldött a végett, hogy az uralkodót s az uralkodó-ház tagjait a tények tiszta hiteles előterjesztésével felvilágosítsa, mely előterjesztést - mondani merem - egykoron ez időszak egyik nevezetesebb államokmányának fogják a történetírók tekinteni. De Pestmegye loyális előterjesztésével még csak az uralkodó elébe sem juthatott: az udvari kamarilla útját állta; a meglepetés fogásához kellett nyulnunk, miszerint megyénk előterjesztését legalább az uralkodó-ház némely tagjainak kezeibe juttathassuk, - mi felett Metternich, a mindenható miniszter, annyira dühbe jött, hogy még a küldöttség elfogatását is szóba hozta. A megyék loyális figyelmeztetései nem vétettek tekintetbe; előmozdítóik üldöztetésekre szemeltettek ki, - ellenben Gáj Lajos, a panszláv izgatás nagymestere, a »legmagasabb« elégedés jeléül, egy brillantos csecsebecséssel lett buzditólag kitüntetve. Most, midőn a »divide et impera«-elv a népek erkölcsi részegségének segítségével a »birodalmi egység« boszorkány-katlanában ideig-óráig diadalt kotyvasztott

össze: a kifacsart citromok természetesen eldobatnak. Ez már így szokás a bécsi udvar politikai konyhájában. A felbrillantozott G á j nyomorban és szégyenben vonszolja elfelejtett létének terhét; Jellasic h -ot pedig, ki az udvar számára a perfidia piszkos munkáját végigizzadta, az udvari hála a bolondok házába üzte.

Hanem azt kérdezhetik önök: mi dolga volt a panslavizmusnak a magyarok iránti gyűlölettel?

Ime válaszom:

A keresztény időszámítás kilencedik századának nyolczvanas éveiben a magyarok - ázsiai eredetű nép - meghódították és állammá szervezték azt a szép földet, mely azóta Magyarországul van bevésve a történelem ércztáblájára.

A négy századon át dühöngött népvándorlási zivatar utolsó szélrohama - a magyarok - természetesen össze-vissza száguldozta Európát, mint egy szilaj mén, de midőn végre lecsillapodott, békés telepedésével bezárta a barbár s kinyitotta a középkorszak kapuját. Később még történtek tengeri invasiók, a móroké Spanyolországban, a normannoké Franciaországban, Angliában, Sziciliában, de ezek részint ideiglenes hódítások, részint urcserek, részint jövődő concret nemzetiségek alkotó elemei, nem mozdítottak ki helyből nemzeteket, mint a népvándorlás tevé. Ezt a magyarok letelepedése berekesztette. Az ő megtelepedésük előtt a magyarok hazája a vihar fészke volt. Onnan nyujtotta ki az isten ostorának nevezett Attila a világ uralma felé hatalmas kezét, ott született Orestes, az utolsó római császár atyja, ott Odoaker, ki a Caesarok roskadozó birodalmának az utolsó lökést adta meg. Onnan szállott le Alboin, longobardjaival, a mai Lombardia viritó sikjaira, onnan reszkettették meg az avarok Byzancziumot a keleten s daczoltak Nagy Károly hatalmával a nyugaton. És Európa jóformán csak népek tábora volt. De a mint Árpád vezér állandó birtokba-vétel jeléül leszurta lándzsáját ama gyönyörű domb tetejére, melyet S z e r e n c s -nek nevezett, s melynek én tövénél születtem: a népvihar fészke a megülledés őrtornyává lett. A magyarok letelepedése új Európa fejlődésének után, az első mértföld-jelző, mely az államok állandó belszervezkedési stadiumának kezdetét jelöli.

Ez volt az első nagy szolgálat, melyet a magyar nemzet az európai polgárisodásnak tőn.

Midőn a fürge magyar lovasok raja kóbor árnyékot kezdett vetegetni Európára, az egyház tudós atyjai egész komolysággal vitatkoztak a kérdés felett: vajjon a magyar nem ama G o g és M a g o g -e, kikről az írás mint a világ végének előfutárjairól szól. Egy tudós würzburgi püspök nagy bölcsen bebizonyította, hogy biz az úgy van. Egy még tudósabb A b b a s még bölcsebben bebizonyította, hogy nem úgy van, mert G o g és M a g o g az egyház szellemi üldözői, minthogy G o g a gyökér (a heresiarchák kevélysége), a M a g o g pedig az, a mi a gyökérből származik: a heresis terjedése.

Hát ez ellenállhatlan logika »absolválta« a magyarokat e rettenetes vád alul. Azonban a mint ama vágató lovasok zugó csoportjai csaknem a mindenütt jelenlevés gyorsaságával tünedeztek fel; amott harczi szekerczét vágtak Byzanczium arany kapujába, emitt végigzugtak Franciaország déli tartományain, mint egy pusztító jégfergeteg s közeledésükkel még a spanyolokat is rettegésbe ejtették Pyrenaeusaik mögött, a mint csaknem ugyanazon egy perczen hamuba döntötték a szent-galli apátságot a Svájcban s Bremát az éjszaki tengernél s a királyi Pavia füstölgő romjain keresztül Calabria végső csucsáig zugva, a Scylla szikláiról pillantottak bele a Charybdis tajtékzó örvényébe: nagyon megfogható, hogy a kereszténység csaknem minden templomaiban felhangzott a félelmetes lythania »a sagittis hungarorum libera nos Domine« (a magyarok nyilától ments meg, uram, minket).

Az emberek néha nem tudják, hogy mi az, a miért imádkoznak. Ha az ur meghallgatta volna ama lythaniát: a korán uralkodott volna az evangelium felett s szent Péter templomának »loggia«-járól egy török imám arab nyelven kiáltotta volna le a capitoliumi Jupiter keresztény lakóinak, hogy az idő rohan.

A rettegett magyarok idő jártával azzá lettek, a mit angol államokmányok e szavakkal fejeznek ki: »fortissimum et celeberrimum reipublicae christianae propugnaculum« (a keresztény köztársaság legerősebb s leghíresebb védőfala).

Ez volt a második nagy szolgálat, melyet Európa a magyar nemzetnek köszönhet.

És e magyar nemzet, mely sem fajban, sem nyelvben nincs rokonságban semmi európai népfajjal, - ott áll ama classicus téren, melyen a végzet mérlegében Európa nem egyszer megméretett, ott áll egy ezredév óta mint egy hatalmas ék az éjszaki és déli szláv fajok között. Kivéve Moldvát és Oláhországot, melyek a mellett, hogy az orosz egyházhoz tartoznak, sokkal gyöngébbek, sem-hogy gátot képezhetnének hacsak nem szövetséges kombinációban egy oly szabad és független Magyarországgal, mely nem a bécsi dynasticus nagyravágyás vontató-kötélén rángattatik, hanem nemzeti politikát követhet; mondom: Moldvát s Oláhországot kivéve, mi magyarok egyedül szakitjuk meg a panszláv assimiláció folyamát. A panslavismus nagyravágyó céljai sohasem juthatnak teljes valósulásra, hacsak Magyarország vagy fel nem daraboltatik, mint a keresztre feszített Krisztus palástja vagy szélhűdötté nem leszen, mivelhogy nem független. A cseh S a f a r i k , a panslavismus egyik legfanatikusabb, de kétségenkívül legtudósabb szóvivője, ki nem fárad a siralmas sopánkodásban, hogy ha a magyarok közbe nem tola-kodnak (a mint Európára áldásos megtelepedésüket nevezi), a szlávok már rég uralkodnának a világ felett.

E sopánkodásban kétségtelenül anachronismus is, kérkedő nagyítás is van. Az első, mert a szláv egység eszméje nagyon új eszme; csak Lengyelország legyilkolásával született, csakis azzal születhetett, mert a hetvenkét millió szláv közül ötvenhat az orosz cárt uralván, az orosz nélkül panslavismus nem is képzelhető, az pedig csak Lengyelország sirján keresztül juthatott a panslavismus gondolatához; ha Lengyelország áll, az a hős nemzet sokkal inkább gyűlölte az orosz, mintsem hogy valaha megbarátkozhatott volna az orosz protectoratus horgára fűzött panslavismus eszméjével. Tehát anachronismus azt mondani, hogy a szlávok már rég uralkodtak volna a világ felett. De nagyon merész kérkedés is, mert ahhoz a szláv világuralomhoz a hetvenkilencz millió latin s (az angolszászt beleszámítva) nyolczvankét millió német fajnak is szólója van.

Hanem annyi bizonyos, hogy a hetvenhét millió szlávnak orosz vezénylet alatt egy testté tömörülése oly perspectiva, mely felé már a törekvés is Európa minden érdekeinek kiszámíthatatlan convulsiójával terhes, valósitása pedig nem is képzelhető a nélkül, hogy a szabadság és előretörő polgárisodás geniusa mindaddig bucsut vegyen Európától, míg ama rengeteg épület sa-ját sulya alatt össze nem roskad.

De a törekvés megvan. I. Sándor cár ideje óta megvan. Mi magyarok pedig utjában állunk a déli s éjszaki szlávok egyesülhetésének. Hogy utjában állunk, ez a harmadik nagy szolgálat, melyért Európa a magyar nemzetnek hálával tartozik. De egyszersmind kulcsot nyújt annak megértéséhez, miként történhetett, hogy a panszláv izgatók haragos gyűlölettel szemlélték a magyar nemzetiség ifjonti erős vérkeringésének nyilatkozványát. Innen van, hogy minden lépésnél, lett legyen bár politikai vagy társadalmi, mely életerőnknek kifejtésére s alkotmányos függetlenségünk biztosítására volt számítva, őket mindenütt utunkban találtuk, a király tanácsaiban, az országgyűlésen, a köz- és társadalmi életben, mindig és mindenütt.

S e tekintetben az átok burjánjának legtermékenyebb mezeje Horvátország volt, hol az általunk mindig tiszteletben tartott municipális önkormányzat paizsa s a bécsi udvar nyílt pártfogása alatt teljes szabadsággal szórhatták a gyűlölet magvait és érlelhatték az ellenségeskedés termését.

Saját népük előtt természetesen óvakodtak feltárni a panszláv eszme hord-távlátát, különben a horvát nép egészséges nemzeti szelleme borzalommal fordult volna el tőle, mint nemzeti egyénisége gyilkosságától. Népüknek tehát csak f a j á n a k fiatal erejéről, számáról, magas hivatásáról beszéltek, s a szomszéd török birodalom szláv népeire való vonatkozással muto-

gatva reá földleirati és történelmi helyzetük előnyeire, azzal kecsegtették, hogy a polgárisodásban köztük leghaladottabb s egyedül szabad Horvátország van hivatva egy független délszláv állam központját képezni a jövőben.

Nem reám tartozik e hivatási igényt a szerb nemzet által táplált hasonló igénynyel összehasonlítani, hanem mert valószínű, hogy ez este mondott szavaim e terem falain túl is hallhatók lesznek: ezennel becsületes őszinteséggel kinyilatkoztatom, hogy ha ilyen Horvátország rendeltetése, én baráti érzettel isten áldását kívánom hozzá; de komolyan figyelmeztetem a délszláv népeket: ne téveszszék szem elől, hogy a panslavizmus egy dolog, a nemzetek szabadsága s független nemzeti léte egy egészen más dolog; a míg egy oldalon az orosz, más oldalon a bécsi udvar nagyravágyása keverik a keleti bonyodalmak kártyáit, minden lehető szláv mozgalom Európa délkeletén nem szabadságra, hanem urcsere s végeredményben az orosz supremacia vontató-kötélre fog vezetni, figyelmeztetem a délszláv népeket, hogy ha a török uralom napjai meg vannak a végzet könyvében számlálva, a délszláv népek csak úgy számíthatnak szabad és független jövőre s nemzeti egyéniségeik fentartására, ha szomszédjukban egy szabad és független magyar nemzet él, mely távol minden terjeszkedési, távol minden uralmi vágytól, ép úgy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szomszéd népeknek szabadságuk s nemzeti egyéniségeik megőrzéséhez segédkezet nyújtson, mint a hogy saját létérdeke által van arra utalva, hogy a szláv népek nemzeti egyéniségeit felolvasztással, jövőjüket szolgasággal s Európát beláthatlan romlással fenyegető panslavizmusnak egész erejével, utolsó csepp véreig ellentálljon.

Okom van hinni, hogy ez igazságok az utóbbi évek alatt tért nyertek a kiábránduló népek belátásában. Ne adja isten, hogy a kijózanodás mulékony legyen! De azon időben, a melyről szólok, a panszláv izgatónak még tehetségükben állt a horvát nemzetiség dicséretes felébredését gyűlölet felszítására használni eszközül a magyar nemzet ellen, azon téves hitre szédítve a horvátok tetemes részét, hogy ha jövődőt kívánnak saját nemzetiségüknek, nemcsak minden módon akadályozniok kell Magyarországot az erőtfajtó haladásban, hanem segíteniök is kell a bécsi udvart, hogy Magyarországot eltiporhassa, - holott a tény az, hogy Magyarország szabad és erős nemzeti élete kétségtelenül védbástya volna Európának a panslavizmus ellen, de nemcsak hogy nem akadály a horvát, szerb, román nemzet életerős kifejlődésének útjában, sőt leghasznosabb, legbiztosabb szövetségesük, mely nélkül lehetetlen boldogulniok, ép úgy, miként egy szabad Magyarország nélkül sem a lengyeleknek, sem a cseheknek nem fog sikerülni elvesztett nemzeti létüket visszaszerezni vagy fentartani, ha valamely véletlen szerencse folytán visszahelyezniök sikerülne is.

Volt párt Horvátországban, - őszinte tisztelettel mondom ezt, melybe a szomorú sorsukra való visszaemlékezés mély bánatot vegyít - volt párt Horvátországban, mély belátású hazafiak, kik szívükön viselvén a horvát nemzetiség igaz érdekeit, mint senki hivebben, senki jobban nem viselheti, a mozgalom kezdete óta belátták, hogy a magyar nemzetiség erőteljes virágzása a horvát nemzetiség előhaladó kifejlődésének legbiztosabb, sőt egyedüli kezessége; a kik belátták, hogy Horvátország szabadsága elválaszthatlanul hozzá van csatolva Magyarország szabadságához, s hogy a panslavizmus csóvája, ha idején el nem oltatik, temetési máglyát fog felgyújtani a szabadság számára, melyet Horvátország hat századon át élvezett a magyar alkotmány sánczainak oltalma alatt. A horvát hazafiak e derék csoportja szilárd határozottsággal pótolva számbeli kisebbségét, a jó ügy védelmében éveken keresztül résen állott, de a panszlávok a tömegek szenvedélyéhez harsányan szóló »nemzeti párt« hamis címével kérkedve, amazokra a »magyar párt« elnevezést ragasztották, s vele a felizgatott tömegek gyűlöletét, melynek bősziült szenvedélyei által, midőn az álnokság vihara kitört, a derék csoport szerte szóratott. A részrehajlatlan történelem igazságot fog szolgáltatni emléküknél; bár találnának még meglevő romjai vigasztalást a reményben, hogy a borúra derű következik s az igaz, jó ügyre még jövődő vár.

Történelmi fejtegetéseim e fejezetét két tény felemlítésével akarom berekeszteni.

Az egyik az, miként annak bebizonyítása végett, hogy a horvátoknak teljességgel semmi okuk nem volt nemzetiségüket tőlünk féltetni, vagy ellenünk panaszkodni, nemcsak czáfolhatlan tényekre, de még a később, 1848-ki december elején nem népei, hanem saját családja által egy palota-forradalommal trónjától megfosztott V. Ferdinánd király tanubizonyságára is hivatkozhatom, ki a lázongó horvátokhoz 1848. június 10-én intézett királyi nyilatkozványában határozottan kimondotta, hogy a horvátoknak nemcsak legkisebb okuk sincs panaszra a magyar nemzet ellen, de sőt bő okuk van hálával viseltetni Magyarország iránt, »mert nagyobb kiváltságokkal lettek felruházva, mint akárki más a magyar szent korona alattvalói közül.«

Nem lehet mondani, hogy a király e nyilatkozatát mi sugalmaztuk, mert e királyi manifestum Innsbruckban, Tyrolban kelt, hova a mi hatalmunk el nem ért.

És valóban a horvát-szlavon nép romlatlan tömegei maguk is érezték, hogy a király nekik igazat mondott. Küzdelmünk kezdetén a Horvátországból reánk tört seregekből egy egész hadtestet fogtunk el, mely Roth és Philippovics osztrák tábornokok parancsnoksága alatt tiztizenkétezer szlavon határőr-katonából állott. Ezek, midőn a vitéz, de gyakorlatlan s rosszul fegyverzett magyar népfelkelés által bekerítve, magukat jóformán ellentállás nélkül megadták, azt felelték tábornokaik szemrehányásaira, hogy teljességgel nem látnak okot, miért verekedjenek magyar testvéreikkel, kik sem őket, sem hazájukat soha semmi bántalommal nem illették.

A másik tény az, hogy látván a panszláv izgatók által felkeltett s Metternich által szitogattott indulatosságot Horvátországon, én voltam az, ki mintegy öt évvel 1848 előtt Pestmegye közgyűlésén következőleg nyilatkoztam:

»Hatszáz éves testvéries együttlét után a horvátok, úgy látszik, megunták a kapcsolatot Magyarországgal. Én nagy becsben tartom e kapcsolatot, - de még nagyobbban nemzetem becsületét. Isten őrizzen, hogy a magyar nemzet mocsoktalan neve azon szemrehányásnak tétessék ki a világ előtt, mintha erőszakolni kívánná a horvátokra a nekik nem tetsző viszonyt. Én ezennel indítványozom: jegyeztessék fel utasításul Pestmegye követének az országgyűlésre, hogy mi horvát testvéreinknek teljes szabadságot ajánlunk elválni a magyar koronától. Menjenek békével. Vigyék magukkal áldásainkat s legjobb kívánatainkat, hogy boldogok és szerencsések legyenek.«

Indítványom elfogadtatott s országgyűlési utasításba adatott. A horvátok voltak, kik megdöbbenve szabadkoztak az ajánlattól. Horvátország követe még az isten nevére - »per amorem Dei« - is rimázkodott, hogy ejtsük el e gondolatot.

Ilyen a nyelv s nemzetiségi viszály eredete Magyarországon, s ilyen a magyar nemzet soha meg nem tagadt szabadelvűségének, nagylelkűségének történelme. Valóban szivháborító dolog, hogy egész multunknak kiáltó tanubizonyságával szemben mégis akadnak emberek, kik az ellenünk elkövetett irtózatosságot palástolandók, a közös jogért, közös szabadságért hősiiesen vívott nemes harcunkat azzal rágalmaazzák, hogy az csak faj-harc volt, melyben mi a többi fajok elnyomására törekvő uralgó fajnak szerepét töltöttük be. Legyen bíró köztünk isten s a történelem. Én harag s indulat nélkül mondtam el önöknek az igazságot.

E fejtegetések kapcsában önként felmerül a kérdés, hogy miután sem Horvátországnak, sem a magyarországi nem magyar népfajoknak nemcsak panaszra nem, de sőt hálára volt okuk a magyar nemzet iránt: miként történhetett mégis, hogy fegyvert fogtak ellenünk, még pedig ép akkor fogtak fegyvert, midőn mi széles demokratiai alapra fektettük az ő számukra is a szabadságot, s mi volt a cél, mely e fegyverfogásnál szemeik előtt lebegett?

A nemzetiségek fellázadása, mely önvédelmi szabadságharcunkat polgárháboru iszonyaival complicálta, a bécsi udvar bujtogatásaival áll kapcsolatban. A kérdés tehát azon másikkal vág össze: mi indíthatta az osztrák-házat arra, hogy hazámat vérbe-lángba borítsa? volt-e valami a harcot megelőzőt eseményekben, a mivel ez irtózatosság bűnét isten és a történelem ítélőszéke előtt, ha nem is menteni, de legalább enyhíteni lehetne.

E kérdés visszapillantást teszen szükségessé a harcot megelőzőt mozgalomra, miszerint annak természete s hordereje tisztában álljon önök előtt.

IV.

Visszapillantás a harcot megelőzőt reform-mozgalomra. - Demokratikus reformok.

A világ megszokta az utóbbi magyar szabadságharcot forradalomnak nevezni.

Bármennyi elferdítés jutott is forgásba felőlünk ellenségeink álnokságainak műhelyéből, annyit mégis köztudomásu dolognak vélek feltehetni, hogy 1848-ban volt ugyan forradalom Magyarországon, de azt nem mi magyarok, hanem a bécsi udvar csinálta. Az uralkodó-ház volt az, mely a királyi szentesítés mellett alkotmányos uton létesített törvényes állapotot fegyveres erőszakkal megtámadta; mi védelmi állást foglaltunk el a törvény mellett e támadás ellenében.

Nem azért mondom ezt, mintha személyemre nézve a forradalmi czimtől szabadkozni akarnék. Én a forradalmat a népek szent jogának tartom s vallom, de egyszersmind oly vég-eszköznek tekintem, melyhez a népeknek csak azon esetben szabad nyulniok, midőn vagy nemzeti létüknek, vagy jogaiknak s szabadságuknak akár visszaszerzésére, akár megvédésére más módjuk nincs, vagy midőn boldogságuk szabad fejlődésének valamely fenálló rendszer annyira utjában áll, hogy minden áron való eltávolítását a nemzet szent érdekei követelik.

E szempontból indulva, nyíltan bevallom, hogy én óhajtom is, akarom is a forradalmat. Könnyelműen sohasem fogok nemzetem vérével játszani; lelkiismeretes szigorúsággal számot vetek a siker kilátásaival: de ha az igazságos isten könyörűlete siker kilátásával biztató alkalmat nyújt, én, hiven osztózva a veszélyben, minden lehető el fogok követni, hogy nemzetem kezében a jogot és szabadságot visszakövetelő forradalom zászlaja fennen loboghasson. Isten is engem akként segéljen, a mint ez elhatározott szándékom és pedig szándékom azért, mert, a mint a körülmények állanak, nemzetem csak forradalom által szerezheti vissza szabadságát és függetlenségét, melytől isten és ember igazsága s jog, törvény és szerződések ellenére megfosztatott.

Ilyen a helyzet most, de 1848. tavaszán nem ilyen volt. Akkor nekünk forradalmat csinálni eszünk ágában sem volt; akkor mi csak reformokat akartunk s azokat a király szentesítése mellett alkotmányos uton keresztül is vittük.

Tévednek, a kik azt hiszik, hogy a mozgalom ama villanyos lökésből származott, melyet a váratlan februári francia forradalom⁴⁰ adott a kontinensnek.

⁴⁰ Váratlan! - 1848. januárban ült össze a francia törvényhozás. A pairek kamarája jan. 19-én adta át válaszáat a trónbeszédre Lajos Fülöp királynak, s abban ezeket mondá: »a világ békéje biztosítva van. - Felséged uralkodásának 17 éve, mely alatt hazánk végre a rend és szabadság egyesülését élvezé, nem pusztán egy phasisa forradalmainknak, egy tartós aerának kezdete az, mely örökségbe hagyja a jövő nemzedékeknek a charta feltartását, felséged uralkodásának jótéteményeit s nevének dicsőségét.« A képviselők kamarája pedig febr. 14-kén adta át válaszáat, mely e szavakkal végződött: »Az 1830-k-i charta sérthetetlen letéteményül bocsátva át általunk a jövő nemzedékekre,

Igaz, hogy az a forradalom országgyűlésen egybegyűlve találta Magyarország akkor még kiváltságos elemekből álló törvényhozását, s az is igaz, hogy a hatalmas forrongás, melyet a francia forradalom Európaszerte felkeltett, nagy mértékben hozzájárult »kapacitálni« úgy politikai elleneinket a hazában, mint ellenségeinket az udvarnál, mikép reformjavaslatainknak tovább is ellenszegülni nem lesz tanácsos; ennyi igaz; de az is igaz, hogy reformjavaslataink teljességgel nem a francia forradalom lökéséből eredtek; nem volt azokban semmi új, akár elvi, akár kiterjedési tekintetben. Czáfolhatlan bizonyága ennek az, hogy nekem, ki mint Pestmegye követe, azon reformok keresztülvitelében munkás részt vettem, mindazon reformok részint elvileg, részint még detail-okban is utasításba voltak adva küldőim által, - ez utasítás pedig még 1847. nyárszakán lett kidolgozva, tehát olyan időben, mikor a februári forradalom lehetőségéről még hónapokig a világon senki sem álmodhatott. Sőt a dolog akként áll, hogy a program, melyet az 1847-48-ki országgyűlésen keresztülvittünk, egyenesen azon reform-mozgalom eredménye, mely már 1790. óta fenállott az országban; e program alapelvei nyilvánosan megvitattatnak éveken keresztül, évekkel a februári forradalom előtt, s mi ez izgató esemény befolyása alatt semmit sem változtattunk programmunkon. Nem oly növény volt az, melyet egy rögtönös izgatottság melegágya hoz létre, hanem a nemzet fájának egészséges gyümölcse, mely a nemzeti bölcsesség s lankadatlan hazafiság genialis levegőjében bimbózott, virágzott, megtermékenyült, fejlett és megért.

Reformjaink ez eredete magában is bizonyosságot nyújt a felől, hogy azok nem szolgáltathattak okot a hatalomnak erőszakhoz nyulni ellenünk, kik békés uton a progressiv fejlődés történelmi törvényének határai közt maradtunk.

És valóban a javításokat, melyeket keresztülvittünk, két elvre lehet visszavezetni. Az egyik elv: igazság a népnek, - a másik: biztosítás az alkotmánynak.

E második jogunk volt, - az első kötelességünk.

E kötelesség azon igazságon alapszik, melyet Fortescue, Anglia lord kancellárja, négyszáz év előtt e szép mondatba foglalt össze: »a szabadságot isten ojtotta belé az ember természetébe.« Mi meghódoltunk ez igazságnak. Éreztük, hogy azt, a mi az emberiség közös öröksége, egy vagy más osztály számára kiváltság gyanánt monopolizálni árulás a természet ellen, lázadás isten ellen. Mi szerettük a szabadságot. Őseink bizonyosságot tettek e szeretet felől vérök özönével a csatatéren és a verpadon; de önfeláldozásaik közt egyről megfeledkeztek: megfeledkeztek a parancsról, hogy a ki szabad akar lenni, annak igazságosnak kell lennie. Mi elhatároztuk helyrehozni e feledést, s nyílt - nem zsugori - kézzel szolgáltatni a népnek igazságot.

Lemondtunk a nép kárával örökségül reánk szállott osztálykiváltságokról, szabadalmakról, mentességekről, s kijelentve, hogy osztozni fogunk a néppel minden közterhekben s közkötelességekben: törvénnyel hívtuk fel a népet, hogy osztozzék velünk minden közjogban, állami életünk minden áldásában, alkotmányunk minden jóvoltaiban; felhívtuk, hogy legyen szeretett és szerető testvérünk a személyes, vallási, polgári és politikai szabadság élvezetében ép oly teljesen, mint a hogy mindnyájan - királyok és koldusok, gazdagok és szegények, - testvérek vagyunk a halandóság köz-sorsában e földön s a halhatatlanság reményében a siron tul.

Ha szemügyre vesszük a progressiv haladás mértföldjelzőit az európai társadalom fejlődésének útján, akként találjuk, hogy a kevesek uralmának stadiumáról a nép uralmához átvezető hidul az egy-uralom szolgált.

biztosítani fogja számukra a legbecsebb örökséget, mely nemzeteknek juthat, a rend és szabadság szövetségét.« Ez febr. 14-kén történt s tiz nap, csak is tiz nap mulva, febr. 24-kén: chartát, királyt, monarchiát már elfujta a fergeteg. - Mennyi tanúságot nyújtanak a történelem ily mozzanatai!

A magyar nemességnek örök dicsőségére válik, hogy nálunk ez átvezető-hidra szükség nem vala. - Egy napon a magyar nemesség, mint a mesebeli Phönix, maga gyújtotta meg halálmáglyáját, s a következő napon feltámadt hamvaiból, nem többé mint osztály, hanem mint nagy szabad nemzet.

Egyenlő szabadság, egyenlő jog, egyenlő kötelesség az ország minden polgára számára, faj-, nyelv-, vallás-különbség nélkül: ez volt 1848-ki vívmányainknak első fele.

Áldom istenemet, hogy e munkában több, mint közönséges részt vennem engedtetett.

Szabadságot kérek, e vívmányok közül egyet, a jobbágyság eltörlését kissé részletesebben megismertetni. Talán érdekelni fogja ez ügy önöket, minthogy az agráriuskérdés a brit birodalomban még megoldásra vár.

Engedjék, hogy a dolog megértése végett rövid vázlatát adjam a jobbágyság (tenantry) állapotának, a minő az nálunk 1848-ig volt.

Külföldi írók, e reformunkról szólva, e kifejezést szokták használni: »emancipation of serfs.« Tiltakoznom kell e felfogás ellen. E szó alatt »serf« (melyre a magyarnak szava sincs; a »szolga« nem »serf«, hanem »servant«) oly ember értetik, ki urának földjéhez van kötve, ki szabad költözködés jogával nem bír. Ily állapot nemcsak a mi időnkben nem, de kivéve egy rövidke szakot a XVI-ik században, sohasem létezett Magyarországon, még azon sötét időkben sem, midőn a földhöz ragadt szolgaság mindenütt el volt fogadva Európában. Nálunk a földmivelő nép szabad költözködése szokásjogilag mindig fenállott, a XV-ik században pedig írott törvénnyel is megerősítettett. Európa minden országában voltak parasztlázadások; Németországban a legirtózatosabbak, Franciaországban a legszámosabbak; voltak Angliában, Skóciában is: Magyarországon a legkevesebb fordult elő, általános voltaképpen csak egy volt, a XVI-ik század elején. Akkoron a bőszi boszu első hevében a szabad költözködés egy kis időre felfüggesztetett, de alig hogy lecsillapodott a vak szenvedély, a felfüggesztett szabadság újra helyreállítatott, a törvényhozók pedig, többnyire földesurak, s mindannyian kiváltságos osztálybeliek, bünbánó vallomást iktattak törvénybe, kimondván, hogy »soha semmi sem ártott többet az országnak, mint a földmivelő nép elnyomtatása, melynek panaszos kiáltása folyvást vádlólag száll fel az ur színe elé« (jugiter ascendit in conspectum Domini).

Egy másik nevezetes tény az, hogy a magyar jog a földet soha sem tekintette oly abszolút magán-tulajdonnak, mint az ingó vagyont. Az ország földje nem pusztán oly terület mely jövedelmet nyújt, hanem oly terület, melyen a nemzetnek élnie kell. Ez minden időben alapelv volt a magyar jogban. Ez elv következtében a földbirtokosok tetszésük szerint csak majorságaikat használhatták, vagyis azon földet, melyen nép nem lakott, melyből a nép nem élt; azon földből ellenben, melyen a nép élt, csak a föld hasznának egy részéhez volt joga pénzben, munkában, természetben a földesurnak, - de kivéve a törvény által szigorúan körülírt kevés esetet, s akkor sem önkényileg, hanem bírói eljárással, a földmivest nem mozdíthatta el a földről, melynek műveléséből élt, s még e ritka esetben is mást tartozott helyébe telepíteni, a földet magát sohasem sajátíthatta el a saját használatára, miként itt önöknél teheti,⁴¹ még azon esetben sem, ha a földmives-család kihalt, nemcsak hogy a földet el nem sajátíthatta, de még az u. n. »urbér«-t, vagyis a jobbágy (földmives) által kiszolgáltatandó javadalmakat sem emelhetette fel, mert ezek törvény által voltak változhatlanul meghatározva.

⁴¹ 1811-1820 között magán a Sutherland birtokon, északi Skóciában Stafford marquisnő tizenötezer embert üzetett el, falvaikat elpusztította s földeiket legelőkké alakította, mivelhogy a juh jobban fizet, mint az ember. Olyan esetek is vannak, hogy az embernek helyet kellett adnia az őz számára, mert a földesur jobban szerette birtokát vadaskertnek.

Nálunk a jobbágy-nép (tenantry) helyzete következőleg volt törvénnyel megállapítva:

Egy-egy egésztelkes gazdának (vidéki külömbség szerint) joga volt 16-40 hold szántóföldre, 6-22 hold rétre, 4-22 hold legelőre. Egy ily 26-tól 84 holdig terjedő telektől a jobbágy tartozott földesurának évenként (egy u. n. hosszú fuvar is beleértve) 54 napot marhával dolgozni (egy-egy napi marhas munkáért két napi gyalog munka számíttatván), kilenczedet adni szántóföldjei terméséből (még pedig nem a tiszta haszonból, hanem a nyers termésből), s egy forint füstpénzt fizetni. Fractionált telkeknél e járandóságok is arány szerint fractionálva voltak.

Ez, a mint látják önök, egészen különbözik az angol bérrendszertől, mely mind időre, mind bérre nézve alkutól függ a földbirtokos s a tőkéjét haszon reményében földmivelésbe fektető bérlő között.

A nálunk fenállott jobbágyrendszert a nemzetgazdaszat kényszermunka járadék-rendszerének (system of compulsory labor rent) nevezi. Az önök rendszere kereskedelmi természetű; a magyar feudális eredetű s ép azért a kettő nem is jöhet hasonlítás alá. De tekintve a jobbágy elmozdíthatlanságát, talán lehetnek, kik a nálunk divatozott rendszert a volt francia s még mindig fennálló olasz »feles« (metayer) s az irlandi »cottier« és »conacre« rendszernél előnyösebbnek tarthatják. Azonban akármi legyen is ez: mi, tekintetbe véve először nemzetgazdasági szempontból azt, hogy az ország termőföldje legnagyobb részének ily szolgálatokkal való terhelése az okszerű földmivelést teljesen lehetetlenné teszi, mind a két félre nézve káros, tehát az ország közjólétének érdekeivel ellenkezik; tekintetbe véve másodszor jogi szempontból azt, hogy a földesur tulajdonát nem a nép kezén levő föld maga, hanem csak a törvény által megszabott járandóságok képezték; s tekintetbe véve harmadszor igazság és politika szempontjából azt, hogy a népnek szabadsággal tartozunk, a szabadság fogalmához kötött polgári és politikai jogok gyakorlása pedig a jobbágysági függéssel, a jobbágysági kötelezettségekkel összeférhetlen: e tekintetek által vezéreltetve, elhatároztuk, hogy a jobbágynép millióit a közös haza azon földjének szabad birtokosává tesszük, a melyet mivelt, a melyen élt.

De midőn e szerint a népnek igazságot szolgáltatunk, - a földesurak iránt sem akartunk igazságtalanok lenni. Tiszteletben tartottuk a tulajdon elvét, mely kártalanítást parancsolt, - s a kisajátítási elvet alkalmaztuk. Felbecsültettük azt, a mi a földesur törvényes tulajdonát képezte, t. i. az urbéri javadalmakat, a felbecsülés alapjául nem a terhet vevén, melyet a javadalmakat kiszolgáltatók viseltek, hanem a hasznat, mely abból az illető földesurakra valósággal hármlott; ezt a hasznat tőkésítettük s a tőke erejéig az illető földesuraknak kamatozó s fokozatosan törlesztendő államkötelezetvényeket adtunk, ezeket valóságos államadósságnak nyilvánítottuk, s kifizetését első sorban a kincstári fekvő javakkal, ezek elégtelensége esetére pedig az ország minden egyéb jövedelmeivel is biztosítottuk.⁴²

Áldott legyen a napnak emléke, melyen kötelességünket hazánk népe iránt ekként teljesítettünk, tartozásunkat ekként lerónunk megengedtetett. Nem sokallom a szenvedéseket, melyek életemnek osztályrészül jutottak: gazdagon ki vannak egyenlítve e napnak emléke által.

Mert hát ama hatalom, melynek kétszázezer orosz szuronyra való szüksége, hogy felemelkedjék a porból, hová őt isten igazsága halálíg sértett nemzetem hős karjai által sujtotta, - ama hatalom összetiport minden jogot, minden törvényt, minden szabadságot, jobb sorsra érdemes szerencsétlen hazámban: de a nép javára intézett törekvéseinknek ezen egy ágazatához még ő

⁴² Jól esik lelkemnek jegyzékbe tehetni, hogy valahányszor s a világ akármely részében az 1848-iki országgyűlés ez intézkedését felemlítettem, hallgatóim mindig és mindenütt hangos tetszésnyilvánításokba törtek ki s áldást rebegtek a magyar névre. Mégis csak nagy és szent dolog az, a minek felemlítése az emberiség szívének hurjait ekként rezgésbe hozza!

sem mert, még ő sem merhetett hozzányulni, bár bitor hatalmának a jezsuitismusban támaszt keresve (a mi az egy II. József kivételével, házának állandó jellemvonásaikoz tartozik) annyit mégis merénylett, hogy az 1855-iki concordatummal más alakban, de teljes mértékben újra nyakába vetette a népnek a papi tizedet, melyet mi a jobbágyi szolgáltatokkal és fizetésekkel együtt szintugy eltörlöttünk, még pedig (dicsőségeül legyen említve) a hazafias magyar egyházi rend saját indítványára, mely a papi-tizedről minden kárpótlás nélkül önként lemondott.

Ezt a terhet a nép újra kénytelen viselni, de jobbágy lenni megszűnt. Magyar-, Horvát-, Szlavon-országok és Erdély földmivelő-népe, faj-, nyelv-, vallás-külömbőség nélkül ma is szabad birtokos (free holder); mintegy két millió család, körülbelül tízmillió emberi lény élvezi a szabad földbirtok megbecsülhetlen magánáldását, és élvezni fogja, a mig az a föld áll s ő azon földet lakja; bármi viszontagság rejlik is a jövődő homályában, ez áldást tőle semmi önkény, semmi erőszak el nem veheti. Sőt azt is mondhatom, hogy e vívmányunk áldásai nem maradtak saját határainkra szorítva. Az általunk adott példa ellenállhatlan ereje kihatott Csehországra, Galicziára s a határos osztrák tartományokra, s még azon emancipationális mozgalomra sem volt befolyás nélkül, mely Oroszországban kezdőfélben van.

Ha a magyar szabadságharczot forradalomnak lehetne nevezni, azt mondanám, hogy nem egy győzelmes forradalomra utalhatnék, mely nem dicsekhetik ily fontos maradandó eredménnyel, mint a minőt a mienk, bukásunk daczára, hátrahagyott.

Azt gondolom, uraim, a tények ez egyszerű előadása meg fogta önöket győzni, hogy reformjaink ez ágazataiban még a legállokabb casuistica sem találhat semmi olyasnak még csak árnyékára sem, a mivel a bécsi udvar által ellenünk alkalmazott erőszak istentelenségét palástolgatni lehetne.

Ezt nem is merik tenni, hanem tesznek mást: el akarják orozni nemzetem becsületét, mely e vívmányokhoz kötve van; el akarják foglalni maguk számára a hála és ragaszkodás érzetét, melylyel a nép e vívmányokért a hazának tartozik s melyből akaratot és határozottságot merit nem tünni, hogy idegen hatalom bitoroljon önkényuralmat a magyar haza felett, melynek annyi hálával tartozik.

Még csak e napokban is láttam angol könyvet, - angol könyvet! uraim! melyben a jobbágyság felszabadítása s a nemesség adómentességének eltörlése szemtelen hazugsággal a császári kegynek tulajdonittatik, s azon győzelem eredményeül magasztaltatik, melyet Austria orosz fegyverekkel vivott ki Magyarország felett.

Szomorú dolog, hogy az osztrák álnokság még itt a szabad Angliában is ily bérencz-tollra talál.

A személyemre szólt rágalmon tultehetem magamat hallgatagon, de midőn nemzetem becsülete ekként megtámadtatik, a történelem így meghamisittatik s a legundokabb bűn így érdemmé mázoltatik: nem teljesíteném a becsületes ember kötelességét, ha ez álnokságra az alávaló hazugság bélyegét nyilvánosan reá sütni elmulasztanám.

V.

Az alkotmány biztosítására hozott törvények.

Mondottam, hogy 1848-ban valóított programmunk másik részét az alkotmány biztosítása képezte; s hogy ehhez kétségbevonhatlan jogunk volt.

E jog bebizonyítása végett elég lesz Magyarországnak történelmi s törvényes állását az európai államrendszerben röviden megállapitanom.

Magyarország első megalkotása óta a IX-ik században, mindig szabad és független állam volt.

A Habsburg-ház a XVI-ik században került a magyar királyi székre. Közel a XVII-ik század végeig mint választott királyok uralkodtak. Ekkor a trónöröklési jog a fiu-ágra szorítva elfogadtatott s a XVIII-ik század második tizedében a női ágra is kiterjesztetett ugyanazon örökösödési rend szerint, melyet a dynastiának »*pragmatica sanctio*«⁴³ néven ismeretes háziszabálya a Habsburg-ház u. n. örökös tartományainak birtoklását illetőleg megállapított.

De mindez Magyarország szabad és független államiságán jogilag és törvényileg a legkevesebbet sem változtatott.

A nélkül, hogy az ünnepélyes diplomáciai biztosításokat s a Habsburg-házbeli királyok koronázási okleveleit és esküit idéznem kellene, Magyarország e törvényes állásának bebizonyítására elég lesz egyik alaptörvényünk szavaira hivatkoznom, mely 1790-ben, tehát (a mire figyelmet kérek) 67 évvel a nő-ági örökösödés elfogadása után II. Leopold király ünnepélyes szentesítése mellett hozatott.

E törvényben, minden félremagyarázhatást kizáró szabatsósággal, a következő nyilatkozat foglaltatik:

»Ámbár a felséges austriai ház nő-ágának Magyarországra s kapcsolt részeire az 1723-iki I. és II. t.-czikkel megállapított örökösödése ugyanazon fejedelmet illeti, a kit a többi ugy Németországban, mint azonkívül fekvő s a megállapított öröklési rend szerint elválaszthatlanul birtoklandó többi országokban és tartományokban illet: Magyarország mindazáltal kapcsolt részeivel egyetemben szabad és egész kormányzati alakzatára nézve (minden kormányzékeit is beleértve) független ország, azaz semmi más nemzetnek vagy országnak lekötvén nincs (obnoxium), hanem saját önálló léttel (consistentiam) és alkotmányával bir, következésképen ugy ő Felsége, mint örökösei által saját törvényeivel és szokásaival, nem pedig a többi tartományok módja szerint országlandó és kormányzandó.«

Nem gondolom, hogy az önálló, szabad, független államiságot tisztábban kifejezni lehetne, mint a miként azt Magyarországra nézve e törvény kifejezi.

És megjegyeztetni kérem, hogy e törvény tartalma nem valamely új vivmány, hanem egyszerűen egy szerződésileg megállapított, diplomaticailag megerősített kétségtelen történelmi tény constataciója. Ép azért e törvény nem is mondja, hogy »a király megegyezik, hogy ez így legyen«, miként ez új intézvények behozatalánál szokásban van, hanem bevezetésül annyit mond, hogy »a király elismeri, hogy ez így van«, és ez elismerés folytán kötelezettséget vállal, hogy mind maga, mind a királyságban utána következő minden örökösei Magyarországot szabad és független államnak tartoznak is, fogják is tekinteni, s nem többi tartományaik módjára, hanem csak saját törvényei és szokásai szerint tartoznak is, fogják is kormányozni.

Mínthogy a trónörökösödés törvény által lett behozva, nem szenved kétséget, hogy az örökösödéshez kötött kötelezettségek ipso facto az örökösökre is kiterjednek, azonban figyelmeztetni kívántam önöket, hogy e kiterjedése a kötelezettségeknek minden következő örökösökre e törvényben még világosan is említve van. Figyelmet érdemel ez azért, mert ama fiatal császár, ki most Magyarország felett hatalmaskodik, palota-forradalom által jutott a hatalom birtokába. A dynastia tagjai elmozdították az uralkodót, s helyébe Ferencz Józsefet tették, kit, az örökösödés megállapított rendje szerint, az uralkodás még az uralkodó halála esetén sem illetett volna; tették pedig ezt azért, miszerint Magyarország függetlenségének felforgatásánál

⁴³ Lásd a fejezet végén az első számú jegyzetet a »*pragmatica sanctio*«-ról.

jog, igazság s józan ész ellenére azon ürügyre hivatkozhatnak, hogy Ferencz József még nem esküdött meg a magyar törvények megtartására, azokat tehát megtartani nem is tartozik.

Az ember lelke elszomorodik, látva, hogy minő észficzamlásokhoz folyamodnak a zsarnokok, tetteik palástolása végett.

Magyarország az 1723-iki törvényekben kétoldalú szerződést kötött a néhai Habsburgok nő-ági ivadékaival, ezeknek öröklési jogot adományozott a magyar királyi trónusra, de adományához feltételül kötötte, hogy Magyarország önállását, szabadságát, függetlenségét tiszteletben tartásák, s az országot sem önkényleg, sem többi tartományaik módjára, hanem saját alkotmánya szerint, saját törvényeivel kormányozzák. Ezt a kikötést a dynastia elfogadta. Ez volt a magyar királyi szék alku szerint megállapított ára. Önökre bizom megmondani, hogy mi név illeti meg azt, a ki az árt meg nem fizeti és a portékát mégis megtartja.

Ha a néhai Habsburgok nő-ági utódjai a nemzet által kikötött s általuk elfogadott feltételeket féktelen uralmi vágyaikkal vagy akár valódi, akár képzelt családi érdekeikkel összhangzóknak nem gondolják, ebből nem az következik, hogy a feltételeket megszeghessék, hanem az, hogy a feltételeken adományozott uralkodásról mondjanak le. A ki az adományhoz kötött feltételt megszegi, elveszti igényeit az adományhoz. A királyság nem cél, hanem intézmény (institutio) az államban. Királynak lehet helye az állam élén, de nem az állam ellenében. A magyar korona nem zsákmány, nem is az égből pottyant az osztrák fejedelmi család ölébe: azt neki a nemzet adta, de feltételek alatt adta, s feltételeit törvénybe iktatta. »Lex supra regem« s nem »rex supra legem«. Ismerik önök ez axiomát saját állam-okmányaikból.

A törvény, melynek szavait idéztem, oly világosan szemök elé állítja önöknek Magyarország törvényes állását az európai nemzet-családban, miként minden további fejtegetés nélkül érteni fogják, hogy ámbár az osztrák-házi magyar királyok azon országok és tartományok felett is uralkodtak, melyek ma ausztriai császárságnak neveztetnek, de azért Magyarország sem az osztrák birodalomhoz nem tartozott, sem annak alkotó részét nem képezte, hanem úgy jogilag, mint tényleg is, külön politikai léttel, külön alkotmánnyal, külön törvényekkel, külön kormányval bíró, önálló, független, külön állam volt. Mi Ausztria irányában tökéletesen azon helyzetben voltunk, a melyben Anglia és Irland volt Hannovera irányában a négy György és IV. Vilmos alatt. Valamint önöknél a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazájuk és Hannovera között, úgy mi nálunk is a fejedelem egysége volt az egyedüli kapocs hazánk és Ausztria közt.

Ilyen volt Magyarország törvényes helyzete a dynastia s az osztrák birodalom irányában.

És Magyarországnak e külön független állami léte alkotórészét képezi az európai közjognak s különösen Anglia által ünnepélyesen el van ismerve. Midőn a múlt század elején Magyarország nemzeti jogainak megvédése végett amaz ismeretes »recrudescunt antiqua gentis Hungarae vulnera« kiáltással az osztrák-ház ellen fegyverhez nyult, Anglia volt az, mely Magyarország és Ausztria mint független háborus felek közt békét közvetített. Midőn 1792-ben a Franciaország elleni nagy szövetség alkudozás alatt volt, Anglia különös fontosságot helyezett azon megkülönböztetésre, hogy Ferencz császár a szövetségi kötést nemcsak mint császár, hanem különösen mint Magyarország királya is írja alá. Minden európai nagy tárgyalásoknál (transactions) az utóbbi három század alatt, különösen pedig a török hatalommal folytatott különböző alkudozásoknál Magyarország mint független állam traktáltatott, ámbár az osztrák dynastia uralkodása alatt állott. Az osztrák császárságnak e század elején történt megalkotásánál világosan kijelentetett, hogy Magyarország az osztrák birodalomhoz nem tartozik s Magyarországnak e külön politikai léte a német confoederatio felállítása alkalmából a bécsi congressus által is elismertetett.

Magyarország jogához a független állami létre sem törvény, sem történelem, sem szerződések, sem európai közjog szempontjából a kétségnek még csak árnyéka sem fér.

Azonban 1848-ig háromszázhuszonkét év folyt le azon szerencsétlen nap óta, hogy az osztrák fejedelmi ház Magyarország királyi székére helyeztetett, s ezen egész hosszú időszakon át Magyarország történelme nem egyéb, mint örökös védekezés, örökös küzdelem történelme az osztrák dynastia azon örökös törekvése ellen, hogy Magyarországot önállásától, szabadságától, függetlenségétől ép úgy megfosztssa, mint a miként többi országait és tartományait megfosztotta s az összes birodalom központositott egységébe beleolvassza. E változó szerencsével folytatott hosszú küzdelem alatt Magyarország függetlensége s alkotmánya jogilag ugyan mindig fenállott, de gyakorlatilag az osztrák család kezei közt egy megszakgatott papirrongygyá vált, s erkölcsi és szellemi emelkedésében, anyagi kifejlődésében mesterségesen megakasztott szép hazám, melyet isten a jólét annyi forrásával megáldott, a szenvedések, a hátramaradás, a tespedés, a nyomorúság honává lett.

Nem akarom, de nem is szükség önöket a magyar jog és osztrák önkény közt több mint három századon át folytatott e küzdelemnek történelmével fárasztani. Be vannak azok irva Európa évkönyveibe s a mivelt angol közönség előtt saját államokmányaiból is eléggé ismeretesek. Csak annyit akarok megjegyezni, hogy őseink, hol tapintatosan felhasználva minden kedvező alkalmat, békés uton, hol fegyverrel is visszaszerezték ugyan hazánk törvényes jogainak ünnepélyes elismerését, de sem ez elismerésnek újra meg újra törvénybeiktatása, sem a királyok esküi s koronázási diplomái, sem a szabadságharczokra következett s külhatalmak s népek által is megerősített alku-kötések sikeres biztosításnak nem mutatkoztak, - mintha csak Milton sátánjának rettenetes mondata: »g o n o s z s á g ! n e k e m t e l é g y a j ó « (evil be thou my good) volt volna a jelszó: a bécsi udvar tanácsaiban a korlátlan uralmi s beolvasztási törekvés mindig megújult, törvényre törvényt sértés, adott szóra szószegés, esküre esküszegés, alkukötésre új meg új erőszak, új meg új támadás következett, úgy, hogy Magyarország utóbbi három százados történelme egy folytonos tényleges illusztráció H o r m a y r -nek, a bécsi udvar volt titkos levéltárnokának ama nyilatkozatához, hogy »a Habsburg-ház hatalma, a mióta csak neve előfordul, minden alkotmánynak, minden törvényes és történelmi közjognak örökös és halálos ellensége volt.«⁴⁴

Ily tanulsággal állott előttünk a történelem s ily helyzetben találta Magyarországot a forrongás, mely 1848-ban Európát megrázkódtatá.

Nem voltunk volna méltók a h a z a f i nevére, ha a viszonyok kedvezését elhagytuk volna röppenni a nélkül, hogy hazánk önálló, független állami életének s alkotmányos szabadságának biztosításáról gondoskodnánk.

Kettő közt kellett választanunk: vagy megszűntnek tekinteni a kétoldalu szerződést hazánk s az osztrák-ház között, minthogy azt ez utóbbi folyvást megszegte, - gyakorlati alkalmazást adni azon természeti jognak, melynek önök halhatatlan emlékü minisztere Canning György e szavakkal adott kifejezést: »minden nemzetnek kizárólagos joga van maga felett rendelkezni, s kormányt és kormányformát tetszése szerint választani« és e joggal élve azt tennünk az osztrák-házzal, a mit önök tettek a Stuart-házzal a XVII. század vége felé, - - vagy pedig loyális hűséggel fentartani és teljesíteni a kötelezettséget, melyet őseink az osztrák fejedelmi ház iránt elvállaltak, de biztosításokról gondoskodni, hogy ez uralkodóház is megtartsa és teljesítse kötelezettségeit, melyek uralkodásának szerződésileg kikötött feltételét képezték.

⁴⁴ »Das Haus Habsburg, eine Macht, die seit ihr Name zum ersten Male genannt worden, die Erb- und Erzfeindin aller Verfassungen, aller auch gesetzlichen und geschichtlichen öffentlichen Rechte gewesen ist - -« (Anemonen, II. köt. 157. lap.)

E vagylagosság (alternativa) közül az elsőre utalt a háromszázados tapasztalás: arra biztattak az európai viszonyok, s a mindenfelől szorongatott bécsi udvar gyámoltalan helyzete. De mi magyarok, loyálisak a hibáig, mi a másodikat választottuk, sőt a magyar nemzet annyira ment a nagylelkűségben, hogy daczára az általános izgatottságnak, sem a törvényhozás termeiben, sem a népies tüntetéseknél s a közvélemény nyilatkozataiban egyetlen szó, de csak egyetlen szó sem fordult elő, mely oda volt volna irányozva, hogy a korona törvényes előjogai csak egy hajszálnyira is megcsorbítottassanak. Minden, a mit akartunk, abban állott, hogy a magyar alkotmány nem egy meg-megszakgatott papír-rongy, hanem valóság legyen, s hogy ősi államjogaink, melyek az osztrák-ház uralkodásának szerződésileg kikötött feltételeit képezték, oly biztosítékokkal legyenek körülvéve, melyek hazánkat mind a kényuralmi irány, mind az osztrák birodalomba való beolvasztás vagy azzal leendő egyesítés ellen biztonságba helyezhetik.

Nekem, uraim, a hazafiui kötelesség erős érzete ez eseményeknél több mint közönséges munkarészt juttatott, - engedjék tehát, hogy elmondjam: mik voltak a tekintetek, melyek engem működésben vezéreltek.

Számot vetve a történelem tanulságaival, tisztán állott előttem, hogy miután őseink - fájdalom! - oly dynastiát helyeztek a magyar királyi székre, hogy az, a ki Magyarországon uralkodik, nemcsak magyar király, hanem egyszersmind osztrák császár is: nekünk két irány ellen kell védekeznünk, t. i. az absolutisticus irány ellen, mely alkotmányos életünket fenyegeti, - s az osztrák-ház uralkodása alatti minden országok és tartományok egységesítésének iránya ellen, mely nemcsak alkotmányos életünket, de a mi még ennél is több: Magyarország állami létét is fenyegeti, s az elsőnél (az absolutisticus iránynál) annyiban veszedelmesebb, a mennyiben még akkor is fenmaradhat, ha az absolutisticus irány akár megszűnik, akár tehetetlenné válik.

A mi a kényuralmi irányt illeti: igaz ugyan, hogy a terjeszkedési ösztön minden hatalomnak természetében fekszik, az pedig világra kiáltó történelmi tény, hogy nincs, sőt merem mondani, hogy sohasem volt uralkodó-ház a világon, melynek a korlátlan uralmi vágy annyira vérében volt volna, mint az osztrák háznak. Másoknál lehet egyéni hajlam, lehet hagyományos politika, lehet rendszer - az osztrák háznál mindennél több: természet, családi jellemvonás, mely, mint a »vastag ajak«, nemzedékről nemzedékre örökbe száll. Lehet, hogy a körülmények ellenállhatlan nyomása alatt alakot változtat, álarcot ölt: de az álarc alatt is ott ólálkodik, a szenteskedés palástja alatt is fegyvert markol, lesben áll, alkalmat les, hogy az »alkotmányos szabadságot«, melynek még csak nevét is kiolthatlan dühvel gyűlöli,⁴⁵ meg-rohanhassa. »Erz- und Erbfeindin aller Verfassungen«, mint H o r m a y r mondja. Legyen betegség, legyen következetes akarat: vérében van.

Azonban én mégis azt gondoltam, hogy ez, mint minden más (bár természetté vált) tulajdonság nagy részben az alkalomtól, a szokástól függ. Olyan, mint az iszákosság; a hajlam a vérben lehet, de természetté szokás által fejlődik.

A tény pedig az volt, hogy az osztrák-ház századok folytában az austriai tartományokat egyenként, egymásután alkotmányos szabadságukból kivetköztette, ott tehát korlátlan hatalommal uralkodott, ugyszólván absolutisticus levegőben született, növekedett s ez az absolutisticus hajlamot bennük természetté fejlesztette.

⁴⁵ Fel van jegyezve az udvari emlék-iratokban, hogy 1822. februárban Ferencz császár-király makacs köhögésben szenvedvén, orvosa Stift báró azt találta mondani, hogy ez őt nem aggasztja, mert ismeri a császár »constitutio«-ját, - »es geht doch nichts über eine gute Constitution.« Mire a császár e szavakba tört ki: »Sie Stift! dies Wort lassen Sie mich nicht mehr hören. Mondja ön: dauerhafte Natur, vagy - isten neki! - gute Complexion, hanem constitutió-t ne emlitsen! Es gibt gar keine gute Constitution! Ich habe keine Constitution! Und werde nie eine haben!« - Ferencz császár-király ez őszinte bizalmas szavaival családja történelmét mondta el. Vörökben van.

Én tehát azt gondoltam, hogy ha az austriai tartományok alkotmányos szabadságukat visszanyernék, ha az uralkodók alkotmányos levegőt szívnának, ha az alkotmányos életet nemcsak uralmi vágyaiknak hizelgő szolga-lelkű környezetük epés szemüvegén át, hanem a mindennapi élet napvilágában szemlélnék: lehet, hogy az absolutisticus irányból kiszoknának.

E nézet által vezéreltetve, én, mint Pestmegye követe, emlékeztettem hazám törvényhozóit, miként nemzetünk háromszáz éven át legjobb erélyét, gyakran legjobb vérére arra volt kénytelen pazarolni, hogy alkotmányunkat az örökösen megújuló megrohanások, nyirbálások, aláadások ellen védelmezgesse s csorbáit tatarozgassa, a helyett, hogy egész igyekezetét a haladásnak, civilizációnak s közjólétnek előmozdítására fordíthatná. Figyelmeztettem, hogy e szerencsétlenség egyik, talán legfőbb átokforrása abban fekszik, hogy az osztrák birodalom tartományai alkotmányos szabadságuktól megfosztatván, az absolutisticus osztrák korona folyvást oly irányzatokat sugall, melyek az ugyanazon főt körítő alkotmányos magyar koronának ellenségei. Ha tehát meg akarunk ez absolutisticus irány átkától szabadulni, szükség, hogy egy idősb testvér gyámolító kezét nyujtsuk ki az osztrák birodalom elnyomott népei felé, s nemzetünk összes tekintélyével emelve szót érdekükben a trónushoz, nekik alkotmányos szabadságuk visszaszerzésében segítségükre legyünk s ez által a közös uralkodó fejét körítő két korona közt az irány-összhangzást alkotmányos irányban helyreállítsuk.

Engem e fellépésre nem a népförrognás befolyása, hanem a higgadt megfontolás vezetett, s a kötelesség-érzet és a loyális. Akkor még Magyarország is s az egész osztrák birodalom is egészen nyugodt volt; Milano, Velence még nem kelt fel; Bécs, Prága néma volt. Azonban a magyar országgyűlésen mondott e szavaimat az események rohamos folyama csakhamar tettekké változtatta. Metternich a magyar országgyűlés felosztatásán törte fejét, s ígéretet tőn magának, hogy engem e beszédemért keservesen meglakoltat. De a koczka másfelé fordult. A bécsi nép e beszédem hangzatára ocsudott fel a szolgaságnak hosszú ájultságából; e beszédemmel kezében rázta le lánczait, alkotmány-ígéretet csikart ki a császári családtól, a dynastia iránt loyális maradt, miként én voltam beszédemben: de Metternich-et elkergette, ki szökésben keresett menedéket.

E forradalomnál Bach játszta a vezérszerepet, az a tulajdon Bach, ki most Ferencz József császár első minisztere s kit ez most »kedves« báró Bach-nak szólít. Az osztrák-ház mindig különös előszeretettel viseltetett az apostaták iránt. A hajdan ultraradicális Bach most ultraabsolutista; hypocrita mindig.

Azonban bármi történik is Austriában, az legfőlebb csak az absolutisticus irányt dönthette meg, de Magyarország alkotmányos önállásának s állami függetlenségének biztosítékot nem nyújthatott; még ha Austriában az absolutisticus irányt alkotmányos irány váltaná is fel s ez irányváltozás visszaesésnek nem volna is kitéve, ez a helyzeten csak annyit változtathatna, hogy az osztrák császári korona nem absolutisticus irányban törekednék az alkotmányos magyar királyi koronát magába olvasztani, vagy magának alárendelni; - de a beolvasztásra vagy alárendelésre törekvést nem szüntetné meg.

Már pedig (bocsássanak meg ez ismétlésért) »Magyarországnak szabad és egész kormányzati alakzatára független országnak kellett lenni jog és szerződés szerint, mely semmi más népnek vagy nemzetnek nincs lekötve, hanem saját nemzeti léttel, saját alkotmánnyal bír s nem az osztrák tartományok módjára, legyenek bár azok akár jól, akár rosszul, akár kényurilag, akár alkotmányosan kormányozva: hanem saját alkotmányunkkal, saját törvényeinkkel kormányzandó.«

Ez volt a mi jogunk az osztrák ház és birodalom irányában; ez volt az osztrák-ház kötelessége irányunkban. E jog épségének, e kötelesség teljesítésének biztosításáról kellett gondoskodnunk. Arról kellett gondoskodnunk, hogy Magyarország, mint független ország,

az államiság functióinak egész körében minden idegen avatkozástól menten, függetlenül kormányoztassék.

És én számot vetve a történelemmel, azon kérdést intéztem magamhoz, vajjon őseink e jogok megóvása körül annyira kimerítették-e már a minden lehető biztosítékok kísérletét, hogy számunkra más, mint vagy a gyáva lemondás, vagy az önérzetes népek »ultima ratio«-ja, a forradalom, fenn nem maradt?

És én úgy találtam, hogy a törvényes biztosítékok békés kísérlete még kimerítve nincs.

Először is őseink a biztosítékokat hazánk függetlenségének újra meg újra törvénybe-iktatásában, diplomákban, királyi esküben, alkukötésekben, s nem intézvényekben (instituiókban) keresték. Volt ugyan municipalis intézvényünk; megbecsülhetlen kincs! melyet - és nagyon méltán - az alkotmányosság védbástyájának lehet és szoktunk nevezni. Ennek köszönhattuk, hogy az absolutisticus irány hazánkban, daczára minden erőszaknak, soha állandóan gyökeret nem verhetett. Ép ezért én ez intézvényt minden kigondolható körülmények közt fentartandónak vallom. E nélkül csak statuarius szabadság lehet, de intézvényes nem. Pedig amaz csak mechanismus, mely az irott paragrafusok keretében önfejlődési képességgel nem bír. Organismus, mely él s élve fejlődik: csak az intézvényes szabadság lehet. Akárminő legyen bár a kormányforma, még ha parlamentáris, még ha republikánus is: a központi hatalomnak mindig municipális intézvények által kell mérsékeltetni, különben centralisatióvá fajul, a mi, akár mi neve legyen is a kormányformának, nem egyéb, mint vagy rideg vagy álcázott absolutismus. Mi hát végetlen hálával tartoztunk ugyan őseinknek, hogy az alkotmányosság e nagy kincsét, a municipális intézvényt fentartották, ez biztosíték volt s a jövőben is lehetendett az ellen, hogy a központi hatalom lefelé kényurrá ne lehessen, de azt nem biztosithatta, hogy a kormány maga felfelé idegen befolyástól, idegen avatkozástól függővé ne legyen, azt nem biztosithatta, hogy a magyar királyi kormány az osztrák császári politika vontató-kötelésére ne kerüljön. Szóval: védbástyája lehetett az örökké ostromlott alkotmányosságnak, de azt nem eszközölhette, hogy az országnak mind alkotmányossága, mind függetlensége felülről örökös ostromlásoknak kitéve ne legyen. Annál kevésbé eszközölhette, mert az ország kormányzata collegialis kormányzások útján kezeltetett s ily szerkezet mellett a felelősség elve gyakorlati értékkel nem bír. Nem volt kormány, mely személyes felelősségének érzetéből erőt s bátorságot merítsen: a bécsi nyomásnak ellentállani. Az ország alkotmányát s függetlenségét sértő tettek, rendeletek s mulasztások miatt semmi egyes személy vád alá nem helyeztethetvén, a védekezésre más mód nem volt, mint az, hogy a törvényhatóságok panaszos felirásokat intéztek a kormányzásokhoz vagy a királyhoz s orvoslatot nem nyerve, a sérelmeket országgyűlésre feljegyezték, az országgyűlés pedig magáévá tévén a sérelmet, felterjesztést intézett ép ahhoz a koronához, melynek nevében és tekintélyével az osztrák császári kény Magyarországon büntetlenül garázdálkodott. Az országgyűlések legtöbb idejüket s legjobb erejüket a sérelmek orvosoltatására voltak kénytelenek elvesztegetni. Szomorú kénytelenség volt, de kénytelenség, mert a törvények szentségének védelmére a bécsi kény s avatkozás ellen más mód nem volt, mivel nem lévén felelős parlamenti kormányunk, az ország független alkotmányos kormányzata csak papiroson s nem a felelősség elvére alapított intézvényekkel volt biztosítva. Ez volt a mult idők egyik mulasztása, melyet pótolnunk lehetett s mert lehetett, pótolnunk kellett.

A másik mulasztás az volt, hogy az alkotmányos jogok csak a kiváltságos osztályokra voltak szorítva. A nép nem érdeklődhetett a közjogok iránt, melyeknek nem volt részese; szerette ugyan a hazát, melyben élt, s ha fegyverre került a dolog a »nem ellen«, hősiekszámmal sorakozott a »magyar hazá«-nak az »urak« által fennen lobogtatott zászlója körül, kivált ha a harcz a lelkiismeret szabadságának kérdésével is kapcsolatban volt: de abban a mindennapi örállásban, abban a soha nem szünetelő tusában, melyet a kiváltságos osztályok a

bécsi hatalom ellen annyi dicsőséggel folytattak, az alkotmányból kirekesztett népnek még csak módja sem volt résztvenni, s e téren a kiváltságos osztályok még csak rokonszenvre sem számíthattak volna a népnél, melylyel jogaikat meg nem osztották s melynek terheiben nem osztottak. Sőt, mert a nép azon terheket érezte legfolytonosabban, melyek a jobbágysági viszonyhoz voltak kötve, s mert az »ur«, ki őt e terhekkal zaklatta, közvetlenül szeme előtt, az országot zaklató »hatalom« pedig beláthatatlan távolban volt, s még az országos adók s közterhek ódiума is az »urakra« hárult, mert az »urak« vetették ki, az »urak« hajtották be: még az is megtörténhetett, hogy a bécsi hatalom egy szavával a népet a legistentelenebb modorban az aristokratia ellen fordíthatja, miként ezt Galicziában tenni nem iszonyodott.

E tekintetek voltak azok, uraim, melyek engem arról győztek meg, hogy akkor még nem volt szükségünk hazánk alkotmányának s függetlenségének megóvása végett forradalomhoz folyamodni, mert a dynastia iránti hűség és lojalitás terén még voltak oly biztosítékok, melyeket őseink még meg nem kísérlettek.

E biztosítékokra nézve következőkben állapotunk meg:

Először is, miként már említém, bevettük az ország egész keresztény lakosságát teljes jog-egyenlőséggel, faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül az alkotmány sánczaiba. Az ország alkotmányának épületét a kiváltságok homok-talajáról a democratia rendíthetlen szikla-alapjára helyeztük át. A karok és rendek országgyűlését népképviselőlet alapján parlamentté fejlesztettük s a megbecsülhetlen megyei intézvényt is s vele az önkormányzati szervezetet a népképviselőleti elv alkalmazása által a közszabadsággal összhangzásba hozni elhatároztuk.

Ezzel gondoskodva levén arról, hogy töredék helyett az összes nemzet örködjék az ország jogai felett, hogy legyen nemzet, mely számot teszen, - további gondoskodásunkat oda intéztük, hogy legyen kormány, mely számot adjon s felelősségéből meritse az erőt: megvédeni az ország független állami létét az összeolvasztás ellen Austriával, eltávoztatni a nemzetről az uralkodó-hatalom tulcsapongásait, s megoltalmazni a királyt attól, hogy hitszegővé legyen.

A collegiális kormányzások helyébe minden hivatalos eljárásukért személyesen felelős minisztereket állítottunk.

Teljes lojalitással kijelentettük, hogy a király személye szent és sérthetetlen, sőt e sérthetlenséget még István főherczegre is kiterjesztettük, kinek, mint nádornak, alkotmányunk szerint a király távollétében a királyi helytartóság tisztéhez s hivatásához tartozott, - de kijelentettük, hogy úgy a király, mint távollétében a helytartó nádor a végrehajtó hatalmat kizárólag csak független felelős magyar miniszterium által gyakorolhatja.

Elrendeltük, hogy minisztereink egyike folyvást a király személye körül legyen, miszerint mindazon viszonyokba, melyek az uralkodó személyének egységénél fogva a hazát Austriával közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviselje; de minthogy külföldről kormányoztatni annyit teszen, mint idegen befolyás alatt állani s a felelősséget illusóriussá tenni: elrendeltük, hogy bármely királyi rendelet, parancs, határozat vagy ki-nevezés csak úgy érvényes, ha a Budapesten székelő miniszterek egyike által is aláíratik.

És törvénybe iktattuk, hogy mindenik miniszter azon rendeletért, melyet aláír, felelősséggel tartozik. A miniszterek vád alá helyezésének jogát a képviselőházra, a bíraskodást a felső-táblára ruháztuk s a feleletrevonást maga után vonó vétségek közt első helyre az ország függetlenségének, az alkotmány biztosítékainak s a fenálló törvények rendeleteinek megsértését iktattuk.

Ennyiből s csakis ennyiből állottak az ország függetlenségének s alkotmányának biztosítására rendes törvényhozási uton, a király szentesítése mellett törvénybe iktatott reformjaink.

És megjegyeztetni kérem, miként, bár az osztrák császári hatalomnak egyesítése egy személyben a magyar királyi hatalommal s a végtelen átok, mely hazánkra ez egyesítésből özönlött, részünkről némi követelőzést (exactiveness) minden bizonynival igazolhatott volna: mi példátlan loyaltással még csak arra sem használtuk fel a dynastia szorultságát, hogy a korona törvényes előjogain csak egy hajszálnyi csorbát is üssünk. Sértetlenül, teljes épségben fentartottuk azokat s világosan törvénybe iktattuk, hogy a magyar felelős miniszterium azon hatóságot gyakorlandja, mely az akkorig fenállott kormányiszékek t ö r v é n y e s hatásköréhez tartozott.

No már isten és világ előtt kérdem, az erkölcsiség, a józan ész nevében kérdem: van-e e reformokban csak egyetlen vonás, csak egyetlen gondolat is, melynél fogva minket azzal lehetne vádolni, hogy tulmentünk, nem mondom: a jognak, igazságnak, méltányosságnak, de még csak a mérsékletnek is határain? Nem hiszem, hogy legyen ember a világon, ki ellenünk ily vádat emelhessen, hacsak bérencz lelkét a bécsi udvar féktelen uralom-vágyának el nem adta.

Hogy minő mérséklettel járt el ez alkalommal a magyar nemzet, azt egy igen találó ténnyel illusztrálhatom.

Egy hónappal ezen reformjaink keresztülvitele után a bécsi udvar felkérte az angol kormányt; vállalja el a békeközvetítő szerepét Austria s a felkelt lombardok s velenczeiek között.

Báró Hummelauer osztrák követ lord Palmerstonhoz 1848. május 23-án intézett jegyzékében a következőket ajánlotta kormánya nevében a közvetítés (mediatio) alapjául:

»A lombard-velenczei királyság az osztrák-ház felsősége alatt maradjon, de egészen külön, teljesen nemzeti közigazgatással birjon, élén egy főherczeg-alkirálylyal, ki a császár helytartója lesz, - és egy miniszterrel Bécsben, a viszony fentartására a császári kormányval. A lombard-velenczei katonaság teljesen nemzeti hadsereget képezend. A kereskedelmi viszonyok a birodalommal a kölcsönös érdekek alapján szabályozandók.«

Ime, uraim, az osztrák ház Lombardiának, Velenczének mindazt egészen, mondhatnám: szóról-szóra megajánlotta, a mit mi egy hónappal előbb kívántunk s keresztülvittünk.

És mit felelt önök kormánya? Mit felelt lord Palmerston, a kit ugyan senki a világon nem fog sem forradalmárság, sem radicalismus vádjával illetni - ?

Azt felelte, hogy »Anglia nem vállalkozhatik közvetítőül ily szűk alapon; ez nagyon kevés, az olaszok ezzel meg nem elégedhetnek.«

Mi magyarok, mi e kevéssel megelégedtünk, pedig ha többet kívánni az olaszoknak természetes joguk volt, a mint kétségtelenül volt, - e természetes jogunk nekünk is megvolt, mint akármely más nemzetnek, mi ezenfelül még arra is hivatkozhattunk, hogy mi nem hódított birtok vagyunk, nekünk szerződési jogunk is van koronánkat nemzetünk szabad rendelkezésére visszavenni, mert az osztrák-ház 13 király esküszegésével szakította szét a 13 király esküjével megerősített kétoldalu szerződést, mely uralkodásuk egyedüli alapját képezé; az olaszok pedig ily szerződésre nem hivatkozhattak.

De mi e jogot nem vettük igénybe; őszinte loyaltással teljesítve a kétoldalu szerződésből reánk háruló kötelezettséget, módot szolgáltatunk az osztrák-háznak, hogy ő is teljesítse a maga kötelezettségét irányunkban; mi alkotmányos intézvényeink azon természetszerű kifejelesztésére szoritkoztunk, melyet az európai polgárisodás történelmi progressivitásának törvénye elénkbe szabott s csak annyit kívánva, a mennyit az osztrák-ház olasz alattvalóinak maga is önként felajánlott, de a mit az angol kormány kevésnek nyilatkoztatott. A magyar nemzet oly mérsékletnek, oly loyaltásnak, sőt (joggal mondtatom) oly nagylelkűségnek adta bizonyosságát, hogy nem ellenségeskedéssel, hanem hálás elismeréssel kellett volna találkoznunk.

VI.

Császári hála: császári forradalom és annak céljai.

De miként lett e nagylelkűség meghálálva?

A mint korszerű politikai javításaink Pozsonyban az országgyűlés mindkét tábláján keresztülmentek, országos küldöttség lett István főherceg-nádor vezetése alatt Bécsbe menesztve, hogy a királyi szentesítést kieszközölje. Tagja voltam e küldöttségnek. Gőzösre szálltunk, a parton ezernyi ezerül összegyűlt nép öröm-kiáltásai között, mely minket magyar argonautáknak nevezett, kik utrakeltünk az i g a z á g arany-gyapjának keresésére. A mint gőzösünk a Duna hajjait szelve, előretört, felséges szivárvány-ív tárult fel a légben hajónk előtt, mint egy diadalkapu-boltozat a sokat zaklatott magyar nép soká késett boldogságának templomához. Az írás ama mythicus tüneményére emlékeztetett, melyet örök-szövetség jelének mond a hitrege isten és a föld élő teremtményei között. A természet is ünnepelni látszott a magyar nép loyálisát, melylyel békeszövetségre nyújtá ki kezét az öt századokon át méltatlanul sanyargatott fejedelmi ház felé.

Bécs forradalmi állapotban volt. A polgárvér kiontása miatt feldühödött nép kényszerítte az udvart, hogy a Windischgrätz parancsnoksága alatt állott harmincezer főnyi hadsereget a várostól több órai távolba elparancsolja. A város kapui a nép kezében voltak s a felfegyverzett polgárok nagy vigyázattal őrködtek minden ki- s bejárat felett. Ilyen volt Bécs a magyar »argonauták« megérkezésének idején.

De én még csak nem is álmodtam a dolgok felől, mik reám Bécsben vártak. Idegen földön idegen voltam, kit személyesen a császári városban alig ismert valaki, de még hangzott a hur a felvillanyozott bécsi nép szívében, melyet számára szabadságot követelő szavaim rezgésbe hoztak, - s én, az igénytelen idegen, oly határtalan ragaszkodással láttam magamat körülvéve, mely a válságok perczeiben a gyenge kéznek is hatalmat ad, hajtva vagy visszatartva, de belemarkolhatni a történelem kerekének küllőibe.

Lázasan ingerült százezer ember kíséretében érkeztem szállásomra. Este a nép freneticus ujjongásai között myriád lámpa fényénél szemlét tartottam az utczákon felállított ötvenezer nyi polgári katona felett, s a mint a császári lak alá értem, melynek sötét, hallgatag ablakai mögül a büszke császárok ivadécai remegve lestek a végzet ítéletét, végig cikázott agyamon a gondolat, hogy mi történhetnék a Burgnak ügyefogyott gazdáival, kiknek minden oltalma csak a Burg udvarán tanyázott két dragonyos-századból állott, s kik előtt az elzárt városból minden kimenet elvágva volt; mi történhetnék velük egy negyed óra alatt, ha én a körütem tátongó puskaporos aknába az élő szó szikráját vetném bele, ott, a hol az írott szó is lángot gyújtott, mely az absolutismus százados épületét elhamvasztotta. De engem, ki csak igazságot jöttem keresni hazámnak, nem vitt kísértetbe az alkalom.

Vártunk. Nap mult nap után s ők ott a Burgban a kamarilla ármányának hajjai által hányatva, határozatra jutni nem birtak. Megtagadni tőlünk az igazságot még nem volt bátorságuk, - megadni nem volt erkölcsük. Haboztak, lesve amaz ostoba valószínűletlenségek egyikét, melyekkel a sors szeszélye a Habsburgokat a népek átkára oly sokszor meg mentette, s ezt lesve, forralták a gonoszságnak terveit. Én megsokallottam a kinos bizonytalanságot, mely az általános forrongás közben Magyarországon a hosszútűrés fonalát megszakithatná (a minek az ország fővárosában már is jelei mutatkoztak) és felmentem a Burgba egyedül, kíséretlenül, s hiven előadva a helyzetet, kijelentettem, hogy határozott választ kívánok: akarnak-e hazámnak igazságot szolgáltatni vagy nem? - mert ha ily választ nem kapok, én megyek, a hová követi kötelességem hiv, s ha én elmegyek megmondani nemzetemnek, hogy igazságra nem számíthat, tudhatják, hogy mi lesz a következés.

Erre a gyermektelen császár trónörökös-testvére: a hatalmat kezelő Ferencz Károly főherczeg, atyja annak, kinek hatalmát az oroszok czárja boldogtalan nemzetem nyakába lökte, azt felelé, hogy »ő felsége elismeri kívánságaink igazságát, szívesen is teljesitené, csak Bécs nyugodt volna, nehogy úgy látszassék, hogy nem szabad akaratból, nem atyai szívének sugallatából, hanem forradalom nyomása alatt szolgáltatott hű magyar nemzetének igazságot.«

»Adja nekem fenséged becsületszavát,« - felelém - »hogya meg is adják s becsületesen meg is tartják, a mivel jog s igazság szerint nemzetemnek tartoznak, - s én nyugalmat szerzek az osztrák-háznak Bécsben (ich schaffe Ruhe dem Hause Österreich in Wien).«

»És az osztrák-ház önnek örök hálára lesz kötelezve,« mondá a főherczeg és szavát adá és adott szavát meleg kézszorítással kísérte.

»Az egyedüli hála, melyet kívánok: igazság nemzetem iránt,« válaszolám.

Igazság! Ő tőlük! Nemzetemnek! - Irgalomnak istene, bocsásd meg nekem, gyarló teremtesednek, hogy ezt hinni elég balgatag voltam!

Felemelt fővel mondhatom, hogy eznapi az osztrák-háznak leghivebb, legönzéstelenebb támasza én valék, s mert hittem a jó erejében a gonosz felett, tettem nekik szolgálatot, minél nagyobb ember nem tehet.

És az igazság, melyre szavukat adták? - - -

Szegény, szegény hazám! mire jutottál! - - -

Azonban szavukat adták: én elmentem a várból számot adni az országos küldöttségnek eljárásom felől, s helyeslését kapva, értekezésbe bocsátkoztam a bécsi mozgalom vezéreivel, kiket nem volt nehéz meggyőznöm, hogy a magyar reformok szentesítése Austria alkotmányos életének érdekében áll; megtétettek a rendelkezések, hogy Bécsben nyugalom legyen; én felkérettem a császárt István főherczeg által, hogy másnap tegyen nyílt kocsiban sétakocsizást a városban, fejemmel állván jót, hogy öröm s lelkesedés kitörésével fog fogadtatni.

Ugy történt. - Aztán gróf Batthyáni Lajos designált miniszterelnökünk (kinek loyális hűségét később golyóval fizették meg!) és herczeg Eszterházy Pál és én késő éjjel az udvarhoz hivattunk; István főherczeg a császárhoz vezetett,⁴⁶ ki Ferencz Károly főherczeg jelenlétében tudunkra adta, hogy nemzetünk kívánságai teljesítenek; másnap a királyi szentesítés ünnepélyes alakban megtörténik, s gr. Batthyáni Lajos a független magyar felelős minisztérium alakításával megbízatik.

És úgy lőn. A királyi szentesítés megadatván, hazánk alkotmánya és függetlensége intézvényes biztosítékokkal lett körülvéve, s mi őszinte magyarok egy barátságos bucsuszt intézve Bécs lakosaihoz, melyben őket az uralkodó-ház iránti hűség érzetére buzdítottuk, azon bizalomban hagytuk el a császári székvárost, hogy hazánk sem politikai, sem közgazdászati tekintetben nem leszen többé idegen érdekek áldozata, - és e megnyugtató érzés által lelkesítve, ihletett lélekkel fogtunk belboldogságunk kifejlesztésének szent munkájához, örültünk a gondolatnak, hogy isten által a jólét annyi kutforrásával megáldott, de célzatosan kizsákmányolt s fejlődésében mesterségesen feltartóztatott hazánkat néhány év alatt a közjólét paradicsomává varázsolhatjuk, és általános volt mindnyájunkban az érzélem, hogy hűséget adunk a habsburg-lotharingiai háznak, melynél igazabbat nemzet uralkodónak nem adott soha, s a szabadságban megifjodott magyar nemzet királyának trónját dönthetlen erővel veendi körül. - Hazánk már vérbe-lángba volt borítva az uralkodó-ház köréből felbujtogatott polgárháboru iszonyai által, midőn a császár szökésben volt kénytelen menekülést keresni a

⁴⁶ Lásd a 2-ik számú jegyzetet a fejezet végén.

várakozásaiban megcsalatkozott bécsi nép dühe elől s a magyar nemzet még akkor is felszólította az ügyefogyott szökevény uralkodót, hogy jöjjön közénkbe s biztonságot fog találni zaklatott fejének és családjának hűségünkben, kik minden áldozatra készek, őt egy világ ellen is megvédendjük.

Hogy szegény hazánk szabadsága s boldogsága felől táplált reményeink teljesedésbe menjenek, csak egy csekélység kívántatik, csak az, hogy az uralkodó teljesítse esküvel fogadott kötelezettségét, s ne lázadjon fel Magyarország törvényes függetlensége ellen, mely - miként már bebizonyítottam - az austriai ház uralkodásának Magyarországon szerződésileg kikötött feltételét képezte.

Ők ezt megigérték; ünnepélyesen fogadást tettek a törvények megtartására, melyek e kötelezettség gyakorlati érvényét intézvény biztosítókkal vették körül; megigérték mindent, hogy a válság napjain átgázolhassanak: de a mely perczben szinleg Magyarországnak igazságot fogadtak, már ki volt főzve palotájuk rejtekében hazám ellen az irtózatossággal, a minőre nincs példa a történelem évkönyveiben.

»Egy politikai egységgé összeolvasztani Magyarországot a most osztrák birodalomnak nevezett tartományokkal« - ez volt az osztrák ház törekvése, a mióta csak uralkodásra jutott Magyarországon. E törekvés vonul végig mint egy szakadatlan gyászvonal háromszázados történelmében; ez minden szenvedéseinknek, ez habsburg-házi királyaink hitszegésének kútfeje. Ez öröklött törekvésről a bécsi udvar nem akart lemondani s mert e törekvésnek állták útját a politikai intézvények, melyeket önökkel megismerttettem, ezért határozták el, hogy akármibe kerüljön is: ez intézvényeket megszilárdulni, gyakorlati érvényre jutni nem engedendik, habár megbuktatásukra a legirtózatosabb eszközök egész tárházát kellend is kimeríteniök. És ki is merítették.

Ez adja meg önöknek a kulcsot, uraim, az 1848-49-iki magyar szabadságharcz eredetének, természetének megértéséhez. Az osztrák ház saját családi hatalmának egységét tűzve ki célul, polgárháborút szított fel ellenünk; ez nem lévén elég, császári hatalmának egész erejével megtámadott; ez sem lévén elég, az orosz czár lábaihoz alázta magát s kétszázévezernyi orosz haderőt vetett reánk, és mindezt azért, hogy Magyarországot az osztrák birodalommal összeolvaszthassa. Mi védtük hazánk alkotmányos szabadságát, nemzeti létét, állami függetlenségét. - Ennyiből áll - rövidre vonva - Magyarország utóbbi küzdelmének politikai történelme, melyet a világ népei annyi rokonszenvvel kísérték.

Hogy a királyi esküvel szentesített kötések megszegésével Magyarországnak az osztrák birodalommal összeolvasztása volt az indok, mely miatt s a cél, mely végett megtámadtunk: ennek Magyarország jelen siralmas állapota kiáltó bizonyossága gyanánt áll ugyan a világ előtt, de mert még Angliában is akadnak bérencz-tollak, melyek azon háládatlan munkára vállalkoznak, hogy a tények szemtelen elferdítésével az osztrák szerecsent fehérre mosogassák, - nem tartom fölöslegesnek megemlíteni, miként az osztrák ház azon percztől kezdve, hogy Magyarország ellen nyíltan az erőszak, a forradalom terére lépett, a beolvasztási szándékot is több ízben nyíltan proclamálta.

Ott van e vallomás csaknem minden manifestumban, melyet a harc alatt kibocsátottak. Már még V. Ferdinand nevében 1818. október 20-áról kelt manifestum is azon drágalátos kilátással kecsegtette a magyar nemzetet, hogy »a magyar nemzetiség fenállásának és gyarapulásának kezességét az austriai császárban (!!) és népei mindnyájának egy összhangzó, nagy és hatalmas egésszé egyesülésében talállandja!!« De nehogy több idézetekkel fárasztam önöket, elég lesz Ferencz József 1849-iki márcz. 4-én Olmützben kibocsátott manifestumának következő szavaira s tartalmára hivatkoznom:

»December 2-ikai manifestumunkban azon reményt fejeztük ki, hogy nekünk sikerülend a monarchia minden tartományait s nemzeteit egy nagy álladalmi testté egyesíthetni.«

Aztán nem ártallja nyíltan kimondani, hogy Austria »egybeforrasztását« élte feladatának tűzte ki, - s Magyarországból vett diadalmi álhírek által nekibátorodva, a jog, törvény és szerződés szerint független Magyarországot az egységes austriai császárság egyik koronatartományává degradálja.

Ez volt a cél, a Ferencz József által nyíltan »élte feladatának« vallott cél, mely végett szerencsétlen hazám saját uralkodó-háza által vérbe-lángba borítottatott. Most még az eszközökről kell szólanom.

A nemzetiségeket egymás ellen uszítani, miszerint egymást kölcsönösen elzsibbasztva, mindannyian szolgaságba jussanak: volt az osztrák-ház politikájának öröklött maximája. Ehhez folyamodtak most is s tervük kivitelére első sorban a horvátokat szemelték ki.

Hogy miért a horvátokat? - ezt érteni fogják önök, ha szívesek lesznek beszédem azon részére visszaemlékezni, melyben a panslavismusról szólottam, s megmagyaráztam, hogy miért viseltettek a panszlávok kiengesztelhetlen gyűlölettel a magyarok ellen, kik éket képeznek az északi s déli szlávok között s akadályozzák egy az orosz czár protecturátusa alatti universalis monarchiába való egyesülésüket.

E gyűlölet nyújtja a kulcsot azon készséghez, melylyel a panszláv fractió magát az osztrák-ház által Magyarország ellen felhasználni engedte.

Bátran mondhatom, hogy midőn 1848-diki törvényeink a király által szentesítettén, a felelős független magyar miniszterium hivatalba lépett: köztünk s a horvátok között a viszálykodásnak még csak tárgya sem volt sem nyelv, sem nemzetiség, sem terület, sem tartományi önkormányzat, sem semmi más tekintetben, mi az ugyanazon koronához tartozó két nemzet közt alku, vagy egyezkedés vagy kiegyenlítés tárgyát képezhetne volna. Innen van, hogy a magyar nemzet minden kísérlete, a horvátokkal barátságos egyetértésre jutni, insultussal lett az illyr-pártnak nevezett panszláv fractió által visszautasítva, mely »párt« Gáj Lajos vezérlete alatt egy félelmetes társulattá szervezkedve (Dvorana-nak nevezték) a bécsi udvar pártfogása alatt az alkotmányos érzelmű polgárokat terrorizálta, a hatalmat magához ragadta, Magyarországgal még csak érintkezésbe sem bocsátkozott s kivánságait velünk soha még csak nem is közölte. Hogyan is közölhetne volna? - miután küldöttség által kijelentette Bécsben az uralkodó előtt, hogy a magyar koronától elszakadva, Horvátországot egyenesen az osztrák birodalomba kívánja bekebeleztetni.

E kivánság sokkal szembetűnőbben összevág az osztrákház »összeforrasztási« szándokaival, melyeknek valóítását Ferencz József »élte feladatának« vallja, semhogy részletes adatokkal kellene bizonyíthatnom, hogy a cselszövények Bécsből lettek szitogatva.

E szerint Horvátországban készen levén az anyag a belháboru felszítására, a bécsi udvar arról is gondoskodott, hogy a horvát lázadás támadó erővel is rendelkezék s vezérrel is birjon, kire az osztrák-ház a »birodalom egységé«-re való törekvésnél bizton számíthatott. E vezért Jellasics-ban keresték s találták fel.

Említettem, hogy azon perczben, midőn képmutató arczczal Magyarországnak igazságot fogadtak, palotájuk rejtekében a legirtózatossabb összeesküvés hazám ellen már meg volt állapítva. Ez tény! Ez betűről-betűre igaz. E conspirációba vetett bizalmuknál fogva egyeztek bele a független magyar miniszterium kinevezésébe s ez magyarázza a meglepő készséget is, melylyel a még azután hozott törvényeket is minden ellenvetés nélkül megerősítették. Mindent megígértek, mert már megállapították a tervet, hogy mindent felforgatnak.

Egyetértésre jutva Jellasics-csal, őt, a császári királyi ezredest, Horvátország bánjává nevezték ki.

Horvátország bánja a harmadik helyet foglalja el a magyar korona zászlós-urai között. Gróf Batthyányi Lajos már meg lévén bizva a magyar minisztérium alakításával, a báni méltóság csak az ő javaslatára, csak az ő ellenjegyzése mellett lett volna betölthető. Ezt azzal játszották ki, hogy Jellasics kinevezésének dátumát a Batthyányi-minisztérium elfogadásának egy nappal elébe tették. Ezt eltitkolták előttünk Bécsben, s csak Pozsonyba visszatértünk után jutott a fogás tudomásunkra.

Azonban a báni hatóság csak a polgári Horvátországra terjed ki, a határőrvidékre nem. Pedig ott a császári hadseregben tényleges szolgálatot tevő határőrökön kívül a fegyvergyakorlott tartalékosokban egy kész rendes hadsereg van. Miszerint tehát Jellasics ellenünk ezen haderővel is s a Horvátországban tanyázó egyéb császári ezredekkel is rendelkezessék, őt, ki csak ezredes volt, egyuttal császári altábornagygyá is kinevezték.

S mindezzel a borzasztó terv még nem volt befejezve.

Messze vezetne, ha az u. n. határőrvidék szervezetének részletes ismertetésébe bocsátkoznám; elég lesz annyit említenem, hogy még azon időben, midőn még a törökök berohanásaitól tartani lehetett, az osztrák-ház állandó határ-védelemül egy darab földet hasított ki a török birodalom egész szomszédsága hosszában az adriai tengertől Moldváig, e terület lakosait katonai gyarmatokul szervezte s mint ilyeneket az udvari főhaditanács közvetlen hatósága alá helyezte. E gyarmatok minden férfi-lakosa egy bizonyos életkorig katonai szolgálattal tartozik; földjeiknek nem tulajdonosai, csak használói, azokat nem szabad a család tagjai között felosztaniok; nem szabad elköltözniök s még kézipart is csak tisztjeik megegyezésével s felügyelete alatt üzhetnek; még földjeiket is csak katonai fegyelemmel, mondhatni: vezényszóra mivelik. A veszély, mely ez alkotásra alkalmat adott, rég elenyészett, de azért az osztrák-ház, daczára a magyar országgyűlések tiltakozásainak, a szervezetet fentartotta, mert benne uralmi vágyainak teljesítésére aránylag olcsó s katonailag szervezett minden perczben kész erővel birt.

Ezen erőt akarta a bécsi udvar Jellasics-nak az ellenünk kifőzött összeesküvés végrehajtásához biztosítani.

Nekünk 1848-iki reformtörvényeink keresztülvitelénél legfáradtságosabb küzdelmünk az volt, hogy a határőrvidékek az ország testéhez, melytől jogtalanul elszakítottak, visszacsatoltassanak, s a magyar minisztérium által kormányoztassanak. Végre ráállt az udvar, de csak azon feltétel alatt, hogy a minisztérium minden tagja külön-külön reversalist adjunk, mely által magunkat kötelezzük, hogy a végvidékek szervezetének azon részét, mely a katonáskodási köteleességre vonatkozik, fel nem forgatjuk.

Ez a független magyar felelős minisztérium kinevezéséhez sine qua non, feltételül lett kikötve s azzal indokoltatott, hogy a határőrvidéki szervezet nemcsak Magyarországnak, hanem a birodalomnak is, védrendszerével oly benső összefüggésben van, hogy ha ennek sok időt kívánó s tömérdék nehézséggel járó átalakítása nélkül a határőrvidék katonai szervezete egyoldalul felbontatnék, ez a külbiztonságot compromittálná.

Azonban ez is csak háló volt, melylyel jóhiszeműségünk s loyaltásunk bekerítettett. A dolog valódi értelme az, hogy Jellasics-nak akartak kész haderőt biztosítani, melylyel minket, kiket katonáinknak külföldön letartóztatásával védtelen állapotba helyezetteknek vélték, egy adott perczben megrohanhasson s könnyűszerrel legázolhasson, - ha pedig mi a határőröket az örökös katonai szolgálat rabszolgai kötelezettsége alul felmentjük s szabad emberekké, szabad földbirtokosokká tesszük, azokat nem lehetett volna a császári-királyi összeesküvés sikeresítésére felhasználnia.

Igy lett a lázadás Horvátországban császárilag előkészítve, egyenesen a végre, hogy Magyarország az osztrák birodalom politikai egységébe erőhatalommal beolvasztassék. Jellasics elég őszinte volt ezt gróf Batthyáni Lajosnak nyíltan bevallani, midőn vele 1848. nyárszakán Bécsben találkozott. Batthyáni szemére veté, hogy miért utasít vissza minden kísérletet, mely a viszálykodás barátságos kiegyenlítésére céloz? - »Köztünk«, felelé Jellasics, »nem particularis sérelmek kérdése forog fenn, melyet ki lehetne egyenliteni. Önök Magyarországot szabad és független Magyarországnak akarják: én pedig az osztrák birodalom politikai egységére esküdtem, ha ebbe önök bele nem egyeznek, köztünk csak a kard határozhat.« S midőn Batthyáni figyelmezteté, hogy Horvátországban panszláv mozgalom forr, ez pedig nem osztrák birodalmi egységre céloz, Jellasics felelete ez volt: »Nekem önök ellen fanatismusra van szükségem. Erre a panszláv agitáció eszköznek jó. Csak önök legyenek leverte, a többi majd az én gondom.«

Ez történelmi tény. Batthyáni Lajos szájából tudom.

A horvátországi üzelmek természetesen visszahatottak Magyarországra, melynek szláv ajku lakosai közt a panszláv izgatás már ugyis évek óta munkában volt. Ez izgatások a ruthen lakosság közt épen semmi, a tótok (szlovákok) közt aránylag csak kevés visszhangra találtak; amazok épügy, mint (a háládatlan erdélyi szászok kivételével) az ország németajku polgárai, egészben, - emezek legnagyobbbrésben hivek maradtak a közös hazához az egész szabadságharcz alatt. Ez utóbbiak - a tótok - között egy falusi lutheranus pap: H u r b a n, kit a bécsi udvar ezredessé cizfrázott fel, a császári kormány szemeláttára az osztrák tartományokban gyűjtött fegyveres csoportok élén ismételve megkísérlette ugyan a magyarországi tótokat fellázítani, de mindig kudarczot vallott. Pár ezer főnél többre sohasem vitte csapatjával; zavart, nyugtalanságot, itt-ott pillanatnyi rémülést okozott a föld népénél, de nem volt befolyással az események menetére. Nagyon ovatosan gondoskodott, hogy seregeinkkel sohase találkozzék s maga a felvidéki nemzetőrség elég volt a Sz v a t o p l u k IX-ik századbéli Maharaniájáról álmodozó eme panszláv ezredes-papot az országból kikergetni.

Az ország áldott alvidékén lakó szerbeknél ellenben gyujtott a bécsi kanóc. Bécsből sugalmazott érsekjük: R a j a s i c s főnöksége alatt K a r l ó c z á n (Karlovitz) kifőzve a pártütők tervét, ők voltak az elsők, a kik már april vége felé Nagy-Kikindán, Torontálmegyében nyílt lázadásba törtek ki, melynél a tömegek rossz szenvedélyeinek felizgatására a földosztály, s a magyarok s németek birtokainak szabad prédára bocsátása is felhasználtatott, s rablással, gyilkolással, gyujtogatással inaugurálta a bécsi udvar féktelen uralomvágya által felszított irtózatot belháborút, mely a magyar kormányt annál váratlanabbul lepte meg, minthogy a pozsonyi országgyűlés szabadelvű vivmányai, valamint az egész országban mindenütt, úgy a szerbek, oláhok s szászok által is lelkesedéssel fogadtattak s hála s hűség nyilatkozataival üdvözlöztettek.

A magyar miniszterium még alig pár napja lépett hivatalba s az országot a közrend fentartásának minden eszközeiből kivetköztetve, az ország közpénztárait kifosztva találta. Utolsó garasig összeszedetve mindent, a mit a bécsi hatalom a különféle fiók-pénztárakból el nem vihetett, mindössze negyvenhatezer font sterling volt az (462,565 forint) a mivel az ország mindennemű költségeinek fedezésére rendelkezhettem, midőn a pénzügyminiszteri tárczát átvettem.⁴⁷

A Horvátországból átküldözgetett felhívások által szitogatott szerb pártütés egyrészt a magyar kormány készültségében elbizakodva, másrészt a bécsi udvar által katonatisztek küldésével, pénzzel, fegyverrel, lőszerrel gyámolítva, csakhamar annyira vakmerővé lett, hogy a R a j a c s i c s érsek által Karloczára egybehívott (ugynevezett) »szerb nemzeti gyűlés«, (melyen már török birodalmi szerbek is szerepeltek) már május 13-án elhatározni merészlette,

⁴⁷ Lásd a 3-ik számú jegyzetet a fejezet végén.

hogy a szerbek magukat az osztrák ház jogara alatt független nemzetté constituálják, az országnak általuk (de nem egyedül általuk) lakott részeit (még Baranyamegyét is oda számítva, a hol több, mint kétszázötvenegy ezer lakos között csak negyvenegy ezer szerb van) Magyarországból ki- és elszakítják s szerb vajdaság czimen politikailag a horvát-szlavon-dalmát királysághoz csatolják.

Ezzel a polgárháboru kockája visszavonhatlanul el volt vetve.

Az ország területi épségének és politikai egységének e felbontása magában is sokkal hangsúlyosabb, sem hogy annak ellenében nemzetem állami jogait bizonyíttatnom kellene. Mí- szerint azonban önök e merénylet irtózatosságát teljes mértékben felfoghassák, szükségesnek tartok egy körülményt megemlíteni.

A szerbek aránylag nagyon új jövevények Magyarországon. - Igaz ugyan, hogy Corvin Mátyás nagyemlékü nemzeti királyunk kedvencze: Kinizsi Pál, az óriás hős már a XV-ik század utolsó negyedében telepített fegyverfogható szerbeket a végvidékekre, de a mit a határőri szervezetü végvidékektől megkülönböztetésül polgári Magyarországnak nevezhetünk, oda szerbek csak a XVII-ik század vége felé kezdettek menekülni. Igenis »menekülni«, ez a szó jellemzi létjogukat Magyarországon; menekülő, a török járom alul menekülő volt mind a két szerb emigráció, melyeknek elsejét Brankovics György vajda 1688-ban, másikat Csernovics Arzén ippeki metropolita vezette 1690-ben. Menekülőkül, ideiglenes menekülőkül fogadta be őket I. Leopold császár-király, miként ezt 1691-ben kelt egyik ótalmi és szabadalmi levelében világosan kifejezve találjuk, melyben nekik ígéretet teszen, hogy mindent elfog követni, miszerint őket szülőföldjükre mihamarább visszavezethesse s eredeti lakjaikba visszahelyezhesse.

No már, uraim, sem én, sem semmi magyar a világon arról soha még csak nem is álmodott, hogy »hazamenetelüket« kívánja. Százhatvannyolcz éve lakják hazánkat; testvéreinknek, polgártársainknak fogadtuk őket, minden jogainknak, minden szabadságainknak, hazánk minden áldásainak osztályosaivá tettük s ilyeneknek óhajtuk őket az idők végeiglen, ha az igazságos isten elragadott jogaink birtokába visszasegit. De ilyen levén létczimük Magyarországon, mint a minőnek mondtam, nem gondolják önök, uraim, hogy a szerbeknek azon törekvése, magukat független nemzetté erigálni azon Magyarországon, mely nekik hospitalitást adott s a hospitalitást egyenjogu polgárisággá fejlesztette, és azt a Magyarországot, mintha a Krisztus palástja volna, feldarabolni s annak legáldottabb részét maguk külön birodalmául kiszelni, - mondom: - nem gondolják önök, hogy ezen törekvés nagyon hasonlítana ahhoz, ha a francia menekvők, kiknek önök Jersey s Guernsey szigetén hospitalitást adtak, ezt azzal hálálnák meg, hogy magukat ott független nemzetté kiáltanák ki s azokat a szigeteket az angol koronától elszakítottak nyilatkoztatnák, miszerint a szomszéd Franciaországhoz annectálhassák? Igaz, hogy az angol királyok nem adtak a francia menekülőknak még privilegiumokat is, mint a magyar királyok a szerbeknek adtak, de épen az, hogy ezek (minő joggal? - nem vitatom) a hospitalitáson felül még privilegiumokat is adtak, nem gondolom, hogy a hasonlatnál a szerbek előnyére legyen. Önök bizonyosan egyet fognak velem érteni, hogy privilegium czimen országot feldarabolni, nemzetiségi czimen egy állam politikai egységét felbontani ha iszonyatos bűn nem volna, bizonynyal hallatlan aberratio volna.

Külömben statistikai adatul megjegyzem, hogy a tulajdonképeni Magyarországnak azon megyéit, vidékeit és kerületeit, melyeket a fellázadt szerbek (a most már Szlavoniához számított Szerémszeggel s pétervárad, bródi és gradiskai határvidékekkel egyetemben) a szerb vajdaság czimen Magyarországtól elszakítottak decretáltak, egy millió nyolczszáznegyvenezer hétszáz negyvenkilencz ember lakja, ezek között szerb csak négyszáznegyvenezer ötszáz kilenczvennyolcz van, egy millió háromszázhatvanezer száz ötvenegy

más nemzetiségű (főképen oláh, német, magyar) úgy, hogy a szerbek az összes lakosságnak csak mintegy negyedrészt képezik.

A szerbek után a bécsi udvar az erdélyi oláhokat lázította fel. Ezeknek (tartózkodás nélkül bevallo) addig, míg Erdély 1848-ban mind a két törvényhozás megegyezésével Magyarországgal nem egyesült, méltó okuk volt volna panaszkodni, mert Erdély alkotmánya egy nagy anomália volt. Négy vallásra és három nemzetre volt alapítva s a görög nem egyesült hitű oláhok, bár Erdélyben többségben vannak, sem mint nemzet, sem mint vallás az alkotmányos tényezők közé nem számítottak. Ámde épen ezen anomáliának vetett véget az unió. Egy lett a jog, egy a törvény Erdélyben s Magyarországon s ez a törvény egyenlő jogu polgárokká tette az ország minden keresztény lakosát faj-, nyelv-, valláskülönbőség nélkül. Az erdélyi oláhok minden közjogi sérelmei egy tollvonással orvosoltattak. Hálával is fogadta az erdélyi oláhság e jótéteményt, a míg az osztrák ármány s ennek pártfogása alatt az ország feldarabolására törő izgatók a vak szenvedély tüzeit fel nem gyújtották.

Miszerint fogalmuk lehessen önöknek arról, hogy e tűz felgyújtása végett mennyire nem iszonyodtak a legerkölcstelenebb eszközökhöz folyamodni, - helyén találok egy adatot felemlíteni.

Urban császári határőr-ezredes azon hazugsággal lázította az erdélyi oláhokat, hogy a »kegyes osztrák császár« már tíz év előtt eltörölte a jobbágy-robotot, de a »gonosz magyar urak« eltitkolták a »császár« rendeletét a nép előtt, - s az e hazugsággal fellázított vad tömegeket azon ígérettel eskette fel hűségre az »osztrák császár« iránt, hogy ha segítségére lesznek a magyarok ellen, a császár nekik két évi adómentességet ad és megengedi, hogy mindent megtartsanak, a mit a magyaroktól elvehetnek s még azt is kilátásba helyezte, hogy az »urak« földbirtokait maguk közt fel fogják osztani.

És ember, kinek szívében érzem van, nem is képzelheti: minő prédasovár hyena-dühvel estek neki a felbőszült csordák a »kegyes császár« engedelmének hasznát venni. Még most is fagyást érek ereimben, a mint az általuk elkövetett irtózatosságokra visszagondolok. Oly lap, mint a minőt azok ott betöltöttek, nincs az emberiség történelmében; még a vadság őskori szakában sincs, még a scalpírozó veres indiánok véres száguldozásainak történelmében sincs.

S mikor aztán ezrenként lettek a szerencsétlen családok a legirtózatosabb kinok közt lemészárolva, falvak, városok a császári tisztek szeme láttára kiölve, kipusztítva, leégetve s boldogtalan hazám egy sirmezővé lett: akkor e dühöngő csordák egyik legtevékenyebb vezére: Janku felment Bécsbe, hogy a fiatal császár kezéből jutalmat vegyen. És kapott érdemkeresztet és kapta a császár ajkairól ez elismerést: »Nagy dolgokat cselekedtél Janku! Bizony nagy dolgokat cselekedtél!«

Ennyi elég lesz a polgárháboru keletkezésének megértésére s most már csak a bécsi udvar által használt csalétket kell még megemlítenem, miszerint kevés szóval megadhattam a feleletet a már előbb felvetett kérdésre: hogy mi czéllal, minő számítással lettek a fellázadt nemzetiségek vezéreik által a bécsi udvar pártosaivá szegődtetve?

Már szólottam a nemzetiségi izgalom felől, mely az utóbbi két évtized alatt a »divide et impera« jelszó oltalma alatt lábra kapott.

Az ekként felizgatott nemzetiségi érzellemmel üzérkedve a bécsi udvar egy izgató szót vetett ki csalétkül; melyet határozatlan értelménél fogva alkalmasnak ítélt arra, hogy a magyar népfajokat a magyar nemzetnek, mint különböző ábrándjaik akadályának leverésére pártosaivá szegődtesse.

Ez izgató szó: a nemzetiségek egyenjogúsítása (Gleichberechtigung der Nationalitäten) volt.

A magyar nemzet e szót szélesebb értelemben megvalósította, mint akárhol a világon megvalósítva van, de természetesen megvalósította az államban, nem az állam fölött, megvalósi-

totta az ország területi épségének s politikai egységének keretében, miként azt sehol a világon másként megvalósítani nem is lehet a nélkül, hogy maga az állam, mely a nemzetiségek létezésének tere és kerete, a nemzetiségi elvnek áldozatul dobassék.

De a nem magyar nemzetiségek körében két évtized óta szitogatott izgalom vezérei az »egyenjogusítás«-t akként értették, hogy Magyarország, melyet egy ezredéves történelem Magyarországgá alkotott, Magyarország lenni megszűnjék s nyelvek szerint felosztva darabonként a rokon nemzetiségű szomszédokhoz csatoltassék, Horvátország pedig a magyar koronától elszakadjon.

A mi ez utóbbit illeti: Horvátország nemzet, nem csak nemzetiség. Nekem, mint már említém, régen elvem volt, hogy ha megunták a magyar koronával hatszáz év óta fenállott kapcsolatokat, hát menjenek isten hírével, mi nem állunk nemzeti fejlődésüknek útjába, ők se álljanak a mienkébe; ha tehát csak az volt volna vágyuk, hogy tőlünk elszakadjanak, nagyon rossz számítás volt ellenünk fegyvert fogni. De nekik messzebb vágó terveik voltak, arra spekuláltak, hogy Styriával, Karinthiával, Karnioliával, Istriával, Illyriával egyesülve, egy független nagy Illyrországot alkotandnak, melyhez majd a török birodalom rokon fajú szomszéd népei is csatlakozandnak. E célból a mozgalom vezére: Gáj, már egy új »illyr«-nyelvet és irodalmat is kezdeményezett s a párt is magát nyíltan illyr-párt-nak nevezte és ez a párt, mely Horvátországot terrorizálta, úgy okoskodott, hogy ha Magyarország, teljes épségben fentartva, az osztrák házzal békében marad, erős támasza lesz a dynastiának, s ekkor a »független nagy Illyrország«-ra nem lehet kilátásuk; ha ellenben segítik az osztrák házat, hogy határtalan uralmi vágyból minket, dynasticus fenmaradása legerősebb támaszát, maga törjön meg és segítik az országunkbeli nemzetiségeket, hogy hazánkat, mint a Krisztus palástját feldarabolják, akkor annnyival inkább kilátásuk lehet, hogy a »független, nagy Illyr-ország« markukba hull, minthogy a 48-iki izgalmak közben az osztrák ház hatalma alapjaiban ingadozott, Olaszország elveszettnek látszott, Prága fegyverben állott, Bécs a dynastiát menekülni kényszerítette s az összeolvadhatlan elemek ama természetellenes zagyvaléka, melyet osztrák-birodalomnak neveznek, szétbomlás felé látszott közeledni. - Ez volt a számítás, mely a horvátországi illyr-pártot az ellenünk való fegyverfogásra indította s e számítás láthatárára a világuralomra áhítozó panslavismus vészcsillaga vöröslött.

Meg kell azonban jegyezmem, hogy a horvát pártütés császári vezére: Jellasics az illyr-párt fanatismusát csak eszközül használta. Neki is voltak szlávhatalmi aspirációi; ő is uraknak akarta a szlávokat, de uraknak az egységes osztrák birodalomban, nem azon kívül. Neki a »birodalom egysége« volt célja, ezért ajánlkozott eszközül a bécsi udvarnak közreműködtetni nemzetét Magyarország megtörésére, mely ez egyesítésnek útját állta.

A tény tehát az, hogy a horvát nemzet kezdettől fogva végig a macska szerepét játszotta, mely nem maga számára kapargat gesztenyét a parázsból. Igaz, hogy kapargatása nem igen volt eredményes más számára sem; csak saját körmeit égette meg: de kapargatott.

A magyarországi szerbek s erdélyi oláhok vezéreinek és a Hurbán-féle szlovák panszlávoknak pedig Magyarország feldarabolása lebegett mint cél szemük előtt s ők így okoskodtak: »Vágyaink valósításának útjában a magyar áll; az uralkodó ház felhív: működjünk közre a magyarok eltiprására; használjuk fel az alkalmat, midőn az uralkodó iránti hűség színe alatt s királyi pártfogás által fedezve, szabad büntetlenül pártot ütnünk. Igaz, hűséget kell színlelnünk a dynastia iránt s felsőségét elismernünk, - de csak legyen megtörve a magyar nemzet: mi a horvátokkal egyesülve, majd megadjuk az utolsó lökést az ugyis roskadozó osztrák birodalomnak. S mi szerbek, kiszakítva Magyarországnak azon áldott részét, melyet a szerb vajdaság-nak nevezünk el, azt a szomszéd Szerbiához csatoljuk, - mi oláhok, levágva a magyarok jobb kezét: Erdélyt s azt Moldva-Oláhországgal egyesítve, letesszük az alapot egy hatalmas dákoromán állam alapításához, mint örökösei Decébals Dáciajának, mely

még nem halt meg, csak aluszik, hiszen még csak ezerhét-száz negyvennégy esztendeje, hogy Trajanus császár által a föld színéről elsepertetett, - mi pedig szlovák panszlávok Csehországgal, Morvával, Siléziával Szvato-pluk nagy Maharaniáját helyreállítjuk, lépcsőül a panslavismus világhatalmához.«

Ezen aspirációk adtak fegyvert a bécsi udvar által ellenünk felusztatott nemzetiségek kezébe. Az erdélyi szászok is pártot ütöttek ellenünk; pártot ütöttek, gyámolították az osztrák seregeket, de maguk nem verekedtek. Ez nem igen van természetükben. Nem hallottam hírét, hogy seregeink valaha egy szász zászlóaljjal találkoztak volna a csatatéren, hanem e helyett ők voltak az elsők a szomszéd Oláhországban lesben álló oroszokat be-»invitálni.« - A szászok magukat mindig a német birodalomhoz s ennek megszűntével az osztrákokhoz számították s nagyon tetszett nekik a gondolat, hogy 1848-iki törvényeink felforgattatnak, mert ezek jogegyenlőséget állítottak fel a hajdani privilegiumok helyébe, melyek a szászoknak uralmat adtak volt a szász földön lakó oláhok fölött.

S míg a nemzetiségeknek ily czélok lebegtek szemeik előtt, a bécsi udvar ekként számított: »Csak segítsenek a Gleichberechtigung eszméje által elámitott nemzetiségek a magyar nemzetet levernem; könnyű lesz mindnyájukat a közös szolgaság, a politikai annihilatio Gleichberechtigung-jába összeolvasztanom.«

Orosz segítségre volt szüksége, hogy megtehesse, de megkapta a segítséget, s azok, kiknek mi a szabadság egyenlőségét adtuk, most a rémületig élvezik a szolgaság Gleichberechtigung-ját, melyet szegény nemzetemnek nyakára hárítani segítették.

Igy támadt a legirtózatosabb belháboru hazámban, melynek leirhatlan siralmi az örülés borzalmaival kábitják el az emlékezetet.

Önöknek, uraim, még mindig borzalom fut végig idegeiken, ha az utóbbi indus lázadás történelméből a cawnpori szörnyűségekre visszagondolnak. Oh! azok a szörnyűségek csak halovány árnyékai annak, a mit az én nemzetemnek szenvednie kellett, nem felbőszült vadaktól, hanem a magukat apostoli királyoknak is nevező s a szeretet vallásának templomát nagyon szorgalmasan látogató⁴⁸ keresztény osztrák császárok pártfogásából. Emberek két deszka közé kötve s kézi fűrészszel szétfűrészelve, miközben nejeik ez irtózatosságot végignézni kényszerítették és megőrültek a látvány felett. Mások kapufélfára feszítve, cél-táblául pisztolylövési gyakorlatra. Mások meztelenül fához kötve, hol őket minden női érzelemből kivetkőzött furiák halálra szurkálták, csiklandozták. Voltak, kiket lassu tüznél sütöttek meg. Voltak, kiket szurokkal bevonva, fáklyául égettek el, mint Nero a keresztény martýrokat. Volt eset, hogy egész családok hidegvérrel irtózatossá kintás közt mészároltattak le, a még rángatózó félholt testek egymásra gödörbe hanyattak, s a csecsemő élve, a haldokló anya megcsönkített testére dobott, hogy ott éhen vesszen! - - - -

Irtózatoss! irtózatoss!! Talán nincs eset a történelemben, mely ennyire igazolná a német költő ama rettenetes mondatát, hogy:

»der schrecklichste der Schrecken
ist der Mensch in seinem Wahn.«

⁴⁸ Az ostentativ templomjárás szorgalom felől, mely a bécsi udvar öröklött szokásaihoz tartozik, mulatságosan van egy adat feljegyezve Richelieu herceg emlékirataiban, ki egykor francia követ volt Bécsben. A herceg panaszkodott Polignac bibornoknak, hogy virágvasárnaptól húsvétkeddig száz egész órát kellett a császárral templomjárásban töltenie, »Olyan szolgálat,« - ugymond - »melyet csak egy jól táplált izmos kapuczinus állhat ki.« - „Mit akar ön,” - felel Polignac bibornok, - „Rómában a kardinalisoknak hasonló szolgálatot kell tenniök; csak hogy igaz: ők azért fizetve vannak.”

És miért mindez? Irgalomnak istene, miért? - Csak azért, hogy a jogaira féltékeny, szabadságszerető magyar nemzet hazája az egységes osztrák birodalom tartományává sülyesztessék.

Kétségbe kellene esnie az embernek az erkölcsi világon uralgó örök törvények igazságossága felől, ha ez irtózatok okozói ellen a történelem igazságot nem szolgáltatna.

De a mi azokat az elámitott néptömegeket illeti, melyeknek körében amolyan sátánok, furiák is akadtak: én hallgatást parancsolva érzelmeimnek, melyek ez irtózatosságok emlékezeténél lelkemben felháborodnak, én számkivetésem keservei közt is azt kiáltom feléjük: »Bocsáss meg nekik atyám istenem, mert nem tudták, mit cselekszenek!«

Szegény áldozatai egy gyászos ámitásnak! Mit kaptak jutalomul a készségért, melylyel a történelemben példátlan perfidia eszközeivé szegődtek? - Kaptak közös szolgaságot, melynek kötelékei közt a nemzetiségek egyenlősége a szó teljes értelmében keresztül van vive, mert mindannyian egyenlőn meg vannak fosztva a szabadságtól, melyet mi mindannyiunknak egyenlő mértékben megszereztünk, mindannyian egyenlőn kiszorítottak egy tönkre járó hatalom kapzsi burokratai által; mindnyájukat egyenlőn fojtogatja a mindnyájunknak németül kiszolgáltatott absolutisticus központosítás.

Gyarló halandók, a minők vagyunk, mi néha zugolódunk annak a láthatlan valaminek látogatásai alatt, a mit a keresztény: gondviselésnek nevez! Nem mindennapi önmegtagadásra van szükségünk, hogy vigaszt merithessünk a gondolatból, miszerint ama törvények végrehajtásánál, melyek az emberiség rendeltetését kormányozzák, a történelem folyama néha irgalom nélkül végigsöpör egy nemzedéken, hogy szertetört romjainak pora a talajt maradandó eredményekre előkészíthesse.

Lehet: ama mult viszályoknak s a jelen közös szolgaságának szenvedéseire szükség volt, miszerint az egykor kölcsönösen féltékeny fajoknál az egymást-megértés ama viszonyossága, a szándokok amaz összhangzása s a cselekvésnek amaz egysége magát kiforrhassa, mely a közös szabadságnak mind kivívására, mind megtartására szükséges.

Én itt egy szabad nép hallatára, nemzetem nevében szavamat adom, hogy: mi eltemetjük az ellenünk elkövetett vétkek emlékezetét a leszenvedett idők mohos sírjába, - temessék el bajtársaink a közös elnyomatás szenvedéseiben akármi nyelven szólnak, akármi templomban imádkoznak istenhez, temessék el ugyanazon sírba, ha mit ellenük vétkezheténk. Ne cizivakodjunk a fölött, hogy mik voltunk: egyesüljünk arra, a minek lennünk kell. Mi kinyújtjuk feléjük az igaz testvériség kezét megszerezni az ő szabadságukat: nyujtsák ki ők is kezüket felénk, visszaszerezni a mienket. Mindnyájunknak volt valami felejteti, volt tanulni valónk. Én hiszem, hogy megtevénk. Okulva a multak hibáin s a jelen szolgaság közösségén, én hiszem az istent, hogy legközelebb, ha eljövend a percz

»a mint daczára mindennek eljövend«⁴⁹

»ujra végigküzdeni a magas ég láttára a szabadságnak harcát«⁵⁰

az ujjászületés nagy percze egyesülve találánd érzelemben ugy, mint értelemben, egyesülve találánd ugy akaratban, mint cselekvésben a közös jogért, a közös szabadságért!!

⁴⁹ »as come it will for a' that.« Burns.

⁵⁰ »in the face of high heaven to fight over
that combat for freedom once more.«

Moore Tamás
ír dalai.

VII.

Adatok a császári forradalom politikai történelmének jellemzéséhez.

Megmagyaráztam a czélokot, melyek végett hazám vérbe-lángba borítottatott. Most még a bécsi udvar bánásmódját kell adatokkal illusztrálnom, miszerint a császári forradalom fokozatos kifejlődésének politikai történelme főbb vonásaiban tisztában álljon hallgatóim előtt.

A lázadás úgy Horvátországban, mint az Al-Dunánál és Erdélyben nyíltan az uralkodó akaratára való hivatkozással fedeztetett. Az uralkodó maga: V. Ferdinánd együgyű, nyavalygós ember, lelki-testi állapotánál fogva jóformán az erkölcsi beszámításon kívül esett s a történeteket környezetének, nevezetesen a császári család azon tagjainak kell beszámítani kik az együgyű fejedelem nevének palástja alatt az uralkodást részint kezelték, mint Lajos és Ferencz Károly főherczegek (ez utóbbi Ferencz Józsefnek atyja, tulajdon az, a ki néhány héttel előbb nekem az osztrák ház örök háláját fogadta), részint pedig sugallották, ez utóbbiak közt Zsófia főherczegnő (Ferencz József anyja) volt, Jellasics-nak legindulatosabb pártfogója. Azonban a monarchicus intézvény a király személyét annyi nymbussal veszi körül, hogy mi, kik békét óhajtánk, nem mulasztottuk el e nymbushoz folyamodni, kérvén a királyt: ne engedje, hogy saját neve s az uralkodó-ház tekintélye pártütés fedezésére felhasználassék.

Akkor még nem jött el az álarcz levetésének ideje. Az osztrák ház dolgai Olaszországban nagyon rosszul állottak s Tyrolt kivéve, az egész osztrák birodalom forrongásban volt. A császári család tehát nem ellenezte, hogy az uralkodó az általunk kívánt kárhóztató nyilatkozatokat közrebocsássa. Maga Jellasics is pártütőnek lett bélyegezve s rangjától megfosztottnak, hivatalától elmozdítottak lett kihirdetve.

De mig e nyilatkozatokkal port szórtak a magyar nemzet szemébe, hogy önvédelmi erejét elzibbaszszák, a hivatalos hierarchia útján kiadattak a bizalmas utasítások, hogy a császár kárhóztató nyilatkozatával senki se gondoljon, ez csak amolyan forma-dolog, melyet a körülmények szükségéi tanácsoltak, hanem a császár akarata az, hogy a »hű szerbek és horvátok« a magyar minisztériumnak ne engedelmeskedjenek, hanem az osztrák kormány rendeleteihez tartva magukat, a pártütést erélyesen folytassák; biztosítottak, hogy a császári katonai hatóságoknál közreműködésre, támogatásra számíthatnak s tényleges segítségükről is pénzben, fegyverben, lövő-szerekben gondoskodva van.

Hallatlan dolog ez a történelemben, hanem positiv tény, melynek a kezünkre jutott iratokban minden kétséget kizáró bizonyítványait birtuk.

Engedjék, hogy néhány jellemző vonást idézzek.

Jellasicsot a király nyíltan pártütőnek nyilatkoztatta, - Latour osztrák hadügyér pedig tábori tiszteket, pénzt, ágyukat, fegyvert s lövészer küldött neki. S midőn a dolog tudomásunkra jutván, az osztrák kormánynak hivatalosan szemére vetettük az árulást: azt kaptuk válaszul, hogy a fegyver-, ágyu- és lövészer-küldés tévedésből történt, a pénz-küldés pedig azért, mert én, mint magyar felelős pénzügyminiszter nem akartam Jellasicsnak serege ellátására pénzt küldeni, bár erre az osztrák minisztérium által felszólítottam. - Miként tetszik önöknek a követelés, hogy még mi gondoskodjunk a hazánk ellen nyílt pártütésben álló vezér seregének ellátásáról?

Jellasics fenyegette Fiumét. Mi két magyar zászlóaljat határoztunk küldeni koronánk e drága gyöngyének védelmére s a nyílt lázadásban levő Horvátországon keresztül nem küldhetve, felszólítottuk az osztrák birodalmi kormányt: engedje meg, hogy vasuton, Styria felé küldessük. - Megengedte, hanem utközben Fiume helyett Olaszországba vitette Radetzky

táborába. A szó szoros értelmében ellopta e két zászlóaljat. Panaszkodtunk s azt kaptuk válaszul, hogy ez is tévedésből történt. De a tévedést nem hozták helyre - Fiumét elvesztettük.

Jellasics pedig, a király által rangjától megfosztott s pártütőnek nyilatkoztatott Jellasics nemcsak folytonos hivatalos érintkezésben állott az udvarral s az osztrák kormányval, hanem személyesen vezette fel a horvát küldöttséget, mely Horvátországnak a magyar koronától való elszakadását az udvarnak hírül vitte. S a katonai rangjától megfosztott embert és társait amugy »magan minőségben« még a császár is elfogadta. A dynastia tagjai nemcsak legnagyobb szíveséggel fogadták, de sőt ekkor állapították meg vele az összeesküvés további részleteit, Zsófia főhercegnő pedig könyekre fakadva biztosította őt és társait, hogy »szíve velük van.« - Meg is éreztük e női szív forrongásának rettenetes átkát, le egészen Batthyányi Lajos s az aradi vértanúk legyilkoltatásáig és a vérszomjas dühig, mely eltiport hazámból egy nagy temetőt csinált.

A magyar minisztérium felkérte a királyt: adná ki királyi parancsát váraink s az országunkban tanyázó katonaság parancsnokainak, hogy tartsák tiszteletben az alkotmányt s engedelmeskedjenek a nemzeti kormányval. A királyi parancsok leérkeztek István főherceg nádor királyi helytartóhoz s a miniszterelnök által ellenjegyezve, postára tétettek. De a főherceg, kinek titkos utasítása volt a végrehajtást meghiúsítani, a parancsokat titkon visszavétette a postáról; megtaláltuk a visszalopott leveleket hátrahagyott irományai között, midőn később alkotmányos kötelességeinek teljesítése elől az országból megszökött.

A szerb lázadásra szintugy kárhoztatás lett kimondva a király által, de császári főtisztek vezették ellenünk a lázadó seregeket. Mindjárt első csatáinkban a szent-tamási és földvári sánczoknál osztrák katonasággal találkoztunk a lázadók soraiban; osztrák fegyvereket szedtünk össze a csataterén és a foglyoknál; Mayerhofer ezredes osztrák főconsul Belgrádban volt az, ki hivatalos minőségben fegyveres csapatokat gyűjtött a szomszéd Szerbiában s küldött a lázadók segítségére, úgy, hogy ezekkel s a császári kormánytól közvetlenül nyert támogatással a szerbek csakhamar erősített állásaikban harminczezernyi fegyveres erővel s ötven ágyúval rendelkeztek; később pedig, midőn gyanakodni kezdve, hogy csak amolyan parázsból gesztenyét kaparó szerepre használtatnak fel a bécsi udvar által, a pártütő szerbek hajlamot kezdtek mutatni, hogy velünk kialakusznak, - a nyavalyás V. Ferdinánd császárral levelet íratott környezetére a »kedves Rajacsics érseknek,« melyben őt császári tekintélyével inté, hogy velünk »pártütő magyarokkal« ne alkudozzanak, hanem a nyakunkra küldött császári seregekkel összhangzásban működjenek.

Ilyen a császári királyi erkölcsiség szótára! Ők lázadtak s lázítottak, ők ütöttek pártot a jog és a hittel erősített törvény ellen; ők borították vérbe-lángba szegény hazánkat: és minket, az orvul megtámadottakat, kiáltottak ki a világ előtt pártütőknek!

Ez Richelieu herceg, egykor bécsi francia követ, emlékiratainak eme szavait juttatja eszembe:

»A bécsi kabinet emberei annyira megszokták, ténynek mondani, ami - tudják, hogy - nem igaz, miszerint még csak el sem pirulnak, midőn rájuk bizonyítatik, hogy még a legfontosabb okmányokat, a legünnepélyesebb szerződéseket is meghamisították.«⁵¹

Nincs reá példa a történelemben, hogy egy nemzet ily bánásmóddal találkozott volna az országgló hatalomnál.

⁵¹ Richelieu ez utóbbi megjegyzése a nő-ági örökösödés felett a bajor-házzal folytatott vitára vonatkozik. Lásd az 1-ső számú jegyzéket a pragmática sanctióról.

Hozzájárult ehhez, hogy mi az ily perfidiával támogatott lázadás ellenében gyakorlatlan nemzetőreinken kívül jobbadán a hazánkban tanyázó osztrák katonaságra voltunk szorítva, minthogy ennek az osztrák tartományokban elhelyezett magyar katonasággal folyvást sürgetett felváltását mindenféle ürügyek alatt folyvást kijátszották, minek az lett következménye, hogy a hazánkban találtatott katonai elemekben védők helyett ellenségekkel találkoztunk.

Véderőről s pénzforrásokról kellvén gondoskodnunk, a magyar minisztérium felkérte a királyt, hogy országgyűlést hívjon egybe.

Akkor még nem állott be az álarcz levetésének ideje; e kívánságot nem lehetett megtagadni. Az országgyűlés összehívott s a királyi trónbeszédben világosan ki lett mondva, hogy a király megvárja, miként haladéknélkül meg fognak a kormánynak mindazon eszközök adatni, melyek szükségesek, hogy »a megzavart belbéke helyreállítsák, a magyar szent korona egysége megőriztessék s a törvények sérthetlensége fentartassék.«

Azonban mialatt parlamentünk a had- és pénzerő kiállításának módját s részleteit tárgyalta, a minisztérium pedig a végrehajtást előkészíté: kedvező fordulat állott be az osztrák ház dolgaiban Olaszországban. R a d e t z k y visszavette Milanót s K á r o l y A l b e r t szárd király, a harc folytatathatása felől kétségbe esve, hazamenekült. Az olasz háború be lett fejezve.

Ez által és szükség esetére az orosz segélynek biztosítása által felbátorítva a bécsi udvar, elérkezettnek látta az időt az álarczot levetni s a cselszövés mesterségét nyílt erőszakkal felváltani.

Első lépésük az volt, hogy a katonaszállításról s a minisztériumnak nyitandó hitelről a király saját felhívására hozott törvényektől a királyi megerősítés megtagadtatott.

Megtagadtatott azon számítással, hogy vagy védtelenül fejet hajtunk a reánk mért erőszaknak, vagy ha megtámadott hazánkat királyi sanctió nélkül is védeni mernők, akkor J e l l a s i c s s a fellázadt szerbek és oláhok helyett minket fognak »pártütőknek« nyilatkoztatni.

Ezzel egyidejűleg a lázadás mind vakmerőbben garázdálkodott, mind sűrűbben és sűrűbben tüntek elő annak bizonyosságai, hogy az uralkodó-ház Magyarország vesztére a pártütőkkel conspirál s J e l l a s i c s rég készülő betörése mindinkább imminenssé vált.

E válságos helyzetben megtettük az utolsó kísérleteket a királyt s az uralkodó-házat a hit szentségének s a törvényességnek útjára visszatéríteni.

Száz tagból álló országgyűlési küldöttséget menesztettünk Bécsbe, azon megbizással: jelentse ki a nemzet nevében ünnepélyesen a királynak, miként a nemzet tudja, hogy a pártütés fészket s rugóját a király közvetlen környezetének összeesküvése képezi s azért joga van királyától megkövetelni, hogy a bűnösöket eltávolítsa s megbüntesse; joga van megkövetelni, hogy a nemzetnek a törvények iránti tisztelet fentartásában s az alkotmányos nagy mű bevégezésében segítségére legyen és e kijelentés folytán biztosítván a királyt, hogy a magyar nemzet őszintén el van határozva a horvát nemzettel való viszályt a szabadság, egyenlőség, tesvériség s a közös alkotmány alapján kiegyenlíteni, - kívánja meg a királytól, hogy haladéktalanul Budára jöjjön, az ország védelmére hozott törvényeket szentesítse, a külföldön tartóztatott magyar katonaságot (a mennyiben nem ellenséggel áll szemben) az országba visszarendelje s a Magyarországon tanyázó seregeknek parancsolja meg, hogy kötelességüket lelkiismeretesen teljesítve, védjék a hazát a pártütők ellen, bárminő legyen is a zászló, melyet ezek bitorolni merészelnének.

Utasítva lett a nemzet küldöttsége, azt is tudtára adni a királynak, hogy e jogos kívánságok megtagadása a közbizalmat megrázkódatná s a nemzetet, nagy sajnálatára, azon utra lépni kényszerítené, melyet az önfentartás szent kötelessége parancsol.

A szegény nyavalyás király ötölve-hatolva hebegte el a szájába adott, semmit nem mondó feleletet. Megjegyzésre méltó azonban, hogy arra, a mi a környezetében forrongó összeesküvésről mondva volt, mégcsak egyetlen egy szóval sem reflektált.

A tulajdonképeni válasz a magyar nemzet panaszos felszólalására ugyanazon napon a bécsi hivatalos lapban lett kihirdetve. Ez egy, négy nappal előbből keltezett császári levél volt, melylyel Ferdinánd császár »kedvelt hívének«: Jellasics bárónak tudtul adja, hogy rosszakaratu vádaskodások által félrevezetve őt rangjától s méltóságaitól igazságtalanul megfosztotta ugyan, de azóta loyálisáról meggyőződött s azért őt minden méltóságaiba örömmel visszahelyezi s neki meghagyja, hogy a maga elébe tűzött uton a birodalom érdekében szilárdul megmaradjon.

Ezzel az álarcz le volt vetve; az udvari összeesküvés meztelenül állott a világ előtt.

Egyszersmind leküldetett Pestre az osztrák császári minisztérium fentebb futólag említett emlékirata, melynek tartalma e szavakba foglalható össze: »Magyarország független kormányzata ellenkezik a birodalom egységével. A királynak nem volt joga az utolsó pozsonyi országgyűlés által megszavazott törvényeket szentesíteni, mert azok sértik a »pragmatica sanctio«-t⁵² s azért az osztrák kormány követeli, hogy a magyar pénzügy, hadügy s kereskedelmi ügy az osztrák birodalmi miniszterium kezeibe adassék.«

Ez ultimatumkép volt fejünkhöz vágva.

No már, uraim, én hazámnak kétoldalu szerződéseken épült alaptörvényeivel mutattam ki önök előtt, hogy Magyarország s az osztrák birodalom közt az egyedüli közjogi kapocs a fejedelem személyének egysége volt, de »birodalmi egységről«, mely hazámat Austriával akármely kigondolható tekintetben kormányzati közösségbe keverhetné, a magyar államjog annyira semmit sem tud, hogy ennek egyenesen ellenkezője: »Magyarországnak egész kormányzati rendszerében semmi más országnak le nem kötött függetlensége« azon alap, mely az osztrák-ház nőági örökösödésének feltételül volt kikötve. S így minden további szó nélkül önökre bizhatom megítélni: vajjon igazam van-e, midőn azt mondom, hogy a »pragmatica sanctio«-nak (melyhez a magyar államjognak különben is semmi köze nincs) amaz ultimátumban felállított magyarázata egyenes hitszegés, egyike azon hazugságoknak, melyeket Richelieu oly élesen, de oly méltán megbélyegzett.

A magyar pénzügyet, hadügyet, kereskedelmi ügyet az osztrák kormány kezébe adni, vagy annak ez ügyekbe való bármí avatkozását megengedni annyi volt volna, mint Magyarországot a független nemzetek sorából saját kezeinkkel kitörülni.

Nem volt köztünk egy ember sem, egyetlenegy sem, ki az anyagiilkosság e gondolatától vissza nem borzadt volna! Azt mondtuk: »Nem! soha!« Nem volt egyetlenegy magyar szív, mely másként érezett, egy magyar ajk, mely mást mondott volna. Mint egykor II. Amurat Várnánál ellenünk, úgy mi Austria ellen felemeltük ég felé az ünnepélyesen kötött államszerződést; mint ő, úgy mi is felkiáltottunk: »Isten, keresztények istene, büntesd a hitszegőt!« - s fegyverre szólítottuk a nemzetet és védtük magunkat.

A mi ezután következett, eléggé ismeretes, miszerint csak a főbb momentumok rövid említésére szoritkozhasam.

⁵² Lásd a fentebb idézett 1-ső számú jegyzetet a »pragmatica sanctio«-ról.

Jellasics parancsot kapott több mint negyvenezer főnyi rendes sereg élén betörni Magyarországra. Betört a császár nevében!

A hazánkban volt katonaság legnagyobb része az általa lobogtatott császári zászlóhoz pártolt.

Az országgyűlés felszólította István főherczeg nádort, hogy, mint hivatalánál fogva az ország főkapitánya, szálljon táborba és védje a hazát. Elment, de egy értekezletnek Jellasics-csal megkísérlése után egy este visszatért Budára s a következő éjjel titkon elhagyta a hazát; - Bécsbe szökött, levelet hagyva hátra iratai között, melyben hivataláról lemondását jelentve, azzal indokolta eltávozását, hogy »a Jellasics elleni harczot neki a király megtiltotta.«

Mindenfelől árulástól környezve, helyzetünk irtózatossá volt. De a honszeretets a nemzet rendületlen jelleme örködött a haza felett. Jellasics kérkedő hadjárata tizennyolcz nap alatt szegyenletes véget ért. Egyetlenegy csata után három napi fegyverszünetért könyörgött s annak pajzsa alatt elfutott seregével az országból Windischgrätz oltalmazó szárnyai alá. Futott oly sebességgel, hogy a »jönnek a magyarok!« hírére, Győrött még ebédjét is félbenhagyta. - Tiz-tizenkét ezer főnyi tartalék-seregét nemzetőreink s népfelkelésünk foglyul ejtették.

A legimminensebb veszély ekként el levén háritva, sereget gyűjténk nyugoti határaink védelmére. Folytattuk a harczot a szerbek ellen, védekeztünk Erdélyben a császárilag támogatott oláh lázadás ellen s hadsereg-szervezésre fordítók gondjainkat.

E közben Ferdinánd király pártütésnek nyilatkoztatta ki azt, hogy a reánk mért halálos csapást lehajtott fővel nem fogadtuk, hanem védeni merészeltük vérbe-lángba borított hazánkat. Megkülömböztetésnek, dicsőségnek tartom, hogy a királyi hitszegés e kitöréseiben én lettem kiválólaga a düh czéltáblájául kiszemelve. - E fenyegetések a népet nem ingatták meg hűségében a haza iránt.

Erre a király október 3-án egy (Jellasics elfogott futárjainak papirjaiból tudomásunkra jutott) manifestumot bocsátott világra, melyben országgyűlésünket felosztatottnak, minden rendeleteit és határozatait megsemmisítetteknek jelentette ki, a pártütő Jellasics-ot, ki hazánkat fegyveres erővel megtámadta s kit mi az országból kidobtunk, határtalan hatalommal királyi biztossá, dictátorrá nevezte ki, neki mindennemű fegyveres erőt alárendelt, alkotmányunkat, törvényeinket, intézvényeinket s polgári hatóságainkat felfüggesztette s Magyarországot ostromállapotba helyezve, haditörvényeknek vetette alá.

Ez annyi volt, mint a pártütést gunynyal tetézni.

A nemzet törvényesen választott képviselői nem is engedték magukat ez insultus által sem hivatásuk betöltésében, sem kötelességeik teljesítésében megzavartatni.

Mire aztán, látván, hogy néplázítás, horvát és oláh határőrök s ezeknek nyujtott császári segély által Magyarországot igába nem verhetik, elhatározták, hogy császári hadseregük egész erejét reánk vetik.

De mielőtt ezt tennék, előbb palotaforradalmat csináltak. Deczember 2-án (ugylátszik: ez a nap az államcsinyek választott napja Európában) a nyavalygós V. Ferdinánd királyt, ki 1848-iki törvényeinket szentesítette, lemondásra kényszerítették, öcscsét: Ferencz Károly főherczegget, ki e szentesítés korában az országlást kezelte, félretolták s a tizennyolcz éves Ferencz József főherczegget emelték a császári trónusra, miszerint a jognak, erkölcsiségnek minden fogalmát kigunyoló azon állítást hirdethessék a világ előtt, hogy mert ennek nem volt része a 48-iki törvények szentesítésében, azok őt nem is kötelezik.

A magyar korona nem olyan hánytvetett portéka, melyről a magyar nemzet hire - tudta - megegyezése nélkül így rendelkezni lehessen. Magyarország az uralkodás e változtatását jogtalannak, törvénytelennek nyilatkoztatta ki s az mind e mai napig csak merő bitórlás; a nemzet által nincs elismervé.⁵³

Azonban az osztrák császárrá (de nem magyar királylyá) forradalmilag előléptetett fiatal főherceg, ki »Austria egybeforrasztását tüzte ki élte feladatául«, egy vélt győzelem álhire által elkapatva, Olmützből 1849. márczius 4-én kelt iratával hazánkat az államok sorából kitöröltnek, a magyar nemzetet egyszerűen nemzetiséggé lesüllyesztettnek s az ezredéves Magyarországot, mint egyszerű koronatarományt, az egységes austriai birodalomba beolvasztottnak kiáltotta ki.

Mi e »blasphemia«-ra győzelmekkel - melyek őt segélyt koldulni az orosz czár lábaihoz sodorták - és miután minden lépésünk tisztességes alkura jutni visszautasított, győzelmeink folytán függetlenségét nyilatkoztunkkal válaszoltunk.

Ezek a reánk kényszerített szabadságharcz főbb politikai momentumai és ilyen e harcznak eredete, jelleme, természete.

És én ezeknek alapján felemelt fővel hívom ki isten és emberek ítéletét, hogy ki volt a felforgató forradalmár? Austria-e, ki minden legkisebb kihívás, minden ok nélkül, pusztán hatalmi nagyravágyásból mindent, a mi jog, mindent, a minek embereknél szentnek kell lennie, ily hallatlan perfidiával, ily borzasztó eszközökkel megtámadott, - vagy pedig mi, kik mint becsületes emberekhez s hazafiakhoz illik, férfiasan védtük a meggyilkoltatás ellen hazánkat, mely nekünk édes anyánk?

Isten legyen bíró közöttünk.

VIII.

Egy nevezetes adat a harc végének történelméhez. - Az angol kormány magaviselete Magyarország iránt.

Miként küzdöttünk? miként harcoltanak névtelen félisteneink? mi módon buktunk el? - azt tudják önök; de egyről talán nincs tudomásuk.

Ámbár az oroszok czárja, minden rendelkezésére álló erejét, még szentpétervári gárdaezredeit is ellenünk indította, s ámbár ez s az elhagyatottság érzete a közhangulatra kétségtelenül leverőleg hatott, hazánk ügye mindazonáltal teljességgel nem volt reménytelennek tekinthető, midőn Görgey, rég forralt árulását végrehajtandó, seregét, a szükségnek még csak árnyéka nélkül is, Világosra vezette, s ott a fegyvert letette.⁵⁴

Mondám: »a szükségnek még csak árnyéka nélkül is.« Mert legrosszabb esetben nyitva volt előtte az út fel egész Komáromig, melynek bevehetetlen erődjeiben Klapka tábornok vezérlete alatt harminczkét ezer főnyi ép s még az utolsó napokban is győzelmes hadseregünk volt s hazánk dunántuli megyéinek bő erőforrásai még ugyszólván teljes épességben rendelkezésünkre állottak. De maga az ellenség sem tekintette Magyarországot legyőzöttnek, annyira nem, hogy mikor Görgey magát megadta, az orosz hadsereg azon ponton volt, hogy Magyarországból hadműködési alapjára: Galicziába visszavonul. Paskievics herceg, orosz fővezér már utnak indította hivatalos jelentését Szentpétervárra, urának tudtára adva, hogy (ha a czár ugy

⁵³ Ez 1858-ban, mikor e beszédek tartattak, még így volt.

⁵⁴ Lásd a 4. szám alatti jegyzetet a fejezet végén.

akarja) jövő tavasszal újra felveheti a háborút, most azonban kénytelen a visszavonulást megkezdeni, mielőtt az őszi esőzések beállanak, mert különben, mindenütt ellenséges lakosságtól körülvéve s a saját honukban könnyen mozgó magyar seregek által folyvást zaklatva és szorongatva, nem kezkeskedhetnék, hogy ellenséges földön csak nehezen mozogható s a sár és tél miatt kiszámíthatlan szenvedésekkel küzdendő seregét a teljes elpusztulástól megóvhatja.

Én e tényt Du Plat ezredes, volt varsói angol főconsultól tudom, ki, midőn az utóbbi krími háboru alkalmából Varsót elhagyni kénytelenítettén, Angliába visszatért, ezt Milner Gibson urnál, számos parlamenti tag jelenlétében, azon hozzáadással beszélte el, hogy azt magától Paskievics hercegtől tudja, kivel, mint Lengyelország kormányzójával, a legbizalmasabb viszonyban volt.

Vegyék önök tekintetbe, hogy Görgey fegyverletétele idején még mintegy száz ezer emberünk volt fegyver alatt; Komárom, Pétervárad, Arad várai kezünkben: és el fogják képzelhetni, minő más volna most hazám sorsa, ha azon lelkesítő befolyás alatt, melyet az orosz hadak visszavonulása ugy seregünkben, mint a népnél a közszellemre gyakorlandott, még egy telünk volt volna fegyverkezésünket kiegészítenünk s honvédeinknek véres csatákban megritkult sorait kipótolnunk!

S ha e mellett még tekintetbe veszik önök a világszerte mindenütt, itt önöknél már hatalmas népies tüntetésekben is nyilvánulni kezdett rokonszenvet; ha meggondolják, hogy az orosz intervenció a francia nemzetgyűlésen immár határozatilag a »szabadság jövőjére veszélyes«-nek lett kijelentve, az észak-amerikai köztársaság pedig már meg is tette függetlenségünk elismerésére az előkészítő diplomatai lépéseket: bizonyosan nem fogják önök a vérmes conjecturák közé sorozni állításomat, hogy ha Görgey, ugy katonai mint politikai tekintetben teljesen indokolatlan, fegyverletételével hazánkat el nem vesztí, a magyar szabadságharcz azon egy tél folytán még a diplomatai téren is számíthatott volna azon politikai előnyökre, melyeket semmi »fontos európai esemény«-től nem lehet sokáig megtagadni, pedig ilyennek volt már az oly dicsőségesen védett magyar ügy az angol parlamentben még maga lord Palmerston által is elismerve.

*

A nemes lord nevének említésével értekezésem azon fejezetéhez értem, melyben arról kell szólnom, hogy minő bánásmódban részesült szegény szerencsétlen hazám az angol kormány részéről.

Szomorú emlékü fejezet! Nem is idézném fel ez emlékezetet, ha az nem állana előttem, hogy tanácsos feleleveníteni a multak tapasztalatainak tanulságait, mert a jövődönnek oly árnyékát látom előrevetve az európai helyzet tükrére, mely azt gyaníttatja velem, hogy a szabadságszerető brit nemzet a közelgő események mérlegébe közvéleményének súlyával belenehezenni nemsokára hivatva leend. Ismernie kell azt, a mi nem jó történt a multban, hogy ismétlésének elejét venni képes legyen.

A mint az osztrák álnokság vihara szülőföldem felett kitört, nemzetem parancsa a kormány élére engem állított.

Intézkedtünk a támadás visszaverése iránt, de óhajtok, ha lehetséges, elejét venni a háboru iszonyainak.

E célból egyrészt az amerikai egyesült államok bécsi követéhez fordultam, kérve őt: vetné magát közbe, hogy fegyverszünet negotiáltassék, - másrészt pedig hazánknak még a volt nádor-királyi helytartó által a német szövetséghez küldött egyik diplomatai ügynökét Londonba utasítottam különös küldetésben a brit kormányhoz.

E küldetésnél egy nevezetes előzményre hivatkozhattam.

A magyar nemzet a múlt század kezdetén kényszerítve találta magát a halhatatlan emlékü Rákóczy Ferencz fejedelem vezérlete alatt fegyverhez nyulni az osztrák-ház kiállhatatlan zsarnoksága ellen.

Már említettem, hogy Nagy-Britannia kormánya önként közbenjárónak ajánlkozott.

A magyar forradalom vezérei nemcsak nem kérték a közbenjárást, de sőt kinyilatkoztatták, hogy azt el sem fogadják, hacsak az ajánlat oly szavakba nem foglaltatik, melyek a fegyverben álló magyarok részére a hadviselő fél népjogi állását világosan elismerik.

A brit kormány nem vonakodott e kívánságot tekintetbe venni, s a megbízó leveleket a magyarok elégedésére módosítva, Sunderland Károly grófot (earl) és a híres Stepany Györgyöt ő brit felségének, Anna királynénak teljhatalmu követekül Magyarországra küldötte azon megbizással, hogy mint közbenjárók a magyar nemzet s az austriai ház között, tisztességes békét eszközjenek.

Nem lehetett fel nem tennem, hogy önök most uralkodó királynéjának külügyminisztere ismeri ezen történelmi előzményt s a híres Stepany-iratok sem lehetnek előtte ismeretlenek.

Megbizásom tárgyát meg fogják önök érteni azon jegyzék itt következő kivonatából, melyet megbizottam 1848. dec. 11-én lord Palmerstonhoz intézett:

»A magyar korona és Austria közti viszonyok mindig a nemzetközi jog körébe tartozóknak s azon kérdések egyikének tekintettek, melyeknek a nagyhatalmak hozzájárulásával kell elhatározatniok.«

»Ez alapon alulirt, Magyarország ideiglenes kormányának elnökétől megbizást kapott Londonba jönni s a brit kormánynak hiteles értesítést nyújtani a magyar királyság jelenlegi állapota felől, miszerint alkudozások indittassanak meg a végett, hogy a rend a magyar korona területén megszilárdíttassék s az oktan cselszövények által erőszakosan megzavart nyugalom helyreállíttassék, mely cselszövények Európa állapotára érzékenyen visszahatandó forradalommal fenyegetnek, hacsak a törvények és lekötött hit iránti tisztelet egy reactionarius s egyszersmind forradalmi politikának vakmerő törekvései felett érvényre nem emeltetnek.«

»E kérdés európai szempontból való megoldásának szüksége sürgős levén, alulirt ő brit felsége külügyi fő államtitkárától mihamarábbi kihallgatást szorgalmaz.«

Ezenkívül utasítva volt a magyar ügyviselő Nagy-Britannia kormányának szabad kereskedési alapon kereskedelmi szerződést ajánlani, mely ajánlatnak fontosságát el fogják önök ismerni, ha meggondolják egyrészt, hogy gabnanemüek, bor, olajmagvak, kender, len, épületfa, festékanyag, gyapju, dohány s mindennemű ércz és ásvány tekintetében Magyarország egyik legtermékenyebb, mondhatnám legtermékenyebb országa Európának, s ha meggondolják másrészt, hogy műipari fejlődése mesterségesen lefojtatván a bécsi kormány által: Magyarország közel tizenöt milliónyi lakosságával többnyire földmivelő ország s mint ilyen, tág térrel is ajánlkozik az angol tőkének iparvállalatokra, tág piacot is nyújthat angol iparuk számára, minek fontosságát maga azon egy tény is eléggé illusztrálja, hogy a háborunkat megelőzőt évben mintegy huszonöt millió forintot adtunk ki csupán csak gyapotárukért, mely mennyiségben alig volt egy rőf angol áru, minthogy a Magyarországot Austria javára kizsároló kormány magas, ugyszólván: tilalmi vámokkal annyira elzárt minden egyenes beviteltől a külföldről, hogy jobbadán a hazánk piacát monopolizáló Austriára voltunk szorítva s anyagi jólétünk egy valóságos gyarmatrendszeri mostoha politikának áldoztatott fel.

Felhivom a gyülekezetet, megítélni: vajjon a magyar ügyviselő által előterjesztett szorgalmazás nem volt-e szintoly mérsékelt és illemes, mint a minő békés szellemű, tisztességes és jogszerű volt?

Emlékeztetem önöket, hogy mi sem nem csináltunk, sem azon időben nem szándékoztunk forradalmat. Mi a megtámadott fél voltunk, megtámadottak a legünnepelesebb diplomatai kötések ellenére, melyek az európai közjog kiegészítő részét képezik s melyeknek fentartására Anglia erkölcsileg kötelezve volt, mert említett önkéntes közvetítése által Anglia lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar nemzet megálljon győzelmeinek közepette, midőn - ha azon mediáció közbe nem lép - hatalmában volt örökre szakítani a bécsi udvarral, melyet őseink akkoron szintoly tökéletesen legyőztek, mint a miként mi legyőztük kilencz év előtt.

És emlékeztetem önöket arra is, hogy mi védtük ugyan magunkat a támadás ellen, melyet sem nem provokáltunk, sem reá okot nem szolgáltatunk, - de összeköttetésünket az osztrák házzal megszakítani azon időben nem kívántuk, még csak bármely új jogot sem követeltünk. Mi csupán öröklött nemzeti szabadságainkat kívántuk fentartani, úgy miként pár hónap előtt királyunk által szabad akaratából szentesített azon törvényeink által újból meg lettek erősítve, melyek annyira mérsékelt körre szorítottak, hogy - a mint már említém - az austriai ház Lombard-Velenczének önként hasonlókat ajánlott, lord Palmerston pedig elfogadhatlanul keveseknek nyilatkoztatott. Mi legfőlebb csak annyit kívántunk, hogy ez a »kevés« további sértések ellen biztosíttassék.

És miként fogadta lord Palmerston a magyar nemzet e loyális szorgalmazását? Megtett-e még csak annyit is, hogy ha már hivatalosan nem akarta, legalább magánlag meghallgassa a felvilágosításokat, melyeket a magyar ügyviselő neki nyújtani ajánkozott?

Nem tette. Alállamtitkára: lord Edisbury által dec. 13-án a következő választ adta:

»Lord (viscount) Palmerston nem fogadhatja el önt. A brit kormánynak Magyarországról csakis mint az osztrák császárság egyik alkatrészéről van tudomása (the British government has no knowledge of Hungary except as one of the component parts of the Austrian Empire) s a mi közleni valója lehet önnek ő brit felsége kormányához, annak az osztrák császár képviselője után kell történni.«

Gondolják meg, uraim, Anglia külügyminisztere minket azon ellenség képviselőjéhez utasított, mely Magyarországot irtó-háboru iszonyaival borította el.

Anglia külügyminisztere volt az első széles e világon, a ki azon eszmének hivatalos kifejezést adott, hogy Magyarország az osztrák császárság egyik alkotó-részévé degradáltatik.

Pedig a nemes lord sokkal jelesebb államférfiu, mintsem ne tudta volna, hogy Magyarország az osztrák császárságnak nem alkatrésze s az sohasem is volt. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy az osztrák császárság nagyon új alkotás (akkor még csak 42 éves volt), Magyarország pedig közel ezer év óta szabad és független országul foglal helyet Európa államai között. Lehetetlen volt nem tudnia, hogy maga az osztrák császárság keletkezése s az európai közjognak még ma is alapját képező bécsi congressus is elválasztó-vonalat húztak azon császárság és Magyarország között; lehetetlen volt nem tudnia, hogy Nagy-Britannia kormánya Magyarországot nemcsak mindig önállónak tekintette, hanem Austriától megkülönböztetett állami léte az utóbbi francia háboruk alatt még különös diplomatai sulyt is helyezett. És ha - megfoghatatlanul - sem ezekről, sem Magyarország közjogáról nem volt volna is tudomása: arra legalább lehetetlen volt nem emlékeznie, hogy alig hét hónap előtt ő maga ünnepélyes hivatalos értesítést kapott V. Ferdinand magyar királytól, ki egyszersmind Austria császára is volt, mely szerint ő brit felsége kormányának tudtul adatott, hogy Magyarország törvényes függetlensége egy független magyar felelős miniszterium alakításával újabb megszilárdítást nyert s hogy jövődre Magyarország mind vizen, mind szárazon saját külön színeit használandja.

De mindez semmitsem használt, valamint az sem használt, hogy a magyar ügyviselő sietett ő lordsága járatlanságának s emlékező tehetségének egy újabb jegyzékkel (decz. 15-én) segít-

ségére lenni, melyben neki kétségbevonhatlan adatokkal bebizonyította, hogy Magyarország nem alkatrésze az osztrák császárságnak, hanem független, szabad ország.

Lord Palmerston, mintha csak nem Anglia, hanem a Magyarországnak az osztrák birodalomba beolvasztása végett forradalmi eszközökhöz nyult Austria minisztere volna, mindezt nem vette tekintetbe, hanem ugyancsak lord Eddisbury által decz. 19-én adott második válaszában, előrebocsátva, hogy »nem vehet tudomást a Magyarország s az osztrák tartományok (dominions) közti belkérdésekről«, újra csak a mellett maradt, hogy »a brit kormánynak nincs diplomatiái viszonya Magyarországgal, kivéve: mint az osztrák császárság alkatrészével és Magyarországot illető közléseket csak az osztrák császár diplomatiái organuma által fogadhat el.«

S ha valaki a formaságok slendriánját a jognak, igazságnak, erkölcsiségnek fölibe helyezve, azt hozná fel lord Palmerston e szívháborító eljárásának mentségére, hogy másként nem tehetett, mert Anglia nem állt külön diplomatiái viszonyban Magyarországgal, én erre, mellőzve minden más okot, magát Palmerston lordot állitanám fel czáfolatul, mert hiszen Anglia Sziciliával sem állott Nápolytól elkülönített diplomatiái viszonyban, de ezt nem tekintette akadálnak arra, hogy Szicília forradalmi kormányával formaszerű diplomatiái összeköttetésbe bocsátkozzék; nemcsak elfogadta a forradalmi Szicília biztosait, hanem még angol hajót is küldött értök, mely őket Angliába szállítsa, az admirálisnak pedig parancsot adott, hogy Szicília forradalmi zászlaja ünnepélyesen üdvözléssé.

Minket pedig, kik a rend, nyugalom, béke szent érdekében kopogtattunk az angol külügyi hivatal ajtaján, minket vérig sértő gunynyal a hazánkat vérbe-lángba borított ellenséghez küldött!

Bizony bizony mondom: az angol kormány az igazságot nagyon különböző mértékkel méri.

Pedig van még más, van még nagyobb sérelmünk is.

Az utóbbi nyolcz év alatt kiszivárgott diplomatiái felderítések semmi kétséget sem hagytak fenn azon történelmi tény felől, hogy Magyarország megtámadtatása elhatározott szándokkal ki volt csinálva Austria és Oroszország között.

Hogy mi indította az orosz autocratát e lépésre? - könnyű belátni. Érezte, hogy szomszédjában az alkotmányos élet példájának lehetetlen lesz ébresztőleg nem hatni saját birodalmának szolgaságra kárhoztatott népeire. Ha 1848-iki törvényeink gyakorlati érvényre jutni engedtetnek: az alkotmányos élet Austriában is valósággá válik s ebben és különösen Galícia szabadabb életének a szomszéd Lengyelországra visszahatásában az orosz autocrata veszély forrását látta saját kényuralmának biztosságára. Ezért volt kész az osztrák háznak Magyarország leigázására segédkezet nyújtani. Tudta, hogy Magyarországgal az osztrák ház birtokaiban: a szabadság fellegvára esik el s ennek elestével vagy nyíltan visszatér az osztrákház öröklött absolutisticus hajlamaihoz, vagy ha alkotmányos alakoskodásra szorulna is, ez csak a valóságnak és állandóságnak minden garantiáját nélkülöző amolyan parodiája lenne a szabadságnak, mint az volt, melyet Sándor czár a bécsi congressus után Lengyelországban eljátszatott. Egy ily Austriának sem példája, sem befolyása nem fenyegetheti földindulással az orosz autocratia rengeteg épületét.

Az absolutisticus elvnek épügy megvan a maga érdeksolidaritása, mint a szabadság elvének. A mi tért emez nyer, amaz elveszti, és megfordítva. Fájdalom, a népek nem érzik oly elevenen ez érdeksolidaritást, mint a kényurak. Amaz átkai az emberiségnek, kik magukat istenkáromló szójárással az »isten jog« letéteményeseinek hirdetik, egy »kölcsonösen biztosító társulat«-ot (mutual insurance company) képeznek.

Ez volt egyik indok, a másik az volt, hogy az orosz cár czinkost akart magának biztosítani az osztrák császárból a török birodalom felosztására, mint biztosított Lengyelország felosztására.

A Magyarország ellen kifőzött terv az volt, hogy Austria lázítsa a nemzetiségeket, tudjon ámitani, de ne kockáztasson egyenes támadást a magyar nemzet ellen, mielőtt egy orosz sereg elhelyezkednék a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekben, miszerint szükség esetére kéznél legyen.

Oroszország ez elhelyezkedésre azon izgalmat használta ürügyül, mely a francia forradalom erkölcsi lökése folytán a két oláh fejedelemségben is forrongott.

Mi magyar miniszterium, a mint az orosz seregeknek a Pruthnál összpontosítása tudomásunkra jutott, siettünk annak értelme felől kérdést tenni a bécsi orosz követségnek. Azt kaptuk válaszul, hogy az csak szorosan önvédelmi vigyázatból történik; igaz ugyan, hogy ha Oroszország a fejedelemségek kormányai által a forradalom ellen segédkezésre szólíttatnék fel, e felszólításnak az adriánápolyi békeszerződésben elvállalt kötelezettségnek fogva eleget tenni magát indítatva találhatná, de azt teljességgel nem ellenséges szándékkal tenné a porta iránt, minket pedig biztosít ünnepélyesen, hogy Magyarországgal jó szomszédsági viszonyban kíván állani s barátságos indulatán csak az változtathatna, ha a szomszéd moldva-oláh fejedelemségekből Oroszország ellen intézett fegyveres csoportosulásokat engednék saját területünkön.

E figyelmeztetés egyenesen a moldva-oláhországi menekültekre vonatkozott. (Lengyel csapatról még akkor szó sem volt hazánkban.) Mi siettünk kijelenteni, hogy a magyar nemzet vendégszeretőleg fogad ugyan mindenkit, a ki nála menedéket keres, de azt sohasem fogja megengedni, hogy a menekülők a vendégjoggal visszaéljenek, - s hogy ígéretünket tettleg is valósítsuk, az oláh menekülteket a határok közeléből bellebbeztük.

Az orosz seregek csakugyan bevonultak Moldva-Oláhországba. Mi akkor saját királyunk által országgyűlésre összehíva, a szerb lázadás és horvát pártütés ellenében a rend és törvény védelmének eszközeiről tanácskoztunk. A magyar jellem őszintesége képtelen volt feltenni saját uralkodó-háza felől, hogy álnokul vesztünkre tör. Az, hogy maga a király szólított fel katonaelhelyezésről s pénzről gondoskodni, elég volt arra, hogy összeütközést Austriával nemcsak közelnek nem, de még csak lehetségesnek se vélje nemzetünk, s ennél s az orosz követtől nyert biztosításnál fogva még csak nem is képzeltük, hogy az orosz seregeknek Moldva-Oláhországba bevonulása voltaképpen nem más, mint bevezető hadi-mozgalom az ellenünk tervezett támadásra.

De lord Palmerston tudta, hogy az. Ott van a kék könyvekben sürgönye sir Stratford Canning-hez, Anglia konstantinápolyi nagykövetéhez, mely sürgönyben következők olvashatók:

»Az oroszok előnyomulása a dunai fejedelemségekbe nincs összefüggés nélkül a magyarországi eseményekkel. Az orosz cár tekintetbe vette a lehetőséget, hogy az osztrák kormány által fel fog szólíttatni, miszerint legyen segítségére a rend helyreállításában Pestben.«⁵⁵

A hit szentségének megtörésével támadni meg Magyarországot, hogy alkotmányától, szabadságától, függetlenségétől erőszakkal megfosztassék: ezt Anglia alkotmányos külügyminisztere »a rend helyreállításának« nevezte.

⁵⁵ »The advance of the Russians in the Danubian principalities is not unconnected with the events in Hungary. The Emperor of Russia has contemplated the possibility of his being asked by the Austrian government to assist them in restoring order to Pesth.« (Palmerston - Stratford Canning-nek nov. 7. 1848.)

Ez értesítés folytán sir Stratford Canning, bölcsen előrelátva a rettenetes követke-
zéseket, melyek a török birodalom jövődjére hárulandnak, ha területe hadműködési alapul
engedtetik használtatni egy senkit nem bántó szomszéd barátságos nemzet ellen: tanácsolta a
portának, hogy tartsa fenn semlegességét. De lord Palmerston rosszalta e tanácsot s
kötelességévé tette követének egyenesen odahatni, hogy a porta, területének semlegessége
végett összeütközést Oroszországgal és Austriával ne kockáztasson. S midőn az orosz
invázió célja s természete felől a parlamentben interpelláltatott, Anglia külügyminisztere
nem mondta meg a parlamentnek, hogy az orosz invázió célja: Magyarország szabadságának
s függetlenségének eltiprásában Austriát segíteni, - hanem azon nyilatkozattal ütötte el az
interpellatiót, hogy a dunai fejedelemségek inváziója tökéletesen rendén van s teljességgel
nem bír semmi fontossággal.

Ezekből láthatják önök, uraim, hogy szerencsétlen hazám mennyire le van lord Palmers-
tonnak kötelezve. A nemes lord (bocsássonak meg e trivialis, de a ténynek egészen
megfelelő hasonlatért) az orosz és osztrák autokraták irányában egyenesen azt a szerepet
játszotta, melyet az ökölharcz terminológiája »p a l a c z k t a r t ó «-nak (bottle holder) nevez.

E tények folytán az erdélyi szászok parancsot kaptak Bécsből, hogy invitálják be az orosz
seregeket a szomszéd Oláhországból. Az oroszok minden szó nélkül benyomultak Erdélybe.
Egyelőre csak tiz-tizenkétezernyi sereggel. Tapogatózás volt: hogy mit mond a népjog e meg-
sértéséhez Európa? mit különösen az alkotmányos elv nagy képviselője, a hatalmas Anglia?

Erdélyi seregeink halhatatlan emlékü fővezére: B e m tábornok megverte az egyesült osztrák-
orosz hadat, s itt mellettem ülő vitéz barátomnak: I h á s z ezredesnek, ki egy kis csapat élén
Verestoronynál állott, egy szép estve a következő classicus parancsot küldte:

»M e g h a g y a t i k ö n n e k a z e l l e n s é g e t h o l n a p r e g g e l a z o r s z á g b ó l k i -
d o b n i.«

És vitéz barátom másnap délben jelentést tett, hogy »k i d o b t a «.

És az orosz várt, hogy mit fog azon Anglia mondani, melynek nevében alig husz év előtt,
midőn a portugál nép szabadságharczát külavatkozás fenyegeté, lord Palmerston dicső elődje:
Canning György e szavakkal kiáltott »megállj«-t az avatkozásnak:

»A m i g N a g y - B r i t t a n i a k a r t e m e l h e t f e l , e k a r f e l f o g e m e l t e t n i
minden hatalom ellen, mely erőszakhoz merne nyulni, hogy a n e m -
z e t e k s z a b a d v á l a s z t á s á n a k u t j á b a á l l j o n s b e l ü g y i f ü g g e t l e n s é g ü -
k e t b é k l y ó b a v e r j e.«⁵⁶ - -

Ha lord Palmerston, e dicsőséges példával szembe előtt, csak e pár szót irta volna fel egy
szelet papirosra: »Orosz, megállj! Nagy-Brittaniának ellenvetése van
minden további avatkozásod ellen Magyarország házidolgaiba«, - a
minő igaz, hogy a nap világít, oly bizonyos, hogy többé egyetlenegy kozák lába sem
szentségtelenítette volna meg mártyr hazánknak vérrel áztatott szent földjét.

Ámde e helyett lord Pal m e r s t o n szóról-szóra ezt irta Szent-Pétervárra:

»Ö brit felségének kormánya nem tekinti az alkalmat olyannak, a mely Nagy-Brittania
részéről valamely formális véleménynyilvánítást tenne szükségessé az ügy felett.«⁵⁷

⁵⁶ »While Great Britain has an arm to raise, it shall be raised against the efforts of any power, that shall attempt
forcibly to control the choice and fetter the domestic independence of nations.«

⁵⁷ »Her Majestys government have not considered the occasion to be one which calls for any formal expression
of the opinions of great Britain on the matter.«

E nyilatkozat egy valóságos büntetlenségi diploma (charter of impunity) volt! Ekként felbátorítva, mondhatnám: neki biztatva, az orosz czár kétszázezer főnyi friss sereget dobott fényes győzelmek közt megritkult sorainkra és midőn Anglia magatartásának váratlan gyászhiressége, midőn a tapasztalás, hogy ellenünk mindenkinek minden szabad, a közszellemre lehangelő hatott s e lehangeltség utat egyengetett amaz árulásra, mely nélkül Magyarország »névtelen félistenei« végre is azt tették volna az orosz hordákkal, a mit vitéz barátom előhadukkal tett: akkor, uraim, alig hogy bukásunk híre Londonba érkezett, Nagy-Britannia kormánya sietett a bécsi udvarnak »elégedését«, az oroszoknak meg éppen »örvendezését« jelenteni a háború »szerecsés« bevégezése fölött!!!!...

A »királyok erkölcsiségének« nemes áldozatát, a szerencsétlen lengyel nemzetet kivéve, nincs példa az újabb kor történelmében, hogy egy nemzet életének eltiprása körül a népjog égrekiáltó megsértése annyi connivenciával találkozott volna Európa hatalmainál, különösen az angol kormánynál!

Pedig a reánk mért kehely nem csupán az elnyomatás kelyhe; mi nemcsak szabadságunktól: mi nemzeti létünkől fosztattunk meg; kitörülve az élő nemzetek sorából, nemzetből nemzetiséggé süllyesztve, az ezeréves Magyarország, melynek a keresztény polgárisodás annyi hálával tartozik, Európa connivenciája folytán már nem is ország, hanem csak egy természetellenes gyuradék egyik szeletje; »koronaföld«-nek nevezett majorság, melyen az önkény féktelenül garázdálkodik.

És mennyi mátyúrvér, hidegvérrel kiontott mátyúrvér még a harc után is! minő kielégíthetetlen boszuszomj! mennyi bitófa, golyó, tömlőcz, száműzetés, vagyonelkobzás! minő megtagadása minden emberi érzelmenek, mely még a hölgyek nyilvános megvesszőzésétől sem borzadt vissza! mennyi nyomor! mennyi siralom! mennyi szétdult boldogság! mennyi szentségtelenség! mennyi szenvedés!

Bizony bizony mondom: ha valaha volt nép, mely elmondhatta, árva nemzetem elmondhatja a Próféta siralmainak ama szivrázó szavait:

»tekintsétek meg és lássátok, ha vagy-on-e olyan bánat, mint az én bánatom!«

És miért mindez? Irgalomnak istene! miért?

Csak azért, hogy az, a mit Austriának neveznek, azt mondhasa: »Felemeltem hatalmam egységének épületét a magyar nemzet sírhalmán. Igaz, hogy nem magam erejével emeltem fel, de felemeltem. Mit jog! mit eskü! mit szerződések! A népek csak kövek családi hatalmam egységének épületéhez, a cél én vagyok!«

IX.

Párhuzam európai fontosság szempontjából Austria s Magyarország közt.

De hát mi az az »Austria« Európának, hogy neki mindez nemcsak szabad, de még connivenciával is találkozik, még azon Anglia kormányánál is, mely az alkotmányos elv nagy képviselőjének hírében áll?

Mi az az »Austria?«

Egy jeles francia írónak még e szörnyűségek előtt (1847-ben) írott eme szavait adom e kérdésre válaszul:

»Austria még csak nem is nemzet.« Neki a politikai filozófia még azt is contestálhatja, hogy joga van élni.

Európa ujjaszervezése felbomlása volna ama szörnyeteg csoportosulatlak, melyet a feudális örökösödés véletlenei s még inkább a bitorlások hosszú sorozata alakítottak. A sir, mely a »római szent birodalmat« elnyelte, magának követeli e vampyrt, mely a megcsönkitott nemzetiségek ágyékába ragadt.«⁵⁸

Vonjunk párhuzamot, európai fontosság szempontjából, Magyarország és ezen Austria között, melyről a szó szoros értelmében igaz, hogy még csak politikai létjoggal sem bir, mert még csak nem is nemzet.

Hogy minő megbecsülhetlen szolgálatokat tett Európának azon Magyarország, melyet angol államokmányok »fortissimum et celeberrimum rei publicae christianae propugnaculum« czimmez tisztelet meg? - ezt már elmondtam.

De hol van az a titokbuvár, a ki fel bírja fedezni, hogy minő maradandó becsü szolgálatot tett valaha Európának az az Austria, mely még csak nem is nemzet? minő jótékonyssággal az emberiség iránt, miféle érdemekkel van neve bejegyezve a történelemben?

Azzal, hogy - házasodott. »Tu felix Austria nube!«

Ez minden, a mi ha nem is érdem, legalább nem bün történelmében. Minden egyéb bün. Üssék fel önök ama nagy koreszmék akármelyikének évkönyveit, melyek az emberiség előhaladásában mértföldjelzőkül állanak; üssék fel a lelkiismereti szabadság, üssék fel a politikai szabadság küzdelmeinek történelmét: melyik oldalon találják azt a nem-nemzetet, Austriát? - Mindig, mindenütt a sötétség, az elnyomás, a korszellemmel daczó erőszak oldalán.

És minő irtózatot gerjesztő lapokat foglal el az osztrák ház⁵⁹ az emberiség e küzdelmeinek történelmében! Csak maga az egy II. Ferdinánd alatt tíz millió emberélet esett áldozatul azon uralkodási maximának, hogy: »jobb egy sivatag pusztas, mint oly ország, melynek lakosai hereticusok.«

Vagy korunkra térve: emlékezzenek vissza önök a carlsbadi, bécsi, troppai, laibachi, veronai congressusokra, melyek gyakorlati alkalmazást adtak a népszabadság kiirtására intézett ama koronás összeesküvés elveinek, melyet »szent szövetség«-nek neveztek el.

Ez a szentségtelen szövetség két elvre lett alapítva. Egyik az, hogy a fejedelmek az istenség delegatusai, következésképp minden jog az övék, a népeknek csak kötelességeik vannak. A másik az, hogy a hatalom e közös »isten-i eredeténél« fogva az uralkodók egy kölcsönös biztosító-társulatot képeznek, melynek tagjai egymást viszonyosan segíteni kötelesek minden törekvés leverésében, mely határtalan hatalmuk korlátozására intéztetnék.

Ez irtózatoss elveknek gyakorlati alkalmazására Troppau-ban szabályul lett megállapítva, hogy bármennyire nyomasztó legyen is valamely kormány, annak megdöntése nem fog megengedtetni. Aztán fokozatosan tovább menve: Laibach-ban elhatározott, hogy a fejedel-

⁵⁸ Henri Martin: De la France, de son Génie et de ses destinées Paris 1847. pag. 325: »L'Autriche? elle n'est pas nation. - La philosophie politique peut lui contester jusqu'au droit de vivre. La réorganisation de l'Europe serait la dissolution de ce monstrueux assemblage qu'ont formé moins encore les hasards de l'hérédité féodale qu'une longue série d'usurpations. La tombe où s'est engloutie le Saint Empire romain réclame ce vampire attaché aux flancs des nationalités mutilées.«

⁵⁹ Osztrák ház az irva, eszembe jut, a mit valahol Hormayr ben olvastam: »Haus Oesterreich! - Man muss dabei unwillkürlich an den guten alten Schwaben denken, der nachdem man ihm zu Wien das Hasenhaus, Seithaus, Schuckhaus, Pragmaus, Streichhaus, Zeughaus gezeigt, endlich fragte: »ja um's lieben Herrgott's Willen, wo ist denn nun einmal das Haus Oesterreich?«

mek semmi egyezményt, semmi concessiót nem fognak kötelezőnek tekinteni, mely népies mozgalmak nyomása alatt engedélyeztetnék, - V e r o n á -ban pedig azon határozattal lett a mű betetézve, hogy a képviseleti kormányzat a monarchicus elvvel összeférhetlen, a sajtószabadság meg rendellenes, mert aláássa a korlátlan engedelmességet, melylyel a népek uralkodóiknak tartoznak, annálfogva a Veronában összegyűlt hatalmak kölcsönösen kötelezték magukat, nemcsak meg nem engedni, hogy képviseleti kormány vagy sajtószabadság valahova behozassék, a hol még nincs, hanem mindent el is fognak követni, hogy eltöröltessék, a hol már van.

Az »isteni jog« e lélekháborító összeesküvése tölté be az utóbbi negyvenhárom év történelmét.⁶⁰ Ez csinált Európából egy forrongó vulkánt, mely minden perczen kitérővel fenyeget.

És ki volt e conspirationnak főtenyezője, gonosz géniusa? Austria, mindig és mindenütt Austria, az egyedüli hatalom a világon, mely nemcsak nem nemzet, de bármit csináljon is, nem is lehet soha nemzetté.

Vagy vegyék önök vizsgálat alá a történelmi nagy függő kérdéseket, melyek Európát rázkódtatásokkal fenyegetik.

Ott van az olasz kérdés. Ki az oka, hogy van? Austria. Ha ama »vampyr« az olasz nemzetiség ágyékába nem ragad, olasz kérdés nincs.

Ott van a német kérdés. Ki áll utjában, hogy megoldassék? Ki az oka, hogy a német nem nemzet, csak nemzetiség? s Germania csak földleirati elnevezés? Austria! mindig és mindenütt Austria.

Ott van a keleti kérdés. Hogy e kérdés mind Európa jövődjére, mind ezen is tul Angliának hatalmi állására Ázsiában oly vészterhes alakot öltött, mint a minőnek lenni tudjuk, ez egyike azon végtelen szerencsétlenségeknek, melyeknek forrását az ujjabb kor legrettenetesebb bűne: Lengyelország felosztása képezi; mert ez által lett Oroszország oly európai hatalommá, hogy határtalan terjeszkedési vágyával, melynek mint a hógörgetegnek a m e n v e - n ö v é s (crescit eundo) természetéhez tartozik, vihartelitett felhő gyanánt borul a történelem láthatárára, mely már is annyi siralmat öntött az emberiségre, a jövődjére pedig borzasztón sötét árnyékot vet.

No már én a történelem philosophiájának számtani bizonyosságu axiómáira, az erkölcsi világrend emez örök törvényére: »i l y e n o k , i l y e n o k o z a t « téve kezemet, állítom, hogy ha Magyarország szabad és független volt volna és nem az osztrák ház kapzsi, nagyravágyó politikájának horgára fűzve, hanem saját nemzeti érdekei által sugallott irányban, saját erejével szabadon rendelkezhetik: Lengyelország felosztásának gyász éjjele sohasem borult volna Európára, a két nemzet együtt a közös érdek, a közös veszély által szövetségre utalva, el tudta volna e veszélyt s általában az orosz hatalmi sphaera terjeszkedésének veszélyét mind magáról, mind Európáról háritani.

Austria ellenben, oh! az mint mindig s mindenütt, a hol prédára nyílt alkalom, ugy e rablásnál is beállott társnak, czinkosnak; beállott, ámbár tudta s be is vallotta, hogy: »a v i l á g o s j o g e g e k r e k i á l t e l l e n e s m i n d e n m é l t á n y o s s á g , m a g a a j ó z a n é s z i s e l l e n e v a n . «⁶¹

A régibb időkre nem megyek vissza, csak a nagy bölcsész: Leibnitz »Theodicea«-jára utalok, a hol tárgyilagosan ki van mutatva, hogy Lengyelország hanyatlásának kezdete már a XVII. században az osztrák ház ármányaira vezethető vissza (»sine dubio domum Austriacam gravissimorum malorum Poloni causam fuisse«).

⁶⁰ E beszédek 1858-ban mondattak.

⁶¹ Maria Terézia saját szavai Kaunitzhoz: »Nicht allein das offenbare Recht himmelschreiend wider uns, sondern auch alle Billigkeith und die gesunde Vernunft wider uns ist.«

S aztán, hogy Lengyelország felosztása folytán az orosz mindinkább reánehazódott a török birodalomra, mindinkább terjeszkedett dél felé s veté küljebb és küljebb hatalmi befolyásának panszláv hálóját: volt-e csak egyetlen egy eset is, hogy A u s t r i a az orosz terjeszkedés ellen csak egy ujját is felemelte volna? Soha. Sőt conspirált vele; lesben állott ha kaphat-e valamit a prédából. Orgazdája volt az oroszoknak s a zsákmányon megosztzkodott.

És ez így lesz mindig a jövőben is, hacsak Magyarország vissza nem nyeri függetlenségét.

Minden helyzetnek megvan a maga logikája.

A függő európai kérdések közt nincs egy is, mely oly messzeható veszélyekkel volna terhes, mint az u. n. keleti kérdés, kapcsolatban a panszláv törekvésekkel.

S é p e kérdés az, melynél Austria a legártalmasabb akadály; e kérdés az, melynek megoldásánál Európának é p oly elkerülhetlen szüksége van Magyarországra, mint volt akkor, mikor a török fenyegette Európát.

Emlékezzenek önök vissza a minapi keleti háborúra. Nem régen volt; még sajognak önöknek akkori sebe, még nem mult el a gyász. Emlékezzenek.

Akkoron önök külügyminisztere nyílt parlamentben ekként állította fel a háboru programját:

»Mi (angolok) a halandók legbárgyubbjai lennénk, ha letennők a fegyvert, mielőtt Oroszország hatalma Európa szabadságának ártalmatlan arányokra leszállítottatott.«

Dicsőséges program volt. Valósítása kiszámíthatlan szenvedéseket háritott volna el Európa jövőjéről.

Nagy-Britannia népe felfogta a pillanat fontosságát s e program valósításának reményében lelkesült készséggel vetette magát alá a vér- s pénz-áldozatoknak.

A törökök vitézsége pedig e program valósítását önöknek keze érelmébe adta.

Még mielőtt a szövetséges seregek megérkeztek volna Bulgáriába, a törökök egyedül annyira megverték az oroszokat a Dunánál, hogy félve az érkező szövetségesek üldözésétől, nyakra-főre futásnak eredt hazafelé.

Önöknek csak üzniök kellett volna a vert ellenséget amarra, a hol az orosz sebezhető oldala: Lengyelország dobogó szívvvel várt önökre s az orosz hatalom most örökre le van ártalmatlan arányokra szállítva.

Ki állt önök útjába? Ki akadályozta, hogy ez megtörténjék?

A u s t r i a ! - Megszállotta Moldva-Oláhországot, közbe állította seregét, nehogy a megvert oroszok üldözhesek - s önök programja füstbe ment: az orosz meg volt mentve!⁶²

Hogy ez szóról-szóra így van, azt önök szövetségese: a francziák császára nyíltan bevallotta.

⁶² Külügyek körül a közvélemény nagyon nehezen bír az egyszer felkapott balítéletből kibontakozni. Még mindig vannak, a kik amugy szajkó módra elmondogatják, hogy Austria hálátlan volt az orosz ellen, minthogy mellette e háboruban fegyvert nem fogott. A tény pedig az, hogy ha Austria részt vesz e háboruban, ő is, de az orosz is el van veszve, mert ekkor a szövetséges hatalmak kénytelenek voltak volna a forradalom segítségéhez folyamodni mind Lengyel-, mind Magyarországon, s a mint a körülmények akkor állottak, a kétségnek még csak árnyéka sem forog fenn, hogy ez Lengyel- és Magyarországek függetlenségének helyreállítását, s velük a keleti kérdésnek Európára nézve ártalmatlanná tételét eredményezte volna. A török államférfiak ezt tökéletesen belátták. Határozottan kijelentették szövetségeseiknek, hogy ha Austria harczra kel az orosz mellett, ők ezt Törökországra nézve nemcsak bajnak nem, de sőt a legnagyobb szerencsének tekintendik - Austria é p az által mentette meg az oroszokat, hogy nem vett részt a háboruban, hanem mint semleges fél közbe toladott a vert orosz s a győztes török közé s ez által a lengyel forradalomnak elejét vette, a háborut pedig minden komoly eredményre nézve meddővé tette.

Akkor nagy volt az izgalom Angliában. Hangosan követelte a közvélemény, hogy üzni kell a vert oroszot, fel kell szabadítani Lengyelországot.

Erre Napoleon császár azt felelte nyíltan a »Moniteur«-ben, hogy igenis ezt kellett volna tenni, de nem lehetett, mert Austria nem engedte, s csak mivel ezt nem engedte, támadt a főhadiszálláson a gondolat, hogy hát jobbat tenniök Austria miatt nem lehetvén, átmennek önök Krimeába - - az orosz medve körmeit tisztogatni (to trim the nails of the bear).

Ez a tisztogatás önöknek harminczezer brit ember életébe s vagy száz millió font sterlingjükbe került.

És került egy haszontalan lealázó békébe, melynek alkudozásai közben mind angol, mind francia részről hivatalosan el lett ismervé, hogy »Austria iránti tekintetből« (from considerations for Austria) mondtak le önök minden »jogszerű követelésről« (legitimate exactions), Austria iránti tekintetből fogadták el az alkudozások alapjául azt, hogy »Oroszországnak időszentesítette (time hallowed) területi határai megcsonkíthatni semmiesetre nem fognak.« Ezt diktálta önöknek nyakába Austria! Önöknek, a kik a végett viselték a háborút, hogy Oroszország hatalmát ártalmatlan arányokra leszállítják!

Hát szegény Lengyelországra reáüttetett a bélyeg, hogy időszentesítette orosz terület.

Lord Palmerston azt mondja, hogy »Austriára Európának szüksége van,« és a nemes lord »derék férfit.«

Szegény Európa, melynek ilyenek az ő szükségei!

Már most képzeljék önök maguknak a helyzetet, ha akkor ott Törökország tőszomszédjában nem ez a minden rosszra kész »kedves« Austria, hanem a független Magyarország áll; könnyű tovább füzniök a syllogismust, hogy minő egészen más eredménye volt volna e háborúnak! Gondolják meg, hogy a keleti kérdés ma már nem fenyegetné kiszámíthatlan rázkódtatásokkal Európát, mert a független Magyarországnak földleirati helyzete, ereje s érdeksugallta politikája elég volt volna arra, hogy a keleti kérdés orosz és osztrák hatalmi terjeszkedés kérdéséből egy tisztán belügyi kérdés színvonalára szálljon le, mely rokon- vagy ellenszenv tárgya lehetne, de veszély forrása Európára nem. Aztán mondják meg, a józan ész nevében kérem, hogy mondják meg: melyikre van Európának szüksége, arra az Austriára-e vagy pedig a független Magyarországra?

Ez a dolog, uraim, nagy gyakorlati fontossággal bír, mert az a béke, melyet a »szükséges« Austria önök nyakába kerekített, semmi kérdést sem oldott meg; önök kormánya is csak annyival kecsegtette magát, hogy a keleti kérdés vagy huszonöt évig nyugodni fog.

Még csak két és fél éve, hogy a béke aláíratott, s a keleti kérdés már most sem nyugszik. Bosnia heves forrongásban. Bulgária aláásva orosz bujtogatások által. Montenegro orosz előőrssé szervezve. Kreta nyílt lázadásban. A görögök Konstantinápolyban s az Archipelaguson állandó összeesküvésben. Szerbia forradalmi állapotban. Moldva- és Oláhországra csak épen három hónap előtt oly, ugynevezett »alkotmányt« tukmáltak a hatalmak, melyről Sardinia miniszterelnöke maga is azt jelentette ki, hogy forradalom magvát szórta el.

Ilyen a helyzet. Hogy ezt az orosz fel fogja használni, az bizonyos. Önök megsértették, de »Austria iránti tekintetből« nem vették el tőle a tehetséget, hogy árthasson. Mikor lesz készen? mikor ítélendi a perczet alkalmasnak arra, hogy a vihart kitörtesse? - azt nem tudom, de azt teljes bizonyossággal tudom, hogy mit fog Austria csinálni, a mikor a vihar kitör, ha időközben Magyarország fel nem szabadul: Szabad kezét fog hagyni az oroszoknak, hogy a török birodalmat bomlásba taszítsa s mikor ez meglesz, akkor Austria bemegy a szomszéd égi házába, de nem a végett, hogy oltson, mentsen, hanem a végett, hogy raboljon; meg-

engedi, hogy az orosz terjeszkedjek, csak hogy ő is terjeszkedhessen; részt kér magának a prédából, ha nem kap, - veszen.

Ezt fogja tenni Austria. Csak hogy a dolog vége az lesz, hogy a mit Austria elfoglal, az nemcsak nem lesz gát az orosz terjeszkedés útjában, de sőt ép az által, hogy Austria foglalta el: a panslavismus egy újabb fészkevé válik; egy újabb osztrák provincia lesz, mely készséggel fog engedelmeskedni a csárnak, mikor az idejét látandja, hogy azon szavakkal kiáltson bele, melyeket I. Sándor cár T s i t s a k o f f tengeragnak utasításba adott.⁶³

Austria kapzsisága a panslavismus diadalára vezetend.

Ha Austria Törökország szomszédja marad, a keleti szláv népek mind az orosz hatalmi befolyás horgára kerülnek. Mert a kinek csak a közt lesz választása, hogy a törököt vagy az osztrákot ismerje urának, az okvetlenül a harmadikat, az oroszot választja. Független nemzet igysem, amugysem lehetvén, a fajmagyság kilátásában keresend vigasztalást.

Ez természetes következése annak, hogy Austria nem nemzet, csak uralkodás. A mely nemzetre Austria a kezét ráteszi, az önczél lenni ipso facto megszűnik. Rabjává lesz oly érdekeknek, melyek nem az ő érdekei. Építési anyag egy uralkodó-hatalom épületéhez, de maga nem épület, nem nemzet.

Mi egészen más kilátást nyit a keleti kérdés megoldásánál a politikai számtan, ha Magyarország független! Magyarország nemzet, nem uralkodás. Magyarország nem gondolhat arra, hogy foglaljon, hogy terjeszkedjék. Ezt ethnografiai viszonyai nem engedik. Örűltség volna, ha reagondolna. Öngyilkosság. Ez adja meg a kulcsot ahhoz, hogy a magyar nemzet igy szólhat szomszédjaihoz: »Nagyhatalmak vannak közelünkben. Szövetkezzünk, hogy egymást támogatva, mindannyian megóvhassuk függetlenségünket.« Tekintsenek önök a földabroszra s meg fognak győződni, hogy ez a combinatió csak egy független Magyarországgal lehetséges. E nélkül lehetetlen. Pedig ez a combinatió áll Európa érdekében. Ez Európa jövőendő szabadságának, függetlenségének szüksége, sőt »imperativ postuluma,« mert csak igy lehet a keleti kérdés a népek függetlenségének érdekében megoldva, másképen a hatalmi versengés boszorkányüstje marad, melyben az »urhatnámság« gonosz szelleme Európára veszélyt főz.

Én lelkemből óhajtanám, hogy e combinatióban a török nemzet is helyet foglalhasson. Ohajtanám nemcsak azért, mert hálával tartozom neki - életemet mentette meg, midőn a keresztény osztrák és orosz halálomra tört - hanem ohajtanám azért is, mert a török is nemzet, a legszámosabb minden nemzetek között, melyek európai Törökországot lakják. És derék nemzet. Én laktam köztük; ismerni, tisztelni tanultam a török nép jellemét. Nem ismerek népet, mely nagyobb mértékben birna azzal, a mit »társadalmi erények«-nek nevezünk.⁶⁴ Talán ha Magyarország függetlensége a keleti kérdés legközelebbi válságát megelőzné, a török nemzet e combinatióban még most is helyet foglalhatna, ámbár az aláásás vakondok-mestersége, kapcsolatban a konstantinápolyi romlottsággal már nagyon messze ment.⁶⁵ De akármiként legyen is ez, annyi bizonyos, hogy a keleti kérdés csak Magyarország függetlenségének segítségével lehet akként megoldható, hogy nem idegen hatalom vontató-kötélére fűzött, hanem szabad, független nemzetek legyenek a török uralom örökösei.

Nem kevésbé szükséges Magyarország függetlensége a panslavismus veszélyeinek elhárítása szempontjából.

⁶³ Lásd »Irataim« I-ső kötetének 266-ik lapját.

⁶⁴ Lásd az 5-dik számú jegyzetet a fejezet végén.

⁶⁵ Figyelmet kérek, hogy 1858-ban szölok.

A panslavismus ellenszerét a különféle szláv nemzeti egyéniségeknek állami érvényrejuttatásában, azaz minden egyes »nemzet« függetlenítésében kell keresni. Azoknál, a kik csak nemzetiségek, mindig akadandnak egyes rajongók, de szláv nemzet, mely történelmileg kifejlett egyéniséggel bír, nem lesz pansláv, ha szabad, független nemzet lehet. Maga a panslavismus eszméje is a független nemzeti egyéniség eltiprásának kínos érzetéből szülemlett. A panszláv izgalom azért hódított annyi tért Csehországban, mert Austria, (Nabukodonozor álmképének ama parodiája) az oly szép multtal bíró cseh nemzetet történelmi egyéniségéből kivetkőztette. - Nem fejtegetem e themát tovább; csak arra utalok, hogy az egyes szláv nemzetek függetlensége csak szabad és független nemzetek szövetkezése által biztosítható, e nélkül, ha mostani függésükből felszabadulnak is, függetlenségüket egyik vagy másik nagyhatalom nyomása ellenében egyenként meg nem védhetnék. Ha a kisebb nemzetek a nagyhatalmak általi elnyeletéstől meg nem óvatnak, Európában nem lesz szabadság, nem lesz nyugalom, csak nagyravágyási, tulsulyra-törekvési vetélkedések lesznek egyfelől, másfelől örökös conspiratiók. Én erősen meg vagyok győződve, hogy a dunavölgyi kisebb nemzetek confoederatiója a történelem logicájának parancsoló követelménye. Ez azonban egy független Magyarországot feltételez. E nélkül lehetetlen.

X.

Magyarország önállási képessége.

E vázlatos párhuzam után, melyet európai közérdek szempontjából Austria, a mely csak uralkodás, s Magyarország, a nemzet közt vontam, azon kérdést kell megvilágítanom: vajjon bír-e Magyarország önállási képességgel?

Elégé sajnálatos dolog, hogy erről csak szólanom is kell, mert ellenségeinknek, kik csak hamis ürügyeken tengődhetnek (false pretences), egy romlott, erkölcstelen »palack-tartó« diplomatia segítségével annyira sikerült a világot elámitani, miként még értelmes körökben is találkoztam azon szajkó módra utánmondogatott ellenvetéssel, hogy »igaz ugyan, Magyarország mellett szól a jog s igazság; irtózatosan gonoszul bántak vele; igénye van minden becsületes ember jókivánataira, rokonszenvére: de hát a politikának is megvannak a maga igényei, Magyarország magában gyöngé, nem bír önálló nemzeti képességgel.«

Mindenekelőtt az emberiség veleszületett örökös jogának, a népszabadságnak nevében tiltakoznom kell azon káromlás ellen, hogy csak az ugynevezett nagyhatalmaknak van létjoga ebben a tizenkilencedik században. Nagyot kellett hanyatlani utóbbi időkben a politikai erkölcsiségnek ebben az Angliában, hogy már itt is akadnak, a kik megtagadják a Canning idejében fennhirdetett ama maximát, hogy a nemzetjogot a gyengénél úgy, mint az erősnél egyaránt tisztelni kell. E maxima akkoron az angol politika vezérdogmájául azon Portugallia alkalmából lett felállítva, mely ugy területi, mint népességi tekintetben csak kevésbé több, mint a magyar korona államtestének egy negyedrésze.

Az a rettenetes tan, hogy csak nagyhatalmak bírnak létokkal - az ököljog tana, melyen már mégis csak tul kellene lenni az emberiségnek a tizenkilencedik században. Irtózatos tan; ellenkezik az erkölcsi világrend törvényeivel.

De ellenkezik a tényekkel, ellenkezik Európa actuális államrendszerével is. Vagy talán Belgium, Portugallia, Svéczia, Norvégia, Hollandia, a Svájc, Dánia, Görögország nem államok?

Pedig hát a magyar korona területe tizenhét ezer négyszög kilométerrel nagyobb, mint Portugallia, Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia, Görögország együttevén; népessége annyi mint

Belgium, Hollandia, Svájc, Dánia s Görögország lakossága összeadva, közel háromszor annyi, mint Svécziáé és Norvégiáé együtt, három és félszer annyi mint Portugaliáé! - Az olasz félsziget államairól nem szólok, mert Olaszország szakgatottsága ép oly történelmi anomalia, mint a minő anomalia az, hogy az együvé tartozás kényszeringébe van beletömve az érdekegység vagy nemzeti assimilatio minden képzeletét kizáró ama zagyva gyuradék, melyet »Austriá«-nak neveznek. Sem amazoknak szakgatottságát, sem emennek egybehalmazását nem tűrheti a történelem logikája, mert ellenkezik a természettel; nincsen létoka!

De átmehetek az összehasonlítással a »nagyhatalmak« körére is. A magyar korona területe mintegy tízezer angol négyszög mértfölddel nagyobb, mint Anglia, Skócia és Írland együtt, majd husz ezerrel nagyobb, mint Poroszország,⁶⁶ mely - és méltán - az európai nagyhatalmak pentarchiájában foglal helyett.

És e tág területet hegylánczaival, folyamrendszerével maga a teremő ujja önálló külön állammá jelölte ki. Ha Londonba vetődnek önök, nézzenek be a Leicester Squaren felállított nagy földgömbbe, hol úgy van a néző, mintha a föld gócpontjából tekintene a körültre. Lehetetlen, hogy szemük önkénytelenül meg ne akadjon Magyarországon, mert az olasz és ibériai félszigetet kivéve, nincs földterület az egész európai continensen, melyet a teremő oly jelzetesen külön állammá határolt volna, mint a magyar korona területe határolva van.

És ezt az így határolt tág területet isten megáldotta a természet minden áldásaival, melyeket Európának osztályrészüln juttatott s melyek a nemzeti jólét kiapadhatlan forrását képezhetik, ha maga magával rendelkezhető szabad nemzet él rajta, melynek szabad fejlődését egy idegen érdekekhez csatolt idegen országglás mostohasága nem akadályozza.

És ez áldott tág terület annyi pusztító viszontagság daczára most is tizenöt millió lakost számít. Testben, lélekben erős, életrevaló nép, fejlődni képes, szabadságszerető, humanus, a haladó kor befolyásának nyitott nép, melyet isten a józan ész tulajdonságával ép úgy megáldott, mint a minő bátor, vitéz és hős.

És e nép nem gyermeknép, uraim, melynek jogát az élethez bizonyitnia kellene.

Egy ezredév történelme a mi kezesünk, mind arra nézve, hogy jogunk van nemzetnek lenni, mind arra nézve, hogy önkormányzati tehetségünk van.

Ez ezredév hosszú folyama látta a magyar nemzetet előbb Európa s a keresztény polgárisodás paizsának; látta hatalmasnak a nápolyi öböltől a balti tengerig; látta, dulva ezer veszély által s sziklaként állva a veszély között; látta változó szerencsével küzdeni, csatákat veszteni, csatákat nyerni; látta elhagyatva, megcsalatra, elárultatva, de megtörve, meghódítva nem látta soha!

És ez ezredév még többet is látott. Három despota-hatalom által körítve, rokon nélkül, elszigetelten álló nemzetiségünket fenn tudtuk tartani, ezer éven át, fenn alkotmányunkat is, mely legrégiebb Európában s minden részleteiben az önkormányzat nagy elvére van építve. Mindig alkotmányos nemzet voltunk; mi egyedül mindig a continensen s bár az idegen országglás a nemzeti önkormányzattal merőben összeférhetlen, mégis olyan szívósság van a magyar nemzet szabadságszeretetében, miszerint azon boldogtalan percz óta is, hogy a Habsburgokat nyakunkba vettük, csak kétszer voltunk megfosztva alkotmányos életünkötől, - de egyszer sem tovább tíz évnél. Hiszek istenben, hogy a rajtunk elkövetett jograblás most sem fog sokkal tovább tartani. A jogérzet szívósságán meg kell törnie még a fátumnak is. Nem lesz mindig orosz mankó Austria hónalja alatt!

És hogyan áll a magyar nemzet életképessége szemben »Austriá«-val?

⁶⁶ 1858-ban beszélek.

No hiszen arról, a mi igazán »Austria« (s melyet én tisztelek, becsülök) azt hiszem, nem is igen szükség szólni.

Van valahol e nagy sziget partjai körül egy szigetekskén két község: Nagy- és Kis-Comery (Great and little Comeries) néven. Hallottam mondani, hogy ezek papja egykor így imádkozott: »Áldd meg, uram, Nagy- és Kis-Comeryt s a mellette fekvő Nagy-Brittania és Irland szigeteket«. (O, Lord, bless Great and little Comeries and the adjacent islands of Great Britain and Ireland!) - Ilyenformán »adjacens« az én szülőföldem Austriához. Hát hagyjuk ezt a Comeriest. Szivemből kívánom neki, hogy legyen ő is szabad, s isten áldja meg.

Az az Austria, melybe az angol kormány annyira szerelmes, tulajdonkép nem is Austria. Az csak egy »család.« Ama bizonyos vándor cseh mester-legény, meglátván Pestnél a Dunát, azt mondta reá, hogy náluk a Dunát »Moldau«-nak hívják. Hát az a »család« »Austriá«-nak hívhatja magát. - Isten hírével!

Miként áll a magyar nemzet életképessége szemben ezzel a családdal = Austriával?

Pár száz éven át voltak már a Habsburgok német császárok, mielőtt magyar királyokká is lennének, s örökké sovárogtak Magyarország birtokára, de soha még csak egy faluját sem foglalhatták el, a magyarok ellenben az ő saját Austriájukat is elfoglalták. Dicső nemzeti királyunk: Hunyady Mátyás bevette Bécset s birta mind haláláig. Bécsben halt meg.

A míg egyedül állottunk, a hatalmas hódító szultánok sohasem voltak képesek magukat Magyarországon megfészkelni. Nyertünk, veszítettünk csatákat, de Magyarországból még csak egy falu sem jutott állandóan török birtokba soha, még a mohácsi catastrofa után sem. A Habsburgok uralkodása alatt azonban hazánknak két harmada török felsőség alá került, mert örökös conspiratiók által jogaink és szabadságaink ellen, örök törekvéseik által Magyarországot német lábra állítani - a mi erőnket elzibbasztották, ők pedig nem bírtak a töröknek ellentállani, annyira nem, hogy még Bécset is elvesztik, ha Lengyelország hős királya: Szobieszki s a bajorok meg nem mentik. Meg is hálálták a lengyeleknek szokásuk szerint.

Általában a család-Austriának csak saját népei szabadságának elnyomására volt ereje, de ha maga bajba került, sohasem volt képes magát saját erejével megmenteni. Soha egyetlenegyszer sem! Mi ellenben, mi meg birtuk őt menteni legválságosabb szorongatásaiban. Föl van jegyezve a történelemben saját vallomása, hogy nem volt más paizsa, mint a nagylelkű magyar nemzet vitézsége. Nélkülünk a habsburg-lothringiai ház azon dolgok közé tartoznék, a melyek voltak de nincsenek. Meg is hálálták - szokásuk szerint - mint a' lengyeleknek.

A ki Austriát erősnek, Magyarországot pedig gyöngének gondolja, tanulmányozza kissé a történelmet. Meg fogja látni, hogy velünk magyarokkal Austria sohasem bírt saját erejével megmérkőzni. Őt izben kényszerítettek a XVI-ik, XVII-ik s XVIII-ik században alkotmányunk s nemzeti létünk oltalmára fegyvert fogni, mindannyiszor idegen segítségre szorultak s még így segítettve sem győzhettek le, hanem közbenjárásokhoz, alkudozásokhoz folyamodtak s a mint kiegyeztünk, az esküvel erősített szerződéseket mindig megszegették és oly irtózatosságon uralkodtak, hogy II. Rákóczy Ferencz híres manifestuma szerint »Magyarország egyhangulag visszaóhajtotta a török uralom napjait, mert a Habsburgok a magyar nemzetnek sohajokon és könyeken kívül egyebet nem hagytak.«

És bizony méltán sóvárgott vissza Magyarország Austria uralkodása alul a török felsőség alá; mert a török nem bántotta sem alkotmányunkat, sem intézményeinket, sem nemzetiségünket, az nem törekedett a magyart törökösíteni, mint Austria németesíteni, a lelkiismeret szabadsága pedig a török oltalom alatt vert Magyarország földjében gyökeret, míg a »keresztény« Austria leirhatlan kegyetlenséggel dühöngött a vallásszabadság ellen s ennek s a magyar nemzetiségnek kiirtásában Austria a Castaldok, Basták, Strasoldok, Caprarák s a

magát Attilának, a magyarok isten-ostorának czimező Caraffa által oly irtózatossá lapokat irt be a történelembe, melyeknek párja nincs!

Vagy talán nőtt azon idők óta Austria erőben s mi hanyatlottunk?

Feleljen erre 49-iki szabadságharcunk emlékezete.

Pedig vegyék önök figyelembe a körülményeket. Midőn önök ősei Anglia szabadságharcját vívták, a kormányok még nem rendelkeztek a nemzet testéből kiszakított rendes állandó hadseregekkel. A magyar nemzetet pedig rég leszállították lováról, a kezéből rég kicsikart, szögreakasztott ősi »fringia«-t a rozsdá rágták; a létérdekében megtámadott nemzet kevés kivétellel rendes gyakorlott hadsereg nélkül, fegyvertelenül, olyan ujoncz tüzérekkel, kiket utközben a csatatérre, kellett az ágyu mechanizmusával csak megösmertetni, - mondom: ez a nemzet Austria egész császári seregével, rendes, gyakorlott s hozzá még idegen hadsereggel állott szemben s ezt az Austriát még négy-öt álnokul felbujtogatott nemzetiség pártütése is támogatta, keblünket a legirtózatossabb polgárháborúval marcangolva.

És mégis azt az erős, hatalmas Austriát, mely másutt háboruban már sehol sem lévén, rendelkezésére álló minden erejét ellenünk fordíthatá, mi egyetlenegy hadjárat alatt az orosz császár zsámolyához sodortuk; kényszerítettük isten s világ előtt nyíltan bevallani, hogy saját lábán nem bír velünk szemközt megállani!

S még akkor is, midőn már az orosz intervenció s az elhagyatottság kínos érzete megingatta a nemzet önbizalmát s Görgey áruló ármányai megszakgatták az összetartás kötelékeit, még akkor is, miként állottunk szemben Austriával?

Állottunk úgy, hogy Klapka megverte Győr táján, Görgey pedig, még maga ez az átkos ember is, azon kijelentéssel ajánlotta meg a fegyverletételt, hogy az oroszoknak megadja magát, de az osztrákoknak ugyan nem s ha feltételeit az oroszok el nem fogadják, ő megfordul, felkeresi az osztrák sereget s a hol találja, ott tönkretesz. Még Görgey is ilyennek nézte Austriát. Még ő is, a ki hazáját elárulta.

No már uraim, Austriát nagyhatalomnak nevezik. Negyedik helyre van sorozva az európai pentarchiában. A magyar nemzet, melyet a diplomácia önállásra képtelen gyöngének kürtöl, ezt a nagyhatalom Austriát ily körülmények közt egyetlenegy hadjárat alatt a porba, annál is lejjebb: a császár lábaihoz sodorta.

Tessék a diplomáciának az erő-összehasonlítás szótárában erre rimet találni.

Ezredéves történelmünk bizonyosságul szolgál, hogy nem vagyunk gyermek-nemzet; 1849-iki történelmünk bizonyosságul szolgál, hogy nem vagyunk elaggott nemzet, mely marasmusban szenved, területünk kiterjedése, népességünk száma, ereje s képessége bizonyosságul szolgál, hogy bírunk az önálló állami lét minden elemeivel; a helyzet logikája bizonyosságul szolgál, hogy Magyarország függetlensége Európa jövő nyugalmanak, biztonságának követelményét képezi, mert e nélkül sem a keleti kérdés okszerűleg meg nem oldható, sem a panslaviszmus veszélyei el nem háríthatók. Hát e bizonyságokra utalva a józan észre bizhatom: megítélni, vajjon bír-e Magyarország önállási képességgel?

S ha e bizonyságok döntő súlyának még nyomatékra lehetne szüksége, arra utalnék, hogy csak a független Magyarország lehet nyugpontja (hypomochlion) egy oly szövetségi kombinációnak, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomerációk általi elnyelésétől megóvhatja, e megóvás nélkül pedig Európa szervezetét, azt, a mit józan értelemben hatalmi egyensulynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni teljes lehetetlenség.

Hanem a diplomácia furfangos mesterség. A mint látja, hogy Magyarország önállási képtelensége egy üres hólyag, mely a józan ész érintésére szétpattan: egy másik üres hólyagot fúj fel.

Ez az üres hólyag az, hogy épen mert van erő Magyarországon, szükséges, hogy Austriához maradjon kötve, mert nélküle Austria nem lehetne »nagyhatalom«. Pedig, hogy az legyen, arra Európának szüksége van.

Lord Palmerston, e balgató hóborttól elkapatva, már épen odáig engedte magát ragadtatni, miszerint a szabadságszerető angol nép parlamentjében azt mondá, hogy »Magyarország függetlensége közszerencsétlenség lenne, mert Austria integritása szükséges Európának«.

Bizony bizony igaza volt Oxenstiernának, hogy a világ kevés bölcseséggel kormányoztatik.

Hanem ez nemcsak »parva sapientia«, ez »blasphemia«. Egy nemzet függetlensége közszerencsétlenség!? s még hozzá oly nemzeté, mint a magyar, mely oly nagy történelmi súlylyal bír! És ezt egy angol ember szájából kellett hallanunk!

De hát ezek az emberek Európából egy Moloch-ot akarnak csinálni, mely nemzetekkel táplálkozik.⁶⁷ Hiszen ha Európa ilyen éhes Moloch volna, akkor imádkoznunk kellene az örökkévalóhoz, hogy siettesse azt a geológiai korszakot, mely azt a vizek alá süllyeszti.

Isten bocsássa meg a nemes lordnak e blasphemiát!

A világrend tényezőit mérlegelve, nemcsak a nyers erő mennyiségét kell számbavennünk, hanem minőségét is.

Tudtomra Európa nemzetekből áll, nemzetek a történelem fejlődésének tárgyai is, céljai is, nem egyes dynastiák. Ezek belemarkolhatnak a történelem kerekébe, előmozdítólag, ha nemzeti érdekeket szolgálnak, gátlólag, ha magukat velük ellentétbe helyezik, de végre is: országlók jönnek-tűnnek, népek és nemzetek maradnak. Ezekre van Európának szüksége, nem jövő-tűnő dynastiákra. Népek, nemzetek legitim érdekeinek kielégítése adhat csak biztonságot, nyugalmat Európának, nem egyes dynastiák hatalmának legyezgetése.

No már minden európai hatalmak közt egyes egyedül épen Austria az, a mely nem nemzeti hatalom, csak családi s nemzetivé nem is lehet soha; az a »feudalis örökösödés véletlenei s bitorlások hosszú sora által egybekapcsolt« zagyva halmaz, mit Austriának neveznek, oly disparát nemzet-elemekből áll, hogy az együvé tartozás kényszeringébe beszorítva, csak egymást kölcsönösen paralizálhatják; csak mechanizmus lehetnek, de organismus, mely közös életet él, soha.

Figyelmet kérek a körülményre, hogy »Austria« nem azért nem élhet szerves életet, mert különféle nemzetiségekből áll. Különböző nemzetiségek lehetnek egy nemzet, képezhetnek együtt egy szerves politikai egységet. Austria azért nem lehet organismus, mert alkotó elemeit történelmileg kifejlett compact egyéniségű nemzetek képezik, ezeket pedig nem lehet organicus egységgé összegyurni. Nagy visszaélésre adott alkalmat az, a mit »principe des nationalités«-nek neveztek; »principe des nationités«-nek kellett volna nevezni, ha a philologia megengedné. A nyelvszegénység nagy szerencsétlenséget okozott.

És ép az egybeforraszthatlan nemzeteknek »Austria« név alatt összegyurását, ezt a minden egyes nemzet életerejét paralizáló kényszeringet nevezik a diplomaták Európa szükségének, holott századok tapasztalása, a jelen bajai s a jövő borus kilátásai egyenesen arra mutatnak, hogy ez Európa szenvedéseinek egy soha ki nem apadó forrása, s hogy ez együvé tartozás feloszlata képezi Európa egyik legsürgetőbb szükségét.

⁶⁷ Mint nyelvtani curiosumot jegyzékbe teszem, hogy moloch phoenicziai nyelven királyt jelent. Minő jellemző!!

Elmondtam, hogy mi volt ez az Austria Európának a multakban; reá mutattam részint mint kutfőre, részint mint akadályra a függő európai kérdéseknél; megmutattam, hogy Austriával a keleti kérdés okszerű megoldása teljes lehetetlenség; megmutattam, hogy Austria nemcsak nem hárihatja el Európáról az orosz terjeszkedés veszélyét, de sőt azt egyenesen provocálja, mert Austria az, a mely pusztán a maga létezése által a panslavismust az orosz kezében veszedelmes fegyverré élesíti: még csak a francziára kell reflektálnom, minthogy a világot kormányzó »parva sapientia« Austria »integritás«-ában isten tudja minő hatalmas gátot képzel a francia dicsőség-szomj utjában is. Erre csak annyit mondok, hogy e részben is Austria létezése nem gát, hanem inger, provocatio.

Austria - Henri Martin ama vampyrja, mely a nemzetiségek (helyesebben nemzetek) ágyékába ragadt - oly kiengesztelhetlen ellentétben áll a hatalmának kényszeringébe kötött nemzetek létérdekeivel, miszerint matematikailag bizonyos, hogy akármikor lesz oly háboru, melyben az egyik oldalon Franciaország, a másik oldalon Austria áll: a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán és azt mondani: »keljete fel, itt vagyunk, segítünk, rázzátok le az osztrák jármot, - fel fognak kelni, a felhívás lelkesedéssel fog fogadtatni.⁶⁸

Ilyen »Austria« ereje minőség tekintetében. A mig csak létezni fog, mindig, minden lehető változatok közt az lesz, a mit róla ugyancsak Henri Martin II. Józsefről szólva mond:

»- nem egy nemzet, hanem egy mesterséges birodalom főnökének születvén, megbukott a lehetetlen vállalatban: nemzeti egységet teremteni ott, hol nemzet nincs. Csak a materialismus mechanikai egységét alapithatta fegyverül egy kormánynak, melynek sem joga, sem bité, sem eszménye, sem létoka nincs.«⁶⁹

Nem kevésbé téves a »parva sapientia« számvetése Austria erejének mennyiségét illetőleg. Ekként számítanak: A magyar korona - mondjuk - 15 erő-egység, Austria $2\frac{1}{2}$, Csehország 5, Galiczia $5\frac{1}{2}$, Lombardia-Velencze $4\frac{1}{2}$ stb. stb., összesen 40 erő-egység; Austria mindennek ura, tehát Austria ereje = 40. - De ez merő csalódás. Kormányoknál, melyek nemzet-fők, akárminő legyen alkatuk, nemzetközi viszonyoknál a nemzet egész ereje számít, de ily kormánynál, a minő Austria, mely nem »nemzet-fő«, hanem a nemzeteket a maga családi érdekeinek kényszeringébe szorító uralkodás, ez nem így van. Épen mert Austria csak ura a nemzeteknek s ezek nem önczélók: a magyar 15 erő-egység Austria kezében nem 15, a cseh nem 5, Galiczia nem $5\frac{1}{2}$, az olasz nem $4\frac{1}{2}$ és így tovább. Kelletlen, kényszerült robot-erő, nem szabad ember-erő; a test, lelkesítő gondolat nélkül nem eleven erő. Austria, mely csak ur, befogja a nemzeteket igás lovakként saját családi szekerébe s azt gondolja: majd huznak inuk szakadtáig mind egy irányban. Aztán az egyik jobbra, a másik balra, a harmadik meg épen hátra huz, az egyik ágaskodik, a másik kirug, a harmadik elszakítja az istrángot - s a családi szekér a kátyuba ragad, ha - - fel nem fordul.

Ilyen »Austria« ereje. Meg is verték jóformán mindig, csak akkor nem, a mikor - szorultságból - a magyarnak addig, a mig a szorultság tartott, »nemzeti lét«-et engedett. Az »egységes« Austriát mindig megverték. Minél egységesebb volt, annál könnyebben megverték. József alatt még a már nem is hanyatló, hanem hanyatló török is megverte.

⁶⁸ Ez felolvasásaim azon passusa, melyre Irataim I. kötetében (266. l.) hivatkozás van.

⁶⁹ Joseph II. à qui n'a manqué que d'être né le chef d'un peuple, et non le chef d'un empire artificiel, - échoue dans l'impossible entreprise d'établir l'unité national là où il n'y a point de nation et ne fonde que l'unité mécanique du materialisme, arme d'un gouvernement sans droit, sans foi, sans idéal et sans raison d'être. (Az idézett munkában 226. lap.)

Hadd legyen Magyarország független, szabad nemzet; hadd legyenek azok a nemzetek független, szabad nemzetek: akkor, ha az európai nemzetcsalád közös nagy érdekeit veszély fenyegeti, a bennük rejlő 40 erőegység teljesen számítani fog, sőt az erkölcsi rugók által 80-ra fokozódik. De Austria kezében lelketlen mechanizmussá törpítve, nem erő az, hanem az erőnek csak délibábja, mely a megpróbáltatásnak sem napsugarát, sem szelét ki nem állja.

Austria Európának nagy alkalmatlansága (nuisance). Nincsen létoka.

Befejezés.

Hálával tartozom Nagy-Britannia polgárainak, hogy nekem, hontalan vándornak, hazám ügyét élőszóval felvilágosítani megengedték, s hogy előadásaimat rokonszenves figyelemmel, fogyatkozásaimat elnézéssel fogadták.

A hat felolvasás, melyet e tárgyban Nagy-Britannia négy nagy városában mind számra, mind értelmiségre jelentékeny közönség előtt tartanom megengedettett, együttvéve meglehetősen tájékozhatja a közvéleményt az ellenségeink által saját bűneik palástolása végett reánk szórt vádak alaptalansága, a reánk kényszerített harcz eredete s természete, ügyünk szent igazsága, az európai hatalmaktól, még Angliától is szenvedett sérelmek, Magyarországnak önállási képessége s európai fontossága felől, szemben Austriának történelmileg sem a multban, sem a jelenben, sem a jövőre nézve nem okadatolt »prestige«-ével.

Csak még egy dologra kell reflektálnom s azzal felolvasásaim cyclusa be lesz fejezve és - - isten legyen a jó ügygel. (God prosper the cause!)

Vannak nekem személyes barátaim Angliában, nagytekintetű férfiak, kiket nagyon tisztelek s kiknek ítéletére nagy súlyt fektetek.

Ezek azt mondják: »Magyarország mellett szól a jog, az igazság, az erkölcsi érzet, a méltatlan szenvedések égrekiáltó áldozata s minden, mi isten kegyelmére érdemes, ember előtt szent. De hát azt mondja az irás: »b é k e l e g y e n a f ö l d ö n ! « Egy véres forradalom igen nagy dolog. Tűrjünk! A nyomás nem tarthat örökké, mert végre is következesei az elnyomó fejére szállanak vissza. Lessük a kedvezőbb percet s akkor egyezkedjünk.«

Igy szólanak.

És én mondhatnám, hogy könnyű annak békéről beszélni, a ki jólétben élvezi azt a szabadságot, melyet ősei fegyverrel vívtak ki, vérükkel szereztek meg.

A béke szent szó, uraim. Nemesebb ösztöneink kifejezhetlen gyönyörsugárt lövelnek szíveinkbe, ha arra gondolunk, hogy tán jövő idő, midőn a világ minden nemzete a szabadság veleszületett jogának szent örökségébe visszahelyezve, a béke hálaénekére egyesülend s a szuronyok myriadjai ekevasakká, a kardok kertészkésekévé kovácsoltatnak.

De az elnyomatás nem béke. A rabszolga-tartó biztonsága sanyargatás a rabszolgának s nyugalom a tyrannusoknak: háborúság a nemzeteknek.

Hanem én mégis elismerem: egy véres forradalom igen nagy dolog!

Magyarország ma egészen azon helyzetben van, melyben a vastagajkunak nevezett I. Leopold alatt volt, kinek nevére az eperjesi mészárlás véres emléke örök átkot kiált. Ama jesuitismussal bélelt osztrák Phalaris akaratának egyik legbizalmasabb végrehajtójáról fel van a történelemben azon mondat jegyezve, hogy »ereit nyitvatná fel, ha tudná, hogy azokban egyetlenegy csepp vér található, mely a magyaroknak kedvező.« - »Faciam Hungariam captivam, postea mendicam, deinde catholicam« - volt Leopoldnak jelszava.

Ott vagyunk, a hol akkor voltunk. Ama történelmi hitelességű mondatok a Schwarzenbergék és Bachok által szó szerint ismételtettek.⁷⁰ Akkor Eperjes, - most Arad s a pesti Ujépület. Akkor Leopold megígérte magának, hogy Magyarországot rabbá, koldussá teszi, - most megtették. Hungaria már c a p t i v a is, m e n d i c a is és concordatumot is csináltak, a jesuitákat is újra bevitték, a derék hazafias érzelmű piaristáktól elvették az iskolákat s a jesuitáknak adták; a minap rendeletet is bocsátottak ki, hogy minden katolikus pap, akár öreg, akár fiatal, évenként egy hetet a legközelebbi jesuita-conventben töltsön, miszerint a jesuita atyák megvizsgálják, hogy »egészséges« hitűek-e? - (mert bizony Magyarországon igen sok becsületes katolikus pap van, kinek hite - istennek hála - jesuita értelemben nem »egészséges«) s a »nem egészségeseket« kellőleg indoctrinálják.

Hát biz az, uraim, borzasztó egy tünemény, hogy a XVII-ik század a XIX-ik században így mereven ismételtetik s a családi jellemvonások így kiirthatlanul állandók.

És én mégis azt mondom: igen nagy dolog egy forradalom!

És vannak irtózatos emlékek, melyeket az idő balzsamos ujjai sem törölhetnek el, emlékek, melyeket, mert felejthetlenség, megbocsátani embernek nem adatott. A legyilkoltak csontjai elporlanak, a könyvek árja kiapad, az özvegyek és árvák gyászruháit elrongyollanak: de az emlékezet megmarad. Odaül az asztalhoz megkeseríteni az árvák morzsa falatját, ürmöt vegyíteni a szomjuhozónak poharába; ott reszket az árnyképben, melyet a házi tüzhely játszi lángja a padlóra vet; belevegyül a szendergőnek kínos álmaiba; hazajár kísértetiesen a nemzet nagy temetőjéből, mint a lelkiismeret marcangolása a bűn lakába; még a szél sivitásából is kihallik a hang: »surgat ex ossibus ultor.« Hiába, hiába! A szívnek megvan a maga törvénye, mint a világtestek forgásának megvan. A szeretet istene az emberi szívet nem érzéketlen kőből faragta.

És mégis én, ki oly kimondhatlanul szeretem hazámat, hogy saját bánatom keresztje mellett nemzetem összes bánatának keresztjét is érzem vállaimon, még én is azt mondom: igenis, egy véres forradalom igen nagy dolog.

Annyira nagy dolog, hogy hacsak kormányformáról, csak az absolutismus jármának lerázásáról, csak a politikai szabadságnak kisebb-nagyobb adagáról volna szó; ha mi csak oly helyzetben volnánk, mint önök ősei voltak, midőn a Stuartok ellen az elnyomott szabadság »ultima ratio«-hoz, a forradalomhoz folyamodtak: lehet, még én is azt mondanám nemzetemnek: »Ne csináljatok forradalmat. Ez a rettenetes állapot, melynek súlya alatt roskadoztok, nem tarthat örökké. A gőzgép, a villany delejes táviró korában eszméssel van telítve a levegő, melyekkel szemben a rideg önkény hosszú időre tarthatatlan.«

Igen, de mi nem ilyen helyzetben vagyunk. Önöknek ősei fegyverhez nyultak, számon kérni az angol ember veleszületett jogát, a szabadságot, a Stuartoktól, pedig Anglia a Stuartok alatt is állam, nemzet volt; s bármennyire nyomva, bármennyire sanyargatva, velük is állam, nemzet maradott volna. Önöknek jóléte útjában csak rossz kormányzat, csak önkény állott, nem idegen érdekek praepotentiájának áthidalhatlan mélysége.

Minket Austria az élő nemzetek sorából törölt ki az orosz szuronyokkal; ezredéves állami lételünk fájára mérte ez irtó fejszét.

Ezt vegyék figyelembe angol barátaim, kik az őseik vérével áztatott szabadság fájának árnyékából minket békére intenek.

A magyar nemzetnek joga van egész kormányzati rendszerében önálló, független, semmi más népnek, nemzetnek le nem kötött államnak lenni.

⁷⁰ Tény!

Joga van nemcsak kötések erejénél, hit szentségénél fogva. Oly időket élünk, midőn amazokat megrágja a hatalomvágy molya - emezt elviszi a szellő, mint a sohajtást s a diplomácia erkölcsisége még csak meg sem botránkozik felette, sőt tapsol, elégedést, örvendezést jelent s gratulál! A magyar nemzetnek arra, hogy helyét a független nemzetek kerekasztalánál ne adja fel, erősebb czimlevele is van, olyan, melyet sem moly meg nem ehet, sem a hitszegés szele el nem fujhat. E czimlevél az, hogy az idő, a teremtésnek dajkája, a magyart állammá, nemzetté ringatta egy ezredéves történelem bölcsőjében.

Már pedig ezen állami, nemzeti egyediség megtartása közt és a közt, hogy oly uralkodója legyen Magyarországnak, ki egyszersmind osztrák császár is: oly összeférhetlenség forog fenn, melyet kiegyenliteni abszolút lehetetlenség. A ki e kiegyenlítésben törné fejét, ezerszer képtelenebb dolgot mivelne, mint az, a ki a kör négyszögüsitésével vagy az örökmozdony feltalálásával foglalkozik.

A dolog világos, mint a napfény.

Egyéniségtől, családi jellemvonásoktól eltekintve, csak azt az egyet kell fontolóra venni, hogy az osztrák császárnak, mint ilyennek, lehetetlen, hogy ne legyenek érdekei, melyek nem Magyarország érdekei, ezektől eltérők, ezekkel ellenkezők; és az osztrák császárnak, mint ilyennek, van módja, hatalma, tehetsége, érvényre juttatni ezen nem magyar érdekeket politikában, nemzetközi viszonyokban, közigazdasági téren, - minden téren.

No már miként lehet azt csak képzelni is, hogy ily helyzetben Magyarország mint önczél létezhessék?

Lehetetlen az.

Pedig ez a szó: »önczél« az állami, nemzeti lét lényege.

Az orosz szolga nép, de még az is állam, nemzet. Kormányja jól, rosszul foghatja fel az orosz államérdeket, de idegen érdeke nincs; jól, rosszul, de csak orosz érdekek keretében mozog.

Magyar király ellenben, ha osztrák császár is, még akkor sem mozoghatna csak magyar államérdekek keretében, ha született magyar ember volna.

Az uralkodó személyének ily dualismusa az ország állami létével össze nem fér.

Vagy e dualismusnak az uralkodó személyében, vagy Magyarország függetlenségének meg kell szűnni, mert a szövetségesség eszméje oly államok között, melyek egy uralkodó alatt állanak, képtelenség is, lehetetlenség is. Ily államok közt csak a közös szolgaság terheinek megosztása foroghat fenn, de szövetség nem, mert a függetlenség eszméjét, mely a szövetségnek alapfeltétele, az uralkodó közössége mind a két részen kizárja.

No már, uraim, sok dolog felett lehet alkudni, de a függetlenség felett nemzetnek alkudni nem lehet. Mert minden kigondolható elalkuvás nemzeti öngyilkosság.

Ennius jegyezte fel egy esetet, midőn egy római katona megölte magát, hogy az ellenség elől megmeneküljön,

»hostem dum fugeret se Fannius ipse peremit«

de a költő utána teszi: »kérem, nem örültség ez? meghalni, hogy meg ne halj!«

»Hic rogo: non furor est? ne moriari - mori!«

Bizony »furor est!« Örültség!

Nem, uraim, mi magyar nemzet a béke kedvéért nem öljük meg magunkat.

Tudunk okosabbat: a küzdést az életért.

Mi egyszerűen azon helyzetben vagyunk, a melyben önök volnának, ha a francziák császára uralkodnék Anglia felett.

Tünnék önök? (Hangos felkiáltások: »Nem! Soha! Egy perczig sem!«)

Követnék önök azok tanácsát, kik önöknek az irás nevében békét tanácsolnának? (»Nem! Nem!«)

Mi sem fogjuk. Ép azért nem fogjuk, mert béke s nyugalom után sóvárgunk sokat szenvedett nemzetünk számára.

»Ense petere placidam sub libertate quietem.«

Ez jelszavunk.

Az éj sötét a continensen. De akkor legnagyobb a sötétség, mikor a hajnal közel van.

Van valami a levegőben, a mi sejteti az emberrel, hogy vihar közelg.

Még az évszámítás is arra mutat. Én nem igen szoktam cabalisticával foglalkozni De hát »több dolog van ég és föld között, mint bölcsészetünk álmodja« - a mint a dolgok természetének ama nagy vizsgálója mondja, aki »Hamlet«-et írta. S van némi érdek G e r v i n u s tanár amaz észlelésében, hogy a szabadságmozgalmak majdnem geometriai haladvány szerint következnek egymásra e században. - A cadix-i fölkelés öt évvel következett a népszabadságnak a bécsi congressuson lett diplomatiái legyilkolása után. Aztán a juliusi forradalom kétszer öt évvel rá. Erre közel négyszer öt évvel a februári forradalom. Reménylem, a legközelebbi nem fog kétszer annyi ideig magára várakoztatni. De ha mégis úgy történnék, csak egy uj adat volna azon nevezetes chronologiai különösséghez, hogy több századon át a nyolczvas évek mindig szabadságot hoztak.

1386-ban a svájcz szabadság diadala Austria felett Sempachnál, Svájcz Marathon-jánál, a hol W i n k e l r i e d Arnold kebléhez ölelve a halálos lándzsákat

»Utat a szabadságnak!« kiálta
És utat csinálva - meghala.⁷¹

1485. a vallásszabadság diadala Csehországban.

1586. Németalföld nagy korszaka.

1688. Angliáé.

1781-83. Amerika függetlensége bevégzett tény.

1789. a francia nemzet világraható nagy korszaka.

Tán nem hazudtolja meg magát a nyolczadik tized az ezernyolczszázas években sem.

Hanem az még jó messze van. Addig szenvedni nagy dolog volna s nekem úgy látszik, mintha már leszakadni látnám a követ, mely letöri vas- és cseréplábairól ama sokféle anyagból összeragasztott állóképet,⁷² melynek neve: Austria.

Legyen holnap, legyen évek mulva, de el fog törni, mert nincsen oka, hogy az emberiség nagy érdekeinek kárára, Európa jövődjének veszélyére állva maradjon.

⁷¹ »Make way for liberty!« he cried
made way for liberty - and died.

⁷² Dániel II. rész, 34. v.

Sokat megérhetnek önök, de - hiszem az istent - azt nem, hogy a magyar nemzet őseinek szent örökségét: állami függetlenségét akármely tál lencséért is eladja.⁷³

Ha tünnünk kell, tünni fogunk, ha várnunk kell, várni fogunk, nem elbizakodva, de nem tétlenül: hanem őseink szent hagyományát, utódaink elidegeníthetlen örökségét visszakövetelendjük.

És legyen akármikor, hogy önök a magyar nemzetet felemelkedni szemlélendik ezredéves nemzeti jogának teljes méltóságában, hogy fegyverrel kezében biztosítsa magának a békét s nyugalmat a szabadság tölgyének árnyékában: tiszteljék meg rokonszenvével küzdelmeit és legyen Anglia népe örje a nemzetek közös kincsének, a népjog szentségének, nehogy romlásunkra újból megsértessék, miként a múltban megsértetett.

És ha remélhetném, hogy azoknak emlékezete, a miket önöknek elmondék, ösztönül szolgálhat ez örökösre: áldanám az órát, melyben önökkel így találkozám.

Igy ismertetem Magyarország ügyét a külföldön! A nemzet lássa, hogy mit cselekszik! - - Én beszámoltam!

JEGYZETEK **az V-dik fejezethez.**

1-ső szám, a 171. laphoz.

»A trónöröklési jog a női ágra is kiterjesztetett, ugyanazon örökösödési rend szerint, melyet a *pragmatica sanctio* a Habsburgház u. n. örökös tartományainak birtoklását illetőleg megállapított.«

A *pragmatica sanctio*-ról a következőket találom 1867-ben tett jegyzeteimben:

A mióta együtt van az országgyűlés, alig hall az ember egyebet, mint hivatkozást a *pragmatica sanctio*-ra.

Figaro itt, Figaro ott, Figaro fent, Figaro lent, - mindig és mindenhol Figaro.

A *pragmatica sanctio* jelenben Magyarország Figarója.

Hadd lássam csak: mi is tulajdonképen az a »Figaro«, mely oly végzetterhes szerepet játszik Magyarország újabb történelmében?

A *pragmatica sanctio* olyan dolog, melynek az európai jogtanban határozott értelme van.

A szó maga byzánczi eredetű; fontos tárgyú *edictum*-ot jelent.

Az európai jogtan két *pragmatica sanctio*-t ismer.

Egyik az, melyet VII. Károly francia király adott ki 1438-ban a bourgei gyűlésen s mely a baseli zsinat némely határozatainak ellenében a gallikanus egyház szabadságának alapját vetette meg. Ezzel semmi közünk.

⁷³ Ezt is megértük. De nem mondom, hogy »de profundis«. Talán, hogy »a leányzó nem halt meg, csak alszik.« Ha felébred-e? - -

A másik *pragmatica sanctio* a »néhai« Habsburg-családnak azon állítólag 1713-iki április 19-ről keltezett, de csak 1724-ben kihirdetett házi törvénye (*Haus-Gesetz*), mely által az utolsó Habsburg (VI. Károly császár, ki III. Károly néven Magyarországnak is királya volt) családjában az örökösödési rendet a leány-ágra kiterjesztve, szabályozta, természetesen szabályozta azon birtokokra nézve, a melyekről rendelkezhetett, tehát az úgynevezett örökös vagy patrimonialis tartományokra, nem pedig Magyarországra nézve, hol a trónöröklés felett csak az ország törvénye, nem pedig a család házi-szabálya rendelkezhetett. Ez annyira világos, hogy ha Magyarország rendei (1723-ban) a trónöröklést törvény által a női ágra is ki nem terjesztik (*transferunt*, mint a törvény szól), hát bizony Károly császár halálával, daczára az ő *pragmatica sanctio*-jának, Mária Terézia vagy sohasem lett volna magyar király, vagy csak választás útján lehetett volna azzá.

A magyar koronáról nem lehet *Haus-Gesetz*-ek által rendelkezni. A *pragmatica sanctio*-ra Magyarországot illetőleg soha még csak hivatkozni sem kellene, mert az sem az országra nézve semminemű kötelességnek a dynastia irányában, sem a dynastiára nézve semminemű jognak nem kufteje. *Haus-Gesetz* nem magyar törvény. Sok mindenféle csodadolog be van írva a *Corpus Juris*-ba, de ez a *Haus-Gesetz* nincs beleírva.

Ezt még gróf Cziráky Antal sem hallgathatta el, bármennyire ó-conservatív udvari ember volt is. Közjogi munkájában tisztán kimondja, hogy »*sanctio pragmatica codicem domesticum ingressa non est.*«

Még magában az osztrák-ház trónöröklését a női ágra is kiterjesztő 1723-iki II. t.-cikkben is hiában keresnők e szót: »*pragmatica sanctio*«. Szó sincs róla.

Hanem ennek a *pragmatica sanction*-nak mint *Haus-Gesetz*-nek is megvan a maga történelme. Botránkoztató történelem. Okmányhamisítás forog fenn.

V. Károly császár és spanyol király idősb fitestvére volt I. Ferdinándnak, ki Magyarországnak a Habsburg-házból első választott (ha ugyan megválasztott s nem csempészett) királya volt. V. Károly császár mint idősb fitestvér szerződésileg átengedte öcscsének Ferdinándnak »az austriai birtokokat.« Ennek folytán I. Ferdinándot illette a jog e neki átengedett birtokokban saját maradékai közt az örökösödést szabályozni. Ő pedig akként szabályozta, hogy ha az osztrák-ház fi-ága (*männlicher Stamm*) kihalna s az örökség a leányokra szállna (*es zu den Töchtern käme*), akkor az örökség legidősb leányára Annára, ki V. Albrecht bajor fejedelem neje volt, vagy annak örököseire szálljon.

Ez világosan ekként volt kikötve az 1546-ban kötött házassági szerződésben s Ferdinánd végrendeletében is meg volt erősítve.

No már pedig VI. (Magyarországon III.) Károly a *pragmatica sanctio*val az osztrák örökös tartományokban az örökösödést mindenekelőtt saját leányának Mária Teréziának ohajtotta biztosítani. (Mária Terézia 1717-ben született s ez alapos okot nyújt azon következtetésre, hogy a *pragmatica sanctio* nem is 1713 április 19-én, mint a bécsi udvar állítja, hanem később kelt). Ennek I. Ferdinánd említett rendelkezése útjában állt: »*da beschlossen die treuesten Diener und geheimsten Werkzeuge das fatale Ferdinand'sche Testament, dem die Albertinische Heiratsberedung correspondirte, ein wenig zu verbessern.*« Így írja Hormayr, a ki pedig a bécsi udvari titkos levéltárnak örje volt.

A kijavítás historiáját ugyancsak Hormayr ekként adja elő.

»Als vor und nach dem Tode Karl's VI. Bayern auf Vorlegung der Originale des Ferdinand'schen Testaments und der Albertinischen Verlobungsakte drang, wurde dies Verlangen endlich, was das erstere betrifft, am fünfzehnten Tage nach Karls Tode und nach Habsburgs Erlöschen gewährt. - Bartenstein brachte das österreichische, der bayerische Gesandte, Graf la Perouse, das bayerische Original herbei, wie selbe vor zwei Jahrhunderten, nach Sitte und Brauch gleichlautend gegen einander ausgewechselt worden. - Gleichlautend waren sie aber auch jetzt, nur waren la Perouse und die anwesenden Minister wie versteinert über die verhängnissvolle Variante, dass es im Wiener angeblichen Original überall hiess: eheliche Leibeserben, im Münchener Original hingegen: männliche Leibeserben.

Die Verlegenheit, in welcher die Wiener Hofpublicisten von 1712-1724 sich befanden, in Epochen, wo Kari VI. keine Kinder, nur Schwestern und Bruderstöchter, zuletzt aber doch Töchter hatte, erklärt zur Genüge jene Verbesserung des Ferdinand'schen Testaments sowohl in ihrem Scharfsinn als in ihrer Kurzsichtigkeit. - Sie gab wenigstens dem Zweifel Raum und dann hatte der Sieg der Waffen völlig gewonnenes Spiel.

Männer, welche die Cabinetsgeheimnisse Carl's VI. und Theresia's gar wohl kannten, behaupteten, jene Verbesserung des Ferdinand'schen Testaments sei, nach langem Nachdenken und mehrmaligen Variationen, das Werk mehrerer grundgelehrten Betrauten gewesen, nämlich des dafür 1727 zum Staatssecretär der auswärtigen Angelegenheiten erhobenen Bartenstein und des grossen Abtes von Göttweih, Gottfried Bessels, Verfassers des berühmten Chronicon Gottwicense (Bessel hatte bekanntlich die Kaiserin Elisabeth und ihren Günstling Bartenstein katholisch gemaclit). Bartenstein und Bessel hätten dann noch zu verschiedenen Zeiten vier grosse Quellenforscher mit in's Geheimniss und zu Rathe gezogen, die Melker Benedictiner Bernhard und Hieronymus Petz, Gebrüder, und die damals für das herrliche Werk der monumenta austriaca Österreich durchreisenden Benedictiner von St.-Blasien, Marquard Herrgott und Rustenus Heer.

Wenn diese gelehrten Männer in der Verbesserung, oder gutgemeinten Verfälschung der Ferdinand'schen Dispositionen dennoch eine Kurzsichtigkeit begingen, so war es eben nur die Unmöglichkeit, aus der verwickelten Sache besser zu scheiden. - Man konnte ihnen entgegensetzen, ihre Verbesserung sei sinnlos und widersprechend: es sei ja ohnehin nothwendig, das die Prinzessin folge, wenn ausser ihr kein ehelicher Erbe vorhanden ist. - Eine leztwillige Anordnung, eine Thronfolge für uneheliche Nachkommen, für Bastarde, während noch eheliche Töchter und deren legitime Sprossen vorhanden, wäre allen angenommenen Begriffen entgegenlaufend.«

Hát biz ez »csunya história«, hanem Magyarországot jogi szempontból nem érdekli, mert a magyar koronáról, valamint VI. (III.) Károly *pragmatica sanctio*-ja nem, ugy I. Ferdinánd végrendelete s leányának (a bajor Annának) házassági kötése sem rendelkezhetett.

Magyarországon a néhai Habsburg-ház nőágu utódainak trónöröklési jogot nem ezek a családi rendelkezések szereztek, hanem az ország függetlensége fentartásához mint feltételhez kötve az 1723-iki II. t.-cikk ajándékozott. E törvényben szó sincs *pragmatica sanctio*-ról, hanem ki van mondva, hogy az ország rendei átruházzák (*transferunt*) a trónöröklési jogot az austriai ház nő-ágára is és pedig első sorban az uralkodó (III. Károly), aztán I. József, végül I. Leopold utódaira, azon elsőszülöttségi rendben, melyet az uralkodó a »feloszthatlanul és elválaszthatlanul együtt birtoklandó« örökös tartományokban megállapított.

Ez a feloszthatlan együtt birtoklása az osztrák örökös tartományoknak a *pragmatica sanctio* előtt nem volt az austriai házban »családi törvény« által biztosítva. Tényleg gyakorlatban volt ugyan, néhány nemzedéken át; de azon (ha akart volna) akár mely uralkodó változtathatott; - volt is eset, hogy ezek a »patrimonialis« tartományok a »ház« tagjai közt, hol

végrendeletileg, hol egyezkedésileg felosztattak. Így például I. Ferdinánd három fia közül egyik (Ferdinánd) Tyrolt, a második (Károly) Stíriát kapta osztályrészül. Ennek az osztályi eshetőségnek vetett véget a *pragmatica sanctio*; s minthogy az 1723-iki magyar törvény elvül fogadta el azt, hogy az legyen magyar király, a kit a megállapított örökösödési rendszerint az örökös tartományok feloszthatlan és elválaszthatlan együttbirtoklása illet, igen helyesen mondja az 1848-ki törvényeknek (Szentkirályi Mór által szerkesztett) előbeszédje, hogy az osztrák tartományok »a *pragmatica sanctio* által állanak Magyarországgal válhatlan kapcsolatban. Ez az idézése a *pragmatica sanctio*-nak semmit sem derogál a magyar jognak, mert az osztrák tartományokra vonatkozik. Azoknak törvény - nekünk semmi.

Hanem az 1723-ki magyar törvénynek is van egy nagyon nevezetes bibéje: az, hogy ninc s értelme.

Olvassa meg akárki e törvény 5. 6. és 7. §§-ait, melyekben az áll, hogy

»jus haereditarium succedendi in Hungariae Regnum et Coronam ad eandemque partes pertinentes - - etiam in sexum foemineum - - in Regnis et provinciis - - haereditariae possidendis regendam et gubernandam transferunt«.

Nincs az a latinnyelv-tanár a világon, a ki képes legyen e törvény szövegéből kimutatni, hogy ez a »regendam et gubernandam« mire vonatkozik; hogy mit transferáltak ősünk az osztrák-ház nőágára országglani és kormányozni? - -

Nincs értelme! - Nagyon különös dolog ez.

Az ellenben minden kétségen kívül van, hogy a *pragmatica sanctio* a magyar törvénykönyvben benne ninc s. Annak értéke Magyarországra nézve = 0.

És mégis minő végzelmes szerepet játszik ezen magyarjogilag nem is létező dolog Magyarország újabb történelmében!

1848. szeptemberben erre a magyarjogilag nem is létező dologra támaszkodva izent az udvari forradalom nyílt háborút Magyarország állami függetlenségének, azt adván a magyar országgyűlésnek tudtára, hogy a magyar pénz-, had- és kereskedelem-ügyet a birodalmi kormánynak követeli, minthogy V. Ferdinánd királynak nem volt joga az 184⁷/₈-iki törvényeket szentesíteni, mert azok sértik a *pragmatica sanctio*-t.

Ez persze a milyen álnok, szintoly ostoba beszéd volt. Mert hát mi köze van a *pragmatica sanctio*-nak a magyar pénz-, had- és kereskedelmi ügygyel? micsoda észjárással lehet azt állítani, hogy a 48-ki törvények sértik a *pragmatica sanctio*-t? Hiszen ennek tartalma felől ember még soha sem hallott mást, mint azt, hogy szabályozta az örökösödési rendet az osztrák-ház örökös tartományainak birtoklásában; még pedig szabályozta úgy, hogy azokat ne lehessen felosztani, hanem az egész örökség együtt »elválaszthatlanul és eloszthatlanul« az első-születtségi rendben egy személyre szálljon. - Hogy valami más, vagy valami több volna abban a *pragmatica sanctio*-ban, arról ember soha sem hallott.

No már változtattak-e az 1848-ki törvények az örökösödési renden? - vagy felosztatni kívánták- e a feloszthatlan örökséget? minden ember tudja, hogy nem. Hát micsoda arcczal lehetett azt mondani, hogy a 48-ki törvények sértik a *pragmatica sanctio*-t?

Hazugsággal bélelt ürügyhajhászat volt, mely az ismeretes farkas-bárány mesére emlékeztet.

Azonban tény, hogy a *pragmatica sanctio* nevében csinált a bécsi udvar forradalmat Magyarországra ellen.

Aztán jött az 1849. márcziusi birodalmi alkotmány, mely Magyarországot a *pragmatica sanctio* alapján az államok sorából kitörölte s Austria Kronland-jává tette; majd jött az

1860. októberi diploma; jött az 1861. február 26-ikai Reichsrath-patens; jött az 1861. ápril 2-ikai (eredménytelenül hazaküldött) országgyűlés s végre az 1865-1867-iki alkuvó-országgyűlés. S mind ez és minden csapás, mely Magyarország függetlenségére méretett: a magyarjogilag nem is létező *pragmatica sanctio*-ra történt hivatkozással lett elkövetve!

Hogy a bécsi udvar ily szívóssággal tolta Magyarország nyakába a *pragmatica sanctio*-t, az nem menthető ugyan (mert a jognak s diplomatai kötéseknek szenteknek kellene lenni), de legalább érthető, miután tény, hogy a Habsburg-ház családi politikájának vezéreszméje mindig a birodalmi kormányzat egységesítése, vagyis (az októberi diploma szavai szerint) »az állami hatalomeszközöknek összpontosítása, a magasabb államfeladatok összefoglalt kezelése«, - tehát Magyarország s Austria között a *realis unio* volt, már pedig ha sikerül a dynastiának a *pragmatica sanctio*-t a magyar államjogba mint alapot, mint kiindulási pontot becsempészni, ez a cél ipso facto el lesz érve.

A mint, hogy el is éretett. Magyarország az 1867-iki XII-ik t.-cikk által feladta az 1861-ben még oly dicsőségesen védett *personalis unio*-t, elfogadta a *realis unio*-t s ezzel az alapszerződésileg függetlennek kikötött Magyarországot az államok sorából kitörölve, az egységes birodalom alkatrésztévé tette. És pedig tette egyenesen a magyarjogilag nem is létező *pragmatica sanctio* alapján, miként ez az 1867-iki XII. t.-cikk 1. §-ában világosan ki van mondva.

Ilyen irtózatoss szerepet játszott a *pragmatica sanctio* Magyarország történelmében!

A dynastia kivivta, hivatkozással a *pragmatica sanctio*-ra, azon célta, mely ellen a magyar nemzet századokon át patakokban ontott vérével tiltakozott.

De, hogy akadhatott magyar országgyűlés, mely ezen hurkot önként a nemzet nyakába vetette: ez oly monstruositás, a minőre én nem tudok példát a történelemben.

Nem volt joga az 1867-iki országgyűlésnek az osztrák *Haus-Gesetz* hurokját a magyar nemzet nyakába vetni. Nem volt reá a nemzettől mandatura. Egyetlenegy képviselőnek sem volt. Az 1867-iki országgyűlés fellázadt az elidegeníthetlen magyar államjog ellen. A *pragmatica sanctio*-nak becsempészése a magyar államjogba, parlamentarizmus mezbe burkolt valóságos államcsíny, mely, ha száz egymásután következő országgyűlés elfogadná is, mindig államcsíny marad, ép úgy, mint a Napoleon decz. 2-ikai államcsínye is örökre jogtalan államcsíny marad, ámbár azt a »*suffrage universel*« elfogadta. Törvényesíteni lehet államcsínyeket, de jogtalanságot jogossá semmi törvény nem tehet. A ma hozott törvény holnap változhatik. »*Opinionum commenta delet dies.*« A jog örök.

A *pragmatica sanctio*-nak a magyar államjogba becsempészését hallottam azzal mentegettetni, a mit Szalay László az 1861-iki országgyűlés egyik ülésében akként fejezett ki, hogy Magyarországon, midőn *pragmatica sanctio*-ról szólnak, nem azt értik alatta, a melyet »III. Károly 1713-ban (?) a *Geheimrathsstübl*-ben néhány himvarrásos uri köntös előtt leolvasott, hanem azt, melyet *do ut des, facio ut facias*-formában az 1723-iki országgyűlés megalkotott«.

Még ha így volna is, megbocsáthatlan hiba volt volna az 1723-iki törvényt (mely nem *pragmatica sanctio*) *pragmatica sanctio*-nak nevezni, mert e név alatt a »hatalom« viszont nem az 1723-iki törvényt, hanem azt a »néhány himvarrásos köntös előtt a *Geheimrathsstübl*-ben leolvasott« *Haus-Gesetz*-et érti, melyet III. Károly e bevezetéssel bocsátott világra: »*Wir haben als jetziger einziger absoluter Herr durch unsere Declaration und Verordnung, welche wir kraft unserer Machtvollkommenheit - - in Form einer pragmatischen Sanction - - errichtet*« stb.

No már ilyen absoluter Herr Machtvollkommenheit-ja termékének nevét ruházni át egy magyar törvényre: bűnös gondatlanság volna, mert mikor a hatalom ugyanazon név alatt egészen más dolgot ért, - a törvényes térnek összezavarása a pusztán családi térrel oda vezet (a mint oda is vezetett), hogy a nemzet lábai alatt elsüllyed a törvényes tér. A hol államjogokról van szó, nem szabad a szavakkal könnyelműen játszani.

Annál inkább bűnös gondatlanság ez a névcseré, mert a *pragmatica sanctio* nevében csinált irtózatosszerű forradalom, s Magyarországnak minden azótai szenvedései világos bizonyosság gyanánt állottak az országgyűlés előtt, a felől, hogy a bécsi udvarnak átkodott szándéka az 1723-ki törvényben említett »elválaszthatlan és feloszthatlan« birtoklást elválaszthatlan, és feloszthatlan kormányzássá, más szóval: a *personalis uniót*, reális unióvá magyarázni; már pedig ha az 1723-ik törvényre a *pragmatica sanctio* név illesztetik, az ez által egy *Machtvollkommenheit* szabta családi *Hausgesetz* mezébe öltöztetik, a minek aztán természetes következtetése, hogy az elválaszthatlan birtoklásból elválaszthatlan kormányzás, közös minisztérium, s *delegatio* név alatt közös birodalmi gyűlés lesz. A mint hogy lett is.

De nem is igaz, hogy az 1867-iki államcsinyes országgyűlés a *pragmatica sanctio* alatt az 1723-iki törvényt értette. Ennél sokkal rosszabbat tett.

Az 1867-iki XII-ik t.-cikk 1. §-a így szól:

»azon kapcsolat, mely egyrészt a magyar korona országai, másrészt ő felségének többi országai és tartományai között jogilag fenáll, az 1723-iki I., II. és III. t.-cikk által elfogadott *pragmatica sanctio*-n alapszik.

Tehát nem az 1723-iki törvény értetik a *pragmatica sanctio* alatt, hanem az fogatik reá az 1723-iki törvényre, hogy az a világosan contradistinguált *pragmatica sanctio*-t elfogadta.

A mi egyenesen nem igaz. Szó sincs ott *pragmatica sanctio*-ról. Ez »*codicem domesticum ingressa non est.*«

Aztán azt iktatni törvénybe, hogy Magyarország és Austria közt a *pragmatica sanctio* alapján jogilag fennálló kapcsolat volt!

Én Deák Ferencz e »történelmi falsum«-át, Deák Ferencz-nek az 1861-iki országgyűlés május 13-ikai ülésében mondott következő szavaival czáfolom meg:

»Magyarország az uralkodó-házzal szerződött, nem az örökös tartományokkal; szerződött az örökösödés felett, nem valamely szorosabb kapcsolat felett. Ezt megváltoztatni és helyébe szorosabbat állítani, magát az örökös tartományok érdekeinek lekötni s ez által alkotmányos önállásáról lemondani szándoka bizonyosan nincs.«

Ezt tenni nem is volt szándéka Magyarországnak! Hanem ugyanazon Deák Ferencz, a ki 1861-ben ezeket mondotta s ezekkel a tagadhatlan történelmi tényt constátálta, 1867-ben azt iktatta törvénybe, hogy Magyarország és az örökös tartományok közt jogilag fennálló kapcsolat volt, a *pragmatica sanctio* alapján! - és »lekötötte Magyarországot az örökös tartományok érdekének és lemondott önállásáról.«

És ez mind annak volt következtetése, miszerint bele hagyta magát abba a hálába szédített, hogy közjogi alapul s kiindulási pontul azt a *pragmatica sanctio*-t fogadta el, melyet egy magát einziger absoluter Herr-nek nevező osztrák kényur az ő *Machtvollkommenheit*-ja erejénél fogva decretált.

Minő szomorú átalakulás!

Figyelemmel kísérve az országgyűlés vitatásait, mindig lestem, ha nem akad-e valaki, a ki ekként szól Deák-hoz: »ha már azt kívánják tőlünk, hogy törvénybe iktassuk, miként az 1723-iki törvények a *pragmatica sanctio*-t elfogadták, hát legalább mutassák meg nekünk azt az állítólag elfogadott *pragmatica sanctio*-t; had lássuk, hogy mit nyilatkoztatunk elfogadottnak; - mert én azt soha sem láttam«.

Csudálkozom, hogy ily felszólalás nem történt, mert én csaknem hitet mernék reá tenni, hogy az egész 1867-iki országgyűlésen nem volt egyetlen egy ember sem, a ki azt a *pragmatica sanctio*-t valaha látta volna. Maga Deák sem! Hallottak tartalma felől, a mint azt a történetírók rebesgetik, de magát az okmányt *in extenso* nem látták. Egy soha általuk nem látott császári edictumot fogadtak el jogalapul a magyar államjogban.

Merem ezt mondani azért, mert én százezernyi kötetekre menő könyvtárakat kutattam fel, a végett, hogy lássam már egyszer nem amolyan Hormayr-féle kivonatokban, hanem *in extenso*, lássam már egyszer színről színre »azt a medvét« - s minden fáradságom haszontalan volt. - Láttam, hogy Cziráky »*Jus publicum*«-a, Lünig »*Deutsches Reichsarchiv*«-jára utal; - találtam ebből egy könyvtárban 22 vaskos folio kötetet, - végig kutattam - ez is hiában volt. - Én a *pragmatica sanctio*-t soha sem láttam - s csaknem hitet mernék tenni, hogy azok sem látták, a kik azt a magyar államjogban kiindulási pontnak, s jogalapnak elfogadták!

Szegény Magyarország!

2-ik szám, a 188. laphoz.

»István főherczeg a császárhoz vezetett.«

Miután a hivatalos eljárásnak vége volt, V. Ferdinánd császár-király István főherczeghez fordult s kezeit kérőleg összetéve, gyermekded együgyűséggel kérte, hogy most már helytartója lévén, »maradjon helytartó s ne vegye el trónusát.« (I' pitt' di', nim mir meinen Thron nit!)

Megindító jelenet volt⁷⁴ - -. István főherczeg természetesen sietett a császárt tántoríthatlan hűsége felől biztosítani. Öszinte lélekkel, könnyes szemekkel tette s adott szavához saját vesztére tántoríthatlanul hű maradott. Mi más volna az ő saját sorsa, mi más egész Magyarországé, ha adott szavát, ha a családi kötelék iránti tekintet minden más tekintet fölé nem helyezi.

Erre vonatkozólag Sumlán 1850. elején összeirogatott jegyzeteimben a következőket találom.

⁷⁴ Nehány nappal később (már a miniszterium megalakulása után) újra - utolszor életemben - felmentem Batthyáni Lajos-sal Bécsbe, a végett, hogy a nemzetörség számára fegyvert szerezzünk. Nem mutattam magamat az utczákon, nehogy zajongásra adjak alkalmat. Szobámban végeztük a szállítókkal dolgainkat. Hanem este elmentünk a Burgba Ferencz Károly főherczeghez. Értekezésünk közben a főherczeg panaszkodott, hogy nem győz eléggé a császár környezetére felügyelni, mert a Burgban is kísért a forradalmi szellem s vannak, kik a jó császár jóindulatával visszaélnék. E napokban (folytatá a főherczeg) nagy zaj volt az utcán, épen a császár lakosztályának ablakai alatt; hozzárohanok s denken Sie sich mein lieber Kossuth (akkor még „mein lieber” voltam!) denken Sie sich, mit látok? A szegény császár (der arme Kaiser!) egy nagy veres-fekete zászlót lobogtat ki az ablakon s torka szakadtából kiáltja le a népnek: „es lebe die Constitution!” - a nép meg ordítja fel: „es lebe der Kaiser!” Ez volt a zaj, denken sie sich! - -

Hjah! főherczegi szemnek az bizony különös látvány lehetett. De mennyi vér volt volna megkimélve, mennyi szerencsétlenség megelőzve s minő más volna az osztrák-ház jövődjé, ha azt az erkölcsileg gyermekded de ép azért jószívű királyt leeresztik Budára hogy a vár ablakaiból Pest felé a trikolort lobogtassa! Minő erős volna most az a trónus! = „Was kein Verstand der Verständigen sieht, das übt in Einfalt ein kindlich Gemüth.”

1848. szeptember elején Batthyáni Lajos és Deák Ferencz a miniszterium határozatából Bécsbe mentek, hogy az ország védelmére hozott törvények megtagadott szentesítésének kieszközlését megkíséreljék. Ugyanakkor az országgyűlés is száztagú küldöttség által tette meg az utolsó kísérletet, a bécsi udvart a hit és jog szentségének tiszteletben tartására reábirni.

Batthyáni és Deák távolléte egy napról a másikra huzódván, egy éjjel - későn, éjfél tájban - István főherczeg magához hivatott. Siettem meghívásának eleget tenni. Egyedül volt. Nagyon izgatottnak találtam.

»Bocsásson meg, - mondá - hogy ily későn felzavartam. Nem tudok aludni. Nagyon nyugtalan vagyok. Nem kapok hírt Bécsből. Mit tud ön? Miként állanak a dolgok odafenn? Van-e remény?«

Elmondtam, a mit tudtam s az bizony nem volt örvendetes.

»Én istenem! - mondá a főherczeg - mivé lesznek szép reményeink! Hová fog ez vezetni! Mi lesz ebből!?«

»Mi lesz? - felelém. Csak nem gondolja fenséged, hogy hazánknak feldarabolását s kitörlését az államok sorából, osztrák tartománnyá süllyesztését, a nemzeti létünkre mért halálos csapást gyáva megadással elfogadjuk? Az emberiség legnyomorultabb söpredékévé lennénk, ha ezt eltűrnök. Tenni fogjuk nemzetünk szent örökségének megóvására, a mit őseink tettek: védeni fogjuk magunkat, lesz harcz, a jog harcza az önkény ellen, az igazság harcza az igazságtalanság ellen, a szabadság harcza az elnyomatás ellen. Lesz harcz, harcz a késig és szálljon a már is kiontott s még patakokban omlandó vér azoknak fejére, a kik kiontását okozták!«

A főherczeg kezeire boritva arczát, lihegő kebelével az előttünk fekvő asztalra borult s kis szünet után szemem közé nézve mondá:

»Tehát harcz! Meggondolta ön, hogy a harcz mit helyezhet kilátásba?«

»Meggondoltam, fenség. Egy oldalon koronát, más oldalon talán vérpadot.«

A főherczeg az elborzadás jeleivel tekintett felém.

»Ne borzadjon fenséged, - mondám. - A vérpad csak nekünk juthat, s mi, ha isten ezt reánk mérte, zugolódás nélkül fogadjuk el a hazáért. Fenségednek csak a korona juthat.«

»Csak nem teszi fel ön felőlem, hogy én unokatestvéreimet trónjától megfosztani képes lehetnék?«

»A kérdés nem így áll. Nem fenséged fosztandja meg. Azok fosztják meg, kik visszaélve lelki-testi állapotával, az ő császári palástjába burkolózva, szakítják szét a hit szentségének kapcsát, melyet közte s a magyar nemzet közt isten és a történelem fűzött. Hiszen csak ne tolakodtak volna közé s közibénk azok a conspiratorok, kik gonosz ármányaik keresztülvitelére a szegény gyámoltalan fejedelem nevével visszaélnek: mi azzal a jó ural meglehetnénk békében s magyar loyaltással, magyar hűséggel örködnénk trónjának disze, biztonsága fölött. Isten látja a lelkemet: csak lennének igazságosak hazám iránt, az osztrák háznak sohasem volt hivebb alattvalója, mint én lennék. Fenséged tudja, hogy minő őszinte loyaltással jártam el ez egész válság alatt. Hanem fenséged biztos lehet benne, hogy a conspirator-clique, mely Magyarország vesztére tör, nem soká fogja hagyni azt a jó, de gyámoltalan urat trónusán; a mint a nyílt fellépés idejét elérkezettnek ítélik, azt a jó urat szépen félreteszik s a trónus üresen marad. Nem első eset lesz az ily félretétel az austriai ház történelmében. És az, a mit az a clique most velünk mivel, oly valami rettenetes, hogy nem volnánk erkölcsi érzettel felruházott teremtések, ha azon irtózatosságot tagjai iránt a kegyeletnek csak egy szikráját is érezhetnők. Az a trónus meg fog ürülni, de istenemre mondom: a kit az udvari conspiratio oda szánt, az csak a magyar nemzet holttestén juthatna oda; másként soha! Pedig e nemzet élni akar, nem fog meghalni senki kedvéért s nem oly könnyű lesz azt megölni, mint gondolják. -

Hát méltóztassék megfontolni: még tisztán dynasticus szempontból is nem sokkal jobb-e, hogy fenséged hagyja magát abba a megüresedő trónusba beleültetni, mintsem hogy az vagy üresen maradjon, vagy valamely idegen ház sarjadéka ültetessék belé, mely az osztrák-háznak nem barátja. Magyarország fenséged uralkodása alatt hű szövetségese, hű támasza lesz az osztrák császári háznak. Austria s Magyarország, melynek egy fejedelem alatt mindig össze-ütköznek érdekei, két fejedelem alatt nagyon jó s egymásnak kölcsönösen hasznos szomszédok lesznek. És végre is, ha fenségednél a családi gyengédség scrupulusai oly mód nélkül nagyok, még a *reversio* eshetőségének lehetősége sem volna kizárva, úgy, hogy emberek s viszonyok változtával a két korona ismét egy fejen egyesülhetne. Bizony bizony mondom: még dynasticus szempontból is tanácsosabb kezet nyújtani nekünk arra, hogy a magyar királyság mint »secundo-genitura« az osztrák dynastiánál maradjon. - Aztán méltóztassék azt is fontolóra venni: mennyi vért, mennyi szenvedést háritana el fenséged e szegény, zaklatott hazáról, mely fenségednek is hazája, szülőföldre! Mi egészen más szint öltene a reánk kényszerített önvédelmi harc a külhatalmak *appretiatio*jában! Mennyire elsimulna utunkból minden diplomatikai nehézség, ha fenséged megkoronázása által Európát a monarchicus elv, a minden anarchicus rázkódtatásoktól ment rend s Európa érdekeinek tiszteletben tartása felől megnyugtathatnók.« - -

A főherczeg végighallgatott s aztán néhányszor fel s alá menve szobáján, megállt s azt kérdezé:

»És ön gondolja, hogy ez nem találna ellenvetésre az országgyűlésen, a nemzetnél?«

Mire én mosolyogva ennyit feleltem:

»Fenséges ur, nekem volt szerencsém fenségednek nádorrá választatását előbb Pestmegye gyűlésén javaslatba, utóbb az országgyűlésen indítványba hozni. Hatalmazzon fel engem fenséged, bizalmasan reményt nyújthatni polgártársaimnak, hogy nem fogja nemzetem ajánlatát visszautasítani - és én fejemmel állok jól, hogy 24 órával azután, a mint a bécsi udvari *conspiratio* evolúciója egy ily eseményre az alkalmat előhozza, az országgyűlés oly lelkesedéssel fogja fenségedet Magyarország királyának üdvözölni, mint a minő lelkesedéssel kiáltotta fel fenséged ösanyjához a »*moriamur*«-t. Nem áltatom magamat azzal, hogy fenséged méltónak tarthatá egy ily igénytelen embernek, a minő én vagyok, jellemére figyelmet fordítani, azért kérem fenségedet, ne vegye e biztosításomat elbizakodott kérdésnek. Én nem vagyok eléggé hű, hogy az egykori angol Warwick-ok szerepét negélyezzem. Én semmi sem vagyok, de nem egyszer mutattam meg, hogy számba tudom venni nemzetem üterének lüktetéseit. Midőn fenséged tavaly első körutjából visszatért, én, mint az iparegyesület küldöttségének vezére, azon mondattal üdvözöltem fenségedet, hogy a nemzet behintette fenséged utjait a szeretetnek virágaival. A minő igazat mondtam akkor, - esküszöm - oly igazat mondok most is: hogy ha fenséged vissza nem utasítja tanácsomat, örömrivalgás közt fog a magyar nemzet szívéből e kiáltás felhangzani: »Éljen VI. István magyar király!« és e felkiáltáshoz lelkesült készséggel hozzáteendi azt a másikat is, mely tettekben testesülve meg, Mária Teréziát megmentette, midőn nem volt fejét hová lehajtania.«

A főherczeg elgondolkozott. Aztán kezeit éghez emelve, mondá:

»Nem teszem! Nem tehetem! - Haldokló atyám kezére borulva esküdtem meg, hogy ezt semmi körülmények közt soha tenni nem fogom. Jöjjön, a minek jönnie kell: én ez eskümet meg nem szegem. - Ne szóljunk erről soha többet.«

Megilletődve tekintetem reá. Egy nehéz sóhaj lebbent el ajkaimról. »Hát jöjjön, a minek jönnie kell« - mondám. - »Én tisztelni tudom az érzelmet, mely ez elhatározásnak indoka, hanem az az eskü igen nagy szerencsétlenség! Szegény hazám!«

Eddig 1850-iki jegyzeteim.

Azóta 30 év múlt el. István főherczeg, ki korára nekem fiam lehetett volna, rég meghalt. Én még vonszolom az örömtelen élet terhét. - Ő sokat vétett a »h a z a « ellen, a mint hátrahagyott irataiból megtudtuk. A »h á z «-nak ellenben, melyhez tartozott, sokat áldozott, mindent! még becsületét is! és azoktól, kikért ennyit áldozott, kapott jutalmul - számkivetést. Én, kinek nincs h a z á m, de volna, ha István nádor inkább magyar hazafi akart volna lenni, mint osztrák herczeg, én számba tudom venni helyzete nehézségeit, melyek őt ellentétes kötelességek közé helyezték; számba tudom venni az érzelmek viharát, mely lelkében dult, midőn Budát végkép elhagyá s melyről bizonyosságot teszen az, hogy még azon iratok eltávolítására sem gondolt, melyek nevét annyira compromittálták; s mert mindezt számba véve mindig éreztem, hogy az igazságos történetiratnak le kell vonni a beszámítás rovatából azt, a mi zürös pályáján inkább fátum volt, mint akarat: én rokonszenves részvétellel kísértem elzüllött életét s a helyett, hogy pálczáat törnék nevének emléke fölött, bánatos illetődéssel mondom: nyugodjanak békében az életcélzt vesztett, korán elhunynak porai!

3-ik szám, a 196. laphoz.

»A pénzügyminiszteri tárczát átvettem.«

Ha jól vagyok értesítve: Horváth Mihály történelme azt fogja reám, hogy én a belügyminiszterségre v á g y t a m. Ez nem igaz. Én belügyminiszternek Nyáry Pált óhajtottam s ma is meg vagyok győződve, hogy nagy hiba, mondhatom: végzelmes szerencsétlenség volt a belügyek vezetését nem ő reá bízni, ki e szakban tárgyismeret, gyakorlatiasság, tapintat, képzettség s különösen szervező tehetség tekintetében minden kortársánál magasabban állott.

A közigazgatás minden ágai közt ép a belügyminiszterség volt az, melynél Magyarországon a gyakorlatias »routine« hiányát semmi tudomány, semmi elmélet, semmi jóakarat nem pótolhatta. Én közhivatalt azelőtt sohasem viseltem s ez maga elég arra, hogy nekem a belügyminiszterséget ambitionálni még akkor sem juthatott volna eszembe, ha természetemnél s hajlaimaimnál fogva a hivatal-viselés gondolatától nem irtóztam volna is. Pedig irtóztam. Tény, hogy én egyáltalában nem akartam a miniszteriumba lépni s erős, mondhatom: ellentállhatlan nyomásra volt szükség, hogy e határozatomtól elálljak.

Az első független magyar felelős miniszterium alakításának megvan a maga »históriá«-ja. Sajátságos »história«. Elmondom történelmi hűséggel, mert - tudtomra - még nem volt nyilvánosságra hozva.

Meghívást kaptam Batthyáni Lajostól értekezletre. A tárgy nem volt megnevezve. - Már számosan voltak együtt Batthyáni-nál, a mint megérkeztem, ott voltak: Perényi Zsigmond, Teleki László, Eötvös József, Szentkirályi Mór, Szemere Bertalan, Pázmándy Dénes stb. Batthyáni előadta, hogy a miniszterium alakítása iránt kíván velünk értekezni. »Ime az én candidátusaim«, mondá s nekiállott a neveket olvasni; el is olvasta mind, némely tárczára egyet-egyet, némelyikre kettőt-hármat is (így a király személye melletti miniszterségre Perényi-t, Teleki-t, herczeg Eszterházy Pál-t, - a közoktatásügyi tárczára Szentkirályi-t és Eötvös-t), a kereskedelmire senkitsem (én suggeráltam Klauzál-t) s a pénzügyminiszterségre nézve kijelentette, hogy azt tanácskozássra nem bocsátja, ezt nekem kell elvállalnom, ez politika kénytelenség!

Megindultak a nyilatkozatok. Legelőbb Perényi és Teleki kijelentették, hogy ők hivatalt nem vállalnak. Majd Szentkirályi és Eötvös közt fejlődött ki az egymás iránti tisztelet vetélkedése, mely az elsőnek szerény visszavonulásával végződött.

Én megbotráncoltam az egész eljárás fölött. Félreintettem B a t t h y á n i - t s neheztelve mondtam meg neki, hogy »nagy hibát követett el az értekezlet összecsisztásával. Miniszterium alakítása nem megyei tisztujtás. Ha egyenként megkérdezte volna politikai barátai közül azokat, a kiknek véleményére súlyt helyez: az rendén volt volna. Így megkérdeztetve, figyelmeztettem volna egyre-másra, különösen arra, hogy a belügyminiszterségre minden élő magyar közt Ny á r y P á l - t tartom kiválólág indicálva; ez erős meggyőződése, de miután ön így nyíltan egyedül Szemeré - t jelölte ki s ő az ajánlatot nyíltan elfogadta: minő arc kellene ahhoz, hogy én itt nyíltan szemébe mondjam, miként én őt, ki az egész válság alatt magát tartózkodóan viselte, működésünkben semmi részt nem vett s egyebet sem tett, mint azt, hogy a cancellária tagjaival levelezgetett s bécsi körökkel bizalmasan érintkezett, miniszterségre teljességgel nem tartom hivatottnak? - Nagy hiba ez a candidáló megyei conferentia-forma értekezlet.«

B a t t h y á n i elismerte, hogy hibát követett el, »de - ugymond - megtörtént, nem lehet a dolgon változtatni.«

Mikor aztán a pénzügyminiszteri tárczára került a sor, én határozottan kijelentettem, hogy hivatalt nem vállalom. Vita fejlődött ki; capacitálni kezdtek; én határozatom mellett maradtam. Mig végre B a t t h y á n i L a j o s kijelentette, hogy tekintve az állást, mely az egész válság alatt osztályrészemül jutott; tekintve azt, hogy a vívmányok, melyeket kivivnunk sikerült, az én személyemmel vannak a közvéleményben azonosítva: ő meg van győződve, hogy m o s t semmi miniszterium nem számíthatna az ország bizalmára, ha én annak tagja nem vagyok. Más akárki nélkülözhető, én nem. Erről annyira meg van győződve, hogy ha én a pénzügyminiszterséget el nem vállalom, ő veszi kalapját, megyen egyenesen a nádorhoz s tudtára adja, hogy lemond a minisztérium alakításáról. Erre becsületszavát adja, aztán legyen enyém a felelősség, ha minden, a mit kívántunk, dugába dől.

Ily nyomásra volt szükség, hogy ellenszenvemen erőt vegyek s magamat hivatalba engedjem tuszkoltatni.

És H o r v á t h M i h á l y , az ünnepezt történetíró, hivatal után sóvárgást ró nyakamba! - Így ír ó d í k a történelem s bizony bizony ez nem az egyedüli »falsum«, mely meg-»í r ó d o t t.«

4-dik szám, a 215. laphoz.

»Görgey - - seregét - - Világosra vezette s ott a fegyvert letette.«

A temesvári csata, mely nem ellentállási képesség hiánya, hanem fejtelenség miatt veszett el, a hadvezért, ki hazánk fő seregével Arad alá érkezett, a helyzet urává tette.

N a g y S á n d o r tábornok, a hős martyr és hű hazafi, kit a hon vesztére fondorkodó ármány Debreczennél a túlnyomó ellenségnek - elhagyatottan - markába dobott, hadteste maradványaival vagy egy félnappal előbb érkezett Aradra, a kormány akkori székhelyére.

»Harczképes-e ön?« - kérdezém tőle.

»Igen«, felelé, »ha fáradt seregemenk néhány órai pihenés engedtetik.«

»Pihenjenek«, mondám. »Aztán hajnalban menjen ön és szállja meg V i n g á t , hogy e posztóval kezében összekötő kapcsul szolgáljon az egyesülésre G ö r g e y serege közt, mely érkezőben van, s az alföldi sereg közt, melyet D e m b i n s z k y a helyett, hogy utasítása szerint Szegedtől az aradi vár alá hozott volna, Temesvárhoz vitt. Ez egyesülést P a s k i e v i c s meg nem akadályozhatja; két napi marssal hátra van s utjában találja a Marost, melyen az aradi vár miatt csak kerülővel kelhet át. Mielőtt átkelhetne, egyesült seregeink nyolczvanezer főnyi

erővel rávetik magukat Haynau-ra, azt megverik; aztán ha elég erőseknek érezzük magunkat, homlokat fordítunk az oroszoknak, ha pedig nem, akkor átmegyünk a Tiszán, át a Dunán, felszedjük utunkban az errefelé tartó csapatokat, felmegyünk ha kell Komáromig, hol Klapka erőben áll. Az orosz lassan mozog, nehezen jó utánunk. Ha jó, Komáromra támaszkodva, vagy százhuszezer főnyi sereggel fogadjuk; lesz időnk télen át új seregeket alkotni, - a Dunántulnak erőforrásai még jórészt érintetlenek. Még nincs semmi elveszve. Foglalja el ön Vinga-t. »

E rendelkezés utáni éjjel megjött a gyászhir, hogy ütközet volt Temesvárnál és az ütközet elveszett; a vert sereg szétszóródott, bomlásban van.

Nagy Sándor, utasítása szerint, hajnalban előrenyomult. Az osztrák ellenséget már nem is Vinga táján, hanem oly közel találta, hogy Aradra a puskaropogás is elhallatszott. Nagy Sándor kis jelentéktelen csatározás után visszavonult (mást nem is tehetett), az osztrákok hetykén, szemünk láttára, a dombtelep kis időre megállapodtak. Görgey tábornoki kíséretével pár száz lépésnyire feljűk lovagolt, aztán visszatért táborába és látván, hogy nincs erő kezem alatt, melyre támaszkodhatnám, míg ő bizony velt seregűre támaszkodhatni, mert rég felbujtogatott tisztikara már hetek előtt csaknem nyílt lázadásra vetemedett, melyet csak Klapka csöndesített le pillanatra, - elérkezettnek vélte a percet, hogy rég forralt, rég előkészített tervűnek a haza vesztűre végrehajtása végett minden hatalmat kezűbe kerítsen.

Ez volt a bevezetés a világosi catastrofához, mely végjelenete volt azon rég forralt árulásnak - mely a győzelmek stratégiai előnyű felhasználásának elmulasztásával; - rendeleteim sikerűnek különféle ürűgyek alatt kijátszásával; - a polgárszellemnek a hadseregben alábasásával a siker iránti bizalom csökkentésűvel és a sereg azon részűnek, melyre a katonai dictátorságra vágyó vezér nem igen velt támaszkodhatni, mestersűges nélkülözések és szenvedések által elgyengítésűvel már régóta elő lett készítve.

Ezen adattal kapcsolatban helyűn látom itt kuthiai irataimból (1851.) egynek azon részűt közleni, mely szabadságharcunk némely főbb mozzanataira világot vet.

Akkoriban Magyarországnak a német confoederatióba tervezett beolvasztása alkalmul szolgált az európai sajtónak a magyar szabadságharc történelműre visszatérni.

Többek között a »Kölnische Zeitung« jóindulattal tárgyalta hazánk ügyűt. Cikkeit emigráns-társaim nekem Kis-Ázsiába megküldözgették. E cikkek között volt egy, melyre felvilágosításokat adni szükségesnek tartottam és végűt három cikket írtam, melyeket oly utasítással küldöttem meg egy barátomnak Európa-ba, hogy azokat a »Kölnische Zeitung« szerkesztőségűnek a maga nevében küldje be. A mit az meg is tett.

Az adatoknak, melyek ez iratban előfordulnak, hitelessűgűről kezeskedik az, hogy 1851-ben írvák, midűn még friss emlékezetemben voltak.

E feleletűl adott cikkek elseje ekként szűl:

»A »Kölnische Zeitung« június 28-ikai 154. számának vezércikke Magyarország szenvedésűt és annak a német szövetségbe szándékolt beolvasztásűt tárgyalja.

Köszönetet mondunk a tisztelt szerkesztőségnek azon loyálisásűt, melyet hazánk iránt lapjában folyvást tanusít, e részben is dicsűretesen felűlemelkedve némely más német lapok szűk látkörűn, melyek valamint szabadságharcunk alatt nem akarták belátni, hogy a mi harcunkkal Európa népeinek szabadsűga szűros kapcsolatban állott, úgy most sem akarják belátni, hogy Magyarország sorsa Európa viszonyainak végűleges alakulásában jobbra úgy, mint balra, oly nevezetűs tényezűt képez, melynek fontosságűt csak az kicsinyelheti, kinek ítélűtűhetsűge a mai nap ephemer viszonyain tul nem képes terjedni.

A kölni lapnak köszönettel méltánylott loyaltása remélnünk engedi, hogy nem fogja rossz néven venni, ha némely állítását rectificáljuk, melyekre nézve, úgy látszik, balul értesített.

Említett vezércikkét következő állításokkal rekeszti be:

»Die geschichtliche Nothwendigkeit verkannt; den Augenblick des Sieges nicht benützt zu haben, um einen vortheilhaften Vergleich abzuschliessen; und ohne einmal mit dem Heere einverstanden zu sein, ein Unding, die Ungarische Republick verkündigt zu haben: das ist der grosse Irrthum des erlauchten Verbannten, der jetzt seinen müden kranken Leib gern in das Grab seiner Hoffnungen legte.«

Engedje a tisztelt szerkesztőség azon felvilágosítást adnom, miként az itt állított tények közül egyetlenegy sem áll, sőt mind egytől egyig merőben ellenkezően áll.

1. Ungarn hat nie die Republik verkündigt, sőt függetlenségi nyilatkozatában egyenesen és határozottan kimondotta, hogy a jövő országlati formának megalapításában az európai viszonyok politikai convenientiájához fog alkalmazkodni.

Ez tagadhatatlan tény. Egész Európában szét volt küldve a függetlenségi nyilatkozat, melyet ekként, Kossuth által szerkesztve nemcsak a nemzetgyűlés egyhangulag elfogadott, hanem az országnak ellenség kezében nem volt minden községe is hangos örömmel s helyesléssel fogadott, a feletti örömét számos önkéntes áldozattal is tanusítván.

Und selbst die Meinung des »erlauchten Verbannten« betreffend, kit a nemzet egyhangulag kormányzójának választott, meg kell jegyezni, miként a függetlenség kinyilatkoztatására vonatkozott országgyűlési tanácskozásokban a köztársaság kikiáltása szóba hozatván, Kossuth maga volt az, ki a kérdésnek a következő nyilatkozattal egyszerre véget vetett:

»Uraim, én republikánus vagyok, de hazámat államtudományi elméleteimnél jobban szeretem, azért, miután a jövő körülményeit senki sem ismerheti, én hazafiúi kötelességemnek tartom kinyilatkoztatni, hogy ha a hazánk függetlenségére való tekintet monarchicus elv elfogadását szükségessé tenné, én saját meggyőződésemet feláldozni s a monarchiát elfogadni kötelességemnek tartandom, s azt hiszem, ekként kell minden magyarnak cselekedni, a ki hazáját önmagánál jobban szereti. S azért azt javaslom, hogy ne csak ne kiáltsuk ki a republikát, sőt egyenesen tudassuk nyíltan a világgal, hogy az országlati forma végleges megállapításában az európai viszonyok convenientiáját tekintetbe venni a magyar nemzet mindenkor kész leszen.«

Tehát lett volna bár érdem avagy tévedés a magyar köztársaság kikiáltása, sem az érdemet nem igényelhetnők, sem a tévedést el nem vállalhatjuk, mert eine ungarische Republik wurde nie verkündigt.

2. Második hibás állítás, dass man mit dem Heere nicht einverstanden war. Ez teljességgel nem áll. Ezernyi ezer tanukkal bizonyítható tény, hogy épen a hadsereg nemcsak hogy egyetemesen kívánta s óhajtotta a függetlenséget, sőt hasonlíthatlanul legnagyobb része republikánus érzelmektől volt áthatva.

Kossuth, az isaszeghi ütközet után, a gödöllői táborból jött vissza Debreczenbe a függetlenségi nyilatkozatot indítványozni. Ez időpontot a szolnoki, hatvani, tápióbicskei, szent-tamási, nagy-szebeni, isaszeghi győzelmeink előzték meg. Villámként terjedt a kérdés a hadseregben: »miért nem szól már Kossuth? miért nem mondja meg a világnak, mi célért küzdünk?« Ilyen volt a hadsereg hangulata.

Lássuk a vezéreket. Bem-ről nem is kell szólni. Az magában világos, hogy neki más célja nem is lehetett, mint »semmi alku a Habsburg-házzal.« Ő lengyel volt, neki, mint ilyenek, a magyar harcz nem lehetett egyéb, mint segédeszköz a lengyel nemzet jövődő függetlenítésére Galicziában. - Perczel gondolkozása szintugy kétségbe nem vonható. Mindkettőnek meg is vannak irott nyilatkozatai. - A fősereget illetőleg pedig még 1849. márcziusban a török-szent-miklósi főhadiszálláson történt, hogy Ferencz-József császár márczius 4-ikei manifestuma, mely által Magyarország állami létét eltöröltnek nyilatkoztatta, a sereghez megérkezett s kimondhatatlan ingerültséget okozott. Vetter fővezér és Damjanics s Klapka hadtestvezérek voltak az elsők, kik e manifestummal kezükben Kossuth-hoz azon nyilatkozattal léptek be, hogy ezen merénylet után a Habsburg-házzal többé alkudni gyalázat volna s most már többé a harcz positiv végcélja iránti nyilatkozatot a nemzetnek halasztania nem szabad. Ez érzelemben osztoztak azon hadsereg összes törzstisztjei s közöttük nemcsak a római jellemű Aulich (akkor már tábornok) s Nagy Sándor (akkor még ezredes) kezdet óta mindig határozott republikánus, hanem még a nem magyar Leiningen is. - Nehány nappal később a hadsereg Tisza-Füredre menván, hogy Görgey hadtestével egyesülten Windischgrätz ellen támadólag működjék, midőn hazánk szerencsétlenségére Vetter fővezér veszélyesen megbetegedván, ideiglenesen Görgey, mint legidősb tábornok, vette át a parancsnokságot. Kossuth, a hadmunkálatok irányának (tisztéhez tartozott) megállapítása előtt, Klapka jelenlétében Görgey-t egyenesen felszólította, hogy egyetért-e a többi vezérek említett nyilatkozatával s osztozik-e a hadsereg nyilvános érzelmeiben? Mire ő egyetértését tartózkodás nélkül kijelentette, azon hozzátétellel, hogy az alkut Ferencz József-fel ő is erkölcsi lehetetlenségnek nyilatkoztatja, de a resignáltatott V. Ferdinándot az 1848-iki törvények alapján királynak elfogadni nem ellenzené. Ekként volt a dolog tisztába hozva az Austria ellen eldöntőleg győzedelmes hadmunkálat megindítása előtt s három győzelmes csata után Gödöllőn történt, hogy Kossuth Görgey-t capacitálván arról, miként a leléptetett V. Ferdinánd visszaállítására bármilyen kísérlet, - a Habsburg-ház családi körében történt megállapodás, ennek az austriai birodalomban már végrehajtott sikeresítése s minden európai hatalom által történt elismerése által teljesen lehetetlenné vált, - az ő (Görgey) világos megegyezésével (Einvernehmen) tért vissza a végett Debreczenbe, hogy a füredi megállapodáshoz képest a függetlenségi nyilatkozatot indítványozza.

Nemcsak hogy egyetértett tehát a hadsereg, de sőt épen az határozta el Kossuth-ot a lépést tovább nem halasztani, hogy oka volt attól tartani, miként ha Buda visszavétele előtt az országgyűlés határozottan nem nyilatkozik: Budán, vagy ha Buda helyett (mint Kossuth akarta) Bécs alá nyomul a győzelmes hadsereg, onnan, maga a hadsereg fogja, senkit sem kérdezve, a pronuciátiót megtenni.

Hogy a hadsereg mennyire egyetértett, czáfolhatlanul bizonyítja azon lelkesedés, melylyel a függetlenségi nyilatkozat után s annak zászlója alatt a nagy-sarlói, komáromi, budai stb. győzelmes csatákat vívta.

Igaz, hogy Görgey a függetlenségi nyilatkozat ellen (melyben eleve megegyezett), miután megtörtént, el nem mulasztá kikelni a maga clique-jében a hadseregnél, de épen az volt az ő árulásának tengelye, hogy mig azalatt, a mig Kossuth a hadseregnél volt, iránta a legnagyobb tiszteletet s ragaszkodást mutatta; mihelyt Kossuth-ot onnan kötelességei elszólították, Görgey saját környezeténél ügyes ravaszsággal csepegtette a kormányzó, az országgyűlés s általában a polgári hatalom iránti surlódás mérgét s oda irányozta törekvését, hogy a hadseregből a polgárszellemet kiirtsa s azt azon soldateskai kaszt-szellemmel töltse el, mely egyedül tehette lehetségessé a katonai dictátorságra felemelkedést, melyre való sovárgásának hazáját feláldozni nem iszonyodott, s mely őt végre eszeveszetten odavitte, hogy nagyravágyó

pályáját árulással végezze, melyet a nemzet örök átkán kívül még az esztelenség gyalázata is kísér.

Azonban, hogy Görgey cselszövényei, habár Kossuth ellen sikerült is később (a szőnyi ütközet után) tisztjei között katonai pártot alkotnia, a nemzet függetlensége mint cél iránt, a hadseregben gyökeret nem vertek, - eléggé mutatják a függetlenségi nyilatkozat utáni lelkesült csaták s győzelmek s magára Görgey-re nézve is eldöntő tény az, hogy Kossuth-nak, mint a már függetlenné nyilatkoztatott Magyarország kormányzójának kezéből fogadta el a hadügyminiszterséget.

Ha Görgey mindemellett itt-ott a függetlenségi nyilatkozat ellen rosszalást szeretett hintegetni, ennek kulcsa a győzelmi időszakra nézve csak ott rejlik, hogy elvétetve látta magától annak lehetőségét, hogy egy kiválóbb győzelem napján, a sereg élén maga kiálthassa ki azt s vele együtt magát katonai dictátornak, - később pedig, midőn az idők, ép az ő intrigái által, megnehezdedtek s ép az ő fondorkodásainak sikerült a győzelmi bizalmat a hadseregben megingatni, a függetlenségi nyilatkozatot azért rosszalotta, mert eszköznek vélte azt Kossuth ellen magának a hadseregben pártot teremteni. De elfelejtette, hogy a győzelmi bizalom aláásásával nem magának teremt hatalmat, hanem sirtás a hazának.

Tehát teljességgel nem áll, dass man mit dem Heere nicht einverstanden gewesen wäre. - - (Ennyi volt az 1851-ben írott első cikkben; a másik kettő, a »Kölnische Zeitung« »historische Nothwendigkeit«-ja czáfolatával, a kiegyenlítésre tett minden kísérletnek Austria által visszautasításával, s Magyarország reményeinek indokolásával foglalkodik.

*

Nem lesz itt helyén kívül hadműködéseink egy nevezetes momentumának, Budavár ostromának történelmét felvilágosítani, minthogy a felől egészen fonák hírek keringenek.

Némely lapok által azon állítás terjesztetett, mintha a komárom-monostor-hegyi győzelem után Kossuth parancsából ment volna Görgey nem Bécs felé, hanem Buda alá. Ez teljességgel nem áll. Kossuth az isaszeghi csata után Gödöllőn a hadműködés irányát akként szabta meg, hogy nem Pest s nem Budának Pest felőli ostroma - mely Pestet sok szenvedésnek tenné ki, - hanem Komáromnak ostrom alóli felszabadítása vétessék célul, a miben minden vezér - Görgey is - egyetértett s midőn e cél a váci és nagy-sarlói győzelmek által már-már biztosítva volt, Kossuth, ki szerencsétlenségre akkoron nem lehetett jelen a hadseregnél, Görgeynek ily értelmű utasítást küldött: »Komárom felszabadítása után minő irányban kellend önnek működnie? - az attól függ, hogy minő irányban fog az ellenség visszavonulni. A merre az ellenség megyen, önnek is arra kell menni, üzve, üldözve, kergetve őt szakadatlanul. A főváros visszafoglalása ügyünkre kétségtelenül nagy befolyást gyakorolna a diplomatiánál is. Buda birtoka tehát reánk nézve igen fontos dologi de annak bevétele cél legyen-e azonnal vagy győzelmeink végső actusa? - az a körülményektől függ. Legfőbb tekintetnek annak kell lenni, hogy a harcznak politika-strategiai eredménye biztosíttassék. Ha a megvert ellenség (a mi nem hihető) Buda alá vonulna vissza, akkor önnek kétségtelenül egész erejével szintugy Buda alá kellend mennie, de ha (a mi valószínűbb) az ellenség Austria felé vonulna vissza, akkor ön Buda alá csak egy blocada-corps-ot küldend. (Aulich hadteste, sőt Kmetty osztálya is elég lesz.) Ön maga pedig mindenesetre a hátráló ellenséget veendi üzőbe.«

Ez volt Kossuth parancsa. Görgey e helyett elhagyta szaladni az ellenség főerejét s csak tíz ezer embert küldött Pöltenberg alatt s csak Győrig utána, - s elhagyta szaladni Jellasics-ot Eszék felé, senkit sem küldvén utána, maga pedig több mint harmincz ezer emberrel s közte hét ezer huszárral ment Budát ostromolni! Aulich Pest előtt marad-

ván tíz ezer főnyi figyelő-hadtesttel a komáromi hadjárat alatt, Kossuth Pestnek az ellenség általi kiűritésekor azonnal irt neki, hogy a Dunán át kellene mennie, - de ezt nem adhatta parancsul, csak tanácsul, mert kábaságnak tartotta volna a távolból parancsot adni oly hadtestnek, mely nem önállóan működött, hanem Görgey seregének egyik részét képezé. Aulich nem mozdulhatott s Jellasics elszaladt. Buda alul Klapka Debreczenbe jövé, Kossuth-nak hozzá első szava volt: »Görgey borzasztót hibázott, hogy Buda alá ment. Elveszté győzelmeink stratégiai gyümölcsét! Most parádé-marsban Bécs alatt lehetnénk! Félek: Budavár Mantuánk lesz! s elvesz felette a haza! De hiában, ha már ott van, be kell vennie Budát.«

Maga Görgey így irt Buda alul Kossuth-nak: »Csalatkozott kormányzó ur, midőn azt hitte, hogy Buda ellen Kmetty vagy Aulich elég lesz. Lám! nekem sem akarja magát megadni. Én tudtam ezt, azért jöttem magam. Még egy ostromot próbálok s ha nem sikerül, itt hagyom Aulich-ot s magam a fősereggel odább megyek.«

Csak akkor felelte neki Kossuth: »Sajnálom, hogy ön Buda alá ment, de ha már ott van, be kell vennie. De lovasságát küldje azonnal Győr alá.«

Mindez documentált tény.

Említve van e Jegyzék elején, hogy a győzelmek stratégiai előnyű felhasználása elmulasztott.

Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy ha majd a mindenfelől gyülekező adatokat felhasználva, egykoron egy szakavatott kéz szabadságharcunk hadi történelmét itészi vizsgálat alá veendi, nem fogja figyelmet azon tény kikerülhetni, hogy Komárom felmentését kivéve, Görgey győzelmei csak taktikai győzelmek voltak, a stratégiai eredmény biztosítására alig gondolt valaha. Schlicket egész seregével elfoghatta volna: el hagyta szaladni; a Gáspár által megnyert hatvani csatának a Gyöngyösnél összpontosított főserg által felhasználása helyett le Jászberény - Tápió-Bicske - Isaszegh felé egy oly hadműködés lett végrehajtva, melyet a hadászattan tulszárnyalásnak nevez, de ez a tulszárnyalás fedetlenül, fényes nappal, mondhatni: az ellenség szeme láttára s a mi több: oly oldalra hajtattott végre, honnan stratégiai eredménye nem is lehetett, mert a helyett, hogy győzelem esetén a vert ellenséget hadműködési alapjától (a mi akkor Budapest volt) elmozdítaná, őt alapjára szabadon visszahuzódni hagyta.

Görgeynek erős oldala volt a személyes vitézség. Magától tudom, miként ő a főszlyt abban kereste, hogy fontos perczekben a sorok elébe vágatott, elkiáltotta magát: »Én Görgey vagyok! utánam!« s vezette az ekként nekilelkesített sereget a győzelemre. Ez a személyes vitézség kétségtelenül magasztos vonás, melynek elismeréssel tartozik a történelem s döntő perczekben határozhatott is az ütközet kimenetele felett, de a személyes vitézséggel a vezér feladata nincs kimerítve, arra pedig, a mi e feladat magasabb momentumát képezi: a hadműködések intézésére Görgey kevesebbet gondolt. Ezt szerette táborkari főnökére: Bayer ezredesre bízni, erre nézve pedig az volt nézete, hogy jobb ha az, a ki a csata mozdulatait vezényli, nincs a személyes veszély által praeoccupálva. E nézet következése az volt, hogy Bayer a csatát nem a csataterőről, hanem oly távolból intézte, honnan a csata phásisait nem is láthatá s itt-ott még az ágyusztót sem hallhatá. Ez anomáliának egyszer magam is csodálkozó tanuja voltam.

A bicskei csata után Szent-Márton-Kátán (Batta főszolgabíró házáánál) töltöttem Görgey-vel együtt egy éjszakát. Ott volt a főhadiszállás az isaszeghi ütközet előtti éjjel. Hajnalban a sereg előrement; én kocsin levén, kíséretemmel elégnék gondoltam jóval későbbben indulni utána. Mentem egészen Kókáig a nélkül, hogy akár seregünknek, akár az ellenségnek csak

neszét is hallanám. Kókánál egy homokdomb van; annak tetején egy embert látok a földön feküdni s közelében egy pár egyenruhás egyént ülni. Felmentem a dombra, hogy onnan szétnézzek, ha nem láthatom-e seregünket. Azt nem láttam, hanem láttam azt, hogy a földön fekvő ember - Görgey, a fővezér.

»Hát ön itt mit csinál?« kérdezém.

»Várom az első ágyulövést.«

»Hát hol van a sereg?«

»Arra van valahol«, felelé, az isaszegh-gödöllői erdős dombok felé mutatva.

Az ütközet, mint később megtudtam, már órákig folyt s a fővezér a kókai dombon fekve várta az első ágyulövést!

Csodálatos acusticai tünetény volt. A harcz már órák hosszant folyt s mi egyenes vonalban alig négy ezer méternyi távolságban semmitsem hallottunk!

Ott ültünk együtt vagy fél óráig »lesve az első ágyulövést«, végre megunva a hiában lesést, Görgey ellovagolt, én pedig kocsimhoz mentem s tovább hajtatva, egy faluhoz értem (neve nem jut eszembe), ott látok az uton egy üteg ágyut huszár-fedezettel felállítva s oldalt két zászlóalj gyalogságot oszlopban, lábhoz eresztett fegyverrel. - »Mi történik itt?« kérdezém. - »Itt van a főhadiszállás, - Bayer ezredes!« - Vele maradtam két-három órán át, jöttek a nyargoncok a jelentésekkel a csatatérről, mentek a rendelkezések, de ágyulövést nem hallottam.

Ekként csinálódott a vezénylet. A fővezér a kókai dombon fekve várta az első ágyulövést, mikor a sereg már órák hosszant verekedett, a tábornari főnök pedig oly távolból vezényelte az ütközetet, hová az ágyulövés sem hallatszott el!

Hát kik vezérelték a csatát? - A hadtest-parancsnokok: Damjanich, Klapka, Aulich. Hanem aztán persze történtek olyan dolgok, hogy pl. Klapka, ki a bal-szárnyat vezénylette, erősen szorongatva lévén, segítséget sürgetett a főhadiszálláson; Bayer rendeletet küldött (gondolom) Aulich-nak, hogy támogassa a bal-szárnyat s ez azt felelte, hogy ő a helyszínén jobban látja azt, hogy mit s mikor kell tenni, mint a vezénylő tábornari főnök a messze távolból; bevárta a kellő percet »parancs nélkül« s a csatát eldöntötte.

5. szám, a 236. laphoz.

»Nem ismerem népet, mely a töröknél nagyobb mértékben birna azzal, a mit társadalmi erényeknek nevezünk«.

A török nép jelleme felől nem az európai hatalmak versengése által régóta corumpált konstantinápolyi körök szerint kell itélni, a nép életében kell azt tanulmányozni, künn a tartományokban, különösen ott, a hol a török nem vegyesen más fajokkal lakik. Ott tanulmányozva a török nép jellemét, oly vonásokkal találkozunk, melyek tökéletesen igazolják a szöveg fentidézett szavait.

Megemlítek néhányat saját tapasztalataimból.

Midőn a Viddinben összesereglett magyar s lengyel menekvők onnan Sumlára menesztettek, egy éjjelre egy török faluban állottunk meg. Én egy török parasztgazdához lettem beszállásolva. Málháim előttem érkeztek szállásomra. Nem látván holmimat a gazda által nekem átengedett egyszerű, de nagyon tiszta lakó-szobában (szelamlík = vendéglátó), kérdést intéztem gazdámhoz, hogy hová tette málháimat? - »Jó helyen vannak, effendim,« felelé. -

»Hadd lássam.« - Kivezetett az utcára; ott voltak a málhák szépen rakásra halmozva. - »S te ezt jó helynek nevezed? Hátha éjjel elviszi valaki?« - »Oh uram!« mondá csodálkozva, »mit gondolsz! Már hogy vihetné el valaki béke idején azt, a mi nem az övé? Azt csak háboruban teszi az ember.« - Még csak fogalma sem volt e szóról »lopás.«

Aztán minő vendégszerető a török nép! - Az estebédet természetesen nejével, gyermekeivel a háremben költi el. Hanem a reggelit a szelamlikban. Ekkor kitarják a lak ajtaját, jelül, hogy ott reggeliznek. S az utczai vándor bemegy az ajtón; a gazda nem kérdi sem nevét, sem járatát, »hossgeldinisz«-t mond s helyet mutat neki; a vándor eszik, aztán megmossa kezét, »évallah«-t mond (a török mindig istennek mond hálát, nem embernek) s megyen, a mint jött, kérdezetlenül.

A török sohasem ver meg gyermeket, sohasem üt meg asszonyt, sohasem él vissza erejével a gyenge iránt, még állat iránt sem. E gyöngédségnek száz meg száz igazán megható példáját láttam. Nincs az a kihívás, nincs az az ingerlés, mely a törököt képes volna türelméből annyira kihozni, hogy kezét egy nőre felemelje. A tiszt urak közt, kik velem Kutahiában internálva voltak, egyiknek egy szolgácskája volt, magyar gyerek, javithatlan vásott fiú, ki az angyalt is képes volt volna kihozni türelméből. Egykor valamely gonosz csiny miatt gazdája a fiút lovagló-ostorral megfenyítette. A törökök elszörnyülködtek az irtózatos tett felett. Soha többé annak a tisztnek nem volt előttük becsülete. A törökök, kiknek az idegenek iránt az előzékeny, szíves bánásmód természetükben van, (e tekintetben még az utolsó török paraszt is valóságos »gentleman«) oly felöltő idegenkedést, megvetést mutattak azon tiszt iránt, hogy indítatva találtam magamat, a parancsnokló ezredest a sértő bánásmód indoka felől megkérdezni. - »Fená d a m« (rossz ember) volt a felelet. - »Rossz ember! Hogy mondhatod ezt?« - »Hogyne mondanám! Hiszen csak gondold uram, megvert egy gyereket«, és undorral rázogatva fejét ismétli: »fená d a m!«

És minő szent náluk az adott szó! Szentebb, mint az irás Európában! És minő határtalan náluk a gyermeki tisztelet a szülők iránt! És minő kegyelet a halottak iránt! S hogy ezt se hagyjam említés nélkül: a nép mindenben megtartja vallása parancsát, még abban is, hogy nem iszik részegítő italt (a népről szólok, melyet Európa nem polgárosított bele a részegeskedésbe) - és mosdik szorgalmatosan. Ha igaz, a mit mondani szoktak, hogy a szappanfogyasztás a civilizáció fokmérője, akkor a török e mérőnek magas fokán áll. Nincs nemzet Európában, mely aránylag több szappant fogyasztana, még a hollandit sem véve ki. Itt ebben a szép Olaszországban pompás nagy városok vannak (Verona, Genua, stb.) a hol télen nem lehet egy fürdőre szert tenni, - mind zárva van! Amott nincs török falu, melynek fürdője nem volna s nincs török férfi vagy nő, ki minden héten legalább egyszer meg ne fürödnék!

Valóban, a ki a török néppel valaha közelebbi viszonyban élt, lehetetlen, hogy iránta rokonszenvet ne érezzen. Aminthogy tény is, hogy a ki csak köztük tartózkodott, mind a legjobb indulattal emlékezik róluk. Annyi előszeretettel tudnak maguk iránt gerjeszteni, hogy az néha az előítéletig megyen. Például idézem az egykor hires (cserkesz emlékü) Urquhart Dávid urat, a ki párhuzamot vonva társadalmi erények tekintetében a törökök s európaiak között, könyvet irt arról, hogy mennyivel szebb, jobb, észszerűbb mindenben a török szokás, mint az európai. Pl. a törököknél nincsenek professionalis ügyvédek. Az európaiak csodálkoznak, miként lehet ügyvéd nélkül igazságot szolgáltatni. A török meg azt veszi kérdésbe, vajjon lehet-e ügyvéddel igazságot szolgáltatni, miután az ügyvédnek az a mestersége, hogy védencze javára az igazságot elcsavarja. (»Hát nincs-e a töröknek igaza? - kérdezé tőlem Urquhart. - Isten látja a lelkem: nem mertem neki nem-mel felelni.)

U r g u h a r t u r (Daud bey) Kutahiába vetődött az alatt, hogy engem ott tartóztatott az európai diplomácia. Látogatást tettünk együtt M e h m e t pasánál. Beszélgetés közben említém, hogy mennyi fogékonyságot tapasztalok a kutahiai törököknél annak utánzására, a mi jó. Nekem a kormány, kérésemre, kertet adatott. Kissé amolyan európai alakot adtunk neki. A törökök elmentek megnézni s nyomban szélben utánozták. - »Igen«, mondá a pasa, »mi szeretnénk tanulni, mert bizony elmaradt nép vagyunk. Csak jönnének közénk az európaiak a végett, hogy minket arra tanítsanak, a mi jó, de biz ezt eddig nem tették, csak rosszra tanítottak, megmérgezték erkölcsünket!« És beszélgeténk a keleti s európai erkölcsökről, szokásokról. A pasa azt találta mondani, hogy ő sokat helyesel a mi szokásaink közt, de egyet épen nem: az egynejséget. - »Lásd, pasa«, mondtam, »mi ekként gondolkozunk: a ki szerencsésen választott, az nem kíván többet, a ki pedig szerencsétlenül választott, az azt az egyet is sokalja, nem igen van kedve még többet kockáztatni.« A pasa elgondolkozott. »Sok igaz van abban, a mit mondasz. Köszönöm tanításodat. Nekem jó nőt adott Allah. Nem veszek mellé mást.«

Ilyenek azok a jó törökök, kiket most egész Európa megrohan, mint egy sáskasereg. - Undorító látvány! Az ököljog korára emlékeztet. Irtják, hányják-vetik a szegény török népet, mint állatsordát. - - S ugyan mi joggal? - -

U r g u h a r t urat említve, pár sorát akarom idézni a magyar szabadságharcz felől, melyre azon jelenet adott alkalmat, midőn én Szeged népének üdvözlétére felelve, elmondám, hogy harczunk az orosz intervenció folytán Európa szabadságának harczává lett; elmondám, hogy miként őseinknek hajdan hivatásuk volt a keresztény civilizáció védbástyájának vagy mátyurjainak lenni, ugy nekünk is hivatásunkul jutott védfalat képezni az európai szabadság számára az orosz hatalmi terjeszkedés ellen, vagy mátyurjaivá lenni a szabadság szent ügyének, és miután figyelmeztettem, hogy elhagyatva az egész világtól, jó ügyünkkel egyedül állunk, megkérdezém a népet, ha el van-e készülve a reánk mért missiót elfogadni, győzni ha lehet, meghalni, ha kell a szabadságért? - és a nép fedetlen fővel, ég felé emelve kezeit, kiáltá: »győzni ha lehet, meghalni, ha kell! elfogadjuk!«

E jelenetre hivatkozva, írta egy munkájában U r g u h a r t (ki pedig nekem nem volt barátom) a következő sorokat:

»There is a wild sublimity in the manner of this selfsacrifice, which scarcely finds a parallel. It recalls the fascination of the devotees of Alamout and the frenzy of the defenders of the temple of Salem. It scarcely seems to be a historical fact at least of our times. But the effort gigantic as it was, was all in vain and craft prevailed.« (Egy vad magasztosság van ez ön-feláldozásban, melyre egyenvonalt alig lehet találni. Alamout hiveinek elbűvöltségét, a salemi templom védőinek dühig fokozott elragadtatását hozza emlékezetbe. Alig látszik történelmi ténynek, legalább nem a mi időnkbeli ténynek. Azonban bármi óriási volt is, az erőködés hiában volt! Az ármány győzött!)

Igenis, ármány buktatta meg a magyart, nem erő. Ármány, mely meghasonlást vetett közénk, kik ha összetartunk, nem bukunk el. Ezt nem kellene felejteni.

FÜGGELÉK

a magyar ügy ismertetésére irányzott törekvésekről szóló fejezetekhez.

Mialatt mi külföldön a magyar ügy megismertetésére s a közrészvét felelevenítésére tehetségünk szerint közrehatni iparkodtunk, a hazában is felmerült az eszme, hogy magának a nemzetnek is nyilatkozni kellene. Az e részbeli terveket és szándokokat a következők fogják megismertetni.

Jósika Miklós - Kossuthnak.

Brüsszel, decz. 26. 1859.

Legjobb embereink egyike: Komáromy György itt van. Fontos közlendőkkel jött s addig is, míg a maga, az otthoniak s mindnyájunk óhajtását teljesítheti s veled személyesen találkozhatnak: engem bizott meg, hogy veled az alább megirandókat tüstént közölve, kérjelek, hogy te is légy szives véleményedet s nézetedet velünk itt, minél előbb tudatni.

Az otthoniak, úgy látszik, találkoztak itteni gondolkozásunkkal, hogy érdeket kell gerjeszteni ügyünk iránt s ők is egy memorandumot akarnak, nem a congressus elé s a fejedelmekhez, hanem Európa intelligentiájához s közvéleményéhez intézni. A »memorandum« kitétel az övék, nem az enyém. Ugyszintén a következőkben is hű tolmács vagyok, de nem magam szólok.

Ők e memorandumban elősorolván mindazt, a mit ily okiratok bevezetéseül és indoklásául elmondani bevett szokás, határozatlan óhajtások és panaszok helyett valami positivitást akarnak felállítani s a világ előtt azon minimumot megismertetni, a mivel jelenre meg fognak elégedni, a jövőre nézve magukat semmire sem kötelezve.

Ez a minimum volna: Magyarországnak egész területi épsége, odaértvén Erdélyt és Horvátországot; régi alkotmányunknak s önkormányzatunknak feltétlen visszaadása, úgy, miként az 1848-iki országgyűlés szabadelvű intézkedései után állt, Austria és Magyarország közt csak a *pragmatica sanctio* által megállapított kapocs maradván fenn.

Egy hanggal sem akarják érinteni a jövőt s kiáltani a *vitam et sanguinem* - ígéretet.

Ők úgy vélekednek, hogy így az archimedesi támaszpontot megnyervén, s mivel lesz hely s alkalom szólni és tenni, meg nem fognak abban akadályoztatni, hogy ha a nemzet valóban életrevaló és életre érdemes, végelszakadásukat a gyűlölt bécsi udvartól ne eszközöljék, miután magukat még e minimum által sem hagyják lekenyereztetni, (ha ezt ki nem mondják is).

Sőt kinyilatkoztatják, hogy semmi egyéb és másnemű, bárminő liberalis vagy a kívántaknál még szabadelvűbb concessiók őket legkisebb részben sem elégítik ki.

Ime, édes barátom, azon memorandum veleje, melybe, miként Gyuri mondja, az egész *aristocrazia* kivétel nélkül, s a középrend tulnyomó száma tényleg beleegyezett, s melyre Gyuri s az otthoniak legalább huszonnégyezer névszerinti aláíróról kezeskednek.

Láthatod ebből, hogy azon czikk a »Times«-ben, melyen megbotránkoztál, egyenesen hazulról jött, s e tervvel összhangzásban van, mint szintén, hogy én, legalább akarva, sohasem mondatván ki eredeti czikkeinkben a *nem décheance*-ot, tovább mentem megbízóim programjánál, mert előre kikötöttem volt, hogy személyes meggyőződésemet sohasem áldozom fel.

Hanem van egy más nézet is, - újra nem én szólok, csak tolmács vagyok - s ez az: hogy be kell várni, miként fordulnak a dolgok a congressusban s addig nem kell semmi memorandumot írni, s pedig azért, mivel lehetnek a nagy- és középhatalmasságok közt olyanok, melyek Austria feloszlását óhajtják, s ezeknek az ily memorandumban adott engedmény a nemzet részéről - rosszul esnék.

Kérlek tehát: te, ki a boltozat zárköve vagy érdekeink képviselőjében, tisztelj meg minket jól körülírt véleményed közlésével, hogy itt és otthon a szerint intézkedhessünk.

Egy más fontos tárgy, melyben mindnyájan hozzád folyamodunk véleményed közlése-ért, az: hogy, a mint bizonyosan tudod, Cavour az otthoniakat is egyenesen felszólította, hogy nyilatkozzanak, ha készek-e felkelni tavaszkor? - mert ő a háborút Olaszthonban megkezdi.

Az otthoniak nélkül, nélkülünk nem akartak semmit határozni, s gondolkozási időt kértek. Magukban azonban így egyeztek egyelőre, s felfüggesztvén az egyezés nyilvánítását véleményedtől s a mieinktől, hogy ezt gondolnák jónak felelni:

Hogy igenis a nemzet kész és képes tavaszra felkelni, ha Cavour őket arról tökéletesen és nem feltételesen, biztosítja, hogy az orosz nem avatkozik be, s ha módot talál abban, hogy nekünk elegendő fegyvert küldjön, mi nélkül a felkelés lehetetlen. Másrészt ha Cavour ily tökéletes garantiákat adni nem képes: annyit ígérnek, hogy a jelen mozgalmakat s lelkesedést fentartván a mostani fokon, százötvenezer emberét Austriának, mennyivel körülbelül már is megszállotta az országot, paralizálni fogják, kilesvén a kedvező alkalmakat, hogy többet is tegyenek.

Ebben mielőbb tisztába jönni annál szükségesebb, mivel, miként Gyuri mondja, minden osztály, különösen a nép, annyira el van keseredve, hogy most már sokkal nehezebb feladat azt gondatlan kitörésektől megóvni, mint az utóbbi olasz háború alkalmával. Nyíltan mondja a nép: »Mit várjunk tovább!? Mondják, hogy mindenütt béke van, tehát a német nincs készen a harcra, mint készen volt a múlt tavaszkor. Hát - most volna ideje felkelni! Azt is mondják az urak, hogy sok a katona: de mi sokkal többen vagyunk ám, s ha tiz-huszezret levernek, a többi kapával, ásóval is föbe veri a katonát.«

Igy beszél a nép, - s ez tény. Kérlek tehát, tudasd e részben is velünk mielőbb nézetedet s véleményedet.

Proximus ardet Ucalegon.

(Aláírva)

Jósika.

U. i. Nagyon örültünk itt Vukovics leányának házasságán. Mondják: igen jó fiu veszi el. Hogy Ürményi Józsi maga kérte meg, s ezt a legszivesebben tette, - én egészen természetesnek találom, mert Ürményi még pecsovics korában is gentleman volt, tehát csakis így irhatott.

* * *

Jósika e levelére feljegyezve találom, hogy a hozzám intézett fontos kérdésre azonnal, decz. 27-én, tehát posta fordultával, feleltem. De válaszom nincs meg, a nagy sietség miatt nem vettem másolatát. Hanem párisi képviselőnknek, (Nemeskéri) Kiss Miklósnak 1860. január 11-én írott egy levelemben idézve találom e tárgy felől véleményemet, s azt onnan kivonva, itt közlöm, a mint következik:

»Az otthoniak által tervezett emlékiratra nézve véleményem ez:

Huszonnégyezer aláírás nagy dolog, mint bizonyítványa a jelen állapottal való elégedetlenségnek, de az egész eszme, mint alap, gyakorlati transactióra, sikertelen; mint végmegoldási program, fonák, a közvéleményt tévuttra vezető; a függetlenségi harcot s függetlenségi nyilatkozatot desavouálja, a jövőndőt compromittálja, - s impolitikus.

Sikertelen, mert ugyancsak erős adag ultra-vérmesség kell hozzá, azt álmodni, hogy a 48-iki alkotmányt, egy papir-argumentumnak engedve, meg fogja adni azon osztrák, a ki lázításhoz, hitszegéshez, fegyverhez s megalázó külsegély kiközléséhez nyulni nem átalott, hogy azt elrontsa.

Tehát gyakorlati siker nem várható.

Én 11 év óta állok a világ előtt, mint képviselője az alkut kizáró függetlenségi elvnek, tehát semmi kigondolható esetben nem járulhatnék, nem járulandok transzaktívhoz, de ha józanul képzelnem lehetne, hogy ily lépés visszaszerezheti hazánkunk a 48-iki alkotmányt: annyira tudom érezni, mi nehéz azt tenni, a mit véreink tölnek, miszerint kész volnék lemondani a reményről, hogy akár élve borulhassak még hazám szent földére, akár holtan aludjam keblében, s azt mondanám: ám fogadjátok el s áldjon meg az ég vele, ha megtartatik, - használatok eszközül a végső megtorlásra, ha megcsalnak.

De nem lesz sikere, nem lehet, sem az osztrákokra, sem pedig akármely külhatalomra oly értelemben, hogy egy kézben a 48-iki alkotmányt, más kézben a kardot tartsa az osztrák elébe, e szóval: »válassz!«

Tehát minden lehető haszon nélkül tennék ki magukat üldöztetéseknek az aláírók. S valóban, ha van huszonnégyezer olyan mágnes és középrendű egyén, ki el van határozva nem gondolni azzal, hogy üldöztetést idézzen elő maga ellen: sokkal nagyobb és sikeresebb dolgot tehet az, mint a szándékolt emlékirat.

Impolitikus is. Mert a függetlenségi nyilatkozat alapján van magyar kérdés Európában. Ily emlékirat után nem lesz; jobb vagy rosszabb kormányzat kérdésévé süllyed alá. Két világgrész rokonszenvének nyilatkozatait gyűjtém egybe azon alapon, hogy a magyar az osztrákkal nem alkuzik, nem alkudhatik; mit fog szólni, ha most meg kéretlen-kérdezetlen azt mondaná a nemzet színe, hogy ő bizony szívesen alkudnék? Napoleon császár alkudozott velünk, mert azt vélte, oly elem vagyunk, melyre az osztrák ellen számolhat. Vele való viszonyunk mindig is csak ezen az alapon lehetséges. Szűnjék meg hinni, hogy koalíció esetében (melynek az osztrák részese leendő) reánk számolhat, s nincs többé ok, melyért velünk csak szóba is álljon. Pedig ily manifestáció hitét megszüntetné. Nekünk kívánnunk kell, hogy az olasz keztyűt dobjon az osztrák elé. Ha teszi, bizony sokat fog nyomni elhatározásában az, hogy a magyarra számít. Vegyük el a hitet kebléből annak kijelentésével, hogy mi bizony meg is alkuozunk, ha lehet: s hideg vizet öntöttünk úgy sem igen lobogó harczkészségükre s nem lesz háboru.

S van még egy fontos tekintet. Ugyanazok, kik azt adják tudtomul, hogy az arisztokrácia és középrendi többség ily emlékiratra hajlandó, őszintén tudtomra adják azt is, hogy a nép végetlenül el van keseredve s harcolni akar, nem alkudozni.

Ilyen lévén a nemzet zömének szelleme, maguknak azoknak értesítése szerint, kik az emlékiratot pártolják, én azt mondom s az arisztokrácia érdekében is mondom: nem kell gyakorlatiatlan kísérletekkel veszélyeztetni az egységet, mely maga egy jövődönnek záloga.

S ha mégis ad salvandam animam meg akarnák huszonnégyezren kísérteni az alku-nyilatkozványt, hogy azt mondassák majdan Európának: »megkísértők ezt is a béke kedvéért; nem hallgata ránk a dynastia; nem marad más választás, mint kard vagy szolgaság,« - úgy inkább tegyék kérvény alakban benn, mint emlékiratilag künn, mert amugy nem hozza tévedésbe a világot, nem ad fel multat, s nem compromittálhat jövőt, mert hiszen petícióban nem lehet décheance-okat követelni, az természetes.

Azt felelik: elvük nem nyulni kérvényhez soha.

Annál jobb, - mondom én. Hát hagyjanak fel az alku halva született eszméjével.

Tehát felkeljenek? - kérdik.

Feleletem ez: Midőn arról van szó, hogy külföldi segélyre támaszkodva, mi szólítsuk felkelésre a nemzetet, szigorun óvatos voltam s leszek a biztosítékok keresésében, hogy a nemzet meg ne csalódjék abban, a mire támaszkodott. - De midőn azt mondjátok: »bizzunk magunk-

ban, sokan vagyunk, tiz-husz ezeret levernek közülünk, a többi kapával is győz, mit várjunk?« akkor én sem ingerelni, sem tartóztatni nem akarlak; vessetek számot erőtökkel, határozottságokkal s a körülményekkel; tietek a határozat, enyém a követés; s ha harcra határozótok el magatokat, tudassátok velem. Kötelességem lesz iparkodni teremteni: 1. kedvező alkalmat, 2. fegyvert, 3. biztosítékot, hogy nem lesz külső avatkozás, - s aztán osztozni veszélyeitekben.

Ez volt véleményem a tervezett memorandum felől. E vélemény kiegészítésére szolgál még néhány sor Jósikához áprilban írott (alább majd bővebben közlendő) egy levelemből, melyben e tárgyra vonatkozólag ezeket olvasom:

»Tudod, mit irtam neked a memorandum felől. Gyurinak (Komáromy) pedig ezt mondtam: Ha a conservatívek teszik, részükről ezen minimum is haladás. Ezt nem kapják meg. Kevesebbnek elfogadása ellen legalább kötve lesznek. Ám írják alá. De ha ti írájátok alá, ti hátralépést tesztek, desavouáljátok 49-et. Óvakodjatok! Órizzétek szent letétemény gyanánt a függetlenségi nyilatkozatot; terjeszszétek a hitet, hogy harcolni kellend; ne conspiráljátok; de gonddal legyetek, hogy e hit oly erőssé legyen, miszerint mindenki készüljön a harcra; és mindenekfelett vigyázzatok, hogy a mozgalom vezérlete kezeitekből ki ne sikoljék!«

»Gyuri megjegyzé, hogy ő ugyan nem sokat tud arról, hogy mit főznek a középpontban, de igen lehetőnek hiszi, hogy az egész nyilatkozat ily átsikamlításra s a forradalmi pártnak compromittálására van számítva.«

A Cavour-féle állítólagos felszólítást egyenesen és határozottan koholmányinak, »humbug«-nak nyilatkoztattam. Ezt annál biztosabban tehettem, minthogy Cavour ez időben még nem is volt hivatalban, tehát bizonyosan nem üzenhette Magyarországra, hogy ő tavaszkor a háborút megkezdi. Annálfogva intettem hazámfiait: ne üljenek fel minden szószátyárnak. Teleki László is pletykának tartotta ez állítólagos üzenetet, s hajlandó volt hinni, hogy arra egy névrokona szolgáltatott alkalmat, ki ellen levelei telvék keserűséggel a sok kellemtelenség miatt, melyet a közös név folytán gyakran előfordult személy-csere neki okozott.

Nézeteimmel Teleki László s Jósika Miklós mindenben egyetértettek, úgy látszik azonban, hogy én decz. 27-kén írott (hiányzó) levelemben csodálkozásomat fejeztem ki a felett, hogy azon conservatív színezetű körök, melyek a memorandum eszméjével foglalkodnak, az én véleményemre kíváncsiak, mert én bajosan hihetem, hogy azok hajlandók politikájukban az én irányomhoz alkalmazkodni, sőt gyanakszom, hogy csak azon számvetéssel fordultak hozzám, hogy ők egy kis »flankenbewegungot« csinálván a minimumnak nyilatkoztatott »restitutio in integrum« felé, talán sikerülend engem a maguk irányába kissé bele compromittálni, de az nincs szándokukban, hogy irányt én tőlem vegyenek.

Kellett ilyes valaminek levelemben lenni, miként Jósika Miklós következő válasza sejtene, mely választ csakis azért iktatom ide, minthogy egy köztünk előfordult (alább közlendő) szóváltásban reá hivatkozás történik.

Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.

Brüssel, január 1. 1860.

Decz. 27-ikei nagyfontosságú leveledre válaszolok. Engedd, hogy ezt egy nyilatkozattal kezdjem, melyet egyszersmindenkorra nemcsak a magam, hanem az otthoniak s az egész haza nevében tennem elkerülhetlen. Leveledben egy kis kétely rejlik, melyre

azt felelem: egész Magyarország - mágnás, nemes, polgár, nép, - mind veled tart. A nemzetet sérted, ha róla felteszed, hogy nem benned bizik, vagy valamit megegyezéssel nélkül tenni akar. Szeretünk mindnyájan, van tehát jogunk tőled is elvárni, hogy minket is szeress és bennünk bizzál. - És most a dologra.

A memorandum csak terv még eddig. Senkinek nem jutott eszébe annak szerkesztéséhez addig fogni, míg nem nyilatkoztál. Otthon, kivétel nélkül, annyira ragaszkodnak hozzád, hogy Komáromy Gyuri csak azért jött ki, hogy az otthoniakkal véleményedre tudassa. Légy erősen meggyőződve, hogy véleményed mérv- és irányadó leendő. A mi már most Gyurit és engemet illet: mi egészen azon nézetben vagyunk, a melyben te. Ezt, reám nézve, levelemből is láthatad és láttad is. Én az osztrák kormánytól semmi concessiót nem várok. S Gyuri is így látja a dolgot s így láttuk azt válaszd előtt is. Mint hű tolmács, kötelességem szerint, megírtam neked a dolgot tisztán, úgy a mint van, saját nézetemet csak implicite mondván ki, hogy egész elfogulatlanul ítélhess.

A mit Cavour-ról írtam, nekem is kissé louche-nak tetszett. De hiában: ha a visszhangnak jó reggelt kívánsz, nem felelheti azt, hogy »hasznlóképen kívánom.«

Gyurit az otthoniak egyenesen úgy bízták meg, mintha ily felszólítás tényleg történt volna. Mennyire egy uton kívánunk mindnyájan veled járni, abból is láthatod, hogy az otthoniak e részben még véleményt sem adtak, míg te nem szólsz.

Otthon persze comité nincsen, nem is lehet, de vannak emberek, kiket hallgatag mindenki első tényezőnek ismer föl. Már ezek egyikének izent vagy irt Cavour? vagy módot talált többekkel közölni nézeteit, reményeit? - ezt, úgy látszik, Gyuri sem tudja, vagy utasítása talán az, hogy ezt csak veled és személyesen közölje; én ezt ily nagyjelentőségű dologban igen természetesnek találnám. Annyi azonban igaz, hogy az otthoniak egy tavaszkor megindítandó háboruban hisznek.

Nézeteidet e részben is osztjuk Gyurival s megvallom, hogy ez engemet rendkívül megnyugtat, mert aggasztana, ha neked ily nagy ügyben tőlünk eltérő nézeteid volnának. Mi: Gyuri és én, s bizonyosan Laczi is, honunkra üdvöt és szabadságot csak a forradalomtól várunk és vártunk mindig. Mi csak az időelőtti, elhamarkodott s garancia nélküli fegyverfogást tartjuk veszélyesnek, sőt végveszélyesnek.

Hogy a szükséges garantiák kieszközlésére senkisé is alkalmasb mint te, ezen aligha magad is kételkedhet s erre mutat tiz évi működésed, melynek erkölcsi hatását csak a vak, vagy személyes ellenséged vonhatja kétségbe.

Ennyit előre, tisztelt barátom, s azt hiszem, hogy minden további elucubratió czéltalan lenne addig, míg a mi jó Gyurinkkal személyesen nem találkozol, a ki is e hó közepe táján megyen hozzád Londonba.

Áldjon az ég! Higgy nekünk: veled és másként nem!

(Aláírva)

Jósika.

*

Az úgy velem, mint Teleki Lászlóval folytatott levelezés folytán tehát Jósika közölte az otthoniakkal, hogy mi a tervezett memorandumot nem helyeseljük. Átlátjuk ugyan, hogy egy oly okirat, mely huszonnégyezer aláírással ellátva kerülne Európa színe elé, roppant hatást tenne (ha ugyan akadna huszonnégyezer aláírás, a mi felett mi kételkedünk), de a hatás nem oly irányu lenne, mely a mi irányunkkal összevág. Veszélyesnek tartunk oly nyilat-

kozatot, mely azt a benyomást tenné Európára, hogy a magyar nemzet feladja függetlenségi aspirációit. Kijelenteni, hogy mi az a minimum, melyen alul egyezkedésekről szó sem lehet, legfőlebb akkor nem compromittálná a jövőndőt, ha az uralkodó hatalomhoz intézett petitió alakjában történnék, - minthogy azt mindenki értené, hogy ily úton többet mondani nem lehet. De minthogy az otthoniak azon kezdték, hogy soha és semmi áron nem akarnak többé kérelmezni; - nézetünk szerint egy ilyenmü okiratot (melynek szerkesztése azonban igen nagy óvatosságot igényelne) csakis az menthetne ki, ha általa valamely nagy és veszélyes szakadás kerülné ki; de ez esetben is csak úgy, hogy bizonyítványképen álljon Európa előtt, miként a kívánságok minimumának szabatos körülírásával a nemzet csupán a fenálló rendszer türeltségét akarta kitüntetni és ennek ellenében az ország azon kétségbevonhatlan jogait constátálni, melyekhez a nemzetnek még legmérsékeltebb része is, mint minden alkut kizáró, elengedhetlen minimumhoz ragaszkodik.

A mi a Cavour-féle állítólagos felszólítást illeti, ez annyira magán viseli a valótlanság bélyegét: miszerint csak intenünk lehet hazánkfiait, hogy jól megválasszák, kivel állanak szóba ily dolgok felől, nehogy oly mystificatióknak essenek áldozatul, melyek oda lehetnek intézve, hogy a hatalom ürügyet nyerjen egy pár száz »rebellist« szépen eltenni láb alúl.

Jósika az otthoniaknak ily értelmü értesítéséhez még azt is hozzá csatolta, miként nézete szerint otthoni politikánknak ez idő szerint e háromban kellene összpontosulni:

1. A passiv ellentállást s a nemzeties mozgalmat a mostani fokon fentartani s ha lehet, még növelni és terjeszteni.
2. Oda törekedni, hogy minél több község tagadja meg az adót s hagyja magát inkább exequáltatni.
3. Az összeköttetést és közlekedést az otthoniakkal akként berendezni, miszerint mindent tudjunk s a világgal tudathassunk.

A többire nézve pedig »az otthoniak gyönyörü lelkesedésében bizni s kerülni azt a telivér osztrák hibát, hogy megszűnés nélkül mindenütt és mindenben kormányozzunk és szárazdajkaskodjunk.«

Igy Jósika. A két első pontot határozottan helyeseltem, - a harmadikra nézve olyformán hoztuk tisztába bizonyos kulcs megállapításával a módozatokat, hogy sürgős esetekben az otthoniakkal még a hirlapok útján is feltűnés nélkül érintkezhettünk. - Az utolsóra nézve annyit jegyeztem meg, hogy a szárazdajkaskodás, nekem legalább, soha sem volt, és soha sem lesz kenyerem. Ha kérdeznék: felelek; kérdezetlenül senkire sem tolom fel véleményemet; de a mi azt a gyönyörü lelkesedést illeti, én is minden méltánylattal s örömmel szemlélem a nemzet ébredését, hanem csak ohajtanom lehet, hogy a végeredmény Jósika bizalmának megfelelően, s ne adjon igazat az én kevésbbé vérmes nézetemnek.

*

Azonban a dolgot, úgy látszik, otthon vagy nem hagyták abban s csak alakot akartak változtatni, vagy az eszme oly körökben is forgott, melyeknek Komáromy György külföldi kiküldetéséről nem volt tudomásuk. Mert Teleki László nekem Montpellier-ből 1860. ápril 9-ről következőleg irt:

»Egy tekintélyes hazánkfia, volt követtársad (nevét a levél eltévedésének lehetősége miatt nem merem kiírni) mult hónap végével közölt velem, de csak kivonatban, egy nyilatkozatot, mit, ha mi hármunknak, az igazgatóság tagjainak jóváhagyását megnyerendi, közölni fognak aláírás végett az egész hazában és melyre talán két ezernél is többre menő aláírást reménylenek. De hát szükség, hogy az egész irat még most titok maradjon, különben nem sikerülhetend az aláírás-szerzés.«

»Beszél a levélíró arról, hogy a kormány agitálni készül Magyarországon maga mellett.« 'A mennyire', »ugymond«, 'értésülve lehetünk, Magyarországra nézve bizonyos nemével az ügyességnek oly politikát szándékoznak követni, mely egyrészt olcsóbb közigazgatást engedjen s ezáltal a pénz-emberek megnyugtattassanak, másrészt olyan legyen, mely a hazában fenálló nagyszerű egységet megzavarja. Fényes állást, legalább névleg nyújtani a conservatív aristokráciának az államtanácsba juthatás által, másrészt a községi rendszer életbeléptetése és annak szervezése után és által a megyei hivataloknak a megyei már is elszegényedett, eddig tétlenségre kárhozott nemesség köréből leendő betöltésével, azoknak állása s bizonyos befolyásra nyitni kilátást és mindamellett minden egyenes, valódi hatást a megyefőnökök megtartása által lehetetlenné tenni, az ily organisatio alapján egy minden tekintetben szolgálai Landes-Vertretung-ot felülépíteni: nem ügyetlenül számított terv, mely ha ügyesen kivitetik és megerősítésére idő adatik, mindenesetre veszélylyel fenyegeti az oly szépen megindult egybehangzást.'

'Miután ez ellen sem sajtó, sem nyilvános tanácskozás útján hatni nem lehet, mulhatlanul szükséges magunkat oly lépésre határozni, mely:

a) a külföld előtt világossá és tagadhatlanná tegye, hogy a haza félrendszabályok által meg nem nyugtatható;

b) mely a kormányzókat meggyőzze arról, hogy a nemzetben oly egységes akarat és kívánság létezik régi jogai iránt, hogy minden egyéb rendszabály hiába történnék;

c) végre, mi legfontosabb, eszközölné, hogy mind a felső, mind a középosztály erkölcsileg le legyen kötve minden lehető concessióknak, melyek restitutio in integrum-on nem alapszanak, egyenes és határozott visszautasítására.'

'Ezen czélt az által lehetne elérni, ha nyíltan és határozottan egy oly nyilatkozatot írának alá, - és az külföldön a nevekkel együtt közhirre tétetnék - mely egyrészt az ország érzületéről határozott tagadhatlan tanuságot tenne, másrészt az aláírókat kötelezné.'

'De itt legnagyobb baj, kellő szerkezetet találni. Más mód nem látszik kivihetőnek és tanácsosnak, mint oly nyilatkozatot szerkeszteni, mely mindazon rágalmakat és állításokat egész nyugodtsággal visszautasítsa, melyek az országról a fizetett sajtó által tíz éven át terjesztettek s terjesztetnek, s melynek corollariuma más nem lehet, minthogy kívánjuk az ország integritását, alkotmányos szabadságát és municipális kormányzási rendszerét a törvényes alapokon. Hogy ily nyilatkozatban mindazt kimondani, mit e nemzedék érez, nem lehet, - az természetes. Szóljon az irat maga mellett.'

'Kivánságunk az, hogy véleményeteket a netalán szükséges módosítások iránt még idejében vehessük és a tényezőket úgy informáljátok, hogy a magyar kérdés a lehető külcombinációkban folyvást megmaradjon. Nem közölhetvén, mint akarnám, az egész nyilatkozatot, röviden következőkben közlöm tartalmát.'

'Alakja olyan, hogy visszautasítja a hazánk ellen szórt rágalmakat és fölfedezni kívánja a valódi tényállást, tehát mindenütt csak tényekre történik hivatkozás, a nélkül, hogy az aláírók részéről nyílt és határozott declarációt foglalna magában.' (Szórol-szóra láttam szükségesnek veled közölni ezt a motivációt.)

'Már most következő volna a nyilatkozat:

1. Tény, hogy egység létezik a hazában, megszűntek és egybeolvadtak a pártok, a legnagyobb egyetértés van a nemzetiségek közt, mind a germanisatio s a jelen rendszer ellen vannak és általános azon meggyőződés, hogy bárminő kísérlet, mely nem az alkotmányos állapot visszaállítását feltételezi, a közös kívánságot kielégíteni nem fogja.

2. Tény, hogy nincs a hazában oly osztály, sőt mondhatni: egyén, ki reactionarius lenne, mert mindenki az 1848-iki nagy eseményekből következő kérdéseket bevégzett tényeknek tekinti.

3. Alaptalan állítás az, mintha a 48-49-iki háború és egyéb esemény az alkotmányt és akkori jogokat felforgatták volna; maga az alkotmány jogilag most is fenáll.

4. Valótlan azon állítás, mintha az alkotmányos viszonyok visszaállítása iránti kívánság forradalommal ugyanazonos lenne, vagy hogy az által alkotmányos intézményeket csak magunknál létesíteni, a szomszéd országokban pedig akadályoztatni szándékoltnak. Ily szándék Magyarországon sohasem tápláltatott. Magyarország sokkal becsületesebb érzület által van áthatva, mintsem hogy az igazságot másoknál elismerni nem akarná; sokkal több belátással bír, mintsem hogy a valódi haladást mindenütt örömmel ne üdvözlőné s az igazságnak másutt elismerésében nem látná saját jogainak legbiztosabb garantiáját. Magyarország alkotmányos jogai, az alulírtak tapasztalása szerint, a haza értelmesbjeinek legnagyobb többsége által az őket lelkesítő jogérzetnél fogva még folyvást jogilag fenállóknak tekintetnek, a mi, mint ilyen, a dynastiának semmi mással nem pótolható garantiáját képezi. Mert a dynastia joga e *pactum conventum*-okon és a *pragmatica sanctio*-n alapszik s maga az uralkodó-ház örökösödési joga az alkotmány egyik kiegészítő részét képezi. Ennélfogva hazánkban minden józan ember előtt azon állítás, mely az alkotmányos jogok visszaállítási szándékát a forradalommal azonosítani akarná, úgy tűnik fel, mint a mely valójában dynastia-ellenes és forradalmi és oly irányú, mely egyenesen a forradalomnak kezére dolgozik. (Ezt a 4. pontot, mint mondja, szórul-szóra közölte.)

5. Nem igaz, hogy ezen alkotmányos óhajítások csak egyes osztályok által, önző célok-ból tápláltatnának.

6. A legalptalanabb állítás az, mintha a mostani igazságügyi vagy administrationalis állapotok bárkit is kielégítenének.

7. Alaptalan, hogy azon haladás, melylyel kérkednek, az új intézkedések eredménye, - sőt a hol mutatkozik is haladás, az is a régen vetett alapokon fejlődött.

8. Nem igaz, hogy ezen országnak a német cultura terjesztésére szüksége lenne és az az ország szükségeinek megfelelőne.

9. Minden alap nélküli állítás, hogy valaha a mostani vagy jövő nemzedék a mostani rendszerrel csak félig-meddig is megbarátkozhatnék, sőt határozottan állítható, hogy alkotmányos kívánataival felhagyni nem fog.

10. Mert az ország el van határozva a magyar korona integritását és alkotmányos szabadságát minden körülmények közt védeni.'

»Eddig van, a mi velem közöltetett. A levélíró még azt is írja, hogy a 4-ik pontot tartja a legfontosabbnak, melyre ő s politikai barátai csak azon esetre állhatnának reá, ha mi itt azon véleményben vagyunk, hogy az balul nem fog magyaráztatni.«

Igy szólt Teleki L. tudósítása. Említette, hogy a dolgot Klapkával is közlendi. Kért: tudassam vele mielőbb nézetemet. Neki az volt véleménye, hogy kivéve a 4. pontot, a többi ellen nem igen lehet kifogás; a 4. pont felől azon nézetben volt, hogy azt jobb volna kihagyni, hanem ha épen szükségük van reá a végett, hogy otthon biztosabban szerezhessenek aláírásokat s magukat üldözéseknek ne tegyék ki, hát ő (Teleki) nem lát benne nagy bajt. Mi külföldön megértethetendjük mindenkivel, hogy habár szintugy kívánják az otthoniak a megválást az osztrák-háztól, mint mi a »décheance«-ot: otthon csak még sem mondhatják ki.

Mit feleltem Teleki tudósítására? - annak nyomát nem találom irataim közt, hanem a dolog végkimenetele felől Jósikához ápril hóban írott azon levelemben, melynek egy részét fentebb idéztem, e pár sort találtam:

»Gyuriék (politikai barátaink) vigyáztak. Elkészítették az emlékirat szövegét s azt mondták (a konzervatív uraknak): tessék aláírni, - követni fogjuk. - Nem írták alá.«

Ugy látszik: volt alapja Komáromy György azon gyanújának, hogy az egész dolog a függetlenségi párt compromittálására volt számítva, s a mint e számítást a párt vigyázata keresztül huzta, a nagy garral hirdetett conservatív-tüntetés elmaradt.

HATODIK FEJEZET.

Széttekintés a megszakadt összeköttetések ujból felvétele szempontjából.

Beszámoltam a felől, a mit a magyar ügy iránti közérdeklődés felélesztésére tettünk a villafrancai béke után.

Most a külviszonyokra térek.

Ide vonatkozó irataimban oly hivatkozások fordulnak elő, melyeknek megértetése egy kis széttekintés előrebocsátását teszi szükségessé.

III. Napoleon császár akarta, hogy Olaszország olasz legyen, de azt nem akarta, hogy egy legyen. Akart olasz nemzetiséget, de nem akart olasz nemzetet.

Az olaszok ellenben nemzet akartak lenni, egy és független.

Ezért szegültek ellen Toscana, Modena, Parma és a Romagna a villafrancai békének és elhatározták, hogy Victor Emánuel uralkodása alatt királysággá egyesülnek.

Engem, nint magyart, Közép-Olaszország egyesülése Piemonttal és Lombardiával, reménnyel kecsegtetett, hogy ha az bevégzett ténynyé válik, a háboru Austria ellen Velence szabadulása végett okvetlenül elkövetkezik, e háborúnál pedig az olaszoknak Magyarországra szükségük lesz.

E szempontból tekintve a helyzetet, a minő örömemre vált a közép-olaszországi népek határozottsága, mely az egyetértési irányból magát sem elszédített, sem elrettenteni nem engedte: ép úgy aggódtam a felett, hogy a turini kormány (*Cavour* visszalépte óta) a helyett, hogy magát határozottan a nép akaratával azonosítaná és a közép-olaszországi tartományok által Victor Emánuel királynak ismételt megszavazott uralkodást bevégzett ténynyé tenné, - a kérdést hónapokon át azon reményben tartotta függőben, hogy a Napoleon császár által Austriával egyetértőleg indítványba tett európai congressus a trónvesztett fejedelmek visszahelyezésétől el fog állani s a népakarat végrehajtását szentesíti.⁷⁵

Nem lehet tagadni, hogy egy neme a merészségnek kívántatott volna, nyílt ellentétbe helyezkedni a francziák hatalmas császárának Európa színe előtt vallott akaratával; de vannak helyzetek, midőn a merészség a legjobb politika. Ehhez a politikához *Cavour* nagyon értett, - ezt sokszor megmutatta, különösen akkor is, midőn 1860. szeptemberben a francia kormány minden tiltakozása dacára fegyverrel foglalta el a pápa tartományait (Umbriát s a Markákat) s még attól sem ijedt meg, hogy Napoleon hazaparancsolta követjét Turinból és Piemonttal minden diplomatiái viszonyt megszakított. De a villafrancai béke után (tehát azon időben, melyről most szólok) *Cavour* nem volt miniszter, utódjai pedig nem mertek merész politikát követni, annyira nem, hogy *Dabormida* tábornok külügyér a párisi szárd követnek augusztus 6-án adott utasításában még az olasz confoederatio eszméjébe is belement, az ellen ugyan határozottan kifogást tett, hogy annak Austria is részesévé tétessék, de oda nyilatkozott, hogy ha Austria kizáratik, a szavazatok a szövetséges gyűlésen méltányosabban osztatnak fel s a valóságos elnökség a szárd királyra ruháztatik: a turini kormány nagy készséggel hozzájárulna

⁷⁵ Erre nézve egy csaknem mulatságos vonásra akadtam Peruzzi Ubaldino toscanai küldött jelentésében, Ricasoli miniszterelnökhöz okt. 16-ról 1859. - Peruzzi azt mondta Napoleon császárnak: hogy ha Európa nem akarja visszaállítani a Szent Szövetség elveit, kell, hogy szentesítse a nép akaratát. Erre Napoleon azt felelte: hogy ebben van logika, de politikában nem mindig lehetséges a logika!

(préterait son concours empressé) a szövetséges rendszer megalkotásához. Pedig az olasz confoederált államok eszméje az egységes olasz állam eszméjét, természetesen, kizárta!

Ilyen levén a *Cavour* lemondására következett miniszterium szelleme, Közép-Olaszországnak egyesülése Piemonttal, melyhez én a hazámra nézve kívánatos háboru reményét kötöttem, oly soká függőben tartatott, hogy az elhatározott akaratnak valóban igen nagy szívósságára volt szükség, miszerint a nép lelkesedésének tüzeit a diplomatia sok veder vize ki ne oltsa.

Olaszország felett a villafrancai nap óta 1859. végéig az európai congressus Damokles-kardja függött.

Walewski francia külügyminiszter mindjárt július 18-án azon kijelentéssel közölte a villafrancai békeelőzményt a nagyhatalmakkal, miként a francziák császárijának mindig az volt óhajta, hogy Olaszország ügyeinek végleges elintézése a nagyhatalmak hozzájárulásával történjék, annál fogva reményli, hogy e végett congressus fog összejönni. Augustus elején pedig azt is meghatározta, hogy két kérdést kíván az európai congressus eldöntésére hagyni; az egyik Közép-Olaszország jövőendő sorsa, a másik: a jövőendőbeli olasz confoederatio szervezése.

A turini kormány nem mert ennek a congressusnak elébe vágni.

E feszélyezettség bélyegét viselte a felelet, melyet Victor Emánuel király a toscanai küldöttségnek adott, midőn az sept. 2-án ünnepélyesen átnyújtotta az annexionális határozatot.

A király azt hálával fogadta, mint ünnepélyes nyilatkozatát a toscanai nép akaratának, hogy megszüntetvén az idegen uralom utolsó nyomait azon a földön, mely az ujkori civilisatio anyja, hozzá kíván járulni egy erős ország alkotásához, mely Itáliát azon karba tegye, hogy függetlenségét saját erejével megvédhesse.

Azonban mindjárt utána tette a király, hogy e kívánság csak az olasz ügyek elrendezése végett összeülendő congressuson valósítható; megígérte, hogy védeni fogja (propugnerà) a nagyhatalmak előtt Toscana ügyét s reményét fejezte ki, hogy Európa nem fogja Toscanától megtagadni azt, a mit Görögországnak, Belgiumnak s a Moldva-Oláh fejedelemségeknek megadott.

A király érezte, hogy a toscanaiak nem igen lehetnek e felelettel megelégedve. Magán kihallgatáson fogadva a küldöttség tagjait, bevallotta nekik, hogy ezt tökéletesen érti, de hát - hiában! - nem lehetett máskép. A küldöttség tagjai nem titkolták el a király előtt, hogy a toscanai népre fájdalmasan fog hatni az hogy az unió még nem befejezett tény.

És valóban, az elégedetlenség a király feleletével oly hangosan nyilatkozott a toscanai népnél, hogy *Corbett* ur, Anglia ügyviselője Flórenczben, a felől kormányának hivatalosan jelentést is tett. (*Corbett* sürgönye lord John Russelhez, sept. 4. 1859.)

Azonban Közép-Olaszország vezénylő államférfiai nem hagyták magukat elhatározásukban a turini kormány tartózkodása által megzavartatni. Olybá vették a király válaszát, mintha a közép-olaszországi három fejedelemségnek s a Romagnának egyesülését Piemonttal már véglegesen elfogadta volna. A kormányzat mindenütt a király nevében vitetett s a határvámok eltörlésével, a posták, a távirászati szolgálat, a pénzrendszer, a különböző törvényszékek ítéleteinek végrehajtása, az egyetemi diplomák kölcsönös érvényesítése stb. által az uniót Piemonttal mind szélesebb és szélesebb körben megvalósították.

E tényekkel szemben Napoleon császár a maga rosszalását s a Villafrancában megállapított elvekhez ragaszkodását ujabbban is constatalta egy levélben, melyet okt. 20-án Victor Emánuel királyhoz intézett melynek lényegét azért idézem, minthogy alább közlendő levelezésben reá hivatkozás fordul elő.

E levelében a császár figyelmeztette a királyt, hogy »a körülmények komolyak, az illúziókkal s a meddő sopánkodásokkal fel kell hagyni s a valódi helyzetet kell komolyan szemügyre venni. Nem arról van szó: jól vagy rosszul tett-e a császár, hogy a békét megkötötte. Az meg van kötve, tehát kötelező tény. Hanem arról van szó, hogy e tény Olaszország ujjaszületésére s Európa békéjére a lehető legeredményesebb módon felhasználtassék.« S a császár elmondja, hogy Olaszország ujjaszületésének lényeges feltételei a következők:

Olaszországnak több független államból kell állani, melyeket szövetség köt össze. Ez biztosítja az olasz nemzetiséget. Csak egy zászlója, egy vám-és pénzürendszere van. A kormányzó központ Róma. Képviselőkből áll, kiket a kamarák által felterjesztett névsorok alapján az uralkodók neveznek ki. A szövetség tiszteletbeli elnöksége a pápára ruháztatik. A szövetséget alkotó államok pedig képviseleti rendszer alapján fognak kormányoztatni.

Figyelmeztet továbbá a császár, hogy ő a békeszerződmény által kötve van s elvállalt kötelezettségei alól magát a k ü s z ö b ö n á l l ó c o n g r e s s u s o n k i n e m v o n h a t j a .

S aztán elmondja, hogy mit fog kívánni a congressuson.

Kívánja, hogy Parma és Piacenza Piemonttal egyesíttessék.

Kívánja, hogy a parmai hercegnő Modenába hívassék s hogy Toscana némi területnagysággyarapítással (a pápai tartományokból) Ferdinand főhercegnek visszaadassék, de kijelenti, hogy a fejedelmek jogainak fentartása nem árt Közép-Olaszország függetlenségének, mert idegen beavatkozásra többé gondolni sem lehet.

Kívánja, hogy Austria Velence nemzetiségét ismerje el s annak nemcsak külön képviseletet és igazgatást, hanem olasz hadsereget is adjon.

Kívánja, hogy Mantua és Peschiera várak szövetségi várakul ismertessenek el.

S végre kívánja, hogy minden idegen befolyás kizárásával az olasz félsziget szükségain és hagyományain alapuló szövetség szilárdítsa meg az olasz függetlenség épületét.

És kijelenti a császár, hogy a királynak érdekében áll, őt e terv kivitelében támogatni. (A mit ugyan, nézetem szerint, a királynak kissé bajos volt belátni.)

Én reám a császár e »hires« levele azt a benyomást tette, hogy a mit ő mint »nagy tervet« állít elő, merő tervtelenség, mely csak arra alkalmas, hogy mindenkit felbosszantson és senkit se elégítsen ki; telve van kiengesztelhetlen ellentétekkel.

Egyrészt neki biztatja az olaszokat, hogy tegyenek, a mit akarnak, mert idegen beavatkozásra többé gondolni sem lehet, másrészt meg tudtukra adja, hogy Olaszországnak több független államból kell állani; államok confoederatiójának kell lenni, nem pedig akár egységes, akár confoederált á l l a m n a k .

Kimondja, hogy a trónvesztett fejedelmek jogai fentartatnak, de a Bourbon-házi parmai hercegnő javára (kivel Austria nem sokat gondolt) az osztrák-házi modenai herceget (kivel pedig Austria igen sokat gondolt) egyszerűen félreteszi.⁷⁶

Aztán azt kívánja, hogy Austria foederálisálja Mantuát s Peschierát s hogy a nápolyi király s még az »infallibilis« pápa is alkotmányosan uralkodjanak, a miért ez utóbbinak nemcsak a Romagna visszaadását nem, de sőt azt helyezi kilátásba, hogy birtokainak egy része Toscanához fog csatoltatni, ezt pedig azért, mert azzal kecsegtette magát, hogy e feletti örömeiben a

⁷⁶ Érdekesnek gondolom megemlíteni, hogy a modenai hercegről Napoleon császár így szólt a toscanai küldöttekhez: »Nem vagyok fizetve, hogy őt nagyon szeressem.« (Je ne suis pas payé pour l'aimer beaucoup.) (Peruzzi sürgönye Ricasolihoz, Paris, okt. 16. 1859.)

toscánaiak szépen hazahívják az osztrák Ferdinandot, a kiről azt monda a toscanai küldötteknek, hogy az »csinos jó fiu« (un assez bon et gentil garçon).⁷⁷ Elfelejtette, miként Toscana nemzetgyűlése örökre trónvesztettnek nyilvánítván az osztrák-lotharingiai házhoz tartozó dynastiát, határozottan kijelentette, miként őt e lépésre nem személyes gyűlölet vezette, ők volt uralkodójukban csak az osztrák uralkodást gyűlölték s Toscana és a volt dynastia között csak az képez elválasztó falat, hogy az a dynastia osztrák, Toscana pedig olasz. De ez döntő tekintet, mert osztrák uralkodás és olasz függetlenség egymást kölcsönösen kizárják, a kettő között kiegyenlíthetlen összeférhetlenség van.

- - - -

A császár tervének e tervtelensége s más kutfőkből tudomásomra jutott nyilatkozatainak egymásba ütközése nyújt kulcsot alább közlött némely leveleim azon alaphangjának megértéséhez, hogy Napoleon maga sem tudta, hogy mit akar.

De a közép-olaszországi hazafiak tudták, hogy mit akarnak. A francziák hatalmas császára azt mondta nekik, hogy Olaszországnak több egymástól független államból kell állani: ők erre azzal feleltek, hogy az egységet Piemonttal még szorosabbra fűzték.

Savoya-Carignano Ödön herceg Toscana, Modena Parma és a Romagna regensévé választatott azon megbizással, hogy Victor Emánuel választott király nevében kormányozzon.

E megválasztás 1859. nov. 13-án vitetett meg *Carignano* hercegnek. De a turini kormány már két nappal előbb bekopogtatott a villanydelejes sodronyon Párisba, hogy szabad-e elfogadni? - A válasz az volt, hogy nem szabad, mert ez a kihívás színét viselné, szemben a már-már küszöbön álló congressussal.

Carignano herceg tehát szépen megköszönte a bizalmat. Nagyon sajnálta, hogy »hatalmas tanácsok« és politikai tekintetek megfosztják őt annak lehetőségétől, hogy most, midőn a congressus megnyitása oly közel van, közikbe menjen s személyesen gyakorolja a reá bízott hatóságot, - hanem jónak és hasznosnak látja *Boncompagni* Károly urat jelölni ki (designare), hogy vállalja magára (assuma) Közép-Olaszország regensségét.

Ezt másnap *Boncompagni*-nak levélben tudtára is adta, figyelmeztetvén őt, hogy feladata lesz: nagyobb egységet adni a politikai és katonai szervezetnek, a hatalmakat összpontosítani s gonddal lenni, hogy anarchia ne zavarja meg a közrendet.

⁷⁷ (Peruzzi idézett jelentésében Ricasolihoz.) - Nagyon tanulságos jelentések ezek. Érdekesnek tartom belőlük Napoleon hercegnek egy nagyon jellemző nyilatkozatát idézni.

A herceg megemlítette a küldötteknek, hogy a császár nagy zavarban van, mert Európa nem hiszen neki; politikájában mindenütt áltatást, utógondolatot lát; a császár nagyon is ügyes (trop fin) akart lenni s ennek most büntetését viseli. Kénytelen a legnagyobb loyaltás látszatát fentartani s magát ellentétbe helyezni az elvekkkel, melyekre trónusa építve van. Erre Perruzzi megjegyezte, hogy ha ilyen a császár politikája, Victor Emánuel király azt nem követheti, őt Közép-Olaszország magával fogja ragadni s ha e miatt őt Austria megtámadja s leveri, a francziák császára őt nem engedheti elbukni, kénytelen lesz őt segíteni.

»Igen,« felelé a herceg, »önök kapnak egy második Novarát s ugyancsak sokat nyernek az által, hogy okai lesznek a császár romlásának (ruine) s okai annak, hogy a poroszok Párisba jönnek!« (Minő előérzet!)

Peruzzi erre azt a megjegyzést tette, hogy az lesz a császár romlása s az viszi a poroszokat Párisba, ha a császár elhagyja Olaszországot. (Ez szóról-szóra beteljesedett. A császár elhagyta Olaszországot, a poroszok odaadták Velenczét az olaszoknak s aztán ezzel őket lekötve, Párisba mentek. Villafranca Sedánhoz vezetett.)

Napoleon herceg erre csak annyit felelt, hogy ő a mult háboru előtt remélt a háboruban, mert azt hitte, hogy a császár hadvezér s hogy ügyes tábornokokkal rendelkezik, - de ezen illúsiónak vége van, most már a hadsereg is tudja, hogy a császár nem hadvezér, s hogy a vezénylő tábornokok közt nincs tehetséges ember. (Peruzzi Ricasoli-nak, Páris, okt. 17. 1859.)

De már ezt a kipkedést-kapkodást a toscanai kormány főnöke: *Ricasoli* báró is megsokallotta.

A megye-főnökökhöz (decz. 8-án) intézett körlevelében nyíltan elmondá, hogy *Carignan* herceg regensségének volt oka, volt politikai értelme; egy újabb constatalása volt annak, hogy Közép-Olaszország népei a monarchikus elvhez ragaszkodnak s hogy a congressus határozatáig is a savoyai ház egy tagja által akarnak a választott király nevében kormányoztatni: de egy magán embernek főhatósága, mely nem a választott király kifolyása, nem bir semmi létokkal. Közép-Olaszország nem engedheti magára azt a gyanut hárittatni, hogy egy piemonti magán emberre volt szüksége, miszerint a közrendet fentartsa; s Toscana kormánya a hatalmak oly központosítását nem tartja czélszerűnek, mely a négy független állam kormányát felforgatná a nélkül, hogy helyükbe a hön ohajtott végleges kormányt tenné.

Azonban *Ricasoli* sokkal inkább hazafi volt, mintsem hogy módot ne keresett volna az összeütközéseket kikerülni. Elment Turinba, értekezett a királylyal, egyetértésre jutott *Farini* dictatorral s abban állapodtak meg, hogy miután a közép-olaszországi négy egymástól független állam közt »katonai szövetség« (lega militare) van: *Boncompagni* ur foglaljon állást, mint a közép-olaszországi liga kormányzója; képezzen kapcsot a szövetséges államoknak teljes hatóságukban fentartandó kormányai s a választott király között; adjon egyöntetű irányt a szövetséges seregek katonai igazgatásának s intézkedjék mindazon collectiv cselekvények végrehajtása felől, melyeket a toscanai és emiliei kormányok a közérdekben tenni alkalmasnak ítélandnek.

Ezzel a felmerült nehézségek pillanatnyilag el lettek háritva, de az unió nagy műve, melyhez én hazám reményeit kötve gondoltam, részint a congressus, részint a turini kormány tulóvatos tartózkodása miatt még mindig bizonytalan maradt.

Ilyen volt Olaszország helyzete az 1859-iki év utolsó hónapjaiban. Ez s az aggodalmak, melyeket bennem e helyzet felköltött, szolgálnak kulcsul is, magyarázatul is az itt következő levelezéshez.

I.

Levélváltás (nemeskéri) Kiss Miklós ezredessel és gr. Teleki Lászlóval az összeköttetéseknek Olaszországgal újból felvétele felől.

Kossuth - (nemeskéri) Kiss Miklós ezredesnek Párisba.

London, nov. 7. 1859.

Ugy látszik, a Tuillériáknak nincs határozott politikája az olasz-kérdés végmegoldása iránt. Ki hagyta a nagy ur sikamlani a földet lába alul Villafrancában, s azóta a levegőben balance-iroz; kapkodva jobbra, kapkodva balra, nemcsak hogy nem vezeti az eseményeket, de sőt tőlük várja az intést, hogy minő politikára határozza magát.

De ösztönei két dolgot sugdosnak fülébe. Az egyik az, hogy pápának kell magát tettetnie, különben maga ellen lázitja a francia papságot, - s azért a pápa világi hatalmát szeretné megóvni; a másik az, hogy ha Victor Emánuel király Toscanát, Parmát, Modenát s a Romagnát egyesíti Piemonttal és Lombardiával, bizony még majd lesz valami az olasz függetlenségből oly fokig, hogy az olasz független legyen nemcsak az osztrák, de a francia befolyástól is. E kettő, úgy látszik, ösztönszerű benyomás nála, de mikép eszközölje az elsőt, s akadályozza a másodikat, - arról már nincs határozott politikája, hanem Micawber-ként várja, míg »something will turn up« (valami előadja

magát), a mi eligazítsa; csak hogy az ösztönöknek is megvan a maguk logikája s így a helyett, hogy hát hagyná az eseményeket fejlődni, miszerint fejlődésükből tanácsot vonjon, fél, hogy ha hagyja, majd akként fejlődnek, a mint nem szeretné: tehát egész politikája abban áll, hogy gátolja a természetszerű fejlődést, a nélkül, hogy irányozni merné.

Egy bevégzett tény Turinban oly szépen átvágná a gordiusi csomót, hogy nincs ember, a ki újra összekösse. Bevégzett tényekben roppant az erő, még ha rosszak is, - hát még ha jók! A király sok tért vesztett habozása által, de minden térvessztés mellett is, ha még ma elfogadná az ajánlott souverainitást, senki a világon nem avatkozhatna be ellene.

De Turinban nem mernek. S miért? Mert azt hiszik, hogy a hallgatag férfinak ott a Tuillériákban, van határozott politikája, melyen nem tanácsos keresztül vágni. - Pedig nincs.

Azonban akármit legyen is ez, annyi áll, hogy hazánknak nincs mit reménylenie Napoleontól. Magyarhon függetlensége soha sem volt elhatározott szándokában, hanem háboruba keveredvén, nem tudhatta, hová forduland a koczka, s azért jónak vélte szükség esetére menage-irozni a lehetőséget, hogy hasznunkat vehesse, de el volt határozva kikerülni ezt, ha csak lehet, mihelyt látta, hogy mi bizony szép ígéretek fejében nem rohanunk a paráznak, kiszedni számára a sült gesztenyét, hanem biztosítékokat kívánunk. - Én nem utasítám vissza a kinyújtott kezét, különben a nemzet s a történelem azzal vádolt volna, hogy ha elfogadom, Napoleon, Magyarhon közremunkálásáról biztosítva lévén, nem kötött volna félbékét, s nem állott volna meg az osztrák hatalmának teljes megtöréseig, mi Magyarország függetlenségét feltételezi. S én miként bizonyíthattam volna be az ellenkezőt? - Azért elfogadtam, de oly feltételek alatt, melyek megóvtak attól, hogy hazánk legyen az áldozat, s a kimenetelt ezen vagylagosságra szorították: vagy szabaddá leszen hazánk, vagy be lesz bizonyítva, hogy függetlenségét Napoleontól hiában várja.

Az utóbbi az a mi megtörtént, s mi a tanulság? Az, hogy törni ugyan nem kell, de nem is kell a napkeltét nyugatról várni, nem kell magát napoleoni segély álreményeiben tétlenségbe ringatni.

Egy eredményünk van. Nagy eredmény: a nemzeti felébredés otthon.

De ez kötelességeket róv reánk itt künn.

Tájékozva kell lennünk a lehető alkalmosszerűségek felől, miszerint felhasználásukra készen legyünk.

Két hely van, mely e részben munkásságunkat igényli: a Kelet és Olaszország.

Nagyon érzem annak szükségét, hogy az olaszthoni tényezőkkel benső viszonyban legyünk, olyanban, mint Cavourral voltunk. Egyrészt nemcsak gyanítanunk, de tudnunk kell: a vezérek merre s minő delejtűvel hajóznak, - miszerint megítélhessük: mi a teendőnk; másrészt mindenesetre érdekünkben áll, hogy az olasz nemzetiség minél sikeresebb consolidatiót nyerjen, s ha érdekeink nem találkoznának is, érzelmeink, testvéri vágyaink, rokonszenveink találkoznak. Aztán Turinban haboznak, s a hol habozás van, egy okos, biztató szó, alkalmas perczben nagyobb lökést adhat, mint szerénységünkben gondolnók. A királylyal jó lábon állanunk mindenesetre kívánatos. Van alap, melyen tehetjük: Austria, mindenesetre kérelhetlen ellensége marad, melylyel előbb-utóbb mérköznie kellend, ha nem mindjárt is. Garibaldival s Cavourral pedig okvetlenül cultiválnunk kell a barátságot.

Irtam Teleki Laczinak: nem akarna-e Turinba menni? Genfbe irtam; alkalmasint nincs ott, mert még nem kaptam választ.

Az érdekek pedig naponkint sürgetőbbek.

Azért engedjen egy kérdést. Ha Laczi nem menne (tudom: ez elsőbbségi tekintetnek mind célszerűségében, mind illedelmében egyetért ön velem) nem volna-e ön hajlandó egy pár hétre Olaszthonba rándulni? Ön megtiszteltetést nyert a királytól; igen természetesnek találtatnék, hogy ön azt személyesen megköszönni megy.

S aztán ha ezt már tette volna is: ön egy magyar dandárt vezénylett, s természetesnek találtatnék, hogy a m. n. Igazgatóság elnökétől ön megbizatik, annak nevében köszönetet mondani a legio iránti szivességeért, s kijelenteni mély sajnálkozásomat, hogy a boldogtalan villafrancai fordulat váratlan rögtönössége, kapcsolatban a hős királynak távollétével a táborban, melynek nemcsak vezére, de disze is volt, megfosztott engem a lehetőségtől, ő felségénél mély tisztelem adóját személyesen leróni s őt biztosítani, hogy érdekeink közösségétől át levén hatva, nemzeti büszkeségünknek fogjuk tartani a hős királyt követve, egy tábort képezni az olasz nemzettel a közös ellenség ellen, s hogy nekünk csak alkalom kell e készségünket tetteleg bebizonyítani.

Ennyi alkalmas bevezetésül. Aztán természetesen következnek a helyzetről való nézeteimnek közlése, értesítés hazánk állapotáról, s a kérdés, tekintettel a kétes jövőre: lehetünk-e valamiben a királynak s az olasz ügynek szolgálatára? Továbbá annak biztosítása részemről a nemzet nevében, hogy reánk minden körülmények közt számíthat, mind azért, mert érdekünk egy, mind pedig azért, mivel a magyar szeret hálás lenni, pedig mi neki hálával tartozunk.

Aztán tájékozni magát Cavour magatartása felől; vele viszonyba lépni; megajutni neki azt, mi Turinban hozzá utolsó szavam volt: hogy számíton, hogy számíthat reám; elmondani neki nézeteimet a helyzetről (miről, ha kell, még majd irok) odavinni a dolgot, hogy a viszonyban-maradás folytonosságának célszerűségét belássa, s irányát kérdeni arról, hogy mit tehetünk a közügyre, vagy mire kell készülnünk.

Végre kirándulás Flórenczbe, Parmába, Modenába s Garibaldihoz; jó viszonyba lépni velük, megtudni irányukat, szándokaikat; biztosítani készségünkről, s a feltolakodási szint gondosan kerülve, nekik ajánlani, hogy akár itt munkás leszek, ha mit javukra tehetek kormánynál, parlamenti notabilitásoknál, közvéleményben és sajtóban, - akár pedig, ha jónak látják vagy tanácsosnak, Olaszországba személyesen is kész vagyok elmenni.

Mit mond ez eszméhez? Válaszát kérem stb.

(Aláírva)

Kossuth.

E levelemre Kiss Miklós azt adta válaszul, hogy nézeteimben a közép-olaszországi kérdés iránt tökéletesen osztozik s örömmel teljesitené óhajtasomat az olaszországi küldetésre nézve, de azt hiszi, hogy ezuttal Teleki László-nak nemcsak elsősége s elsőbbsége van felette, de kötelessége is, hogy e fontos missiót avatlanabb kezeknek át ne engedje, hanem ő, a magyar diplomaták főnöke, maga kezelje.

Figyelmeztetett arra is, hogy ő Párisban nagyobb haszonnal működhetnék, mert ott neve ismeretesebb, mint Olaszországban s a társas körökben bizonyos állása van. Ő szent igazságnak tartja ugyan állításomat, hogy a Tuillériáknak nincs határozott politikája, positive tudja,

hogy a császár hozzáférhetlen, ingerült, mérges, goromba kegyenczeivel, s különösen minisztereivel, kik jobbra-balra futkoznak egy eszme után, mely az olasz kérdésben megoldás lenne. Mint III. Rikhard »egy országot egy lóért,« úgy a császár is adna egy olasz hercegséget egy eszméért. De épen ezen állapotnál fogva is alkalmasnak látja az időpontot a mozgásra, mert megállapított tervvel nehezebb volna megküzdeni, mint befolyjni a kibontakozásra a határozatlanságból. *Kiss Miklós* ennél fogva jónak látná, ha az igazgatóság, indirect uton, eszméket, terveket, combinatioakat juttatna a közelmúltban volt szövetségesének tudomására, mert ha közvetlenül nem sokat várhatunk is hazánkra a császártól, de az bizonyos, hogy állásának sajátságánál fogva főképen rajta fordul meg az, hogy reánk nézve a viszonyok kedvezőleg vagy kedvezőtlenül alakuljanak.

Én magam is ilyennek láttam a helyzetet s miként alább látható lesz, iparkodtam is nézeteimet indirect uton a császárhoz juttatni.

*

Kossuth - Teleki Lászlónak Genfben.

London, nov. 24. 1859.

- - - Klapkát láttam; azt monda, hogy a király rossz néven veszi, hogy nem látogattam meg. Méltán, Igazsága van. Mindinkább megerősödöm azon nézetben, hogy mind ügyünkre nézve tanácsos, mind kötelesség is, hogy vele helyreállítsuk a viszonyt, s hogy felvilágosíttassék, miképen elháríthatlan akadályok s nem tisztelet-hiány okozá, hogy nála nem tiszteleghettem, míg a villafrancai csapás attól végleg elűtött. A felvilágosítás igen könnyű, hanem személyes jelenlétet von maga után. - Klapka azt javasla: írjak a királynak levelet. Én ezt helyzetemben arrogantiának vélem, mely inkább sértethetne, mint nem. De azt is hiszem, hogy nem is tanácsos, s a király helyzete iránti tekintet sem engedi hogy Turinba menjek, a nélkül, hogy a király azt mondaná: »szívesen látom«. Kényes helyzetben van. Meglehet, épen most nem igen szeretne elfogadni; el nem fogadás pedig lehangolás volna az ügyre, compromissió magamra, s ártalmas a közvéleményben neki. Az egyedüli helyes míg az, hogy valaki menjen Turinba köszönetet mondani az Igazgatóság nevében a magyar sereg iránti jóvoltukért, - azon alkalommal kijelentse, mennyire sajnálja az Igazgatóság elnöke, hogy ő felségének udvarlására nem lehetett, s elmondja a magyarázó viszonyokat (melyekről alább) s utána tegye, hogy igen szerencsésnek érezném magam, ha a király megengedné, hogy tiszteletem adóját neki személyesen megadhassam s őt a magyar nemzet érzelmeiről értesítve, parancsait kikérhessem, tájékozásunkul a jövőndőre. Ha aztán a király azt mondaná: »il sera le bien venu«, - azonnal mennék.

A kérdés az, hogy ez előleges lépés s vele összeköttetéseink újabb kezdeményezése ki által történhetnék legcélszerűbben?

Furcsa nép a száműzöttek nemzete! Faj-, föld- s korkülönbség nélkül mindig és mindenütt ugyanaz. Tudomásod van azokról a cselszövő hetvenkedésekről, melyek Turinban azon perczen, midőn mi elutazánk, megindítottak, azóta folyvást mennek s melyeknél a te »kedves névrokonod« - mint őt nevezni szoktad - magát annyira kitüntette. Forma szerint vezért dekretáltak a felszabadítandó nemzetnek! Emlékszel-e a Tooley-streeti híres három szabóra, a kik így szólottanak: »Mi Anglia népe« - ?

- - - - - No hiszen, csak volna képes akárki a világon megfelelő tehetséggel és siker kilátásával kitűzni a honszabadítás zászlaját, nemde barátom, mi ugyan a helyett, hogy versenyezni akarnánk vele, vagy irigyelnők dicsőségét, inkább segitenők és áldanók,

mert a mi vágyunk nem az, hogy mi mentsük meg a hazát, hanem hogy megmentve legyen. Igen, de épen az a kötelességérzet, mely ezt vallatja velünk, azt is parancsolja másrésről, hogy a mennyiben tőlünk kitelik, hazánk ügyét ovatlanságok által veszélybe döntetni, s az apró ambíciócskákat okvetlenül kísérendő versengéseknek martalé-kává esni ne engedjük.

Miért említem ezeket, s említem most? Azért, mert meg akarnálak győzni, miként nagy és szent érdekek javasolják, hogy a honnan a jelen bonyodalmak folytán hazánk feltámadására alkalom várható, avagy csak lehetséges is, ott az összeköttetések kezdeményezése ne rajtunk míg történjék, hanem a Nemzeti Igazgatóság collectív akaratának legyen kifolyása.

Mult nyári működéseinkben sok anomalia volt, melyekben további működés esetére végetlen bajok sarjai rejlettek. Sokszor érezted ezt kedvetlenül és sokszor aggódtál felette. Mi volt ez anomaliák kutfeje? Az, hogy az összeköttetések első kezdeményezését nem hárman együtt intéztük. Innen sokakban, különösen a keleti tartományokkal való viszonyban és a sereg-állitás és rendezés ügyében a fonák alap, melyen mint bevégzett tényen csak tatarozni, de gyökeresen segíteni nem lehetett; innen az, hogy nem egy oly egyénnek nyitott avatkozási tér, kit az ügy méltósága érdekében távol kellett volna tartani; innen egy bizonyos környezet factiósus jelleme; innen egy neme a dualismusnak, mely felett többször érzékenyen panaszkodál; innen sok más baj halmaza, mik, ha működésünk tovább tart, aligha válságra nem vezettek volna.

Én bizonyosan nem vagyok azon ember, ki akadályozni akarnám, hogy a nemes ambícióknak - a mennyiben nemesek - illetékes tér nyílják. De azoknak hivatniok kell, nem másokat hívniok; számukra kört kell szabni, nem hogy ők szabjanak; azoknak ellenőrzés kell, melyet tisztelni tartozzanak s azon ellenőrzés alatt irányt kell venniök, nem adniok. Nagyon kell vigyáznunk, nehogy a politika sikamlós terén ovatlanságból vagy ígéretek tétenessek, melyeket nem lehet beváltani, vagy kötelezettségek vállaltassanak, melyeket a nemzet el nem fogad. Én legalább nem érzek sem ösztönt, sem akaratot még egyszer oly állást vállalni, melyben egyéb dolgom sem legyen, mint vigyázni, hogy a haza bajba ne vitessék, s az elkövetett hibák következményeit enyhíteni.

Mit akarok ezekből kivonni? Azt, barátom, hogy elkerülhetlen szükségesnek ítélem, hogy Olaszországba rándulj, s a királylyal, Cavourral, ujra felvedd, a jövő többi tényezőivel pedig kezdeményezd összeköttetéseinket; s felvedd és kezdeményezd pedig oly módon, hogy ha s a mikor odamenetelemnek szükségét látandod, azt az ügyre nézve haszonnal tehessem meg.

Ne érts félre, kérlek, barátom. Kossuth Lajosnak nem jut, nem juthat eszébe Teleki Lászlónak missiót adni; de én szeretem hinni, hogy multkori együttműködésünk berekesztése nem szüntette meg együttműködésünket a közös ügyben, a nagy cél felé, - sőt egyetértésünket csak növelte, mint növelte keblemben a meggyőződést, hogy egyetértve jobb szolgálatot tehetünk a hazának, mint külön-külön. Mondhatnád: menjek magam, ha szükségesnek látom. Ámde a mi helyzetünkben az a különbség van, tisztelt barátom, 1. hogy te nem vagy helyhez kötve, mint én családi gondok által vagyok; 2. hogy én alig vagyok képes élelmünk költségeit fedezni, annálfogva nem hozhatom meg az Olaszországba való utazás áldozatát, hacsak előre nem vagyok bizonyos, hogy nem hiába megyek; 3. te különben is gyakran utazván, Turinban való megjelenésed nem tűnik fel az európai közönség előtt oly marqueirozott politikai színben, mint az én megjelenésem, s feltéve, hogy a király akármi oknál fogva - helyesen vagy helytelenül - nem tartaná tanácsosnak a velünk való összeköttetést

affichirozni, irányodban nem volna annyira feszélyezve, mint irányomban, kinek innen Turinba utazása okvetlen feltűnnék s tisztán politikai színű levén, vagy a királyt feszélyezhetné, vagy elutasítás esetére ügyünket compromittálhatná.

Én nagyon érzem, hogy nekem nemsokára el kellene mennem Olaszországba, de érzem azt is, hogy azt nem lesz szabad tennem, ha csak te, s különösen te összeköttetéseink újból való felvételét nem kezdeményezed.

Midőn bizalmas kérdésemre november 5-ki leveledben azt feleled, hogy később tán elmehetnél Olaszországba, de még most nem tudod bizonyosan, s hogy időközben Kiss talán mehetne, - én irtam Kissnek. Ő azt felelte, hogy ő ugyan mindig kész rendelkezésünkre, hanem egyszersmind igen insistál annak, hogy a dolog annyira fontos, miszerint az okvetlenül a te személyes eljárásodat kívánja.

Minél többet gondolkozom, annál inkább meggyőződöm ennek igazságáról; tetézte pedig meggyőződésemet az, mit a fentemlitett factiókról azóta hallottam. Én azt csak symptomának veszem, de ennek természetében van, hogy könnyen átmegyen, mint a ragály, a seregbe, s a fegyelmezett testületi szellem mellett a polgárkatonából praetorianust csinál. Már egyszer így bukott el szegény hazánk. »Principiis obsta, sero medicina paratur.« Állást kell foglalni, mely a factiósus hajlamoknak imponál; s ez állást - a mi helyzetünkben - a hatalmakkal való összeköttetés kezdeményezése határozza el.

Azért esengve kérlek, barátom, hozd meg az áldozatot s rándulj át Olaszországba.

A bevezető alkalom önként mutatja magát. Nemcsak illendő, de sőt kötelesség, hogy az Igazgatóság nevében köszönet mondassék a királynak a magyar hadsereg iránti jóvoltáért, s biztosítsassék, hogy hazánk és országa érdekegységét oly mélyen érezzük, s a király iránt oly tisztelettel s bizalommal viseltetünk, hogy reánk minden körülmények közt számíthat.

Azt is kötelességünknek vélem a király előtt megjelenteni, hogy az osztrák már is megtörte a legio tagjainak be nem sorozása iránti kötelezettségét. Biztos tudomásom van, hogy a legionariusok közül ötvenen november 2-án Dunaföldvárott összpontosítottak, s onnan Eszékre vitettek, - mint szintén arról is, hogy többen a Piemontból hazaindítottak közül, nevezetesen az altisztekből tisztekké előmozdítottak, haza nem érkeztek. (Ez iránt én Párisban is teszek lépést.)

E két pont, azt hiszem, biztos alapot míg neked, ki az Igazgatóság tagja vagy, a királynál elfogadtatást kérni, s remélem, kedves barátom, nem fogsz elbizakodottnak tartani, ha Igazgatósági collegialitásunknak érdekközösségénél fogva tisztelettel megkérlek, méltóztatnál a királynak megemlíteni, hogy az Igazgatóság elnöke megkért: fejeznéd ki mély sajnálatát a felett, hogy a királynál nem tisztelkedhetett; elmondani a körülményeket, mik e szerencsétől megfoszták, s hogy igen szerencsésnek fogja magát érezni, ha ő felsége megengedi, hogy udvarlására lehessen, s a két nemzet közös érdekeiről táplált nézeteit ő felsége ítélete alá terjeszthesse.

A körülmények, melyek akadályoztak, hogy a királynál nem tiszteleghettem, ezek:

Mikor én Olaszországba érkeztem, a király már a hadseregnél volt. Siettem Turinba, Cavourral értekezni, felvilágosítván őt a császárral fenálló viszonyunk felől (miről ő, úgy láttam, nem volt kellőleg értesítve) s abban állapotunk meg, hogy én utba ejtven előbb Napoleon herceget, a francia főhadiszállásra, onnan pedig a király főhadiszállására megyek. Tudod, mennyire sürgetett a császár, hogy siessek Pietri vel vissza Turinba, egy pár zászlóalj »szüknadrágost« felszerelni és seregéhez küldeni. Míg én a császárnál voltam addig a király (kit Desenzanóban véltem) Valleggióba jött, s a mint

én kijöttem a császártól, a király ment be hozzá. Az illendőség nem engedte, hogy kijöttét várva, neki az előszobában mintegy utját álljam. Szándokom volt szállására menve, kihallgatást kérni. De ő, a mint a császártól kijött, rögtön kocsira ült s visszahajtatott seregéhez. Nagy érdekek parancsolták, hogy a császár kívánságához képest, késedelem nélkül Turinba siessek. Így maradt el akkor tisztelgésem. Aztán nyomban jött a villafrancai villámcsapás, mely annak is bevágta utját, hogy én elfogadtatást kérhessek, s ha kérnék, a király elfogadhasson.

A mit a király személyiségéről hallok, azt hiteti el velem, hogy ő neked alkalmat fogna nyújtani, nézeteidnek - a jelen bonyodalmakról, az olasz kérdésről, hazánkról, s az osztrák helyzetéről - elmondására, s te bölcs tapintatoddal alkalmat találandasz összeköttetésünket a királylyal állandó és bizalmas lábra állítani.

Ez az, a mit én ohajtok, s ohajtom különösen, hogy általad történjék; mind azért, mivel ez által öregbedni fog befolyásod otthon a felsőbb társadalmi körökre, mit a hazára nézve nagy nyereséynek tekintek, mind pedig azért is, hogy ekként jövőendő cselekvőség esetére oly alap lesz megnyerve, mely elejét veszi minden olyforma bajoknak, mint a melyek a közelmúltban mindkettőnknek annyi aggodalmat szereztek.

Ismervén mind belátásodat, mind jellemed függetlenségét, tudom, hogy ha kérésemnek engedve, ez eljárást magadra vállalsz, nem az én, hanem saját meggyőződésedtől kérendesz tanácsot politikai nézeteidben. Én csak örülnék, ha valamint a célban egyetértünk, úgy a detail-okban is találkoznának véleményeink.

Azért ohajtom, hogy ismerd nézeteimet a jelen helyzetről. Nehogy e máris hosszú levelem fárasztóvá váljék, szabadságot veszek magamnak azokat egy újabb levélben veled közleni.

Vedd azokat annyiban, a mennyit érnek, s ha valamiben tévedek, légy szives tévedésemről felvilágosítani.

(Aláírva)

Kossuth.

Kossuth - Teleki Lászlónak.

London, deczember 4. 1859.

Sok mindenféle akadály késleltetett ezen levél írásában. Kifogytam az apró pénzből, nagy meg nem volt, hát egy kis kereset után kellett látnom - - - -

Ennyit mentségemül, - most felfogva az utóbbi levelem fonalát.

Átmegyek a politikai helyzet áttekintésére. Én így látom a dolgokat:

I. - Napoleon igen szerencsés ember. Azon öt hónap folytán, hogy az olasz ügy a diplomacia Prokrustes-ágyán nyújtóztatik, a világ nem szünt meg isten tudja mily mélyen átgondolt terveket tulajdonítani neki, s ha szavai nem épen illettek egy »olasz-szabadító« szájába, a világ mindig szeretett egy vagy más ruganyos frasisba kapaszkodva azt hinni, hogy mást akar, mint a mit mond, s végre is jót akar, utat akar magának készíteni az elhirtelenkedett villafrancai kötelezettségekből való kibuvásra. Az első ember a történelemben, kiben a közvélemény kétszínűséget keres, hogy azt neki érdemül rója fel.

Nekem meggyőződésesem az, miként távol attól, hogy mélyen átgondolt tervei volnának, nincs egyetlenegy gondolat is fejében, mióta július 8-án a szilárd földet lába alul ki hagyta sikamlani, - s egymást pofozó beszédei nem terv, hanem tervtelenség következményei.

Én azt hiszem: egy homályos ösztön van lelkében: Olaszország felett a suprematiát tartani meg. Azért (s a francia papság és a legitimisták iránti félelméből) nem szeretné, ha a pápa világi uralma megnyíratnék, mert e hatalom annyi, mint az ő fensőbbisége álarczban; ugyanazért nem szeretné, ha a herczegségek s a Romagna Piemonttal egyesülnének, mert akkor az olasz függetlenség valósággá válnék s az olasz egység nagyon meg volna közelítve. Ezen »nem szeretem«-ösztön meg van benne kétségtelenül, de már aztán arról hogy mikép adjon ezen eszmének fogantat, nincs egy mákszemnyi határozott gondolatja sem.

Ezen tervtelenségnek, nem pedig kiszámított tervnek szüleménye a congressus, mely a világot fenyegeti. Nem tudta, hogy mit csináljon, tehát rábeszélte Austriát, hogy hívjanak össze congressust, az majd csinál valamit, s az a valami természetesen nem fog a forradalomnak kedvezni, hiszen a trónusok diplomatái jönnek össze, nem népek képviselői. A dolog nagyszépen az aix la chapelli, troppau, laibachi, veronai alapon marad, mely azt mondja a népeknek: »sine vobis de vobis.« pedig (N.) a congressusi csacsogások között majd ejt egy-két theoretico-sympatheticus szót az olaszok mellett, beszél nemzetiségről, beszél olasz foederált államiságról (a mi monarchicus alapon lehetetlen), beszél a quadrilateralis várak foederalisatiójáról (a mi szintén lehetetlen, lehetetlen legalább háboru nélkül; háboru eredményeül pedig non sense is, kevés is) s beszél reformokról és azzal »dixit« s (a mint hiszi) »salvavit animam«. Így vagy úgy, - a congressus majd csak kivágja őt a hinárból.

Hogy a congressus tervtelenségnek, s nem valamely kiszámított mély tervnek szüleménye, erről engem a következő ok győz meg: ha (csodás véletlenül) a congressus valami jót csinál Olaszországnak, annak érdemét a császár legalább is megosztotta másokkal, s ez bolondság; ha pedig rosszat csinál (pedig csinál), akkor azt úgy a jelen közvélemény, mint a történelem Napoleonnak, s csakis neki fogja betudni, mert ő viselt háborut, ő győzött, tehát ő volt a helyzet mestere.

Ezen alternativa mellett lehetetlen tervben, kivált okos tervben hinnem.

Némelyek azt hiszik: azért dolgozott arra, hogy congressus legyen, miszerint a Bonaparte-házra 1815-ben európaiag kimondott proscriptiót kitörültesse. Én ezt nem hiszem. Azon proscriptió nem akadályozta őt, hogy a császárságot helyreállítsa, s bizony nem congressusok által fogja a helyreállításnak állandóságát biztosítani. Ellenkezőleg: a francia nemzet nem szereti az ő souverain akaratját a praetendált »isteni jog« ratificatiója alá bocsátva látni. Aztán minden nagyhatalom elismerte már Napoleont s vele szerződött, sőt Párisban congressus is volt azóta.

Mások azt hiszik: azért kíván congressust, hogy annak útján buvjon ki kötelezettségei alól, miket megbánt. Ezt sem hiszem, s pedig azért nem, mert ha ezt akarná, van reá bizonyos és egyszerű módja. Csak azt kellene az osztráknak mondania: megígérted nationalisálni Velence közigazgatását, seregét, pénzügyeit, - tedd, - nem engedhetek több halasztást, mert compromittál engem, - aztán add formászerű köteleződésedet, hogy a négyszögi várakat foederalisáld; az osztrák nem teszi az elsőt, s nem áll rá a másodikra. Ekkor kész a felelet: »si tu te dégage de tes engagements, tu me dégage des miens. Soit. Je laisse les Italiens faire.« (Ha te felmented magadat kötelezettségeid alul, felmentesz engem az enyimek alul. Legyen. Hagyom az olaszokat cselekedni.)

Ámde ezt nem teszi, tehát nem akar kötelezettségeiből kibújni. Mondhatnád: »Austria ezeket nem ígérte meg, - nincs róla szó a zürichi kötésben.« Jó, igen, de a császár ama híres levelében a királyhoz kimondta, hogy ezt akarja.⁷⁸ Azért kérdelem: hihető-e, hogy Austria ráállott volna részt venni oly congressusban, hol a császár ezen akarata lesz a francia politikának alapja, - hacsak magát előre nem biztosította, hogy ezen akarat csak pium desiderium-szerű nyilatkozat volt, melynek a császár nem szándékozik erőt adni?

Igy minden oda mutat, miként távol attól, hogy a császárnak mélyen átgondolt tervei volnának, valósággal nincs semmi gondolatja, semmi terve. Csak azt tudja, hogy mit nem akar, de azt nem tudja, hogy mit akar.

Ezen meggyőződésre annyi okot látok, hogy csak azon esetre gondolok ellenkezőt lehetőknek, ha azt tesszük fel, hogy a congressus eredményeül oly tervet koholt össze a két volt ellenséges, most szövetséges császár, a mely nincs a békekötésben megírva.

Mi lehet ez? Ha csak nem Velence eladása, én nem tudom elgondolni, hogy mi.

És valóban, ha meggondolom, hogy egyrészt az angol csak azon alapon vesz részt a congressusban, hogy a közép-olaszországi nép akaratján erőszak ne történjék; másrészt meg a francia császár azt, hogy fegyveres avatkozást sem nem teszen, sem nem enged, oly ténynyé tette, melytől lehetetlen elállania: lehetetlen megfognom, miként állhatott reá az osztrák a congressusban résztvenni, hacsak azon savanyu falatra nem tókélte el magát, hogy Velenczét eladja.

Pénzügyi zavarai, a szembeszökő tény, hogy Velenczét végtére mégis el kell vesztenie; Magyarhon felébredése, s a lehetetlenség Velenczét, annak szervezetét s kormányát nemzetiesítenie a nélkül, hogy Magyarhonban is vagy azt tegye, vagy forradalmat provócáljon: oda látszik mutatni, hogy Velence eladása lehetséges. Ellenben Ferencz József makacssága, - az erkölcsi sülyedés, melynek színét ily vásár viselné, s az olasznak Tyrolra való visszahatása: a föltevés ellen szólanak. De hát ekkor miként történhetik, hogy az angol kormány bevallott részesülési elvei mellett (melyekhez Palmerston állása kötve van) az osztrák mégis congressusra megyen? Valóban oly tömkeleg ez, hogyha Velence eladásában nem hiszünk, úgy minden napkitűzés, követnevezések s meghívások daczára is kételkednünk kell, hogy lesz congressus.⁷⁹

Adná isten, hogy ne legyen, mert ha lesz, csak ártalmára lesz ügyünknek. Velence eladását is halálos csapásnak tekinteném, mert ha ez megtörténnék, az olaszoknak többé nem lenne szükségük a magyarra.

Mit vonok ki ez elmélkedésből? Azt, hogy tevékenységünk tere jelenleg nem Páris. Mert ott vagy nem tudják, mit akarnak, s tervtelenségből a congressus eszméjére vetették magukat s a velünk való érintkezést a helyzettel össze nem egyeztethetőnek tekintik; vagy ha tudják, hogy mit akarnak, az olyan, mit nekünk meg nem mondanak, mert az nekünk csak ellenséges lehet. Tehát Párisban jelenleg sem nem tehetünk, sem nem tanulhatunk semmit.

Nem következik, hogy törjünk, sőt én jónak látom a viszony újból felvételére a tért nyitva tartani, mert új bonyodalmak fejlődhetnek ki több mint egy függő kérdésből, - de jelenleg el kell ismernünk, hogy nincs ott számunkra munkakör. (Én szeretem a helyzeteket constatálva látni, azért irtam Párisba tapogató leveleket, s küldtem üzeneteket is

⁷⁸ Lásd fentebb a fejezet elején.

⁷⁹ Nem is lett.

Cobden által, Kiss Miklós által, s küldök Bixio útján; vederemo, - ha nem szólnak, az is felelet.)

(Apropos: Stafford marquisné nagy magyarbarát, beszél is magyarul - Rónaytól tanult - hivatalos volt Compiègnebe s a császárral Magyarországról beszélt. A császár nagy becsülést mutatott nemzetünk iránt; jobb sorsra érdemes »brave nation«-nak nevezte. Staffordné, - ott vagy Párisban, nem tudom - valami Hunyadinéval jött össze társaságban s magyarul szolítá. Hunyadiné francziául felelt, hogy nem tud magyarul. - »Ön magyar hölgy, s nem tud magyarul?« kérdé az angol álmélkodva. - »Bécsben növekedtem«, mond amaz. - »Én Londonban növekedtem, mégis beszélem az ön derék nemzete nyelvét«, felelt az angol, s gunyosan hátat fordított a korcs magyarnak. - Maga irta meg Rónaynak, kivel levelez.)

Ha Párisban nincs mit tennünk, van-e másutt?

II. - A sok bizonytalanban egy dolgot látok bizonyosnak, azt: hogy ha ma consummalja is Victor Emánuel a herczegségeknek s Romagnának egyesülését Piemonttal, egyelőre semmi fegyveres beavatkozástól nincs mit tartania.

Ez lényeges pont, melyről hogy a király meggyőzessék, mindent el kellene követnünk.

Miként meggyőzni? Részletezéssel: ki intervenialhatna?

Az angol nem, - ez latus perse (magától értetődik).

Az orosz vagy porosz? Nem tesznek érdekük ellen. Érdekük pedig az, hogy ha már a 15-ikei statusquo fenn nem tartható, (pedig ennek már Lombardia átadása véget vetett) Olaszország ne Francziaország proconsulatusa legyen, hanem független, mert erős legyen.

(Pro nota: angol, orosz, porosz a pápa restaurációjával nem gondolnak.)

A franczia? Némely ázsiai népek azt mondták egykor vezérüknek: »Mit csinálunk, ha az égbolt összedől felettünk?« »Nem dől össze«, volt a felelet. - A történelem logicájának vannak oly negatív követelményei, melyekről elmondhatjuk: a minő igaz, hogy az ég boltja nem dől össze, oly igaz, hogy ez s ez nem történhetik. Mindazután, a mi 1859-ben történt, az, hogy 1860-ban a franczia az olaszok ellen harcot vivjon, lehetetlenség.

Az osztrák? Az akarat nem hiányzik, de Nagy Fridrik mondá, (s ő értett a dologhoz): három dolog nélkülözhetlen a háborura, t. i. pénz, pénz és pénz. Az osztráknak garasa sincs, s 6-8 hónap előtt nem is teremthet. Adófelemelés lehetetlen, mert már a tőkéből, nem a jövedelemből fizettetvén, azon határt érte el, melyen túl a felemelés a helyett, hogy emelné, csökkenti, sőt megsemmisíti a jövedelmet. Ez államgazdászati axióma. Kölcsönt az utóbbi ravasz csalás friss emléke után nem kap sehol. Az államjavak eladása, ellutrizása hónapokat kíván. (A magyar javakra nézve figyelmeztetést teszek be a hirlapokba, hogy törvényeink, sőt az európai közjog részét tevő békekötéseink a magyar korona javainak vevőit, vagy kik reájuk kölcsönpénzt adnak, pénzük elvesztésére ítélik. A rabló pedig csak addig áll útjában a rablott jogainak, míg a rablott erőre kap; a rabló nem ronthat meg jogot.) Igaz, rendezett kormányok sok segédeszközzel bírnak, (ide tartozik a tönk segédeszköze is), de mindez időt kíván. Az osztrák nem kezdhet háborút ötszázmillió frank nélkül, ezt pedig, ha feje bubjára áll is, 6-8 hónap előtt ki nem teremti. Aztán Magyarország forrongásban van s még Tyrol is békétlenkedik. Armadájának fegyelme töben meg van ingatva. - Ismered a múlt háboru alatt előfordult jeleneteket, azóta Pestről is megerősítették s melyek kellő levonást tartva fel a nagytámadások rovatára, annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy a fegyelem nagyon

meglazult, a vezérek iránt nincs tisztelet az osztrák seregben s a vezéreknél nincs bizalom a sereg iránt. Kimondhatlanul jellemző s az osztrák hadsereg egész multjában még soha elő nem fordult kórjel az, hogy nyílt parancsban kellett a császári kormány elleni kikeléseket a hadseregben eltüntetni s miként segítettek az elégedetlenségen, mely a tiszt karban a nyílt zugolódásnak már oly fokára hágott, hogy ily rendkívüli tilalmazás tartatnék szükségesnek? Segitettek úgy, hogy ép azokat, kik ellen dühös a tisztikar, nevezték az ujdun szabályozott hadtestek vezéreivé. - Ily sereggel s üres zacskóval Austria most nem kezdhet háborút. Ah, ha időt adnak neki zavaraiából kibontakozni, a még eddig nem tetszetős engedményekhez nyulni stb., akkor fog támadni kétségtelenül, de most lehetetlen.

Hát még csak a nápolyi király jöhetne szóba. Adnák az egek, hogy eszébe jusson mozdulni. Azt még csak meg sem kellene verni, mert kivéve az idegen zsoldosokat, 15 nap alatt még a nápolyi sereget is G a r i b a l d i vezénylené s Olaszország egysége nagy részben ténynyé válnék.

Tehát intervenció lehetetlen lévén, a józan olasz politika tisztán áll. Congressus ide, congressus oda: az egységet be v é g z e t t t é n y n y é állítani elő, - ez a politika. Senki sem merhet hozzányulni. Senki. Aztán ez meglevén, nem önkényteskedés után, (ez nem ér semmit; a magyar harcias nép, s mégsem ment nálunk sem) hanem összeírással (18-25 évi kor tényleges szolgálat, 25-35 nemzetőr-tartalék) kétszáz negyvenezer embert fegyverbe állítani, - összeírással ez két hónap alatt megyen, s ez csak 2% az egyesült népességből (mi hazánk egy harmadára szorítva, kevesebb idő alatt aránylag többet tettünk, tehát lehet) - ezen erővel megtámadni az osztrákot Velence végett, nekünk tért adni a működésre: tény, hogy jókora bomlást vagyunk képesek lökni az osztrák seregbe, mert a mult kezdet könnyíti a sikert.

Ez a teendő. Ha ezt nem teszik, az osztrák kipihen magát; kilábol pénzügyi zavaraiából, alkalmasint valami ujszabásu tönk által, melyet benn az országban adóleszállítással s névleges pénzügyi ellenőrzéssel fog kísérni, mi neki módot nyújtand a nyereszkedő játék-szellemet új lotteria-kölcsönökkel kizsákmányolni; végre is ad némi engedményeket, az önkormányzati közigazgatás s nyelv tekintetében, mi az adókönyvitéssel összekötve, Magyarországon a conservatíveknek legalább egy részét megszédíti; a horvátoknak odadob holmi engedménykéket, a szláv történeti egylet, a Matica, a muzeum, a gazdasági egylet és a hazai casinó iránt; aztán ellesi a perczet, midőn a piemonti király senkire sem számíthat s lecsap várai leshelyéből Lombardiára, időközben az olasz nép elveszti bizalmát a király iránt, határozatlansága alapján a factiók újra feltámadnak s Olaszország a régi egyenetlenségbe visszahanyatlik.

Azt a vak is látja, hogy a harcznak olasz és osztrák között nincs vége. Miért nem használni tehát az alkalmat, midőn az ellenség gyenge, s a harcz újból felvétele minden életrevaló olaszt tette ébresztene? Miért várni a kikerülhetlen harczczal, míg az ellenség új erőre kap, az olasz pedig előbb lelkesedésében kifáradt, utóbb pedig visszavonás által meggyengül?

Igen, de azt mondják: ott van az ötvenezer franczia a Pó mellett. Az baj kétségtelenül, de nekem erős meggyőződése, hogy az háboru esetén nem álland az osztrák mellé s csak annyit fog tenni, hogy azon helyeket, hol szállásol: Milanót, Piacenzát stb. semlegesíti.

De ismétlem: a háboru újból leendő felvétele nélkülözhetlen előzményének tartom az egyesítés véghezvitelét Közép-Olaszországgal, mert csak így lehet kétszáznegyven ezer embert csatarendbe állítani, az önkénytes-rendszerrel soha.

III. - Ha ez nem történik, s az ügy szép békén a congressus kezében marad, mi fog történni? Még csak álmodni sem tudom. De azt tudom, mi nem fog történni. Azon nagy lépés, melyet a hercegségeknek s Romagnának Piemonttal való egyesülése nyújtana az olasz unióra, - meg lesz akadályozva. Miként? Azt nem tudom. De meg lesz akadályozva, s a Mincio s Adige körüli várak nem fognak foederalizáltatni.

Az előzőtt hercegek restauratióját lehetetlennek tartanám, ha az nem állana előttem, hogy a diplomatiának pénzzel, pap és aristocrata segítségével módjában van suffrage universel alapján névleges többséget csinálni, legalább Toscanában. A lelkesedés, természeténél fogva ellobban, s meglásd míg a reakció minden kortesét a szavazóládához vezeti, a jó pártból öt közül négy otthon marad s nem szavaz. Ezen közöny a dolog természetében fekszik. Már is borzasztó jeleit láttuk a választásoknál. Félek, a király kifárasztja a lelkesedést s a kifáradáson diadalt emel a reakció.

Azt, hogy Napoleon herceget akarná a császár Olaszországban trónra juttatni, nem vagyok hajlandó hinni.

IV. - Az olasz kérdés főnehézségét a pápában látom. Ha az, a mi elméletileg okszerű, gyakorlatilag mindig keresztül vihető volna, én tudnék valamit, a mi e nehézséget tökéletesen elhárítaná. Tán ki fogsz nevetni, de hidd el nekem, e nélkül az a nehézség mindig fenmarad. Bologna, Ferrára, Romagna legyen tömegestül protestánsná, új evangélikussá, congregationalistává, görögge, unitáriussá, rationalistává, naturalistává, theistává, - a mivé tetszik, csak szünjenek meg pápisták hivatni, s vége van a kérdésnek örökre. Különben Napoleon és az osztrák fenn fogják a pápát tartani. Nem egyszer el volt már a pápa üzve, de visszatért, mert fellázadt alattvalói pápisták maradtak. Nem pápista alattvalókra a pápát nem lehet souverainnek feltolni. Ez »contradictio in essentia.«

Religiositás egy dolog, dogmákká facsart metaphysikai költemény egy másik dolog. »Miként bizonyítod be nekem az istenség lételét?« - veté fel a kérdést Voltaire. - »Azzal, hogy azt mondom: nyisd fel szemedet« felelé. - Ez tökéletesen igaz, a vég ok, mit istennek nevezünk, ott van mindenütt mindenben; a porszemtől kezdve a myriád világok nebuláiig. - Láthatólag ott van mindenütt. Tehát a vallásosság ideje soha sem jár le. De a végetlent véges formákká profanáló dogmák ideje lejárt. Gondolkozó ember nem hiszen bennök többé. Legkevésbé a papok maguk. »Ridet augur, dum augurem videt.« Csak javadalmaikat kellene nekik biztosítani, mint VIII. Henrik tette Angliában; és adni kellene nekik - - feleséget; s bizony még ők állanának a szakadás élére. A reformatiónak reformatióra van szüksége. Ez korunk egyik követelménye. Olaszország, az európai polgáriasodás anyja, épen politikai bajainál fogva legkönnyebben initiálhat, mert a politikai emancipatiót hatalmas rugóul lehet felhasználni, hogy a tömeg levesse a dogmák bilincseit, mely nem is hit többé, hanem vagy szokás, vagy közönyösség vagy képmutatás.⁸⁰

V. - Nekünk mondhatlanul érdekünkben áll, hogy az osztrák - háboruba kevertessék, most, midőn oly koldus és oly gyenge, nemzetünk pedig oly éber, eleven.

De ha csak az olasz nem támad, nem lesz háboru a tavaszszal.

Ha pedig nem lesz, bármennyire örvendjek is az otthoni gyönyörű nemzeti ébredésnek: félek, concessiók lesznek a vége, s ez egy részét a nemzetnek bizonyosan ha ki nem elégíti is, legalább lehangolja annyira, hogy inkább elfogadja, mintsem hogy a harc veszélyeinek kitegye magát.

⁸⁰ Még nem ismertem az olasz népet, a mikor ezeket irtam.

De ha az olasz támad, azt hiszem, hogy nemzetünk szabaddá lesz. Én (de mindig feltéve, hogy kétszáznegyven ezer emberrel támad, mi csak az unió alapján lehet) többet hinnék ez esetben merhetőnek, mint ha a francziával volna ismét dolgunk. Mert ettől garantiákra van s lesz mindig szükség, hogy cserben ne hagyjon, ellenben az olasz nem hagyhat cserben, mert öngyilkosságot követne el.

VI. - Ezek nézeteim a helyzetről.

Minden pont egy-egy indok, hogy működjünk Olaszországban. Multkori levelemben elmondtam az okokat, melyek javasolják, hogy a cselekvést te kezdeményezd. Ha ugy látandod, hogy én is tehetek a közre valamit, szolgálatodra állok.

A mit a király helyzetéről s teendőiről mondék, az az absolut jó, az eszményi. De én ismerem s méltánylom nehézségeit. Tudom, hogy nem mindent tehet, a mit szeretne, s nem mindent ma, mit tehetett volna három hónap előtt. Tudom, mennyi bilincs rejlik abban, hogy a béke épen most kötött meg; hogy ötven ezer francia van nála; hogy a congressusba beleegyezett, hogy a közép-olaszországi korona feletti rendelkezést a nagyhatalmak beleegyezésétől tette függővé, s hogy a zürichi béke 19-ik pontjába belenyugodott.⁸¹

Mindezt tudom, s azért nem is várom, hogy működésünk, tanácsaink, közbenjárásunk amaz »absolute« jót velünk eléressék.

Hanem azt gondolom, sokat lehet megközelítve kivinni a cél felé, ha az ember ekként lép fel:

»Im ez az, a mi jó volna; már most lássuk: mennyi az mit ez irányban megengednek tenni a körülmények.«

Lehet *Boncompagni* utasítani,⁸² hogy a mint állását elfoglalja, mindjárt kötelező katona-állítást rendeljen (18 évtől 25-ig) s az önkényes-rendszert elhagyja. (Théma: ha szabadok akarunk lenni, készen kell lennünk azt megvédeni.)

Lehet *Garibaldinak* commandót adni. Ez haladéktalan szükség. Alkalmazása restaurálja a király szándoka iránti hitet. Különben ez szenved, s a lelkesedés kialszik. (Annyira fontosnak tartom, hogy irtam *Garibaldinak*.)

Lehet *Cavourt* a miniszteriumba visszatenni haladéktalanul. (Emlékeztess *Cavourt* szavaira: »Ça ne sera pas, cette paix ne s'exécutera pas.)

Lehet a congressusra *Cavourt* küldeni.⁸³ (Ez annyi mint praelimináris hadüzenet.)

Lehet neki azt adni utasításba, hogy mondja meg az első ülésben, miként Piemont nem veszen részt a congressusban, ha csak Austria azonnal nem kötelezi magát szabott idő alatt Velenczét, kormányzata minden ágaiban nemzetiesíteni, s hogy a váratlan foederatió esetére a foederális középponti hatalomnak átadja. Austria ezt nem teszi, s ekkor *Cavournak* tiltakozással vissza kellene vonulni a congressustól.

Lehet a toscanai stb. nemzet-gyűléseknek intést adni: határozzanak tiltakozást a hatalmaknak az ő ügyeikbe avatkozása ellen; küldjenek követeket a congressusba, s a piemonti követ hagyja ott a congressust, ha a toscánai követ el nem fogadtatik.

⁸¹ Ez a pont a toscanai nagyherceg, s a modenai és parmai hercegek jogait világosan fentartotta.

⁸² *Savoy-Carignan* herceg nem fogadván el a Toscana, Modena, Parma és Romagna által neki felajánlott regensséget: *Boncompagni*-t jelölte ki maga helyett, de a kormányok által nem regens-helyettesnek, hanem csak a közép-olaszországi szövetség (Liga) kormányzójának lett elfogadva. Decz. 21-kén lépett hivatalba. (Lásd a fejezet bevezetését.)

⁸³ Ez csakugyan meg lett állapítva, még pedig Napoleon császár akaratával.

Mindezt lehet tenni; ez elég arra, hogy háboru legyen belőle.

Ez alatt pedig lehet minden kitelhető erővel fegyverkezni; Angliában hajókat, mindenütt fegyvereket s munitiót rendelni; keseríteni a helyzetet azzal, hogy egyrészt Bécsbe követet ne küldjenek, másrészt (mit igen szeretnék) magyar tábornokot, jelesül Vettert nevezze ferrarai várparancsnoknak, azon utasítással, hogy a Pó mentében alkalmas helyeken hidfőket építsen.

És lehet a királynál, a sajtóban, társalgásban azon eszmét terjeszteni, élesztani, mit a vallási fegyverről mondtam, - és azt, hogy az olasz kérdés végső elemzésben Magyarországon oldatik meg, s azért a magyarokkal egyet kell érteni. Ennek minden olasz hirlapban harsogni kellene.

Mennyi teendő fejlődhetik ki tapintatodnak ott a helyszínen!

Az is igen jó hatást tenne déli Olaszországra, ha a király interpellatiót tétetne Bécsben az iránt, hogy Nápolynak Austriában a toborzás megengedtetik.

S jó hatást tenne Magyarországra, ha a magyar legionáriusokkal való bánás ellen a király remonstrálna.

Hosszú próbára tettem türelmedet. Bocsáss meg az ügy kedvéért s vigasztalj meg mielőbb leveleddel stb.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Teleki László előbb időt kért a gondolkozásra, utóbb pedig (december 14-én) azt adta válaszul, hogy nem vállalkozhatik, mert (mint magát tulszerényen kifejeznie tetszett) teljesen képtelennek érzi magát azoknak elvégzésére, miket leveleimben említék. A Lamarmora-Rattazzi-Dabormida-miniszteriummal nem vagyunk ekkorig viszonyban, a helyzet tehát az, hogy egyenesen »a királylyal kellene érintkeznie.« A király előtt pedig ő egészen ismeretlen; hihetőleg alig hallott róla; ha hallott, eddig alkalmasint azt hitte, hogy *Teleki László* egy személy *Teleki Sándor*-ral. Attól tart, hogy a király őt meg sem hallgatná, ha tanácsokat adna neki elő. Még talán könnyebben elhatározná magát külpolitikáról Napoleon császárral szólni, mint a királylyal. A császárt ismeri; beszélt vele s ő szereti, ha a francia politikáról beszélnek előtte, s a sok magasztaláshoz mindig enged valami jó tanácsot ragasztani. Nem is kap naponta annyi mindenféle utasítást, mint a piemonti király. Ez kap alulról is, felülről is, s kap olyat is bőviben, melyet, tetszik nem tetszik, el kell fogadnia. Már megunhatta, s ez unalom könnyen kitörhetne belőle egy oly hivatlan tanácsadó irányában, ki iránt különös respectussal nem viseltetik. Ilyesmit csak oly ember engedhet meg magának, kinek világszerte elismert helyzete van. Azon nézetének adott kifejezést, hogy nincs magyar, a ki ezt tehesse, csak én egyedül.

Különben mindenben egyetért ugyan nézeteimmal, s meg van győződve, hogy kimondhatatlanul kíváncsatos volna a királyt meggyőzni, miként az az ut az egyedül helyes, melyet én kijelölök, de bár oly czáfolhatlan logikával van is minden megírva, a mi e tárgyról levelemben áll, hogy ahhoz ellenvetés sem férhet s a francia azt mondaná róla, hogy »ce n'est pas écrit, c'est buriné« (ez nem írva, ez vésve van); mégis szokott nyíltságával bevallja, miként az én közvetlen fellépésemtől sem mer bizonyos sikert remélni, mert igaz, hogy dicsőséges azon szerep, melyet a király számára kijelölök de nem lehet tagadni, hogy kockáztatással is jár. Királyoknak sok veszténivalójuk van. Különösen Victor Emánuelnek. Nemcsak a mit nyert, hanem a mit öröklött is. Ő sokra képes, ha egy vagy más nagyhatalmasság által pártoltatik, s ha rést látand maga előtt, bizonyosan haladand, mindig előre, de a királyságnak a mint

megvan nimbusa, úgy megvannak áthághatlan korlátai is, melyeken semmi logica sem fog. Nem hiszi, hogy a király, pusztán forradalmi erőre támaszkodva, magát az egész európai congressussal ellenkezésbe helyezni hajlandó legyen, annyival kevésbé, mivel meg kell vallani: kétes dolog, vajjon annyi a n y a g i erőt (mert erkölcsi van elég) képes lesz-e a forradalom Olaszországban kifejteni, mint kellene. Mert hiában: Olaszország nem Magyarország. Nálunk sok tekintetben áll az, hogy »vitam et sanguinem, sed avenam non.« Náluk tán inkább úgy áll a dolog, Hogy »avenam« igen, de »vitam et sanguinem« nem.

A minő bizonyos, hogy az égboltozatja össze nem dől, oly bizonyosnak tartja azt, hogy Piemont egyedül nem fogja Austriát megtámadni. Mindemellett azt elismeri, hogy ha Piemont megerősödhetik, ha az annexiók véghez mehetnek: később bizonyosan sok reményt köthetünk Piemonthoz. Jelenleg azonban *Teleki* csak az európai conjuncturáktól remél, nevezetesen attól, hogy a congressus tagjai nem fognak egyetérteni. Lehet, igazam van, hogy Napoleon császárnak nincsenek tervei, de azt látjuk, hogy ezen tervtelenségnek, ha csakugyan az, mindenki alárendelte magát, s a ki azt nem akarta, mint pl. Garibaldi, annak el kellett hagyni új szolgálatát. Ki van már mondva mindenütt, hogy a congressus határozata nem praeoccupáltatik, még *Boncompagni* delegatiója Toscánába is csak ily értelemben fogadtatott el. De hát ki tudja? Napoleon császárnak tán ép azért, mert nincs terve, inyére lesz, ha Austria a congressuson ellentállásra talál?

Ilyenek voltak *Teleki László* barátom nézetei. Ő a congressust bizonyosnak tartotta, s az ott előfordulandó meghasonláshoz kötötte reményeit. Én borzadtam a congressus eszméjétől, s a mennyire csekély erőmtől kitelhetett, nem mulasztottam el oda hatni, hogy ne legyen congressus. - Nem is lett; bizony nem én miattam nem lett; de hát nem lett. Ellenben abban a tények igazat adtak *Teleki*-nek, hogy Piemont egyedül nem támadta meg Austriát; de az is igaz, hogy minden lehetőit elkövetett, hogy megtámadtassék Austria által. Nem a piemonti kormány hibája volt, hogy Austria ezt tenni nem merte. Különben Irataim folyamán majd ki fog tűnni, hogy Austria nem mervén támadni, végre is Piemont támadott volna, ha - - - Cavour meg nem hal. Így vagy amugy, ő minden bizonynyal valósította volna szavát, melyet a villafrancai villámcsapás után, Pietri jelenlétében, nekem mondott: »Mi ketten megteszszük, a mit a francziák császára (győzelmei dacára) nem mert megtenni, és - par dieu - mi nem állunk meg fél uton.«

Azonban, bár *Teleki László* hazánkra nézve közvetlen eredményt nem várt is összeköttetésünknek Victor Emánuel királylyal újból való felvételétől, arra mégis igen nagy fontosságot helyezett, hogy én - s épen én - ez összeköttetést és pedig közvetlenül újra felvegyem mind a jövőre való tekintetből, mind azért is, mert én, s a magyarok között - úgy gondolá - csakis én, bátorítólag hathatok a piemonti politikának helyes irányban vezetésére. Hanem abban egyetértett, hogy nekem nem lehet Turinba mennem, hacsak előre biztosítást nem kapok, hogy szívesen láttatom. Ennek előkészítésére, kitapogatására egyenesen (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredest vélte a körülmények által kijelöltnek. Mert neki van oka a királylyal beszélgetni, minthogy illemi kötelessége a tőle kapott rendjel általi kitüntetést megköszönni, s könnyű lesz neki ez alkalmat felhasználnia: izenemet a királynak elmondani. S aztán *Kiss*, mint legiónkbeli volt dandárparancsnok, kiválólag illetékes azt is felpanaszolni, hogy Austria miként szegte meg legiónk iránt adott szavát, ámbár örvendett *Teleki* ama szándokomnak, hogy ez iránt Párisban is tesztek lépést; ez szerinte lényeges dolog, mert a császárnak tétetett az ígért, a császár szavába bizva küldtük haza a katonákat.

Teleki László e nyilatkozata folytán decz. 23-án újra felszólítottam *Kiss Miklós* ezredest, hogy vállalja el a turini küldetést. - Ő ismét kért: »ha lehet, muljék el tőle e pohár,« s eltekintve a magánviszonyaihoz kötött nehézségektől, azt is felemlítette, hogy istennek hála, nem olyan szegény a magyar emigráció tehetségeiben, miszerint szükében volnánk az alkalmasnál alkalmasb egyéniségeknek; említé *Vukovics*-ot, *Irányi*-t, *Rónay Jácint*-ot,⁸⁴ *Ludvigh*-ot, *Mednyánszky*-t, de legnyomatékosabban *Pulsky*-t emelte ki, minthogy ő nézeteimet legbehatóbban ismeri, Londonban (minthogy én magam ott vagyok) nélkülözhető, s különben is szándokában van Angliából Olaszországba költözni.

Meg kell itt jegyeznem, miként én az akkori körülmények közt azért ragaszkodtam ahhoz, hogy *Teleki László*, vagy ha ő nem vélné megtehetni, hát *Kiss Miklós* menjen Turinba, mert a *Cavour* lemondására következett Lamarmora-miniszteriummal nem voltunk politikai viszonyban. Akkor még magával Rattazzi-val sem, kinél rokonszenvre - ismeretes elveinél fogva - számíthatánk, de kivel, mint belügyérrel, külpolitika körébe vágó viszonyt nem kezdeményezhettünk, *Lamarmora* tábornok miniszterelnököt pedig olyan embernek tudtam (s később is, még 1866-ban is olyannak tapasztaltam), ki az ugynevezett forradalmi emberekkel való érintkezéstől határozottan idegenkedett; annál fogva összeköttetésünk új felvétele végett közvetlenül a királyra voltunk utalva, tehát oly egyénre volt szükségünk, kinek az érintkezésre a multak, minden közvetítés nélkül okot, alkalmat nyújthatnak. Ha majd *Cavour* újra a miniszteriumba lép, meg voltam győződve, hogy könnyű lesz a dolgot bevezetnem, miszerint maga *Cavour* gróf provocalja összeköttetésünk felvételét, s akkor aztán olyan is vállalkozhatott az ügyviseletre, ki a multban sem a királylyal, sem kormányával viszonyban nem volt. De Lamarmora minisztersége alatt ez nemcsak tanácsos nem, de még csak lehetséges sem volt.

Azonban míg ezek ekként folytak, 1860. január első napjaiban *Thouvenel* (volt konstantinápolyi nagykövet) lett franczia külügyminiszterre kinevezve. *Thouvenel*-lel (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes igen bizalmas lábon állott; szomszédok, barátok s atyafiságos (sógorsági) viszonyban is voltak. Ennélfogva a haza érdekeire való tekintet *Kiss Miklós*-nak Franciaországból való eltávozását többé teljességgel meg nem engedhette. Siettem is őt 1860. január 11-én értesíteni, miként *Thouvenel* kineveztetéséből önként következik, hogy nemcsak Turinba küldetéséről szó többé nem lehet, de sőt ha már Olaszországban volna is, vissza kellene Párisba sietnie. Fel is kértem őt, legyen szíves a Magyar Nemzeti Igazgatóság párisi képviselőjét elvállalni. Szíves hazafiúi készséggel elvállalta, s a következő hivatalos megbízólevéllel lett ellátva:

»Kiss Miklós ezredest, ki nézeteinket ismeri s tökéletes bizalmunkat bírja, ezennel megbizzuk, hogy távollétünk alatt a M. N. Igazgatóságot Franciaországban képviselje.«

Kelt Londonban, 1860. február 9-kén.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth, gróf Teleki László, Klapka György,
elnök, tábornok.

Turinba a küldetést *Pulsky Ferencz* vállalta el. E végett azonban a fentemlített oknál fogva várnunk kellett, míg *Cavour* gróf, ki 1860. január végével, mint miniszterelnök, újra hivatalba lépett, összeköttetésünk új felvételére az időt elérkezettnek ítélt.

Mennyire nehéz volt e tekintetben *Cavour* helyzete, kitetszik abból, hogy ámbár az angol kormány volt az, mely a turini cabinet aspiratióinak leghatározottabban kedvezett, ámbár

⁸⁴ »Latiatok feleim zumtukhel: mik vagmuk, - isa por is hamu vagmuk.«

főképen az angol kormány erélyes pártolásának köszönhetette Olaszország, hogy Toscana, Parma, Modena s a Romagna Piemonttal való egyesülésére a nép akaratának a tér szabadon hagyatott: mindazáltal lord *John Russell* angol külügyér indítatva találta magát *Cavour* grófot, hivatalba-lépése alkalmából, az Austria iránti óvatosság szükségére a következő diplomatai jegyzék által figyelmeztetni.

Lord John Russell - Sir James Hudson angol követnek Turinba.

Külügyi hivatal, január 23. 1860.

Örvendünk, hogy Sardinia ügyeinek vezetése újra egy oly kitűnő tehetségű államférfi kezeibe tétetett, a minő *Cavour*, s hogy az alkotmányos kormányzat iránti tiszteletnek már is bizonyosságát adta az által, hogy a képviselőház feloszlását tanácsolta.

A királyné kormánya biztosnak hiszi, hogy míg egyrészt *Cavour* gróf a lombardokat birtokába fogja helyezni a szabadság és egyenlő törvények azon jótéteményeinek, melyeket Piemonttal való egyesülésüktől elvárni jogosítva vannak, másrészt hiven és szigoruan meg fogja tartani az Austriával nem rég kötött békeszerződés szabványait. Minden bátorítás, melyet Sardinia kormánya Velence elégedetlen lakosainak nyújtana; minden, ami azon várakozást keltené fel, hogy a szárd miniszterek *Austria alattvalóit* felkelés esetén segíteni fogják: igazságos okot szolgáltatna az osztrák kormánynak a panaszra, s a háboru megújítására vezethetne.

A piemonti kormánynak be kell látnia, hogy Európa általános békéjének megszilárdulása Olaszországnak közvetlen és sürgős érdekében áll. Egy új olaszországi háboru nagy külföldi hadseregeket hozna harctérre és azon szép országot valószínűleg úgy, mint hajdanta a hódító szolgájává tenné.

(Aláírva)

Russell.

*

Nem gondolom oly bizonyosnak, mint a nemes lord vélte, hogy *Cavour* grófnak ezt be kellett látni; nem is hiszem, hogy akár oka, akár hajlandósága volt ezt belátni: hanem mikor az Olaszország iránt még legbarátságosabb hatalom is ily óvakodásra intett, nem volt volna helyén, hogy tolakodásunkkal a szárd kormány nehézségeit növeljük. Várnunk kellett, míg hivatni fogunk. E miatt *Pulsky* ur küldetése pár hónapi halasztást szenvedett. Eljárása, mely nevezetes előkészítő mozzanatot képezett, alább részletesen lesz ismertetve.

Itt a chronologiai rend más tárgyakra térést követel.

II.

Levélváltás Garibaldival.

Emlitém, hogy tanácsosnak látszott nekem, nemcsak megújítani összeköttetésünket a királlyal és kormányával, hanem azon kitűnő olasz hazafiakkal is egyenes viszonyba lépni, kik Olaszország újjászületésének tényezői közt hatalmasan kimagaslottak.

Garibaldi néhány héttel a villafrancai béke után kilépett a szárd királyi hadseregből s a toscanai hadsereg parancsnokságát vette át, melynek legnagyobb része a közép-olaszországi katonai szövetség (*Lega Militare*) seregének egyik hadosztályát képezte.

A liga összes haderejének parancsnokává a piemonti hadseregből e végett kilépett *Fanti* tábornok lett kinevezve.

A négy szabad állam (Toscana, Modena, Parma és a Romagna) e katonai szövetezése határozottan védelmi természetű volt, azonban a Romagnával határos pápai birtokokban nagy volt a forrongás, minélfogva *Farini* dictator, *Fanti* fővezér és *Garibaldi* abban állapodtak meg, hogy ha ott kitörne a forradalom, *Garibaldi* azt a parancsnoksága alatti sereggel támogatandja s a felkelt tartományt felszabadítja. *Garibaldi* főhadiszállását Reginbe tette át s előőrsi október végén oly közel állottak a pápai zsoldos seregek előőrsihez, hogy minden perczen összeütközés volt várható. E felett nagyon megijedtek Flórenczben és Turinban. Párisból azzal fenyegetőztek, hogy Piacenzát harmincezer emberrel megszállva, elvágják az összeköttetést Piemont s az emilii tartományok közt. Még az angol kormány is sietett Turint figyelmeztetni, hogy ha a védelmi állásból támadásra mennek át, Anglia nem támogatandja a forradalmat. A nápolyi király pedig sereget összpontosított az Abruzzikban s a pápa azzal kecsegtette magát, hogy a francziák közbehelyezkedése folytán Piemont nem mehetvén a forradalom segítségére, a nápolyi seregekkel egyesülten nemcsak ellentállhat a támadásnak, hanem a Romagnát is visszafoglalhatja. Így állván a dolog, a flórenczi és turini kormányok mindent elkövettek, hogy *Farini*-t, *Fanti*-t és *Garibaldi*-t szándokuktól eltérítsék. A két első engedett a király közbelépésével is támogatott figyelmeztetéseknek, *Garibaldi* ellenben, azon nézetből indulva ki (melynek alaposágát néhány hónappal később Sziciliában és Nápolyban oly dicsőséges sikerrel, bebizonyította), hogy Olaszország csak úgy lehet egygyé, szabaddá s függetlenné, ha saját erejére támaszkodva, visszavonhatlan tényeket állít a diplomácia akadékoskodásainak ellenébe, feltett szándokához ragaszkodott. E miatt közte s *Farini* és *Fanti* közt komoly surlódások támadtak, melyeknek minden áron véget vetni a turini kormány sürgős szükségnek ítélte. *Rattazzi* tanácsára a király magához kérette *Garibaldi*-t, ki magát ez alkalommal is igen nemesen viselte s a válságnak 1859. nov. 23-án az által vetett végett, hogy a királynak levélben tudtára adta, miként kívánságához képest, lemondását adja s Caprerába megyen, de kijelenti, hogy a király szolgálatára mindig készen leszen.

S *Garibaldi* a hazafiúi önlegyőzés e nemes tetténél nem állapodott meg. Őt bálványozta a nép, határtalan ragaszkodással viseltettek iránta tisztjei. Visszalépésének hírére ötvennél több magas állású tiszt nyomban beadta lemondását. A nép közt a levertség, a kedvetlenség általános volt. Az akkori tudósítások szavaival élve: »férfiak könnyes szemekkel közölték egymással *Garibaldi* lemondásának hírét s a hangulat olyan volt, mint a minő egy nagy nemzeti szerencsétlenség alkalmával szokott uralkodni.« *Garibaldi* e hangulattal szemben minden kitelhetőt megtett, hogy a szakadásnak elejét vegye és a népet és katonaságot a ragaszkodásban Victor Emánuel személyéhez megerősitse. Saját igazolására megmondta ugyan egy kiáltványban, hogy azért vonult vissza a katonai szolgálatról, mert »az eljárási szabadságot, mely rangját a közép-olaszországi hadseregben megillette, ravasz üres ürügyek alatt meggátolva látta,« de utána tette, hogy a mely perczen Victor Emánuel király, katonáit a haza megmentése végett újra harcra szólítandja, ő helyt fog állani magáért. Napoleonra czélózva, nyomorult ravasznak (volpina) bélyegezte a politikát, mely akkor az olasz ügy fenséges menetét gátolta, de ebből csak indokot meritett, inteni a nemzetet, hogy sorakozzék Victor Emánuel király, az olasz függetlenség e bátor és loyális katonája körül, a ki képtelen megtagadni azt a magas és nemes célt, melyet maga elébe kitűzött. A közép-olaszországi katonaságot pedig külön kiáltványban intette, hogy maradjon szilárdul helyén, folytassa gyakorlatait s erősítse magát a katonai fegyelemben.

Ez egész eljárás kétségtelenül fényes bizonytságot nyújtott *Garibaldi* önzéstelen hazafisága felől, de nem volt képes egészen kisimitani a csorbát, melyet a nép hősenek eltávolítása a király népszerűségén ejtett. Nekem úgy látszott, hogy a királynak kellett volna is - s tekintve *Garibaldi* civismusát és hű ragaszkodását a királyhoz - lehetett volna is a viszály ki-

egyenlítésére módot találni a nélkül, hogy lemondásra szólíttatnék fel, mit én annyival inkább sajnállottam, mivel az általam hazám érdekében is kívánatosnak ítélt bátrabb, határozottabb politikának annyi kerékkötőjét láttam a hős király körül sürgölődni, miként lehetetlen volt nem aggódnom a felett, hogy ép azon tényező szorított le a cselekvés mezejéről, mely sarkantyú gyanánt hathatott a király merészebb ösztöneire.

Ezen benyomás alatt irtam a következő levelet:

Kossuth - Garibaldinak.

London, decz. 2. 1859.

Tábornok! Rövid tartózkodásom Olaszországban s ön győzelmes előhaladásának gyorsasága meg nem engedheték, hogy önnel kezet szorithassak; de örömmel és csodálattal kísértem önt dicsőségteljes pályáján, mely nemcsak hősnek pályája, hanem hazafié is a szó legmagasabb értelmében.

Nagy perczekben a történelem szereti a kor szükségait választottaiban összefoglalni s a nemzet geniusát egy emberben személyesíteni.

A polgárosult világ közvéleménye csak igazságot szolgáltatott önnek, midőn önt az olasz nemzeti genius személyesítőjének ismerte el, s önben Olaszország jelen szükségait megtestesülve tekinti.

Meg is kell vallanom, hogy a szigoru megpróbáltatások közt, melyeknek Olaszország a diplomatia Prokrustes-ágyán kitéve van, - semmi sem lepett meg fájdalmasabban, mint az a váratlan hír, hogy ön lemondását adta be.

Ha hihetném, hogy ön e határozata által valamely czinkosságnak (complot) vágta be utját, mely azon ármánykodott, hogy az olasz közszellem egységét megzavarja: nekem csak azt lehetne mondanom, hogy tisztelettel hajlok meg határozata előtt, mint az önlegyőzés magasztos cselekménye előtt, mely méltó egy oly hazafihoz, mint ön.

De bár tudom, hogy ön ezuttal is csak az önzetlen hazafiság sugallatát követte: nem tudok menekedni a félelemtől, hogy az ön lemondása nemcsak meg nem hiusítja azoknak ármányait, a kik, bárminő legyen is ragaszkodásuk az üggyhöz, nem bírnak a percz szükségének magasztára felemelkedni, de sőt inkább sok becsületes hazafi-szívet lehangolással fog eltölteni, s hogy tömörítés helyett ziláltságot fog előidézni.

Mert végre is a lelkesedésnek olyan a természete, hogy hamar kialszik, ha folyvást nem táplálják. Becsületére válik Olaszországnak, hogy az ő lelkesedését még nem oltotta ki az a tömérdek hideg víz, melyet a diplomatia több mint öt hónap óta reáborít. Ez csaknem példátlan a történelemben. Hanem az olasz nép önben tükrözte magát. Nem lankadt, mert ön nem lankadott. Az ön bátor hevének s fáradhatlan tevékenységének éltető sugarai meleget terjesztettek mindenfelé. Az ön lemondása úgy hat, mint felhő e sugarakra. Igaz: ön igyekszik bátorító szavakkal fentartani a lelkesedést, de már maga az, hogy ön a buzditást szükségesnek tartja, kezdetleges csüggedésre mutat. S végre is az ön szavai, minden magasztosságuk mellett, sem képesek ön jelenlétét pótolni. A hold nem helyettesitheti a napot.

Azonban ön bizonyosan érett bölcsességgel számot vetett a helyzet igényeivel, s a mit tett, azért tette, mert az önzetlen honszeretet azt mondta önnek, hogy másként nem cselekedhet. Nekem hát csak azt kell óhajtanom, hogy az ön éltető jelenlétének a cselekvés mezején való megfogyatkozása csak rövid ideig tartson.

Ön nélkülözhetlen Olaszországnak. Nélkülözhetlen a királynak.

Harczképes állapotba tenni Olaszországot, fentartani a lelkesedést, megszilárdítani az erélyes szervezéshez megkívántató elemeket, szóval: előkészülni a harczra - nem kevésbé fontos dolog, mint harczolni. Olaszország üdve függ e feladat betöltésétől.

A királynak nagyon sok akadék torlódik utjába. Nagyon sokan vannak, a kik őt visszatartják. Segíttetnie kellene, hogy politikai bátorságát katonai vitézségének színvonalára emelje.

Helyzete nehéz, azt elismerem, de nem oly nehéz, hogy a merész elhatározás annyi kockáztatással járna, mint azt vele elhítni iparkodnak.

Mert hát idegen fegyveres avatkozástól teljességgel nem kell tartania.

(Itt következik annak indokolása, hogy sem angol, sem franczia, sem porosz, sem orosz, sem most még osztrák avatkozástól nem lehet tartani; - a nápolyi király avatkozását pedig csak kívánni lehetne. - Ezeket, minthogy már fentebb Teleki Lászlóhoz intézett levelemben előfordulnak, itt újra előhozni felesleges ismétlés volna, csupán annyit jegyzek meg, miként Austria financialis szorultságáról szólva, Garibaldinak azt is megemlítettem, hogy ha Austria adófeleléléshez nyulna, csak szorultságát növelné, mert senki sem fizetne, Magyarországon már sokan most sem fizetnek. Biztosítottam Garibaldit, hogy Magyarország tudja, hogy mit kell tennie. És meg is teszi minden irányban. Erre számíthat.)

Minthogy tehát avatkozástól nem lehet tartani, az ut melyet követni kell, tisztán, világosan ki van jelölve.

Ne gondoljon a király a congressussal. Mutassa fel Európának Parma, Modena, Toscana s a Romagna egyesülését Piemonttal és Lombardiával, mint bevégzett tényt. Bevégzett tényekben nagy erő rejlik. Senki sem merend hozzányulni, senki a kerek világon. Ekkor aztán minden erélylyel hozzá kell látni az erőszervezéshez, úgy, hogy két hónap alatt kétszáznegyvenezer ember álljon fegyverben. (Ez csak két százaléka az egyesült népességnek, tehát könnyen eszközölhető; gyakorlatból beszélek: én megtettem kevesebb idő alatt.) Aztán ezzel a hadsereggel, melynek háta mögött tartalék gyanánt több mint tizenegy millió lelkesült, áldozatkész nép áll: hajrá! Austriára, megszabadítani Velenczét - - a többi következik.

Ugy látszik, hogy Olaszország egységéhez csak fokként lehet eljutni. Az elmélet ezt sajnálhatja, de a gyakorlatias hazafiságnak számolni kell a tényekkel. Ez pedig tény. Hanem kevesebbet tenni, mint a mennyit lehet, nem kisebb hiba, mint többet akarni annál, a mi lehetséges. A herczegségek egyesítése Piemonttal és Lombardiával lehetséges, tehát megteendő halasztás-habozás nélkül. Nagy lépés ez az egység felé. Jó lenne a Borgiák articsókájára megemlékezni.

A mi pedig a pápát, Olaszország egységének e megtestesült akadályát illeti, nekem egy furcsa eszmém van; lehet, sokan ábrándosnak mondják, de nekem úgy látszik, hogy a kérdést nagyon egyszerűen, nagyon gyökeresen megoldaná. A »nagyon keresztyén« és »apostoli« császárok versenyeznek egymással, hogy melyik tartandja fenn jobban a pápa felsőségét Olaszország felett, »világi hatalma« fentartásának álarcza alatt. Ám tegyék. Hanem Bologna, Ferrara s a Romagna szünjenek meg »pápi stáklenni«.

(Itt következik az, a mi már fentebb előfordul; egészen addig, hogy adni kell a papoknak - - feleséget.)

Hanem akármit gondol is ön e felől, kedves barátom, egy dolgot, kérem, legyen szives emlékezetben tartani.

Ha a villafrancai végzelmes nap meg nem állit, alig volt volna hat hétre szükségünk, hogy huszonötezer ember álljon zászlónk alatt Olaszországban. A kísérlet megtörtént s ténynek mondhatjuk, hogy háboru esetén felbomlást dobhatunk Austria haderejébe. Az ut ki van reá egyengetve. Csak alkalom kell. Adja meg a király nekünk ez alkalmat, - mi győzelmének biztosítását adandjuk érte; megszabadítjuk hazánkat s Magyarország függetlenségében benn fekszik annak biztonsága, hogy a német soha többé nem jön át az Alpeseiken. Ha nem: nem - - -.

Mi érdektestvérek vagyunk. S a király, és ön tábornok, és Olaszország számíthatnak reánk.

Hanem szükséges, hogy viszonyban maradjunk, máskülönben nem tudjuk magunkat tájékozni.

Egyébiránt ha önnek itt Angliában valamiben hasznára lehetek, kérem, rendelkezze velem.

Fogadja ön stb.

(Aláírva)
(Francziából.)

Kossuth.

Garibaldi válasza.

Pino, január 8. 1860.

Nagyon kedves barátom! - - olvastam - levelét⁸⁵ s hasznomra fordítom minden bizonynyal. Ön eszméje a papokat illetőleg, azoknak egyike, melyek jelenleg főképen elfoglalnak. Nem tudom, mi lesz jobb: dogmát változtatni-e, vagy eltörölni azt, a mely minket most lealacsonyít - a nélkül, hogy helyébe mást tennénk; de mindenesetre ki kell bontakoznunk a pizsokból, melyben a papoknak nevezett impostorok csöcseléke által tartatunk századok óta.

Ügyünk egy lévén, nagy megelégedésemre szolgál, hogy önnel közvetlen viszonyba léphetek. Időhiány miatt végeznem kell. Kérem: írjon nekem; én is fogok írni hosszabban. Surtout disposez de

votre dévoué
G. Garibaldi.

(Francziából.)

III.

Levélváltás Farini dictátorral.

Garibaldi-n kívül még különösen kíváncsún tartottam, viszonyba lépni *Farini*-val, az emiliai tartományok páratlan erélyű kormányzójával, ki ama classicus felkiáltásával: »mi nem irtuk alá a villafrancai békét, előre Olaszország csillagával!« első volt, a ki utját állta a hatalmas imperátor dictatumának.

⁸⁵ A szó-alkat így hangzik: »J'ai lu avec admiration votre belle lettre.« Helfy.

Farini volt az, ki helyet adott a modenai seregben a felosztatott magyar legió azon tagjainak, kik künn maradvá, katonai szolgálatot akartak vállalni.⁸⁶

Ott a nem olasz elemek alkalmazására szabadabb levén a tér, mint a régi »routine« által feszélyezett Piemontban kivált az u. n. forradalmi elemek iránt épen nem előzékeny *La Marmora* tábornok hadügyérsége alatt, - nagyon óhajtottam volna a jövő eshetőségekre való tekintetből *Vetter* altábornagyot Modenában elhelyezve látni s e czélt az egyenes viszonybaleléssel összekötve, *Farini* dictátor urhoz a következő levelet intéztem:

Kossuth - Farini dictátornak
Parmába.

London, december 16. 1859.

Dictátor ur!

Nincs ugyan ekkorig szerencsém excellentiád személyes ismeretségével dicsekedhetni, merem mégis remélni, hogy meg fogja alkalmatlankodásomat bocsátani, mert hiszen a mi két hazánk ügye azonos. Olaszország függetlenségének ellensége az én hazámat is bitorolja. Mi el vagyunk határozva hazánkat felszabadítani. A mi két nemzetünk egy hadsereg; Olaszország a balszárny, Magyarország a jobb. Sorsunk annyira kapcsolatos, hogy ha egyrésztől mi nem számíthatunk biztosított függetlenségre, míg Velence birtoka folytán Austria az adriai tenger ura marad s hatalmi állásával a Mincionál és Adigenél Olaszország nemzeti egységét lehetetlenné s függetlenségét illusóriussá teszi, - másrésztől Velenczének tisztán olasz erővel való felszabadítása mindaddig kétségesnek tekinthető, amíg a bécsi udvar Magyarországgal rendelkezhetik, s ha felszabadítanak is, ez és Olaszország függetlensége véglegesen csak az napon leendő biztosítva, a mikor Austria elvesztve Magyarország birtokát, Olaszország új megtámadására örökre képtelenné válik.

Ez érdekkapcsolatnál fogva mi magyarok számítunk is Olaszország testvériességére s Olaszország számíthat a mienkre.

Én nekem már 1849-ben eltökélt szándékom volt negyven ezer emberrel segítségére menni Velenczének s miszerint testvériességünk az olasz zászlónak előhadunknál való lobogása által szembetűnővé tétessék, *Monti* ezredest egy olasz legió szervezésével bízam meg Magyarországon. *Monti* ezredest Károly Albert király küldte követül Magyarországra, de a keletnek kerülve jöhetvén csak hozzánk, a novarai catastrofa után érkezett, midőn küldője lemondott már trónusáról s így küldetése érvényét veszítette. - Fájdalom, az orosz fegyveres avatkozás nem engedte Velence felsegélyezését végrehajtani.⁸⁷

Ez idén pedig azon ponton voltunk, hogy felbomlást vetünk az osztrák hadseregbe s a háborút Magyarországra kiterjeszszük. A villafrancai villámcsapás utunkat vágta.

Remélem, hogy a legközelebbi alkalommal semmi külavatkozás nem fogja összevágó terveink kivitelét meghiusítani.

Ez alkalom pedig soká nem késheik, mert bármit csináljon is a congressus, az olaszkérdést nem lehet egy Austriával való újabb küzdelem nélkül eldönteni.

⁸⁶ Irataim I-ső kötetének 511. s köv. lapjai.

⁸⁷ Lásd alább a »Függelékét«.

E kilátással szemünk előtt excellentiád jogot szerzett magának a magyar nemzet maradandó hálájára, azon nem kevésbé előrelátó, mint nagylelkű jóakarata által, melylyel néhány hazámfi szolgálatát elfogadni méltóztatott.

E bölcs intézkedés nem maradandó eredmény nélkül, azon befolyásnál fogva, melyet háboru esetén az osztrák hadseregre gyakorland.

Ez előzmény által bátorítva, főbb tiszteink egyik legkitünőbbike: V e t t e r altábornagy a napokban Olaszországba utazott, oly szándékkal, hogy szolgálatát excellentiádnak felajánlja.

Vetter tábornok 1849-ben negyvenötezer főnyi egyik hadseregünket vezényelte főparancsnoki minőségben s Austriát két nagy ütközetben megverte. A táborvezérkari akadémiában nyervén katonai nevelését s szabadságharcunk előtt hosszabb ideig kitüntetéssel szolgálván az osztrák hadseregben, ismeretei, melyekkel az osztrák katonai gépezet alkatáról bir, megbecsülhetlen értékűek. A csatatéren rettenthetlen bátor katona s e mellett ügyes szervező, kinél én a mélyreható katonai ismereteket egyesítve találtam a gyakorlati tapasztaltsággal, a sebes felfogással (coup d'oeil rapide) s kifáraszthatlan erélylyel. Amióta számkivetésben vagyunk, beható figyelemmel kísért minden haladást a fegyverzetben s az ezzel kapcsolatos fejleményt a had- és csatatanban. Gonddal tanulmányozta a terrenumot Olaszországban, s legyen az activ szolgálatban, legyen a szervezés körül általában és a tudományos csapatokéban különösen, legyen az erődítvények vagy a Pó-folyami hidfők tervezése s kivitele körül: szerencsésnek érezné magát, ha szolgálatára lehetne az ügynek, melynek excellentiád egyik legkimagaslóbb bajnoka.

Tisztelegni fog excellentiádnál s magát rendelkezésére bocsátandja.

Én kötelességemnek ismertem nevét és tehetségét dictátor urral megismertetni s kérem excellentiádat, fogadja stb.

Kossuth.

(Francziából.)

Farini dictátor válasza.

Az emiliei tartományok
kormányzójának kabinetje.
Külügy.

Kossuth Lajos urnak,
Magyarország volt kormányzójának.

Modena, január 2. 1860.

Kormányzó ur!

Nagyon örvendetes meglepetésemre szolgált a levél, melylyel ön mult december 16-ról megtisztelt s melylyel nekem újra egy hős magyar közremunkálása ajánltatik fel.

Engedje, kormányzó ur, e leveleért teljes hálámat kifejeznem. Egy boldogító szerencsekívátnak tekintem azt, melyet egy barátságos nemzet küld felénk a várakozás és munka napjaiban.

Az önök régi hadseregének magyarjai, kik nálunk jelentkeztek, mindannyian szíves látásra találtak és soraink számukra mindig megnyitak, amint oly hely akadt, mely méltó volt őket befogadni. Forróan óhajtom, hogy Vetter tábornokkal is hasonló történhessék s csak a felett aggodom, hogy nincs tehetségemben neki oly magas alkalmazást ajánlhatni, amely multjának és képességének megfelelné.

Nekünk itt csak egyetlenegy hadtestünk van, - mintegy harmincz-negyvenezer ember - jóformán már tökéletesen szervezett állapotban s melynek már egy főparancsnoka van (Fanti tábornok), mint ennek vezérlete alatt több osztálytábornok.

Jelenben tehát teljes lehetetlenség határoznom, de a dolog szíven fekszik s hiszem, remélem, hogy oly megoldásra juthatok, mely megfelel hő óhajomnak, hogy el ne veszítsem e jó alkalmat, szorosabbra fűzni a két nemzet közti jó viszonyokat s ön iránt személyesen magamat készségesnek bizonyítani (vous être personnellement agréable).

Fogadja kormányzó ur, magas nagyrabecsülésem s legszivesebb rokonszenvem kifejezését.

Legkészségesebb szolgálja

Farini.

Függelék.

Egy történetirati tévedés helyreigazítása.

Farini dictátorhoz írott fentebbi levelemben említés van téve arról, hogy szándékomban volt Velence segítségére menni, hogy e végett a sereg-alakítást munkába is vettem s hogy e szándokom kivitele csak az orosz avatkozás által lett megghiusitva.

Elismerem, hogy szándokommal egy más czél is volt kapcsolatos.

A Velence felszabadítására szánt negyvenezer főnyi hadseregnek én magam személyesen szándékoztam élére állani. Magam azért, mert e seregnek Horvátországon kellett volna keresztül menni s én ezt arra szándékoztam felhasználni, hogy a szlapon és horvát nemzettel a csak udvari cselszövények által előidézett viszátkodást kiegyenlítsem, s ott oly állapotot hozzak létre, mely a szlapon és horvát nemzet tökéletes megnyugtatásával, a mi szándékaink merő félreértéséből eredett ellenségeskedés helyébe tartós testvéries egyetértést állítandok. Ma is meg vagyok győződve, hogy ha e tervezett expeditióban az orosz avatkozás meg nem akadályoz: a kölcsönös kiengesztelődést minden bizonynyal keresztülviszem.

Alkalmat veszek e szándoklott expeditió megemlítéséből egy történetirati tévedést helyreigazítani.

Cantu Cesar olasz történetiró azt írta történelmében, hogy a magyar országgyűlés 1848. júliusban, az én indítványomra negyvenezer embert adott Austriának az olaszok ellen.

Még most is igen sokan vannak Olaszországban, kik a hirneves történetiró e téves állítását valóságnak tartják s ha a magyarok iránti rokonszenv felől szólni alkalom akad, még most is akadnak olasz lapok, melyek Cantu ez állítására hivatkozva, a magyar nemzet felől s különösen felőlem nem épen barátságosan nyilatkoznak.

Többek közt pár év előtt egy névtelen levelet kaptam, melyhez egy nem tudom melyik lapból kiollózott cikk volt csatolva, telve epés kifakadásokkal a magyar nemzet ellen s különösen ellenem, a miatt, hogy mi negyvenezer ember segítséget adtunk az olaszok leverésére

Austriának, mely kifakadásait czikkiró a feletti mély megbotránkozásának kifejezésével rekesztette be, hogy engem, aki az olaszok leverésére e tetemes segéderőnek megadását indítványba tettem s keresztül vittem, az olasz kormány nem áll még tetemes évi segély-díjjal (lauto stipendio) is hízalni!!

Bizony sok keserűséget kell az embernek nyeljesni e nyomoruságos életben! Magyarországon vannak, kiknek körében még most is hisztelik, hogy én az ország pénzével jól meg-
rakodva vándoroltam a számkivetésbe, - Olaszországban pedig vannak, a kik azt hiszik, hogy nekem Olaszország zsiros stipendiumot fizet. Mennyire nem ismernek engem az emberek! - Nem szeretek magamról fecsegni. Nem érdemes. Futólag mégis jegyzékbe teszem, hogy egy utazó-táskával karomon, vettem bucsut volt hazámtól. Olaszországtól pedig magam számára soha sem nem kértem, sem el nem fogadtam egy fillért sem. Nekem Olaszország soha sem nem adott, sem nem ad egyebet, mint a levegőt, melyet beszívok - s ennek árát becsületesen megfizetem adóban.

Ezt csak mellesleg emlitem, hanem azzal tartozni vélek a történelmi igazságnak, hogy Cantu Cesar ur téves állításával szemben a valódi tényállást konstátáljam.

Az 1848-iki eseményeknél két időszakot kell megkülönböztetni.

Az első az, midőn még a király által kinevezett miniszterium kormányozta a király nevében Magyarországot. Ez időszakban Austriával szemben még nem forradalmi téren, hanem az uralkodó közösségének s az abból folyó hűségi köteleességnek törvényszerű terén állottunk.

A második időszak az, midőn a bécsi udvar Magyarország ellen már nyíltan a forradalmi támadás terére lépett s ezzel minket a forradalmi védelemre kényszerített.

Cantu Cesar ur állítása természetesen nem ezen második időszakra vonatkozik, melyben forradalmi támadása által a bécsi udvar maga mentett fel minket az uralkodó-ház iránti minden tekintet alól. Hogy ezen időszakban nemcsak nem ajánlhattunk Austriának segítséget az olaszok ellen, de sőt az országgyűlés által az én elnökletem alatt constituált honvédelmi kormánynak jóformán első tette az volt, hogy a nemzet nevében parancsot adott ki a bécsi udvar által külföldön tartóztatott magyar katonaságnak az ország védelmére hazasietni s az osztrák császár zászlója alatt honárulás terhe alatt sehol nem küzdeni: ez annyira természetes dolog, hogy részletes adatok felhozásába nem is szükséges bocsátkoznom.

Cantu állítása azon első időszakra vonatkozik, midőn még a törvényes téren, tehát az (sokak által balul *pragmatica sanctio*-nak nevezett) 1723-iki alaptörvény terén állottunk, melynek első cikkében az áll, hogy »*pro stabilienda in omnem casum etiam contra vim externam cum vicinis regnis et provinciis haereditariis unione et conservanda domestica tranquillitate*« elfogadtatik, hogy az legyen Magyarország királya, a ki az osztrák tartományoknak is uralkodója.

És mégis, bár ilyen volt akkori helyzetünk s bár a közös uralkodó Sardinia által, tehát külhatalom által volt megtámadva: mégis teljességgel nem áll, hogy mi csak egyetlen embert is adtunk volna a bécsi udvarnak az olaszok elleni háborúra. Soha a mi megegyezésünkkel egyetlenegy magyar katona sem küldetett az olaszok ellen. Az a rögtön kiállítandott negyvenezer ember, melyről Cantu Cesar ur hallott valamit, nem az olaszok ellen, nem is külháborúra, hanem egyenesen a veszélyben forgott haza védelmére volt általam kérve s az országgyűlés által megszavazva, sőt, mikor e haderő kéretett s megszavaztatott, az olasz-kérdés még csak szóba sem lett hozva, e kérdés csak később, a válaszfelirati vita közben tárgyalatott s a mikor tárgyalatott, egyetlenegy katona kiállítása sem kéretett vagy szavaztatott meg, hanem a segélyadás kikerülésére oly közélet lett használva, mely az olaszoknak legkevesebbet sem ártott, minket

pedig megmentett attól, hogy már akkor, mikor még a harcnak elfogadására Austriával készületlenek voltunk, az 1723-iki törvényből reánk hárult kötelességet elvileg is megtagadva, mint királyi miniszterek s a király által összehívott országgyűlés, az uralkodó ellen forradalmi térre lépünk.

A valódi tényállás a következő:

Az 1848-iki országgyűlés július 5-én lett megnyitva.

A külviszonyokat nem lehetett említés nélkül hagyni a trónbeszédben.

István főherceg nádor, királyi helytartó, »felülről« kapott utasítás folytán kívánta: tegyük bele a segélykérést az olaszországi háború bevégzésére.

Mi miniszterek ezt megtagadtuk s abban történt a megállapodás, hogy a trónbeszédben ennyi mondassék:

»A külviszonyokat illetőleg a lombard-velencei királyságban, hol a sardiniai királynak s némely más olaszországi hatalmasságoknak ellenséges seregei is harcczal támadták meg ő felsége seregeit, a háborút bevégezni nem lehetett. Minden egyéb külhatalmassággal sértetlenül fenáll a békés egyetértés«.

Azonban a dolog természetében fekszik, hogy a válaszfelirat tárgyalásánál a miniszteriumnak elő kelle adnia, hogy mi az ő politikája szemben az uralkodó e »be nem végzett« háborújával?

Ez meg lett állapítva, jegyzőkönyvbe lett téve s nekem, mint a miniszterium szóvivőjének jutott feladatul megismertetni a képviselőházzal a miniszterium következő határozatát (melyet szórul-szóra idézek):

»Ha a császári hatalom s a dynastia minden tagja is sikeresen közredolgoznak, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség s a rend és béke mihamarabb helyreálljon s hazánknak törvényes önállása és szabadsága minden tekintetben, a pénz- és hadügyek önálló, független és minden idegen avatkozástól ment kormányzatát is világosan ideértve, nyíltan, őszintén elismerve és megóva legyen (mire nézve a miniszterium az összes nemzettel egyetértőleg, változhatlanul el van határozva a nemzet önállásából egy hajszálnyit sem engedni s a szövetséges barátságra hasonló barátsággal, ellenségeskedésre jogszerű visszatöreléssel felelni)«: ezen esetre, azaz »a lázadások által megzavart rend és béke biztos helyreállításának és az ország önálló anyagi és erkölcsi épségének biztosítása esetére« ígéret tétetik ő felségének »kül-megtámadás elleni oltalmazására«, - de az ellen világosan tiltakozás fejeztetik ki, hogy »ezen ígéret az olasz nemzet elnyomásában való részvét szándékára magyaráltassék«, határozottan kijelentetvén, hogy Magyarország csak arra lehet »a fentebbi esetben« hajlandó segédkezet nyújtani, hogy a »lombard-velencei nemzettel oly béke és egyesség megkötése eszközöltessék, mely egyrészt ő felsége méltóságának, másrészt az olasz nemzet jogainak, szabadságának, méltányos kívánatainak egyiránt megfelele«.

Ezen utóbbi pontra nézve sürgettetvén az ellenzék által kijelenteni, hogy mit értünk alatta? - én, aki a miniszterium politikáját a házzal megismertető beszédemben (a történelmi kényszerűség logikájánál fogva azt, aminek előbb-utóbb be kell következni, előre látva) megmondottam a háznak, miként »mi sohasem mulasztottuk el ő felségének azon meggyőződésünket kimondani, hogy »Olaszország megtartása fentarthatlan posztio s hogy minél inkább késnek a kiegyenlítéssel, annál nagyobb veszteségükbe fog kerülni«, (mely előrelátásomat az események irtóztatós mértékben igazolták, mert a fentarthatlan posztio csakugyan elveszett, de két ruinosus háború roppant áldozataival s a németországi állás elvesztésével is tetézve vészett el), én - mondom - a »hogyan értjük?« - kérdésre a háznak azt a feleletet adtam, miként mi úgy értjük, hogy »a

lombard-velencei olasz nemzet pacificációjára Austria részéről önálló nemzeti kormányzat mellett oly szabad alkotmányos institutiók ajánltassanak meg, minők csak a monarchiai országlással összeférnek és ha a béke ezen alapon sem volna eszközölhető, akkor egy oly strategikus vonalnak megállapítása mellett, minőt az osztrák birodalom biztonsága megkíván, az ezen vonalon túl eső terület az austriai birodalomtól egészen is elválasztassék, a vonalon inneni résznek pedig mindenestre teljesen szabad s liberalis alkotmányos institutiók, önálló nemzeti kormányzattal biztosittassanak».

(Ez történelmi szempontból érdekel bir a külföldre nézve is, mert ebből látszik, hogy mi, annyi veszélytől körüvezve bár, már akkor oly politikai programot állítottunk fel, melyet tizenegy évvel később Napoleon császár s az olasz király magentai, palestroi és solferinoi győzelmeik béreül is elfogadtak, sőt az osztrák kézen maradt részre nézve kevesebb biztosítással, mint amennyit mi követeltünk).

Ilyen volt a határozat. Az ily esetre s ily feltételekhez kötve, nem adott, hanem eventualiter kilátásba helyezett segély ígérese gyakorlatilag annyi volt, mint a segély megtagadása. A bécsi udvar ezt tökéletesen meg is értette, annyira megértette, hogy azon manifestumában, melylyel ellenünk a harcot nyíltan megkezdte, ezen elhatározásának indokai közt egész határozottsággal azt is említi, hogy a magyar országgyűlés én általam »félrevezetve (!) az alattvalói hűség ellenére, a külellenség által megtámadott fejedelemtől a segélyt megtagadta«.

Annyi tény, hogy ezen határozat folytán, a mi megegyezésünkkel egyetlenegy magyar katona sem küldetett Olaszországba!

Az ellenzék (30 egynehány vokssal háromszáz egynehány ellenében) még az így körülírt s hazánk állami önállásának mindennemű, nevezetesen pénz- s hadügyi tekintetben is teljes biztosításától feltételezett ígéretet sem akarta elfogadni, hanem azt követelte, hogy a segélyadásnak még csak kilátásba tétele is egyszerűen megtagadtassék.

És meg kell jegyeznem, hogy midőn az ellenzék több szónoka nézetét azzal támogatá, hogy a (helytelenül úgynevezett) *pragmatica sanctio*-nál fogva Magyarország nem köteles Austriát segíteni: én ismét és ismét felszólaltam, kérve a házat, hogy veszélytől körüvezett helyzetünkben ne ereszkedjék elvi vitába, hanem tárgyalja a specialis kérdést, mely előtte fekszik, tisztán politikai szempontból s ily szempontból mondja ki: helyesli-e vagy nem a miniszterium politikáját, annyival inkább, mert maguk a feltételek, melyekhez a miniszterium eventualis ígérete kötve van, eléggé mutatják, hogy semmi absolut kötelezettség elvét nem akaránk kiindulási pontul venni.

No már én azon szempontból indultam, hogy úgy, amint állottunk akkor, fegyverzetlenül, védtelenül, még csak az első tiz honvédszászlóaljjal sem szervezve: valóságos öngyilkolás volt volna ürügyöt adni a bécsi udvarnak Európa előtt minket azzal vádolhatni, hogy felmondtuk a fejedelem iránt a loyaltást; a legnagyobb hiba volt volna részünkről megkezdeni a harcot Austria ellen. Nekünk legnagyobb érdekünkben volt úgy vinni a dolgokat, hogy ha a forradalom kikerülhetlenné válik: az osztrák provocálja azt s ő támadjon, de ne könnyítsük neki e támadást, sőt jogainkhoz ragaszkodva, de a loyaltást fel nem mondvá, nehezsük azt és időközben készüljünk a védelemre. Ez nem drágán volt megvásárolva egy oly határozat által, mely az olaszoknak semmit sem ártott, nekünk pedig időt adott a honvédelmi készületre. Én ma is meg vagyok győződve, hogy ha akkor az ellenzék győz az olasz-kérdésben: Jellasics hat héttel előbb ront be Magyarországra s ha még szeptemberi beütésekor is Fehérváron túl mehetett ellentállás nélkül, - július végével vagy augusztus elején Pestig ment volna, mi csak népfelkelést sem birtunk volna ellene rendezni, mindenestre pedig azon irtózatoss gyalázat érte volna nemzetünket, hogy magának Jellasics-nak sem

tudott volna ellentállani s az országgyűlés Jellasics előtt ugrott volna szét - - vége volt volna Magyarországnak szégyenletesen!!

Hanem a mi engem illet, ki egész őszinteséggel megkísértém az 1848-iki törvények alkotásába gyakorolt befolyásommal, vajjon lehetséges-e Magyarországnak egy oly fejedelem uralma alatt maradni, ki egy más birodalomnak is uralkodója, - engem ép amaz olasz-kérdés győzött meg arról, hogy lehetetlen. Mert lehetetlen megakadályozni, hogy az ily uralkodónak külön érdekei ne legyenek s ha ezen érdekekben megtámadtatva, háboruba keveredik, mi még a 48-iki törvények mellett is minden perczben azon helyzetbe sodortathatunk, hogy vagy elveink s érdekeink ellen kénytelenek leszünk az uralkodónak segélyt adni, vagy fel kell a loyaltást mondanunk, azaz forradalmi térre lépnünk, amire pedig nem minden perczben lehet a nemzet kellőleg elkészülve.

Annyi mindenesetre positiv tény, hogy az olaszok elleni tetteges segély adását soha sem a miniszterium, - melynek tagja voltam, nem kívánta, sem az országgyűlés meg nem ajánlotta s a magyar nemzet akaratából soha egy magyar ember sem küzdött az olasz szabadság ellen; - ellenben voltak, akik szabadakaratból küzdöttek, véreztek, meghaltak az olasz szabadságért.

De azért Cantu Cesar ur történelme, sok olasz szemében hiteles kutfő marad, még ha kijavítaná is tévedését. A mi nyomtatva van, nyomtatva marad. - Így ír ó d i k a történelem.

HETEDIK FEJEZET.

Tapogatózás Franciaországban.

A zürichi béke után nem lehetett többé remélnünk, hogy Napoleon császár egyhamar háborút akarand akár kezdeni, akár előidézni az osztrákkal. Azzal tehát nem kecsegtettük magunkat, hogy ő hazánk felszabadítására hatalmának súlyával közbelép.

Reményeinkkel Olaszországra voltunk utalva. De Napoleon császár nagy hatalom volt Európában. Ha ő oly politikára határozza magát, mely az olaszok egységesítési törekvéseinek útjába áll, ezzel a mi reményeink valószínűségének is útját vágja; ha ellenben ő az olaszokkal szemben oly állást foglal el, mely ama törekvések fejlődésére szabad tért vagy biztosít, vagy legalább enged: nem szenvedhetett kétséget, hogy a zürichi béke által nemcsak meg nem oldott, de sőt - mondhatni - felingerlett, felbizgatott olasz kérdés elmészete okvetlenül háborúra fog vezetni az osztrákkal, s e háboru Magyarország függetlenségének kivívására kedvező alkalmat nyújtand, ha csak a magyar nemzet önálló állami életéről önként le nem mond.

Ez volt az egyik tekintet, mely tanácsolta, hogy összeköttetésünket a Tuillériákkal meg ne szakítsuk.

De volt egy másik tekintet is. Az 1859-iki háboru alatt sikerült egy nemét a jóakaratu érdeklődésnek felkeltenünk Napoleon császárnál nemzetünk iránt, s okom volt hinni, hogy irántam személyesen a háboru után sem szűnt meg jóindulattal viseltetni. Másrészt azonban nyilvánvaló tény volt, hogy a villafrancai egyezmény óta nagy változás jött közbe Páris és Bécs között a kölcsönös viszonyokban. Az »egynapi ellenségek« látszólagos »barátokká« lettek. Midőn *Metternich* herczeg, mint osztrák követ, megbízó levelét 1859. december 14-kén bemutatta, Napoleon neki nyilvános elfogadáson ezeket mondá: »a mióta önnek császárlátást láttam, nagy becset helyezek személyes barátságára.« Érdeklődésünkben állott, a mennyire tehetők, egyrészt magunkat el nem felejtetni s a magyar nemzet iránti jóindulatot fentartani, másrészt meg odahatni, hogy a barátságos közeledés az osztrák felé hazafiúi reményeinknek ártalmas egyetértéssé ne fejlődjék.

Napoleon herczeg változatlan szivessége összeköttetésünk fentartására az utat nyitva tartotta. De a legegyszerűbb tapintatosság tanácsolta, hogy ez utat csak tartózkodva vagy az ő egyenes felhívása folytán, vagy csak oly konkrét eseteknél használjuk, melyek alkalmat nyújthatnak, hogy egyenesen a császárhoz forduljunk. Ily eset volt például az olaszthoni magyar sereg hazament tagjai iránt elvállalt kötelezettség megszegése, mely esetben az összeköttetés e csatornájának hasznát is vettem; - de pusztán nézetekkel a helyzet felől, bírálattal a követett s véleménynyel a követendő politika felől, ez uton egyenesen a császárhoz tolazkodni otromba elbizakodottság volt volna, mely hivatlan tanácsadási arroganciára magyaráztathatók.

Én pedig kíváncsi voltam, hogy nézeteim a helyzet felől a császár tudomására jussanak. Nem ritka eset a történelemben, hogy egy-egy felvetett eszme befolyást gyakorol a hatalmasok gondolkodására, ha nem hivatlan tanácsadásként kerül elébük.

Jónak láttam tehát, hogy nézeteim a minket annyira érdeklő politikai helyzetről csak mint ismertetés jussan a császárhoz, mely nem hozzá van intézve. E mód azon előnnyel is bírt, hogy fesztelenül, tartózkodás nélkül nyilatkozhattam, pedig avatott kézből akként voltam értesítve, hogy »a császár szereti hallani a nyersen kimondott véleményeket, ha nem közvetlenül hozzá vannak intézve.«

E szempontból indulva, bizalmas politikai levelezésbe bocsátkoztam *Rapetti* urral, ki *Pietri* senatornak oly meghittje, mondhatnám: jobb keze volt, mint maga *Pietri* a császárnak. *Pietri*-t maga a császár jelölte ki viszonyunk közvetítőjeül 1859-ben; *R.* ur vele volt Olaszországban; gyakran érintkeztünk s ez érintkezés folytán bizalmas viszony fejlett ki köztünk, mely természetessé tette, hogy egymással fesztelenül levelezzünk. *R.* ur állása alárendelt, de nagyon bizalmas volt, és arról biztos lehettem, hogy a mit neki írok, az *Pietri*-vel közölve lesz, *Pietri* pedig közölni fogja a császárral, ha olyannak találja, hogy a császárt érdekelheti.

R. ur kezdte meg a levelezést. 1859. októberben egy jegyzéket küldött hozzám Londonba, általános leírását az »ellenséges tábornak«; felkért: eszközölném ki annak közlését egy angol s egy német tekintélyes hirlapban, s értesitném a közlés hatása felől; ígerte egyszersmind, hogy ha szükséges leszen, felfedezéseit részletekre kiterjeszkedve folytatni fogja. Levelében, melylyel jegyzékét kísérte, a párisi helyzetről, mely a villafrancai meghátrálásra következett, ekként nyilatkozott:

»Mi itt nagyon gyöngék s nagyon szomorúak vagyunk. A crinolinok, (cages á vieilles coquines) a bőrre emberei, az élvhajhászok és az osztrákok felülkerekedtek. Siklunk, esünk a rosszban vég nélkül. S nem látunk senkit feltűnni, ki a siklást megállithatná. A pártok, melyek mozognak, még rosszabbak, mint az, a mink van. Jó volna őt megmenteni az által, hogy a csorda-néptől elválasztatik. Ő még a legjobb a lehető közt.«

R. ur jegyzéke mesterkézzel volt írva. Sugalmazás bélyegét viselte. Sajnálom, hogy nem lelem írományaim között. Nem egy nyomát találok leveleimben annak, hogy közlése feltűnést okozott. Vártam folytatását. De nem folytatta. Időközben a congressus fenyegette az olasz kérdést, s vele aspirációink kilátásait. E körülményből alkalmat vettem 1859. deczemberben két levelet írni *R.* urnak. Csak az egyiknek találok fogalmazását irataim között, a mint következik:

Kossuth - R..... urnak Párisba.

Nagyon szeretném folytatva látni önnek felfedezéseit. Gondom volna reá, hogy a legterjedtebb nyilvánosságra jussanak. Hanem, tekintve a huzamos félbeszakítást, jó volna a további közleményeket kapcsolatba hozni azzal, a mi most a közfigyelmet leginkább elfoglalja, értem: a congressust, mely most a világot fenyegeti.

Mondom: f e n y e g e t i . Mert a congressusok képezték Európa szerencsétlenségét 1815 óta. Congressusok sohasem oldottak meg semmi kérdést. Legfőlebb compromissumokat tákoltak össze. Pedig vannak politikai kérdések, melyek compromissumot nem tűnnek, s melyeket annak csak megkísérlése is elmérgesít.

Aztán: Franciaország és congressus! Ha a történelem tanulságai érnek valamit, különösen Franciaország az, melynek congressusoktól óvakodnia kellene. Nem congressusok által, hanem congressusok daczára lett Franciaország nagygyá, s bizony nem congressusok által remélheti fentartani az állást, mely őt megilleti.

És bizony III. Napoleon sem congressusoknak köszönheti, hogy Franciaországban uralkodik. Az 1815-iki congressus határozatai nem akadályozták őt, hogy a császárságot helyreállítsa, és bizony bizony mondom, nem congressusokkal foghatja annak állandóságát biztosítani. A francia nemzet nem szereti az ő souverain akaratát az ugynevezett »isteni jog« ratificatiójának alábocsátva látni.

Igazán mondom: én nem értem a Tuillériák politikáját. Teljességgel nem értem.

A császár ura volt a helyzetnek. Congressusra hivatkozni annyit teszen, mint ez állásról lemondani.

Ha véletlenül valami jó kerülne ki belőle, annak érdemét a császár legalább is osztályra bocsátandotta, miből neki csak részecske jut az egész helyett, mely kezében volt. Hát minek bocsátja osztályra, a mit egészen megtarthat?

Ha ellenben rossz kerül ki belőle (pedig csakis rossz kerülhet ki), azt mind az élő nemzedék, mind a történelem neki, csakis neki fogja felróni, mert ő volt ura a helyzetnek.

Vagy talán azt hiszi, hogy nyer vele Európa közvéleményében?

Uram istenem! Hat hónap előtt a nemzetek szive a császár kezében volt: ma a legjobb uton van, hogy azt magától örökre elidegenitse.

S gondolja-e ön, hogy Franciaország e természetes szövetségeseinek elvesztéséért más, mint igen siralmas kárpótlás lehet azon Habsburg-Lotharingia-házbeliék szövetsége, kiket a császár nagybátyja a francia korona rebellis tisztjeinek nevezett?

A Habsburgok veszendők. Házuk roskadozik. A nemzetiségek maradnak. Szenvedéseiket meg lehet hosszabbítani, de megölni őket nem lehet.

Aztán képzelje csak ön, hogy Franciaország a congressuson Austriával szavaz és Austriával kisebbségben marad!

Minő szomorú látvány! Anomalia, mely a nevetségessel határos!

Pedig ez megtörténhetik ám! Nagyon megtörténhetik.

Hatalomnak semmitsem kellene annyira kerülni, mint a nevetségessé-lételt. A nevetséges megöli a hatalmat.

Hát ugyan minek ezt merényleni? Miért nem hagyni az olaszokat, hogy maguk intézzék el dolgaikat?

Mit mondott volna a császár, mit Franciaország, ha 1851-ben például Anglia congressust hozott volna javaslatba, miszerint az, politikai nyomása által elhatározza, hogy minő kormányformája legyen Franciaországnak s ki legyen uralkodója?

Igaz, Franciaország hatalmas, és Itália nem az. De korunkban már nagyon bajos kétféle mértékkel mérni. A történelemben logica van. Az elvek győzelem felé haladnak. Expediensek nem tartósak.

Vannak, kik azt mondják, hogy az ut hamis lehet, melyet a császár választott, de rajta van s kénytelen rajta maradni.

Hiszen igaz: a villafrancai végzetes nap igen nagy hiba volt. A császárnak csak lábát kell vala kinyujtania, hogy eltapossa Austriát, s azt eltaposva, bedugja Európa bajainak kutféjét.

Austria segédforrásainak végére jutott (au bout de son latin); pénzügyileg tönk; mind azon erőrugókra nézve, melyeket a népek szeretete nyujthat: tökéletes tönk; katonai »genie« tekintetében: tönk. Ez volt Austria helyzete. Másrészt meg az én vitéz nemzetem faj-, nyelv-, vallás-, párt-külömbőség nélkül s a horvátokkal egyetértésben kész felkelni, mint egy férfiú, - csak egy francia zászlót lásson (ez ma már nem hit, nem vélemény, ez tény, melyről ezer kétségbevonhatlan bizonyítvány tanuskodik), mi pedig idekünn azon ponton, hogy felbomlást vessünk az osztrák hadseregbe, melynek (miként azóta a legkülönbözőbb kutfőkből tudva van)

fegyelme annyira meg volt ingatva, hogy a nyílt lázadás szélén inogott (nem csekély számu tiszt esett el a csaták közben saját katonáik keze által - ez tény): és Napoleon császár, a kinek sehonnan, semmitől sem volt oka félni, (hacsak a jó nagyságától nem félt, melyet eszközlendő volt, s mely oly dicsfényvel vette volna körül nevét, a minőről még alig tud a történelem) a császár - mondom - e példátlanul kedvező conjuncturák közt nemcsak leszállítja győzelmei eredményeit egy oly tartomány megvételére,⁸⁸ melyet az osztrák 1848-ban önként s olcsóbban áruba bocsátott, hanem még meg is menti ellenségét, megmenti azon perczen, midőn udvara és párthivei őt veszve hitték s ő maga is kétségbe volt esve önmaga felett.

Hát bizony nem lehet tagadni: ez hiba, példátlan hiba volt.

Hanem végre is, ha az ember hibát követett el, azt nem az által hozhatja helyre, hogy folytatja, hanem az által, hogy siet belőle kibontakozni.

A császár pedig oly könnyen kibontakozhatnék, oly igen könnyen!

Csak azt kellene tennie, hogy mielőtt a congressus összejön, szólítsa fel kereken, határozottan Austriát, hogy teljesítse, a mire magát kötelezte: nemzetiesitse Velenczét katonailag, pénzügyileg, közigazgatásilag, mindenképen s formasierüleg kötelezze a Mincio és Adige melletti erődöket foederalisalni.

Austria sem az elsőt nem fogja tenni, sem a másodikra nem fogja magát kötelezni.

S ekkor a válasz készen van:

»Ha te felmented magadat elvállalt kötelezettségeid alul engem is felmentesz az enyéim alul. Ám legyen; én hagyom az olaszokat cselekedni.«

Ennyi az egész. S ekkor, ha az olaszok az után, a mit a császár értük tőn, nem tudnának végezni az osztrákkal, nem érdemelnék, hogy nemzet legyenek.

De tudni fognak.

És mi? - Mi segitendjük.

A császár pedig hűn ragaszkodóvá teendi Olaszországot Franciaországhoz örökre; míg ha akadályozza az olaszokat, hogy hazájukat a maguk módja szerint ujjíteremtsék, el fogja őket örökre idegeníteni.

A vélemény már is tért nyer, hogy a császár nem akarja Olaszországot igazán függetlennek.⁸⁹

Ha e vélemény megerősödik, Franciaországnak örökös ellenséggel többje lesz határainál.

A tervnek, mely az olasz kérdés megoldására felhozatik, két hibája van. Az egyik az, hogy ha lehetséges volna, nem volna megoldás. A másik az, hogy lehetetlen.

⁸⁸ Valóságos megvétel volt. Százmillió frankot fizetett Piemont Austriának (a Monte-Lombardo-Veneto adósságainak három ötödét nem számítva), Franciaországnak pedig megfizette a hadiköltségeket s cserébe adta Savoyát és Nizzát.

⁸⁹ E véleményben az angol kormány is osztozott. Az első látogatás alkalmával, melyet D'Azeglio őrgrof lord Palmerstonnál tőn, ez utóbbi ekként nyilatkozott: »Én semmi veszélyt nem látok a brit korona érdekeire abban, ha önök egy északi Olaszországot alapítanak, Genuát és Velenczét is beleértve. De tartok tőle, hogy Velence birtokára nézve Piemont ellenségre talál Franciaországban. Ez nem fogja akarni, hogy oldalánál egy második Poroszország alakuljon. (D'Azeglio bizalmas jegyzéke Cavourhoz Londonból, július 4. 1859.)

Hanem akármiként is legyenek ezek, annyit legalább szeretek remélni, hogy ha csakugyan congressusnak kell lenni, ott nem lesz szó Magyarországról.

A császár nem akarta, vagy magát akadályozottnak hitte, hasznát venni a magyar nemzet készségének. Talán nem ismerte eléggé, hogy hitelt adjon szavamnak, midőn azt ígérém neki, hogy a francia zászló megjelenésével magyar földön, egy egész nemzetet birand szövetségesül, tömeges népfelkelést és hat hét alatt kétszázezer főnyi szervezett hadsereget, vitézt, mint a francia, s rendíthetlent, mint a hűség maga..... Istenem! Hisz igaz, engem sem ismert; nem tudta, hogy én nem vagyok fanatikus; nem tudta, hogy én örök üdvösségemet sem volnék hajlandó csalással megvásárolni.

De végre is, ha már - fájdalom! - nem akarta magának a magyar nemzetet lekötelezni az által, hogy szabadító kezét kinyújtja feléje, annyit legalább remélek, hogy nem akarandja jövődjét tönkretenni az által, hogy Magyarországot a congressus procrustesi ágyára fekteti vagy fektetni hagyja.

Isten őrizzen minket e szerencsétlenségtől!

Talán azt kérdendi ön, hogy miben hiszünk, miben remélünk?

A rege szerint szent Oláf azt kérde egy normann harczostól, hogy kiben hiszen? - s ez azt felelte: »Magamban.«

Én is azt felelem: »Hiszünk magunkban.« E hitünk jövődönk záloga.

Vesse ön tekintetét Magyarországra, vegye figyelembe, a mi ott történik és hinni fog ön szavamnak.

Az alkalom el nem marad, mert tudunk várni és vigyázunk.

Csak egy dolog nyugtalanít. A császár eltaszítva magától Magyarországot, meglehet: utat nyitott az oroszoknak.

Ez nagy baj volna.

Azonban... »mi hiszünk magunkban.«

Bocsásson meg ön, hogy szabad folyást engedtem gondolataimnak. Higgye el, hogy érzelmeim szabatosabbak, mint francia irányom.

Fogadja stb.

Kossuth.

(Francziából fordítva.)

R..... - Kossuthnak.

(Kivonat.)

Páris, január 25. 1860.

Késtem önnek válaszolni. Szolgáljon mentségemül az, hogy bizonytalanságban voltam, csak személyes benyomásaimnak adhattam volna kifejezést. Már pedig ön olyan ember, ki eleven legiókat hozhat mozgásba. Minden szó, mely önhöz intéztetik, komoly dolog. A lelkiismeretet roppant felelősséggel terhelheti. Tehát hallgattam, mert a mire ön várt, én is vártam. Most azon helyzetben vagyok, hogy valami fontosat közölhetek.

A mint megkaptam önnek két levelét, siettem belőlük szószerinti igen teljes két kivonatot csinálni, s átadtam P i e t r i senator urnak, ki azokat rendeltetése helyére eljuttatta.

Minő része volt önnek a rögtönös elhatározás előidézésében, melyek a francia politikát megváltoztatták s a congressusnak nyersen hirtelen útját vágták? - én nem tudom. De azt tudom, hogy ama rögtöni elhatározások összeestek az ön két levelének vételével, s okom van hinni, hogy a dologban több valami is volt, mint pusztá összeesés (coincidence).

Akármint legyen is ez, csak tegnap kaptam választ; sietek azt önnek átszármaztatni.

Mindent olvastak, s olvasták figyelemmel, meglepéssel. Én reprodukáltam úgy, a minők voltak, önnek ékesen szóló, mély és eleven észrevételeit a congressusról stb. a nélkül, hogy csak egyetlenegy szót is meglágyítottam volna. Semmisem tetszett tulerősenek. Minden komolyan tekintetbe vétetett, s P i e t r i senator ur értesítése folytán mondtatom önnek, hogy hasonnemű közlemények nem kevesebb érdekkal fogadtatnának, mint haszonnal a közügyre.

Bizonyára úgy látszik, hogy a császár politikája egy új változatba lép. Minden arra mutat és reményre jogosít.

Hanem e látszat mellett más dolgot is vélek észrevenni.

Egyrészt az állás, melyet a császár a franciaországi conservatívek irányában elfoglalt, annyira erőszakos (violente), miszerint attól lehet félni, hogy nem tarthat s ellenkező irányban reactió közeleg. Adja ön ehhez azt, hogy a császár, az egy W a l e w s k i t kivéve, személyzetében semmit sem változtatott: miként foghat határozottsággal nehéz és nagylelkű feladatok megoldásához oly eszközökkel, melyek - igaz - hajlékonyak, de melyeknek alig lehet más virtualitásuk, mint melyet az ügyetlen, aljas és haszonvágyó udvaronctság ígérhet? A mitől leginkább félni kell, az a vallás kérdése. A mig e kérdés, nem mondom: megoldva, de mellőzve nem lesz, minden bizonytalan e fenyegetett és nyugtalanított Franciaországban. Számunkra e kérdésből semmisem kerülhet ki, semmi más, mint egy meddő s kártékony izgatás, a mi mindent megállít, mindent compromittál.

Aztán másrésről az angol szövetség a béke biztosítékának s tán az osztrák mentőhorgonyának is tekinthető. Mi jót várhat ön a békétől és attól, hogy az osztrák megaláztatik bár, de kiméltetik?

Piemont azon ponton van, hogy egy eléggé fontos államnak fejevé legyen. Ott lehetne remény. Piemont szövetségében Magyarországgal - lehetne remény, egy közös, combinált támadás végett. De vajjon Piemontnak, a pénzügyileg küzdélmei által kimerült, újjáalakításának nehézségeivel küzdő s Franciaországgal küzdő Piemontnak lesz-e egyideig legalább módja és szabadsága az önkényes (spontanée) tevékenységre? Biz' ez kétséges.

Itt azt mondják, hogy egy hatalmas diversió készül kelet felé, európai Törökországban. Vannak, kik T h o u v e n e l ur kineveztetését a külügyek vezetésére, ez eshetőséggel hozzák kapcsolatba, s azt adják hozzá, hogy ezzel continensünk minden kérdése egyszerűsítve lesz.

Ha nekem szerencsém volna magyarnak lenni, én készülnék a jövőre illúzió nélkül, de félelem nélkül is. Gondosan kerülném a vallási kérdéseket. Minden móddal érdekelném a császárt ügyeim iránt, s készen tartanám magamat az eseményekre azon meggyőződéssel, hogy ily bizonytalan időkben a kedvező kilátás el nem maradhat.

Önnek észrevételei a legjobb hatást gyakorolták. Folytassa ön hasonló nyíltsággal. A császár nagyon szereti az ily dolgokat nyersen kimondva hallani, ha nem közvetlenül neki mondatnak. Biztos lehet ön, hogy Pietri ur segítségével okvetlenül kezéhez juttatom. Folytassa ön a munkát, mely a császár szívét a magyar ügynek véglegesen megnyerheti.

Legyen meggyőződve, hogy én igen nagy becset helyezek reá, hogy ön engem hivei (dévoués) közé számítson, stb.

(Aláírva)

R.....

(Francziából fordítva.)

Ekként felbátorítva, még a következő levéllel tettem kísérletet:

Kossuth - R..... urnak Párisba.

London, febr. 6. 1860.

Van szerencsém január 25-ről kelt levelének vételét elismerni. Nyugtalanul vártam azt. Valami biztosat nem igen bátorit remélnem. Hanem őszinte s ezt köszönöm; és köszönöm főképen az érdekeltséget hazám iránt, melyet ugy az ön, mint a Pietri senator ur részéről tanusít.

E tényt hálával fogadva, szabadságot veszek magamnak kijelenteni, miként nekem ugy látszik, hogy e rokonszenves érdeklődés hazám iránt tökéletes összhangzásban van a francia hazafi előrelátásával.

Semmisem alkalmasabb Francziaországot belső rázkódtatásoktól megóvni, mint annak bizonyága, hogy külviszonyaiban azon magas állást foglalja el, melyet a francia nép társas geninsa megszokott jogai legdicsebbikének tekinteni.

Egy kormány sem volt képes magát Francziaországban fentartani, mely a nemzet ez érzelmeit nem tudta kielégíteni.

Nekem ugy látszik, hogy a császár nagy tapintatosságnak adta bizonyosságát, midőn a francia nemzet e jellemvonásához alkalmazkodott, - s ha a világ őt olyannak tekinti, mint a ki dönthet Európa sorsa felett, én e büszke állás kulcsát ama tapintatban találom.

S azért nem is hihetem, hogy a ki Francziaország európai tulsulyának helyreállítása körül annyi tapintatot s annyi sikerrel fejtett ki: abból csak egy ideiglenes épületet akarjon emelni, mely csupán arra volna számítva, hogy addig tartson, mig az ő atlas-i vállai támogatják.

Ha nekem szerencsém volna francziának lenni, semmi sem nyugtathatna meg jobban Francziaország jövődjé felől, mintha azt látnám, hogy politikai tulsulya rendithetlenné van megszilárdítva.

E megszilárdítás szövetségesekül nemzeteket kíván, melyek Francziaország politikájához ugy az érdekek, mint a hála kötelékeivel csatolvák.

Nem kicsinylem én azon expediens-szerű viszonyok becsét, melyekhez a diplomatia folyamodni szokott, hogy a pillanat nehézségeit eltávolítsa. Hanem ezek rendesen kis ideig tartanak. A mai jóbarát holnap közömbössé, holnapután ellenséggé válik.

Sisyphusi munka ez. A sziklatömb, melyet felfelé hengerítünk, minduntalan visszagördül.

Azonban a nagyságnak megvannak a maga veszélyei.

Franciaország politikai nagyságának veszélyét a féltékenység szülte koalíciók képezik.

Ez ellen csak egy biztos védőszer van. A nemzetek hozzácsatolása Franciaország politikai felsőbbbségéhez, állandó érdekeik által.

S én állítani merem, hogy nincs nemzet, melyet a császár akár nagyobb biztonsággal, akár több előnnyel vehetne fel számításaiba, mint a minővel Magyarországot felveheti.

Magyarország sohasem lehetne féltékenynyé Franciaország politikai felsőbbbsége iránt, sőt inkább: örömmel kellene azt fogadnia, mert benne saját függetlenségének biztosítékát találná.

A magyar körülbelől az egyetlen nemzet Európában, melyet érdekei megingathatlanul csatolnának Franciaország politikájához, mert az oroszok s németek közé helyezve, a francia jóakaratra mindig szüksége volna.

Ebben biztonság van az állandóságra nézve. A mi pedig az előnyöket illeti: gondolkozzék ön a keleti kérdés felett. E tekintetben előbb-utóbb eltérésbe, meghasonlásba kerül Franciaország Angliával vagy az oroszszal: meglehet mind a kettővel egyszerre. Tehát szövetségesre lesz szüksége, melyre minden körülmények közt bizton számíthasson, - s mely földrajzi fekvésénél fogva azon helyzetben van, hogy tekintélyes súlyt vethet a francia politika mérlegébe.

Ily szövetséges csak Magyarország lehet. A keleti kérdést lehetetlen kielégítőleg megoldani, ha Austria kiméltetik. Erről a császár már tapasztalatilag meggyőződhetett a krími háboru folyamában. Csak Magyarország által lehet a törökországi népeket a francia politika köré csoportosítani.

Ez nagyon komoly tekintet. És van egy más, mely még ennél is komolyabb.

Gondoljon ön valamely háboru eshetőségére Francia- és Németország közt. Bizonyos vagyok benne, hogy ön nem fogja ez eshetőség feltevését ábrándnak mondani. Nos, ha a császár Magyarországot Franciaország érdekeihez csatolja, ezzel magának az ellenség oldalában oly hadi állást biztosított, melyre elég egyszerűen rámutatni, miszerint roppant fontossága szembetűnővé legyen.

Pedig ez még nem minden. Németország egység felé nehezkedik. Előbb-utóbb azt el is éri. Ez azon dolgok közé tartozik, melyeket ha egyszer b e n t akarnak, kívülről semmi hatalom sem képes megakadályozni. Bizony mondom: jó volna idejekorán ellensúlyról gondoskodni. Ezt az ellensúlyt csak Magyarország nyújthatja, mert tul a tulajdonképeni Németországon kelet felé csak Magyarország az, a mely sem Szent-Pétervár, sem Berlin felé nem gravitál.

S végre is teljes nyíltsággal kell szólanom: ha a császár késedelmeskedik Magyarországot érdekei által Franciaország politikai felsőbbbségéhez csatolni, két dolog közül egy fog történni, t. i. vagy az, hogy Magyarország az orosz karjai közé vetendi magát, vagy az, hogy kifárasztva a nehézségek által, megadja magát annak, hogy a német befolyás Magyarországon magát megszilárdítsa. S mi lesz a következés? Az, hogy Magyarország oly hatalmi növekedésül szolgáland az oroszoknak vagy németeknek, hogy Franciaország politikai fensőbbbsége nagyon, de nagyon kétségessé válhatik.

Ellenben a magyar nemzetben annyi életképesség, annyi erő van, hogy ha Franciaország érdekeihez hozzácsatoltatnék, ennek többé nem kellene európai koalícióktól

tartani; e veszélynek eleje volna véve mindenkorra. E nélkül pedig e veszély nemcsak fenmarad, hanem még növekedni is fog azon mértékben, a melyben Franciaország politikai nagysága növekszik. Én erre már figyelmeztettem a császárt Valleggióban, s figyelmeztetésem akkoron határozott helybenhagyással tiszteltetett meg.

Ilyenek a tekintetek, melyeknek alapján azon észrevételt engedtem meg magamnak, hogy francia államférfiaknál a Magyarország függetlensége iránti rokonszenv tökéletes összhangzásban van a hazafiui előrelátás sugalmaival.

Adná isten, hogy e nézetek a francia kormánynál ép úgy a politikai maximák közé soroztatnának, miként sikerült Angliában a nem-avatkozás elvét közéjük soroztatnunk.

Nekem nincs a felől kétségem, hogy a magyar ügy fontossága nem került ki a császár mély belátásának figyelmét. A mi pedig hazám iránti jóakarátát illeti, örömemre szolgál elismerhetni, hogy abban hinni nekem a császár jogot adott.

Hanem ugylátszik nekem, hogy a császár tulozza e jóakarát valóításának nehézségeit.

Egyrésről Austria katonai tekintélye (prestige) meg van törve; pénzügyileg bukott; hadserege elégedetlen; az elégedetlenség általános minden tartományában, még Tyrolban is; kormányzati rendszerében a makacs romlottságot oly minden mértéket meghaladó bárgyusággal tetézi, miszerint az európai közvéleményben már valósággal veszett hire kelt. Már még a »T i m e s « is (s ezt mondva, bizony sokat mondok) febr. 3-iki számában, miután a bécsi udvar »legyőzhetlen ostobaságát« világosságba helyezte, határozottan kimondja, hogy »Bécsben egy elitelt dynastia minden történelmi symptomái nyilatkoznak.« Itt Angliában pedig a közvélemény a legteljesebb átalakulásra jutott még azon osztályoknál is, melyek a legátalkodottabban ragaszkodtak azon hagyományos balítélethez, hogy Európának erős Austriára szüksége van. Még az öreg L a n d s d o w n e örgróf is e szavakat írta tegnapelőtt egy barátomnak: »Ámbár én azon elévült iskolához tartozom, a mely nem óhajtotta Austriát egészen kitörölve látni Európából, kénytelen vagyok elismerni, hogy magamagát kitörli. El van veszve.«

A ki ennyire el van ítélve korának közvéleménye által, annak csak egy kicsi kis lökéske kell, hogy összeomoljék, mint egy kártya-ház.

Másrészt tagadhatlan tények a következők is:

Az angol kormány nem nyujthat, nem merhet nyujtani, nem fog nyujtani anyagi segílyt Austriának.

Az orosz czárt a rabszolganép emancipációjának munkája megakadályozná, hogy fegyveres erővel álljon ellent a császárnak, ha ez magát elhatározná, hogy Austriának a kegyelemdöfést megadja. Különben is az ellenszenv Austria ellen nem kevésbé általános, mint eleven egész Oroszországban.

A mi pedig Németországot illeti, ön tudja, minő lázas ingerültségre buzdultak a németek Austria mellett az olaszországi hadjárat alatt. Nos, vessen ön egy tekintetet a német hirlapokra, a kölni, pfalzi újságra, a berlini »Volkszeitung«-ra stb. és látni fogja, hogy a német közvélemény ma nem kevésbé ellenséges Austria iránt, mint a minő barátságos volt tíz hónap előtt.

Ellenben az európai sajtó csaknem egyetemesen tanuságot teszen azon tény felől, hogy Magyarország faj-, nyelv-, vallás- és osztály-különbség nélkül annyira gyűlöli az osztrák uralmat, annyira türhetlennnek érzi a rendszert, melylyel sanyargattatik, miszerint a kétségnek még csak árnyéka sem forog fenn, hogy fel fog kelni, mint egyetlenegy

férfiu, csak kapjon támaszt, mely lehetségessé tegye, hogy szervezkedhessék, s erejét csatarendbe állithassa.

Ez az, a mi végett nekünk külsegrségekre szükségünk van. Nekünk nincs Párisunk, hol három meleg nap dynastiákat dönthetett meg. S ha még Párisunk volna is, Magyarországon torlasz harc nem végezhetne az osztrákkal. Nálunk a szabadságharc: háboru, nagy háboru az osztrák császárral, ki ellenünk nem magyar katonaságot, mely vér a mi vérünkéből, test a mi testünkéből, hanem idegen hadseregeket állit csatarendbe; seregeket, melyeknek Magyarország nem hazája, ereiben nem a mi népünk vére folyik. Ily háboruban szervezetlen, fegyvertelen néptömegek, még ha oly lelkesültek is, bajosan állhatják ki az első lökést, melyet egy rendes hadsereg fegyelmezetten ellene intéz, kivált most midőn a legcsekélyebb hadikészlet sincs a nemzet kezében; az ország idegen hadseregekkel lépcsőzetesen meg van rakva, s a várak s más strategiai támpontok az ellenség által erősen megszállva tartatnak. Ezeket azért említem, miszerint elejét vegyem azon ellenvetésnek, hogy: ha olyan a szellem Magyarországon, mint a minőnek állítom, miért nem kél fel harcias nemzetem saját erejével, miért vár külsegrségekre? Azért, mert a jelen körülmények közt, külsegrség nélkül lehetlen erőnköt szerveznünk s csatarendbe állitanunk. Ah, ha minket a császár csak hat hétre is ama felső- s közép-olaszországi tizenkét milliónyi nép helyzetébe tenne, melynek már kilencz hónapja volt erejének szervezésére: mi bizonyosan nem kívánnánk senkitől, hogy értünk magentai, solferinói ütközeteket vivjon. Megvivnák azokat maguk is a mi »névtelen félisteneink.«

A rövid szemle, melylyel Európa viszonyain végigfutottam, azt hiszem: igazolja állításomat, hogy a viszonyok inkább bátorításul szolgálhatnának a császárnak arra, hogy jóakarátát hazám iránt valósítsa, - mintsem hogy visszatartsák.

Hanem hát a császár akarátja a határozó, s fájdalommal valloim meg, hogy a mióta a congressus szerencsétlen gondolata feladatott, én a császár politikáját Olaszországra nézve érteni vélem, de Magyarországra nézve egészen sötétben vagyok. Ez nagyon aggasztó állapot. A hazából tájékozást sürgetnek, s van okuk sürgetni, mert a helyzet Magyarországon tarthatatlan. Lehetetlen azt még soká függőben tartani. Jobbra vagy balra, kell, hogy eldőljön. S bizony-bizony mondom: az idő el fog következni, midőn Franciaországnak oka lesz fájlalni, hogy kormányja nem használta fel a kedvező alkalmat, Magyarországot Franciaország politikai felsőbbségéhez füzni.

Magyarország helyzetéről szólva, még egy körülményre akarok figyelmeztetni. A vallásos fanatismus tüze minden oldalról szitogatgatik a politika ellen, melyet a császár a pápa világi hatalmára nézve elfogadott, vagy inkább felelevenített. A világ minden római katolikus papsága közt egyedül a magyar clerus az, mely e politikát helyesli, s az egyház szellemi érdekeivel tökéletesen összhangzónak találja. Egyedül Magyarország az, hol minden kísérlet: a különböző felekezetek közé egyenetlenséget szórni, s vallásos viszálykodásokat felszitogatni, eddig is megbukott s jövődőben is meg fog bukni. Pedig a magyar katolikus egyház nagy tekintélynek örvend a katolikus világban. Tehát a magyar clerus csatlakozása oly erkölcsi súlylyal bír, mely bizony megérdemelné, hogy műveltessék. Ohajtanám, hogy a császárnak alkalma legyen egy vagy más magyar főpappal szólni, s ha kívántatnék, én gondoskodnám az alkalomról.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

(Francziából fordítva).

R..... ur e levelemet (melyet válaszában elég udvarias volt fontosnak keresztelni) sietett szószzerinti teljes másolatban *Pietri* senator által Napoleon császár kezéhez juttatni. Értesített, hogy kedvesen fogadtatott, s tudtomra adta, hogy nagyon jól teszem, ha hazám érdekeinek a francia politikába beleillését minden oldalról világosságba helyezem; hanem kért, ne vesztsem el sem reményemet, sem türelmemet, ha határozott választ rögtön nem kapok, mert ez a fenforgó helyzetben lehetetlen, mivel az elhatározás az események fordulataitól van feltételezve; s elég, ha egyelőre meggyőződést sikerül támasztanom. Annyit pedig bizonyosan mondhat, hogy e tekintetben közléseim már eddig sem maradtak hatás nélkül, tehát folytassam azokat, s bizhatom, hogy az eredmény annál kevésbé maradhat el, mert a dolgok kedvező fordulatra mutatnak.

Én e biztatásoknak, megvallom, nem tulajdonítottam fontosságot, mindamellett sem, hogy tudtam, miként az, a mi ez uton tudtomra adatik, még akkor is sugalmazás természetével bír, midőn magánbenyomás gyanánt közöltetik. A szavak méze, melybe a keserű labdacss belemártatott, nem hozott tévedésbe. A tény, melyet e válaszból megtanultam, oda ment ki, hogy a Tuillériák nem akarnak ugyan ridegen elutasítani, fen akarnak egy kis bizalmas összeköttetést tartani, mert ki tudja, milyen fordulatot vehet a jövő: hanem a francziák császára, hacsak kikerülheti, nem akar háboruba keveredni Austriával, tehát oly véletlenségek közbejötté nélkül, melyek számíttáson kívül esnek, nem remélhetem, hogy Magyarország függetlenségének ügyét határozottan felkarolandja.

Ha mégis közlöm R..... ur e válaszábanak további tartalmát, azt csak azért teszem, mert lehetnek, kikre nézve érdekel birhat történelmi curiosum gyanánt egy adattal többet birni arra nézve, hogy minő benyomás alatt állottak ez időben azon nem szembeötlő, de bizalmas körök, melyekkel Napoleon császár a hivatalos politikától gyakran eltérő személyes politikát működtetni szokta.

R..... ur azon biztatást, hogy a dolgok kedvező fordulatra mutatnak, következőleg indokolta:

A francia conservatívek bomlásban vannak. A hatalom nemcsak nem hallgat többé reájuk, hanem őket még pártütőknek is tekinti. A miniszterek s más hivatalos személyiségek hasznukra fordítják azon körülményt, hogy sohasem volt meggyőződésük, hogy sohasem értettek semmit a politikához, - és szembehunyva, bámulatos könnyűséggel megcsinálják a kormány vezényszavára az »arcz-hátra« fordulatot.

És a kormány elhatározottnak látszik előre menni. Rosszul beszélek. A rázkódtatás (le branle), melyre lökést adott; a szolgáltság, melyet elhintett s melylyel rendelkezik; a rendetlenség és rettegés, melyet a conservatívek soraiba szór; az új segély-erők (auxiliaires), melyeket szerez: minden, de minden összevág lehetetlenné tenni, hogy előre ne menjen.

S a dolog vége háboru lesz, s ön az első sorban lesz azok közt, kik hasznát veendik.

Hanem sokat adnék érte, ha a császár nem keverte volna bele a dolgokba a római kérdést. E kérdés Franciaországban kiszámíthatlan veszélylyel jár. Szerettem volna, hogy a villafrancai s zürichi papirosok szétszakítására szoritkozott volna, s a küzdelem kizárólag e jelleggel birjon, s zászlója az élő, de elnyomott nemzetiségek helyreállítása legyen. Ily jellegű küzdelem vége csak egy nagy győzelem lehetett, mely Európát átalakítandotta, continensünk polgárisodását megújítandotta. Míg ha a küzdelem a vallásos kérdéssel összebonyolítatik, mást nem tudok látni, mint meghasonlást, az erők váratlan elhelyezkedését, meglepetéseket és veszélyt arra, a ki jelenben a főbajnok.

Ha benyomásaimban ön valami jót s világosat talál, használja fel a végett, hogy veszélyeink csökkenjenek, s a kilátások növekedjenek.

Szerintem a helyzet kívánalmai következők:

1. Hogy Romagnában s a római tartományokban a dolgok lecsillapodjanak, s egy vagy más módon kiegyezésre, elintézésre jussanak.
2. Hogy az olasz tiltakozások főereje a hercegségekre s főleg Velenczére irányoztassék, miszerint ott az összeütközés kikerülhetlenné váljék.
3. Hogy Piemont ne nagyon lármázzon Savoya és Nizza átengedése miatt. Ez elkerülhetlenül szükséges.
4. Hogy az európai sajtó III. Napoleont az elnyomott nemzetiségek megboszulójának jelezze. Ez a népeket felébresztendi s a királyokat fegyverbe állítandja.
5. Hogy Anglia ne szeressen minket igen állhatatosan, s ne akarja oly makacsul azt, amit mi akarunk. Meghasonlásra (brouille) van szükség. Csakhogy annak célját, tárgyát, alkalmát körül kell írni s meghatározni. Az alkalom: Franciaország tulsúlya (la prépotence), - a tárgy: az elnyomott népek izgatása, - a cél: a népek felszabadítása.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Rapatti.

(Franciaából fordítva.)

*

Észrevehette az olvasó, miként *R.* ur nem írhatott levelet a nélkül, hogy a római kérdést egy vagy más alakban bele ne szőjje. *Teleki László*, ki őt régebben s közelebbről ismerte, e felett nem csodálkozott. Ő levelezéseiben *R.* urat rendesen a »kis jezsuitá«-nak nevezte. - Hanem eltekintve az ő egyéniségétől, mely magában nem, s csak mint bizalmas közlekedési mód birt fontossággal, az történelmileg is figyelemre méltó dolog, hogy III. Napoleon környezetében, még a »személyes politika« készséges eszközeinek körében is, mennyire észrevehető volt a clericalis, az »ultramontán« folyam-ár. E környezetben Napoleon herceg volt az egyedül, ki ez ár ellen uszott; nem kis kellemetlenségei is voltak a miatt. Ez iránykülönbségnek nagy része volt azon feszültségben (tán ellenségeskedésnek is nevezhetném), mely közte s a császárné közt fenforgott. Hanem az különös, hogy bár ez utóbbinak spanyolos pápistasága tagadhatlanul feszélyezőleg hatott a császár határozataira s a herceg politikai befolyását gyakran ellensúlyozta: mindazáltal a rokoni hajlandóságot, melylyel a császár a herceg iránt viseltetett, sem ez, sem a herceg anticlericalis nézetei nem birták megingatni.

Különben Franciaországban sok minden változott az utóbbi husz év alatt, hanem az meglepő vonás, hogy ott a clericális kérdések még ma is ép oly kényesek, ép oly izgató hatással bírnak, mint husz év előtt. Akkor *La Guéronnière* egy röpiratában (*La France, Rome et l'Italie*) azt írta, hogy a mint clericális kérdés fordul elő, - *Voltaire* utódjai coalitióra lépnek a keresztes háborúk utódjaival. Ma is ugy van, szórul-szóra ugy van. A jezsuiták kiűzése s a nem engedélyezett szerzetesek iránti szigor még most is oly izgatólag hat a »lelkiismeretekre« Franciaországban, hogy még a rendőrhivatalnokok, állami ügyészek, mairek is lemondanak miatta hivatalukról. Lehet, hogy kár volt e darázsfészekbe nyulni, hanem ez izgalom a mi időnkben mindenesetre sajátságos látvány. Napoleon herceg e kérdésben most is hű maradt régi nézeteihez. A ki volt husz év előtt a császár tanácsában s a senatusban (hol nem kis feltűnést s némi zajt is keltett 1861. márcziusban mondott anticlericális nagy beszédjével), ugyanaz most is. Azt írták róla némely lapok, hogy egy nagyon szép alkalmat mulasztott el - hallgatni, s ha azok, kik ezt vetik szemére, őt »praetendens«-nek nézik, hát érdekszempontból igazuk is lehet: de nekem, ki hosszú életemben annyi meggyőződést láttam az önzés

tűzhelyén elpárologni, megvallom, jól esik látnom, ha valaki jó meggyőződéséhez saját kárával is hű marad.

Az olvasó meg fogja bocsátani ezt a kibarangoló »fenszóval gondolkozást«, melyet az eszme-lánczolat keresetlenül tollamba vitt. - -

II.

A congressus elnapolása.

Említve van a fentebb közlött tapogatózó kis levelezésben, hogy az összeesett ama nevezetes változással Napoleon császár politikájában, mely R. ur kifejezése szerint: »a congressusnak nyersen hirtelen útját vágta«.

Váratlan fordulat volt.

Azon, már Villafrancában megállapított elvből indulva ki, hogy az 1815-iki bécsi congressus által Olaszországra nézve megállapított területi felosztásnak minden módosítását tanácsos azon hatalmak elébe terjeszteni, melyek a felosztás megállapításához hozzájárultak, - Franciaország és Austria, mihelyt Zürichben (nov. 10-én) a békeszerződés véglegesen aláíratott, egyetértőleg meghívást intéztek a 15-iki okmányt aláírt hatalmakhoz: gyűljenek össze congressusra a végett, hogy a zürichi békeszerződésről tudomást vegyenek, s a római, sardíniai és két szicíliai udvarok hozzájárultával az olasz félsziget pacificatiója s »jólétének szilárd és tartós alapokra fektetése« felől határozzanak (déliberer).

Megjegyzést érdemel, hogy Anglia a meghívást elfogadó sürgönyében ez utóbbira nézve odanyilatkozott, miként ő Olaszország külső és belső függetlenségének szilárd és tartós alapokra fektetését tekinti a congressus egyedüli tárgyának.

Lord Cowley decz. 12-én értesítette az angol kormányt Párisból, hogy minden meghívott állam elfogadta a meghívást. És valóban a meghatalmazottak már ki voltak nevezve, sőt Walewski francia külügyér decz. 22-én már azt is tudtára adta az angol követnek, hogy a congressus jan. 19-én fog összejönni s 21-én fogja első ülését megtarthatni, - és ime hat nappal később, decz. 28-án a táviró azt vitte hírül a hatalmaknak, hogy a congressus bizonytalan időre elnapoltatott.

Lord Cowley 1860. jan. 1-ről kelt sürgönye szerint az elnapolásnak közvetett oka »a pápa és a congressus« czimű röpirat volt, mely decz. 21-én jelent meg, s ha nem egyenesen a Tuillériákban írottak, de legalább onnan sugalmazottnak tekintetett.

E rendkívüli feltűnést okozott röpirat tartalmát s horderejét egy angol lap e szavakba foglalta össze: »A katolikus egyház legidősb fia: Nagy Károly és szent Lajos utódja egyik irodalmi »adjutánsa« által azt adja tudtára a világnak, hogy a pápa világi hatalmát Róma városára kell szorítani«.

A congressuson természetesen tárgyalatni kellett volna a kérdésnek, hogy mi történjék a Romagnával, mely hónapok óta kiesett a pápa hatalma alól s az egyesülést a szárd királlyal ünnepélyesen elhatározta.

Erre nézve Napoleon császár ekkor nem nyilatkozott.

A villafrancai békeelőzményben csak annyi volt jegyzékbe véve, hogy a két császár minden befolyását fel fogja használni a pápánál, hogy reábirják, miszerint beható, tág reformokat hozzon be. A zürichi békeszerződés is csak e mellett maradt. Napoleon császár mindjárt a villafrancai kötés után személyesen is irt ily értelemben a pápának s követje: Gramont

herczeg által is sürgette a reformokat s különösen tanácsolta, hogy a Romagna s a Markák a többi pápai birtokoktól elkülönítve, alkotmányos világi kormányzat alá helyezzessenek és e tanácsot azon figyelmeztetéssel kísérte, hogy a pápa végkép el fogja veszthetni a Romagnát, ha annak lakosságát ily módon nem iparkodik maga iránt kiengesztelni.

Az angol kormány 1859. szeptemberben e tanácsot megújította, de *Antonelli* bibornok úgy ennek, mint a francia kormánynak a leghatározottabban azt adta válaszul, hogy a pápa külön, világi kormányzatot sohasem ad; követeli, hogy a Romagna feltétlenül vesse magát alá a pápa hatalmának, e nélkül reformok iránt még csak szóba sem áll; ha kell, fegyverrel is visszaszerzi a fellázadt legatiókat, de rebellisekkel nem alkoszik. (Mintha csak *Windischgrätz*-nél járt volna iskolába!)

A közép-olaszországi ügyek további fejleménye közben az angol kormány több ízben kijelentette, miként tántoríthatlanul ragaszkodik azon álláspontjához, hogy külvatkozási erőszak alkalmazása a nép akarata ellenében meg nem engedhető. Mire Napoleon császár ismételten kimondta, hogy a trónvesztett (toscanai és modenai) fejedelmek visszahelyezése végett kül-erőszak alkalmazásáról szó sem lehet; de vajjon ezen elvet a Romagnára nézve is magáévá teszi-e? - e felől nem nyilatkozott.

Mikor aztán e congressusra forma szerinti meghívás küldetett szét, Anglia kijelentette, hogy elfogadja ugyan a meghívást, de minden külinterventió ellen tiltakozó álláspontjához ragaszkodva, azon feltevésben fogadja el, hogy a francziák császára ép úgy ellene van az erőszakos avatkozásnak a pápa uralkodásának helyreállítása végett a Romagnában, mint a miként ellene nyilatkozott Toscanát és Modenát illetőleg. (Lord *John Russel* sürgönye lord *Cowley*-hoz decz. 3. 1859.)

A kérdés e szerint égetővé lett.: »A katolikus egyház legidősb fiának« állást kellett foglalnia. Legügyesebb irodalmi »adjutánsa« (közhiedelem szerint a »*Moniteur*« hirneves igazgatója: *La Guéronnière* örgróf) által czövekellette ki a táborhelyet s ez feladatát az említett röpirattal fényesen teljesítette.

A hires röpirat tele van katolikus buzgalommal, tele hűséggel az egyház, fiui kegyelettel a pápa méltósága iránt.

»A pápa világi hatalmát fenn kell tartani. Ez szükséges a lelki hatalom gyakorlására, szükséges a vallás, szükséges az európai politikai rend szempontjából«. - Ez van kiindulási pontul felállítva.

Igen, de hogyan lehet a pápa főpap is, király is egy személyben, mikor a főpap kötve van oly isteni rendbe vágó dogmák által, melyektől el nem térhet, a királynak pedig a társadalmi rendbe vágó érdekekkel s kívánalmakkal kell alkudni? Hogyan lesz az evangéliom embere, a ki megbocsát, a törvény emberévé, a ki büntet? az egyház feje, mely az eretnekeket excommunicálja, az állam fejévé, mely a lelkiismeret szabadságát oltalmazza?

Nincs a világon oly alkotmány, nincs oly kormányforma, mely ez ellentétet kiegyenlíthetné. Sem a monarchia, sem a köztársaság, sem a zsarnokság, sem a szabadság nem teheti.

Ez csak úgy lehetséges, ha a pápai hatalom nem annyira uralkodói, mint atyai hatalom lesz s országa inkább család, mint állam jellegével bír.

Ebből a röpirat azt a következtetést vonja ki, miként nemcsak nem szükséges, hogy a pápa területe nagy kiterjedésű legyen, sőt lényegesen szükséges, hogy szűkre legyen szabva. Minél kisebb lesz a terület, annál nagyobb lesz a pápa, mert szellemi tekintélyét az államkormányzattal járó politikai kénytelenségek nem fogják compromittálni.

Egy nagy állammal oly követelések járnak, melyeket a pápának kielégítenie lehetetlen. Az ő törvényei dogmához lánczolvák, az ő hazafiságát kárhóztatja az ő hite, tevékenységét paralyzálja a hagyomány: alattvalói tehát elégedetlenek lesznek, ő maga idegen katonai hatalomra szorul, miszerint világi hatalmát fentarthassa. Pedig oly hatalom, mely nem saját nemzeti erejéből, nem közbizodalomból él: nem intézmény, csak expediens.

Legyen a pápa világi tekintetben is souverain, de souverainitása ne legyen oly területi s népességi terjedelmű, hogy őt politikai szerep játszására kötelezze.

A pápa világi hatalmának színhelyéül Rómát jelöli ki a vallás érdeke, a történelem s a politika. - Ez alapon a röpirat a mellett szólal fel, hogy Rómában a pápának, mint az olasz szövetség tagjának, a szövetségi hadsereg által kell védelmeztetnie s a katolikus cultus terhére nem kell kizárólag a pápa alattvalóira hárítani. A pápa minden hívőnek egyházi fejedelme, tehát a katolikus hatalmak kötelessége az egyház fejedelmének megfelelő fény fentartásához gazdag tributumok által hozzájárulni.

Ezek előrebocsátásával a röpirat szerzője azt a kérdést veti fel, hogy miután a Romagna néhány hó óta a pápa hatalma alul már ki van véve, vajjon vissza kell-e adni a Romagnát a pápának? érdekében van-e e visszakövetelés a pápai hatalomnak s a vallásnak? hasznos-e az egyház dicsőségére s fejének tekintélyére, hogy a Romagna egyházi állam maradjon?

E kérdésekre szerző egyenesen katolikus szempontból tagadólag felel, mire már előkészítette az alapot azon általános elv felállításával, hogy épen a pápa szellemi tekintélyének érdekében birtokainak nem terjesztése, hanem megszorítása kívánatos. Romagna visszafoglalásával a pápa nem tisztelő alattvalókat, hanem ellenségeket nyerne, kiket függésben csak erőszakkal tarthatna meg. Hogy uralkodó maradhasson, az atyai névről kellene lemondania. Világi hatalmának felerőszakolása lelki hatalmán gyógyíthatlan sebet ütne.

Aztán mi uton lehetne Romagnát pápai kormány alá helyezni? - A rábeszélés, a jó tanács kimerített eredmény nélkül. Csak az erőszak maradt fenn. Ámde külerőhatalom által visszanyert uralom sohasem volt szerencsés. Eredetének átkát mindig magával hordja.

És ki az, a ki a pápa uralmának erőszakos helyreállítását végrehajthatná?

Franciaország nem teheti. Mint katolikus nemzet, nem vehetné magára azt, hogy ily sebet üssön a catholicismus erkölcsi befolyásán. Mint szabadelvű nemzet, nem tolhat olyan kormányt a népek nyakára, mely ellenükre van. Franciaország, mely fél év előtt fegyvert emelt az olaszok védelmére Austria ellen s proclamálta a nemzetiség nagy elvét, - e missió-jához hűtlen nem lehet; nem engedheti szabadelvű szövetségesének, Angliának a kizárólagos szabadalmat, hogy a francia kezdeményezés eredményét foganatosítsa.

De ha Franciaország nem avatkozhatik, - eltűrhetné talán, hogy Austria avatkozzék? E gondolat ellen erőlyesen tiltakozik a röpirat. »Hogyan«, - kérdi - »hát mi egy nagy háboru viszontagságainak tettük ki magunkat, négy győzelmet vívtunk ki, ötvenezer embert áldoztunk, háromszáz milliót költöttünk, Európát megingattuk s mindezt csak azért tettük volna, hogy Austria mindjárt másnap a béke után újra megkezdje azon uralkodást a fél-szigeten, melyet vereségei előtt gyakorolt? Austria uralkodása megszűnt Olaszországban. Az ő avatkozását Franciaország meg nem engedheti. A ki azt vitatná, hogy Austria még mehet Flórenczbe, Modenába, Parmába, Bolognába, annak azt kellene állitania, hogy ő győzte le Franciaországot s nem Franciaország őt.« - »Elveink« - írja tovább a röpirat s e nyilatkozat programszerű - »elveink azt parancsolják, hogy Olaszországot hagyjuk magára s a souverainitást, a mit neki visszaszereztünk, tiszteletben tartjuk.«

»Vagy talán Nápoly lehetne az a kar, mely a Romagnát a pápa hatalmának alávetetheti? Ez is lehetetlen, mind azért, mert avatkozása sértené a semlegesség elvét, mely az egyetemes rend fentartásának biztosítéka az olasz félszigeten, - mind azért is, mert a két szicíliai királyságot oly szellem járta át, hogy ha a nápolyi király az Abruzzokra merészkednék kicsapni, saját országát forradalom borítaná el s azonkívül a nápolyi király ellen, ki az abszolutizmus lovagja, a piemonti király szállana sikra, ki a népek szabadságának bajnoka.«

»Csak egy beavatkozás jog- és szabályszerű, az: hogy Európa congressuson határozzon minden területi változtatást és szerződvények revízióját illető kérdésben.«

»Congressus határozta meg Olaszország területi felosztását: congressus megváltoztathatja. Az 1815-ben Bécsben összeült Európa a Romagnát, melyet akkor Austria követelt magának, a pápának adta: az 1860-ban Párisban összegyűlendő Európa másképp határozhat: s ezt most még nagyobb joggal teheti, mert 1815-ben rendelkezett a Romagna felett: most, ha azt nem adja vissza a pápának, csak egy bevégezett tényről fog lajstromozni.«

»S e lajstromozást meg is kell tennie. A történelem rég megczáfolta azon hamis állítást, hogy a pápai terület oly változhatlan öröksége az egyháznak, a mihez nyulni nem szabad. Csak a pápa lelki tekintélye változhatlan, mint a dogmák, melyeket hirdet. Világi birtoka az emberi dolgok változandóságának van alávetve. Az isteni hatalom lealacsonyítása volna, isteníteni akarni azt, a mi csak emberi.«

Ilyen volt a nagy feltűnést okozott röpirat. A kérdés az volt, vajjon valóban Napoleon császár politikáját tolmácsolta-e? Ez iránt a világ nem soká hagyott kétségben. A császár decz. 31-én sajátkezűleg megírta a pápának, miként a körülményeknek komoly megfontolása után, a szent szék érdekeire nézve legmegfelelőbbnek látja azt, hogy a felkelt tartományok oda-áldoztassanak.

A római udvar dühbe jött e váratlan csapás felett. A pápa, francia tisztok előtt, császárlukat hazugnak nevezte.

Austria sietett kijelenteni Párisban, hogy nem vészen részt a congressusban, hacsak előleges biztosítást nem kap, hogy a kérdéses röpirat nézeteit a francia kormány sem maga nem fogja a congressuson előhozni, sem pártolni nem fogja, ha mások előhoznák. - Ezt a biztosítást természetesen nem kapta meg s a dolog vége az volt, hogy *Walewski* megírta utolsó hivatalos sürgönyét, melylyel a congressus elnapolása a hatalmaknak tudtul adatott.

De én nem gondolom, hogy lord *Cowley* egészen helyesen fejezte ki magát, midőn azt írta kormányának, hogy a congressus elnapolását ama röpirat okozta. Nézetem szerint nem azért nem lett congressus, mert az a röpirat megíratott, hanem azért íratott meg a röpirat, hogy congressus ne legyen. Napoleon végre is belátta, hogy azon kiengesztelhetlen ellentét mellett, mely Anglia és Austria álláspontja közt fenforgott,⁹⁰ ő a congressuson hamis állásba kerülne, - tehát elejtette.

⁹⁰ Anglia a népakarat, Austria a fejedelmi jog sérthetlenségének elvéhez ragaszkodott. *Reichberg* gróf még decz. 11-én is, midőn már a congressus bizonyosnak látszott, nagy emphasisal kijelentette, hogy bármi áldozatjába kerüljön is (at all and any sacrifice): elvét fenn fogja tartani. Azon javaslatra pedig, hogy a trónvesztett olasz fejedelmek visszahelyezésének vagy vissza nem helyezésének kérdése a nép szabad akaratának szabad nyilvánítására hagyassék, - *Reichberg* indulatosan azt felelte, hogy a mely osztrák miniszter ily tanácsot adna urának, megérdemelné, hogy mint felségáruló (for high treason) büntetessék; Austria császára soha sem fog a monarchicus elv szent jogának ily megsértésébe belenyugodni; az ily elvfeladásnak még a végromlást is elébe teszi (even destruction is preferable). (Lord Loftus A. - lord John Russellnek, decz. 2. 1859.)

Vannak nyilatkozatok, melyeket a történelem logikája be szokott iktatni a végzet könyvébe, hogy velük leszámoljon, midőn az idők betellenek.

III.

Érintkezés Napoleon herczeggel.

A congressus elejtése nagy ütközési követ háritott el az olasz ügyek azon fejlődésének utjából, melyhez én azon időben hazám felszabadításának reményét kötöttem.

A hires röpirat azon nyilatkozata pedig, hogy »Franciaország tiszteletben fogja tartani Olaszország souverainitását, melyet számára visszaszerzett«, az angol álláspontnak megfelelő oly fordulatot jelzett a francia politikában, mely hinnünk engedte, hogy Napoleon császár, ki ez ideig csak addig ment volt, hogy a trónvesztett osztrák főherczegek visszahelyezése végett semmi erőszakos külavatkozást meg nem engedhetőnek nyilatkoztatott, most már azt sem fogja akadályozni, hogy a közép-olaszországi államok - a Romagnát is odaértve - Piemonttal egy állammá egyesüljenek, ha e szándokukhoz állhatatosan ragaszkodnak.

Most tehát már reménylenem lehetett, hogy a magában gyöngye Piemont e csatlakozások által az erőnek oly fokára emelkedendik, miszerint Magyarország szövetségének biztosítása mellett Velence felszabadítása végett Austriával háborút kockáztathasson.

Ily javult kilátásokkal léptünk át a viszontagságos 1859-ik évből 1860-ba.

Az ujév alkalmából *Klapka* tábornok levélben nyujtotta be Napoleon herczegnek a szokásos üdvkivánatot s ennek folytán a herczegtől a következő két levelet vette:

Napoleon (Jerôme) herczeg - Klapka tábornoknak.

1.

Palais Royal, Páris, január 3. 1860.

Kedves tábornok,

Vettem levelét decz. 30-ról. Az események a mi időnkben gyorsan haladnak. Én most többé nem hiszek a congressusban; de az ügyek azért nem fognak rosszabbul menni; ellenkezőleg: én eléggé meg vagyok elégedve, a mi annyit mond, hogy önnek is oka van elégedettnnek lenni. Igen hasznos lesz önt látnom; tudni kell az eseményeket előkészíteni s előre látni; a multnak tapasztalásaiból hasznot kell vonni (doit profiter). Mikor jön Párisba? Vannak önnek biztos értesítései a felől, a mi Magyarországon történik? - Őszinte barátságomat Kossuth urnak; nagy rokonszenzvenl és nagyrabecsüléssel vagyok iránta. Köszönöm, kedves tábornok jókivánatait. Jöjjön mihamarabb kezet szorítani velem.

Votre affectionné
Napoléon
(Jérôme).

2.

Páris, január 24, 1860.

Kedves tábornok,

Vettem 18-án irt levelét. Miként ön, ugy én is azt hiszem, hogy jobb lesz, ha Kossuth ur jelenben még nem jön Párisba. Azonban az nagyon fontos, hogy tudjuk, mi történik Magyarországon; tartsanak hát engem tudomásban s közöljenek velem minden részletet.

Én nem hiszem, hogy a dolgok sokáig így maradhassanak, tehát készen kell lenni, de semmit sem kell elhírtelenkedni (précipiter). Ha Austria ellen támadásra kerül a dolog, szükséges, hogy olasz- és magyarországi ellenségei mindannyian egyszerre üssenek rá s nem egymásután. A teendő most ez: Angliában izgatni a közvéleményt, itt pedig Franciaországban minket értesítve tartani, de nem költeni fel semmi figyelmet (ne donner aucun éveil). Angliában minden a közvélemény által történik, nálunk ellenben minden felülről és titokban, mindaddig, míg a bomba elpattan.⁹¹

Szolgáljon ez önöknek irányul. Ha ön barátjának izgatásai, népgyűlései végett valami subsidiumra volna szüksége, értesítsen ön.

Fogadja stb.

Votre affectionné
Napoléon
(Jérôme).

U. i. Közölheti ön levelemet Kossuth urral. Irja meg ön nekem az igazat arról, a mi Magyarországon történik, a nélkül, hogy magának illúziókat csinálna.

Napoleon herceg e levelei az érdeklődés némi megújulására mutattak Magyarország iránt. S ez természetesnek látszott, mert nem lehetett tudni, vajjon a Tuillériák politikájának legújabb fordulata nem fog-e összeütközésre vezetni Austriával? A bécsi kormány azon ünnepélyes kijelentéssel vett búcsút a congressus eszméjétől, hogy a leghatározottabban tiltakozik minden oly lépés ellen, mely a toscanai és modenai osztrák főherceg fejedelmek restaurációja ellen volna intézve s midőn az angol kormány megnyugtatót kívánt az iránt, hogy a trónvesztett fejedelmek visszahelyezését Austria nem fogja fegyverrel is kérésztülvinni akarni: az osztrák külügyér kijelentette kereken, hogy el van határozva cselekvési szabadságát teljes mértékben fentartani. A helyzet tehát, melyet ráadásul még a római kérdés is elmérgesített, eléggé bizonytalan volt arra, hogy a francia hatalom Magyarország iránt újra egy kis érdeklődést mutasson. Érdekeink ismét találkozhattak.

Különben Napoleon herceg kérdéseire mindenesetre felelni kellett s a felelet komoly megfontolást igényelt.

Épen ezen időben jött át Londonba *Komáromy György*, ki a szóban forgott Emlékirat ügyén kívül még azzal is meg volt bízva politikai barátaink által a hazában, hogy magát a külviszonyok s azokkal kapcsolatban kilátásaink felől tájékozza, minket a hazai állapotok felől hitelesen értesítsen s velünk a teendőket megbeszélje.

Komáromy akkoron a forradalmi pártnak egyik legbefolyásosabb tagja volt a hazában. »Legfőbb embereink egyike,« - mint *Jósika* magát kifejezte; s kiküldetése hozzánk őt annyi fontossággal ruházta fel, hogy őt ez időtől kezdve vagy három éven át a közügy szintoly önzéstelen, mint határozott bajnokának s viszonyaimban az otthoniakkal kapocsnak tekintettem. Később az »önzéstelenség« helyébe önző cselszövény lépett; de ennek történelme más lapra tartozik. A most fenforgó időszakra nézve *Komáromy* állása olyan volt, hogy midőn (nemeskéri) *Kiss Miklós* felszólított, tudatnám vele, kikkel vagyok bizalmas összeköttetésben a hazában, miszerint tudja, hogy a házában megforduló sok magyar közül kivel lehet tartózkodás nélkül szólni? - én azt válaszoltam, hogy a lehető visszaélés nem mi reánk, hanem az otthoniakra jár veszélylyel, tehát rájuk s nem én reám tartozik megválasztani, hogy

⁹¹ „Az epigrammok által mérsékelt kényuralom szomorú surrogatuma a közvélemény általi kormányzásnak” - ezt írta azon időben a „Daily News” a francia rendszerről.

kiben bizzanak; ez kényes dolog, melyért én a felelősségnek még csak árnyékát sem akarom magamra vállalni; ők *Komáromy*-t küldték ki hozzánk, benne tehát bizzanak; én ehhez tartom magamat; míg az otthoniak másként nem rendelkeznek, csakis vele érintkezem közvetlenül s megbízható embernek csakis azt tekintem, ki magát a köztünk megbeszélte jelszó-váltással igazolja, hogy vagy tőle, vagy tudtával s megegyezésével jött hozzám. Én összpontosítva kívánom tartani a viszonyos összeköttetést annak kezeiben, kit erre az otthoniak maguk jelöltek ki, reá bízván azt, a mit neki izenek azokkal közleni, kikkel jónak látja.

Ily fontosságot tulajdonítván *Komáromy* személyének, szükségesnek tartottam társaimat az igazgatóságban: *Klapka* tábornok és *Teleki László* barátaimat megkérni, ránduljanak át Londonba, hogy az otthoniak küldöttjével együtt értekezhessünk s a teendők felől intézkedhessünk. Meg is tették az utat mindketten Londonba. Az értekezésről *Komáromy*-val nem találok más feljegyzést irataim közt, mint (nemeskéri) Kiss Miklós-hoz írott egyik levelemben ezeket:

»Én nálunk, hol a forradalom nagy háboru, conspiratiókat sem nem kívánok, sem nem helyeslek. Haszontalan véráldozat volna, semmi más. Megválasztva, kiszemelve, elhelyezve kell lenni azon egyéniségeknek, kik körül a cselekvés órájában az erőcsoporthozulás vidékenként történni fog. Ezeknek névsora *Komáromy* által elénekbe terjesztetett - megrostáltuk, kiegészítettük, megerősítettük; de ezen túl titkos összeesküvéseket, sokáig titokban nem tartható szervezéseket, időelőtti, célaltalan, sőt káros életjátéknak tekintünk.«

E feljegyzésen kívül még találok irataim közt egy saját kezemmel írt *pro memoria*-t, mely arra mutat, hogy ez alkalommal a Napoleon hercegnek adandó feleletet is megállapítottuk. *Teleki L.* volt szives magára vállalni, hogy a herceggel, nevünkben, szólni fog s irányul és sinór-mértékül ez értekezéshez magával vitte a promemoria-t, melynek tartalma itt következik:

Pro memoria

Teleki Lászlónak 1860. februárban Párisba meneteléhez.

Azt kérdi a herceg, hogy miként áll Magyarország?

Ezen általános kérdésre általánosan azt felelhetjük hogy a magyar nemzet faj-, nyelv-, vallás-, osztály-különbség nélkül gyűlöli az osztrák uralmat s ha oly alkalom nyílik, mely okszerű számítással a sikerre biztos kilátást nyújt, fel fogja azt arra használni, hogy felkeljen s magát ez uralom alul felszabadítsa.

E gyűlölet s ez elhatározás annyira megyen, hogy ámbár szomszédsági s nemzetiségi viszonyok, a lengyel nemzet példája s az 1849-iki évnek emlékezete visszariasztólag hatnak a nemzet érzelmére: mégis nem vélemény, hanem a legkülönbözőbb kutfőkből meritett értesítések alapján tény gyanánt mondhatjuk, miként a nemzet még azon gondolattól sem riad vissza, hogy magát az oroszoknak is karjai közé vesse, ha más uton az osztráktól meg nem szabadulhatna. Mi így vagyunk értesítve.

Mondhatjuk azt is, hogy e gyűlölet nem hirtelen fellobbanás s mulékony indulat műve, hanem egyrészt háromszáz éves tapasztalásnak, másrészt az elviselhetlenné vált szenvedéseknek eredménye, s azért a hit, hogy az osztráknak sem szavában, sem esküjében bízni nem lehet, oly kiirthatatlan gyökeret vert a nemzet szívében, miszerint még ha sükségtől kényszerítve, az osztrák visszaadná is a nemzet alkotmányát, a nemzet nem bízne annak állandóságában, s az alkotmányos élet szabadabb mozgását arra fogná használni, hogy függetlenségének kivívására jobban és jobban felkészüljön.

És mégis határozottan ki kell mondanunk, hogy ámbár a nemzet úgy szólván kivétel nélkül így van lelkesedve, ámbár saját erejének oly önérzetével bir, miszerint tudja, hogy ha nemzeti erejét kifejteni és szervezni módja leend, akkor az osztrák minden hatalmával győzelmesen képes egyedül is szembeszállani, mégis várni, tünni, szenvedni fog, s nem fog felkelni, ha csak az alkalmat olyannak nem látja, hogy a siker kilátása okszerű bizonyosságot nyújt.

És ez igen természetes is, mert ámbár a magyar nemzet annyira győzelmesen visszaverte az ellene intézett támadást 1849-ben, hogy az osztrák fejedelem egész Európa előtt kénytelen volt nyíltan bevallani, miként maga erejével Magyarországot nem képes meghódítani, - mégis hiában küzdöttünk, hiában győztünk, mert a már kivívott győzelmet idegen erőszak kiragadta kezeinkből, s mind a franczia, mind az angol kormány megengedte, hogy saját vérünkkel, minden idegen segítség nélkül, megvásárlott győzelmeink gyümölcse tőlünk elraboltassék.

A nemzet tehát biztos kilátást vár, s nem fogja magát annak kitenni, hogy ismét hiában harcoljon, hiában győzzön, s hogy szívverén vásárlandó győzelmének gyümölcse akár külavatkozások által, akár a szövetségesei részéről, nélküle s az ő rovására kötendő béke által, akár pedig congressusok s diplomatai mesterkedések útján tőle ismét elraboltassék.

A herczeg általános kérdésére tehát csak általánosságban lehet felelni, s így sem a kérdésnek, sem a feleletnek nincs gyakorlati értéke.

Az, hogy a magyar nemzet fel fog-e kelni vagy sem - attól függ, ha nyílik-e oly alkalom vagy sem, mely a magyar nemzet véleményében a sikerre biztos kilátást ígér? Ennél-fogva a herczeg kérdésére gyakorlati szempontból csak viszont kérdéssel felelhetünk. S kérdésünk az: mi célja, mi terve van a császárnak Austriára nézve? mit szándékozik a császár tenni? el van-e határozva vagy nem Austriát elsőrendű hatalmi állásában végkép megtörni? s ha el van határozva, minő eszközökhöz kíván e végett nyulni?

Ha ezt tudjuk, meg fogjuk mondhatni: mire számíthat a magyar nemzet részéről; ha nem: nem; mert ha nem tudjuk, hogy mi a cél és szándok, akkor nincs alap, melyen akár mi magunk, akár pedig nemzetünk otthon, véleményt képezhessünk arra nézve, vajjon olyanok-e a körülmények, hogy józan számítással fegyvert foghassunk?

Mi nem akarunk bizalmat erőszakolni, ha sem hazánk érdekében, sem személyes becsületességünkben, sem a mult olasz hadjárat folytán önfeláldozásunkkal tanusított discretiónkban nem talál a császár elég okot arra, hogy bizalmával megtiszteljen; de ha nem bizik bennünk, úgy természetesen vége van a viszonyunk köztünk, ha pedig bizalmára méltat úgy kérnünk kell: adjon nekünk alapot, melyről céljai kivitelében, ha azok hazánk érdekeivel összhangzanak, sikeres szolgálatot tehessünk, - különben sötétben tapogatózva, sem az iránt nem tájékoztathatjuk, hogy nemzetünk mit fog tenni sem arra, hogy azt tegye, mit a császár ohajt, sikerrel elő nem készíthetjük.

Ha, a mi nem valószínű, azt találnák felelni, hogy a császár alkalmat fog keresni az osztrákkal háboruba keveredni, legyen az olasz, legyen a keleti kérdés, legyen kapcsolatban a két kérdés alapján, s hogy ez alkalom esetén az osztrákot olasz földön kívül is meg fogja támadni: ez esetben biztosan ígérhetjük, hogy az első franczia zászló láttára a magyar nemzet fel fog kelni, mint egyetlen férfiú, s az erő számát, melyet hadirendbe állítand, csak a rendelkezésére bocsátandó fegyverek száma fogja meghatározni.

Ha azt mondanák, hogy a császár maga nem kezd ugyan háborút, hanem Victor Emánuel király fogja (az ő megegyezésével) Velencze végett az osztrákot megtámadni,

s a császár őt biztosítandja, hogy külvatkozást a köztük folyó harczba nem enged: ezen esetben tudnunk kell, hogy minő segedelemre számíthatunk? Ha ezt tudjuk, kérdést teszünk otthon (utaink reá elő vannak készítve) s igen rövid idő alatt nem vélemény, hanem pozitív tény gyanánt fogjuk megmondani: mire lehet a magyar nemzet részéről számítani?

Ha pedig, a mi legkihívőbb, azt felelnék, miként a császár ohajtja ugyan, hogy úgy Olasz-, mint Magyarország is az osztrák uralma alól felszabaduljon, de vajjon ezen felszabadítást fegyveres erővel munkába veheti-e, arról még most bizonyost nem mondhat, mert az európai conjuncturáktól függ, - ezen esetre válaszunk ez:

Ha ez lehetséges, úgy érdekében van a császárnak, nekünk az előkészületeket kezünkre adni, miszerint ha az ohajtott eshetőség be talál következni, ne legyen az előkészületek hiánya által kizárva az, hogy nemzetünk a kellő perczben hathatósan felléphessen.

Ezen előkészületek szükségei következők:

1. Az országban benn a hangulat a lehető legjobb, de ezen hangulatnak gyakorlati felhasználása némi szervezést, a tényleges elemnek csoportosítását, s azon egyéniségeknek, kik arra vannak kiszemelve, hogy a cselekvésre, a mikor kellend, lökést adjanak, a kellő pontokra való elhelyezését kívánja. Erre pénz kell. Pénzt az országban gyűjteni akarni annyit tenne, mint a legjobb elemeket egynehány nyomorult forint miatt személyes veszélynek kitenni. (Történt egyszer ily kísérlet, s következményei irtózatosak voltak. Nem szabad ezt újra kockáztatni.) Az ebbeli előkészületekre szükséges legalább 100.000 frank.

2. A dunai fejedelemségek (Szerbia, Románia) azon helyek, hol (ha a császár pártfogása által az ottani kormányokkal való viszonyainkban gyámolittatunk) néhány zászlóaljnyi rendes erőt részint az ottan tartózkodó magyarok közt, részint a vasuti előmunkálatok, az aldunai gőzhajózással összekötött iparvállalatok, s a maidenbecki bányamunkák által nyújtott alkalmazás útján hazulról kivonandó magyarokból előkészíthetünk, - mely erőnek annak idejében a hon földére vezetése leendne mind jel az általános felkelésre, mind gyülekezőponti támasz a felkelőknek.

Ezen előkészület alkalmas egyéneknek kívánja a helyszínén leendő elhelyezését; ezeknek utazási költségei, négy-öt havi ellátása, s a működésük sikerére megkivántató kiadások fedezendő. E pontra nélkülözhetlennek számítunk 150.000 frankot.

3. A házával létesítendő közlekedéseink, a magyar ezredekkel való összeköttetések megkísértése, titkos küldetések az osztrák birodalom különféle részeibe, a dunai fejedelemségekkel összeköttetéseinket közvetítő ügynökségek, s a körülmények által megkivántatandó rögtönös missiók fedezésére szükséges vagy 75.000 frank.

Összesen 325.000 frank.

Ezek a sürgős előleges költségek, melyeknek fedezésére magunk erejével képtelenek vagyunk.

Tekintetbe kell azt is vennünk, hogy ha csakugyan úgy alakulnak a körülmények, hogy nemzetünk magát harczra fogja hivatva érezni, több millióra menendő költségek adandják elő magukat, mielőtt az ország pénzforrásaival rendelkezhetnénk. Ezt, ha már benn leszünk, legnagyobb részben papírpénz kibocsátása által fődözhetőnek véljük. Erre el kell készülnünk. A gépek, eszközök, papír, s vagy öt millió frank névértékű aprópénzjegy elkészítése nyolczszáz font sterlinget s három hónapi időt kíván.

4. Ha tehát előkészületünk kívántatik, ezt tanácsos azonnal megrendelni; kívántatik reá foglalóul a gyárnoknak ötvenezer frank s biztosítás, hogy három hónap mulva a hátralevő százötvenezer frank kifizettetik.

Azonban még mielőtt arra kerülne a dolog, hogy saját pénzjegyeinket használhatjuk: szükség leszen az országba, a mozgalom kezdeményezésére, folyópénzben mintegy fél millió frankot küldenünk, a dunai fejedelemségekben előkészítendő erőnek mozgósítása pedig (felszereléssel, élelemmel, fizetéssel, fegyverzetten kívül) legalább is másfél millió frankot igényel. Ugy, hogy a mozgalom megkezdése esetére biztosítva kellene lennünk legalább is két millió franknyi segélyről, most pedig rögtön az 1., 2., 3. és 4. pontbeli költségek fedezésére háromszázhetvenötezer frank igényeltetik.

Ezekon kívül a következőket kell oly előkészületeknek nyilatkoztatnunk, melyek még a lehető legjobb esetben is nélkülözhetlenek:

1. Formaszerű biztosítás az iránt, hogy ellenünk sem orosz, sem porosz, sem német szövetségi részről avatkozás vagy nem szándékoltatik, vagy nem fog megengedtetni.
2. Fegyver- s lőszer-segély mintegy százezer emberre, s annak Couza herczeg s a szerb kormány által egyetértésünkkel közel a határhoz kijelölendő tárhelyekre elszállítása.
3. Értesítése Couza herczegnek s a szerb kormánynak, hogy a császár gyámolításunkat kívánja, s bizalmas utasítás az illető consuloknak, hogy minket támogassanak.
4. Értesítése a piemonti kormánynak, hogy a császár megegyezését adja a velünk való tetteleges szövetséghez.

A herczeg azon kívánságát illetőleg, hogy itt Angliában valami izgatás történjék: kijelentjük, hogy erre semminemű költségfedezés nem kívántatik, hanem a mi kívántatik, az, hogy tudjuk, mi a cél, mi a szándék, miszerint meg tudjuk itélni, van-e a hazának érdekével egyezőleg az agitációnak oly tere, mely ezen gyakorlati hajlamu nemzetnél a sikerre kilátást nyujthat.

Előre látható, miként a herczeg szóba fogja hozni, hogy miként állunk, s mi szándokkal vagyunk a nemzetiségi kérdésben?

Feleletünk a következő:

A nemzetiségi kérdésnek minden népfaj teljes kielégítésével eszközözendő megoldását minden magyar elhatározott akarattal óhajtja.

Például szolgálhat e részben a jövő politikai szervezésnek azon terve, melyet Kossuth Lajos még 1851-ben, tehát a jelen körülmények befolyásától egészen függetlenül kidolgozott, s mely Irányi Dániel és Chassin Ch. L. »Histoire politique de la Révolution de Hongrie 1847-1849« czim munkája I. kötete végén olvasható.

E terv az ország jövő politikai organisatióját egyenesen a nemzetiségi igényeknek jogegyenlőség alapján való kielégítésére fekteti, oly módon, hogy minden népfaj nemcsak megóva találja nemzetiségi érdekeit, hanem azoknak lehető legszabadabb kifejlődésük is biztosítva legyen ugy a társas viszonyokban s a sérthetetlen személyes és családi jogok körében, mint a politikai organismus minden fokozatain keresztül a községtől kezdve fel az államkormányig.

Nincs állam a világon, mely a nemzetiségi igényeknek akár hasonló kielégítést nyujtana, akár hasonló politikai nyomatékot adna.

Ezen terv a szervezkedési mechanizmus egyes részleteire nézve szenvedhet módosítást, s azokra nézve különbözhetnek a vélemények, de az alapelv iránt, hogy t. i. az ország politikai szervezetét a nemzetiségi igényeknek egyenlő jog, egyenlő szabadság, egyenlő pártolás alapján való kielégítésére kell fektetni, - nincs véleménykülönbség.

Hogy ez a magyar nemzetnek közvéleménye, annak többrendbeli bizonyítványait birjuk. Nevezet szerint:

1. A nemzetiségek egyenjogusítása nem valamely új elv, nem valamely új concessió, melyet még csak most kellene a magyar nemzettel elfogadtatni. El volt már az fogadva 1848-ban; azon az alapon léptek életbe az 1847-48-iki pozsonyi országgyűlésen törvénybe iktatott alapreformok, s ha azoknak hasonló alapu folyományai nem vitettek akkoron az intézmények minden fokozatain keresztül, ennek oka csak az, hogy a régi kiváltságos országgyűlés helyébe a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli népképviselőt hozatván be, az igazság azt hozta magával, hogy a további reformok láncolata s közöttük a megyék s községek rendezése, a nevelésügy, társadalmi viszonyok stb. a népképviselő alapján választandó törvényhozásnak adassanak át.

2. A csakhamar bekövetkezett háború meg nem engedte ugyan, hogy ezen, már 1848-iki júliusban összehívott népképviselői törvényhozás, az említett reformok következetes kiegészítését egész terjedelmében munkába vegye, mindamellett a harc által felizgatott indulatok hevében is, annyira hű maradt a magyar nemzet a jogegyenlőség elvéhez nemzetiségi tekintetben is, hogy az 1849-iki szegedi országgyűlésen oly törvényeket hozott, melyek a nemzetiségi kérdésnek a lehető legszabadabb elvű alapon kiegyenlítése iránti óhaját fényesen bizonyítják.

3. Hogy ezen szándok s óhaj azóta nemcsak nem csökkent, sőt még erősödött, mutatja azon szoros egység s benső barátság, mely a Magyarország, Erdély, Horvátország s a Vojvodina különböző népességei között naponként erősödve uralkodik. Végre

4. A fentebb említett szervezési terv több év előtt megküldött Magyarországra, Erdélybe, Horvátországra s a Vojvodinába, sőt Belgrádban a szerb nemzet vezéreivel is közöltetett, s mindenütt a legnagyobb elégedéssel fogadtatott.

Midőn tehát a magyar nemzeti igazgatóság ama szervezési javaslat alapelvének, mely a nemzetiségek egyenjogusításából áll, a magyar nemzet általi elfogadtatására minden befolyását felhasználni ajánlkozik, teszi azt a fentebbi adatok nyomán azon meggyőződéssel, hogy ez ajánlkozása a magyar nemzet közakaratóval találkozik.

London, február 1860.

Kossuth.

Teleki eljárta megbízatásában. Leveleiből, melyekben beszélgetései felől Napoleon herczeggel jelentést tett (s melyek szaggatottságuk által, nagyon zilált lelki állapotról tesznek bizonyítást) a következőket közölnöm elég leszen:

Páris, febr. 15. 1860.

Ma szóltam a herczeggel. Ugy találtam őt, a mint előre képzeltem. Nem vagyok megelégedve.

Ugy beszélt, mintha a mi alkotmányunk visszaállítása volna az ő kívánságainak fő célja. Mindig azzal faggatott, hogy mi móddal fogja országunk e téren a küzdelmet

folytatni, minthogy sem szabad sajtónk, sem társulási szabadságunk, sem semmi intézvényünk nincs, a mi a tanácskozást megengedné s minek védpaizsa alatt a vitát folytathatnók. S midőn én aztán a mi terünkre akartam a beszélgetést átvinni, mondván és bizonyítgatva, hogy az otthoniak mindamellett is, hogy kénytelenek helyzetüknél fogva a törvényes terén küzdeni, általánosan az elszakadást óhajtják s ezt munkába is veendik, mihelyt arra kellő alkalom nyílik, - ő többnyire mindig azzal szakasztott félbe, hogy de sőt inkább ő is ezt a legalis tért ajánlja, mint jelenleg egyedül lehető és üdvöst.

Meglesz talán, szerinte, a külföldi bonyodalom, mely nekünk kellő alkalmat szolgáltatand az elválásra, de ki tudja: mikor? Talán pár év múlva. Arra szerinte nem is lehet gondolni, hogy Piemont maga egyedül megtámadja Austriát, mert arra nem elég erős mindamellett is, hogy most annyival nagyobb, mint volt az előtt. A legalis téren való működésre, úgy vettem észre, hogy pénzbeli segedelemre is hajlandók. Sőt mikor előrebocsátva, hogy a csupán törvényes téren folytatandó küzdelemre mi nem óhajtunk semmi segédelmet, hanem inkább csak arra, hogy előleges készülétek történhessenek részünkről a végett, miszerint majd mikor kenyértörésre kerül a dolog, készen legyünk, - a mi költségvetésünkkel állottam elő s hozzátettem azt is, hogy mikor majd igazán elérkezik a kenyértörés ideje, akkor sokkal több kellend: a herczeg mindezekről teljességgel nem ijedt meg, a dolgot olyannak tekintette, a miről beszélni lehet, azonban mindig visszavitte a dolgot a legalis téren való küzdelemből következhető bonyodalmakra, ha t. i. az osztrák a mi tüntetéseink megakadályozására fegyveres erőt használna.

A mondottakból már láthatod, hogy olynemű biztosítékokról, minőket kívánunk, szó sem lehet. Értekezésünk, a mint előre láttam, azzal végződött, hogy jegyzéket kért tőlem az előadottak felől. Igyekeztem a dolgot az által parírozni, hogy kértem: tételné föl azon pontokat, mikre választ kíván - és mi válaszolni fogunk. Mire az volt felelete, hogy ő ez ügyben semmit sem írhat, hanem írjak én. Erre én azt mondtam, hogy azon tér, melyen ez értekezésünk folyt, oly különböző attól, a mi felett mi értekeződtünk, miszerint én a ti megegyezések nélkül nem merem a kívánt jegyzéket megírni. Ezt ő természetesnek találta. Kérlek tehát, tudasd velem véleményedet. Azon benyomás alatt vagyok, hogy itt csakugyan nem tudják, mit akarnak.

Holnapután még újra szólok a herczeggel, de nekem mostanra nincs reményem.

(Aláírva)

Teleki László.

Páris, február 19. 1860.

- - - -

A benyomás, melyet beszélgetésünk reám tett, a következő:

Érdekli őket a mi mozgalmunk, de nem igen biznak annak tartósságában. Szeretik, hogy legyen küzdelem, de félnek a kitöréstől. Oda magyarázandó az a sokszor ismételt tanács, hogy csak istenért, a törvényes, alkotmányos téren maradjanak az otthoniak s onnan semmiképen se hagyják magukat kizavartatni. Szeretnék, hogy tartson e küzdelem mentül tovább. A háboru nem imminens, de bonyodalom van tömérdek; a mi mozgalmunk mindenesetre jó mint eszköz Austria tekintélyének meggyöngyítésére Európában. Így aztán mind diplomatiái téren, mind különben is, ha ennek szüksége be találna következni, könnyebben bánhatni Austriával. A gyöngye, bármit tegyen is, mindinkább elszigeteli magát. Hanem azt szomorító volt látnom, hogy mennyire nincs még csak eszméjük sem arról, hogy a fenforgó bonyodalom hova fognak vezetni.

Azzal biztatják magukat, hogy a mostani quasi békés, quasi harcias állapot még pár évig is eltarthat, a míg kitörésre vezethetne Európában.

Arra, hogy Olaszország támadja meg Austriát, nem is gondolnak; ez nem úgy áll előttük, mint lehetőség. De arról nem bizonyosak, hogy Austria nem támad, ha teheti. Ennek szeretnék elejét venni, mert félnek minden háborútól. Ez annak kulcsa, hogy miért szeretik Magyarországot izgalomban tudni s óhajtanák izgalomban tartani; mert Magyarország nyugtalansága feszélyezőleg hat Austriára. De azt nem szeretnék, ha kitörésre kerülne a dolog; mert az kívülre is kihathatna. Innen az az örökös refrain, hogy a legalis téren kell maradni. Azonban, ha a tüntetések szaporodnak s a mozgalom olyan fenyegető mérveket ölt, hogy Austria vagy nyílt erőszakhoz nyul, vagy ismét bujtogatásokhoz folyamodik a magyarok ellen: eléggé rokonszenveznek Magyarországgal, miszerint óhajtsák, hogy el ne tiportassunk. Ezen eventualitás szempontjából helyeselnék az előkészülést s úgy láttam, hogy erre segínyt is hajlandók lesznek adni.

E tekintetben jónak látnám, ha Klapka is átjönne; ő bizalmasabb lábon áll a herczeggel, ki őt igazán kedveli, míg velem csak udvarias. A rokonszenv, melylyel Magyarország iránt viseltetnek, nem pusztá érzélgés; ez itt nincs szokásban; politikai alapja van: az érdektalálkozás, melyet a »kis jezsuitá«-hoz írott utolsó leveledben oly erős érvekkel kimutattál. - Szerencsés gondolat volt nézeteid megismertetésére ezen utat választani; ezt Pietri-től tudom, kit meglátogattam. Ő nagy magasztalással szólott leveleidről s említette, hogy azokat mind, az utolsót egész kiterjedésben, a császár elébe terjesztette, ki azokat nagy figyelemmel olvasta és annyit mondott: »sok igaz van abban, a mit Kossuth mond.« Tehát a felől biztosak lehetünk, hogy leveleid rendeltetésük helyére csakugyan eljutottak. Én utolsó leveled másolatját második találkozásunkkor a herczegnek is bemutattam, ki azt azonnal szintugy nagy figyelemmel olvasta el s annyit mondott, hogy nem felejtendi el tartalmát.

A jegyzék-írást, kívánságtok szerint, mely az enyémmel megegyezett, kikerültem.

Jól váltunk el. Nézetem az, hogy jó volt ez az érintkezés. Most rögtön ugyan nem várhatunk sok eredményt, de nincs okunk azt mondani az otthoniaknak, hogy i n n e n semmit ne várjanak. - - - -

(Aláírva)

Teleki László.

*

Még márczius 2-án is irt Párisból, (mielőtt Montpellierbe elutaznék). Akkor már *Klapka* is Párisban volt s szintén értekezett a herczeggel. Ugy látta *Teleki*, hogy a conjuncturák napról-napra bonyolódnak s bizonyos kipkedés-kapkodás áll be a nézetekben. - *Klapká*-nak már határozottan azt mondotta a herczeg, hogy jól tesszük, ha készülünk, mert az osztrák sokáig i g y nem maradhat, sőt még azt a tanácsot is adta neki, hogy gondoskodnánk fegyver-depôt-kről és ugyan hol? - Angliában!! - - »Értse, a ki tudja« - jegyzé meg *Teleki*. Megkérte *Klapká*-t, hogy tegyen még kísérletet, de maradjon azon alapon, melyen egymás közt megegyeztünk s e végett újra elolvastatta vele a promemoria-t, melyet *Teleki* utasításképp magával vitt.

Tudósított egyszersmind arról is, hogy kapott hirt *Komáromy*-tól Brüsseltől márcz. 1-ről. Épen induló félben volt. *Teleki* megírta neki, hogy sok a remény, de biztosságot még nem adnak; hogy ő, a conjuncturákból ítélve kikerülhetlennnek hiszi a háborút, ámbár ez iránt ígéretet nem nyertünk. *Komáromy* meg van nyugtatva. Meg fogja nyugtatni az otthoniakat, béketűrésre inteni, arra, hogy a passiv ellentállás terén ne csüggedjenek, de azt semmi áron ne hagyják el, a míg ez iránt tőlünk izenetet nem veendnek. - Az adómegettagadást lehetőnek véli,

sőt a legkivihetőbb eszközök egyikének tartja. Egyébiránt a Londonban megállapított kérdésekre felelni fog mindenekelőtt.

Ez utóbbi pontot illetőleg, úgy látom a levelezésekből, hogy *Komáromy* magára vállalta magát biztosan tájékozni a közérzület felől s nekünk a következő öt kérdésre határozott választ küldeni.

1. Kész-e a nemzet tömegestől felkelni, ha az osztrák háboruba kerül a francziával s mi francia sereggel megyünk haza úgy, miként 1859-ben terveztük.
2. Kész-e a nemzet felkelni nem francia, hanem olasz hasonló segítség esetén?
3. Felkelne-e, ha csak Oláhországban szervezendő saját erőnkkel kezdenők meg a harczot?
4. Hátha csak pénz- s fegyver-segítséget s külinterventió elleni biztosítást nyújthatnánk?
5. Lehetséges-e, hogy a magyar az osztrák házzal valaha kibéküljön?

1860. april első hetében a következő választ vettük az e czélból előre megállapított biztos uton:

Az 1. és 2. kérdésre felelet: igen, határozottan mindenki.

A 3. és 4. kérdésre felelet: egység nem lesz, mint a két első esetben, de nagy párt igen, visszatartható akkor sem lesz.

Az 5. pontra: soha! de soha!! semmi áron!!!

Igy látták akkor otthon a dolgokat. - - »isa por és hamu vagmuk.«

*

Klapka tábornok sem találta a helyzetet nagyon biztatónak Párisban. Márcz. 4-én kelt levelében arról tudósított, miként mindabból, mit a herczeg neki mondott, azt vette ki, hogy óhajtasuk maguknak mindenáron egy becsületes visszavonulást biztosítani s a háboruba keveredést kerülni. A herczeg ugyan sokat beszélt annak szükségéről, hogy készüljünk, fegyverkezzünk stb. és nagyon vigyázott, hogy ne bocsásson el egészen reménytelenül, de tisztán látszott, hogy ebben sem komoly szándok, sem horderő nincs s csak arra van számítva, hogy a helyzetet kedvezőbb színben tüntesse fel, mint a minő.

Ennek tulajdonítható, hogy a herczeg *Klapka* tábornoktól is jegyzéket kért. Ez már bevett szokás a diplomatáknál. Ha nem akarnak cselekedni, hát »nottát« kérnek. *Klapka* nem vélte ezt megtagadhatni s márczius 8-án beadta emlékiratát, mit azon megjegyzéssel adott tudtomra, hogy annak szerkesztésénél magát szorosan promemoria-mhoz s legközelebbi magunktartására nézve *Teleki*-hez írott s hozzá nyitva küldött levelémhez tartotta, melylyel tökéletesen egyetért⁹² - s szóval azt is tudtára adta a herczegnek, hogy addig, míg az igazgatóság újra összejöhet, az ügyek vezetése kirekesztőleg az én kezemben lesz.

Klapka emlékirata ekként szólt:

Páris, márczius 8. 1860.

Monseigneur,

Van szerencsém kívánságához képest Magyarországot illetőleg a következőket előterjeszteni:

⁹² Ez a levél nincs meg.

A dolgok jelenlegi bizonytalan helyzetében barátaim s én azon meggyőződésre jutottunk, hogy nem szabad hazánknak semmi oly biztatásokat adnunk, melyek hamis reményeket ébreszthetnének, - hanem a nemzetre kell bízunk, hogy magatartása felől határozzon. A mi minket illet, nekünk három kötelességet kell teljesítenünk.

1. Értekezésben lenni (consulter) az országgal, tudni, hogy mik azon feltételek és biztosítékok, melyeket igénybe venne egy oly felkelés esetére, melynek csak saját erejére kellene támaszkodni s ez esetben iparkodni azokat számára megszerezni.

2. Mindent elkövetni, hogy oly összeütközéseknek elejét vegyük, melyek időelőtti elhamarkodott felkelést idézhetnének elő, de ha a harc kiütne, annak veszélyeiben személyesen megosztózni.

3. Semmi olyast nem tenni a külföldön, a miből a nemzet azon feltevéshez juthatna, hogy bizonyos események közel állanak, melyek felől pedig nekünk magunknak nincsen bizonyosságunk; nem adni okot illúziós hiedelmekre, melyek a nemzetet veszélyes kísérletekre buzdíthatnák, miket e hiedelem nélkül ki lehetett volna kerülni.

Ebből az következik, hogy ha a háború Austriával nem imminens, nekünk nem lehet feladatunk segély kilátásával vagy küldésével forradalmi propagandára nógatni a nemzetet; ez veszélyes játék volna, komoly cél nélkül, mely csak a hóhérnak adhatna munkát.

Azonban azt nem lehet tagadni, hogy ha bizonytalan is a háború, de mindig előfordulhat oly körülmények összevágása folytán, melyek egy magyar mozgalom kitörését is alkalmasszerűvé tehetik. Az kétségtelen, hogy ily esetben a nemzet hasznára fordítaná az alkalmat, ha mi itt külföldön oly helyzetben lehetnénk, hogy a nemzetet az alkalmas perczben a harchoz szükséges eszközökkel elláthassuk.

Nehogy tehát készületlenség miatt valamely kivételes gondviselészerű alkalom haszon nélkül sikamolják el, mi hálával fogadnánk, ha fenséged nekünk a szükséges segédeszközök beszerzését megkönnyíteni méltóztatnék.

E segédeszközök, a mint fenséged tudja, a hadiszerek s pénz némely mulaszthatlan költségek fedezésére.

A szükséges hadiszerek ezek lennének: huszonöt-harminc ezer puska, tíz-tizenötezer kard és pisztoly a lovasság számára s néhány üteg vont csöví három fontos vas ágyú, ha lehetséges: Withworth-féle. Ezen ágyúk, melyek 80 kilo súly mellett négy-öt ezernyi méter lőtávval is bírnak, nekünk igen nagy előnyt adnának, azonkívül számos vashámorainkban könnyen is utánozhatók. - A fegyvereknek természetesen elegendő lövészerrel kell elláttatniok.

E hadiszerek letározására Genua vagy Szardinia valamely pontja látszik legalkalmasabbnak, miszerint onnan annak idején a Dunára szállíttassanak.

(A mi a pénzt illeti, erre nézve Klapka emlékirata azon pontokat vette ki a promemoriából, melyek ügynökeink előkészítő működésére Szerbiában s a dunai fejedelemségekben - melyeket Klapka hadműködési alapunknak nevezett - és a bankóprésre vonatkoznak.)

Ennyiből állanak jelenben nézeteink, melyeket teljes bizalommal bocsátok herczegséged ítélete alá.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Klapka.

*

Én teljességgel nem voltam barátja az ily jegyzék-beadásoknak, midőn a kívánságok nem komoly alku tárgyai. Azon nézetben voltam, hogy ha tenni akarnának Párisban: nemcsak nem kívánnának írást, de sőt azt kívánnák, hogy ne írjunk. E nézetet kifejezve találok *Klapka* tábornokhoz írott egyik levelemben; de minthogy megtörtént, azt is kijelentettem, miként jegyzékének politikai tartalmával teljesen egyetértek, hanem azt gondolom, hogy most már nem kell a dolgot tovább feszegetnünk. Becsületünk rövidsége nélkül legfőleg még csak annyit tehetünk, hogy utasítom párisi képviselőnket, (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes, hogy pár hetet várva, tegyen kérdést a herczegnél: mi mondani valójuk van *Klapka* jegyzékére?

Kiss ezredes, a mint utasítva volt, kérdést tett a herczegnél, ki régi óhajtságának vallotta, hogy a magyar emigrácziónak fegyverraktára legyen - - Corsicaban! Most, hogy az események rohamlanak (ez a közép-olaszországi annexióra vonatkozott, melyet *Cavour* gróf alig két hónappal hivatalba-visszalépése után végrehajtott), a herczeg sürgősnek tartja, hogy a huszonötezer fegyverünk meglegyen s le is legyen számunkra tárolva valamely - - corsicai kikötőben! Még nem volt jó alkalma erről a császárral szólni, de megteszi a legelső alkalommal s a siker felől legkevesebb kétsége sincs.

Üres beszéd volt. A mint előre láthattuk s láttuk is: a siker szépen elmaradt.

Kulcsot nyujtanak e sikertelenség megértéséhez *Thouvenel* miniszternek párisi képviselőnk-höz: *Kiss Miklós* ezredeshez intézett következő bizalmas szavai:

»Ne bizzanak önök a herczeg ígéreteibe (ne vous fiez pas). Ő semmit sem tud arról, a mi most a politikában történik. A császár igen nagy jóakarattal viseltetik iránta, az kétségtelen dolog, de most semmit sem mond neki, sem terveiről, sem tetteiről. Egyáltalában semmit. (*Kiss Miklós* jelentése *Kossuth*-hoz, máj. 6. 1860.)

Ily holdfogyatkozások gyakran előfordultak a herczeg életében, de huzamos ideig alig tartottak valaha. Ez alkalommal sem.

IV.

Érintkezés *Thouvenel* külügyminiszterrel.

El levén ejtve azon eszme, hogy Olaszország ügyei congressuson intéztessenek el, *Walewski* gróf külügyministersége anachronismussá vált. Napoleon császárnak már most oly miniszterre volt szüksége, kinek előzményei nincsenek ellentétben a híres röpiratban jelzett politikai iránynyal. *Walewski* egész multjával ezen iránynak megtestesült ellentéte volt. Elbocsáttatott. *Thouvenel* lett utódjává kinevezve.

Mi csak örvendhettünk e változásnak. *Walewski* annyira osztrák-barát volt, hogy őt a császár még csak be sem avatta az olasz háboru alkalmával köztünk fenforgott viszonyba. *Thouvenel* a népek szabadságának kedvező nézeteiről volt ismeretes s a mi több: ő (mint már említettem) *Kiss Miklós* ezredessel a legbizalmasabb baráti viszonyban állott. E viszony bensőségének jellemzésére elég lesz annyit felhoznom, hogy *Kiss Miklós* birtoka (Chateau St. Ange) a fontainebleau-i császári várlak szomszédságában levén, midőn a császár Fontainebleau-ban időzött s *Thouvenel*-t magához rendelte, ez nem a császári várba, hanem *Kiss* ezredeshez szállott, nála fogalmazta sürgőnyeit, tőle kocsizott át a császárhoz s dolgát végezve, hozzá visszament éjszakára. Egy alkalommal még az is megtörtént, hogy *Thouvenel*, szórakozottságból, egy sürgönyét Chateau St. Ange-ből keltezte s midőn fogalmazását a császárnak bemutatta, ez nevetve azt mondá neki: »Gondolja ön, hogy jó lesz, ha sürgönyünket a conspiratorok e menhelyéből (repaire des conspirateurs) keltezzük.«

Nem akadt fel miniszterének e barátságos viszonyán. Napoleon császár nem volt ugyan az az ember, kinek határozataira akármely miniszter is nagy befolyással lehetett volna s ezt tudva, én a fenforgott körülmények közt távolról sem áltattam magam azon reménnyel, hogy a császár a magyar függetlenség ügyének felkarolására hajlandóvá tétethetik, hanem a mi reményeink valósulása az európai helyzetnek, különösen az olasz vagy keleti kérdésnek fordulatai által volt feltételezve s reánk nézve mindenesetre előnyös volt az, hogy a francia külpolitikának hivatalos tolmácsolása oly miniszter kezeibe jutott, a ki, midőn a császár iránya akármely kérdésben is ügyünkre kedvező visszahatást gyakorolhatott, ezen irányt nemcsak akadályozni s paralyzálni nem (mint *Walewski* tévé), de sőt érvényesíteni, fejleszteni volt hajlandó. Aztán *Walewski* ajtaja előttünk mindig zárva, a *Thouvenel*-é ellenben *Kiss Miklós* útján mindig nyitva volt. Egy francia külügyérnek pedig a nélkül, hogy az állásához kötött óvatosságnak derogálna, sok olyan mellékes szivesség volt hatalmában, mely reánk nézve kisebb-nagyobb fontossággal bírt s hálával említem, hogy a mi ilynemű szivességét *Kiss Miklós* ezredes közbenjárásával igénybe vettünk, azt *Thouvenel* nemcsak soha meg nem tagadta, de sőt a legnagyobb előzékenységgel módot keresett teljesíteni s az előfordult akadályokat utunkból elhárítani.

Igy pl. 1860. nyárszakán családommal a continensre kívánván utazni, szabad járás-kelés biztosítására s tetszés szerinti tartózkodás szabadságára volt szükségem Franciaországban. Az utlevél iránt nehézséget csinált a francia követségnél a szokásos »slendrian«. *Thouvenel* kérdést tett a császárnál, van-e valami kifogása, hogy azon időben Franciaországba menjek? A császárnak legkisebb ellenvetése sem volt, csupán annyit mondott, hogy jobb szeretné, ha angol vagy amerikai vagy szárd utlevelet vennék s azt a francia követségnél láttamoztatnám; mert ha francia utlevéllel megyek át Franciaországba, a németeken Austriával együtt - - - - (olyasmi történhetnék, a miről a francziák azt szokták mondani, hogy »nem rózsaszagu« - ça ne sent pas la rose), mert senki sem veri ki fejükből, hogy a császár kívánatára s politikai célból megyek Párisba s hogy utam háboru előjele.« - Szómul-szóra ekként beszélte el *Kiss Miklós*-nak a dolgot *Thouvenel* s nemcsak intézkedett az utlevél felől, de még arra is figyelmeztetett, hogy jó lesz, ha elutazásom idejét pár nappal előbb tudtára adatom, miszerint a belügyminisztert a kellő rendelkezésekre felszólíthassa, nehogy a tulbuzgó, vagy nem eléggé értelmes rendőrügynökök részéről a határszélen vagy Párisban valamely fenakadással találkozam.

Bizonyos fegyverküldések dolgában (melyről majd később), nagyon érdekünkben állott, hogy *Küprizli Mehmed* török nagyvezér, ki nekünk barátunk volt, megszilárdíttassék állásában *Riza* pasa hadügyminiszter áskálódásai ellenében, ki nekünk ellenségünk volt. Mint személyes kedvezést kértem ki *Kiss* ezredes által *Thouvenel* minisztertől, hogy adjon megfelelő utasítást a francia követnek Konstantinápolyba. Megtette.

Sőt oly eset is fordult elő, hogy *Teleki László*-nak egy fontos iratsomagot kellett volna kapni Magyarországból, mely csomagot nem lett volna tanácsos rendes uton postára bízni. *Kiss Miklós* kérésére utasítást adott *Thouvenel* a bécsi francia követnek, hogy ha egy bizonyos (megnevezett) egyén egy bepecsételt iratsomagot vinne hozzá, azt követségi pecsét alatt expédiálja hozzá a hivatalos sürgönyökkel együtt.

Sok ilynemű szivességet köszönhetünk a bizalmas viszonnak, mely *Thouvenel* miniszter s a m. n. igazgatóság párisi képviselője: *Kiss Miklós* közt fenállt.

A legfőbb előny pedig az volt, hogy folyvást értesítve lehettünk a császár politikájának azon mozzanatairól, melyek minket érdekelhettek. »Ha más hasznunk nem volna is *Thouvenel* miniszterségéből«, írta *Kiss* ezredes egyik levelében, »azon szomorú, kopár előnyünk legalább megvan, hogy ő tiszta bort önt, nem hiteget, nem huz-von bennünket, mint bizonyos magas állásu egyéniség.«

Ily helyzetben voltunk *Thouvenel* miniszterrel.

Februárban, kevés nappal ez új miniszter megérkezése után, *Kiss* ezredes *Thouvenel*-lel együtt ebédre volt hivatalos Napoleon herceghez. Ebéd után a herceg *Kiss*-t félreintve, így szólt hozzá: »Szereztem önöknek egy minisztert, a kiből kedvük telhetik (à votre gré). Már most arrangez vous avec lui. Mi tökéletesen egyetértünk minden kérdésben. A császár most már nagy határozottan előremegy (marche) s nekünk nem lesz okunk a felett panaszkodni.«

Erre azonban *Thouvenel* (ki a helyzetet nagyon komornak s a belső elégedetlenség folytán még a dynastia biztonságát is veszélyeztettnak látta) *Kiss* ezredesnek ennyit mondott: »A herceg csalatkozik, a császár nem akar előre menni (il ne veut plus marcher).«

Olaszországra nézve, akarta - nem akarta, az események előre vitték a császárt, - meg kellett hajlania a bevégzett tények nyomása alatt: de a mi ügyünket illetőleg *Thouvenel*-nek igaza volt.

Még mielőtt Konstantinápolyból megérkezett volna a miniszter, *Kiss Miklós* ezredes jan. 7-én kelt levelében felszólított: közölném vele nézeteimet az olasz kérdésről s azzal kapcsolatban a magyarról, valamint a felől is, hogy békés reform után, hazánk Auszriára egyedül erkölcsi ereje által nehézkedvén, mi az, a mi az én értesítéseim szerint kielégíthetné a nemzetet? - Ezt azért kérdé, mert ő hihetőleg előbb fogja látni a minisztert, mint maga a császár.

Én erre 1860. január 11-én válaszoltam.

Azon szempontból indulva ki, hogy *Kiss* ezredes nyomatékos befolyásra látszik hivatva Párisban, neki tehát ismernie kell a dolgok állását s nekünk, ha vállat vállhoz vetve akarunk egy jót lökni a kövön, mindent közölnünk kell egymással, a mi tájékoz: mindenekelőtt megismerttettem vele az otthon huszonnégyezer aláírással ellátandónak ígért memorandum tervét és erre adott válaszat, miként ez levelemből kivonva, tárgy-összefüggés miatt már föntebb közölve van; levelem többi része itt következik:

Ezekből ismerni fogja ön a helyzetet, a mint most áll a hazában; az otthoniaknak adott válaszatban pedig sok van, a mi önnek feleletül szolgál kérdéseire. Utasításképp a következőkre szorítkozhatom:

1. Mi eléíthetné ki békés reform után a nemzetet? - kérdi ön. Ha nem kérdik ezt öntől, nem tartom tanácsosnak, hogy ezt előhossa az új miniszternek, vagy akárkinek. De ha kérdik, a felelet ez: A magyar gyűlöli az osztrák uralkodást engesztelhetlenül, de a szenvedés oly nagy, hogy ha az osztrák a történelmi alapra visszatérve, az ősi alkotmányt úgy, a mint királyi szentesítés mellett 1848-ban reformáltatott s az ország területi épségét helyreállítaná, - a nemzet ma még alkalmasint inkább megnyugodnék abban, semhogy fegyverhez nyuljon, de ezen minimumnál kevesebbel ma sem elégednék meg; ha az osztrák makacskodik vagy terrorismushoz nyul, vagy ha háboru ütne ki az osztrák ellen, holnap már ezen minimummal sem elégszik meg.

Ez mind tény. Azért mint tényt meg kell mondanunk tisztán, ha kérdetünk. (Tudják meg, hogy mi nem ámitunk soha, akármi legyen is véleményünk.) De ha azt kérdi ön, kell-e iparkodni a Tuillériákat biztatni, hogy a concessiókért magát szószólóként vesse közbe, - azt mondom: ne, ne, az istenért ne; borzalom csak rá is gondolni, hogy a diplomatia kinpadjára huzzák a magyar ügyet.

2. Kívánja ön: közöljem nézeteimet az olasz ügyre, s azzal kapcsolatban lévő magyar ügyre nézve.

Nem az itt a kérdés, barátom, hogy mi a mi nézetünk, hanem a nagy, a roppant fontoság abban áll, hogy megtudjuk: mit akar a császár az olasz ügyben? akarja-e, hogy vele vagy akár nélküle harcz legyen az olasz s az osztrák közt. Ez a fődolog. Tudni, tudni, ismerni a Tuillériák akaratát. Ezt tudva, van alapunk, s tisztán áll előttünk a teendő mindkét esetben. Ezt nem tudva, úgy vagyunk, mint a vak, ki nem tudja hova lép.

Ha a császár nem akarja, hogy az osztrák háboruba kevertessék, úgy nekünk a Tuillériákban jelenleg semmi dolgunk, dolgunk másutt van, dolgunk abban az irányban, hogy osztrák-mentő politikája ne sikerüljön.

Ha akarná, de nem úgy, hogy maga is újra bekeveredjék e háboruba, - a feladat az: megsgatni vele Turinban, hogy nem lesz ellenére, ha az olaszok Velence felszabadítását munkába veszik. Ez a legkevesebb kedvezés.

De erre is némely előzmények kívántatnak részéről. Nevezetesen: hogy ne hagyja az olasz ügyet lelkesedésgyilkoló provisoriumban, mely különösen Modenában ellenforradalomra fog vezethetni. »Tous les paysans sont duchistes«, - ez tény.

Ha a congressusról, bár most elnapoltatta, még talán nem mondott le végképen, hát tartsa meg, hanem a külavatkozás megengedhetlenségének és a »le Pape et le congrés« programjának alapján. (De congressust tartani hiba, mert ha az valami jót tenne, kár »donnez en partage le mérite du bien qu'on aurait pu recueillir seule«, ha rosszat tesz, annak minden odiuma reá háruland, mert »c'est lui qui est le maitre de la situation.«)

Ha pedig ki akar búni (mint ki kellene akarni búni) a congressus-tartás eszméje alul, semmi sem könnyebb. Csak írjon egy jegyzéket az illetőknek: ha akarnak-e egybegyülni a »le Pape et le congrés« elvei alapján? Lesz, ki hozzá áll (az angol és porosz) s ez nyert terrenum a további lépések logicájához. Lesz, ki hozzá nem áll (osztrák, pápa, Nápoly) s ezzel vége van a congressusnak. Ekkor pedig logicus lépés: egy diplomatiái körjegyzékben kijelenteni, hogy hát ő tovább nem mehet, most már a herczegségek s a Romagna dolga akaratjukat határozottan tudatni, ő azt respectálni fogja s külavatkozást nem enged meg; a nép megszavazza még egyszer a Piemonttal való egyesülést, s ha ezt a Tuillériák elismerték, nyert pörünk van, mert ekkor az osztrák elleni háboru valószínű. Bizonyos volna, ha nemcsak azt izenné bizalmasan Turinba, hogy nem lesz ellenére, ha az osztrákot megtámadják, hanem ezt is: »én megtettem a magamét, most rajtatok a sor; - jöjjetek egyetértésre a magyarokkal s cselekedjete; - külavatkozás ellen biztosítalak.«

Az ideálja a jónak természetesen az volna, ha maga is újra meg akarná kezdeni a harczot. Okot reá könnyen talál. (Maga Velence állapota elég, mert nem adott neki az osztrák nemzeti kormányzatot, mit Napoleon császár programmal állított fel nyíltan a világ előtt.) De én ezt, most legalább, pium desideriumnak tartom. A ki egy Solferino hadi előnyét feladja, az nem kezd ab ovo háborút.

Azonban, ha oda tudja ön Thouvenelt birni, hogy a császárnak mindig kedvezőleg szóljon a magyar ügyről, nagy szolgálatot teend a hazának.

»A magyar nemzet függetlensége minden Bonaparte-ellenes európai coalitiót lehetlenné teszen. Nincs nemzet Európában, mely annyira méltó volna a császár pártolására, mint a magyar; nincs, mely megbízhatóbb és hasznosabb szövetségese lehetne a continensen. A keleti kérdésnek megoldásához, franczia politikai szempontból, Magyarhon függetlensége a kulcs. (Ha valaki, Thouvenel érti a keleti kérdést.) A német ellen »oldal-hadállás«. Aztán hős nemzet, s mily gyönyörűen érett, még papsága is! És nem anarchista, nem forradalmi par profession, nem antimonarchista. És lám, más

népek féltékenyek a francia felsőség iránt, még az olasz is az, de a magyar nem; ellenkezőleg: óhajtja. S ha garantiát akar a császár, hogy a magyart örökre a francia politikához kösse, semmisen könnyebb: ott lehet király a Napoleon-házból a nélkül, hogy ily lépés európai coalitiót idézne elő; mert ha a magyarok önként, minden párisi nyomás látszata nélkül, ily választást tesznek, senkisé is léphet fel ellene, pedig ő tudja, hogy a magyarok készek erre, hogy óhajtják édes-örömet, megteszik egylélekkel.«

Ah, ha ön rá tudná birni a minisztert, hogy mindig s mindig ily dallamot fujjon a császárnak, ez már aztán szolgálat lenne a hazának, minőt neki minden multunkban kevés ember tett.

Hihető, hogy a császár azt fogja rá mondani: »Én jót akarok a magyaroknak, de nagyok a nehézségek. Kossuth határozottan ahhoz ragaszkodik, hogy sereget küldjek Magyarországba, pedig én most nem támadhatom meg az osztrákot, én nem léphetek fel mint forradalmi propagandista Európa előtt.«

A felelet ez reá: »Nem is kell. Kossuth sürgette ezt akkor, mert az osztrák hatszáz-ezer emberrel állt készen compact erőben, seregébe bizva, s Kossuth félt, hogy felséged békét köthet Magyarország feláldozásával, mert hiszen Magyarország függetlensége nem volt felséged vallott programjában, s valljuk meg: Kossuth-nak igaza volt. De azóta sokat változtak a körülmények. Az osztrák katonai prestigeének vége; hadserege desorganisálva; pénze nincs; minden tartománya elégedetlen. Magyarország pedig annyira egyértelmű, hogy dicső látni; még a kath. papság is. (Nincs ily nemzet több.) E helyzetben okom van hinni, hogy ha az olaszokkal harczba keverednék az osztrák: némi pénz- és fegyver-segítséget, belgrádi és jassi-i befolyásukat s biztosítást az ellen, hogy nem lesz külvatkozás - még az ovatos Kossuth is elegendőnek tartana most. Felségednek szólni kellene Kossuth-tal, már csak azért is, hogy tájékozhasssa magát Magyarország iránt. Ő benne bizni lehet, hogy ő nem fogja felségedet ámitani. Szólni kell vele.«

Ha ily irányban képes befolyásolni a minisztert, azt hiszem: nagy eredményekre törend utat.

Ennyi, gondolom, elég bevezetésül. Ha részletekre kerül a dolog, sok mondani valóm lesz.

London, január 11. 1860.

(Aláírva)

Kossuth.

*

Párisi képviselőnk jelentése szerint (apr. 14.) *Thouvenel* becsületszavát adta, hogy minden alkalmat fel fog használni, a császárral a magyar ügyben a lehető legkedvezőbbben szólni. - Egy hónappal később meleg szavakban biztosította *Kiss* ezredest, hogy a császár nagy előszeretettel viseltetik a magyarok iránt, gyakran beszél Magyarországról s *Thouvenel* mindent elkövet, hogy a császárt rokonszenvében, az érdekközösségi tekintetek kiemelésével, megerősítse, de hiában: a császár politikája a közvetlen gondot igénylő actualitás keretében mozog, e keretet pedig kapcsolatban az olasz ügygyel Nizza és Savoya s kapcsolatban az angol kormány kihívó magatartásával a svájci vita (Chablais és Faucigny iránt) annyira betöltik, hogy combinatióban ez idő szerint a magyar ügy helyet nem foglal. Mind a miniszter, mind ura azt hiszik, hogy a magyar függetlenségi harcz megújítására az lesz a legjobb, sikert ígérő alkalom, ha majd »a keleti kelés (sic!) felfakad, de a tuillieriai lancette e kelést az idén nem fogja felbökni, ha még ugy meg lesz is érve.« Midőn erre *Kiss Miklós* azon

megjegyzést tette, hogy ez későn jöhet mind reánk, mind Franciaországra nézve, *Thouvenel* odanyilatkozott, hogy e felett nem aggódik. »Mi - ugymond - a magyart mindig készen fogjuk találni és sokkal bölcsőbbnek tartjuk a nemzetet, semhogy időnkivüli felkeléstől tartanánk. Hiszen nem kétlem, hogy meg vannak odahaza győződve, hogy külháboru nélküli felkelés esetén az orosz ujjalag interveniálna.«

Kiss ezredes, ki különösen utasítva volt a nem-avatkozást érlelni, azon észrevételt mindenképen kockáztatta, hogy azon állás mellett, melyet a császár Olaszországra nézve a nem-interventio elvének fentartása körül isten és világ előtt elfoglalt, Franciaország az orosz avatkozást meg nem engedheti, - mire *Thouvenel* úgy nyilatkozott, hogy e felől nem merne jót állani, mert akkor a császárnak egész Németországgal meggyülne a baja, hacsak előbb nem sikerülend a németeket egymás közt összeveszíteni, »a mire egyébiránt jó utban v a n n a k.« (*Kiss* jelentése *Kossuth*-hoz május 14.)

Hogy érdeklődött Magyarország iránt a francia hatalom, a felől képviselőnk abból is meggyőződött, hogy mindenről, a mi Magyarországon történt, igen jól s igen részletesen voltak értesítve. De azért a többször megújított értekezések mindig csak azzal végződtek, hogy a császár nem akar semminemű új bonyodalmat 1860-ra; békét, nyugalmat akar s *Thouvenel* komolyan és barátságosan azt tanácsolta, hogy Magyarország legyen türelemmel, folytassa a szenvedőleges ellentállást, de ezen tul e z é v b e n ne menjen!

Ha mégugy nyugalmat akart is Napoleon császár: a bonyodalmak megjöttek Sziciliában, Nápolyban, a pápa fenmaradt birtokaiban; de azért, sőt a n n á l i n k á b b igaz maradt, hogy mi hazafiui reményeinkkel, tehát működésünkkel is nem Párisra, hanem főkép Turinra voltunk utalva. Ott időközben megújítottuk összeköttetéseinket, s tudattam párisi képviselőnkkel, hogy Turinban »szénánk jó renden áll,« de lelkére kötöttem, hogy »erről nem kell a Seine partján beszélni«, különben utasításom az volt, hogy mindezek daczára a lehetőségig cultiválni kell párisi viszonyunkat; iparkodni tudomásában lenni az ottani szándokoknak, mert azok ugy az általános politikai helyzetre, mint különösen a turini elhatározásokra nagy befolyással lehetnek; engem a »személyes politika« mozzanatai s a befolyásos körök hangulata felől folyvást jól értesítve tartani; de a mézes szavakat cum grano salis venni.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A hazament legionáriusok irányában vállalt kötelezettség megszegése.

Megismertettem az előbbi fejezetben azon érintkezések természetét, melyek köztünk s a francia hatalmi körök közt 1859. végén s 1860. elején előfordultak.

Hazánk felszabadításának nagy ügyén kívül ez érintkezéseknek még egy különleges tárgya is volt, melynek lebonyolítása, chronologiai tekintetben, későbbre esik ugyan, de tárgyrokonság szempontjából e helyre tartozik.

Irataim I-ső kötetének VIII-ik fejezetében említettem, miként az osztrák kormány megszegte III. Napoleon császárnak tett ígéretét, melylyel kötelezettséget vállalt, hogy az 1859-iki magyar legió hazamenő tagjai amnestiáltatnak s minden katonai szolgálat alól felmentetnek. És említettem, hogy e szószegésről a II-ik kötetben bővebben fogok szólni.

E szószegést már maga az amnestia iránt Vilmos főherceghez 1859. november 23-án intézett császári rendelet is sejteni engedte, mert ebben ki volt ugyan mondva a bocsánat és a büntetés alóli felmentés mindazok politikai vétségeire nézve, kik az 1859-iki év kezdetétől fogva az olasz államokban előfordult politikai eseményekben közvetlenül részt vettek, - de utána volt téve, hogy minden oly esetben, melynél kétségesnek tekintethetik, vajjon tisztán katonai vétség forog-e fenn vagy pedig olyan, mely e rendelet által engedélyezett amnestia alá esik, a kérdés eldöntése a hadsereg főparancsnokságának ítéletére bízatik.

Ez természetesen illusoriussá tette az amnestiát a hazament legionáriusokra nézve, mert azt bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy a magyar zászló alá szegődést, tehát az osztrák zászló elhagyását, a katonai főparancsnokság nem politikai, hanem tisztán katonai vétségnek fogja ítélni.

Igen, de ez világos megszegése volt a Napoleon császár irányában elvállalt kötelezettségnek, mert Rechberg gróf külügyminiszter minden kivétel, minden megszorítás nélkül, írásban tett kötelező ígéretet, hogy a magyar legió tagjai amnestiáltatnak és minden katonai szolgálat alól felmentetnek.

Csakugyan érkeztek is különböző kutfőkből hírek, sőt panaszok is hozzánk, hogy a legió tisztjei közül egy sem érkezett haza; kényszerítették magukat katonai hatóság előtt (a mint nevezni szokták) »purifikálni« s aztán már utközben besoroztattak, de más ezredekbe mint a melyekben előbb szolgáltak; a közlegények jórészt hazabocsáttattak, de nem elbocsátással, hanem csak »szabadsággal« s már november elején beparancsoltattak s besoroztattak. - Nemeskéri Kiss Miklós ezredes neje az időtájban látogatást tevén férje rokonainál Magyarországon, november 2-án saját szemeivel látott vagy 50 legionariust Dunaföldváron összehajtosítva, kiket onnan az eszéki várba vittek, - Mislán pedig (Tolna megyében) többen legionariusaink közül egyenesen azon kéréssel járultak hozzá, adná tudunkra nekem, s férjének, kinek dandárjában szolgáltak, hogy a »német« őket besorozza s pajtásaik közül többeket haza sem eresztettek.

Ez a legelső megbízható adat levén, melyre biztosan hivatkozhattam, - én kötelességemnek tartottam e tényeket Napoleon császárnak tudomására juttatni. Ezt Pietri utján tettem.

Válaszul azt kaptam, hogy Austria e szószegése a császárt nagyon kellemetlenül lepte meg s minthogy legionariusainknak minden katonai szolgálat alól felmentése világosan kötelezve volt, a császár meghagyta külügyminiszterének, hogy e kötelezettség szoros teljesítését komolyan reclamálja.

Pár hét vártával kérdést tettem, hogy mit felelt Austria? Válaszul azt kaptam, hogy még nem felelt, sőt tudósítóm bizalmasan azt is megsugta, hogy az bizonyos, miként a császár kiadta a rendeletet, de vajjon az végrehajtott-e? - arról nem igen lehetne jót állani, mert azon időben a császár és Austria közt »egy bizonyos Monsieur Walewski« állott, a ki nem épen szeretett szemrehányásokat tenni Austriának. Aztán egy ideig nem volt külügyminiszter, míg Thouvenel ur Konstantinápolyból megérkezett. Tudósítóm hajlandó volt hinni, hogy Thouvenel ur lesz az első, kinek azon előny jut (aura le premier l'avantage), hogy hazámfiait védelmezze s számukra az adott szó tiszteletbentartását reclamálja; külömben azt tanácsolta, hogy igyekezzem concrét esetekről szerezni tudomást, állittassam az adatokat hiteles alakba s juttassam kezéhez; ha más eredménye nem lenne is, legalább »rossz vért csinál« s »üdvös bonyodalmakra« (à des brouilles salutaires) nyujtand anyagot, azt nem is említve, hogy ily megcsalások csak növelhetik a császár érdeklődését ügyünk iránt s közlésük őt csak lekötelezheti irántam.

A tanács jó volt, de ily adatokra nem volt könnyű szert tenni. Hónapokba került. Végre mégis Hetényi István, gyöngyösi fi, előbb őrmester a Wasa-gyalogezredben, utóbb hadnagy, az 59-iki magyar legió első dandárjában, kinek sikerült a reá mért szenvedések alól életveszélylyel Olaszországba menekülni, 1860. június 8-án Massa (di Carrara) városában egy hites jegyző s több tanu előtt kihallgattatván, a következő tényekről tett esküvel megerősített vallomást:

»Ő a felosztatott legió azon tagjai közé tartozott, kik a francziák császára által tudtukra adott amnestiába s katonai szolgálattól való mentességbe bizva, magukat a hazamenetelre határozták.«

»1859. szept. 4-én Peschierából Veronába kísértettek, ott tömlöczre vették s nyolcz napig fogva tartattak, miközben az őket »magyar kutyák«-nak szidalmazó német tisztek által annyira bántalmaztattak, hogy életüket sem vélték biztonságban.«

»Szept. 13-án Vetzlar tábornok elé vezettettek, ki előbb tanu (Hetényi) ezredjének ezredese volt. Ez őket leirhatlan dühöngéssel támadta meg. Fenygetések közt vetette szemükre, hogy nem méltók az osztrák birodalomhoz tartozni, mert mig 1848-49-ben mint oroszánok küzdöttek Austria ellen, addig 1859-ben ágyulövésekkel kellett őket a francziák s olaszok ellen mozgásba hozni. Kegyetlen megtorlásokkal fenyegetőzött, elvétette minden pénzüket s újra tömlöczbe vettette.«

»Szept. 16-án Markó, Shéda, Kertész, Kiss, Molnár főhadnagyk, Váczi, Horváth és tanu (Hetényi) hadnagyk, Raksza őrmester, a zászlótartó s még egy tisztársuk, kiknek neveire nem emlékszik, egy osztrák kapitány elé vitettek, ki reájuk osztrák közkatonai egyenruhát adatott. (Komjáthy alhadnagy a közlegények soraiba vonult, hol őt el nem árulták.) A mondott tizenegy tiszt és altiszt, töltött fegyverek közt, egy fél órai távolban fekvő kis erődbe kísértettek, ott elzárattak s 24 napon át fogva tartattak, minden perczen halálukat várva, minthogy Vetzlár tábornok őket oly fenyegetésekkel halmozta el, hogy minden reményüket elvesztették. Huszonnégy nap mulva Velenczébe kísértettek, onnan egy kemény tömlöczben töltött rettenetes éj után Triesztbe hurczoltattak, ott okt. 14-ig ismét fogva őriztettek s akkor tudtukra adatott, hogy közlegényekül német, lengyel és cseh ezredekbe soroztattak be. Tanu (Hetényi) társaitól elválasztva, a 40. számú Rosbach gyalogezredbe lett közlegényül besorozva s az amnestiára s katonai szolgálattól való mentesség ígéretére hivatkozó tiltakozása miatt lealázó büntetésnek vettetett alá. Négy havi szolgálat után századjával Polába tétetett át, hol nem bírván tovább kiállani a rossz bánásmódot, melylyel tisztjei elhalmozták, elhatározta magát, a gyűlölt zászló alól a menekülést életveszélylyel is megkísérteni. April 2-án tizennégy társával (három magyar s

tizenegy olasz) egy kis »lélekvesztő« csónakon tengerre szállt s másnap ezer veszély után Porto Corsini-ban kötött ki, onnan társaival Ravennába ment, hol a lakosság által örömkialtásokkal fogadtattak.«

Kanyuk János nagyváradi fi, őrmester a piemonti pótseregnél, Massában szintugy hit alatt tanuskodott, miként jan. 16-ikáig a Don Miguel-féle osztrák ezredben szolgálván, teljes bizonyossággal tudja, hogy Kertész János és Weiss Auguszt, volt legióbeli hadnagyok, tiltakozásuk daczára, 1859. októberben ezredparancsnoki napiparancs által ugyanazon ezredbe közlegényekül besoroztattak.

E tanuvallomások kiegészítésül megjegyzendő, hogy Hetényi István, természetes szégyenérzettől indittatva, a hatóság előtt tett vallomásában csak »lealázó büntetés«-ről, »rossz bánásmód«-ról szólott, de azt nem mondta meg, hogy az miből állott. Hatvan botot vertek reá!! s ő nem maga volt legiónk tisztjei közt, a kit ily embertelenül megkínoztak.

Igy váltotta be Austria írásban adott ígétét; így teljesítette a kötelezettséget, melyet a francziák császára iránt elvállalt, ki megállva győzelmei közepén, őt megmentette.

Különös párhuzamokra nyújt anyagot a történelem. A török sohasem szegte meg adott szavát, soha! Austria mindig! Ugy egyesek, mint nemzetek s külhatalmak irányában mindig! De azért a török »hitetlen«, kit, mint kopó-falka a sebzett vadat, egész Európa üzőbe vett, emez kegyes, istenfélő, keresztény hatalom!!!.....

A fentebbi tanuvallomások - a hatvan bottal egyetemben - kellőleg hitelesítve, oly adatot képeztek, hogy czélszerűnek találtam azokat egyenesen Napoleon császár elébe terjeszteni.

Tettem azt Svájcba menet, Párison keresztülutazva, itt következő levelemmel:

»Sire,

Mielőtt a volt magyar legió feloszlattatott volna, a szárd kormány közlött vala velünk egy távsürgönyt, melyet felséged Sardinia királyához eme szavakban intézett:

»Gróf Reckberg megígérte írásban, hogy az idegen (magyar) legió magyarjai amnestiáltnak s minden katonai szolgálat alól felmentetnek.«

A hiteles okmányok, melyeket, szabadságot veszek magamnak, idecsatolva bemutatni, bizonytságot tesznek, hogy miként teljesítette Austria a kötelezettséget, melyet elvállalt.

I. Napoleon császár 1809-iki proclamatiója a magyarokhoz e szavakkal kezdődik:

»Austria császára hűtlenül szerződéseéhez s visszaélve a nagylelkűséggel, melyet iránta tanusítottam stb.«

A mint akkor volt, akként van ma is. Mást várni nem is lehetett. Nem is Austria ígéreteiben biztunk mi, hanem biztunk felséged jóakarátában s igazságában. E nélkül én tanácsoltam volna honfitársaimnak, hogy fogadják el az ajánlatokat, melyek a közép-olaszországi államok részéről tétettek. S ha arra határoztam őket, hogy hazájukba visszatérjenek, tettem azt a francia politika érdekei iránti deferentiából s tettem azért, mert biztam hatalmas pártfogásában.

Kötelességem volt, sire, Austria hűtlen magaviseletét önnek tudomására hozni s felséged magas belátásától s igazság-érzetétől várom orvoslatát az ünnepélyesen kötelezett jóhiszeműség e megsértésének, melynek elviselhetlen sulya boszuteljesen neheze-

dik azon vitézek vállaira, kiket felséged paizsa alatt szegény hazám szabadítóiként reméltem visszavezetni házi tűzhelyeikhez.

Van szerencsém stb.

Páris, július 21. 1860.

(Aláírva)

Kossuth.«

E levelmemnek rendeltetése helyére juttatásával az igazgatóság párisi képviselője: Nemeskéri Kiss Miklós ezredes volt megbízva. Tőle a következő jelentést vettem:

»Páris, július 31. 1860.

A herceg addig is, míg személyesen fog e napokban kormányzó urnak irni, azt izeni, hogy átküldé illő levél kíséretében kormányzó ur iratát legionariusainkra nézve a császárnak, ki másnap így szólt hozzá:

»Vettem Kossuth reclamatióját a magyarok iránt. Semmit sem fogok elmulasztani, hogy az osztrák császárt helyrehozásra (à une réparation) rábirjam; de ha ez nem sikerül, mást nem tehetek, mint hogy Austria rossz hiszeműségét jegyzékbe tegyem (constater á l'occasion le mauvais vouloir de l'Autriche), mert őszintén szólva: emberileg nem követelhető, hogy én csakis ezen egy ok miatt háborút indítsak. Irhatsz magad Kossuthnak s megmondhatod neki, hogy én most is oly rokonszenvvel viseltetem személye s ügye iránt, mint a multban, s hogy reám minden körülmények közt számíthat.«

A herceg mindig szives és nyájas, de nagyon bus és levert! nem sokat lehet belőle kivenni. Azt mondá többek közt: »Kossuth nekem nagyon levertnek látszik. Nincs igaza, mert Magyarország dolgai jobb karban vannak, mint gondolja.«

Mindez persze nem sokat bizonyít. - - - - -

(Aláírva)

Kiss Miklós.«

A herceg csakugyan mindjárt másnap a következő levéllel felelt:

»Palais Royal 1. Aout 1860.

Mon cher monsieur Kossuth,

Áadtam a császárnak, önnek az olaszthoni magyar legió iránti reclamatiók tárgyában hozzáintézt levelét.

Unokatestvérem mély megilletődéssel vette az értesítést. Haladék nélkül iratni fog az osztrák kormánynak, hogy adott ígéretére figyelmeztesse, - de a császár nem csinál magának illusiókat az elérendő eredmény felől.

Ő felsége kötelességemmé tette, hogy nevében önnek válaszoljak »en ajoutant beaucoup de paroles très aimables pour vous personnellement.«

Ha az én egyéni nézetemet ismerni kívánja: én azt látnám jónak, hogy irjon ön igen kereken egy jegyzéket s tegye közzé az adatokkal s bizonyítványokkal egyetemben. Szükséges, hogy az európai közvélemény ismerje Austria ez újabb szőszegését (manque de foi) s szokja meg ez utálatos kormányt (cet affreux gouvernement) olyannak látni,

mint a minő valósággal. Hasznos lenne ez különösen Angliában, hol önnek annyi személyes barátja van.

Ha ön a közzététel előtt nekem e jegyzéket elküldi, megmondom önnek felőle nézetemet.

E leveletem K i s s ezredesnek adom át, ki magára vállalta azt önnek kezéhez juttatni.

Megragadom az alkalmat önnek mon cher Monsieur Kossuth, élénk rokonszenvem s magas nagyrabecsülésem biztosítását megújítani.

Votre affectionné

Napoléon.
(Jérôme.)«

Ha pár hónapi távollétem nem akadályozott volna is, hogy Napoleon herceg felhívásának nyomban eleget tegyek, némi várakozást javasolt azon körülmény, hogy Garibaldi dél-olaszországi hadjáratának csodával határos fejleményei s a pápai tartományoknak (Umbrianak s a Markáknak) szárd seregek által történt elfoglalása (mit a nápolyi forradalom politikai kénytelenséggé tett) annyira lekötötték mind az európai közvélemény, mind a diplomatiái körök figyelmét, miszerint bizonyosnak lehetett tekinteni, hogy e nagy politikai eseményekkel kapcsolatos preoccupatiók közt a magyar legionariusokon elkövetett brutális szőszegés szőnyegre-hozása jóformán észrevétlenül hangzanék el.

Hozzájárult ehhez, hogy Piemont fokozatos előhaladása Olaszország egysége felé, mi a zürichi békekötés egyezményeit illusoriusokká tette, bizonyos feszültséget idézett elő a francia kormánynál Turin iránt s közeledést Austria iránt, - a minek súlyát még ezen alárendelt fontosságú ügyben is annyira tapasztaltuk, miszerint 1860. szeptember hóban tudtomra adaték, hogy Napoleon császár nem látja időszerűnek a legionariusok ügyét Bécsben tovább feszegetni.

Várnom kellett tehát, míg a hangulat Párisban Austria iránt némileg változik. Ezt, pillanatnyilag legalább, meghozta a varsói conferentia, melyet Austria azon szándokkal idézett elő, hogy az olaszországi forradalom ellenében a »szent szövetség« helyreállítását megkísérlendi.

Felhasználtam ez alkalmat, a Napoleon herceg által javasolt jegyzéket neki november 1-én egy levél kíséretében megküldeni, melyben előadván a késleltetés okát, csupán a következő megjegyzésekre szorítkoztam:

»Most, hogy Austria szokásos csalfaságaihoz visszatér, alkalmasnak látnám a perczet a fenséged által javasolt jegyzéket közrebocsátani.«

»Van tehát szerencsém azt idemellékelve fenséged ítélete alá bocsátani s az iránt rendeleteit kikérni.«

»Nem tagadhatom, hogy fájdalmasan esett értenem, miként a császár elhatározta ez ügyben reclamatióit az osztrák kormánynál nem folytatni, minthogy azoktól eredményt nem vár.«

»A hajdani Róma sohasem türt el semmi szőszegést, bármi csekély volt legyen az ügy, bármi hatalmas a szőszegő. S a történelem azt tanítja, hogy Róma nagyságának titka e politikában fedezhető fel.«

»Azonban meglehet, szerény helyzetemben én nem vagyok képes oly magas állások exigenciáit megérteni, mint a minőt a császár elfoglal. Akármint legyen is ez, én megszoktam a discrétio kötelességeit félre nem ismerni, bármi hátrányosak legyenek személyemre nézve annak következményei.«

»Alkalmatlan lenni tehát nem akarok, még akkor sem, midőn öt ezer hazámfia szenved egy szerződés megtörése által, mely szerződésben nem azért bíztak, mivel teljesítését Austria megígérte, hanem azért, mert az ígértet a francziák hatalmas császárájának tétetett.«

»Én tehát azon nyilatkozattal mondok e szomoru ügynek isten hozzád-ot, hogy még az iderekesztett egyszerű elbeszélés közzétételével is kész vagyok felhagyni, ha a császárnak az ellen kifogása van.«

(A levél többi része a magasabb politika körére vonatkozik s más helyen fog előfordulni.)

A levelémhez mellékelt jegyzék e címet viselte:

»Austria szószerzése az 1859-iki magyar legionariusok irányában.«

Jeligül I. Napoleon 1809-iki proclamatiójának azon szavai idézvék, melyekre a császárhoz július 21-én írott levelemben is hivatkoztam.

A szöveg (kihagyva azon részeit, melyek már fentebb előfordulnak) itt következik:

»Most, midőn Austria részéről újra kísérlet tétetik a népeket megcsalni s a közvéleményt tévuttra vezetni,⁹³ nem lesz érdektelen egy okmányt a közel időkből megismertetni, miszerint lássa a közönség: mennyi hitelt lehet adni Austria nem is egyszerű ígéreteinek, hanem ünnepélyesen kötelezett fogadásainak.«

(Itt röviden el van mondva, hogy miként keletkezett az 1859-iki olasz háboru alatt a magyar legió, hogy a villafrancai béke napján már öt ezer főre ment, s hogy a francziák császára élénken érdeklődve a vitézek sorsa iránt, el nem felejtette számukra a teljes amnestiát már a béke-előzményekben kikötni.)

»Másképpen Toscana ideiglenes kormánya ajánlatot tett őket szolgálatba venni.«

»A legió főnökei, bármennyire sajnálták is a villafrancai váratlan csapást, nem akarták mellőzni a császár iránt tartozott tekintetet. Tartózkodtak tehát a toscanai ajánlat elfogadását a legionáriusoknak tanácsolni, annyival inkább, minthogy okuk volt attól félni, hogy idegen fegyveres erőnek alkalmazása, a dolgok akkori állásában, Toscanát s Közép-Olaszország többi tartományait komoly politikai bajokba keverheti.«

»Másképp azonban, régóta ismervén az osztrák ígérek értékét s tekintetbe vevén a borzalom kiáltását is, mely a legió soraiból annak már csak gondolatára is felhangzott, hogy kényszerítve lehetnének a gyűlölt osztrák zászló alá visszatérni, - a legió főnökeinek kötelessége volt kijelenteni, hogy a legionáriusok nem fognak hazamenni, hacsak Austria magát a francziák császára iránt le nem kötelezi, hogy a hazamenendő magyar legionáriusok nemcsak teljesen amnestiáltatnak, hanem minden katonai szolgálattól az osztrák zászló alatt, fel is mentetnek.«

⁹³ Október 20-án lett ama bizonyos »szembe-porszórás« le g m a g a s a b b a n octroyálva, melyet B e n e d e k tábornagy, ideiglenes országkormányzó főparancsnok e szavakkal hozott »Magyarország népeinek« tudomására:

»Az ország óhajtsái teljesedve vannak. Ő cs. kir. apostoli felsége az ország törvényes alkotmányos szerkezetének visszaállítását legkegyelmesebben megparancsolni méltóztatott.«

Persze az akkori B e n e d e k szótárában az október 20-ikái diploma ép úgy, mint a későbbi B e n e d e k szótárában a közönséges delegáció és birodalmi közös miniszterium »az ország törvényes alkotmányos szerkezetének visszaállítása« és »az ország óhajtsa teljesedve van.« Akkor is, azután is, mindig is. Természetesen!

»A francziák császára e feltételek teljesítését magának írásban megígértette.«

(Idézve van Napoleon császár sürgönye Victor Emánuel királyhoz.)

»E tények a felől nyújtván biztosságot, hogy többé nem valami kétértelmű ígértet forog fenn Austria részéről, a minek hitelt senki sem adott volna, hanem egy ünnepélyes kötelezettség, mely a francziák császára kezességének pecsétjét viseli, a ki (nem lehetett felőle kételkedni) tudni fogja a kötelezettséget tiszteletben tartatni, - a légio feloszlátása foganatba vétetett s a legionáriusok kellő bizonyítványokkal ellátva, utnak indítottak haza felé.«

»Már most lássuk, miként váltotta be szavát Austria, miként teljesítette kötelességeit?«

(Itt egész terjedelmében közöltetik a Hetényi és Kanyuk vallomásairól hiteles alakban kiállított oklevél.)

»Hozzáteszszük ehhez, hogy a légio főnökei világosan figyelmeztették Napoleon császárt, miként a katonai szolgálattól való mentesítés kikötésére annál inkább szükség van, minthogy e nélkül maga az amnestia is illusóriussá válik. Az osztrák császári tisztek utasítva lesznek ürügyet keresni s insubordináció czimen ürügyet könnyen találandnak is a katonai szolgálatba visszakényszerített legionáriusokkal, hazafiságuk miatt, a boszu súlyát keservesen megéreztetni.«

»S ez valósággal meg is történt.« (Megemlittetik a hatvan bot.)

»A szerződések megszegése ekként világosan meg levén állapítva, a közérzület nyugtalanul várja, hogy mikép veendi Napoleon császár a boszu indulatának ünnepélyesen elvállalt kötelezettségek ellenére történt e dühöngését oly öt ezer ember ellen, kik hittek az ígéreteknek, mert a francziák császárájának tétettek, ki azokat elfogadta s elegendőknek ítélte.«

Ilyen volt a Napoleon herczeghez beküldött jegyzék.

A herczeg következő levéllel felelt:

»Palais Royal, novembre 1860.

Mon cher monsieur Kossuth,

Szóltam a császárral az ön levele s a hozzámellékelt jegyzék felől. Unokatestvérem mindig nagy rokonszenvvel kíséri ön hazájának szerencsétlenségeit s nagyon meg volt illetődve az osztrák kormány szószegésének fájdalmas részletei felett. Újólág parancsot ad külügyminiszterének, hogy erélyesen emlékezetébe hozza az osztrák kormánynak az adott szót. De hiában ámitanánk magunkat az eredmény reményével. Austria tagadni fogja az értesítések hitelességét s reclamatióinknak nem nagy sikere lesz. Ön érteni fogja, hogy a francziák császára nem egészen kényelmes helyzetben van (n'est pas tout à fait à son aise) arra, hogy a villafrancai kötés végrehajtását követelje, azt nem is említve, hogy mindig nehéz dolog oly ígéretek végrehajtását ellenőrizni, melyeket egy uralkodó saját alattvalóira vonatkozólag teszen. Ön sokkal jobban érti e dolgokat, mintsem hogy az okoskodás fonalát tovább fűznöm kellene.

A fontosság abban van, hogy Franciaország Austria szószegését constatálja s azt jegyzékbe vegye (qu'elle en prenne acte). A jövőndő fogja elhatározni, hogy mit kellend tennie. A viszonyos gyanakodás helyzetében, melyben most Európa van, állást kell foglalni (il faut prendre ses positions) s világosan bizonyítani, hogy a jog mellettünk van.

Gondolom, semmi sem ellenzi (il n'y a pas d'inconvénient), hogy a legiót illető jegyzék angol lapokban közzététessék, csupán azon néhány szót kellene kihagyni, melyek túlságosan éles szemrehányásnak (reproche trop vif) látszhatnának Napoleon császárt illetőleg. Hadd szóljanak a tények, eléggé ékesszólók. S azzal végezni, miként Magyarország azon nem kételkedik, hogy Franciaország ujolag is lépéseket teend Austriát határozott ígéreteire figyelmeztetni, miként már is tette. Insistáljon ön annak, hogy az osztrák mindig megszegi ígéreteit. - - -

(A levélnek Magyarország magatartására s a jövő eshetőségeire vonatkozó többi tartalma más helyen fog előfordulni.)

Fogadja stb.

(Aláírva)

Napoléon (Jérôme).«

Utastottam annak folytán nemeskéri *Kiss Miklós* ezredest, kérje fel a herceget, jelölne ki, melyek azon szavak, melyeket *reproche trop vif*-nak gondol, mert én nem tudom eltalálni, s minthogy csak angol lapokat említ levelében, kérde meg, van-e kifogás az ellen, hogy a jegyzék francia lapokban is közzététessék?

Kiss ezredes tudtomra adta, hogy a herceg nem tudta kijelölni a szemrehányásnak vélt szavakat, csak annyit mondott, hogy reá afféle hatást tett a jegyzék olvasása; külömben azt üzeni, hogy csak jelenjék meg úgy, a mint van, hanem azt örömmel venné, ha a császárra nézve valami kedvezőt akarnék beletenni, például ilyes valamit:

»Ép úgy, mint meggyőződünk 1859-ben a császár rokonszenve felől a magyar ügy iránt s annak bizonyítványait is vettük, - szintazonképen nem kételkedünk, hogy a császár alkalmilag jövőendőben sem fogja megvonni rokonszenvét, melyet a magyar nemzetnek sikerült nála felkölteni.«

»Il faut le compromettre un peu«, - folytatá a herceg - »tout en le flattant.«

Az ellen, hogy a jegyzék francia lapokban is közöltessék, nemcsak nem volt kifogás, de sőt a herceg ajánlkozott, hogy a felvétel kieszközlését magára vállalja, mire azonban nem volt szükségünk, azt a magunk emberségéből is megtehettük. A jegyzék utolsó kikezdésének aláhuzott sorait, a herceg kívánságához képest, oda módosítottam, hogy a császár nagy megilletődéssel értesült a szószegés fájdalmas (affligeants) részletei felől; okunk van hinni, hogy erélyesen folytatni fogja a már is tett reclamatiókat; ismerve Austria öröklött jellemét, nem kecsegtetjük magunkat közvetlen eredmény reményeivel, de fontosnak tartjuk, hogy Franciaország constatálja Austria ez újabb szószegését s azt a leszámolás napjára jegyzékbe veszi. Berekesztésül szórul-szóra beiktattam azon »kedvező« szavakat, melyeket a herceg azzal indokolt, hogy jó lesz a császárt »kissé compromittálni.«

Angol és francia lapok készséggel adtak helyet a jegyzéknek s közlését éles megjegyzésekkel kísérték. A dolog megilletődést okozott a közvéleményben s nincs tudomásom a felől, hogy az adatok hitelessége kétségbe vonott volna. Eredménye természetesen nem volt. A császári kormány leszámolási adatul jegyzékbe vette a szószegést, de a történelem logikája a császár villafrancai hibáját is jegyzékbe vette és megtorolta S e d a n -nál. »Ilyen ok: ilyen okozat«, ez a világrend törvénye. A történelem nagy vágásokban mozog.

Mi megtettük, a mit tehetünk szenvedő honfitársaink oltalmára. A siker nem tőlünk függött.

Kötelességünket teljesítettük.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az 1860. ápril 19-ikei provisorium.

Miközben mi odakünn a hazánk iránti közrészvét felélesztésével s politikai összeköttetéseink megújításával valánk elfoglalva, - oly változás jött közbe Magyarországon, mely Európaszerte a magyar alkotmány visszaállításának előfutárjául tekintetett.

1860. ápril 19-én Albrecht főherczeg felmentetett állásától, melyet mint főkormányzó és parancsnokló tábornok, az osztrák császár »magyarországi királyságában« viselt s a politikai igazgatás és főparancsnokság vezetésével ideiglen a császár fő-szállásmestere s vezérkari főnöke: *Benedek Lajos* táborszernagy lett megbízva.

Egyszersmind elrendeltetett, hogy az akkorig fenállott helytartósági osztályok egy Budán székelő s közvetlenül *Benedek* alatt álló helytartóságba egyesíttessenek, Kassán, Pozsonyban, Sopronyban és Nagyváradon ideiglen felsőbb politikai hivatalnokok hagyassanak oly végből, hogy közbenso folyamodási hatóságot nem képezvén, az új szervezet, különösen a megyei igazgatások s községi rendszer létesítésénél vezetőleg s felügyelőleg közreműködjenek. A politikai igazgatás ügyére nézve kimondatott, hogy szándokban van, mihelyt a helytartóság új szervezete életbe lépendett, megyei igazgatásokat hozni be s azok mellé az előbb fenállott rendszer szerint megyegyűléseket s választmányokat a mostani viszonyoknak megfelelő összeállításokkal és hatáskörökkel adni. Ez intézkedésekkel összhangzólag megparancsolatott, hogy mihelyt a községi rendszer és a megyei szervezet hatályba lépett, - országgyűlés iránt indítványok készíttessenek elő, hogy a helység-, járás- és megye-községek, országgyűlések és országgyűlési választmányok általi önkormányzásnak minden koronaországban behozandó elve a császár »magyarországi királyságában« is érvényre emeltessék.

E császári rendeleteket *Benedek* táborszernagy azon hozzáadással hozta köztudomásra, hogy mint a császárnak feltétlenül hű, régi katonája és alattvalója s mint Magyarhon fia (!) minden erejéből teljes odaadással azon fog lenni, hogy a »legkegyesebb fejedelemnek jóakaró szándokait az ország javára lelkiismeretesen eszközölje.« S minthogy a közigazgatás és országos képviselőlet legfelsőbbleg parancsolt szervezésének gyors és sikeres kifejlődéséhez a bizalom és nyilvános rend szükséges, azért ő kijelenti, hogy a kedélyeknek bárminemű jogosítlan köznyilvánítások általi nyugtalanítását, minden tüntetést, a törvényes rend minden háborítását szilárd akaratának teljes elhatározottságával gátolni fogja.

Különben a »neki kedves haza«⁹⁴ és a nagy császári összes birodalom java és virágzása végett minden becsületes ember közremunkálására megelőző bizalommal számít.«

A vitéz táborszernagy »szilárd akaratának« kilátásba helyezését, úgy látszik, nagyon szívreható kegyességnek tekintették az akkori hírlapok. Közlötték a »legkegyesebb fejedelem legmagasabb parancsait« s »feltétlen hűségü« katonájának a neki oly »kedves hazához« intézett rendeleteit, de közlötték a katonai subordinációhoz alkalmazkodva: fejtegetés nélkül, taglalás nélkül. Legalább azon lapokban, melyeket látnom lehetett, jutott hely Oroszország, Németország, Napoleon császár, Dánia, a Svájc stb. politikai helyzetének ítészi taglalására, de arról, hogy mi nézettel vannak Magyarország közjogi könyvének ez ujjolag octroyált kiadásáról, feltétlen engedelmességgel hallgattak. E hallgatásban lehetett része az akkori sajtóviszonyoknak, de nekem felötlött, hogy a bécsi lapok, noha ugyanazon sajtó-rendeletek alatt állottak, mertek szólani, midőn a magyar időszaki sajtó hallgatott.

⁹⁴ Ez a haza annyira kedves volt neki, hogy, a mint tudva van, fegyvert is emelt ellene.

A magyar emigráció körében a bécsi udvar e cselekménye - kivált kezdetben, mikor még csak táviratokkal volt tudomásra hozva - nagy feltűnést s némi aggodalmat is okozott.

Jósika, ki a sajtó-működés élén állt és Ludvigh, azonnal hozzám fordultak részletes utasításért a követendő eljárás iránt.

Váltott leveleink a következők:

Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.

Brüsszel, apr. 19. 1860.

A tegnapi telegramm mint egy mennykőcsapás esett a fejemre. Sietve intézkedtem, nehogy a lapok hozsannát énekeljenek, - aztán itt és Párisban rendelkeztem addigi vára-
kozó és kételkedő programmunkról, míg e részben utasítások nem érke-
nek tőled.

Légy szives ezekkel nem késni, hogy összhangzás legyen működésünkben.

Én ezen egész, ugynevezett v i s s z a d á s á t önkormányzatunknak, nem tartom egyéb-
nek, mint:

1. Időnyerésnek a lotteria-kölcsön elkorcsolyázására.
2. »Vakulj magyar«-nak háboru esetére, hogy a kormánynak háta földve maradjon.

Másrészt az octroyalt k o r m á n y z ó , aztán Erdély, Horvátország s a Vojvodina meg
nem említése, az egészet azzá kvalifikálja, a mi, t. i. új kísérlet és új provisoriummá.

Adja az ég, hogy a honiak közül egy se üljön fel nekik. Rajtam nem fog mulni.

A külföldi lapok egyelőre, úgy látszik, azt hiszik, hogy fenéig mind tejföl. Ezek a jó
urak nem is álmodják: mi minden van kérdésben s minő gonosz operatio ez. Autonomia:
osztrák codexszel és pörrenddel, idegen hivatalnokokkal, rendőrséggel, gensdarmeriá-
val, katonakormányval stb. Mindez oly valami chaos melyen ötven év alatt sem
gázolnak keresztül.

A mit mi, mint magyar kormány, jól, hamar s biztosan végre tudnánk hajtani, abba a
bécsi reactionarius kormány invalidusai belehalnak.

Nagyon ovatosaknak kell lennünk s úgy intézkednünk, hogy az otthoniakra is hathassunk.

Kérlek tehát: ne feledd, hogy vezérünk vagy, s most ne kérj, ne tanácsolj, hanem
parancsolj velünk!

Tegnap kértem L u d v i g h o t, hogy tüstént küldje el neked a telegrammot, s kérjen tőled
a sajtó magatartása végett utasítást.

(Aláírva)

Jósika Miklós.

Ludvigh - Kossuthnak Londonba.

Brüsszel, apr. 20. 1860.

Kérlek Miklóssal együtt: küldj nekünk utasítást.

A német, a mai távirat szerint, mind a vármegyék hatóságát, mind az alkotmányt állítólag
visszaadta, de mindjárt sérti a visszaállított alkotmányt egy kormányzó kinevezésével.

Nincs időm nézeteimet kifejtteni; ki vannak fejtve röpiratomban, melynek megjelenése csak szemgyulladásom miatt késett.

Az otthoniaknak tán csak lesz annyi erélyük, hogy engedményt el nem fogadnak, ha csak az 1848-iki törvény és a békekötések alapjaira nincs fektetve.

Változatlan hived
Ludvigh.

Válasz Ludvigh ápril 20-kai levelére.

London, ápril 22. 1860.

»Egy pár hét óta az a hír terjedt el az országban, hogy a bécsi kormány bizonyos nemével az ügyességnek oly politikát szándékozik követni, mely anélkül, hogy az adók elviselhetlen sulyán könnyitene vagy a közigazgatást olcsóbbá tenné és így a mellett, hogy a népelnyomás eszközére: a hadseregbe többet enged költeni, - a börzét jó kedvre hozza, legalább addig, míg az új kölcsönt valahogy legombolyítják, másrészt olyan legyen a politika, hogy a hazában fenálló nagyszerű egységben szakadást idézzon elő. A conservatív aristocratiának (legalább névleg) az államtanácsba való bejuthatás által fényes állást, a községrendszernek erőltetett életbeléptetésével s a hajdani vármegyék némi üres parodiájának összeférczelésével az elszegényedett s eddig tétlenségre kárhoztatott nemességnek hivatalt adni és némi befolyásra kilátást nyújtani, de úgy, hogy a megyék minden politikai tevékenységből (mi főbb becsüket képezi), ki legyenek rekesztve, s a megyei főnökök meghagyásával a közigazgatás terén is tétleg minden önkormányzati hatás lehetetlenné legyen téve, végül pedig ezen organisatióra egy minden tekintetben tehetetlen Postulaten-Landtag-forma szolgálai Landes-Vertretung-ot felülépíteni -: ezt mondják a tervnek«.

Ezeket nekünk tekintélyes emberek írták hazulról.

Gondolom, ezt kell venni kiindulási pontnak azon következtetéssel, hogy ezek a hírek testet látszanak nyerni az ugynevezett concessiókkal, miknek híré a telegraf széthordta Európában.

Az alapeszme tehát, melyet fel kell állitanotok, ez:

1. Hogy a hiresztelt concessiók nem visszalépés azon jogi állapotra, melyet az osztrák erőszakkal felforgatott, hanem oly politikai fogás, melynek két célja van:

a) A nemzetbe szakadást hozni.

b) Az ígéretek által felkeltett várakozással Magyarországot békében tartani addig, míg a pápával s a nápolyi királylyal combinálva, a magára hagyott olasz szabadság eltipor-tatik.

2. A második pont magában világos: az elsőt be kell bizonyítani. Bizonyítást lehet meríteni:

a) Magából a hiresztelt concessiók természetéből.

b) A német (osztrák) lapokból, melyek mind azon huron pendülnek, hogy a monarchia egységének, más szóval: az összpontosításnak elvét sem fel nem adhatják, sem nem szándékoznak feladni, s a magyart arra figyelmeztetik, hogy a »c s a l á d « közérdekeiért az egyes családtagoknak áldozatot kell hozni.

c) Abból, hogy ha az osztrák a jog terére vissza akarna lépni, az első lépésnek annak kellene lenni, hogy az osztrák miniszteriumnak Magyarország ügyeibe avatkozását megszüntesse, visszavonja a lefolyt tizenegy év rendeleteit (mint II. József) s magyar kormányt állítván fel, országgyűlést hívjon össze a törvények alapján s ez állapítsa meg a községi rendszert és megyei szervezetet. Már pedig mindezt nemcsak hogy nem teszi, sőt (mint a vallás ügyében a szeptemberi patenssel) a bécsi miniszterium önkormányzatára újabb sérelmes csapást mér.

Végre d) bizonyítást lehet meríteni abból, hogy oly embert állít a dolgok élére, ki (Benedek) Magyarországon gyűlöletes, mert 1849-ben saját nemzete ellen emelt fegyvert, mert neve az Olaszországban elkövetett legborzasztóbb kegyetlenségekkel (1848) van összekötve, s mert olyan ember, ki ifjúsága óta az osztrák soldatescai fegyelem légében forogva, a magyar nemzet jogairól, alkotmányáról, s általában politikáról fogalommal sem bír s nem egyéb, mint egy vak eszköz a bécsi parancsoknak végrehajtására.

3. Ez után át kell menni azon kérdésre: lehetséges-e, hogy e híresztelt concessiók a magyart az osztrák uralom iránt kiengeszteljék?

E pont kényes, nehogy olyasmi irassék, amit később a tények meghazudtolnak. Ovásul tehát javasolom odatétni, hogy az idő sokkal rövidebb volt, semhogy a levelező tényt irhatna arról, miként fogadtatott a hír országszerte, s csak azt irhatja meg, mit a helyzet ismeretéből, s abból, a mit Pesten lát és hall, merithetett. Ez pedig a következő:

Senkisem hiszen az osztráknak; a bizalom kapcsa végkép megszakadt. Mindenki azt mondja: háromszáz évi tapasztalás tanított meg, hogy az osztráknak még esküje is hitszegés, ígérete pedig csalárdság. Volt nekünk alkotmányunk teljes működésben, s mégsem volt képes minket sem az, sem lovagias hűségünk, sem áldozataink az osztrák önkényi irányzatoknak reánk nehezedésétől megóvni. 1849-ben a döntően győzelmesnek hazudott kápolnai csata hírére nem üres ígéret, hanem minden részletben kidolgozott ugynevezett „alkotmány” lett kihirdetve, - s csalás volt az egész. Csaltak akkor is, meg akarnak csalni most is. Nyugton akarnak tartani, hogy a magyar ezredek segítségével az olasz szabadságot semmivé tegyék, aztán majd egész erejükkel visszatérnek centralisáló, önkényi irányukhoz, melyről e szabadság-ellenes hatalom sohasem fog lemondani. Nem hiszünk neki.

Ez az általános vélemény.

De feltéve (mit senkisem hiszen), hogy az alkotmányos irányra csakugyan vissza akarnak térni, kielégíthetik-e a híresztelt concessiók a nemzetet?

A felelet ez:

A nemzet tömegét semmi és soha nem képes az osztrák uralom iránt kiengesztelni (egy pár erős vonás a háromszáz éves történelemből, a tömérdek hitszegés, 1848-49, emlékezete s tizenegy évi szenvedés sajgó sebei könnyen fogják ez állítást indokolhatni). A nemzet, melynek kebléből a bizalom az osztrák iránt, gyökerestől ki van tépve, ismeri saját erejét s ismeri az osztrák gyengeségét. Sokszor felébresztette már keble hűségének melegén e dermedő kigyót, s mindig mérges marás volt a jutalma. Sokkal érettebb e nemzet, semhogy újra keblére fektesse. Meggondolatlanul nem fog semmit tenni, ha könnyű sorsa; várja, míg alkalom jő. De sem nem hiszen az osztráknak, sem nem bizik benne, sem meg nem bocsáthat soha!

Azonban minden nemzetnél vannak határozatlan árnyalatok. Vannak tehát Magyarországon is, kik anélkül, hogy a nemzet közérzetétől elválni vagy a jövő fejlődését megkötni akarnák, a kiálthatatlan szenvedések súlya alatt nem volnának idegenek a becsületes alkutól. Nevezzük őket nevükön ó-conservatív-pártnak.

Hihető-e, hogy ezen pártot a híresztelt concessiók kielégítik?

E pártnak van határozott programja, mely anélkül, hogy az osztráktól való végelválás szándokával (ha arra kedvező alkalom nyílik) magát ellentétbe tenné, határozottan kimondja, mi az a minimum, mely őt ezidő szerint megnyugtathatná.

Se minimum a pactum conventum-ok sérthetlenségének elismerésére (s nem ma szükségéből engedett, holnap kényből visszavehető octroyálásokra) fektetett törvényes állapot visszaállítása, vagy, mint programjukban nevezik: restitutio in integrum.

Ennek pedig részleteit programjuk ekként határozza meg:

- a) Az ország földterületi kiegészítése, épsége.
- b) Az alkotmány teljes visszaállítása úgy, amint az 1847-48-ban királyi szentesítés mellett reformáltatott.
- c) Az osztrák birodalom iránti viszonyoknak Magyarország történelmi jogai s a pactum conventum-ok értelmében tisztán és egyedül a personalis unio kapcsolatára szorítása.

Annak bizonyítványaul, hogy mennyire fejlődött a nemzet véleménye az utolsó tíz év alatt, jó, sőt fontos lesz kiemelni azt, hogy ezen a legkevesebbet akaró ó-conservatív-párt által minimum gyanánt felállított program épen az, melyet Kossuth 1847-48-ban törvényhozási békés reform utján, mint kielégítő maximumot állított fel.

Ezen, már most az ó-conservatívek által is minimumnak tekintett program garanciája gyanánt pedig a conservatívek azt állítják fel:

- d) Hogy az örökös tartományok is alkotmányosan kormányzottassanak, s ekként az absolut és alkotmányos koronáknak egy fejen való egyesítéséből kifejlődő összeütközés és önkényű irány elmellőztessék.

Ismét megjegyzendő, hogy ez épen az, a mit Kossuth 1848. márczius elején felállított (mely beszédje Bécsben Metternich elkergetését idézte elő).

Szóval: ma az ó-conservatívek ott állanak, ahol a reánk kényszerített harcz előestéjén mi állottunk. E program ezer meg ezer példányban van köröztetve az országban. Befolyásos állású mágánások tartózkodás nélkül megmondák e nézeteiket Hübnér-nek s más minisztereknek, s ez a program az, melyhez kötötte a nemzet az ó-conservatív-párt iránti kiengesztelődést s mult bűneinek megbocsátását.

Ám ítéljen az elfogulatlan közvélemény: mennyire felelnek meg a híresztelt concessiók ezen minimum-programnak.

Két pontot szükséges különösen felderíteni:

- a) Hogy az öt közigazgatási kerület egyesítése nem területi integritás.
- b) Hogy öngyilkolás nélkül nem mondhat le a nemzet azon jogról, hogy saját erszénye és saját kardja saját ellenőrzése alatt álljon. E nélkül minden „engedmény” merő humbug. Nincs ember az országban, kit megnyugtathasson.

Ezek tehát tájékozó eszméim.

A levelezők azokat úgy adják elő, mint pesti tapasztalásuk eredményét, fentartva megírni tény gyanánt: mit mondand az összes nemzet?

Ha valaha, úgy most szükséges, hogy egység legyen a sajtó nyilatkozataiban.

A „Times”-t különösen ajánlom Jósika Miklós figyelmébe.

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

Ez időszakra nézve, melyben a közszellem Magyarországon élénken kezdett nyilatkozni, nagyon érezhető hiányt képez ez iratok összeállításánál, hogy saját leveleim közül csak igen-igen kevésnek bírom vagy eredetiét vagy másolatát. E miatt a levelezések közérdekű tárgyainak fonala annyira meg-megszakad, hogy a kezemnél levő válaszokat sokszor magam sem vagyok képes megérteni.

Igy vagyok a most szóban forgó tárgyra nézve is.

A *Ludvigh* által *Jósika* nevében is hozzám intézett kérésre adott fentebbi válaszom folytán *Jósika Miklós*-nak egy oly szenvedélyes hangon írott, keserű levelére bukkanok, melyet amaz utasítás annál kevésbé magyaráz, minthogy az annyira találkozott saját nézeteivel, hogy már válaszom vétele előtt mindazt megtette, a mit tanácsolék.

Ugylátszik tehát, a fentebbi utasítás mellett egy más levelet is kellett írnom *Ludvigh*-nak, mely levél *Jósika* által félreértetve, a kissé heves polemiára alkalmat adott.

E levelém azonban nincs meg s *Jósika* fellobbanása előttem merőben érthetlen volna, ha pár nappal később írott exculpatórius levelében néhány soromat nem idézné, melyeknek félreértéséből eredett a részéről nyílt őszinte mea culpa-val végződött szóváltás.

Én adni akarom e szóváltást, mivel bár az általam ez alkalomból írott két levél közül csak egyiknek töredékét találok is irataim közt, fontosságot tulajdonitok közlésének. Mert akármit itéljen is felőlem a mai »közösügyes« Magyarország, mely között s köztem majdan a történelem kérlelhetlen logicája fogja a végítéletet kimondani, - akarom, hogy tudva legyen: mik voltak az én nézeteim az ugynevezett »nemzeti ébredés« felől. Akarom, hogy tudja a magyar nemzet, miként míg mások határtalan örömmel ujjongtak a (nemzetiségi és vallásszabadsági tekintetben, de csakis e tekintetben: valóban magasztos) »ébredés« felett, s azt politikai tekintetben is a magyar állami függetlenség új hajnala gyanánt üdvözölték, - engem bánatos aggodalom töltött el politikai tekintetben a mozgalom iránya felett, s én abban már ekkor kezdetét láttam annak a végnek, mely 1867-ben csakugyan elkövetkezett. Öreg ember vagyok. Lehet, hogy nemcsak testi, de lelki szemeim is meggyengültek. Lehet, hogy nem látom igaz színükben a dolgokat a komor fekete fátyol miatt, melyet a sivár élet s az örömtelen aggkor szemem előtt lebegtet. A szülőföld kiirthatlan szerelme ohajtatja velem, hogy csalatkozzam. Ohajtatja velem, hogy a nemzet életrevalósága megczáfolja a történelem tanulságait. De hát én azt, a mi történt, végnek nevezem ma is, mert bármi sóvár érzéssel áskáljak is az »élet mester«-ének bányájában, keresve egyetlenegy tény, mely megczáfolná *Deák Ferencz*-nek ama mondatát, hogy »az veszve van s csakis az van veszve, a mit a nemzet maga feladott«, ily czáfoló tény, - fájdalom - nem találok. »Quaesivi lucem in gemuique reperta.« - És végre közlendőnek tartom a levél-töredéket, melyről szólottam, azért is, mert akarom, hogy tudva legyen: mennyire nem volt a magyar emigráció a nemzet nyomatékossabb osztályai által támogatva hazafiui törekvéseiben.

A polemiára alkalmat adott ama nem létező levelémnek *Jósika Miklós* által idézett sorai ezek:

»Én tőlem kértek utasítást? - A mióta a tavalyi háborúhoz csatolt remények meghiusultak, a nemzet az egység vágyától az óvatlanságig ösztönözten, félakaratú emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani, s ők a concessió-kicsikarás felé vezették. Minden lépés oda volt irányozva; a sajtó-mozgalom is az ő auspiciumuk alatt keletkezett s tőlük kapta mozgonyát, ismét concessió-csikarási irányban, - mely irányt *Miklós* a legjobb akarat mellett is lehetetlennek találta mindig következetesen ellensúlyozni. Szél volt a vetés s forgószél az aratás. De én ez irány minden jelenségeiben helytelenítettem, kárhoztattam, elleneztem; - s én adjak utasítást?«

Elöttem világosnak látszik, hogy e szavaim nem a sajtó-működésre vonatkoztak, mert hiszen erre, miként fentebb látható, nyomban megadtam a kívánt utasítást; hanem vonatkoztak az otthoniakra; vonatkoztak *Jósika* azon nézetére, hogy az otthoniakra is hatnunk kell.

Jósika azonban, miként egyik levelében bevallja, ezeket (elég megfoghatatlanul) magára értette. Különösen a ritkított sorokat nagyon zokon vette, s felindulásának első hevében nekem a következő csodálatos levelet írta:

Jósika Miklós - Kossuthnak Londonba.

Brüsszel, ápril 25. 1860.

Ludvigh barátunkhoz irt leveledet, mely egyszersmind válasz hozzád intézett jelentésemre, vettem. Hogy engemet alig lepett meg valami úgy, mint e levél, - nem tagadom. Én azon deferentiánál és tiszteletnél fogva, melylyel irántad viseltettem, mint vezérünk iránt, kötelességemnek tartottam mindennekelőtt neked tenni jelentést s tőled várni utasítást. Vállalatunkat is - a b o v o - neked jelentettem be, s nem akartam jóváhagyásod nélkül ily fontos ügynek további folytatását vezetni. Az osztrák kormány annyi kisebb-nagyobb sértés után most a tudvalevő két rendeletben foglalt coup de grace-szal a nemzetet halálosan megbántotta, eljöttnek hittem tehát az időt (s volt, miként alább látni fogod, indokom erre), hogy a Habsburgok tehetetlenségét (eddig kedvencz themánkat) most már a déchéance nyiltabb kimondásával előtérbe léptessük. Önféjüleg nem akartam ezt tenni, azért irtam neked, irtam Laczinak, és ime, mikor én vezérünktől azt a vezényszót várom: »előre a nehéz ágyukkal!« - te nekem azt irod, hogy vezérünknek minden utasítása egy keservesen feljajduló intés: »hogy a magyarnak nincs jövője! el van örökre ítélve!« De ez nem elég. Te ellentmondván saját nyilatkozataidnak, most egyszerre azt mondod, hogy mi a hazai mozgalmakat a concessiók kicsikarásának irányában vezettük s engemet következetlenséggel vádolsz. Azt mondod, hogy szél volt a vetés és forgószél az aratás. De a mi leveledben legmeglepőbb, - azzal végzed, hogy te irányunkat kezdet óta minden jelenségeiben helytelenítetted, kárhoztattad s ellenezted.

Ezek súlyos szavak, keserű vádak! Ha volna ember, ki bátorsággal s vezéri hivatásodon kételkedni merne, arra a gondolatra jöhetne, hogy éppen a vezér az, a ki megijedett s éppen a vezér azon egyetlenegy ember, ki a nemzetnek ezen újabb megsértésében veszedelmes, alkudozásokra csábító engedményeket lát.

Itélj magad.

Márczius 12-én ezt irtad nekem: »Kalapot emelek előtted barátom. Ugysegéljen! remek ember vagy tapintatoddal.«

Ha tapintatom oly jó volt: miként van, hogy épen e tapintatot, azaz a helyes irányt kárhoztatod bennem? s engemet (igen udvariasan, az igaz) implicate következetlenséggel vádolsz? Miként van, hogy te, ki most vállalatunk irányát kárhoztatod: akkor ez iránynyal, mely nem változott, a kalapemelésig meg valál elégedve?

Laczi barátunk pedig már november 22-ikén, föllépésemnek még csak harmadik hetében, ezt írta nekem: »Mondhatom, hogy tíz év óta soha sem vettem a tiednél öröndetesebb levelet. Te, kedves barátom, első vagy, ki positiv tagadhatlan eredményt mutathatsz elő.«

Ily nyilatkozatok után egyszerre, mint szeletvető Aeolus szerepelni s forgószelet aratni - oly valami elképzelhetlen volt előttem, miként nem bámulhatsz, hogy egészen le vagyok sujtva.

Halld már most, mit irnak hazulról.

Tegnapelőtt vettem jobbaink egyikétől egy levelet, melyben a többi közt szóról-szóra ez áll:

»Miután az osztrák kormány az utóbb kiadott két rendelet által kimutatta foga fehéret; miután nyakunkra egy hitelvesztett schwarzgelb mandarint akar nyomni; miután végre egész hazánkban kor-, rang-, faj-különbség nélkül egyetlen ember sincsen, ki ezen új fondorkodásokban concessiót lásson - a mi nekünk úgy sem kell -: nem volna-e jó, ha ti, kik még szabadon mozoghattok, kissé világosabban és hatalmasabban kezdenétek Austriától való végelszakadásunkról szólni?

S ime, épen te, tehát e levél szerint az egyetlen magyar, nemcsak concessiót látsz ezen ügyetlen, kézzelfogható humbugjában a halálosan megszeppent kormánynak, hanem még oly veszedelmes concessiót is, mely a nemzetet alkudozásokra kecsegtetheti!

Ha én tanácsodat követve (mit bizony senki barátid közül nem követne minden lehetőben örömeztőbb, mint én) egy melodramaticus feljajdulással állnék elő, hidd el nekem, hogy mindenki szemem közé nevetne.

Te jól tudod, hogy én még a concessiók lehetőségét is tagadtam, s irtam neked: hogy poltron kormány nem képes concessiókra. Én most is azt mondom, s most is azt teszem hozzá, a mit akkor irtam neked: hogy ha az osztrák kormány adna is, azt, a mit ő engedménynek nevez, az olyan lenne mi a nemzetet még mélyebben ellene böszitené fel. A szeptemberi pátens és a mostani két rendelet fényesen igazolták szavaimat. Ellenben te ezen állításomat kétségbe vontad, s irtad: hogy bizony lehetnek oly kivételes körülmények, mikor a kormány, vagy inkább a Habsburgok ijedtükben még egész autonomiánkat is visszaadják, - persze osztrák felsőség alatt. Te tehát a concessiók lehetőségét, kivételes esetekre, felismerted, sőt azoktól féltél is. És most, mikor ezen kivételes eset előáll, mikor az osztrák kormány au bout de son latin van, s concessiók neve alatt újból és halálosan sérti a nemzetet: te minket vádolsz és nem a körülmények nyomását!

Nincs semmi tagadás benne, hogy az otthoniak, eddig történelmünkben példátlan együttartása s főleg a szeptemberi patens elleni passiv ellentállása egyrészt, másrészt az európai sajtó összhangzó rosszalása az, a mi a kormányt sarokba szorította. Mi távol vagyunk attól, hogy ezt tagadjuk. »C'est vous qui leur avait fait peur!« - mondta Napoleon herczeg.

Oly mozgalmak következtében, mint a hazaiak, akárminő irányban haladjanak, s akárki legyen azoknak élén: mit tesz, mit tett mindig s tehet egy erkölcstelen s poltron kormány? Nézetem szerint csak két dolgot: vagy enged, s ezt természetesen a maga

szempontjából teszi a maga zsugori nézetei szerint; vagy erőszakhoz folyamodik, s az egész országot ostromállapotba teszi, - miként már egyszer tette. Te, mint vezérünk, e két eshetőséget előreláthattad, s ne csudáld, ha engemet meglepett, hogy reád váratlanul hatott, mit te concessiók útjának nevezesz s mit előre lehetett látni. Aut - aut, egyike a két rossz chance-nak előttünk állt. Az én nézetem szerint erre a felelet nem a feljajdulás, hanem a még merevebb ellentállás.

Te talán egyet feledtél: hogy távollétünk tiz-tizenegy éve alatt otthon egy egészen új nemzedék keletkezett, mely a feje fölött függő Damokles-kardnak, a legborzasztóbb önkénynek daczára nem hogy elsatnyult volna, hanem még föllelkesedett. Te még mindig conservativ-pártról, a programok minimumairól és maximumairól beszélsz. Meggondoltad-e, tisztelt barátom, mit mondanának otthon, ha mi ez sibáruval állnánk most elő, mikor minden hazai lap, minden hazai levél, mindenki, ki hazulról jó, egyhangulag azt állítja, hogy nálunk nincsenek pártok, s akarja, hogy a világ is ezt higgye, s azt állítja, hogy a ki conservativekről, pecsovicsookról szól, az chinai nyelven beszél - ?

Én nem tudom: minő referenseid vannak, s ezek minő prismákon át nézik a hazai ügyeket, de én azt hiszem, hogy tégedet nem jól s nem őszintén értesítenek.

Házamnál itt kétszázötvenhárom magyar fordult meg tiz év alatt; én a mostani fiatalság javát személyesen ismerem, s a régiebbek nézeteit, vágyait, félelmét és reményét szintén ismerem: de biztosíthatlak, hogy miként a szellem most áll otthon, önkormányzatunknak tökéletes feltétlen visszaadása is csak az E ö t v ö s -, D e á k -, N y á r y -, A l m á s s y -féle embereket képes kielégíteni, s ezekben is megmaradna a vágy, ha nem is a bátorság, végkép megmenekülni Austriától.

A két rendeletről szóló sürgöny e hó 19-én már kezeim közt volt. Én Ludvighot kértem, hogy tégedet a legrövidebb uton tudósítson, míg én a szükséges első intézkedéseket (melyekről alább) tettem Párisban. Leveledet tegnap, 24-én este vettem, tehát az első hirtől mostanig hat nap telt el. Természetesnek fogod találni, hogy én e drága hat napot nem tölthettem tétlenül, s hogy mind, a mit te leveledben tanácsolsz, már megtörtént, mielőtt még leveled érkezett volna. Ludvigh, ki oly jól ismeri hazánkat, azonnal elkezdte hatalmas cikksorozatát. H. Párisban, leveletem vevén, rögtön vette kalapját s bejárta a lapok szerkesztősegeit, kérvén őket, hogy várják be az újabb tudósításokat, mielőtt hosannát énekelnének, - azután pedig elárasztotta a lapokat oly cikkekkel, melyekben mindaz meg van mondva, a mit te tanácsolsz, sőt több, miután a második távirat s a decretumok kezeink közt lévén, egészen tisztán látunk a humbugban.

Hazulról is e hat nap alatt igen sok levél érkezett. Egytől-egyig kitörő méltatlankodással szólnak az osztrák nagy kalamárisból kikerült ezen újabb gyalázatos manoeuvre-ek ellen. Mindezen levelekben egyenesen ki van mondva: hogy concessio otthon senkinek sem kell, mert a Habsburgoknak senki sem hisz; ki van mondva: hogy a két rendeletben concessiót senki sem lát, hanem sértést, - miként az egyik levélből lemásolt részletből is láthattad.

Az ekekre kérlek tehát: verd ki eszedből az alkudozás lehetőségének nemzetünkre nézve tisztán képzeleti és sértő gondolatát.

Az engedmények, erős szorongatás alkalmával minden gyenge kormánynak első panaceája lévén, ne sérts meg minket azzal, hogy mi a concessiók kicsikarására dolgozunk. Kellenek is azok a kutyának!?

Van leveledben még két hely, melyre okvetlen felelnem kell.

Te azt írod: »az egység vágyától óvatlanságig ösztönöztetve, félakaratú emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani.«

Az egységre nézve diametraliter ellenkező véleményben vagyok veled, s nem tisztelnék annyira s nem volnék őszinte barátod, ha ezt eltitkolnám előtted. Én az egységet az újabb néhány év legfontosabb vívmányának tartom. A fajok egyenetlensége, a kasztok egymás elleni gyűlölete s az ez által lehetővé lett *divide et impera* volt az achillesi sark, melyet az osztrák kormány oly pokoli ügyességgel fel tudott ellenünk használni. Ezen egység, kibékülés, testvériesség a fajok és kasztok közt - képezik főerőnket azon esetre, ha egyszer az óra üt s a küzdő-térre léphetünk.

Isten mentsen minket, hogy e vegytani folyamatban óvatosságból mindjárt elemeljük a tűztől a retortát. Egykor szó volt róla, hogy a nemzetiségek közt a különbség olyan, mint az ecet és olaj közt; a mi nem igen bátor, de okos és becsületes Deák Ferencz-ünk azt mondta rá: »többször kell keverni«, - s igaza volt s ez megtörtént.

A félakaratú embereknek keblébe nehéz tekinteni; ez többnyire isten dolga. A kiviendőkre s az elvesztendőkre a gondviselés szemeli ki az embereket, de ha hidegvérrel és előítélet nélkül vizsgáljuk a dolgok állását, - én, részemről több biztosságot látok azokban, kik most állnak otthon a dolgok élén, mint a kik a Mack- és Noszlopy-féle mozgalmakat vezették. Tagadhatlan, hogy most az értelmiség jobbjai mindenben, a mi hazai és nemzeti, részt vesznek; hogy a mozgalmak élén historiai nevű, milliókat képviselő emberek állnak a középrendből úgy, mint az aristocratiából; hogy maga a clerus sem idegen a mozgalmaktól, habár én nem osztozom azokkal, kik a papoktól csudákat várnak, s elégnék tartom, ha nem ártanak. A szeptemberi patens visszautasításában minden faj, minden osztály képviselve volt, s így van ez minden manifestatio, minden tüntetés alkalmával. Meglehet, hogy a jóindulatu s jóérzelmű embereknek e massájában gyenge, ijedős, épen a legrosszabb időben (t. i. *tempora si fuerint nubila*) fejüket vesztő emberek is vannak: de egészben én többet bizok ezekben, mint a Stancsics szabadítóiban, kik dicső, nemes forradalmunkat mint jux-ot tekintették.

Három ember áll különösen a mozgalmak élén. Ezeket félakaratról nehéz volna *pièce en main* vádolni. Te ismered őket!

Én szokott nyíltsággal kiöntöttem szívemet előtted, s nehogy a fejüket vesztettek közé sorozz: légy bizonyos, hogy én nem fogok csüggedni, s hogy a mit tehetek, azt megteszem, a mint tudom.

Hogy lásd, minő emberek főznek konyhánkon, s minő katlant kezdenek fűteni a tulsó táborban: Szemerének s az „Augsburger”-nek czikkeit rekesztem ide. Láthatod ezekből is: minő sok oldalú az én feladatam, s minő isten katonáival kell folyton vivnom!

(Aláírva)

Jósika.

U. i. A magyar lapok (melyeket eddig vettem), minden magyarázat nélkül, hideg megvetéssel adják a decretumokat.

* * *

E levélre adott válaszaimból csak egy töredéket találok irományaim közt, s arra saját írásomban e pár sort találok feljegyezve:

»A két levelet, melyet *Jósika*-nak válaszul irtam, fontosnak tartom annyiban, hogy nézeteimet a hazai mozgalomról foglalják magukban; s azért sajnálom, hogy az elsőt épen nem, a másodiknak pedig csak töredékét volt kivel lemásoltatnom.

K. L.«

A meglevő töredék ekként szól:

Levél-töredék.

Jósika Miklósnak 1860. apr. 25-ikei csodálatos levelére válaszul.

London, april 29. 1860.

Felfogom a megszakadt fonalat. Levelem, mint majd vége felé látni fogod, fontosabb horderejű, mint pusztá polémia *Jósika Miklós* és K. L. közt. Azért őszinte leszek. De az őszinteség nem éles célzásokban s nem kiméletlen kifejezésekben áll. E részben iparkodni fogok példádat nem követni. Mindenesetre pedig a valóság göröngyös útját fogom tapodni. A földön maradok s nem fogok röpkedni icarusi szárnyakon a képzelet rózsaszín felhői közt.

6. Éles gunnyal mondod, hogy én »conservatív pártról programm-minimumról, programm-maximumról szólva, - zsidáruval állok elő, s chinai nyelven beszélek.«

»Es will mich bedünken«, hogy kifejezéseid talán nem épen illenek egyikünkhöz sem, de bizonyosan nem a nagy szent, komoly ügryhöz, mely lelkünket eltölti.

Hanem én azt felelem: emlékezzél!

Ideirok néhány sort egyik leveledből: »Az otthoniak egy memorandumban célaltan és határozatlan óhajtások helyett positivitást akarnak felállítani, s azon minimumot megismertetni a világ előtt, melylyel jelenre meg fognak elégedni.« stb.

Tovább: »Láthatod ebből, hogy azon czikk, melyen megbotrányozál, egyenesen hazulról jött, s e tervvel összhangzásban van. Mint szintén, hogy én, legalább akarva, a *nem déchéance*-ot ki nem mondatván, tovább mentem megbízóim *programmjánál*, mert személyes meggyőződésemet sohasem áldozom fel.«

Tehát megbízóid programmjában benn van: nem a *déchéance* ki nem mondása, hanem a *nem déchéance* kimondása.

Ne neked a »chinai« minimum s a programm-»zsidáru«! Minek nevezed e programmot? Nemzetinek? Forradalminak? Vagy conservatívnek, pecsovicznak?

Tudod, hogy mit irtam neked válaszul. *Komáromy*-nak pedig ezt mondtam:

»Ha a conservatívek teszik, részükről ezen minimum is haladás. Ezt nem kapják meg, - kevesebbnek elfogadása ellen legalább kötve lesznek. Ám írják alá. De ha ti írjátok alá, ti hátralépést tesztek, desavouáljátok a forradalmat. Óvakodjatok. Órizzétek szent hagyomány gyanánt a függetlenségi nyilatkozatot. Terjeszszétek a hitet, hogy harcolni kellend. Ne conspiráljatok, de gonddal legyetek, hogy e hit oly erőssé legyen, miszerint

mindenki készüljön s mindenekfelett vigyázzatok, hogy a mozgalom vezérlete kezeitekből a conservativek kezeibe át ne sikolják.»

Gyuri megjegyzé, hogy ő ugyan nem sokat tud arról: mit főznek a középpontban, de igen lehetőnek hiszi, hogy az egész nyilatkozat ily átsikamlításra s a forradalmi pártnak compromittálására van számítva.

Mondani fogod: »elmaradt; nem irták alá.« - Igen, mert elvrokonaink vigyáztak. Szöveget csináltak, s azt mondták: »tessék aláírni - majd követjük.« - Nem irták alá.

És a conservativ-párt zsidáru, nemde?

Vagy: január, február régen volt? most másként van?

Igen, másként. Elöttem fekszik az új propositió. Laczi által kaptam aprilisben. Ez még conservativebb, antiforradalmiabb. Hadd ne terheljem magamat s téged kivonatokkal, hisz ismered. Csak annyit mondok, hogy a cél a committiva-levélben így van ki-mondva: »Az ország érzületéről határozott tanúságot tenni s az aláírásokat kötelezni«, s miről s mire? - »hogy az ország el van határozva a magyar korona integritását s alkotmányos szabadságait kívánni« (köszönöm szépen) s hogy »az alkotmányos állapot visszaállítása (s csakis az) a közös kívánatot kielégitené.« (Ez még hamis tanuságtétel is. Nem igaz a közös kívánatról, de igaz a pártról, a mely ezt program-zsidáru gyanánt árulja). - Ez azon vezérektől jó (nem Komáromytól ám, - ő nincs a középpontban), kiket én »félakaratuk«-nak nevezek, s kiket te annyira pártolsz, hogy a »félakaratu« szó felett nemes indignatióra gerjedve, nem éles csipősség nélkül mondd e pathost: »a kiviendőkre s elvesztendőkre a gondviselés szemeli ki az eszközöket.«

Értem, köszönöm a célzatot, hanem vigasztal annak tudata, hogy ha azok, kik íránt annyira el vagy áradva bizalommal, hátat nem fordítottak volna, nem nekem (én semmi sem vagyok), hanem a nemzetnek, most nem volna a magyar a német szolgája.

De én azt mondom neked: Ki a megpróbáltatás napjaiban nemcsak a hazának hű fia, hanem (akkor vezéri) gondjaimnak s munkáimnak is osztályosa valál - emeld fel fejedet, bajtárs, nincs mit szégyenlenünk a multat. Az ország egy harmadára, sőt kevesebbre szorítva, az osztráknak minden erejétől s szerb, horvát, oláh, szász, tót által megtámadva: a csár lábaihoz dobtuk koldusként a kevély osztrákot s kétszázezer oroszon kívül még árulás kellett, hogy megbukjunk, bukásunkban is milliók számujának hagyván az előbb csak pár százezernyi magyar - csak azóta igazán nemes - nemzetet, s tiszteletnek a világ előtt fajunk nevét, mint Mátyás óta nem volt soha.

De persze több sikert nem mutathatok. S a bukottat kő illeti. - Tudom. De nem töled kellene jönnie.

Még egyet e ponthoz. Mack- és Noszlopy-féle mozgalmak vezetőire hivatkozol. Kik vezették? - nem tudom. Noszlopyról semmit sem tudok. Az nélkülem, Mack ellenem cselekedett. Kutahiába jött ki hozzám évi hallgatás után, az első magyar a hazából, nagyon ajánlottam. Kapott megbízásokat. Szerbiából írt, hogy mit szándékozik tenni. Láttam, hogy bolond vagy áruló, s tilalmat küldtem reá. Megszegte s maga kezére bűnhődött.

7. Még egy pont. Arról akarok szólni, a mit »az egység vágyától óvatlan-ságig ösztönöztetés« ellen mondasz. Magasztalod az egységet; egy kissé declamat orius hangon beszélsz a nemzetiségek közötti kiengesztelődés nagy vivmá-nyáról, s a magyar hirlapok modorában felkiáltasz: »Nincs párt, egység van.«

A nemzetiségek közti kibékülést én is igen nagy nyereségnek tartom, s magasztalok mindent, mit hazánkfiái e részben tesznek. Talán magamnak is van részem e kedves munkában. Már Sumlán elkezdtem Belgrádra, Bruszszán Bukarestre hatni s nem szóltam, nem irtam tíz év óta a nélkül, hogy mint Cato Carthagot, úgy én e tárgyat fel ne fogná.

Hála istennek, az ellenzékeskedés megszűnt, s ha sereggel mehetnénk haza, az együttműködés sem volna kétséges, de a nélkül még soknak kellene történni, hogy a cél- s irányegység kiviva legyen. Ekkorig csak az osztrák gyűlésében egyek a fajok, de abban még nem, hogy mi s miként történjék. Erre még alig történt kísérlet otthon, bármint sürgetém.

Ne feledd ezeket:

A szerbekkel való együttműködésre még semmi lépés nincs téve, mert ilyesmire nincs annyi pénz otthon, hogy egy tevékeny embert odahelyezni lehessen.

A horvátokkal detto. S hogy áll a dolog? Tavaly a harcz alatt a horvát hadifoglyok nagyon készek voltak az osztrák ellen saját tisztjeik alatt szerveztetni, de velünk egyesülni egyetlen egy sem. Most pedig valami K v a t e r n y i k nevű horvát agitátor egy munkát adott ki Párisban (La Croatie). Diszpéldányt küldött a hercegnek s kihallgatást kért és kapott. Ajánlák, hogy ha a császár akarja, hat horvát főnök kijön, s biztosítékot hoz, hogy kétszázezer horvát katona állandó a császár rendelkezésére. (Tégy egy kis népességi arányszámítást s azután kiáltás: »brav aufgeschnitten!«) A herceg kérdé: miért nem egyezkednek a magyarokkal? - Azt felelé, hogy az lehetetlen, abból soha semmi sem lesz.

A tótok közt mennyi lutheranus község fogadta el a patenst!

Az erdélyi oláhok segítségére még korántsem lehetne megesküdni.

Mindez persze nem volna baj, ha külsegítséggel kezdhethők meg a harczot hon. De ha ez nem lesz!?

Messze vagyunk még a cselekvő egységtől, barátom. A negatív egységtől a pozitívumig még nagy az út!

Igy van ez saját fajunknál is. Azt mondod: nincs párt, minden egy gyönyörű egység.

Igen, az akademiára, a magyar ruhára, a Széchenyi-istenítésre stb.

De a forradalomra? - Te igazán hiszed? Sajnálak. Keservesen fogsz kiábrándulni.

Egység van arra is, hogy ha hatvanezer francziával rukkolnánk be, le kell az osztrákot tenni. A mennyköbe! Hogy is ne? Hisz akkor csiklandós dolog volna az osztrákos hűség!

Egység van arra is, hogy B e n e d e k uram s ukáza senkit sem elégít ki. Természetes! Miként volna valaki bántalommal megelégedve? (Ámbár ha csakugyan csinálnának vármegyét, akármi németest is, kapnak hozzá főispánokat, - bizonyos lehetsz benne. S csak ennyit akart most az osztrák: hivatalt osztogatni s hivatalnokokat kapni. Ez tény, ezt Bécsből tudom.)

De adjon csak az osztrák valódi engedményeket (ámbar e szó maga is sérelem), valódinak nevezem azt, mely hazánkban a centralizált birodalmi egységbe való beolvasztását feladja (pedig ez el fog következni, ha egy-két év alatt külsegítség nem viszünk haza): az egész hajdani conservatív-párt, s ezenkívül a fél-

akaratuaknak egész serege hosannát kiált. - Erről a hazai mozgalom jellege nem hagy kétkedni.

Te magad sem kétkedel. Én, a mint láttam magát az apr. 19-ikei ukázt, azt irtam neked, hogy azt úgy kell felfogni, mint gunyt és sérelmet, mely csak méltatlankodást gerjeszt. - Te pedig T. Laczinak mit irtál apr. 22-én, midőn már ismer- ted a részleteket? Ezt: »Megl lehet, hogy honfitársaink elfogadják a mézes madzagot.«

Persze iparkodol magadat azzal vigasztalni, hogy »ha ezt teszik, bizonyosan csak azért fog történni, hogy archimédesi támaszpontul szolgáljon.«

Erre én neked azt mondom: a jövődöt az isten tudja, (ha ugyan az is, ki nem specialis akarattal, hanem általános törvényekkel kormányoz, tud egyebet, mint azt, hogy: ilyen ok, ilyen okozat) - de ha a státustudományi bölcsélet nem ábránd, ha a logica nem mese, s ha a történelem gyakorlati tanításai érnek valamit, akkor az igazság az, hogy ha a magyar egyszer bucsut vesz a forradalmi iránytól, arra többet hosszú ideig vissza nem lép.

Még L u d v i g h is (mint jól mondod) ismervén a hazát, tulajdonazon levélben, melylyel nevedben is utasítást két (mit te oly igen szívélyesen fogadtál - merci!!) inkább kérkedő óhajítás, mint remény gyanánt így kiált fel: »T al á n csak lesz annyi erélyük az otthoniaknak, hogy nem fogadnak el engedményt, hacsak az 1848-iki törvény s a békekötések alapjára nincs fektetve!«

Nincs párt! - Én meg azt mondom neked: annyira van, hogy ha akármilyen körülmények közt (kivéven ha külső katonai segély jó,) a nemzet, türelmét vesztve, belülről fel talál kelni, én, Laczi stb. el fogunk menni a nemzettel meghalni, hanem benn a hazában lesz egy számra sem csekély, de befolyásra, sulyra hatalmas párt, melyből ki hideg vizet önt reá kárhóztató jajveszékelésével, ki elbénítja közönyével, ki meg félrehuzza magát. Épen mint 49-ben tettek! Ezt az egész mozgalomnak typusa tisztán és világosan mutatja.

Nincs párt! - S Laczinak legutóbb egy vezér-toll így ír hazulról: »Számá azoknak, kik még reménylik («reménylik» - borzasztó!) hogy felülről történhetnék olyasmi, mi kibékülésre vezethetne, naponta csökken.« Jól megértsd: nem azoké csökken, kik szeretnének kibékülni, ha az osztrák akarna, hanem azoké, kik reménylik, hogy az osztrák lehetségessé teszi a kibékülést; nem ő rajtuk mulik, hanem az osztrákon.

Tovább: »Mindnyájan csatlakoznak a p r o g r a m m h o z (zsibáru, nemde?), mi tájéko- zásnak neveztetik; azonban a nemzet pezsgő része, il partito d'azione ahhoz csak mint m i n i m u m h o z csatlakozik, csak azért, hogy szakadást ne idézzek elő.

Tehát van cselekvési párt, következőleg van nem-cselekvési párt is; amaz forradalmi, emez constitutionali-concessionális s a kettő között a szakadást csak úgy lehet kikerülni, ha az első a másodiknak osztrák-alkuvási programjához csatlakozik.

Folyomány: »Az egység vágyától óvatlanságig ösztönöztetve, félakaratu emberek kezébe hagyta a hazai mozgalom vezényletét átsikamlani.«

A ki ezt nem látja - akarva-akaratlanul a concessionalis irányt segíti elő.

Én látom, látom nem egyes levelekből, (ezekre nem sokat adok), hanem az egész mozgalom kiáltó típusából.

Te el vagy fogulva, édes barátom, annyira el vagy, hogy még a magyar hirlapoknak hallgatását is a decretum felett, »hideg megvetés« gyanánt magasztalod. Én megbotráncóztam felette. - »Nem szólhatnak« - fogod mondani. Nem? Annyit csak szólhat egy pesti magyar lap, a mennyit a bécsi »Wanderer« mer! Olvasd meg ennek jelentését a debreczeni gyűlésről (»meg is halunk érte«) s hasonlítsd össze a »Pesti Napló«-nak a »Wanderer«-ből vett sovány kivonatával.

Ezzel végezzük a tárgyat, barátom. Leveled oly természetű volt, hogy ily igen hosszú válasza kényszerített. Vedd személyes tisztelem jeléül, hogy ily sok időt vettem el egyéb dolgaimtól. Nem sok emberért tennék hasonlót. Ha akármikor egy vagy más tárgyban véleményemet akarod ismerni, szolgálatodra állok. De utasítást ne kérj, mert látván, minő indulattal fogadtad azt, melyet kértél, én többet nem adok.

Ha barátodnak nevezesz, megtisztelve fogom magamat tartani, de a »vezér« szótól, kérlek, kímélj meg, mert leveled után értem: mit jelent. Én a vezérségre soha nem vágytam és senki irányában nem negédlem, de mint tényt tudom: hol vagyok vezér, hol nem.

Engedd meg, hogy eltekintve leveledtől, mondjak valamit, mit az egészben legfontosabbnak tartok.

Én úgy látom (a hazai mozgalmak után ítélve) a jövődöt, hogy minden emberi számitáson kívül fekvő véletlenségeket kivéve, a függetlenségi harcz csak úgy leszen újból felvéve, ha külföldi támaszt, illetve segítséget szerezhetünk a nemzetnek (a mennyiségről nem szólok, mert a körülmények szerint a szükség ez iránt variálhat) - különben nem lesz forradalom otthon, legfőlebb csak émeute, mit elnyomnak, mielőtt mi csak haza érnénk a veszélyben osztozni.

De még ha azt gondolnám is, hogy külsegrésze semmi szüksége nem lesz a nemzetnek: mégis bizonyynal még a legvérmesebb magyar is csak óhajthatja, hogy oly összeköttetések létesítenek külföldön, melyek a harcz veszélyeit kevesítsék, szenvedéseit enyhítsék, a siker valószínűségét növeljék.

Nem megyek részletekbe.

Nagy dolgokkal nagy felelősségek járnak, s hol nagy felelősség forog fenn, az alszerénység szintoly vétek, mint a S z e m e r e -féle követelő hiuság.

Ha külföldön, különösen Párisban és Turinban lehet valamit tenni hazánk javára, azt csak mi hárman: L a c z i , K l a p k a és én tehetjük, kik az illető hatalmakkal constituált solidaris viszonyban vagyunk.

De hogy sikerrel hathassunk, okvetlenül szükséges, hogy a haza állásunkat, tekintélyünket támogassa, s nekünk alapot, támaszt nyújtson.

A hatalmaknak nemcsak mitőlünk kell azt hallani, hogy mi a nemzetet képviseljük, hanem a nemzet köznyilatkozványaiból, a sajtó hangjából, egyes tekintélyes egyének kijelentéseiből folyvást és folyvást megerősíttetniök kell azon meggyőződésben, hogy valósággal a nemzet képviselői vagyunk, hogy a mit mi mondunk, azt a nemzet mondja, a mit ígérünk, a nemzet ígéri, - a mit megtagadunk, a nemzet tagadja meg.

Ekkor lesz súlyunk, különben csak annyi van, mit parányi személyiségünk képes kivívni.

No már nekünk a támaszt a nemzet saját javára nemcsak nem adta meg eddig, de sőt mindent elkövetett, hogy hitelünk csökkenjen s hatásunk összezsugorodjék.

Sajnálom, hogy különösen magamról is kell szólanom, de hazafiui kötelesség, azért félre az álszeméremmel.

Tény (bár nyom), hogy az én nevem nem magánnev, hanem programm. Ügy, elv jelszava. A hazában úgy használja azt ügy- és elvbarát, úgy ellenség. A forradalmi, azaz függetlenségi pártot mint Kossuth-pártot említik; a külföld előtt pedig sajtóban, közvéleményben a függetlenségi törekvés nevemhez van mint zászlóhoz tapadva, s aratom a helyeslést vagy a gunyt, a mint a szóló barátja vagy ellensége a magyar függetlenség eszméjének.

Ebből, mint tény szempontjából indulva ki, egy tényt kell constataálnom.

Te egy leveledben lelkesedéssel írad nekem: »Mágnás nemes, polgár, nép: mind veled tart, szeret, bizik benned, vezérének ismer«.

Ne érts félre: nem vágyom társaságra. Inkább restellem, mert a nyomoruság között igen insociabilissé lettem, s aztán szegény vagyok, nem igen fogadhatok.

Hanem oly bizonyos, mint $2 \times 2 = 4$, hogy ha azon ügy s elv, melynek engemet zászlójául kényszeríte fel a közvélemény, oly igen melegen lángolna minden osztálynál, mint te mondád és hiszed: a zászló hivei nem kerülnék a zászlót, mint a pestist.

Azon 253 magyar közül, ki házadat meglátogatta, igen sok volt, ki Londonba is ájtött, s különösen volt sok mágnás. Lakomnak tiz év alatt soha egy magyar mágnás feléje sem jött. A középrendűek közül kevés jött, igen sok nem jött, - a nép fia mind eljött egy től-egy i g.

Ez a pusztá tény positivabbul tanuságosb, mint minden homilia, biztosítás és levél.

Ne mondd: hogy veszélyes volt volna velem egy órán át egy levegőt színi. Évek előtt, midőn még nagyobb volt a szigor otthon, V i t é z (Abaujból, - nem ismertem előbb,) itt lévén, gyakran meglátogatott. Egyszer olyankor jött, midőn indulóban valék nőmmel sétára. Engedelmet kért, hogy velünk jöhessen. Kértem, ne tegye, mert még bezárják otthon. - „Tudom”, ugymond, „de pirulnék isten és magam előtt, ha néhány havi börtönnel sem mernék daczolni, s félelemből megtagadnám elveimet és szivem érzelmét”. - Bezárták, s maig is büszke reá.

Később nem is zártak be senkit. K e m é n y Z s i g á v a l s D a n i e l i k kanonokkal két napot tölték együtt Interlakkenben, együtt ebédeltünk s tettünk kirándulást nyiltan. Elbeszéltek otthon fűnek-fának, - s nem zárták be.

Ezen általános szándékos kikerülés bizonyos osztályok részéről mondhatlanul jellemző. Nem kell látogatásuk, sőt ha most tiz év után kezdenék tenni, sértésnek venném. Hanem annyit mondok: a magasb osztályok a helyett, hogy külföldön befolyásomat hazánk javára növelni, hon pedig az ügygyel, melynek zászlója vagyok, magukat azonosítani iparkodtak volna, - kerültek minden érintkezést, mint a bünt.

Aztán bizzál bennük!

S ez nem elég.

S z é c h e n y i nem nekem személyes ellenségem volt, hanem az ügyé, melyet képviseltem s képviselek. Engesztelhetlen ellenkezésben állott pártunkkal, elveinkkel, politikánkkal. Az ország szellemi ébredésének Prometheusa, anyagi haladásának teremője volt s nemzetiségének istápja. Azért őt korunk legnagyobb magyarja gyanánt tisztelém mindig, ezer sértései daczára, s mint ilyennek, hódolok emlékének.

Dusan megérdemli a nemzeti gyászt s mindent, mit egy nemzet nyujthat legnagyobb fia emlékének.

De parentatióját úgy vitte szét a négy világrészre millió szárnyain a világ-sajtó, mint azon emberét, ki zászlónknak leghatalmasabb ellensége volt; úgy állított elő, hogy minden szerencsétlenség, mely hazánkat érte, oda vihető vissza, hogy a nemzet nem őt, hanem engem követett a válság órájában, - nem pedig oda, hogy ő visszavonást idézett a nemzet soraiba akkor, midőn az együtt-tartás a magyart örökre nagygyá, dicsővé, szabaddá tette volna!!

Vigyázott-e, vigyáz-e a nemzet, hogy Széchenyi dicsőítése ne úgy tűnjék fel, mint nemzeti desavouálása a mi politikánknak, törekvéseinknek, zászlónknak? mint desavouálása a mult forradalomnak, tehát annak visszavonása?

Nemcsak nem vigyázott, de sőt egyenesen mint ilyen desavouálás áll azon istenítés a világ előtt.

S mit tettél te a sajtóban, utbaigazítani őket s a világot, hogy a tisztelet s a hála, melylyel a nemzet méltán adózik Széchenyi emlékének, oda ne magyaráztassék, mintha a nemzet elhagyná a zászlót, melylyel a történelem az én nevemet azonosította - ?

Mit tettél? Semmit.

Aztán így nemcsak elhagyatva, hanem desavouálva is legyen hatásunk a hatalmak előtt!

Kérlek, képzelj magadnak, ha minden czimzetes és nem czimzetes nevezetesség, ki idekünn járt, elment volna a herceghez s a császárhoz (könnyű volt volna kicsinálnunk fogadtatását) s ennyit mondott volna: „Azért jöttem, hogy biztosokká tegyem önöket, sire, hogy mi nem alkuszunk az osztrákkal; hogy a Magyar Nemzeti Igazgatóság úgy, a mint alakulva van, a nemzet osztatlan bizalmát bírja; hogy azt a nemzet vezérének ismeri. Megmondani jöttem, hogy a mit az mond, a nemzet mondja, a mit ígér, a nemzet ígéri”, - képzelj, ily nyilatkozatok mellett minő más volna hatásunk a hatalmaknál!

Tette-e valaki? Senki.

Aztán azt várják, hogy mi külsegi segítséget teremtsünk nekik!

Ha a szellem, az irány az és olyan volna a hazában, mint te azt magadnak képzeled a felsőbb osztályokról, akkor nem azon iparkodnának, hogy jóváhagyásunkat nyerjék meg, s általa utat tömegek aláírására oly igazán zsibáru-programmokhoz, melyek a forradalmat desavouálják s alkut tartalmaznak, - hanem írnának egy nyilatkozatot hozzánk, melyben a nemzetnek irántunk való bizalmát kijelentve, arra szólítanak fel, hogy hazánk érdekeit a függetlenségi irányban a külhatalmaknál képviseljük, ígérve, hogy a nemzet nevében teendő ígéreteinket a nemzet beváltandja, s ezt ezrenként írnák alá. (Azt csak tudhatják, hogy mi senkit sem compromittálnánk.)

Ez aztán nevelné hatásunkat.

S ha te ez irányban a sajtóban hatni magadat a hazai mozgalom jelleme által felhatalmazva érezted volna, vagy éreznéd, nem volnál kénytelen kerülni a levelezésekben minden vonakozást arra, hogy a nemzet vágyai és határozatai most is identificálva vannak azon zászlóval, melyet 1849-ben fenlobogtatánk; s irányul vennéd, hogy ámbár vannak, kik a *restitutio in integrum* alapján nem vonakodnának az osztrákkal való kiengesztelődést megkísérteni (elmondanád részletekben a minimumot, hogy őket a közvélemény előtt kevesebbtől elzárj), de hogy a Benedek-féle gúny ezen keveseket is elidegenítette az alkutól, a nemzet nagy tömege pedig, mely tíz év óta

szakadatlanul csak a mi zászlónkba helyezte üdvét, most még erősebben el van határozva, ahhoz törhetlenül ragaszkodni.

Ámde, persze sem az első, sem a második nem fog történni.

Sőt a „Times” bécsi levelezője most mindent megír, mit magyaroktól hall, s mint ilyet, gyakran megírta, hogy nekem nincs pártom az országban, - de persze nem volt s nincs magyar nagy ur, ki vele az ellenkezőt, az igazat irassa meg.

Szóval: nincs, a ki a mozgalomra azon typusnak bélyegét üsse, mely meggyőzze a világot, hogy (mint Velenczéről meg van győződve) a magyar az osztrákkal nem alkuszik.

És ez az, a mi sajnós.

Kifáradtam. Többet irtam neked, mint amennyit hat hét alatt beszélek.

Egyszer szükség volt. Isten veled!

(Aláírva)

Kossuth.

U. i. E perczben veszem turini jelentésemet.⁹⁵ Ime pár szó belőle:

»April 26. Tegnap voltam ismét Cavour grófnál. Kérdezte: lehetséges-e még a Moriamur pro rege nostro-fellengzés? Ezt minduntalan kérdezik itt tőlem.« Nemde jellemző?!!

Miként fentebb említém: e levelezést csak azért hozom nyilvánosságra, miszerint constatálva legyen, hogy minő véleménynyel voltam én az annyira magasztalt »nemzeti ébredés« felől s hogy mennyire nem volt az emigráció hazulról támogatva hazafias törekvéseiben.

Érintkezéseinkben a külhatalmakkal, természetesen, én sem adtam kifejezést e nézeteimnek. A haza érdeke parancsolta, hogy ez érintkezéseinkben egységesnek tüntessem fel a nemzet elhatározott akaratát: fegyvert fogni az ország függetlenségének kivívására, ha azt siker kilátásával teheti. S ezt én jó lélekkel véltem állithatni, mert ma is meg vagyok győződve, hogy ha teljesül az, a mit én a forradalom ígéréténel mindig *conditio sine qua non* gyanánt kötöttem ki, ha teljesül az, hogy olasz vagy francia hadsereg éléről hívhatjuk fel nemzetünket felkelésre: daczára minden alkuvási hajlamoknak, nem volt volna félrehúzó párt az országban, az egész nemzet egy emberként fel kelt volna.

Különben ez a kis szóváltás nem volt semmi zavaró hatással *Jósika* iránti viszonyomra. Belátta, hogy téves feltevésből indult s ápr. 30-án irt mentegetőző levelével a vitatkozásnak vége szakadt. Ő maga még egy kis ideig biztatta magát, hogy »tele van az ég hegedűkkel« az országban, de ez optimismust a tények csakhamar eloszlatták. Junius közepe táján már bevallotta, hogy »az otthoniak erősen gyengén (nehogy többet mondjon) viselik magukat; pár nappal később pedig már azon vallomásra fakadt, hogy »ha nem volna maga a haza s meg az a mi jó népünk, hát már rég kifogott volna ő maga is. Az otthoniak nem érdemesek annyi buzgalomra. Mit ér, hogy ő itt a harcias harsonába fú, mikor az otthoniak egyebet sem tesznek, mint azt, hogy a Reichsrath-ba tolakodva, nekünk, *Benedek* sűrűn látogatott ebédjeinél pedig magunka szereznek indigestiót.«

⁹⁵ Viszonyunk Turinnal, mely e kötet tartalmának történelmileg nevezetes részét képezi - alább kapcsolatos egészben lesz megismertetve.

Teleki László-t pedig, ki azon társadalmi osztálylyal, melyhez maga is tartozott, bizalmas összeköttetésben állott s annak köréből nem egyszer örvendetes biztatásokat kapott, a hazulról vett hírek rendkívülieg lehangolták. Genfből jun. 1-ről írott levelében ezeket olvasom:

»Igy irnak nekem hazulról: »Ugylátszik, nagy változásoknak megyünk elébe. Az, hogy Apponyi meg Majláth, kineveztetésüket a birodalmi tanácsba elfogadták, valami nevezetes változásra mutat.« - Megrémültem! Nem az ijeszt, hogy egy-két ember bemegy a birodalmi tanácsba, mely Magyarországnak a birodalomba beolvasztását képviseli s nem is ezen két ember miatt aggódom, - ők sohasem tartoztak azok közé, kiket mi képviselünk: - hanem ijeszt az, hogy ennek mások, kiket a jobbakhoz számítottam, még jó következtetéseit is remélhetik. Nekem ígérték, hogy alkudozni nem fognak. Megcsaltak vajjon? Lelkem is didereg a gondolatra.«

Az ápril 19-ikei decretumok alkalmából turini ügyviselőinknek adott utasításom alább fog előfordulni; párisi képviselőinknek a következő utasítást adtam:

**Utasítás Kiss Miklós ezredes urnak a magyar nemz.
Igazgatóság párisi megbízottjának.**

London, ápril 28. 1860.

I. Az osztrák császárnak hazánkra vonatkozó legujabb határozatai, miként azok először táviratilag közölve voltak, némi aggodalmat költöttek bennem. Nem mintha attól tartottam volna, hogy nemzetünket akármely concessiók is kiengesztelhetnék az osztrák iránt, hanem mert nem tartottam lehetetlennek, hogy szakadást idéz elő a dicsőséges nemzeti egységben s pártot csinál. Mert szent s kedves neveket emlegetett a telegramm: vármegyét, országgyűlést, önkormányzatot.

Aggodalmamat azonban a Benedek tábornokhoz, mint ujdón kinevezett magyarországi kormányzóhoz ápril 19-én intézett császári levél eloszlatta.

Gúny az és insultus, mit a kényuralom a nemzet szenvedéseire tetézett.

Mint mondtam, nem hiszem, hogy nemzetünket akármi ugynevezett engedmények, az osztrák uralom iránt őszintén kiengesztelhessék. De ha az osztrák-ház csak kíséreltet is akarna tenni a kibékítésre, azt bizonyosan nem a törvényes alaptól való eltérés, hanem az arra való visszatérés útján lehetne tennie.

A mit most teszen, az ujjabb eltérés, nem visszatérés.

A visszatérés a történelmi alap visszaállítását feltételezné. Ez kényurilag octroyál, mint octroyált alkotmányt 1849-ben - s hol van az?

A visszatérés, minden politikai szervezés alapjául, a bécsi miniszteriumtól való függetlenítést feltételezné. Ez még a vármegyék virtualis szervezése iránt is a bécsi miniszteriumtól veendő utasításokra utalja az ujdón nevezett kormányzót, ki maga is egy élő törvénytelenség.

A visszatérés azt feltételezné, hogy Magyarország állami autonómiája ismertessék el. Ez a császársági centralisatiót annyira fentartja, hogy még a megyék szervezetét is annak keretébe szorítja.

A visszatérés a magyar történelmi jogállapot helyreállítását feltételezné. Ez bosszantó vég-kegyül azzal kecsegteti a magyar nemzetet, hogy majd ő tőle sem fog megtagadtatni az, a mit a szegény szolgaság szokott osztrák tartományoknak ígérni szándékozhatnak.

Tehát gúny az egész, mely a méltatlankodást még azon pártnál is a legfelsőbb fokra emelendi, melynek megnyerésére speculált a bécsi hatalom.

Ezen nézeteket tájékozásul említvén, kérem ezredes urat, vegye azoknak nyomán irányul hivatalos érintkezéseiben azt, mint bizonyost, hogy a bécsi udvarnak e kísérlete nemcsak nem változtatott semmit a dolgok helyzetén hazánkban, de sőt az elhatározást, az osztrák uralom aluli felszabadításra mindent megkísérteni, ha lehet: még erősebbé s általánosabbá tette, mint valaha volt.

II. Érdekében van hazánkban, hogy e tény igazságáról azon személyiségek, kik által ön a francziák császárának véleményére hathat, impressionálva legyenek, s hogy tökéletesen meg legyenek győződve, miként a Tuillériák kabinetje egy teljességgel képtelen önámításnak adná magát át, ha külpolitikáját akár az olasz kérdés hátralevő fasisai, akár a keleti kérdés, akár a német viszonyok tekintetében azon várakozásra fektetné, hogy a magyar az osztrákkal kibékülhetne s a kibékülés alapján az osztrák még oly consolidált hatalommá válhatnék, melyre a francia kormány akármi körülmények közt is haszonnal számíthatna.⁹⁶

Tegye ön azon urakat bizonyosakká, hogy ha a császár szerencsétlenül ily politikára hagyná magát tévesztetni, annak csak az volna következése, hogy bármi jövődő bonyodalmakban, melyek válságának esetére a császár az osztrákra számítana, a magyar nemzet szintoly bizonyosan a császár jövődő ellenfelének karjai közé vetné magát, mint a mily kész volt tavaly magát a császár karjai közé vetni, akárki legyen az, ki az osztrákot barátul fogadja, a magyar nemzetet válság perczében az ellenséges táborban fogja találni.

Mi minden csalódásaink mellett is szeretünk a császárra, mint nemzetünk barátjára tekinteni, s az érzés, mely ezzel kapcsolatban áll, az őszinte felvilágosítást becsületi kötelességünké teszi.

III. Nem kerülhette ki ezredes ur figyelmét, hogy a félhivatalos „Constitutionnel”, a bécsi telegramm nagy szavai által elkapatva, örvendezését jelentette ki azon (supponált) kilátás felett, hogy a magyar az osztrákkal kibékül. S bizonyosan tudtával lesz az is, hogy a francia félhivatalos lap ezen örvendezését a bécsi lapok ominosus hirtelenséggel siettek kikürtölni.

Tehát míg egyrészt arról tudósít ön, hogy a herczeg az eseményeket rohanóknak tudva, a fegyverek kérdését ránk nézve sürgősnek mondja, - másrészt a kormány nézeteinek bizalmas kifejezője szerint örvendene a Tuillériák kabinetje, ha nemzetünk az osztrákkal kibékülne.

Ha az elsőben nyilatkozó irány a való, úgy méltán követelhetjük, hogy a második desavouáltassék, mert különben oly tévedésbe hozhatja nemzetünk közvéleményét, mely törekvéseinket: a francziák császára iránti hitet fentartani, meghiusíthatná.

Ha pedig a második irány áll, ha a császári kormány csakugyan óhajtja, hogy a magyar az osztrákkal kibéküljön: úgy mi velünk oly kétszinü játék üzetik, melyre magunkat tovább felhasználtatni nem engedhetnők.

Hiába mondanák (mert alkalmasint mondandják), hogy a sajtó nyilatkozataiért a kormány nem felelős. Mi eléggé ismerjük a francia sajtó helyzetét. Állhat azon észrevétel a „Journal des débats”-ra, mely ellenkezően nyilatkozván, tudjuk, hogy csak magán-

⁹⁶ Lásd a jegyzéket a fejezet végén.

véleményt nyilatkoztatott. De azt is tudjuk, hogy a „Constitutionnel”-nek sugalmazott véleménye van.

Elkerülhetlennek tartom, hogy ön ez iránt szót tegyen s azon tiszta, jólelkű őszinteségnek, melylyel a párisi combinatiókba belementünk, s nemzetünk szerencsétlen helyzetének annyi igényt reclamáljon: hogy mondják meg, mit akarnak velünk.

Az állás, melyben irányukban jelenleg vagyunk, »fausse position«, mely tarthatatlan.

IV. Ha ezen interpellációra kedvező választ nyerne, igen alkalmas dolog lesz az illetőket arról capacitálni, hogy most, midőn az ápril 19-iki átvétel a méltatlankodást az országban, ha lehet, még magasabbra emelte, mint valaha volt, - kiszámíthatatlanul jó hatással volna nemzetünkre, ha képessé tétetnék a mozgalom otthoni vezéreit tettel meggyőzni arról, hogy a párisi hatalomnak csakugyan kedvező szándokai vannak hazánk iránt.

Ezt semmi sem eszközölhetné jobban, mint az, ha az igénybe vett előkészületi segéd-eszközök kiszolgáltatása körül valami kezdettel örvendeztetethetők meg otthoni barátainkat.

Legyen tehát szives, ezredes ur, ezt, mint különben is a herczeg mondása szerint sürgőst, kitelhetőleg előmozdítani.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében:

(Aláírva)

K o s s u t h .

*

Ez utasításom folytán *Kiss Miklós* ezredes szólott mind *Napoleon* herczeggel, mind *Thouvenel* miniszterrel.

Május 6-ról kelt jelentése szerint sem a herczeg, sem a miniszter - s ez utóbbinak nyilatkozata szerint a császár sem - tulajdonított fontosságot az ápr. 10-ikei változásnak, sőt arról voltak meggyőződve, hogy a helyett, hogy az engesztelődésre egyengethetne utat, még ingerelni fogja a nemzetet, mert az, hogy oly embert neveztek ki kormányzónak, ki magyar létére Magyarország ellen harczolt, lehetetlen, hogy általános indignációt ne támaszson. Ez a kinevezés valóságos »cretinismus«. Sérti a nemzeti becsületet. A »Constitutionnel« örvendezését ostoba divagációnak bélyegezték, mely legkisebb figyelmet sem érdemel. A francia hatalom nemcsak nem örvendene annak, ha a magyarok a bécsi udvarral kibékülnének, de sőt megnyugtatóra szolgál hinni, hogy nincs a lehetőség körében oly concessió, mely a magyar nemzetet reábirhatná, hogy lemondjon függetlenségi vágyairól. A felől tökéletesen nyugodtak lehetünk, hogy nincs oly képzelhető conjunctura, mely a császárt arra birhatná, hogy politikájában Austriára számítson. Austria egy haldokló (agonisante) hatalom, olyan mint egy »cadaver«, »cadaver«-ra pedig élő ember nem számíthat stb.

Hát szép szó, az volt akármennyi, de a dolog gyakorlatias részéről, melyre utasításom IV. pontja vonatkozott, a herczeg »még nem szólhatott a császárral.«

A miniszter pedig kereken kimondotta, hogy e pillanatban az lehetetlen. Várni kell az olasz, a török, a német kérdések fejlődését; a magyarok folytassák törvényes téren az ellentállást, de fegyverhez ne nyuljanak, mert tetteleges támaszra most sehonnan sem számíthatván, okvetlenül leveretnének.

Jegyzék a 463-ik laphoz.

Kiss Miklósnak adott fentebbi utasításom II. pontja magyarázatot igényel arra nézve, hogy mi adott okot azon aggodalmamra, mintha Napoleon császár indítatva találhatná magát Austriára számítani.

A francia kormány által a congressus elejtésével kapcsolatban a közép-olaszországi kérdésekre nézve nyíltan elfogadott álláspont világos közelítés volt az angol álláspont felé s ugylátszott, hogy ez csak megerősítheti a szívélyes baráti viszonyt Franciaország és Anglia közt. És én, mint magyar, ennek csak örülhettem, mert Anglia a nép szabad rendelkezési jogának s minden külvatkozás kizárásának álláspontjára helyezkedvén: minden közeledés e felé a francia kormány részéről, - távolodás volt Austriától, mely Anglia álláspontjával határozott ellentétben állt.

Azonban az angol s francia kormányok közti barátságos viszonyt csakhamar oly viszály váltotta fel, mely kevésbe mult, hogy nyílt ellenségeskedéssé nem fajult.

E kellemetlen változást Savoya és Nizza annexiója idézte elő.

Emlékezni fog az olvasó, hogy Savoya átengedése Francziország számára volt az ár, mely Austriának francia segítséggel Olaszországból kiszorításáért az 1859-iki titkos szerződésben kikötetett; Nizzára nézve pedig a háboru utánra lett a határozat fentartva, tehát ennek annexiója is kilátásba lett helyezve.

Történelmi szempontból nem lesz érdektelen megemlékezni, hogy Savoyának Franciaországhoz csatolása azon esetre, ha Piemont »felső-olaszországi királyság«-gá nőné ki magát: az ugynevezett »európai egyensúly« elméletének ősi hagyományai közé tartozott. Benne volt már ez azon javaslatban, melyet Erzsébet angol királyné IV. Henrik francia királynak a 16-ik században tett. Egy századdal később az esedékes spanyol örökség második felosztásának tervénél orániai (III.) Vilmos angol király hasonlóképp megegyezett, hogy Savoya és Nizza francia birtokba menjenek át, ha Piemont a milánói hercegséget kapja. Hasonló természetű egyezkedés történt XV. Lajos és III. Károly Emánuel között. Ez az eszme szolgált alapul azon alkudozásoknál is, melyek a mult század 90-es éveiben a francia köztársaság és Sardinia között előfordultak. Még 1848-ban is ezen annexió volt a rugó azon hajlamoknál, melyek a francia köztársasági kormánykörökben a mellett nyilatkoztak, hogy Károly Albert szárd királyt Lombardia és Velence felszabadításában segíteni kell. A nizzai grófságot⁹⁷ pedig a francia államférfiak hagyományilag mindig olyannak tekintették, mint a mi természetes folytatását képezi az áldott Provence-nak, a troubadourok hazájának, kik rhythmicus nyelvű dallamaikban a rim feltalálói voltak, - mint a monda szól.

Hát nem lehet tagadni, hogy III. Napoleon nem volt történelmi előzmények híjával, midőn az osztrákoknak Olaszországból kiűzéséhez Savoya átengedését compensatióul kötötte ki, Nizzaét pedig kilátásba helyezte.

Hanem Napoleon megállt Villafrancánál. Az osztrák nem lett kiűzve Olaszországból. Az annexió kérdése tehát szunynyadni hagyatott. Nem volt róla szó sem Villafrancában, sem Zürichben s ugy a császár későbbi nyilatkozatai, mint Th o u v e n e l sürgönyei odamutatnak, hogy ha Piemont a közép-olaszországi három fejedelemség s a Romagna csatlakozását, vagy legalább Toscanáét el nem fogadja: Savoya s Nizza annexiója nem követeltetett volna.

⁹⁷ Talán ujság lesz némely olvasóm előtt az a tény, hogy a didergő világ nagy téli menedékhelye, a kedves vidám N i z z a egykor azon ponton volt, hogy magyar birtokká legyen. - A város levéltárában vannak okmányok (magam láttam), melyek hiteles bizonyoságul szolgálnak, hogy Nizza magát Nagy Lajos magyar királynak önként felajánlotta azon időben, midőn ez, öcsce halálát megboszulandó, Nápolyt megszállva tartotta. Lajos király azt felelte a nizzaiaknak: messze vagyok, nem kelletek. - Ennek következtében ajánlotta fel magát Nizza a savoyai háznak, mely azt 1388-ban el is fogadta.

Azonban Cavour magát Anglia által támogatva tudván, a közép-olaszországi négy tartománynak egyesülését Piemonttal keresztülvitte, minek folytán Napoleon is, a mint látta, hogy ennek többé nem állhatja útját, felvette Savoya és Nizza annexiójának kérdését, de felvette oly parancsoló modorban, mely még a vitatkozást is csak a részletekre engedte meg, és felvette titkon, azt lehet mondani: Anglia háta mögött, úgy hogy Hudson turini angol követ csak akkor értesült a dologról, mikor már megszólván be volt végezve.

Ez a titkolódzás érzékenyen sértette Angliát. Azon gyanura adott okot, hogy Napoleon császár nagybátyjának hódítási politikájában törí fejét. Növelték ezen gyanut Napoleon tulbuzgó hiveinek hetvenkedései, kik az annexió eszméjét örvendetes előjelnek üdvözltek arra, hogy Franciaország »természetes határai« a Rajna felé is meg fognak szereztetni.

Ekként történt, hogy midőn Thouvenel 1860. márczius 13-ikai sürgönyében⁹⁸ Persigny által közölte az angol kormánynyal azon okokat, melyek a császárt reá birták, hogy e kérdést felvegye, melyet, állítása szerint, »nem a francia nagyravágyás, hanem maguk az események hoztak elő«, - s az annexiót azzal indokolta, hogy Piemont Lombardiával s a közép-olaszországi tartományokkal egyesülve négy millió főnyi kis államból tizenkét milliónyi hatalommá növekedvén, ha az Alpesek északi lejtőjének is birtokában hagyatnék, ez Franciaország biztonságát compromittálhatná, mert megtörténhetnék, hogy Piemont egykoron franciaellenes szövetekezésekre lép s ekkor az alpesi szorosoknak kezében hagyott birtoka őt azon helyzetbe tenné, hogy utat nyithatna ellenséges hadseregeknek francia területre, vagy a császárság egy fontos részének biztonságát saját erejével is megzavarhatná: lord John Russell a francia külügyér e sürgönyére márcz. 22-én ingerült hangon válaszolt; a felhozott indokokat olyanoknak jelentette ki, melyek a bírálatot ki nem állják, azokat oly színben tüntette fel, mintha egyenesen nevetségeseknek akarná bélyegezni s egyenesen kijelentette, hogy »midőn egy oly hatalmas állam, mint Franciaország, melynek terjeszkedési politikája még csak nemrégiben is oly kiszámíthatlan nyomoruságot háritott Európára, most újra arra a térre lép, hogy egy szomszédjának birtokát követeli, - ez olyan dolog, a mi lehetetlen, hogy aggodalmat ne ébresszen (give umbrage) minden államnál, mely a hatalmi egyensúly s az általános béke fentartásánál érdekelve van.«

Napoleon császár ujévi »fogadj isten«-e, melyet 1859-ben az osztrák követnek adott, ehhez képest szelid beszéd volt; mégis háborut jelentett.

A helyzet komoly szint kezdett ölni s még komolyabbá vált az által, hogy két nappal Russell sürgönye után, márcz. 24-én, Savoya és Nizza annexiója iránt a szerződés Turinban aláíratott s a francziák császára Anglia fenyegetésére azzal felelt, hogy bevégezett ténynyé tette azt, a mit Nagy-Britannia oly határozottan rosszallott.

Ezt az angol közvélemény egyenes kihívásnak tekintette. A legkiméletlenebb megtámadások özönltek Napoleon személyére, a sajtóban úgy, mint népgyűléseken. A hajdani ellenséges indulat újra felgyuladt, a nép harczot kiáltott s oly hévvel sürgette a fegyverkezést, mintha egy európai háboru küszöbén állana, vagy francia invasió fenyegetné. És a közvélemény uralmának ama hazájában a közérzelem magára a kormányra s parlamentre is annyira visszahatott, hogy oly nyilatkozatok fordultak elő, melyek végzelmes szakadás lehetőségét gyaníttatták a császár és Anglia között. Pedig én azon hitben voltam, hogy szakítás Angliával annyi, mint közelítés Austriához. Csillapítólag szerettem volna hatni a tengerszoros mindkét oldalán s mig Angliában politikai barátaim körében ez irányban minden tőlem kitelhetőt elkövettem, párisi képviselőnknek a következő levelet irtam:

⁹⁸ Franciaországi képviselőnk (Kiss Miklós) egyik levelében azt találom, hogy Thouvenel e sürgönyt az ő házánál St. Angeban fogalmazta s neki fel is olvasta s midőn azon kérdésére, hogy mit mond felőle? - Kiss Miklós kétségét fejezte ki, hogy az capacitálni fogja a diplomatiát: Thouvenel ezt felelte: »Mit akar ön? Én ezt a csunya dolgot nem csináltam, hanem készen találtam. Mi az ördögöt csinálhatok vele?«

London, april 16. 1860.

Az események utóbbi fordulatóban van egy incidens, mely nekem nagy aggodalmat okoz. Értem lord John Russell-nek (az alsóház kitörő tapsával fogadott) ama nyilatkozatát, hogy Anglia más szövetségeket szándékozik keresni.

Szükséges, hogy magamat jól megértessem.

Én hazámra nézve Angliától semmit sem várok, de a franczia és angol közti barátság fentartását általában a haladás és szabadság, különösen pedig hazánk érdekében is azért tartom nagyon fontosnak, mert ha ez megbomlik: mind a két fél oly szövetségi combinatiókba fogna valószínűleg sodortatni, melyek hazánkra nézve halálos csapássá válnának.

Képzeljük magunkat Napoleon császár helyébe. Ha őt Anglia azzal fenyegeti, hogy ellene coalitiókat keresend, ő kénytelen lesz három dolog közül egyet tenni, vagy 1. azt mondani: tessék, nem gondolok vele, vagy 2. az »isteni jog« színű kormány-coalitióra nemzetek coalitiójával felelni, vagy 3. azt mondani: ah, ti ellenem akartok coalitiót csinálni, majd csinállok én ellenetek. Mit adhattok ti az oroszoknak s osztrákoknak? Semmit, de én adhatok, adhatom megegyezésemet a »beteg ember« birtokának felosztásához s aztán meglássuk, ki lesz az erősebb.

Anglia sokkal hatalmasabb, mintsem hogy az első mondhatnák neki. A második több határozottságot feltételez, mint a mennyit (fájdalom!) feltennünk lehet. Tehát a harmadik lehetséges s ez a kilátás irtózatos.

Ellene kell dolgozni s azért kérem: mondja meg, a kinek kell, miként én szavamat kötöm le biztosítékkal (emlékezni fognak, hogy a mit én mondok, abban lehet bízni s hogy én ismerem Anglia állását s hogy többet tudok szándokairól, mint akármely követjük), szavamat adom, mondom, hogy lord John ama csattogó nyilatkozata csak a parlamentarista vita ingerének meggondolatlan vaktüze volt, nem pedig elhatározott politikának barometruma; az angol kabinetben azon kérdés előlegesen még csak szóba sem jött, sőt a ki mondta is, megijedt tőle; nem kell neki semmi fontosságot tulajdonítani.

Ha pedig egyszer kimondatván, a párisi uraknak okuk volna hinni, hogy az angol csakugyan ki akar az »entente cordiale«-ból hátrálni: hadd tudjam én azokat az okokat s gondom lesz a Cityben és parlamenti barátaimnál, hogy »ne quid respublica detrimenti capiat.« Mert az ujjhuzást az angollal, mielőtt az olasz kérdés, kapcsolatban a mienkkel, megoldásra jutna, oly csapásnak tartanám, mely a történelem reménydus logicáját a kerékvágásból egészen kisodorná.

Ezen osztrák-barátság ügyét különös figyelmébe ajánlom. Az tudom, hogy a bécsi udvar fűt-fát megmozdit Párisban, annyira, hogy még Chablais és Faucigny iránt is nagyon engedékeny (a kigyó!!), de hogyan fogadják a Tuillériákban az avance-okat? - ez a kérdés.

Legalább ne bolondítsanak. Ennyit csak érdemelünk...

(Aláírva)

Kossuth.

*

Ez előzmények szolgálnak magyarázatul a párisi képviselőkhöz ápril 28-án intézett utasítás II. pontjához, mely oly politika lehetőségére vonatkozik, melynél Napoleon Austriára számíttana.

Az angol kormány csakugyan megkísérelte Európát Savoya és Nizza annexiója ellen egy közös diplomatikai tüntetésre bizni.

Nem sikerült.

Austria egyenesen hizelgett Franciaországnak Anglia ellenében. Az angol felhívásra azt felelte, hogy ha Savoyának s Nizzának Franciaországhoz csatolása nem jogszerű, Parma, Modena s Toscana egyesítése Piemonttal még inkább jogszerűtlen, ez utóbbinak pedig Anglia meleg pártolója. Ne mérjen Anglia két mértékkel. Csatlakozzék Austria tiltakozásához ez utóbbi kérdésben, mely Austriát sokkal inkább érdekli az elsónél. - Az orosz pedig azt válaszolta, hogy nem látja át: miért nem adhatná oda a szardíniai király, ha neki tetszik, azt a mi az övé, a francziák császárnak, vagy hogy ez miért ne fogadhatná el?

E nyilatkozatoknak s tán némileg angol barátaim (különösen Cobden) közbeszólásainak is annyi eredménye volt, hogy lord Palmerston kijelentette a parlamentben, miként Nagy-Britannia érdekei nincsenek e kérdésnél annyira közvetlenül érintve, miszerint a királyné kormánya helyén látná háborút izenni miatta Franciaországnak, de a neheztelés, a feszültség meg nem szűnt, sőt különböző események által csak élesztetett.

Ilyen volt különösen Franciaország syriai expedíciója (a keresztények oltalmára a druzok kegyetlenkedései ellen), mely alatt Anglia Törökország felosztásának tervét vélte lappangani s ilyen volt Garibaldinak Sziciliából Nápolyba átkelése, a mit Napoleon Angliával egyetértésben szeretett volna meggátolni, - de Anglia »nem instált magának belőle.«

A feszültség a két kormány között mindaddig tartott, míg annak Napoleon, Franciaország londoni követéhez Persignyhez jul. 29-én írott azon levelével véget nem vetett, mely akkoron a nyugati hatalmak szövetségének történelmében korszak-alkotónak tekintetett.

»Nekem a dolgok«, - így kezdi a császár levelét - »az olaszországi háboru óta mindenfelé hintegetett bizalmatlanságnál fogva, annyira összebonyolítottaknak látszanak, hogy irok önnek azon reményben, miszerint egy nyílt szívvel való társalgás Palmerston lorddal, meg fogja orvosolni a mostani bajt. Ő ismer engem s ha én valamit állítok, ő hinni fog nekem.«

E bevezetés után szavát adja a császár, hogy a villafrancai béke óta nem volt más célja, más gondolatja, mint egy új békekorszakot avatni fel s jó egyetértésben élni minden szomszédjaival, különösen Angliával s hogy Villafranca óta nemcsak nem tett, de nem is gondolt semmit, a mi valakit nyugtalaníthatna.

Kijelenti, hogy lemondott volna Savoyáról és Nizzáról, ha Piemont rendkívüli megnagyobodása nem bírja reá, hogy visszatérjen az óhajtáshoz, e lényegesen francia tartományokat Franciaországhoz visszacsatolni.

Azt a gyanúsítást, mintha a syriai expedíció alatt a török birodalom felosztására irányzott tervek lappangnának, a leghatározottabban visszautasítja. »Franciaország érdeke azt kívánja, hogy Törökország a lehető legsokább éljen.« Syria nem öregbitené Franciaország erejét. Bevallja, hogy még maga Algir is, minden remélhető előnye daczára gyengítés kútfeje Franciaországra.

Kimondja, hogy igenis neki nagy hódításokat kell tenni, de nem Franciaországon kívül, hanem Franciaországban bent. Ennek belső szervezete, erkölcsi fejlődése, anyagi virágzása elég rengeteg mezőt nyit az ő ambíciójának s azt ki is elégitik.

A levélnek Olaszországra vonatkozó nevezetes pontja ekként szól:

»Bajos volt nekem Angliával Közép-Olaszországra nézve egyetértenem, mivel a villafrancai béke által kötve voltam. De déli Olaszországra nézve szabad vagyok minden lekötöttségtől s nem óhajtok semmit inkább, mint Angliával egyetérteni ugy ezen pontra, mint a többiekre nézve. Csakhogy, az isten szerelméért, hagyják már egyszer el azok az angol kormány élére állított jeles férfiak azokat a szűkkeblű féltékenykedéseket s igaztalan gyanúsításokat. Értsük meg egymást loyális módon, mint becsületes emberek s ne bánjunk egymással mint tolvajok, a kik abban törik fejüket, hogy egymást kölcsönösen rászedjék. - Az én gondolatom veleje ennyiből áll. Óhajtom, hogy Olaszország pacificálódjék, mindegy, akármiképp, de idegen avatkozás nélkül és hogy hadaim elhagyhassák Rómát a nélkül, hogy a pápa biztonsága compromittálva legyen.«

E levél, melynek tetszés szerinti használatára Persigny fel volt hatalmazva, nagyon alkalmas volt arra, hogy a háborgó habokat lecsendesítse.

Azon veszély, hogy Napoleon császár az angol szövetség elvesztéseért Austriánál keresend kárpótlást, el lett háritva.

TIZEDIK FEJEZET.

Jelentés hazulról s tanácsaim haza.

Komáromy Györgytől a hazából június 15-én vett jelentés.

Hogy eddig nektek személyesen nem irtam, egyedül az okozta, mert meg voltam győződve, hogy a nálam sokkal avatottabb tollal bíró L....y M. titeket minden itteni eseményekről, a nemzet kívánatairól, az általános hangulatról s e hangulat időszakonkénti fasisairól kimerítőleg, gyorsan s velünk egy nézetből indulva ki - tudósít vagy tudósíttat. Ő ezt megígérte s hiszem: meg is tartotta.

Most azonban kötelességemnek tartom nézeteimet jelen állásunkról egyenesen veletek tudatni.

Eltérve attól, hogy én is hazám elleni legnagyobb bűnnek tartanám időelőtti merényletek megengedése által mind az ügyet compromittálni, mind egyes jó és később talán leghasználhatóbb egyéneinket elvesztegetni, - mégis kénytelen vagyok magamnak azt a kérdést tenni: mi célja mostani működésünknek? Nekem ugyanis kötelességemmé volt téve a katonai organisatiót, a mennyire lehet, rendezni. Vagy van pedig kilátás, hogy a külföldi ügyek rövid idő alatt oda fognak javulni, hogy az osztrák háboruba keveredik s akkor a vele háborut folytató hatalom, legyen az bármelyik, képes lesz, ha egyebet semmit, legalább fegyvert s az első perczekre néhány forintot a nemzetnek kölcsönözni, - vagy nincs még most sem kilátás, csak sejtelem, de az is bizonytalan időre. Az első esetben, nézetem szerint, minden álszemérmet félretéve, egyenesen azon hatalomhoz kellene fordulni, mely legközelebb áll az osztrákkal való harcz megkezdéséhez, s akkor van ok, hogy miért s van mód, hogy mivel folytassuk itt a katonai organisatiót; ha pedig nincs ez meg, ugy ezen a téren mi bent csak önámítási szerepünket folytatjuk, ha most katonai szervezetről beszélünk.

Miután pedig (A.....y) Pali és én hitünk és erős meggyőződésünk folytán a némettel való nemcsak alkudozásból, de még csak az ez iránti discussióból vagy tanácskozásból is hazánkra semmi jót sem várhatunk: kénytelenek vagyunk, ha az elsőnek ideje még meg nem érkezett, magánkörünkbe visszavonulni, minden demonstrationalis és más, most itt nálunk ugynevezett loyális resistentiától magunkat visszatartani, ezt pedig annál inkább, miután tapasztalom, hogy azon néhány mostani vezető, kiket különben igen szeretek és becsülök, Paliról s felőlem azon hitben lévén, hogy mi, ha talán a szükséges pénzzel s fegyverrel rendelkezhetnénk, nem bírnánk elég eszélyességgel s higgadtsággal a kellő időt embereinkkel bevédatni, - nem egész bizalommal vannak mindig irántunk, forradalmiabbaknak tartván bennünket maguknál. És ezt nem csodálom s rossz néven sem veszem, mert a fiatalságot s a népet kivéve, ki a Lajos nevét tűzve fel zászlajára, minden üdvét egyedül a némettől való szabadulásban látja, már a fentebb említett vezetők (meglehet: sokkal eszélyesebben s helyesebben, mint Pali és én) a forradalmat ugyan elfogadják s benne velünk (azt hiszem: még szívesebben felettünk) mennek, de csak mint utolsó rosszat. - Ezek folytán, ha e téren szolgálatokra lehetek, parancsotokra állunk.

(Aláírva)

Gy.

Válaszom Komáromy György e közlésére.

London, június 15. 1860.

Ma jött iratod kezemhez. Tartalma megszorított. Rég láttam fájdalommal, hogy a nemzet ügye a concessiók és kialakítás felé sodortatik. A mozgalom, miként az tüntetéseiben nyilvánult, szembetűnőleg desavouálta az 1849-iki alapot s minden jelenségeiben csakis alkotmányos ellenzéki irányu, nem forradalmi. Most (s igen okos hazafiságnak veszem szépítés nélküli őszinteségedet) a dolog, mint irod, ott áll, hogy a mozgalom vezetői hozzászólások, mint forradalmiabbakhoz, nem egész bizalommal viseltetnek s a forradalmat csak »mint utolsó rosszat« fogadják el.

Baj, hogy ilyen a szellem és irány. A híresztelt szándok- s akarategység külmáza alatt szakadás rejlik, melyen, ha nem segítetek idején, az épület össze fog rogygni, s újra nem a jelen nemzedék építi fel, ha ugyan még felépül valaha.

De ha ez baj, a bajnak nem az az orvoslása, hogy magán körötkébe visszavonuljatok s magatokat mindentől visszatartsátok, - mert ez a betegséget csak orvosolhatlanná tenné. Az orvoslás az, hogy szembe kell szállni a bajjal, kettőztetett tevékenységet kell kifejteni s jobb irányt kell adni a mozgalomnak.

Ha úgy fejlenének a külviszonyok, hogy külsereggel mehetnénk haza: semmit sem gondolnék a mostani vezetők rossz irányával. Azon szellem mellett, mely által a népet s fiatalságot lelkesítettnek irod s én lelkesítettnek tudom, - még azok is, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el, hanyatt-homlok sietnének hozzácsatlakozni. De a baj abban van, hogy ha úgy alakulnak a viszonyok, hogy minden egyéb kellék meglesz: alkalom, szövetség, biztosítás a cserben nem hagyatás ellen, fegyver, lövészer, pénz, - csak külsereg nem, tehát belül kellend kezdeményezni: ez lehetetlenné fog válni, ha ti visszavonulván, a mostani nem forradalmi iránynak szabad tért engedtek. Mert akármi jó legyen a közszellem, ha az tétlenségben hever, az activ kisebbség parancsol a helyzettől s határozza meg annak jellegét. Hogy futó-ló nem nyer pályadíjat, az meg lehet; de hogy az nem nyerhet, mely az istállóba vonul s nem fut: az bizonyos.

Tehát: Isten őrizzen benneteket a magánkörötkébe-visszavonulástól.

A mit arról mondasz, hogy ha nem imminens a háboru, hiába beszélnétek katonai szervezésről, - az részben igaz, de csak részben. Mert az is mindenenesetre igaz, hogy előfordulható esélyek számára a csoportosító - elemeknek készen, dislocálva s evidentiában tartva kell lenni, különben annak leszünk kitéve, hogy e készületlenség miatt az alkalmat nem fogjuk, nem fogjátok üstökénél fogva megragadhatni. Pedig sokat helyrehozhat emberi erély, de az elhalasztott alkalmat nem. Azonban, ha a háboru nem imminens, ezen csoportosító-elemeknek vidékenként való elhelyezésén s evidentiában-tartásán tul, igazad van, hogy a katonai szervezés nem tartozik rögtöni teendőitek közé.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy mi az említett vonalon tul nem is soroztuk a katonai szervezést ezidőszerinti teendőitek közé, sőt azt idő előtt impracticabilisnek s veszélyesnek is tartjuk.

S meg kell azt is jegyeznem, hogy az említett vonalig való (nem szervezetet, hanem) szervezeti előkészületeket is utóbbi szólalkozásunkkor korántsem jelöltük ki egyedüli teendőitek gyanánt, a min tul csak a magán körbe való visszavonulás maradna fenn. Ez

csak egy kis részét tevé a teendőknél, melyen kívül igen sok egyéb teendő van, a mi a tétlen visszavonulást tiltja.

A teendők iránti tanácsaimat a külföldi helyzet megismertetésének kell megelőznie. A dolog így áll:

I. A mi a francziát illeti, az az osztrák ellen az olasz-kérdésben, tehát Velence felszabadítása végett nem kezd háborút. Beavatkozását az osztráknak az olasz ügyekbe ellenzi s ellenzése elég arra, hogy attól visszatartsa, de támadó háborút az osztrák ellen nem kezd, sem a turini kormánynak az osztrák megtámadására nem nyújt segédkezet, ámbár, ha provocatio nélkül az osztrák támadna, védené az olaszt.

Másik kérdés, mely a francziát háborús bonyodalmakba keverheti, vagy arra neki ürügyet szolgáltat - a keleti. Oly természetű lesz-e ezen válság, hogy nemzetünk ügyére kedvező vagy kedvezőtlen befolyást gyakoroljon? - erről van véleményem, de ez (mely különben is a viszonyok alakulása szerint módosításnak lehet kitéve) jelenben a ti teendőitekre nézve nem irányadó körülmény. Elég tudnotok mint pozitív ténnyel, hogy a francia kormány politikája: a keleti kérdést ezidén válságra jutni nem engedni.

Francia részről tehát semmi kilátás ezidén összeütközésre az osztrákkal, hacsak az osztrák nem támad Olaszországban, - mi nem valószínű.

Állásunk Páris irányában ez: valószínűnek tartja ott a hatalom, hogy mind az olasz-ügy fasisai, mind a keleti kérdés, de kivált a Rajna kérdése hozhatnak, hihetőleg hozandnak elő oly fordulatokat, melyekben a magyar nemzet hasznos szövetségessé lehet; készségére számítanak, hacsak nemzetünk időközben e bizalmat viseletével el nem rontja; óhajtják, hogy ezen szövetségi esély lehetősége nyitva maradjon, azért velünk a lehető legbarátságosabb lábon kívánnak állani; kívánják, hogy a magyar nemzet izgatott állapotban maradjon, de azt nem szeretnék, hogy már most kitörésre kerüljön a dolog, mert jelenre a magyar kérdés a Tuillériák politikájában nem foglal helyet, sőt jelenben az osztrákkal jól kívánnak állani, miszerint a porosz magát a continensen izoláltnak legyen kénytelen érezni; ezen politika folytán majd marqueirozott előzékenységet mutatnak az osztrák iránt, midőn meg vannak vele elégedve, majd csattanólag lökik homloktérbe a magyar kérdést »memento« és capacitatio gyanánt, ha az osztrák bokrosodik; de jelenleg ügyünk ott nem napikérdés, közlekedéseinket szívesen fogadják, de igényeinkre feleletük az: majd eljő a mi időnk, majd adnak mindent, a mit kívánunk, de még most nincs ideje; várjuk az események fejlődését, időközben maradjon a nemzet ébren s folytassa a passiv ellentállást.

Igy állunk Párisal.

II. A mi az olaszt illeti, itt is, mint az előbbi pontnál, mindent a mit mondok, kérlek, ne véleménynek, hanem pozitív ténynek vegyétek.

Velence nem fog elhagyni. Az osztrák-olasz háború bizonyos. Azonban hacsak az osztrák nem támad a Ponál vagy nem interveniál alantabb, - bizonyos, hogy az idén nem lesz olasz-osztrák háború.

Az olasz nemzetegységi progressió programja ez: az idén Sicília, Nápoly, Umbria és a Markák, ez, még ha véletlenségek nem jönnek is közbe, a folyó évre bőven elég; azután négyszázezernyi sereggel következik Velence emancipációja; de hacsak Nápolyba vagy a legatiókba való fegyveres avatkozás által az osztrák korábbi összeütközést nem provócál, olasz részről a koczka elvetése jövő tavasz előtt nincs szándokban.

Ott az illetőkkel a lehető legbensőbb bizalmas viszonyban állunk és folytonos bizalmas közlekedésben. Fegyverzetéről s első szükségű költségekről szövetség esetére gondoskodás ígértetett annak idejében; ha kitör a háboru, olasz földön magyar sereg szervezésére minden könnyítés s eszköz fog adatni és készség van nemzetünk ügyével az olasz ügyet a végletekig azonosítani. De ha arról szólunk, hogy eszközökre van szükségünk, nehogy a válság percze készületlenül találjon: mindig azon feleletet kapjuk, hogy a korszerűség megítélését rájuk kell bízunk, majd megmondják ők, hogy mikor van ideje, most még nincs, tehát most még nem adnak semmit, mert a) kerülniök kell minden lépést, mely megtámadtatást provocálhatna, mielőtt ők a keztyűt felvenni készen lennének; b) mert alkotmányos kormány kevés titkos eszközökkel rendelkezhetik; c) mert mindenre, a mivel rendelkezhetnek, a déli részeken sürgős szükségük van s d) mert (ámbár ezt világosan nem mondják ki) attól tartanak, hogy ha fegyverrel s egyéb eszközökkel rendelkezhetnék a magyar, meglehet, hogy a concessiók hatásától való félelem az összeütközést részünkről praecipitalhatná.

A dolgok így állanak.

Képzeltetik, hogy mi a capacitációnak semmi nemét nem hanyagoljuk el, de kötelességem a tényállást úgy, a mint van, tudatni veletek. Kérlek azonban, hogy a következő pontokat se felejtsetek, se ne kicsinyeljétek: a) két külhatalommal vagyunk barátságos viszonyban; b) mindkettő tökéletesen ismeri a sulyt, melyet Magyarország válságos eventualitások esetére mellette vagy ellene a mérlegbe vethet; c) e két hatalomnak legalább egyike s az osztrák közt a háboru a jövő évre valószínű, mindenestre pedig csak idő kérdése; d) épen ezen hatalom nemzetünket nemcsak természetes, hanem egyszersmind nélkülözhetlen szövetségésének tekinti.

Áttérek az otthoni teendők iránti nézeteimre.

I. Széles kiterjedésű s hogy úgy mondjam: conspirationális katonai szervezésekre az időt nem vélem elérkezettnek s nem tanácsolom. Nem maradhatna titokban, hasztalan veszélyeztetné a legjobbakat s nem is volna nemzetünk jellemsajátságánál fogva bizonytalan időre sokáig fentartható, ha azt mihamar tevékenységbe-lépés nem követné.

De ha ezt nem tanácsolom, a csoportosító-elemeknek vidékenként elhelyezését s evidentiában-tartását okvetlenül s haladéktalanul szükségesnek tartom. Mert ha olasz részről a koczka elvetése az idén nem szándékolatik is, lehetetlen előre látni, hogy a nápolyi (nem sziciliai mondok) s később az umbriai stb. fejlemények, mely perczen praecipitálhatják az összeütközést s ha ez történnék, előleges számításon kívül történendvén, vagy gyorsan kellend cselekednünk vagy elszalasztandjuk az alkalmat.

Ennyit compromissió nélkül tetettek, mert ha csak oly kis körben sem viseltethettek egymás irányában korlátlan bizalommal, úgy jobb, ha magunkat nagy szándékokkal nem áltatjuk; ha még csak ennyire sem vagyunk, úgy nem lesz hazánk független, hacsak a függetlenséget kívülről tenyéren nem viszik neki.

Nekünk egyik főgondunk az s az marad, hogy a kellő percze fegyvert helyezzünk a vitélő nép érelmébe. E részben a határon jól állunk, nemcsak azon két ponton, melyet ismertek, hanem alább is azon szomszéd tartományban, mely a jövő keleti crisisben annál nagyobb szerepre készül, minél inkább ment oly európai diplomatiái viszonyoktól, minők a fentebb fekvő két szomszéd szabad mozgását bénítják és ellenőrzik.

Arról azonban legyetek biztosak, hogy ha fegyvert juttatunk is érelmetekbe, annak használatára sohasem fogunk felszólítani a nélkül, hogy veszélyeitekben elsőek ne lennének személyesen osztozni.

Azon csoportosító elem-elhelyezés, melyről szólottam, pénzt kíván, - nem sokat, de kíván.

Mi ilyenféle költségeket is felvettünk azon előkészületi számlába, melyet a barátságos hatalmaknak mindkét helyütt beadtunk; de mi ezt csak mint egy rovatot adhattuk elő a többek között. Külön egyedül azt nemcsak kérnünk nem, de még elfogadnunk sem lehetne. Mert ki biznék oly nemzetnek minden áldozatra eltökéltséget feltételező harczképességébe, melynek nevében még csak egy pár nyomoruságos százezer frank végett is külhatalomhoz kell kolduskép folyamodni? Az ily nemzetnek alamizsnát adhatnak, de nem fogadják azt szövetségesül. Aztán még az a veszély is forog a dologban, hogy nekünk a barátságos hatalmaknál hatásunk, befolyásunk attól függ, hogy minket nemzetünk érzelmei képviselőinek, akarata letéteményeseinek s bizalma birtokosainak tekintsenek. No már ha mi még belmozgalmi költségekre is a külhatalmaktól koldulunk egy pár nyomorult százezer frankot: kényszerítjük a hatalmakat azt hinni, hogy mi nem nemzetünk nagy többségét, hanem csak egy nyomorult tehetetlen koldus kis pártocskát képviselünk. Ily vélemény-gerjesztés halálos dőfést adna hazánk ügyének külföldön.

A külközönség rokonszenvét sem lehet pénzgyűjtés végett igénybe vennünk. Ha egyszer küzdünk, nekünk is fognak gyűjteni, mint Garibaldinak. De még tényleg nem létező forradalomnak, mind kérni készítésére mind adni tiltja a törvény.

Magatoknak kell e pénzt előteremtenetek. Ne mondjátok, hogy nincs pénz az országban. Felelet reá a tömérdek adakozás és aláírás. Ne mondjátok, hogy nem lehet házról-házra gyűjteni forradalmi czélokra. Mert ha van ember, ki az akademiára negyvenötezer ezüst forintot, ha vannak sokan, kik öt-tíz-huszezer forintot számlálnak le s nincsenek ezeren, százan, tizen, nincs e g y a gazdagok közt, kinek eszébe jutna, hogy a nemzet szabadságának előkészítése pénzköltséggel jár: ugy minek mystificáljuk magunkat? A vagyonos osztályok nem akarnak forradalom után szabadulni az osztráktól, ők a forradalmat csak utolsó rossz gyanánt fogadják el s egy-két hozzátok hasonló igaz emberen kívül csak a nép maradt hű az 1849-iki alaphoz. De fontolják meg a magasabb osztályok, miként adnak okot a népnek felőlük kételkedni. Ennek szomorú következményei lehetnek.

Nem mi rólunk van szó, hanem a hazáról. Ha a haza még csak annyit sem tud vagy akar magáért tenni: minek mystificáljuk magunkat a jövőre iránt? Vagy vége van a magyarnak, vagy csak egy irtózatoss belviszály, testvérviszály fogja az aléltságból felrázni.

II. Ha akarja a nemzet, hogy a barátságos külhatalmaknál sikeresen járjunk el hazánk érdekében, szükséges, hogy a nemzet befolyásunkat a külhatalmaknál támogassa.

Lehetetlen mély sajnálkozásomat ki nem fejeznem a fölött, hogy ez részint nem történt, részint ellenkező történt.

Ha a nemzet nem akarja magát a független államok sorába felvivni s az osztrák birodalomba beolvadva, osztrák provincia akar maradni: teheti. Ura sorsának. De akkor ne mondják a kijövők, ne írják nekünk s ne irassák a világnak hogy ezt nem akarják. Ha pedig nem akarják, de nincsenek irántunk bizalommal, bizzanak meg másokat. Nemcsak nem állandunk utjukban, de sőt támogatni fogjuk minden erőnkkel. Ha azonban azt akarják, hogy mi, kik Párisban és Turinban az illető hatalmak által elismerten, sőt kivánságukra mint »magyar nemzeti igazgatóság« constituálva működünk, sikert idézzünk elő, ugy támogassanak.

Harmadfél száz magyar utazó fordult meg Jósika Miklós házában Brüsszelben. Kinek jutott eszébe Párisba a császárhoz menni (könnyen bejuttathatánk akárkit is) s neki így szólani: »Sire, azért jöttem, hogy megmondjam, miként a magyar nem békül ki az osztrákkal soha, semmi áron; hogy reá számíthat ön, s hogy e három ember itt, kikkel ön, sire, viszonyban áll, nemzetünk akarata s irányát képviseli; a mit ők mondanak, ígérek, megtagadnak: a nemzet mondja, igéri, tagadja meg.«

Kinek jutott eszébe? - Senkinek.

Én rég látom a közép s kivált felsőbb osztályok irányát. Az alku felé mutat, kivált Benedek kinevezése óta. (Hiszen annyira ment már a dolog, hogy még olyanok is, kiket a prominens vezérek közt említél, ha ma bezáratnak, egy pár hétre reá Benedek meghívását ebédre elfogadják.)

Tisztába kell jönnünk a helyzettel. Egységesen kell munkálni s haladni, ha lehet, de ha nem lehet, nem fogunk »magán körünkbe visszavonulni« (ez kényelmes lehet, de nem szabad a hazafinak), hanem mindenesetre tenni fogjuk, a mit a kötelesség parancsol.

Laczi már megírta, mit tartunk mi szükségesnek arra, hogy a külhatalmaknál sikerrel járassunk el. Egy rakás aláírással ellátott oly nyilatkozatot, mint fentebb mondtam, egy tekintélyes egyén által kihozva s a császárnak, a hercegnek s ha lehet Victor Emánuel királynak is megmutatva. Az aláírásokra a fejezetet itt lehet megírni künn, kézből nem szükség kiadni. Azon nagy uraknak személyes indiscreciójától örülség volna tartani. Vagy nem lehet, mert nincs egy maroknyi magasb társas állású ily hazafi? Vagy nincs, ki egymásba bizzék? Ha nincs, úgy ne mystificáljuk magunkat párt nélküli nemzetegységgel, s hazafi-kötelességünk teljesítésében vegyük fel újra a régi mottót, melylyel oly nagy dolgokat mivelénk: »Veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkületek, ellenetek, ha kell.«

Én egységet kérek, reménylek. Irtózatosszerűségnek tartanám az osztályok közti szakadást, de a Laczi által tudtul adott támogatási kívánságunk teljesítését vagy nem teljesítését mindenesetre irányadó ténynek fogom tekinteni.

Hogy ez eddig nem történt: vagy hiba vagy szerencsétlenség. Még nagyobb hiba vagy szerencsétlenség az, hogy míg egyrészt ekként támogatatlanul hagyattunk, másrészt otthon minden elkövetett, hogy a nemzeti élet nyilvános manifestációi megczáfolják a külhatalmak előtt azon állításunkat, (mely működésünknek alapját képezi), hogy a magyar nem alkuszik az osztrákkal.

Nem megyek részletekbe, miután magad azt irtad, hogy a mozgalom azoknak szellemében vezetetik, kik a forradalmat csak mint utolsó rosszat fogadják el. Mondhatom is, hogy az egész mozgalom alkusovárgásra mutató typusa oly hatást tett a külhatalmaknál, hogy még a turini miniszterek is minduntalan azt a kérdést teszik képviselőnknek: »lehetséges-e újra a moriamur pro rege nostro-féle fanatizmus?«

Már aztán miként bizzanak az osztrák-ellenes hatalmak oly nemzetbe, mely magáról ily véleményt gerjeszt? Miként ne féljenek compromissiótól, veszélytől, ha reá számítanak s vele magukat szövetségre aventurálják?

Ha így marad a dolog, én minden szíveség, barátság s ígéretek mellett sem várok sokat, de sőt attól tartok, hogy ha ez így megy tovább az országban: még az osztrák-olasz háborút is késleltetni fogja. Mert ha a magyar nemzetbe nem bízhatik, francia segítségre pedig nem számíthat a turini kabinet: tizszer is számot vet magával, mielőtt azt, a mit nyert, egy új háborúval kockáztassa.

Ha meg akarjuk a hazát menteni, ennek nem szabad tovább így maradni. A határozott hazafiaknak nem szabad a forradalmat utolsó rossznak tekintő iránynak a tért átengedniök; élére kell állaniök a mozgalomnak s annak jobb irányt adniök. Hiszen velük a nép és a fiatalság, s a közép s a magasabb osztályokban is csak vannak határozott jellemek, csak meg kell ragadni a kormányrudat, irányozni, vezényelni, cselekedni.

III. Ez arra vezet, hogy mi véleménynyel vagyok a mozgalom typusa s különösen a várt concessiók el vagy el nem fogadása felől.

Egy kissé vissza kell a multra tekintenem. Tíz hónapja már, hogy megmondottuk, mit tartunk teendőnek a passiv ellentállás terén, s négy hónapja már, hogy azt otthon programmba is foglalták. De a tett terén nem történt semmi, semmi! Ellenben csak a protestans-ügy is annyira az alku terére sodortatott alapelvek feladásával, hogy bizony nem a Bécsben jártakon, hanem a konok németen mult, hogy meg nem alkudtak.

Jött a birodalmi tanács s voltak, kik elfogadták a kinevezést. Gyalázat! - Igen rossz hatást tett Párisban és Turinban. Mondhatod: áruló mindenütt akad. Igaz, de esküszöm, hogy ha otthon voltam volna, egy sem merte volna elfogadni, mert gonddal voltam volna, hogy mindenik kapjon száz meg száz látogatót, száz meg száz levelet ily értelemben: »Ha magyar belép a birodalmi tanácsba, belépésével az országnak a birodalomba beolvasztásához nyújt kezét. Hiába mondaná ön, hogy csak a maga nézetét képviseli, nem a nemzetét; hiába mondaná, hogy csak azért lép be, hogy az ország történelmi jogait követelje. Maga a belépés a történelmi jogok feladása. Ezt tenni árulás; a nemzet átka fogja önt kísérni, ha ezt megteszi.« Ilyen száz levél, névalírással, placardok Pesten: »átok a magyarra, ki belép a birodalmi tanácsba«, egy kis csoportosulás ablakjaik alatt éjjel, mely szétoszlik, mielőtt a sbirrek ott teremnek stb. - s nincs egy sem, ki el merte volna fogadni.

De így, a mint a dolgok mennek, nemcsak nem csodálkozom, hogy akadtak, a kik elfogadták a kinevezést, hanem bizonyossá teszek, hogy ha valami satyráját a hajdani vármegyének állítják fel, hogy akad tiz Kreishauptmann-főispán, ötven Vicekreishauptmann-alispán s így tovább a porkolábig minden helyre.

Aztán bizzék valami külhatalom a magyarban!

Nektek a nyilvános politikai mozgalomra nézve állástok s vele kötelességtek igen tisztán áll.

E téren a forradalom zászlóját nem üthetitek fel, az világos, de van, a mit felüthettek: a történelmi jog s az 1847-8-ban reformált alkotmány zászlóját.

Ha ezt, a magyar miniszteriumot is beleértve, s különösen a pénz- és hadügyet megadják, - fogadjátok el s lássátok, mit csináltok vele: megnyugodtok-e benne vagy lépcsőül használjátok többre?

De ezt ugyan nem adják meg Bécsből, legalább nem, mielőtt azon lábon leszünk Pesten, melyen Garibaldi van Palermóban s akkor azt mondjuk: »k és ő.«

De mindennek, a mi ennél kevesebb, mindennek, a mi Magyarország kormányzatát Bécsből rendezi s Bécsnek alárendeli, - minden kitelhető módon, szóval, tettel, írással ellene kell mondani, a törvénytelenül constituált autoritásnak passiv ellentállást ellene vetni s a kormányzást lehetetlenné tenni.

Ez történelmi, ez jogos alap, ezért bezárhatnak egy-két embert, ezeket nem s a vesztőpadra senkit sem fognak küldeni.

A gyakorlati részleteket nem lehet kimeritenem, de példának felveszem a vármegyét.

Vegyük fel, hogy valami vármegye-formát faragnak össze. Az persze távolról sem lesz az, a mi volt s lesz a mi megbecsülhetlen megyei intézményünk - s eredete egészen alkotmányellenes, a bécsi miniszterium fogja octroyálni és a bécsi birodalmi tanács ellenőrizni.

Nekem úgy látszik, a fentebb említett alapon igen világos a teendő: össze kell gyűlni minél nagyobb számban a legelső gyűlésre, de csak azért, hogy tiltakozás irassék jegyzőkönyvbe az osztrák kormánynak hazánk közigazgatási rendezésébe való avatkozása ellen, hogy a gyűlés a törvényhez s alkotmányhoz ragaszkodik s annak teljes visszaállítását követeli; nem egyezik a törvényes intézményeknek semmi módosításába, mely nem az 1848-iki törvények alapján összehívandó országgyűléstől ered, és semmi hivatalos tekintélyt el nem ismer, mely a törvénytől eltérő vagy azzal épen ellenkező módon constituáltatnék; ellene tiltakozik s annak felállításához nemcsak kezet nem nyújt, de sőt mindazokat, kik ahhoz kezet nyujtanának vagy hivatalt vállalnának, mint alkotmánysejtőket, a nemzet és törvény előtt felelősökké teszi. Kérvényezésekbe, felirásokba a világért sem kell ereszkedni, semmi olyast, mi oda mutatna, hogy a törvényes állapot teljes visszaállítása a nemzetet kiengesztelheti, nem kell mondani, hanem szárazon, erélyesen, határozottsággal szerkeszteni az ellenmondást s veszélyes körülményekben követett régi szokás szerint a jegyzőkönyvet egyénenként aláírva, szétszítani. Ha pseudo-restaurációkra kerülne a dolog, abban nemcsak részt nem venni s minden nem törvénytelen módot használni, hogy senki hivatalt ne vállaljon, hanem összeseregleni s vagy így, vagy aláírás által tiltakozni, s a törvénytelen hatóság eljárásának mindenben törhetlen passiv ellentállást vetni ellene.

Ezen vélemény szellemében kívánnám én, hogy a nemzet eljárjon minden más állandóságok ellen is, miknek természetét én nem tudom anticipálni.

Sőt megvallom: többnek is idejét látnám. A protestáns-gyűlések megmutatták, hogy német tilalom ellenére is össze lehet gyűlni, tanácskozni s végzéseket hozni, csak a törvényes korlátokra legyen vigyázat. Ideje ezt a politikai térre is kiterjeszteni. Sokan élnek még azok közül, kik a 48-iki országgyűlés után, midőn a nép már az alkotmányba bevételre, de a megyék még koordinálva nem voltak, ideiglenes bizottmány alakjában kezelték a megyei dolgokat. Ezek közül néhánynak magára kellene vállalni, körlevelek útján értekezletre gyűjteni össze minél többeket; vagy egy vagy más alispánt hasonlóra rábírní. Az alap ez: »Közbeszéd tárgya, sőt a császár is kimondta, hogy a nemzetet illető szervezések czéloztatnak. A nemzet felett akarnak rendelkezni. Törvényes és méltányos is, hogy a nemzet tagjai saját érdekeik felett gondolatjaikat kicseréljék. Azért gyűljenek össze barátságos c o n f e r e n t i á r a , nyilvánosság által kezeskedvén a törvényességért.« - Ha el nem tiltatik, olyanná válik a mozgalom, mint a hajdani pártconferenciák; eltiltatik? - ha csak szó által, akkor úgy kell tenni, mint a protestáns-gyűlések tettek; erő állittatik fel? - ennek engedni kell, de ellenmondást szerkeszteni s aláírni.

Ha ily jelenetek megyéről-megyére megújulva fel-feltünnének: mi más életerő hatná mihamar át a nemzetet? s mi más hangon beszélne velünk s nemzetünkkel a hatalmak?

De még mindezeknél a szoros törvényesség körében maradás kívánatos - társadalmi téren igen sokat lehet olyast tenni, mi a nemzetet ihletre ébresztené s a világot nem hagyná kételkedni a nemzet érzelmei, óhajta felől.

A függetlenségi nyilatkozat évforduló napjának reggelén országszerte minél több toronyról nemzeti lobogónak kellett volna lobogni immortel koszorúval s gyász-szalaggal. Gondoljátok el annak ihlető hatását bel- és külföldön. Miért nem történt? Még csak kockáztatás sem volt volna a dologban. Éjjel feltűzetik, a hajnalsugár ott leli, - ki tudja: ki tette? - Nincs hit, nincs bizalom egymásban, hogy ilyesmi megbeszélve történhessék?

Egy-egy győzelmünk évnapjának sohasem kellene elmulni a nélkül, hogy az illető csatamező néhány száz, néhány ezer embert sirhantjai körül összegyülekezve ne találjon egy imára, egy hymnus-énekre.

A világosi catastrofa, Batthyányi Lajos, Perényi, Jeszenák, Csányi, az aradi mátyrok halála évnapiára házról-házra, szájról-szájra kellene eljárni a mondatnak, hogy a nemzet megvárja, miként holnap senki sem megy ki az utcára gyászjel nélkül; hogy a templomok hullámozni fognak az egymást felváltó imádkozóktól; hogy Pesten, Aradon stb. nem rendezett menetekben (ez csak összeütközésekre vezethetne), hanem önkéntes impulsussal fognak hullámozni a gyászolók a mátyrok halála helyére, özvegyeik, gyermekeik lakához egy koszorúnak, egy gyászcsokornak letételével bizonyítani be azon kegyeletet, melynek példája szikrát gyújt a szívekben s a nemzet határozatát megedzve, istentől áldást hoz le a nemzet óhajására.

Száz meg száz ily s hasonló alkalmat fedez föl az akaró szív, csak érezni, csak akarni s tenni kell, s egy szent ihlet fog a nemzeten szintoly könnyen elterjedni, mint a magyar öltöny elterjedett. A világ szemei hittal és bizalommal fognak csüggni árva hazánkon, s lesznek hatalmak kik azt mondják: bizony, bizony e nemzettel szövethetünk, mert ő zsarnokával nem szövethetik.

Ha nem: - nem. Az eddig követett ut halálba vezet.

Töletek várom e jobb irányt, töletek, kik a nemzet legjobbjaihoz tartoztok. Mi lesz szegény hazánkban, ha elkedvetlenedve, ti is elhagyjátok?! - Ne engedjétek át a tért a félakaratnak. Akarjatok vezérek lenni s lesztek, mert a szíve a népnek veletek lesz. Mi csak úgy segíthetjük a nemzetet, ha a nemzet magáról le nem mond s minket támogat. Nélküle tehetetlenek vagyunk.

Ez az én magán véleményem. Távol társaimmal még nem értekezhettem.

Kossuth.

Ez izenemet (melyet társaim is helyeseltek,) Jó s i k a teljesen biztos ember által küldötte be a hazába s minthogy ez pár heti időt kívánt, akként intézkedett, hogy a főpontokra nézve az otthoniak addig is utasítás nélkül ne legyenek.⁹⁹ Időközben Kiss Miklós tudósított, hogy H. m a n Imre hazánkfia hazautazik s bármely izenet átadására vagy megbízás teljesítésére ajánlkozik. Mire Badenből (Argau, Svájc) július 25-én következőleg válaszoltam:

Én H. m a n t talpig becsületes embernek tudom s feltétlenül bizom jellemében. Azért is ezt izenem neki:

K o m á r o m y György utolsó jelentésére pár hét előtt kimerítő értesítést irtam viszonyainkról s kilátásainkról a külföldön és utasítást a teendőkről hon. Jó s i k a Miklós-nál van elküldés végett Brüsszelben. Kérem H. m a n t, menjen Brüsszelnek, adja át az idezárt pár sort Miklós-nak, ki arra vele iratomat, vagy ha már elküldte volna: másolatát közölni fogja; olvassa, tanulja figyelemmel s mondja el otthon, a kiknek elmondani tanácsosnak látandja.

A viszonyok most is úgy állanak, mint ott írák. Pótlékul csak ezeket.

Legyen szíves neki szórul-szóra elmondani, a mit ön nekem a császár izenete gyanánt irt¹⁰⁰ s hozzá ezt:

⁹⁹ Jó s i k a erre vonatkozó levelében (jun. 20.) a következő megjegyzés fordul elő: „Nem gondolod, hogy A. P a l i n a k lehangoló befolyása van az otthoniakra? Én félek, hogy a debreczeni alku-pártot ujtja meg.” - - -

¹⁰⁰ A legionáriusok ügyében.

A királytól m a g á t ó l tudom, hogy az éjszaki coalitió jóformán már tény. Párisban még csak à peu près ténynek vallják be. A népfelsőség elvének Olaszországban naponként terjedő gyakorlati alkalmazása ellen van intézve s így a császár ellen, ki amaz elv alkalmazásának az abszolút nem-avatkozás fentartásával egész Olaszországra nézve, főtámasza.

A turini angol követőtől tudom, hogy Anglia a coalitióhoz hajlandó állani, oly értelemben, hogy csakis a császár európai dictátorsága ellen legyen intézve. Hogy a császár ettől maga is tart, P e r s i g n y -hez írott híres levele világosan mutatja.¹⁰¹

Az ő politikája tehát e körül forog: megkérlelni, megakadályozni a coalitiót, ha lehet (s ez esetben m i tőle semmit sem várhatunk); ha nem lehet, úgy önfentartás végett ellen-coalitióhoz nyuland, melynek főelemei az olasz s magyar lesznek (ez esetben mindent várhatunk tőle, még talán azt is, hogy hazánkat válaszsza egyik harctérül a coalitiónak részleges megverésére.) De ha az elsőt elérheti, annak hazánkat szó nélkül feláldozza, annyira, hogy még az orosz közvetlen s orosz közvetett intervencióval sem gondol. De mert a második lehető, azért mutat ismét nekem mézes madzagot.

A mérleg-nyelv lengedez. Jelenben még korántsincs részünkre elhatározva.

De Syria, hova a császár a keresztények oltalmára fegyveres expeditiót küld, siettetheti a keleti kérdés végmegoldását. Ennek alternativája iránt is libeg még a határozat. Alkutól függ Londonban és Pétervárott. Ha megoldásul nem a felosztást, hanem a feloszlást választja a császár, akkor minket fog támogatni, mert csak velünk s általunk biztosítható a feloszlásnál a francia befolyás fensősége a keleten; ha ellenben felosztás alternativája jó egyezésbe, az osztrákkal fog alkudozni, nem velünk.

Párisban tehát ép azon ponton vagyunk, hol minden kétes.

Turinban ellenben azokat, miket H m a n brüsseli iratomban olvasand a kormánynak irántunk táplált szándokairól, azóta a király s z e m é l y e s e n megerősítette. El van határozva a végső harczra az osztrákkal; elismeri, hogy reánk okvetlenül szüksége van; kész velünk a végletekig menni s hazánk függetlenségéből, mint az olasz függetlenség nélkülözhetlen complementumából, élethalál-kérdést csinálni s ha majd a harcz ideje elkövetkezik, minden segítséget ad, mi tőle kitelhetik: de tavasz előtt nem támad, hacsak nem támadtatik. Ő ezt lehetőnek hiszi, a miből az következik, hogy köztünk a dolog kis idő alatt alkura kerül. Én ezt annyira valószínűnek tartom, hogy idejét látom a Como tavához menni s ott várni be a meghívást.

Tehát a teendők:

1. Bevárni a háborút s ovakodni a hasztalan, nem sikerülhető lázadásoktól, de készen lenni háboru esetében kezdeményezésre is; fegyverről lesz gondoskodás.
2. Oly typust adni a mozgalomnak hon, mely megerősitse a hatalmakat azon hitben, hogy a magyar semmi áron sem alkuszik az osztrákkal. Nem pusztán alkotmányos ellenzéki typus (mint kevés kivétellel eddig), hanem forradalmi. A módok brüsszeli iratomban.
3. K o m á r o m y -nak lelkére kötni azon iratom minden pontját s hozzá
4. azt, hogy ámbár mi Belgrádban és Jassyban épen most teszünk lépést az oláh és szerb csábítás ellensúlyozására: ne tőlünk, hanem maguktól várjanak legtöbbet az e részbeli osztrák ármányok ellen. Társadalmi ut ennek legfőbb eszköze. És ismertessék az oláh és

¹⁰¹ Lásd fentebb 472. lap.

szerb főnökökkel organisationalis tervemet, mely Irányi könyve I. kötetének végén közölve van.

Egyébiránt brüsseli iratomra utalok.

(Aláírva)

Kossuth.

*

És most helyén lenne a turini kormányval fenállott viszonyunkat megismertetnem, melyet egyrészt az események fordulatai, másrészt turini képviselőnknek (Pulsky Ferencz-nek) hónapokon át folytatott tapintatos eljárása odáig érlelték, hogy e viszony september hónapban emigrációs életünk egyik legnevezetesebb, a haza felszabadítására intézett törekvéseink legígértesebb mozzanatává fejlődött.

Mielőtt azonban ennek részletes előadására térnék: a jelen fejezetet még némely adatok kiszemelésével akarom kiegészíteni, melyek az ország akkori forrongó állapotának ismeretéhez adalékul szolgálhatnak.

I.

(Nemeskéri) Kiss Miklós ezredes július 22-én egy M.....r Gusztáv (mindkettőnk előtt tökéletesen ismeretlen, de a mint látszott, a magyar kereskedő osztályhoz tartozó egyén) által Emsből írott levelet közölt velem, melyben 2000 példánynak Bukaresten át Erdélybe beküldését sürgeti egy magyar és oláh nyelven Buda Sándor által írt s kinyomatás végett valami A. által hozzánk kiküldött röpiratból, - egyszersmind közöltetik két nyomtatott proclamatio, a »magyarországi honvédelmi bizottmány« aláírással, melyeknek egyike arra buzdítja a hazafiakat, hogy forduljanak el utálattal a megrémült osztrák császár engedményeitől, ne vegyenek részt semminemű országos, megyei s községi tanácskozásokban, hazaárulónak nyilatkoztatja mindazt, a ki a vonagló zsarnokot ápolja vagy a ki adózik s kijelenti, hogy az idő nincs messze, midőn az utált küluralomtól örökre megmenek-szenek, - a másik proclamatio pedig már egyenesen fegyverre szólítja fel a magyar, román, szerb, horvát hazafiakat s e szavakkal végződik: »A felkelés nagy napja közelebből tudotokra fog adatni s azon a napon egyszerre mindenütt keljünk fel!«

Levéliroda tudatja, hogy e proclamatio sok ezer példányban készen vannak Pesten, s hogy ő a kiosztás határidejének megtudása, egyszersmind annak kijelentése végett lett kiküldve, miként a felkelés oly bizonyos s arra mindenki annyira el van készülve, hogy akár adatik külföldről jel, akár nem, az mindenesetre meg fog történni.

Tudatja továbbá, hogy megbízói (kik közül pár igen tisztességes nevet meg is említ,) meghagyták neki: kijelenteni, hogy a mostani comité az országban nem ér semmit, mert többnyire oly emberekből áll, kik félnek a forradalomtól.«

S végre jön a szokott refrain, mely a hazuról érkezett levelekben minduntalan előfordul, hogy mindenekfelett pénzre volna szükségük. Pénz és pénz és mindig pénz kérs!

Erre én Badenből (Argau, Svájc) Kiss Miklós-nak július 25-én ennyit feleltem:

A mellékletként közölt levélre s proclamatiókra semmitsem válaszolhatok, mert én sem M.....r-ről, sem Buda Sándorról, sem A.-ról, sem Oláh brochure-ról, sem az állítólagos felkelési nagy békétlenségről semmit sem tudok. Ellenkezőleg: a mit az országról tudok, az olyan, hogy még arról is kételkednem hágy, ha majd háboru esetében lesz-e felkelés idegen segítség nélkül.

Azt tudom, hogy ha háborut sem várva be, felkelés ütne ki, azt agyonverik.

Tudom, hogy fegyverük otthon nincs.

Impressióm az, hogy ez vagy humbug, vagy zug-conspirationális játék. Tiszta bizony-sága ennek a levélíró e frázisa: »Mindenekelőtt pénz a legszükségesebb, mely mindenütt hiányzik.« Értem! Derék, sokatigérő, hatalmas mozgalom az, mely (nem háborui első költségekre segítséget külhatalomtól, hanem) mindenre s mindenekelőtt pénzt kér a szegény emigránsoktól. »Vitam et sanguinem!« - De adjatok pénzt! - Értem!

Megkérdem Teleki-t s Klapkát, tudnak-e erről valamit? Mert én semmiről sem tudok.

Utána kell járnunk, hogy mit jelent ez?

Legyen szives M.....rnek annyit felelni, hogy közlöttem velem levelét s énnekem mindezekről honi levelezőim mitsem irván, A.-ról, oláh brochureről mitsem tudván, a proclamatiókat pedig olyanoknak látván, hogy azoknak impracticus kifejezései gyanút ébresztenek - mit a pénzkérés is megerősít -: bővebb felvilágosítást kell kívánnom az egészről, mielőtt a dologhoz csak hozzá is szólhassak. Ha ez nem jön, választ nem adhatok, mert sem azt nem tudom, kik a személyek, sem azt, mi a terv, melyre levélíró hivatkozik?

(Aláírva)

Kossuth.

*

Közlöttem a dolgot Teleki László-val és Klapkával. Ime Teleki válasza (jul. 31. aug. 5.):

»Nem mondhatok egyebet, mint hogy sem nekem, sem Klapkának legkisebb tudomásunk sincs erről a mozgalomról. Bizonyosnak látszik előttünk, hogy azok a proclamatiók nem jó forrásból eredtek s csak árthatnak ügyünknek. A dolog nagyon gyanús; mentül többször olvassa az ember, annál nagyobb gyanút ébreszt.

Azt hiszem, hogy valaki innen kívülről körünkün kívül, otthon maga kezére dolgozik. Ki légyen? - nem birom kitalálni, bár több oly embert tudok, ki szeret nagyon tetszeni s otthoni ismerőseinek akként irogat, mintha (a francia mondás szerint) ő csinálná az esőt s a szép időt s mintha a világ minden titkaiba be volna avatva.

Az oláh röpiratról annyit tudok, hogy A. Pali irt nekem felőle; igen czélszerűnek találta s kinyomatás végett ki akarta küldeni. Ez volt az az iratsomó, melynek biztos kiküldésére, Kiss Miklós felszólítása folytán, Thouvenel szives volt módot nyújtani. Én tudósítottam erről A. Palit, de ő nem küldte ki. Azóta semmitsem hallottam a dologról.«

Ennek következtében utasítottam Kiss Miklós-t, tudósítsa M. Gusztávot, hogy a munka kézírata még hozzánk nem küldetett ki s hogy bolondság volna ide kiküldeni nyomtatásra, a példányok beszállítása nagy nehézségekkel járván. Bukarestben kell nyomtatni. Mi irunk Couza-nak, hogy rendelje el kinyomatását, ha a kézirat kiküldetik Place-hoz,¹⁰² kinek szintén irunk ez iránt.

Ha a honban oda ért az izgatottság, hogy kitörés van készülöben, ez tudtunk, hirünk, akaratunk ellen történik. Azt tudom, hogy az osztrák mindent elkövet, miszerint kitörést provokáljon, mert nem levén máshol elfoglalva, biztos benne, hogy most elnyomja s e szerint majd lehetetlenné teszi a komoly felkelést annak idejében; de én oktalanságnak tartanám az olasz-osztrák háborút be nem várni.

¹⁰² Francia ügyviselő a dunai fejedelemségekben.

Egyébiránt az meglehet, hogy némely ügyes gaz agent provocateur-nek sikerült néhány fiatal embert felforrasztani s ezek, meglehet, összeesküvésekhez is nyultak: de hogy a tömegek annyira békétlenek volnának, hogy coute que coute még várni sem akarnának: ezt nemcsak nem hiszem, de sőt minden után, mit hazulról tudok, arról sem vagyok bizonyos, hogy még háboru esetén is fel fog kelni a nemzet, hacsak mi nem veszünk kívülről erőt az iniciatívára, - a mire én ugyan borzasztón kevés kilátást veszek észre.

Azonban minthogy M. szerint úgy látszik, hogy valamely heves kis körben rajongás van (többnek nem igen gondolom), mely körben, meglehet, nevünkkel mint sarkantyúval visszaélés is történik, minek néhány derék egyéniség áldozatul esése lehet szomorú következése: kérem, legyen szives őt értesíteni, hogy mi azt tartjuk a helyes alkalomnak a felkelésre, ha az osztrák háboruba lesz keveredve idegen hatalommal (in specie: az olaszszal). Ezen alkalomra segédeszközökről, u. m. biztos szövetségről, minden facilitásról magyar segítségért külföldön szervezhetni, fegyverről, annak a határra szállításáról s akkorra, de csakis akkorra egy kis pénzbeli segélyről, pour la mise en campagne, gondoskodunk: de azon háborura (hacsak az osztrák nem kezdi, a mi, Páris miatt, nem hihető) ez idén nincs kilátás, - tavaszra igen, ha addig a munkába vett program (Szicília, Nápoly, Umbria s a Markák annexiója) végrehajtatik. Ha egyszer a dolgok annyira értek, hogy a turini kormánynak nem kellend többé a diplomatai reservekkel gondolni: a nemzetnek a szükséges eszközökkel ellátása nem szenvedend kétséget, - de addig nincs módunkban segedelmére lenni a nemzetnek s a jelenlegi felkelés eszméjét nemcsak nem akarom biztatni, de sőt azt elhamarkodott veszélyesnek tartanám s hozzá nem járulhatnék, sem annak most kültámaszt nem ígérhetnék, legalább nem a nélkül, hogy a nemzet előbb egy pár hónapig a sarat kiállotta volna, mit a jelen perczben, midőn az olasz még nincs készen, nemzetünk nincs fegyverezve, a francia politika határozatlan, ellenben külinterventió ellenünk valószínű, ellen-interventió pedig nincs biztosítva: én nem tartok lehetőknek.

II.

Jósika Miklós Kossuthnak.

Brüsszel, augusztus 3. 1860.

Tapasztalásból tudhatod, hogy én drága idődet csak fontos kérdések alkalmával veszem igénybe. Ily fontosnak tartom a gróf K....i S....rtól vett levél tartalmát, melyet veled itt in origine közlök, még pedig azon órában, melyben azt kaptam. Reflectálj reá s igen nagyon kérlek, légy szives velem ahhoz tartás végett gondolataidat közleni.

Igaz hived

Jósika Miklós.

Melléklet.

Pest, július 27. 1860.

Minthogy szükségesnek láttuk, hogy a mindinkább ellenünk működő kormány bujto-gatásai ellen mi is kezdjünk erélyesebben működni, ***-t küldöttük el Bukarestbe azon feladattal, hogy iparkodjék ott a herczeg vagy más egyének előtt ügyeinket azon színezetbe állítani, melybe azokat állíttatni kívánjuk, t. i. a confoederatio eszméit mindinkább elfogadható alakban előadni. Erre nézve igen üdvös volt tájékozásképen két

francia ismerős között a másodikul érkezettnek az odavaló viszonyokról tett jelentékenyen bő előadása. Feladatunk egyike lesz az ottani oláh lapok egyikét magunknak megnyerni. Ez belföldről is meg fog történni, könnyebben, mintsem hittük volna s üdvösebb is lesz, ha tudva lesz, hogy ezen lap egyenesen innen nyeri aspiratióit, semmint ha cikkei emigrációs utasításokra fognának visszavezethetők lenni, minthogy nem minden békét szerető emberben van elég bátorság arra, hogy bizzék tökéletesen az emigratio békeszeretében.¹⁰³

Reméljük, hogy a két felemlített mód, értem a küldetést s a lap megnyerését, elégséges lesz arra, hogy az odavaló értelmesebb közönség bizodalját megnyerni kezdjük. Azonban nem lenne fölösleges, ha ti künn ugyanilyen, az oláhokat megnyugtató híreket közölnétek lapjainkkal, kiváltkép azért, mert ez által nemzetünknek igen is nagy higgadsága lesz kiemelhető, melyet most tanusítani kezd, midőn nemzetiségének megvédését mindenáron lehetővé tenni akarván, ezen eszmét a hazában lakó idegen fajok irányában is tiszteletben tartatni s ügyüket magáévá tenni akarja. Ez nem kis jele az itteni közönség politikai érettségének, minthogy ezzel azt nyilvánítja ki, hogy felejteti akarja a sérelmeket, melyeket az oláh, szerb, horvát nemzetiségek részéről szenvedett. Habár a tömegben megvan is még az ellenszenv maradéka, melyet 48-ban és azóta magába szítt, mégis nem lehet ma már ennek kitörésétől félni, midőn a tömeg már megtanulta ismerni vezetőit s a legnagyobb rész átlátja és érzi a türelmesség szükségét. Az oláh, szerb, horvát stb. nemzetiségek elismerése és jogaiknak, valamint méltányos követeléseiknek tiszteletben tartása alapelvvé válik mindinkább s oly arányban nő, mint szaporodik azoknak száma, kik a separatismust Béctől s a dunai fejedelemségek szövetségét keresik. Ezen szövetség netaláni alkotásához a többség könnyen lesz reábirható a teljes egyenjogúság elvének elfogadására. Habár, mint említém is, ezen eszmék elleni fellépésre még találkozónék is egy-egy büszkén felnéző intolerans egyéniség, mégis bizton merem állítani, hogy ezek száma fogy s idestova nem is lesz. Ha t. i. tarthatni fognak az elválási eszmék.¹⁰⁴ Azonban ha az egyenjogúság eszméjét mi általunk elfogadottnak fogjuk is tekintetni a bel- és külföldi oláhokkal, szerbekkel, midőn ezekre külföldi lapjaink, náluk nyelvükön irt lapok s végül személyes összeköttetések útján iparkodunk hatni, mégis hiányzik nekünk egy igen lényeges eszköz, a pénz. Erre volna szükség, hogy legyőzhessük a pénzzel megnyert, osztrák szellemben működő oláh papság egy részét, valamint hogy megtörhessük a rácok között működő kormány-emberek veszélyes hatását. Fel lön ez említve minap töletek érkezett francia barátunk előtt is, azonban erre feleletet adni hatalma nem volt; ígérte, hogy e részben iparkodni fog befolyását Jassyban felhasználni. Azonban ez magában nem elég; szükséges, hogy ti ugyanezen szellemben tegyetek párisi barátaitoknál lépéseket. Francia pénz vagy oláh pénz, de mindenáron csak pénz az osztrák pénz ellen.

*

Válaszom, melyet e közlésre adtam, nincs meg irományaim közt, de megvan Jósika viszonzválasza, melyből a következőket jegyzem ki:

Court St. Étienne, aug. 5. 1860.

- - -

¹⁰³ „Figura rethorica”. Jósika.

¹⁰⁴ Remélem: fognak tartani q u a n d m ê m e . Jósika.

Becsés leveledet tanulmányozni akarom, hogy apretitióidat s nézeteidet jól beoltsam öreg fejembe s aztán ezekkel, a mennyire emberi gyarlóságom engedi, teljesen összhangzásban dolgozhassam.

A pénzre nézve igen világosan megfejtetted a kérdés állását. Igazad van. Hanem az otthoniak tulajdonképen még sem a lélekvásárlásban és megvesztegetésben akarnak (ha őket jól értem) versenyezni az osztrákkal. Ők azt mondják, hogy az oláh papok közül már K o m á r o m y kijövelekor sok volt s most állítólag még több van, a kit épen nem kell megnyerni, mivel meg van már nyerve, s hogy a pénz inkább arra való, hogy az ember őket utiköltséggel lássa el a propaganda terjesztésére. Egyébiránt abban tökéletesen igazad van, hogy az otthoniaknak mindenre van pénzük, minek háta mögött tömjénfüst és ovatio, nem pedig Kufstein és akasztófa rejlik; csak az a baj, hogy bizony én is akárhányszor szemekre lobbantottam fukarságukat, de a dolog most is csak ott áll, hogy pénzhíányról sáпитoznak és jeremiáskodnak. Én igyekezni fogok a dolgot velük újból megértetni. Egyébiránt Gyurinak írt leveled már Magyarországon van s ettől igen sokat várok, mert eddig legalább úgy tapasztaltam, hogy még a nehezebb fejűek is véleményüket a tiednek alárendelik s - tetszik, nem tetszik - utasításaid szerint igyekeznek cselekedni.

Igazad lehet, hogy az otthoniak között vannak néhányan, kik valóban azon rögeszmében sínylenek, hogy a császár (Napoleon) mindenáron forradalmat óhajt nálunk előidézni, - de levelekkel tudom bebizonyítani, hogy a többség (a jók közt) e részben nem csinál magának illúziókat; legalább nekem igen gyakran írják, hogy bizony csak akkor szólítanak elő, ha reánk szorulnak. Én épen e levelek következtében meg nem foghatom: hogy tudják e nézetet a pénzkérés és szerzés lehetőségével kombinálni?

Nem szeretem azon fontosságot, melyet a napisajtó (különösen a bécsi) a Reichsrathnak s az abban figuráló ó-pecsovicsok ugynevezett programjának tulajdonit. - Az „Allgemeine” egyenesen felszólítja a kormányt, hogy ne engedjen semmit és semmiben; inkább legyen újabb forradalom, semmint Magyarország visszanyerje régi autonomiáját.

Ezenkívül bécsi lapok azt híresztelik, hogy itt-ott a hazában kihágások történnek a zsidók ellen. Ez mind szélből kapott alávaló hazugság; a „Magyar Sajtó” meg is czáfolta, de a külföldi lapok ténynek veszik, nagyban exploitálják ellenünk s e részben még a forradalmi kormányt is megtámadják, állitván, hogy 48-ban szűkkeblűek valánk a zsidók iránt.

Mindezek ellen küzdök, a hogy tudok s a hogy lehet, de igen nagyon leköteleznél, ha nekem e részben egyenes utasításokat adnál; nem mintha épen semmit sem biznék fejemben (biz elég öreg erre), hanem mivel ez reám nézve igen nyugtató hatással volna s aztán ezek fontos dolgok s ilyenekben főleg szükséges nézeteink összehangzása.

Irányi munkájából, mely nekem megvan, ismerem jól azon eszméidet, melyekről becsés leveledben szólsz s ezek már említve voltak; de azon leszek, hogy többször emlitsük. A vallási kérdés, nézetem szerint, ezen munkálatban igen jól van megoldva. - Mihelyt hazamegyek, újra elolvasom s ezenkívül leveleidből egy kis instructiót írok a magam számára, hogy az mindig e gyütt használatomra legyen.

(Aláírva)

Jósika.

III.

Gróf K.....i S...r fentebbi levelében a kormány által üzött bujtogatásról van említés. Sok idevonatkozó adat fordul elő az ez időben (Svájcban mulatásom alatt) kapott leveleimben. Idézek némelyeket:

Jósika, július 10. - Magyarországból (a mint magát kifejezé) legbiztosabb s leghiggadtabb levelezőink egyikétől a következőkről értesített:

1) Benedek közelebb pártvadászatra járt s ime alig telik egy pár nap, már is rémitő agitációkról értesülünk.

2. A tíz évig szándékosan akadályozott commassatio az ürügy, mely által a népet az urak ellen akarják bujtani, állítván, hogy ez csak a magyar urak koholmánya s mivel a kormány már nem bír velük, jó lesz, ha a nép maga ügyel magára.

3. Hogy a két ravasz, vérengző püspököt Rajacsics-ot és Saguná-t nem ok nélkül citálták Bécsbe, - gondolhatjátok. St.-Quentin, az új vojvodinai kormányzó a legdühösebb magyar-ellenségek egyike.

4. Ugy látszik, hogy Bécsben nagyon fújják a követ s mindenáron demonstratiót akarnának a magyar elem ellen felidézni.

5. Hogy a propaganda az oláhok és szerbek közt foly, magában értetik. A bánáti németekkel és a horvátokkal felsült a kormány: próbálta a hazugságokat terjeszteni, de kinevették.

Mi e gyalázatos fondorkodások ellen mitsem tehetünk. Ha ti Couza herceget és Szerbiában Mihály-t figyelmeztethetnétek arra, a mi à la fin des fins saját kárukra hátuk mögött történik: mi ezt itt igen üdvösnek látnók.

(Jegyzékbe teszem, hogy a Couza fejedelemhez intézendő röpiratra nézve a kívánságnak eleget tettünk. Teleki László fogalmazta. Majd annak helyén meg fogom ismertetni s elmondom azt is, hogy miként fogadtatt.)

Jósika, júl. 23. - Otthon folytatatik a régi mozgalom. Superintendensek, felügyelők választása. Jubileumok, banquette-ek, fáklyászene et hoc genus omne. Székács-nak fáklyásmenetet rendezett az ifjuság. Eltiltották; s mert ennek daczára csoportosulás támadt: vagy husz embert elfogtak. Más baj nem történt. »Die Ruhe wurde erhalten«, - írják a bécsi sógorok. Különben a levelek összessége azt mutatja, hogy az otthoniak attól kezdenek komolyan félni, hogy az a depravált, halálosan megrettent kormány az ő »ultima ratio«-jához: a gatyás népnek a kaputosok ellen, a fajnak faj ellen uszításához fog. A veszély már nemcsak fenyeget, hanem jelen van. S a g u n a et consortes nagyban neki gyujtottak.

Klapka, Genf, júl. 31. - Sürgős kötelességünknek tartom, hogy a bécsi cabinetnek a magyar faj ellen intézett újabb gyilkolási s gyujtogatási terveit (Mord- und Brandpläne) a mivelt világnak, különösen az angol és francia lapokban, denunciáljuk.

Teleki L. Genf, júl. 31. - Pesten egy igen rossz, igen káros röpirat, mely úgy van írva, mintha buzgó magyartól eredne, azt bizonyítgatja az oláhoknak, hogy nekik nemzetiségükről le kell mondani. Ennek s a kormány egyéb agitációjának már igen szembetűnő hatása van. Ugy látszik, mindent elkövet az osztrák kormány, hogy egyrészt antimagyar zendülést idézzon elő különösen Erdélyben, másrészt minket időelőtti felkelésre bírjon.

Teleki L., aug. 5. - Azt írják nekem, hogy a kormány mindent elkövet, miszerint nálunk ismét fajharcot idézzen elő minden szörnyeivel. - Lichtenfels birodalmi tanácsos Kolozsvárrt utazván át, azt mondta: »Van még a kormánynak két igen hatalmas módja a magyarokat megijeszteni. Az egyik az oláhok fellázítása, a másik a commassatió szorgalmazása.« - Haynald püspöknél nyíltan mondta egy hivatalnok: »A magyar urakkal úgy kell bánni, mint 1846-ban a lengyel urakkal bántak.« - A kormányzó Lichtenstein pedig már is mindenkinek beszéli, hogy alig képes visszatartani az oláhokat a lázadástól.

Teleki L., aug. 13. - Beteg vagyok a hazulról érkezett hírek miatt. Kétkedni akarok valóságuk felett, a mig csak lehet. Sokat felteszek a régi conservativekről, azt is, hogy ha módjukban volna, mindnyájunkat vérpadra küldenének s ezt talán nem is igen venném nekik rossz néven, de azt, hogy az adómenyiség meghatározásáról le akarnak mondani; azt, hogy a megyei szabad választásokról le akarjanak mondani; azt, hogy a municipiumokban a nemesi kiváltságokat vissza akarják állítani: ezt a köbre emelt honárlást nem tudom róluk feltenni; azt nem, hogy már épen czégérül akarják kitűzni a gyalázatot; azt nem, hogy épen világszerte ki akarják magukat kürtölni, mint a nemzet rüheseit; azt nem, hogy óhajtanak agyonköveztetni saját nemzetük által. A horvát javaslat még ehhez képest becsületes; legalább mindent democraticus alapra fektet. - Nem tudom, nem akarom elhinni; azzal biztatom magam, hogy hirlapi kacsa. Magán leveleim csak annyit mondanak, hogy az államtanácsosokat mindenki megveti pártkülömbőség nélkül: nem elég sem vigasznak, sem megnyugtatósnak. Csak egyet tudok az utóbbi hírek közt örvendetést, azt a máramarosi oláh kérvényt a magyar nyelv mellett tizenhatezer-ötszázötvennyolcz aláírással. Oly nemesen van írva, hogy jól esik az ember lelkének.

Jósika, szept. 4. - Budán felségárulási pert tárgyaltak le Táncsics Mihály ellen az »Ifju barátim« czimű felszólítás és a »Forradalmi katechismus« miatt s hat diák ellen (Draveczky, báró Kaas, két Hindy, Pápay és Rab), azért, mert olvasták s részben le is másolták (hát ép oly alapon, mint Martinovics idejében). Csak Táncsics-ot ítélték el, de őt tizenöt évi sulyos börtönre. (Vajjon úgy kerül-e ismét ki börtönéből, mint 48-ban?) - Táncsics védőjét: Szilágyi Virgil-t a bíróság rendreutasította, mivel azt merte mondani, hogy az országban általános elégedetlenség és ingerültség uralkodik. (No még csak az kellene, hogy elégedettek legyenek!!)

Kassán meg a »Kaiserliches Landesgericht« Steckbrief-fel vett üldözőbe két »Hochverräther«-t. Ez még nem volna különös, hanem van a dolognak comicus oldala is, az, hogy sem azt nem tudják, hogy »vajh kik ők?«, sem azt, hogy »merre van hazájuk?«

Ludvigh röpiratát »La Hongrie politique et religieuse« a boldog Austriában eltiltották.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Viszonyaink a turini kormánynyal.

Említve van a hatodik fejezetben, hogy miért nem tartottuk tanácsosnak, lépést tenni közvetlen összeköttetésünknek megújítására a turini kormánynyal, míg a közügyek vezetése *Cavour* gróf kezébe vissza nem kerül, s hogy még, miután ez 1860. január 20-án megtörtént is, helyén láttam bevárni, hogy mikor fogja ő maga összeköttetésünk újból felvételére az időt elérkezettnek itélni, nehogy vagy toladodóknak tünjünk föl, vagy hivatlan közelítésünkkel talán még nehézségeit is szaporítsuk.

Bixio Sándor szivességének köszönhattuk, hogy erre nézve nemsokára *Cavour* gróf hivatalba lépése után tájékozva lettünk.

Bixio ur, ki *Cavour*-ral legbensőbb barátságban állott, *Szarvady Frigyes* által értesített, hogy február vége felé (Párisból) Turinba megyen s hogy tőlem akármi szó- vagy írásbeli izenetet *Cavour* miniszterelnöknek megvinni ajánlkozik.

Felhasználva e becses ajánlatot, neki *Szarvady Frigyes* ur által az itt következő jegyzéket adattam át:

London, február 25. 1860.

Ime az, a mit ha *Bixio* meg akarna mondani *Cavour* miniszter urnak, nagy köszönettel venném.

Ohajtanám, hogy tudja miniszter ur, miként mind én, mind társaim, mind nemzetünk (még a hajdani conservatív pártot is odaértve) *Cavour* grófnak hivatalba visszalépését a legnagyobb örömmel fogadtuk, s abban mind Olaszország szabadságának zálogát, mind saját hazánk függetlenségének is kilátását üdvözljük.

Sohasem felejttem el azon férfias szavakat, miket miniszter ur jelenlétemben s a császár bizalmas ügynöke jelenlétében mondott a villafrancai békeelőzmények megkötése után: »Cette paix ne se fera pas, ce traité ne s'exécutera pas«.

Ha becsültem a határozott akaratnak ama nyilatkozatát, tisztelettel hajlok meg a gyakorlatias tapintat s erély előtt, mely ama nyilatkozatot tetté érlelte; mert azon békekötés szabványainak végrehajtása csakugyan lehetetlenné van téve.

Szabadságot veszek magamnak a grófot emlékeztetni, hogy e szavakkal vevék tőle bucsut azon nevezetes alkalommal: »advienne que pourra, - comptez sur moi!«

Ezt ismétlem most is a becsületes embernek, a férfiunak, a hazafinak törhetlen határozottságával, s biztossá tehetem, hogy ha azt bizalmával viszonzandja, bennem szint oly hű s határozott, mint *d i s c r é t* közremunkálóra talál.

Egy oly férfiunak, mint ő, ki mind a cél, mind az eszközök iránt tisztában van, az akadályokat pedig jobban számbaveheti, mint én, nem érzem magamat hivatva az olasz ügyre nézve felszólítatlanul véleményt mondani. De a tárgy azon oldalára nézve, mely az olasz ügyet a magyar ügygyel szoros viszonyba hozza, toladodás büne nélkül szólhatok.

A tavalyi háboru alatt voltak, kik ohajtottak volna abba belevinni, hogy Magyarország hagyja magát pusztán mint eszköz felhasználtatni az olaszthoni háboru s annak folytán kötendő béke könnyítésére. De miniszter ur nem tartozott ezek közé. Ő elismerte,

miként igazságom volt feltételül állítani fel azt, hogy Magyarország függetlensége nem ugyan felsőbb rendű (superordinált), de egyenlő (koordinált) czélnak tekintessék, s hogy igazságom volt erre garantiát követelni.

E garantiát az akkori körülmények közt a francia és olasz zászlónak magyar földön engageirozásában találhattam csak, mert a francia levén a fő hadviselő fél, az köthetett békét Magyarország feláldozásával a nélkül, hogy »virtuellement« öngyilkosságot követne el. Nem áldozni fel Magyarországot, ő reá nézve nem volt életkérdés. Ezért kellett azon biztosítékot kívánnom, melyet kívántam.

Miniszter ur ennek igazságát is világosan elismerte, midőn vateggioi utamból visszatérve, Teleki László és Klapka társaimmal Pietri senator ur jelenlétében nála tisztelkedtem.

Nem csekély megnyugtatónkra szolgál mint pozitív tényt mondhatni, hogy ez eljárásunkat nemzetünk - egész nemzetünk - nemcsak helyeselte, de sőt osztatlan hálával fogadta, s a vezérletünk iránti bizalom általánosabb a hazában, mint valaha volt, a mióta künn vagyunk. E helyeslésnek köszönhetjük, hogy most már egység van a nemzetben, s még a conservatív párt is hozzánk fordul tanácsért s utasításért, a többi nagy néptömeg pedig csakis jóváhagyásunk szerint akar cselekedni.

Miniszter ur irányában tehát a multban nem az volt az együttműködés alapja köztünk, hogy Magyarország szerszám gyanánt használtassék fel, hanem az alap azon tagadhatlan igazság volt, hogy ha ma egészen kiveretik is az osztrák Olaszországból, lehető első alkalommal vissza fogna menni, ha Magyarország birtoka által elsőrendű hatalom marad, úgy, hogy végeredményben az olasz kérdésnek Magyarhon függetlensége semmi más által nem pótolható alkatrésze.

Mennyivel szembeötlőbb ezen igazság most, midőn az osztrák nincs kikergetve Olaszországból, most, midőn a villafrancai határvonalozás által ő felsége a vitéz király sokkal gyengébb határt bír a Mincióban, mint birt előbb a Ticinóban; most, midőn valósággal úgy áll Austriával szemben, mint a hajdani feudális korban állott egy nyílt város a reá komorodó várral szemben. Ebben az állapotban a dolgok nem maradhatnak. Ő felsége a király nem hagyhatja el Velenczét, s az olasz nemzet el van határolva azt el nem hagyini.

Másrészt pedig az osztráknak természetében van, soha nem adni fel semmit, a mit ő elvnek tekint; meghajlik a kénytelenségnek, de nem mond le; meg nem nyugszik, csak addig van veszteg, míg erőt gyűjthet. Ilyennek ismerjük őt. De ezuttal ezt diplomatiái jegyzékeiben még nyíltan ki is mondja. Ő nem ismeri el soha, hogy Közép-Olaszország magával rendelkezessék; tényt tűr, míg gyengének tudja magát, de joggá válni nem engedi, s tisztán kimondja, hogy a hercegek visszahelyezését munkába veszi, mihelyt arra magát elég erősnek hiendi.

A háboru hát virtualiter kikerülhetetlen. Ily féllel, mint az osztrák, békésen végezni az olasz ügyben lehetetlen.

S mert a háboru kikerülhetetlen, s mert az érdekegység az olasz és magyar kérdés közt most, midőn minden hur annyira feszítve van, még bensőbb, mint valaha volt, kérdem: nem érzi-e miniszter ur annak szükségét, hogy mi tájékozva legyünk a teendőkről? nem érzi-e annak szükségét, hogy mi oly karba tétessünk, miszerint ha a harcz percze elkövetkezik, az minket s a magyar nemzetet készületlenül ne találjon?

Már a mult év elég sajnosan megmutatta, minő kipótolhatlan veszteség van abban, ha a perczeket, midőn tenni kellene, elemi készülétekre kell vesztegetni. A mi elkésett, az elveszett; annyi, mint ha nem volna, ha nincs meg a mikor kell.

S van egy tekintet, mely még ennél is fontosabb: Magyarország forrongásban van, a gyűlölet az osztrák ellen soha nagyobb, az egység soha hasonló nem volt. Ámde miniszter ur, ki egy rendezett kormánynak élén állott, rendezett pénzügygyel, rendes hadsereggel, várakkal, hadiszerekkel, s szabad működéssel az ország minden erőforrásainak kifejtésére, - mégis bölcsen számot vetve a körülményekkel, külső segítséget tartott szükségesnek a háború kihívására. Miniszter ur kétségtelenül méltányolni fogja azt, hogy a magyar nemzet, semmivel sem birván kezében, a mire háború végett szükség van, ovakodik oktalan kísérletekkel a nemzet jövőjét veszélyeztetni, s mielőtt felkelésre határozná magát, tudni akarja: lesz-e támasza? Mert nekünk nincs Párisunk; nálunk a felkelés nem barricad-csatározás, hanem háború, nagy háború!

El fogja tehát ismerni miniszter ur, hogy pozitív cél, s bizonyos objectum nélkül egy nemzetet fölkelőben nem lehet soká tartani. A nemzet osztatlan egyetértéssel kész magát általunk vezetetni, a míg tudja, hogy van kilátás arra, hogy vezetésünk alatt gyakorlati eredményhez juthasson. De ez olyan állás, mely határozatlan biztatásokkal bizonytalan ideig fenn nem tartható. Már is sürűen jönnek hozzánk hazulról a kérdések: hogy mi kilátásokkal biztathatjuk hazánkfiat? s mi segédeszközöket adhatunk kezükbe, hogy a lehető válság napja őket készületlenül ne találja? Egyszer-kétszer ki lehet az ilyen kérdéseket kerülni, de soká nem, s ha egyszer kénytelenek leszünk azt felelni, hogy a kilátásokról semmi bizonyost nem mondhatunk, segédeszközöket pedig épen nem nyújthatunk,¹⁰⁵ - a háborgásra okvetlenül ellankadás fog következni, s kétségbe esve a felett, hogy az osztrákkal ellenkezésben álló hatalmak a magyart számításukba felveendik, a nemzet elviselhetetlen állapotjának némi engedmények által leendő enyhítésére fogja vetni igyekezetét, mit az osztrák, szokott csalárdsággal, a válság esetére meg is adand. Mi biztosíthatjuk miniszter urat, hogy ha józan kilátást nyújthatunk a nemzetnek, s némi előkészületi segínyt szolgáltatathatunk kezére, nincs az az osztrák concessió a világon, mely a reménylő nemzetet elszédíthesse; de a reményvesztett nemzet télen maradand, s késő lesz a válság perczében azt tevékenységbe tenni akarni.

Ajánlom e tekintetet miniszter ur figyelmébe; gondolja meg, hogy az építő által elmellőzött kő az épület szegletköve lehetne, s hogy nélkülünk csatákat nyerhetnek, de az osztrák hatalmát nem törhetik meg, e nélkül pedig Olaszország függetlenségét biztosítani célzó bármi szerződés csak fegyverszünet.

Kérésem: tájékoztassunk a helyzet iránt, hogy tudjuk, mit kelljen cselekednünk, - s ha miniszter ur nincs elhatározva Magyarországot a válság esetére számításából kirekeszteni, méltasson bizalmas értekezésére a szükséges előkészületek természete és eszközei iránt. Az utat-módot ő tőle függ kijelölni; mi nem kívánjuk, hogy az olyan legyen, a mi nehézségeit legtávolabbról is növelhetné.

Ezeket kívánom, hogy Bixio ur Cavour grófnak megmondja s összhangzatos tanácsával gyámolítsa.

Nem szeretek tolaodónak látszani, hanem ha Bixio ur oly igen szives, hogy ügyünk iránt tevékeny érdekléssel viseltetik: úgy tartom, nem lesz felesleges őt a helyzetről táplált nézeteimmel megismertetni, reá bizván: azokat használni, vagy nem, - a mint jónak látja.

Ha az osztrák meg nem támadtatik, a míg erőtlén, - majd ő fog támadni, a mikor erős lesz.

¹⁰⁵ Tudni fogja miniszter ur, hogy a határra expedált huszezer fegyver is el van veszve számunkra. Walewski ur árát kérte Piemonttól, s a volt piemonti miniszterium átengedte azt Couza hercegnek, ki árát lefizetni ígérkezett.

A józan ész corollariuma világos, de kérdés: ki támadhat?

I. A francia tehetné, de nem fogja tenni. Az olasz kérdésen kívül álló bonyodalmak idézhetnek ugyan elő időjárástával francia-osztrák háborút, de ha csak az osztrák nem lép fel támadólag, a francia nem fog az olasz kérdésben Austria ellen újabb harcot kezdeményezni. Mert támadólag azt csak Velence miatt tehetné, ámde megállván győzelmei közepén, midőn annyi kivívott hadászati előnnyel birt, nem lehet remélni, hogy újra kezdje a harcot ugyanazon tárgy miatt, melyet oly nagy győzelmek után sem vélt elérhetőnek.

De bár új támadást francia részről nem is várhatni, én két dolgot mindenesetre biztosítottak vélek:

- 1) hogy a francziák császára Olaszország ellen (legfőlebb Rómát kivéve) nem fog fegyvert;
- 2) hogy külvatkozást Közép-Olaszországba nem fog engedni, nem engedhet.

E két pontot biztosítottak tudva, megvallom, én a francia hadseregnek Lombardiában léte által nem igen hagynám magamat Közép-Olaszország iránti politikámban feszélyeztetni. Sőt tekintetbe vévén azt, mennyi bajt s kellemetlenséget okoz a császárnak otthon a romagnai kérdés függőben léte, mindent elkövetnék, hogy arra s a herczegségekre nézve a császárnak mielőbb egy bevégzett tényt mutassak fel, melyen a nem beavatkozási elv megsértése nélkül nem lehetne változtatni. Ezen elv pedig most biztos, mert Angolországgal egyetértésben van elfogadva.

Nekem a császár személye biztosítékul szolgál, hogy végtére is csak köszönettel venné, ha egy ily fait accompli által a függőben létel miatt mindinkább elmérgesedő kérdés kellemetlenségeitől feloldatnék, kivált ha az úgy történnék, hogy inkább akaratja ellen történtenek, mint az ő tettének tekintethessék.

Erre csak az kell, hogy a herczegségek s Romagna késedelem nélkül kiáltsák ki a csatlakozást közszavazat útján oly erélyes kifejezéssel, hogy igenre vagy nemre kénytelenek a királyt felkérni, mert a bizonytalanságot tovább tünni hazájuk legmagasabb érdekei tiltják.

S én jó lélekkel tanácsolnám a királynak, hogy igent mondjon. Fejemmel mernék jótállani a következekért.

Mindez tizenöt nap alatt megtörténhetnék.

II. Párisban nem lévén a háborúra elhatározás, azt mondják, hogy nem lehet háboru egyhamar, mert Piemont sokkal gyengébb, mintsem hogy az osztrákot megtámadni merhesse.

Én distinguálok. Piemont magában, meglehet, nem elég erős, - ellenben a tizenkét millió lakosságu egyesült ország elég erős, feltéve, hogy az osztráknak nem engedtetik idő pénzügyileg, katonailag, politikailag zavart állapotjából magát helyrehozni, és feltéve, hogy Magyarországnak gyakorlatilag lehetővé tétetik magát a harcba beleártani.

Tizenkét milliónyi lakosságból, ha egyszer egy kormány alatt van, kétszáznegyvenezer embert könnyen ki lehet állítani. Ez csak két százalék (vagyis felét a lakosságnak nőnek számítván, s hat millió férfiból négy milliót mint öreget s gyermeket levonván, a fennmaradó két millióból minden százra csak tizenkettő esik). Ez nem sok. Én 1849 elején csak mintegy kilencz vármegyére szorítva nagyobb arányban állítottam ki sereget hat hét alatt. S kétszáznegyvenezer emberrel s az említett két feltétellel a királyt elég erősnek tartom a harcra.

Ez egy újabb ok a csatlakozás siettetésére. Nézetemen nem változtat a hír, melyet a hírlapok az orosz kormány remonstrációjáról mondanak. Messze van azon idő, mikor az orosz Olaszországban közvetlenül avatkozhatik, s ha végtére csakugyan beavatkoznék, akkor a francia császár, saját fenmaradása végett, kénytelen volna nemcsak fegyverhez nyulni, hanem »sans réserve« a nemzetiségekre is támaszkodni, s végtére is tán jobb volna, hogy ama nagy háboru egyrészt Franciaország és a nemzetiségek, másrészt a zsarnok koalíció közt, mely háboru előbb-utóbb mindenesetre kikerülhetlen, inkább most vivassék ki egyszermindenkorra, midőn még az angolnak legalább barátságos neutralitása biztosítva van (többet tőle várni sohasem lehet), midőn az osztráknak pénze nincs, serege nem megbízható, Magyarország forr, s minden tartománya nyugtalan, s midőn a czárt az emancipáció kérdése belzavarokkal fenyegeti. Később mindez megváltozhatik, s a koalíciós háboru mégis meglesz, de távolról sem ily kedvező körülmények alatt.

Igaz-e már azon osztrák-orosz szövetség, melyről a „Morning Chronicle” beszél? - nem tudom, de ha nem igaz, igaz lehet. Ez a dolgok természetében fekszik. Megmondtam a császárnak Valleggióban, hogy ha kiereszti az osztrákot markából, az nem fog nyugodni, míg a Bonaparte-dynastia ellen európai koalíciót nem készít. Szavam hamarabb teljesül, mint magam is gondoltam. Az angol-francia barátság sietteteti. Csodálom, ha a császár azt fel nem fogja, és nem siet a csapást megelőzni, a pápai kérdéstől Romagna annexiójának nem akadályozása által magát előre megkönnyítvén.

Egyébiránt, nézetem szerint, az orosz kormány remonstrációjának az annexió ellen jelenben annyi eredménye lehet, hogy ha az annexió megtörténik, s az osztrák magát elhatározná directe közbelépni (a mi még vagy hat hónapig nem valószínű), akkor az orosz Magyarországot megszállná, hogy sakkban tartsa, s az osztrák egész ereje disponibilissé legyen. Ez baj volna, igaz, mert ez esetben Magyarország csak úgy s akkor tehetne valamit, ha a háboru nagyjának színhelye oda tétetnék át. Azonban addig is, míg ez megtörténne (minek a háboru folytatában meg kellene történni szükségszerűleg), roppant szolgálatokat tehetnénk Olaszországban, mert jóformán bomlást vehetnénk az osztrák seregbe, ha működésre szabad tért s eszközöket kapunk.

Azonban bár ily véleménynyel vagyok a király erejéről annexió esetére, még sem mondom azt, hogy Piemontnak meg kell támadnia Austriát, hanem azt mondom: ki kell hívnia az ellenfelet, hogy onnan jöjjön a támadás. Erre sok mód van. Legfőbb itt is az annexió. Ha ez kinyilatkoztatva és elfogadva van, meglehet, hogy a pápa, osztrák zsoldosaival s osztrák generálisával (Mayerhoff) támadást kísértend; hihető, hogy Nápolyt is avatkozásra birandja. Ezt Cavour grófnak csak kívánni lehet, mert ekkor Victor Emánuel király még az idén Olaszország királya lesz, ha az osztrák egyenest nem interveniál; ha pedig interveniál, akkor lehetetlen, hogy Napoleon császár sikra ne szálljon, - s ez esetben amaz csak kíváncsi lehet.

De siettetni kell a dolgokat; eseményeket kell teremteni, melyeknek logicája biztosan számítható. Különben, ha az európai diplomacia halogatásaira, congressusokra stb. bízatik a dolog, az oly Prokrustes-ágy, melyről Victor Emánuel király hősie hazafiságának érdemlett jutalma helyett csak csonkitva fog menekülhetni.

Ezek nézeteim.

Kossuth.

E jegyzék eredményét az itt következő levél ismerteti meg:

Bixio - Szarvadynak.

Páris, márcz. 6. 1860.

Láttam Cavour grófot. Igen szívesen vette Kossuth megemlékezését. Meg van győződve felfogásainak helyességéről, de most még nincs azon helyzetben, hogy eljárási tervet formulázhasson.

Minden az általános helyzettől függ. Ha a béke nem lesz megzavarva, természetesen nem fog kelleni mozdulni, hanem igyekezni a már megnyert eredményeket megszilárdítani. Ha ellenben a béke fenn nem tartható, akkor készülni kell egy rettenetes tusára, s a végett minden eszközt felhasználni, melyet a kétségbeesés sugallhat.

Bármikép legyen is ez, s bármi bizalommal viseltetik is Cavour Kossuth ur iránt és discrétiója iránt, nem tartja lehetőnek, hogy ily komoly ügy levelezés útján tárgyalathassék. Szükséges, hogy Kossuth ur képviseltesse magát Cavour mellett egy teljes bizalmat érdemlő megbízott által, a ki átvehesse a föltételeket, melyek adathatnak, és átnyujthassa azokat, melyeket előadni megbízatnék.

Egy szóval: Cavour azon levélben, melyet neki átadtam, fellelte azt az éleslátást, mérsékeltséget, férfiaságot és kimagasló nézeteket, melyek Kossuth urat jellemzik; érti, hogy adott alkalommal ő neki ezek nagy szolgálatot tehetnek, és érzi, hogy e szolgálatokat csak kötelezettségek elvállalása által viszonyozhatja, melyeket meg fog tudni tartani, akármi történjék is, ha egyszer elvállalta. Azonban a jelen helyzetben kötelezettséget nem vállalhat, s minthogy a helyzet egy napról a másikra változhat, szükséges, hogy Kossuth ur egy biztos és értelmes embert küldjön Turinba.

Tudassa ön ezeket Kossuth urral, és adja át neki nagyrabecsülésem, ragaszkodásom s teljes odaadásom kijelentését.

(Aláírva)

Bixio Sándor.

*

Ezzel a bevezető lépés meg volt téve.

Egyidejűleg örömemre szolgált tapasztalni, hogy a közép-olaszországi kérdés megoldásának mind sürgősségére, mind módjára nézve nézeteim Cavour gróf nézeteivel találkoztak.

Azon eszmét, hogy Közép-Olaszország népei még egyszer újra szavazzanak a felett, vajjon akarnak-e Sardiniával egyesülni? - eredetileg az angol kormány indítványozta. (Lord John Russell sürgönye lord Cowleyhoz, január 15. 1860.)

Ez indítványnál az szolgált kiindulási pontul, hogy a bizonytalan időre elnapolt congressus vagy nem fog összejönni, vagy ha összejö, nem fog eredményre vezetni, mert két oly tan áll szemközt egymással, melyet lehetetlen összeegyeztetni. Az egyik az, hogy a pápa uralmát Romagnában helyre kell állítani s a trónvesztett fejedelmeket vissza kell helyezni; a másik az, hogy nem kell a kormányt a népre erőszakolni.

E szerint ahhoz remény nem lehetvén, hogy az európai hatalmak az olasz kérdés felett egyetértésre jussanak, az pedig kívánatos lévén, hogy Olaszország külső és belső függetlenségének

biztosítása tovább függőben ne tartassék: az angol kormány négy pontot hozott javaslatba, melyeknek egyike (a 4.) így hangzott:

»Nagy-Britannia és Franciaország fel fogják hívni a sardiniai királyt, hogy ne küldjön addig seregeket Közép-Olaszországba, míg annak államai és tartományai új választás után nemzetgyűléseik új szavazatával jövődjük iránt kívánságaikat ünnepélyesen ki nem nyilatkoztatják. Ha ez a szavazás a Sardiniához-csatlakozásra üt ki: Nagy-Britannia és Franciaország többé nem fogják ellenezni, hogy Sardinia Közép-Olaszországba seregeket küldjön.«

Az angol kormány úgy vélte, hogy a kibonyolításnak e módja ellen a francia kormánynak nem lehet kifogása, miután Angliával e részben egyetértve, több ízben a mellett nyilatkozott, hogy erőszakos külavatkozást nem lehet megengedni, a minek természetes következtetése az, hogy tehát a nép akaratának kell döntenie.

Napoleon császár azonban nem sokat gondolt ugyan sem a trónvesztett fejedelmek visszahelyezésével, sem azzal, hogy a pápa Romagnát visszakapja, sőt elismerte, hogy a villafrancai és zürichi stipulációkat nem lehet végrehajtani, de az olasz egység eszméjével sem tudott megbarátkozni s azért kezdetben kitérőleg felelt Angliának, azt adván okul, hogy loyaltási kötelességének tartja e felől először Austriával szót váltani s a porosz és orosz kormányokkal is értekezni, minthogy a congressusra történt meghívás által elvileg kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy az olasz kérdésnek az európai hatalmak hozzájárultával kell elintéztetni. (Thouvenel sürgönye Persigny grófhhoz, jan. 30. 1860.)

Austria természetesen irtózáttal fogadta e javaslatot, melyet a demagogia elvei megszentítésének tekintett s ellenkezését keserű kifakadásokkal kísérte Piemont ellen. - Az orosz nem lévén hajlandó a nemzeti akarat elvét elfogadni, kitérőleg felelt. - A porosz pedig elismerte ugyan, hogy az angol javaslat gyakorlatias, de nem titkolta el idegenkedését azon elv elismerésétől, hogy a népeknek uralkodóik megválasztásában szavuk lehet.

E huzavonák folyama alatt a francia politika, császári szokás szerint, két játékot üzött. Hivatalosan tanácsolta Victor Emánuel királynak: elégedjék meg Pármával s Modenával, hagyja Toscanát külön független államnak, Romagnát pedig kormányozza a pápa névleges felelősségének fentartásával, mint annak helytartója (Thouvenel - Talleyrand bárónak Turinba, febr. 24. 1860.); ellenben London utján Cavour gróf bizalmasan értesítve lett, hogy Napoleon császár nem fogja többé az annexiót akadályozni, hanem kívánja, hogy Közép-Olaszország népei általános szavazás (suffrage universel) útján nyilatkozzanak, minthogy az ő saját uralkodásának is ez az alapja.

Most már az általános szavazás volt az ütközés köve. Ez nem tetszett Londonban. Anglia azt kívánta, hogy a népakarat ne ezen alapon, hanem a nemzetgyűlések útján nyilatkozzék.

Cavour gróf véget vetett a dolognak. Miután már hivatalba-lépése alkalmával hivatalosan kijelentette, hogy a congressus eszméje el lévén ejtve, Közép-Olaszország népeinek nemcsak joga, hanem kötelessége is politikai szervezkedésüket minden avatkozás nélkül elhatározni: február 29-én (ép akkor, midőn az én jegyzékem is Bixió útján kezéhez jutott,) megírta Villamarina-nak, hogy a király kormánya a turini francia követ (Talleyrand) által vett tanácsokat el nem fogadja, el van határozva az annexiót tovább nem halogatni s nem kételkedik, hogy elvégre maga Napoleon császár is csak örvendhetni fog, ha egyszer-mindenkorra a villafrancai kötelékekből kiszabadul.

E nyilatkozat folytán Cavour tudtára adta Toscana és Emilia kormányainak, hogy a turini kabinet alkalomszerűnek tartja az új szavazást. Ennek következtében márczius első napján kiadattak a kellő rendeletek, hogy a nép általános szavazat útján nyilatkozzék: külön államokul akarja-e a közép-olaszországi tartományokat, vagy pedig Victor Emánuel király alkotmányos monarchiájával akar-e egyesülni?

»Nyugtalanul várom a szavazás eredményét«; - írta Cavour Villamarinának - »ha ez, a mint remélem, jól üt ki: egy csodaszzerű lap lesz megírva Olaszország történelmében«. (Avremo scritto una pagina meravigliosa nella storia d'Italia.)

A csodaszzerű lap megiratott.

Austria tiltakozott; a trónvesztett fejedelmek tiltakoztak; a vatican dörgött: Cavour pedig márcz. 30-án tudtára adta az európai hatalmaknak, hogy Toscana és Emilia a szárd monarchiával egyesítették.

Az idő elérkezett, hogy Cavour gróf felhívásának eleget tegyék.

Pulsky Ferencz a következő utasítással lőn Turinba küldve:

Utasítás

Pulsky Ferencz urnak Turinba küldetése alkalmával.

I. Szükséges, hogy ön tájékozott legyen az iránt: mi az, a mi jelen küldetésére közvetlen alkalmat nyújtott. E végett ide mellékelem Cavour gróffal Bixio ur által közölt jegyzékem s a kapott válasz másolatát.

E szerint önnek jelen küldetésére Cavour miniszter urnak egyenes felszólítása szolgáltatott közvetlen alkalmat, s ön, mint ekként küldött leszen Cavour miniszter urnak levelem által bemutatva.

II. Turinba érkeztekor legyen szives a miniszterelnökhöz egy rövid levélkét intézni, melyben megbízásom következtében való megérkezését bejelenti, bemutató leveleit küldi s értesíti őt, hogy utasítása lévén küldetését szorosan bizalmasnak tekinteni, azt az ő engedelmével senkivel tudatni nem fogja, hanem mint a »Daily News« lapnak az olasz parlament alkalmára küldött levelezője fog fellépni, - s végül elfogadást kér némelyeknek előterjesztésére, mikre megbízott.

III. Első látogatása alkalmával szerencse-kívánatát fogja ön, nemcsak az én nevemben, hanem összes nemzetünk nevében is, miniszterelnök ur bölcs és erélyes politikájához kijelenteni, mely az olasz nemzet politikai ujjáteremtését s Olaszország nemzeti függetlenségét már is tizenkét millió olasznak a hős és valódi nemzeti király alkotmányos kormánya alá egyesítésével kezdte meg, - s biztosítandja ön miniszterelnök urat, hogy hazánk függetlenségét Olaszország függetlenségével s függetlensége biztosításával szoros kapcsolatúnak tudván: úgy én, mint minden igaz magyar hazafi, szerencséseknek fogjuk magunkat tartani, ha az olasz kérdés logikai továbbfejlesztésének előrelátható fásisaiban Olaszország javára közredolgozhatandunk s kérjük is miniszter urat, hogy mind ezen készségünkre, mind pedig diszkrétionkra számítva, nekünk idő s körülmények szerint erre alkalmat nyújtson.

IV. Különös gondot fog ön mindjárt kezdet óta arra fordítani, hogy miniszterelnök ur megértse, miként mi bármi békétlenül óhajtsuk is hazánkat az osztrák járma alól mihamarább megszabadítani tudni, nem vagyunk vak entusiasták, kik arra kívánnák miniszterelnök urat birni, hogy hazánk érdekeit vegye politikájában irányul, vagy hogy Magyarország kedvéért az olasz ügyet elhamarkodott kísérletekkel veszélyeztesse. Mi csak azt kívánjuk, hogy ha és a mikor az olasz harcnak újból felvétele az osztrák ellen vagy kényszerűséggé válik, vagy tanácsosnak mutatkozik: azon segítségül, melyet e harc esetére Magyarország nyújthat, kellő számításba vétessék, hogy annak hatályos munkásságba tételére idejekorán segédkezek nyujtassanak, s hogy az erők e kombinációjában Magyarország nem csupán idegen célokra felhasználható eszköznek,

hanem koordinált önálló célnak, s érdekei szövetséges érdekeknek tekintessenek s mint ilyenek biztosítottassanak.

V. Egyébiránt miniszterelnök urral leendő érintkezéseiben a következő nézetek fognak önnek zsinórmértékül szolgálni:

Érdektalálkozás képezi a turini kabinettel való érintkezésünk alapját.

Ezen érintalálkozás abban van, hogy az osztrák-ház közös ellenségünk, s hogy valameddig az osztrák ház a Magyarország birtoklásából huzott erőforrásokkal rendelkezhetve áll szemben Olaszországgal, addig oly hatalmat képez, mely nemcsak Olaszországnak egész az adriai tengerig teljes felszabadítását nehezé, sőt kétségessé, de még annak is, a mi már felszabadított, birtokát bizonytalanná teszi.

Mig ellenben ha Magyarország munkássága Olaszország munkásságával combináltatik, az osztráknak teljes kiűzése Olaszországból aránylag könnyűvé tétetik, s ha ezen kiűzés Magyarországban osztrák uralom alóli felszabadításával hozatik kapcsolatba: Olaszország nemzeti függetlensége az osztrákkal szemben minden további megtámadástól örökre biztosítva lesz, úgy, hogy Magyarország függetlensége az olasz kérdés végmegoldásának mind feltételeit, mind kiegészítését képezi.

A dolgok úgy, a mint vannak Olaszországban, egyik részről sem maradhatnak. A háboru mind osztrák részről, mind Victor Emánuel részéről kikerülhetlen.

Osztrák részről:

Mert az Lombardiának s Közép-Olaszország feletti uralmának elvesztésében meg nem nyugszik. A hercegségeknek s a Romagnának Piemonthoz csatolását mint tény is csak ellenmondással tűri pillanatnyilag, de elismert joggá válni nem engedi, sőt nyíltan ki is mondotta az európai hatalmaknak, hogy magának erre nézve teljes és kötetlen szabadságot tart fenn, mely fentartás visszafoglalási szándokának nyílt bevallásával ugyanazonos. De kikerülhetlen a háboru osztrák részről azért is, mert mig Felső- s Közép-Olaszország szabad, Velenczét békén sohasem birhatandja. Vagy a mit elvesztett, vissza kell foglalnia, vagy Velenczét is fel kell adnia. Különben is az állás, melyben a Mincionál hagyatott, sokkal kisértőbb, mintsem hogy az osztrák ház ismeretes jelleme mellett azt fel lehetne tenni, hogy szomszédjában, Lombardia fedetlen téerein az olasz szabadságnak mind a szomszéd Velenczére, mind a szomszéd déli Tyrolra való veszélyes példáját soká háborítlanul türendi. Nem, az osztrák ház, mely soha meg nem bocsát és semmi igényről soha le nem mond, nem fogja azt tovább tűrni, mint csak addig, mig magát úgy katonailag, mint pénzügyileg újra hadilábra állítja, s a viszonyok fordulata által magát az ellen biztosítva látandja, hogy olasz földön újra francziával találkozik. Mihelyt ez ellen biztosnak vélendi magát, provocálni fogja a háborut már csak azért is, mert katonai prestige-e helyreállításának szükségét igen érzékenyen érezi, s azt, hacsak egyedül az olaszokkal lesz dolga, elérhetőnek véli.

De kikerülhetlen a háboru olasz részről is.

Semmi sem lehet jobban kiérdemlett, mint az a szeretet és ragaszkodás, melylyel az olasz nemzet Victor Emánuel király iránt viseltetik. De bármi nagy része legyen is ebben a király személyes jellemének, annyi bizonyos, hogy e ragaszkodásnak sarkalapja az, hogy az olasz nemzet Victor Emánuel királyt az olasz eszme (függetlenség s nemzeti egység) lovagjának, vezérének, személyesítőjének tekinti. A király sokkal inkább hazafi, mintsem hogy ezen minőséget kivetközni akarhatná; de nem is tehetné ezt a nélkül, hogy a határtalan szeretet, melylyel az olasz nép iránta viseltetik, a megcsalódott várakozás ingerültségévé ne változzék. Nincs kétség benne, hogy az

annexió azért szavaztatott meg oly tiszteletgerjesztő egyetértéssel, mert Emiliának s Toscanának Piemonthoz csatolását a nép egy hatalmas lépésnek tekinté az olasz egység felé; ez az, a mi a pártokkal felejteté tanaikat, felejteté az önkormányzati hagyományok ingerét s a provinciális büszkeségeket még azoknál is, kik (nevezetesen Toscanában) úgy beszéltek még csak egy év előtt is, hogy a Piemonthoz leendő csatlakozás ellen még az emlékek is fellázadnának (i monumenti si rivolterebbero). A király Velencze felszabadításáról nem akarhat, nem akar lemondani; nem mondhat le, mert az olasz nemzet arról sohasem fog lemondani. De meg azért is kikerülhetlen a háboru, mert valameddig az osztrák ott áll a Mincionál, a hires négyszög fenyegető állásában, Victor Emánuel király örökké hadilábon kénytelen magát tartani. Ez károsabb helyzet, mint maga a háboru. Emennek szenvedéseit enyhíti a háboru célja iránti lelkesedés, amaz előli a lelkesedést, s békétlenséget gerjeszt, elégedetlenséget szül, kivált ujdon nyert tartományoknál, melyek az uralkodási cserétől természetesen teherkönnnyítést s jobb létet is várnak. Az olasz nép lelkesülve van, s nincs áldozat, melyet öröme meg ne hozna az osztráknak kikergetésére Olaszországból; de ha háboru nem lesz, s tőle mégis folyvást hadilábon-állás áldozatai kívántatnak, megunja az áldozatokat.

A háboru tehát szükséges is, kikerülhetlen is, - s csak idő kérdése.

VI. A mi ezen idő kérdését illeti, nem fogja kikerülni az ön figyelmét Bixio ur ide mellékelt levelében miniszterelnök urnak azon nézete, hogy ha a béke fenttartható, nem kellend mozdulni, hanem a szeretteknek megszilárdítására kellend minden igyekezetet fordítani.

Ezen nézet hazánk érdekeire kedvezőtlen fordulatot vehet, de minthogy megvan, nem tanácsos, hogy ön azzal magát merően ellenkezésbe helyezze. Azonban mindazon kimélettel, melyet a viszonyok parancsolnak, alkalmat fog ön keresni emliteni, miként Bixio ur értesítése által felhiva éreztem magamat önt utasítani, hogy következő nézeteimet miniszterelnök ur bölcs ítélete alá terjeszsze.

A kivivott szerzemények megszilárdításának vágya kétségtelenül igen jogos vágy, - csak az a kérdés: mi az, a mi szilárdíthat?

Kieszközölni diplomatiái uton azt, hogy az annexió a hatalmak nagyobb része által (mert mindnyájától azt elérni nem lehet) elismertessék s így az európai közjog részévé felavattassék, - kétségtelenül kívánatos.

Halasztani (ha lehet) a háborut addig, mig az ujdon szerzett tartományok erőforrásai a harczkészületre akként használtathatnak fel, hogy a király a harczra minél jobban felkészülhessen, - kétségtelenül tanácsos.

Mint szintén szükséges az is, hogy a turini kormány kellőleg tájékozva legyen az iránt, minő magatartást szándékoznak a külhatalmak ujjabb olasz háboru esetére viselni.

De ha a megszilárdítás politikája alatt az értetnék, hogy a háboru ujból való felvétele előtt az ujdon szerzett tartományok közigazgatási assimilatiójának minden részletekben véglegesen keresztül kell vitetni, - úgy vannak tekintetek, melyek e részben megfontolást igényelnek.

Most még nincsenek pártok. Az annexió ténye, mint lépés az olasz nemzeti egység és függetlenség felé, minden pártnézeti külömbséget háttérbe szoritott. De ha a kormányzati egyöntetűség részletei hozatnak szóba, lehetetlen, hogy eltérések ne támadjanak s pártusák ne idéztessenek elő, melyek a most még osztatlan nemzeti lelkesedést, a ki nem kerülhető helyies és vidékies érdekek érzékenykedései által csökkentendik.

Pedig ki ellen szükséges a megszilárdítás? - Az ellen, ki az annexiónak ellensége s ki annak biztosságát fenyegeti. Ez pedig nem a nép maga, hanem az osztrák; tehát nem kormányzati szervezetek, hanem az osztráknak ártalmatlanná tétele az, a mi az új szerzeményeket megszilárdíthatja.

Hozzájárul az, hogy akármi hosszúra huzódjék is a háboru új megkezdése, a háboru elvégre is sokkal kikerülhetlenebb, semhogy a turini kormány seregét s költségeit időközben békelábra állíthatná. Minél tovább tart ez állapot, annál nagyobb áldozatokkal van összekötve, és semmisem kockáztatja annyira a népek azon áldozatkészségét, melyre a királynak háboru esetén szüksége leszen, mint az áldozatok hosszantartása, mint hosszantartó hadállapot háboru nélkül. Ez egyrészt a lelkesedést, másrészt meg a kormány pénzügyi forrásait kimerítéssel fenyegeti, úgy, hogy ha ez állapot soká húzódik, consolidatio helyett épen az ellenkezőt idézendő elő.

S van még egy tekintet, mely minden másnál fontosabb. Míg a turini kormány készül, a bécsi kormány is készül, s ennek készületére harminczöt millió lakosságu birodalom szolgál alapul, míg amannak nem egészen tizenkét millió. E perczben még az osztrák nem harczképes, mutatja ezt az ellenmondás, melyet az annexió ellen épen most tett közzé, s mely a mellett, hogy virtualis hadüzenetet foglal magában, pillanatnyi tehetetlenségét az európai béke iránti tekintet palástjával fedezgeti. A győzelemre akkor van a legnagyobb kilátás, midőn az ellenség erőtlen. Az osztrák most erőtlen. Hadserege azon zűrzavaros állapotból, melybe az utóbbi hadjárat sodorta, még ki sem bontakozott. Katonaságának nagy részében épen nem bizhat. Tisztikara a rossz vezénylet és nepotismus miatt el van kedvetlenedve. Commissariatust az óriási lopások borzasztó zavarba hozták. Pénze nincs. Magyar- és Horvátország és Erdély a kitörés szélén lebeg, s minden tartománya elégedetlen. Mindez idővel változhatik, sőt változni fog, s ha a hosszas késedelem a reményt kimeríti, meglehet: még Magyarország is oly állapotba sodortatik, hogy reá Victor Emánuel többé nem számíthatand, pedig megfontolást érdemlő dolog az, hogy végtére is a Magyarországgal való szövetség az egyetlen, mely Victor Emánuel király s az osztrák között a kilátásoknak különben igen egyenlőtlen mérlegét nemcsak egyensúlyba hozhatja, de sőt kedvezőre fordíthatja.

Ezen, s a viszonyok folyamából meritendhető más indokok, meglehet, figyelmet ébresztenek az iránt, hogy a consolidationális hajlam, ha sokáig hagyja a dolgokat függőben, épen ellenkezőjét fogja annak előidézhetni, a mi czéloztatik.

Ily s más hasonló észrevételek előterjesztésénél szükséges leszen arra ügyelnie önnek, nehogy Olaszország beldolgaiba avatkozni akarni látszassék. Hazánk hangulata olyan épen jelenben, hogy a háborunak nem késedelmezését csak ohajtnunk lehet, s az nem fog rossz néven vétethetni, ha okainkat előadjuk, melyek minket azon meggyőződésre vezetnek, hogy ezen ohajtásunk V. E. király s az olasz nemzet érdekeivel összhangzásban van.

VII. Azonban bármi legyen e tekintetben a turini kormány határozata, arról nem kételkedhetünk, hogy a turini kormány is meg van a háboru kikerülhetlen szükségéről győződve. Bizonyosága ennek az, hogy a legnagyobb erélylyel fegyverkezik.

A kérdés tehát ez: miután az olasz kérdés megoldva még koránt sincs, s megoldása okvetlenül háborut feltételez, van-e vagy nincs a turini kabinetnek szándékában a magyar nemzetnek azon háboruban való részeltetését combinációjába felvenni?

Ez az, a mi iránt bizonyosságot szerezni ön küldetésének sarkfeladata.

Ha nincs szándokban: fel fogja ön kérni miniszter urat, legyen annyi tekintettel jobb sorsra érdemes s Olaszország iránt testvéri szeretettel viseltető nemzetünk iránt, hogy azt nekünk tisztán és határozottan mondja meg, - miszerint nemzetünk tudva, hogy nincs mit ez oldalról reménylenie, vagy minden illusió nélkül a kétségbeeséstől vegyen tanácsot, vagy pedig azon utra léphessen, melyet a szomorú kénytelenség legtanácsosabb gyanánt mutathat ki.

Ha pedig szándokban vagy csak lehetőségben is van az, hogy a harc megújulásának esetére Magyarország részeltetése igénybe vétethessék, úgy Magyarország harckészültsége a turini kormány harckészültségének alkatrésze gyanánt tűnik elő; s ha a turini kormány mindamellett, hogy ha lehet, a békét fentartani ohajtja, mégis harczra készül, úgy mulhatlanul szükséges, hogy Magyarország is a harc lehetőségére előkészíttessék, mert késő lesz készültekről akkor gondolkozni, midőn már cselekedni kellene.

VIII. E készültek között a fegyver és lőszer első helyet foglal el, s tudván, minő költségei vannak a turini kormánynak mostani helyzetében, örvendek, hogy módomban van önt oly kérésnek előterjesztésére utasítani, melynek teljesítése a kormánynak semmi áldozatába nem kerül, mi reánk nézve pedig kiszámíthatlan fontossággal bírna.

A tavalyi hadjárat kezdetekor Napoleon császártól a sardiniai kormány útján, tehát közvetve huszezer puskát (lőszer-készlettel) kaptunk volt, mely fegyverek a hazánkkal határos Moldva-Oláhországba Couza herczeg tudtával s megegyezésével el is szállítottak. Minthogy ez adomány volt, melynek visszaadásáról közöttünk szó sem vala, mi feljogosítva valánk a fegyvereket nemzetünk tulajdonának tekinteni, s azért a háboru befejeztével egyrésről mi, a M. N. Igazgatóság, másrésről pedig Balacsánó ur, mint Couza herczeg felhatalmazottja szerződést kötöttünk, minélfogva azon huszezer fegyvert - tizezeret felmondásunkra bizonyos feltétel alatt visszatérítendő, kölcsön, tizezeret pedig letéteményképen - Couza herczegnek átadtuk. Történt azonban, hogy a franczia hadügyminiszteriumban ezen fegyverek Sardiniának adott kölcsön gyanánt levén bevezetve, mult ősszel (mielőtt még Cavour miniszterelnök ur hivatalba visszalépett volna) a franczia miniszterium a volt sardiniai kormánytól ezen fegyverek árát követelte. Mire a sardiniai miniszterium Couza herczegnek ajánlatát, hogy azon fegyvereket megtartja s megfizeti, elfogadá, minélfogva mi, az adományosok, kik magunkat ama fegyverek tulajdonosainak véltük, azoknak birtokától elestünk.

Azonban úgy vagyunk értesítve, hogy Couza herczeg részéről sem a párisi, sem a turini kormánynak e fegyverek árában még semmisem fizettetett.

Másrésről pedig azt véljük feltehetni, hogy Savoya és Nizza átadása után a párisi és turini kormányok között ilyenmü apró, a mult hadjáratra vonatkozó számlák többé fenn nem foroghatnak.

Kérésünk tehát az, hogy ezen fegyverek nekünk visszaadassanak, - mi akként volna eszközölhető, hogy Cavour miniszterelnök ur Couza herczegnek tudtul adatná, miként a volt miniszterium, midőn azon fegyvereket fizetésért a herczegnek átengedni ajánlkozott, azt csak azért tette, mivel az ügy folyamát és természetét nem ismervén, nem tudta, hogy a szárd kormány ezen fegyvereket másoknak adományozá. Mivel pedig a szárd kormány sem adományát vissza nem veheti, sem visszavenni nem akarja: kívánja miniszterelnök ur, hogy Couza herczeg ezen fegyvereket továbbra is az eredeti adományosok tulajdonának, s a köztük és a herczeg megbizottja között azok iránt létesült szerződést érvényesen fenállónak tekintse.

Hogyha pedig miniszterelnök ur ezen fegyvereknek a volt miniszterium által közbejött eladását meg nem másítandónak itélné, akkor kérésünk az volna, hogy a tőlünk elvett adomány kialakított árát Couza hercegtől behajtani, s nekünk átadni méltóztassék, annyival inkább, mert nem gondolhatjuk, hogy a párisi kormány által ezen fegyverek ára többé követeltessék, azt pedig teljességgel nem hihetjük, hogy a szárd kormány, melytől legionariusaink irányában oly sok, minket örök hálára kötelező nagylelkűséget valánk tapasztalni szerencsések, ez, egyszer nekünk adományozott fegyvereket tőlünk visszavenni akarhatná, kivált akkor, midőn Magyarországnak, a valószínű háboru esetére, némi fegyverrel való ellátását az olasz érdekek annyira javasolják.

Ha az első alternativa fogadtatnék el, azon esetre Couza herceg válaszának velünk leendő közlése kérendő leszen.

Ezen pont az ön küldetésének legközvetlenebbül gyakorlati részét képezi, azért azt önnek figyelmébe különösen is ajánlom.

IX. Valószínűleg kérdeztetni fog ön Magyarország hangulata felől, s hogy lehet-e arra számítani a turini kormánynak, miszerint az osztrák elleni háboru esetére Magyarország fel fog kelni?

A mi az elsőt illeti, ön eléggé ismeri hazánk hangulatát, hogy e részben részletes utasításra szüksége ne legyen. Ön tudja, hogy az osztrák uralom iránti gyűlölet mélyebb, mint valaha, és engesztelhetlen és általános. Ön tudja, hogy nincs faj-, nyelv-, vallás-, osztály-, párt-külömbbségi differentia, hanem egység van az osztrák hatalom iránti gyűlöletben, mely annyira megy, hogy a nemzet kész akárkinek, még az oroszoknak is karjai közé vetni magát, csak hogy az osztráktól megszabaduljon. Ön ismeri a katolikus főpapság, az aristocrata, a nép hangulatát; ismeri a szenvedések minden nemeit, melyekkel szegény nemzetünk el van halmozva; ismeri a nemzeti érzelm eleven lángolását, s tudja, hogy én és társaim sohasem voltunk honfitársainknak minden osztályával - az aristocratiát is beleértve - bensőbb egyetértésben, mint éppen most, s ehhez képest fogja miniszterelnök urat, ha kíváncsi, felvilágosítani.

A mi pedig azt illeti: lehet-e és mennyiben háboru esetén arra számítani, hogy a magyar nemzet felkelend? - legújabb tudósításaink azt tanúsítják, hogy a magyar nemzet annyira elkeseredett, miszerint inkább attól lehet tartani, hogy tulvakmerő kitörésekre fakad, sem hogy arról lehetne kételkedni, miszerint háboru esetére felkél, mint egyetlen férfiú.

Azonban nekem az állásommal összekötött felelősség higgadtságot parancsol; nekem a sikerre kilátást nem ígérhető kitöréseket (emeut-öket) nem javallani kötelességem, s jellemem nem engedi, hogy miniszterelnök urnak olyasmit ígérjek, mit az ellenséges körülmények tettel beváltani nem engednének.

Azért is annyiért fejemmel kezeshedhetem, hogy ha háboru esetére tekintélyes erő kíséretében jelenhetek meg társaimmal hazánk határán: az egész nemzet egy óriási felkelésbe törne ki.

De ha ily segítség nem leszen, akkor az út, melyet nekem a kötelesség parancsol, ez: megtudni, mi az, a mit a nemzet kívülről várhat, ezt tudatni a mozgalom otthoni vezéreivel, a határozatot a nemzetre bízni, s veszélyeiben osztozni.

Adja nekem miniszterelnök ur tudtomra, mi az, a mire nemzetünk ő tőle számíthat s én két hét alatt értesíteni fogom, mi az, amire nemzetünk részéről teljes bizonyossággal számíthat.

Azonban vannak oly pontok, melyeket előlegesen is minimumok gyanánt jelölhetek ki arra, hogy a magyar nemzet felkelésére számítani lehessen. Ezek a következők:

1. Háboru az osztrák ellen oly erővel megkezdve, hogy az osztrák haderőnek legnagyobb része igénybe legyen véve hazánkon kívül.
2. Biztosítás arra nézve, hogy felkelés esetére külvatkozás nem lesz ellenünk, vagy ha lesz, mellettünk is lesz.
3. Mód és eszközök, hogy olasz háboru esetére olasz földön magyar sereget alakíthassunk.
4. Támogatás és segédeszközök arra, hogy a hazánkkal határos Moldva-Oláhországban és Szerbiában, az ottani kormányok egyetértésével vagy legalább elnézésével, a harcra némi előkészületeket tehessünk.
5. Fegyver és lőszer a határ szomszédjába szállítva.
6. Némi pénzsegély, mely az előkészületeket lehetőségessé tegye.

X. Ezen pontokat illetőleg a következő figyelmeztetések s illetőleg kérések lesznek miniszterelnök ur jóakarátába ajánlandók:

A második pontra. Az avatkozás ellenünk orosz vagy porosz részről lehetséges, mellettünk pedig francia részről. Miniszterelnök ur fogja megítélni tudni, vajjon lehetséges-e, hogy az iránt a porosz kormánynál kérdést tehessen: minő attitude-re számíthat a turini kabinet a porosz udvartól, olasz-osztrák háboru esetére; de arra nézve, nem hiszem, hogy nagy nehézségek forognának fenn, miszerint (a mint már Bixio ur által is kértem) a szentpétervári kormányhoz ily kérdés intéztessék. Ez utóbbit én tanácsosabbnak tartanám, hogy egyenesen Szent-Péterváron történjék inkább, mint a turini orosz követ által.

E tárgy Magyarországra nézve életbevágó fontossága. Kérni fogja ön miniszterelnök urat, hogy e részben lépéseket tenni méltóztassék, s azoknak sikeresítésére biztosítandja ön miniszterelnök urat, hogy a magyar nemzet minden lépéstől óvakodni fog, mi az orosz udvarban aggodalmat ébreszthetne, hogy a magyar szabadságharcz a lengyel forradalmi elemnek akár összegyülekezésre, akár pedig bármi mozgalmakra alkalmat szolgáltatna.

Különösen felkérendi ön miniszterelnök urat arra: vesse magát közbe a francziák császárijánál a végett, hogy az ellenünk való külvatkozás elhárítására, vagy ha elhárítható nem volna, ellensúlyozására magát elhatározza. Én mindent elköttem, hogy nemzetünk bizalommal viseltessék a császár iránt, s remélem, hogy meggondolván, mi fontos szövetségesül szolgálhatna lehető eventualitások esetére neki hazánk, ugy a keleten, mint Németország irányában, nem fogja nemzetünk szenvedéseitől s reményhiusulásától e kedvezést megtagadni.

A harmadik pontra nézve figyelmébe fogja ön miniszterelnök urnak ajánlani, hogy ez még azon esetre is nagy fontossággal bír Olaszországra, ha a háborut Magyarországra kiterjeszteni a körülmények nem engednék.

A mult hadjárat tapasztalása, a magyar ezredeknek szelleme, s ama négyezer nép-apostol, kik kellő utasítással ellátva s ő felsége a király iránti hálaérettől telve, tavalyi legiónkból hazamentek, biztosítékul szolgálhatnak e részben, hogy ha idejekorán szabadságot s eszközöket nyerünk arra, hogy háboru esetében Olaszországban munkálkodhassunk, jóformán bomlást vethetünk az osztrák hadseregbe.

Mi erre előlegesen is ajánlkozhatunk, de mivel egyrészt mi a nélkül, hogy a kormányt compromittáljuk, már csak a háboru valóságos megkezdése után léphetünk fel nyíltan, másrészt pedig kívánatos, hogy a dolgok jó eleve akként legyenek előkészítve, hogy a midőn felléphetendünk, azt lehető gyors és rögtönös sikerrel telessük: fel fogja ön nevemben kérni miniszterelnök urat, hogy Vetter tábornokot olasz szolgálatba vétel végett a királynak ajánlani méltóztassék.

Vetter tábornok ur legjelesebb vezéreink egyike, ki 1849-ben harminczezer embert vezényelt, nagy ütközeteket nyert, szintoly bátor, mint tudományosan mivelt katona, ki akár az organisációban, akár mérnökkari s tábor-vezérkari körben, s felszerelés és fegyverzés körül a leghasznosabb szolgálatokat teheti a királynak. E mellett senki jobban, mint ő, az osztrák hadsereg erejét s gyengéit nem ismeri, s e részben a legfontosabb felvilágosításokkal szolgálhat.

Az osztrák hadseregre gyakorlandó jövődöbeli munkásságunkra nézve szerencsés előlépésnek tartom azt, hogy már néhány magyar főtiszt a király szolgálatában van. Ezek között volt vezérsegédemet: Ihász ezredes urat, mint a legloyalisabb, leglovagiasabb, vitéz és szolgálatismerő katonát, tiszta keblü hazafit, s nekem rendithetlenül hű s kedves barátomat emlithetni különös örömömre válik, úgy, hogy ha még Vetter tábornok ur is szolgálatot nyerne (neve igen jóhangzatuan ismertetvén az osztrák hadseregben), azt hiszem, igen hatályos előlépések volnának téve arra, hogy háboru esetében az osztrák hadseregre gyors és mély hatást gyakorolhassunk.

Azt is emliteni kívánom, hogy ha pl. a solferinoi csata előtt képesek lettünk volna egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve, az ellenséggel szemközt felmutatni, annak lehető hatását a magyar ezredekre alig lehet kiszámítani. Azért, nehogy hasonló esetben a mindenesetre időt kívánó felszerelés hiánya ilyesminek lehetőségét ismét megakadályozza, nagyon tanácsosnak látnám, ha gond fordíttatnék arra, hogy a felszerelési raktárak legalább egy pár ezer emberre magyar egyenruhával elláttassanak. Ihász ezredes ur e részben a kormánynak minden felvilágosítással szolgálhatna.

Ha magyar sereget szervezhetendünk Olaszországban, annak, nemzetünk felköltésére, Magyarországba szállítása szükségessé s kívánatossá válhatik. E tekintetből is óhajtanám miniszterelnök urnak a flotta ügyét (ugy szállító-, mint hadi hajókat értve) gondoskodásába ajánlani, miszerint az az adriai tengeren az osztrák (nem igen tekintélyes) tengeri erejét sakkban tarthassa.

Ő felségének, Victor Emánuel királynak birtokai már is kiterjedvén Olaszország mindkét partjára, miniszterelnök urnak éleslátását a tengeri haderőnek fontossága a jövő háboru esetére bizonyosan nem kerülheté ki.

Én, a mit mint Olaszország barátja, forróan óhajtok, hogy t. i. ő felsége a király az olasz egységet mihamarább Olaszország déli részeire is kiterjeszsze, annak teljesülését mint magyar is nagy elégedéssel szemlélném. Nápolynak szép flottillája van; ha arról V. E. király rendelkezhetnék, nem aggódnám az Olaszországban alakítandó magyar hadsereg hazaszállítása felett.

A negyedik pontra. Fel fogja ön kérni miniszterelnök urat a belgrádi s moldva-oláhországi szárd consuloknak odautasíttatására, hogy minket az ottani kormányoknál be-folyásukkal gyámolítsanak, odaküldendő ügynökeinket bizalmas érintkezésre méltassák.

Az ötödik pont VIII. pont alatti kérésem által megelőztetett.

A hatodik pontot illetőleg nem titkolhatjuk, hogy munkásságunkban pénzhány miatt gyakran zsibbasztva érezzük magunkat. Ezt azonban, minden kérés nélkül,

miniszterelnök ur belátására kívánjuk bizni s most legalább még ebből lényeges kérdést nem csinálunk, de nem tagadhatjuk, hogy ha a viszonyok fejleményei a háboru felé közelebb hoznak, legjobb akaratral sem leszünk képesek kikerülni, hogy e pontot, mint a munkásság - fájdalom! - mellőzhetlen eszközét, ő felsége nagylelkűségébe s miniszterelnök ur figyelmébe ne ajánljuk.

XI. Az angol politikának Franciaország ellenében coalitionális szándokokra mutató fordulata nem teszi lehetetlenné azon szomorú perspektívát, hogy a francziák császára, azon ellenséges combináció megelőzése végett, franczia-orosz-osztrák ellencombinációra sodortathatik, mire a keleti kérdés szolgálhatna igen kisértő alapul. Igyekezzeék ön ezen fordulatra, mely hazánkra nézve halálos csapás volna, Olaszországra nézve is káros voltáról miniszterelnök urat meggyőzni s reábirni, hogy e veszélynek (ha csakugyan fenyeget) elhárítására befolyását a Tuillériákban felhasználja. Ne hagyja magát azon illúzió által hátráltatni, hogy az osztrák talán a keleten kapható kárpótlásért Velenczét alku útján feladni kész leend. Ferencz József azt tenni sohasem fogja. Különben is az osztrák, kinek jellemében van, hogy minden új szerzeményhez kapzsian hozzányúl, de semmi vélt jogról, semmi igényről soha le nem mond, minden új területnagynyobbadást végtére is minden bizonynyal Olaszország ellen fordítana.

Említenem sem kell, hogy Angliára nézve minden felvilágosítást meg fog ön adni miniszterelnök urnak, mikre felhivatik, - s tanácsos leend kijelentenie, hogy a turini kabinet érdekeit azon irányban, melyben kívántathatnék, az angol sajtóban képviselni kedves kötelességének ismerendi.

XII. A mint miniszterelnök ur önt legelsőbben elfogadandja, kérem, ne mulasztja el kijelenteni, miként különösen ő felségének a királynak mutassa be legmélyebb köszönetemet s nemzetünk hálaérzelmeinek biztosítását mind hazánk iránti kegyes szándékaiért a multban, mind különösen a magyar legió ügyében bizonyított sok és nagy kegyességéért, - s tegye biztossá ő felségét tiszta őszinte hódolatomról, szolgálati készségemről, és egész nemzetünknek hozzá való tiszteletteljes ragaszkodásáról.

Mennyire leszen tanácsos az első fogadtatás alkalmával ez utasítás különböző pontjaira kiterjeszkedni? - az a körülményektől függ, s önt tapintata el fogja igazítani. Jó lesz azonban miniszterelnök urat megkérdeni, vajjon ha valami további közleni valója lesz önnek, azt szóval vagy írásban kívánja-e miniszter ur, hogy ön megtegye?

London, april 3. 1860.

Kossuth.

Pulszky Ferencz jelentései.

I.

Turin, april 8. 1860.

Tegnap délben érkezvén meg, tüstént bejelentém utasításom értelmében ittlétemet, hozzácsatolván levelemhez azon két ajánlólevelet, melyet Párisban kaptam, s elküldém Cavour magán-szállására. Ma reggel tíz órakor megjött szolgálja egy pár sorral, délutáni két órára tüzvén ki fogadásomat.

Átadtam neki megbízatásomat, kijelentve hálás köszönetünket, szerencsekívánatainkat s szolgálataink felajánlását - az utasítás értelmében.

Szívesen fogadott; elolvasta a levelet; örült, hogy újra is kijelentjük érdekegységünket; sajnálta, hogy tavaly nem lehetett többet tenni. »Az akkori körülmények«, - úgy szolt - »nem ujlhatnak meg egykönnyen; most uj alapot kell keresnünk. Érdekeink azonban azonosak, mert ellenségünk ugyanaz. Addig, mig Austria fenáll, az olasz és a magyar kell, hogy együtt járjon, azonban az olasz sem compromittálhatja jövőjét pusztá rokonszenvből, habár testvérmemzet iránt.«

É n : Tökéletesen értjük s méltányoljuk ezen nézetet, csak hogy minél tovább halasztatik a háboru, annál nagyobb a veszély. Nemzetünk kétségbeesik s végre kimerül.

C a v o u r : Jól tudom, hogy ezen állapot nem tarthat; ez fegyvernyugvás, nem béke. Megmondtam ezt a porosznak, mikor az osztrák protestációt közlötte, melyben jogok fentartásáról van szó, habár jelenleg megígéri, hogy háborut nem kezd.

É n : Mert nem képes kezdeni.

C a v o u r : Ugy van. E tiltakozásnak értelme, azt mondtam a porosznak, nem más, mint: »a mikor megtehetem, visszaveszem Lombardiát.« Erre megint az a feleletünk: »a mikor megtehetjük, elveszszük Velenczét.« - Ilyen állapot nem béke, hanem fegyverszünet, s mi arra használjuk fel, hogy készüljünk.

É n : Nekünk is kellene készülnünk; adjon módot reá.

C a v o u r : Mi azért még sem kezdetjük meg a háborut egy napról a másakra. Austria igéri, hogy meg nem támad, s nem is fogja tenni; mi sem tehetjük ok nélkül. Meglehet, hogy a déli bonyodalmak fogják okozni a háborut. Tegyük fel, hogy Nápolyban kitörne valami forradalom, akkor talán belekeverednék az osztrák a háboruba; talán még akkor sem. De a kelet adhat okot bonyodalmakra. - Ismeri-e ön a keleti dolgokat? Vannak-e összeköttetések?

É n : Ismerem. De nem ismerem a császár terveit. Megbizóm fél egy oly coalitiótól, mely a mi reményeinket s az olasz jövőt egy csapással elölné.

Beleereszkedtem e kérdés fejtegetésébe. Mielőtt Velenczét emlithettem volna, szavam-ba vágott.

C a v o u r : Mi nem vagyunk francziák, mi olaszok vagyunk. Coalitió coalitió ellen, ha a nemzetiség elve elárultatnék. Már most legyen szives megmondani röviden: mit kívánnak előkészületekül?

É n emlitém az avatkozás elleni biztosítást, mire hallgatott. A fegyvereket, mire azt felelte, »tudom; Couzánál vannak«; fel akartam ezen pontra nézve világosítani, de ő azt jegyzé meg, hogy sürgősek dolgai, tehát hagyjuk a részleteket máskorra. Emlitém a magyar egyenruhák készítését, a mi tetszett neki. A magyar tiszteket. Emlitém V e t t e r t ; mire azt mondta, hogy szólni fog F a r i n i v a l iránta. Pénz, - de nem most, hanem annak idejében.

Folyvást félbeszakadt beszélgetésünk az aláírások végetti irományok behozatala által.

»Ön tehát levelező?« kérdezé. - »Igen«, felelém, »más mindenkinek és semmi egyéb«. - »Ez ugy legyen«, viszonzá. »Ha szólni akar velem, hét órakor jöjjön szállásomra. Ha nem volnék itt, tisztársamnak (F a r i n i n a k) szól, senkinek másnak; bemutatom neki. Titkárommal szólhat, ha kell valami.«

Tett még egy pár kérdést az itt levő magyarok iránt s az angol lapokról. Három negyedóráig tartó beszélgetésünket befejezte, s felszólított, hogy egy pár nap mulva szöljak a részletekről. Titkárának meghagyta, hogy jegyet szerezzen a hirlapi karzatra.

Cavour gróf könnyü felfogása, mely a beszéd célját s horderejét az első szónál megismeri, könnyíti az értekezést, s azon nevezetes kiinduló-pont, melyet, a mennyire lehetett, az ő tulajdon szavaival irtam meg, reményt ad, hogy nem lesz egészen sikertelen ideküldetésem.

Nem lehetett nem csodálkoznom, hogy nézetei olyannyira összevágának utasításommal. Modora rendkívül szives és fesztelen volt. Szóval meg vagyok elégedve ezen első találkozással s tüstént leültem, hogy a friss benyomást minél hitebben ezen jelentésben kifejezhessem.

Szokott hűséggel

Pulsky Ferencz.

II.

Turin, ápril 19. 1860.

Épen most hagytam el Farinit.¹⁰⁶ Volt hadügyminisztere (Frappolli) ki most követ, vezetett be hozzá, - én tehát kizárólag levelező voltam. E szerint soká magyarázta nekem a nizzai és savoyai kérdést; panaszkodott, hogy Anglia annak idejében még csak egy diplomatai jegyzékkel sem támogatta őket e kérdésben; említette, hogy az olasz függetlenségét és szabadságát egyiránt becsüli s fenn fogja tudni tartani. Az én megjegyzésem következtében, megmondta, hogy előbb nem tartja biztosítottnak, sem bevégezettnek az olasz kérdést, míg csak az osztrák ki nem üzetik a félszigetből; hanem azért Sardinia mégsem üzenhet ok nélkül háborút az osztráknak, ámbár a keleti kérdés, »melynek megoldásában az uraknak is lehet dolguk« könnyen megoldhatja nemcsak a háboru okát, de kénytelenségét is. Lehetetlen volt, hogy ezen szavaknál eszembe nem jutott volna, hogy már Nigra Párisban, s itt az angol követ, s a gróf is emlegették a keleti kérdés legközelebbi felkerülését, s hogy három közülök azt a magyar ügyekkel összekapcsolta, ámbár kérdésemre, hogy mi foghatna történni, - egy sem tudott felelni. Frappolli, kivel még hosszú beszélgetésem volt, midőn Farinit elhagytuk, (ki még azt is mondta, hogy holnap indul a királyhoz, s visszajövele után kíván velem beszélni,) több érdekes dolgot említett, p. o. hogy La Valette, ki most Stambulba indult, azt mondta: »Je vais pour achever l'homme malade«,¹⁰⁷ s hogy Párisban a kérdés csak az, vajjon a keleti kérdést magában kell-e, vagy összeköttetésben s egyszerre a rajnaparti kérdéssel megkezdeni? Meglehet, hogy csatlakozom, azonban az én benyomásom az, hogy Párisban a magyar kérdést összeköttetésbe akarnák hozni egy dunai királyság kérdésével, mely a Duna mindkét völgyét a Kárpáttól a Balkánig foglalná magában. Mert ha nem az a főszme, miért kérdezte volt a gróf: minő befolyással vagyunk mi magyarok az aldunai tartományokra? miért kívánta volna a követ tudni: mik a dunai déli tartományok viszonyai s mily összeköttetésben vannak Magyarországgal? Mindegyikét megkérdeztem azóta, hogy miben áll a keleti kérdés s mi módon érintené az hazánkat, - s mind a három azt felelte: »nem tudom, s talán Párisban sem tudják.« Kötelességemnek tartottam ezen nézetet jelenleg kiemelni s kormányzó urnak figyelmébe ajánlani. A gróf holnapután jő vissza, vagy tán még később. Azon leszek, hogy minél előbb legyen alkalmam vele találkozni s értekezni.

¹⁰⁶ Farini, az Emilia erélyes dictatora, az annexió után belügyminiszterre lett kinevezve.

¹⁰⁷ »A végett megyek, hogy a beteg embert meghalassam.«

A hadügyminisztérium még nagyon czopfos, s nem tudja megérteni feladatát. Az idegen elemek irányában ellenséges s mindenütt akadékos. Csak a kül- s belügyminiszter tudják, mire van az országnak szüksége, - a többi igazi táblabíró, erélyesség nélkül. Soknak másképp kellene lenni, mint a hogy van; mozognak, de lassan; készülnek, de nem úgy, mintha az ellenség a kapunál állna. Irántunk van rokonszenv; nélkülözhetetleneknek tartanak. Majd meglátom a jövő héten: akarnak-e tenni is.

Szokott hűséggel stb.

Pulsky Ferencz.

III.

Turin, april 26. 1860.

Tegnap voltam ismét Cavour-nál, ki 22-én jött vissza. A legszivesebben fogadott s megint ismételte, hogy bennünk szövetségeseket lát. Elmondám neki a fegyverek ügyét utasításom értelmében. Ő kihallgatott s azután azt mondta: »Nem lehet többé a dolgon segíteni. A császár odaajándékozta azokat Couza herczegnek. Nekünk nincs s nem volt beleszólónk, az ügy közvetlenül intéztetett el Páris és Bukarest között. Egyébiránt ha megjő az ideje, majd rendelkeznek számunkra is.« Szólt azután a keleti kérdésről, s mondta, hogy Angolország már ezelőtt oly kényelmesen helyezte el magát hogy most minden áron a status-quot akarja fentartani, mely reá nézve kellemetes, nem gondolva azokkal, kiknek helyzete kevésbé kényelmes. »On ne peut pas refaire l'Europe sans l'Angleterre,¹⁰⁸ mert ha csakugyan háborút kezd, ki nem fárad; ellenben mostan semmi combinatióba a kelet iránt bele nem akar menni. Csak mondaná meg, mit akar, megadják neki, bár nagy legyen is követelő osztályrésze; ha pedig nem akar belemenni ezen ügybe, akkor a császár az oroszszal fog tisztába jönni az angol nélkül.« Említém, hogy hazánkat nem lehet kifelejteni a kelet elrendezésénél, s előhoztam az idetartozó észrevételeket, mire ő megint nem felelt, mert, ugylátszik, nem igen kérdezik az olaszt az iránt, mi keleten történik, s jóformán nem is tudja, mit akarnak. Hanem a Benedek kineveztetéséről, ugynevezett concessiókról és rendszerváltoztatásról kezdett kikérdegetni, mire elmondtam neki, mennyire nevetséges ezen kihívást engedménynek tekinteni; elmondtam az ország ritka egyetértését, akár nemzetiségek, akár vallások tekintetében, - mire ő igen figyelmesen hallgatott, s látszott rajta, hogy tetszik neki ezen állapot. Kérdezte: lehetséges-e még a moriamur pro rege nostro-féle fellengés? - ezt minduntalan kérdezik itt tőlem - mire csak azt feleltem, hogy keservesen fizette vissza azt a nemzetnek József s utódjai stb. Végre azt mondván, hogy most Siciliával foglalkoznak leginkább, hol a zendülés terjed, s hogy türelemmel kell viseltetnünk, - három negyedóráig tartó beszélgetésünk véget ért.

Ura őt személyesen nem szereti, bár szükségesnek tartja az olasz tervek kivitelére. E szerint mindaddig, míg ő hatalomban van, bizhatunk, hogy nem adják magukat pusztá consolidatiónak, mit más ember is el tudna végezni.

Szokott hűséggel

Pulsky Ferencz.

¹⁰⁸ »Anglia nélkül nem lehet Európát átalakítani.«

IV.

Turin, april 30. 1860.

Mint egy angol lap levelezője, kötelességem szerint mindjárt az első napokban bejelenttem magamat az angol követnél; ma ismét elmentem hozzá. Jó kedvében volt sir James, s minthogy leveleimből azt gyanította, hogy talán a nizzai ügy révén az ellenzéket találtnám jövőben kiemelni, igyekezett bebizonyítani, hogy a gróf az egyetlen igazi olasz államférfi, a ki képes az olasz ügyet keresztülvinni (a gróf is említé nekem, hogy sir James Hudson valódi meleg barátja az olasz ügynek) s a beszéd folytatában felhozta, hogy magyar szempontból is azon kell lennem, hogy a gróf népszerű maradjon, s állását fentartsa. Azután kezdett kikérdezgetni a magyar viszonyokról, vajjon lehetséges-e még a kibékülés s egy uj Moriamur stb.? Örvendett, hogy adatokat adtam, melyek bebizonyítják, hogy ez nem történhetik többé. Ő mondta, hogy Magyarország jelenleg is már forradalmi állapotban van, ámbár azt nem is gyanítják se Bécsben, se Pesten; dicsérte a magyarok politikáját, hogy tavaly nem kezdtek meggondolatlan pártütéshez; biztatott, hogy Austriának szét kell mállania, csak tudjuk folytatni passiv ellentállásunkat; nem tartá jónak, hogy itt oly sokat beszélnek az assimilatióról, a helyett, hogy háborura készülnének, mi egyébiránt még inkább az ellenzék terve, mint a kormányé; említé, hogy Ratazzit személyesen kedveli a király, ki Cavour-ban praeceptort lát. Azt is mondta, hogy gróf Rechberg panaszkodván lord Loftus előtt, hogy Sardinia jelenleg meg akarja támadni Velenczét, lord John (Russell) eziránt felvilágosítást kért, mire neki épen ma azt felelte sir James (itt felolvasta a sürgönyt, mely asztalán feküdt), hogy az idén még nem kész Sardinia s nem is gondol támadó háborura. Egyszóval: a legbizalmasabb módon három álló óráig beszélgetett velem, azaz ő beszélt, én többnyire hallgattam. Azt is mondta, miszerint Angliában érzik, hogy Austria nem lehet többé az angol érdekeknek támasza a szárazföldön; erkölcsileg már is meg van semmisítve; ugyanazért más hatalomról kell gondoskodni, mely ellensúlyozhassa Francia- és Oroszországot, - s ez: a Porosz. Ennek erősítése és kifejlése most az angol politikának főteendője; kell, hogy Poroszország minél nagyobb részét absorbeálja Németországnak. Én azt jegyeztem meg, hogy Magyarországból is lehetne egy hatalmas független országot képezni az európai sulyegyen érdekében, különösen, ha az egész Dunavölgy érdekei foederativ alapon egyesítettének. »Igaza van,« mondá ő, »de ezen eszme nem látszik oly könnyen kivihetőnek, mint a másik. Egyébiránt megérdemli, hogy lord Palmerston figyelme arra fordittassék. Szólt-e vele?« - »Nem.« - »Kár; ha nem is karolja fel tüstént, jó volna, ha megismerkednék főpontjaival s a kivitel lehetőségével. A keleti ügy nem rendeztethetik el önök nélkül.«

Kötelességemnek tartottam ezen beszélgetés vázlatát azonnal közölni, mert úgy látom, hogy ez az ember annyira barátja az olasznak, hogy ennél fogva még a mi érdekeinket is felkarolja, tudván, hogy mi vagyunk Olaszország legtermészetesebb szövetségesei.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

V.

Kossuth - Pulszky Ferencz turini ügyviselőnek.

London, május 1. 1860.

I. April 26-ikai (tegnap vett) jelentése (fájdalom!) végetvetett a reménynek, hogy fegyvereinket visszakapjuk. Küldetése tehát, melyben való eljárásának áldozataiért köszönetemet, tapintatos modoráért pedig szíves elismerésemet nyilatkoztatom, eredményeiben ezekre megy ki:

Ünnepélyesen constatálva van, hogy a mostani turini cabinet az osztrák elleni háborút mind szükségesnek, mind kikerülhetlennek tartja, s annak esetére nemzetünket szövetségesének tekinti, - azonban e háború, legalább a turini kormány részéről, nem imminens; fel van ujolog fogva, s pedig a legbarátságosabb modorban, a turini kormányval való diplomatiái összeköttetéseink fonala, s az idő s körülmények szerinti szükségek esetére az érintkezés útja elő van készítve.

De ezen tul egyéb positiv eredményekre nem számithatunk rögtön.

A dolgok e helyzetében nincs ok, a miért önnek áldozatkészségét ez alkalommal tovább is igénybe vegyem, sőt azon véleményben vagyok, hogy rögtöni positiv eredmény kilátása nélkül önnek ügyviselői minőségben tovább ottmaradása, úgy látszik nekem, inkább elmállaszthatná, mint erősbitené helyzetünket. Panaszosoknak kellene lennünk, s a panasz, midőn igazságát nem tagadhatják, de megadását a körülmények gátolják, - ingerlőleg hat s tehernek vétetik, mit pedig a barátságos viszony fentartásának tekintete kerülnünk javasol.

Nem kívánom azonban, hogy ön ezt immár végleges utasításnak vegye, sőt kérem, hogy ha a helybeli körülményeknek egy napról másikra módosulást szenvedhető ismereténél fogva ellenészrevételei fordulhatnak elő, azokat velem közölni szíves legyen.

Eljövételének azonban a turini parlamentnek (a mint írja ön, május közepén októberig várható) elnapolása előtt semmiesetre sem kellene történni.

Vágyom tudni: van-e szóban vagy szándokban, hogy a parlament elnapolása esetére a király ujolog dictátori hatalommal ruháztassék fel. Ennek tudása tájékozna a közelebbi négy-öt hó iránya felől.

II. Eljövetele előtt azonban szükségesnek látom, hogy ön a miniszterelnöknél még egy kísérletet tegyen. Még p e d i g e z u t t a l í r á s b a n, azon diplomatiái tömör szabatsággal, melyet ön oly jól tud alkalmazni.

Jegyzékében tessék kiindulási pontul az april 19-ikei ismeretes osztrák rendelvénnyel felvenni.

Helyesen fogta fel ön a dolgot, midőn biztosította a miniszterelnököt, hogy ezen intézkedés hazánkban köznehezteléssel fog fogadtatni.

Tessék azonban most már nem mint véleményt, hanem mint positiv tényt (melynek valóságáról kezeskedem) megmondani, hogy valósággal úgy fogadtatott. A hatás a lehető legrosszabb az osztrákra nézve. Gunynak s bántalomnak tekintetik, mely a szenvedésekre halmoztatott s közméltatlankodást szült minden kivétel nélkül.

(A »Correspondence Bullier«-nek ide zárt pesti levelét fel fogja ön használni.)

Ezt, mint tényt, előrebocsátva, tessék jegyzékében a miniszterelnök urat figyelmeztetni, hogy ha lettek volna hazánkban (mint minden országban lehetnek) oly egyének vagy

osztály-töredékek, melyek még lehetők hitték, hogy a bécsi kormány hazánk történelmi jogainak teljes épségben való visszaadására idején áttérve, ha nem másra, legalább ideiglenes megnyugvásra adhat kísérleti alkalmat: az april 19-ikei insultus ezen keveseknek várakozását is végkép elenyészttette. Most már még ezek is a fegyverhennyulást tekintik egyedüli megoldásnak, s azért feszült óhajtással néznek körül: van-e valami pozitív jel, mely oda mutat, hogy valamely külhatalom valóban el van határozva a magyar nemzettel kombinációba lépni?

Figyelmeztesse ön miniszterelnök urat: minő kimondhatlanul fontos dolog minket oly állapotba tenni, hogy valamely pozitív tény (bármi csekély, de tén y, s nem szó) által biztatólag felelhessünk ez óhajtásra.

Fontolja meg miniszter ur azt, hogy ha nekünk erre módot nem ad, nem mondom, hogy az irántunk való bizalmat, (mert ezt, úgy hiszszük, nem lehet) hanem a sikert előidézhető tehetségünk iránti hitet csökkentheti meg a hazában.

Fontolja meg a miniszter ur, hogy a magyar nemzet, 1849-iki óriási küzdelmeinek, s mondhatjuk, óriási győzelmeinek végeredménye által oda van kényszerítve, miszerint semmi a világon nem hat oly leverően reá, mint e szó: »elszigeteltség, elhagyatottság, egyedülállás«, és semmi oly felemelőleg, mint annak a hite, hogy nincs elhagyatva.

Adjon nekünk módot e hitet gerjeszteni, öregbiteni, - s módot adandott nekünk Olaszország jövő függetlenségi harczának győzelmét biztosítani. Hiszen tudhatja 1849-ből: mit képes a magyar tenni, a mig hiszen és bizik, - a mint azt is tudhatja: mint porlik szét a magyar óriási hősi ereje, a mint hitében, bizalmában meginog.

És semmi, de semmi sem ingathatja meg annyira, mint annak gyanuja, hogy el van hagyatva.

Miniszterelnök ur azon férfiu, ki inkább, mint akárki más, tudja, hogy a politika végeredménye egyszerű tételekre vezettethetik vissza.

Én, a helyzetet ismerő s nagy tapasztalások iskolájában edzett, - én e figyelmeztetéssel Olaszország jövő szabadságának kulcsát adom miniszter ur kezébe.

Ne csekéllje figyelmeztetésemet.

Szavakkal, annyi remény-hiusulás után nem tarthatjuk fenn azon hitet, hogy van támaszunk idekűnn.

Nekünk erre tény kell.

Azért kimondhatlan szerencsétlenségnek tartom, hogy a tudvalevő fegyvereket vissza nem kaphatjuk.

Mert ha azt irhatnók haza: »mennyre v a n mire támaszkodnunk, látjátok abból, hogy már is huszezer fegyvert tartunk készen határtokon: küldjete oda magatok egy megbizottat, ki a feltárolt fegyvereknek gondját viselje«, - lehetetlen azt kiszámítani, hogy minő hatást gyakorolt volna ez otthon.

Az igen kívánatos hatások közé számítom azt is, hogy egy ily tény által felbátorítva, egy szavunkba kerülne a nemzetet vártni, a meddig csak kell, a nélkül, hogy határozatában csökkenjen, - mig ha semmi ily biztató tényt nem adhatunk nekik s künn a válság napról-napra huzódik, a párisi kabinettől pedig az osztrák irányában marqueeirozott közeledéseket látnak: vagy az történhetik, hogy a kétségbeeséstől kérnek tanácsot s időelőtti ingatag kitörésekre fakadnak, s elnyomatván, a jövő olasz harcz számára el lesznek veszve, vagy az, hogy ha az osztrák előbb-utóbb a

történelmi alapra fektetett engedményekhez folyamodik, (mi példátlanul roncsolt helyzetében igen lehető) a reményvesztett nemzetben szakadást idéz elő.

Ajánlja ön mindkét alternativa következtéseit a miniszterelnök megbírálásába, s kérje meg, hogy ha már azon fegyverek elvesztek számunkra, ne mondják azt nekünk: »ha majd megjön az idő, majd rendelkeznek számunkra is.« Mert a körülmények sürgetőleg javasolják, hogy nemzetünknek egy biztató tényt mutassunk fel. Azért sürgesse ön, hogy némi fegyverek iránt haladék nélkül történjék rendelkezés.

De minthogy ehhez mindenesetre némi idő kell, kérem, tessék a következőt is előterjeszteni:

Hazánknak legtöbb vidékén megtörtént annyi rendelkezés, a mennyi conspiratiók nélkül (mire nálunk nincs szükség) tanácsos volt, hogy jövő esélyek alkalmára a csoportosító elemek elhelyezve legyenek. De némely vidékeken ezt még tenni kell. Különösen fontos ez a szerb vidékre nézve, (Bács, Bánát) s Horvátországban. Mi ez iránt mindenesetre gonddal leszünk s ez mintegy százötvenezer frankba fog kerülni. Ezt kétségtelenül előállíthatják a hazában. De ha már fegyvereink elvették, helyreállításuk pedig időt kíván: tegye meg legalább azt a miniszterelnök, hogy e csekély összeget ne a hazaiak adják, hanem mi küldjük, mint bármi csekély tény, de mégis tény, mely minden szónál többet nyomna, jelöl annak, hogy van támaszunk, s hogy combinatióink nem pusztá remények.

Kérésem az, hogy ez összeget küldjené a miniszter ur a jassy-i szárd consulhoz, ha van ott, ha nincs: a belgrádihoz, azon utasítással, hogy azt a Magyarországból a végett hozzá átjövendő egyénnek adja át, ki azon »mot d'ordre et de ralliement« jelszavakat tudandja vele kicserélni, melyeket kérésem megadása esetére, miniszterelnök urnak leendő átadás végett pecsét alatt el fogok küldeni.

Ezenkívül pedig terjeszse ön eredeti utasításai nyomán ujjal pontonként elő, a mit kérni önt utasítottam (ne mulassza el a királynak tartozó hálámát) s végezze azzal jegyzékét, hogy pontonként határozott végválaszt kér, mivel - nem látván jelenre további ottmaradásának hasznát - utasítva van (ha csak a gróf ellenkezőt nem óhajt) Londonba visszatérni, s azért a miniszterelnök ur határozatainak megtudása s bucsuvétel végett harmad-negyednapra még egy elfogadtatást kér.

III. Harmad-negyednapot azért említek, mert óhajtom, hogy jegyzékét a miniszterelnöknek beküldvén, Farini miniszter urral személyesen értekezék, missióját (ha még nem tette volna) vele megismertette, s előadván neki a helyzetet s jegyzékének tartalmát, őt arra birni iparkodják, hogy Olaszország jövőjével oly szoros kapcsolatban levő kívánatinkat támogassa.

Nagyon lekötelezve érezném magamat, ha Farini miniszter urnak engedelmet nyerne ki ön, hogy ha valami fontos dolog adná magát elő, neki egyenesen írassak.

IV. A miniszterelnök urnál teendő bucsulátogatás alkalmával ajánlom annak kieszközlését, hogy az itteni szárd követség utasítást kapjon: nekem, családomnak, vagy annak, a kit én ajánlanék, utlevelet adni Olaszországba; mint szintén az iránt is meg kellene egyezni, hogy ha miniszterelnök ur önnek Turinba való visszatértét jónak fogná látni, azt Párisban vagy Nigra lovag vagy Bixio ur útján tudtomra juttassa.

V. Nagyon felöltött nekem ön utolsó jelentésének azon része, hogy a miniszterelnök kérdezte önt: lehetséges-e még a Moriamur pro rege nostro-féle fellengzés? - s hogy ezt minduntalan kérdezik öntől.

Ez végtelenül sajnós impressio, melynek gyökeres kiirtására nagy fontosságot helyezek.
- A kiről ezt felteszik, arról kétkednek s a kiről kétkednek, azzal csak kétkedőleg bánnak.

Mielőtt visszatérne ön, adjon, kérem, e részben irányt a lapoknak. Az irány pedig ez: A magyar nemzetnek az osztrákkal való kiengesztelődése akármilyen feltétel alatt is szintoly lehetetlen, mint lehetetlen, hogy Velencze vele kibéküljön, s e lehetetlenséget csak az tehetné kétségessé, ha az olasz nemzet s azok, kik sorsát intézik, elfelejtkeznének arról, mennyire szükséges olasz érdekek szempontjából a magyart megnyugtató tartani az iránt, hogy nemcsak az olasz nemzet számít a magyarra, hanem a magyar is számíthat az olaszra.

Fogadja stb.

(Aláírva)

Kossuth.

VI.

Turin, május 6. 1860.

Május 1-ről kelt pótló-utasításom következtében, melyet tegnapelőtt vettem, van szerencsém a következő észrevételeket tenni:

1. Habár küldetésem közvetlen gyakorlati főcélja: a fegyvervisszaszerzés, el nem érhető is, mégsem hiszem, hogy rögtöni visszatértem tanácsos volna, ha el is mellőzném azt, hogy egy angol lap levelezőjeként jelenvén meg itt, feltűnő volna, ha a Nizza iránti tárgyalások előtt - melyek pedig aligha kezdődnek május 20-ika előtt - elhagynám Turint. Vannak egyébiránt sokkal fontosabb s bennünket közelebből érő kérdések, melyek az utolsó napokban fejlettek ki, s miknek horderejét csak gyanítanom lehet. A Garibaldi expedíciójáról akarok szólni, mely tegnap s tegnapelőtt éjjel Genuát két hajón elhagyta, a szicíliai felkelőknek segélyt viendő. Minthogy ezen expedíció csaknem nyilvánosan indított utnak, s előttem már több nap óta tudva volt, lehetetlen, hogy a kormány tudta nélkül történt legyen. Pénzt, fegyvert, puskaport s embert vitt magával Garibaldi, s bármi legyen ezután a kimenetel: győzelem vagy akasztófa, a kormány csakugyan már jelenleg is compromittálva van, s hiába fogja a miniszter mondani, hogy nem volt Turinban, mert mindenki tudja, hogy azért ment Bolognába, miszerint a tábornoknak legyen alkalma a gróf távollétét felhasználni s a genuai arsenálból erőhatalommal kivinni a készen tartott hadiszereket. Ez igen könnyen okot adhat nápolyi háborúra, mit a kormány szívesen látna, abból pedig, nézetem szerint, könnyen kinőheti magát az osztrák háború. Nem mondom, hogy ez bizonyosan meg fog történni, mert hisz a nápolyi talán nem is mer háborút izenni Victor Emánuelnek, az ügy azonban válságos s két-három hét múlva vagy jobbra vagy balra dől, - s ezt, nézetem szerint, be kell várunk.

2. A miniszterelnököt ma várják vissza s e hét folytatában, utasításom értelmében, írásban fogom beadni kívánságunkat, azonban e részben is még egy pár napot be akarnék várni, újonnan az osztrák államtanács kiegészítésére történt kinevezések természetével jobban megismerkedem. Nem tudom hinni, hogy a kinevezett conservatívek elfogadnák ezen állást továbbható feltételek kikötése nélkül, s megint nem tudom hinni, hogy Bécsben ily feltételekre reáálltak volna. Thun és Vay, Apponyi és Rechberg össze nem egyeztethetők, nem akarnám pedig magamat compromittálni az által, hogy ezeket

illetőleg oly nézetet adjak elő, mit a tények be nem fognának bizonyítani. Azért egy pár napig be akarom várni a fejleményeket, s ezektől irányt véve, szerkeszteni a levelet.

3. Farini ismeri ittlétem célját, ámbár nem beszélhettem vele újonnan, mert csak egy napra jött be s most ismét a királynál van.

4. Teljes hatalom semmiesetre sem fog adatni a kormánynak; ezt nekem bőven kifejtette Farini. Nem is kívánja a kormány.

5. A Moriamur iránt már az utasítás elérkezte előtt is tettem lépéseket. Az »Opinione« s »Perseveranza«, sőt a »Gazetta del Regno« is folyvást adnak jó cikkeket hazánkról. Az ellenzéki lapokra, azaz az »Unione«-ra és »Diritto«-ra pedig személyesen hatok. Sőt hozzáfogtam már az olasz cikkek írásához is s mindezekben a főszme mindig csak az, hogy Magyarország és Austria közt lehetetlen a kibékülés.

Nem is szükséges emlitenem, miként kormányzó urnak azon nyilatkozata, hogy habár küldetésem főeredménye elmaradt, eljárásommal meg van elégedve: arra buzdít, hogy további meglegedését is kivívni iparkodjam.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

U. i. Május 7. - Cavour tegnapelőtt estve megjött s mindjárt Moncalieribe ment. Jelenleg a határjárással, választásokkal s a szicíliai dolgokkal van elfoglalva. Hogy a király őt nem szereti, az tény, s az is, hogy a küldolgokra nézve itt Párisból várják a kezdeményezést, ha osztrák háborúról van szó; ez pedig kizárólag a francia-orosz tervektől függ a kelet irányában. Ha az osztrák támadna, csak akkor lép fel Cavour önállóság, s erre, meglehet, elhatározza Bécsset a nápolyi bonyodalom.

P. F.

VII.

Turin, május 23. 1860.

Pótló-utasításom értelmében beadtam május 17-én egy jegyzéket, melyben kérelmeinket elősoroltam s fogadtatást kértem vasárnapra. Szombaton kaptam feleletet, hogy a gróf falura készül kimenni, s csak hétfőn fog fogadni. Estve Farini-nál voltam, kinek előhozván kérelmeinket, azt a feleletet vettem, hogy ismeri azokat. A gróf közölte vele jegyzékemet, s biztatott, hogy meg lesz a segítyezés. Említvén, hogy el akarom hagyni Turint, megkért, hogy maradjak még egy darabig, úr a szicíliai és keleti dolgok határozottabb alakot öltenek. Vetter tábornok alkalmazását is ígérte, mi engem nagyban meglepett, minthogy volt alkalmam tapasztalni Fantí tábornok (hadügyér) ellenszenvét az idegen és forradalmi elemek ellen, sőt még a velenceiek és az önkéntesek is minden módon elkedvetlenítettnek. Megkértem: engedje meg, hogy kormányzó úr vele egyenest összeköttetésbe tegye magát, s ő azt mondta, hogy szerencséjének fogja tartani s minden megbízásában a kormányzó úr részéről szívesen el fog járni. - - A keleti kérdés kerülvén elő, említém, hogy vannak, kik azt remélik, hogy az osztrák kicserélné Velenczét valami török földért; szavamba vágott: ne higyjem, hogy Velenczét másképp, mint fegyverrel lehessen megszerezni. Kérdezett: igaz-e, hogy a magyar alkotmányt helyreállítják? Azt mondtam, hogy erre még meg nem ért az osztrák, bármit irjanak Párisból - mert tudtam, hogy a miniszterium ilyféle hirt kapott a Tuillériákból - akkor fognak ilyesmire ráállani, mikor késő lesz, s kitört a lázadás és háboru.

Tegnap bejutottam Cavourhoz. Azzal fogadott, hogy jegyzékemet nagy érdekléssel olvasta, állása azonban igen kényes, egész Európa gyanúval nézi mind a királyt, mind őt, forradalmárnak hiszi, jobb volna, ha más férfi, ki szintugy szereti hazáját, de kevésbé gyanús, váltaná fel. »Nem kiálthatjuk ki a világnak, hogy háborút akarunk; nem tehetünk semmi lépést, mely előre kijelentené, hogy jelenleg is megtámadást forralunk Austria ellen.« - Értettem, hogy ez a felelete azon kérelmünkre, mely az orosz és porosz udvaroknál való kérdezősködést illetné a beavatkozás lehetősége iránt. A segélyezést illetőleg azt kerekén megtagadta, azon mentegetődzéssel, hogy nincs titkos szolgálati pénz, s alkotmányos országban mindent nyíltan kell tenni. Ez, a mint Farini-től tudtam, nem egészen igaz, mert van titkos szolgálati pénz, a belügyminiszter kezeli. Ugyanazért meg fogom még kísértetni ezen ügyet nála, ámbár barátinak folyvást azt mondja, hogy ő felhasználtnak érzi magát s ki akar lépni a kabinetből. Meg fogom neki mondani, hogy ő biztatott, s ellenkezőképen nyilatkozott, mint a gróf. Utlevelek iránt rendelkezni fog a gróf a követségnél Londonban; minden nehézség nélkül ki fognak adatni. Hogyha kormányzó úr Olaszországba találna jönni, a gróf szerencséjének tartandja, akár mint miniszter, akár mint gróf Cavour elfogadni. A királynál is be fogja mutatni, kivéven, ha éppen valami rendkívüli válság közepén találna történni a látogatás. Most pl. szívesen fogadta volna a király. »Összeköttetésünk - így szóla - nyílt volt és tisztességes mindkét részről; nincs semmi ok, miért ezt el kellene titkolni.« - - -

Midőn ezeket írom, eszembe jut, miként Farini odavetve jegyezte meg, hogy legközelebbi találkozásunknál említsem neki a titkos szolgálati pénzeket, mert ezeknek állapotját ő jobban ismeri, mint a külügyminiszter. Különös volna, ha ő engedné azt, mit társa és ura, - mert a gróf a többi minisztereknek gyakran ura - megtagadott.

Szokott hűséggel stb.

Pulszky Ferencz.

VIII.

Turin, június 3. 1860.

Tegnap hosszabb beszélgetésem volt Farini-val. Azt mondta, hogy politikájuknak végcélja természetesen az olasz egység; a körülmények határozzák meg aztán, mely irányban kell ezen főczélt kivinni. Jelenleg a sicíliai fordulatok arra határozták a cabinetet, hogy minden erejüket a dél felé összesítsék. A jelen év feladata tehát az egész nápolyi királyság, melynek tökéletes megszerzése talán közelebb áll, mint gondolnók. Sicília jóformán már megvan, s a szárazföld kevés hónap múlva követi a sziget példáját. Ha ez megvan, kikerülhetlen a Markák és Umbria felkelése és elfoglaltatása. Így azután Olaszország elég erős lesz közreműködésünkkel az osztráktól elvenni olasz tartományait. Jelenleg nem valószínű, sőt lehetetlen az osztrák háború, mire különben is szükséges volna a francia segítség. (Ugy látom: nem akarják ezt tovább igénybe venni, mert drága.) Különbséget csak egy keleti háború tehetne. Ha ez kitör, az új királyság ötvenezer emberrel részt vesz benne, s nagyhatalommá válik.

Erre megjegyeztem, hogy az osztrák nem engedheti, hogy Nápoly kilencz millió lakosával s annyi resource-szal baráti szövetséges kézből az ellenség kezébe kerüljön; hogy az engedmények, melyeket a magyarnak, még ha nem is akarja, nyakába kanyaritanak, arra mutatnak, hogy másfelé készül; hogy a modenai herczeg serege kiegészítve négy osztrák zászlóalj által a Pót à cheval őrzi; hogy ötezer osztrák Lamoricière alatt szolgálja a pápát; hogy bármely pillanatban a toscanai herczegnek is lehet huszezernyi serege, csak a rózsát változtatják meg a csákón; hogy a pápa seregét

jelenleg nem kell megvetni, s hogy ugyanazért jelenleg is kell nekünk módot nyújtani, hogy mi is készülhessünk. Nevetett s megjegyezte, hogy a papok, érsekek és spionok elfogatása az utolsó napokban s Garibaldi hadjárata tökéletesen megsemmisítették a veszélyt; osztrák interventiót nem tűr a császár, s Lamoricière és a trónvesztett hercegek együtt sem elég erősek megtámadni az új királyságot. Azután még egyszer ismételte személyes tiszteletét a kormányzó személye iránt; ígérte a legszorosabb szövetséget a jövőben, s hogy jelenleg is Vetter tábornokról fognak gondoskodni, s hogy szeretnének folytonos összeköttetésben maradni velünk stb.

Elbucsuzván tőle, sajnálatát fejezte ki, hogy megyek. Kérdeztem, hogy van-e valamely speciális tárgy, melynek kedvéért maradnom kellene? - „Nincs, de előadhatná magát”, volt válasza.

Elmentem a grófhhoz, ki órát tűzött ki elfogadásomra; de lehetetlen volt hozzáférni, mert valami külsőszági követ volt nála. Ma ismét úgy jártam; Talleyrand foglalta el mindaddig, míg a senatus bizottsága meg nem hívatta. Holnap ismét megkísértem szerencsémét.

Szokott hűséggel

Pulsky Ferencz.

IX.

(Nem hivatalos.)

Turin, július 14. 1860.

Kedves barátom, kormányzóm,

A királytól jövök. Nincs időm a posta elmenetele előtt elmondani, hogy jutottam hozzá akaratom ellenére.

Egy egész óráig beszélgetett velem. Avval kezdtem: mennyire sajnálod, hogy az események tavaly nem engedték neked megköszönhetni mindazon szíveséget, melylyel a magyar sereg iránt volt. - »Láttam őt Vallegioban«, így szólt, »a mint épen a császártól jött. Rosz nap volt. Akkor szólt a császár legelőször arról, hogy békét is köthet. Hogy vannak a császárral?« - Mondtam, hogy jól és folytonos összeköttetésben vagy vele. - Kérdezősködött Magyarországról, mire én előadtam, hogy mennyire várják az alkalmat, hol ismét felkelhetnek, ha segítségre számolhatnak; szóltam az elszigeteltség leverő, nyomasztó érzelméről; említém, hogy fegyver kell; el kellett mondanom a huszezer fegyver történetét. - Azt felelte: »Minden disponibilis fegyveremet Siciliába küldöm s Nápoly miatt készen tartom. Nous sommes à la veille de grands événements. Épen most kapom a tudósítást, hogy három hajó átment Garibaldi-hoz, meg százötven tiszt Messinából. Nápolyban készül a forradalom; küldtem oda tiszteket, hogy ne engedjék a nápolyi sereget szétmállani, ha kiüt a forradalom. S ez egy hónap alatt meglesz bizonyosan, ha már nem lehet előbb. Akkor aztán meglehet, hogy Austria megtámad. Örülni fogok neki; ki tudom állani a támadást. Nagy még a számadásom vele; atyám száműzetése s halála nincs még megboszulva. Tudom, hogy gyűlölnék; van is okuk rá.« Elbeszélte hosszasan a novarai csatát s békét, mire én megjegyeztem, hogy Palestro és San-Martino kitörülték ezen gyászos események emlékezetét. »Most pedig már megvan a coalitio«, folytatá ismét, »a porosz, orosz és osztrák együtt tart. Csudálom, hogy a muszka beleelegyedik, mert otthon is elég volna a dolga parasztjaival; ám legyen, ha akarja. A császár nagyon mysteriosusan beszélt segédemhez;

értekezni akar velem; des graves événemens se préparent. Nem tudom még nézeteit. Készüljenek önök, s tegyék magukat összeköttetésbe a császárral. Meglehet, hogy még ez idén lesz háború; tavasszal bizonyára.» - Említém ismét a fegyvert. - »Majd meglátom, mit tehetek e részben. Hol van K o s s u t h ? « - Mondtam, hogy valószínűleg nemsokára ide fog jönni. - Kérdezősködött Horvátországról; adomázott; elbeszélte, hogy volt összeköttetésben a republikánusokkal; mily nyomorult az itteni aristocratie, mily jó a nép, mily ostoba a papi párt. Szóval: jó kedvében találtam, szivar szájában, maga mellé ültetett az ablakba, s beszélgetett mint egy táblabíró. Végre elbocsátott s azt mondta: »dans un mois nous saurons s'il y a de la guerre déjà cette année; préparez vous.« Utolsó szava pedig ez volt: »Saluez M. K o s s u t h .«

Mindebből látod, hogy mennyire szükséges idejöveteled.

Hived

Pulszky Ferencz.

U. i. Azt is mondta: »Holnap jönnek a nápolyi követek. Én vadászatra megyek két hétre; addig meglesz a revolúció Nápolyban.«

X.

(Nem hivatalos.)

Turin, július 15. 1860.

Kedves barátom, kormányzóm,

----- Pár hét előtt megkérdezte a király B e t h l e n -től: hogy állnak a dolgok Magyarországon? B e t h l e n azt felelte, hogy nincs biztos privát-tudósítása, s nagyon restellte s szégyenlette, hogy nem volt. E napokban azonban itt volt két magyar volt honvédtiszt, kik kimentek Saviglianoba hozzá, s elég sok detailt mondtak, s ugyanakkor kapott három levelet az osztrák seregből. Mindjárt bejött tehát, hogy tudósításait bejelentse. Tanácskozott velem: mit tegyen? Én azt mondtam: jelentse be előbb F a n t i -nak, ki az ő minisztere. Hozzáment, a miniszter kikérdezgette, s a beszéd folytatában B. említette azt is, hogy én itt vagyok és sokkal többet tudok. Erre F a n t i azt mondta: »bejelentem önt s P u l s z k y t holnap reggel a királynál; legyenek a palotában fél kilenczre.« B. örömmel hozzám siet ezen tudósítással; én restelltem, mert nem F a n t i , hanem C a v o u r által kell, hogy jussak oda, ha ez csakugyan szükséges. Hiában, késő volt változtatni a dolgon, s fél kilenczkor ott voltunk az előszobában. Más ember volt már benn. Időközben belépnek a miniszterek rapportra. C a v o u r megszólít, s én mindjárt elmondtam: mennyire sajnálom, hogy tudtom nélkül ide rendeltettem a grófnak ugyszólván háta megett, holott nem akarok semmit tudta nélkül tenni. - »Jól van ez így«, szólott ő, »majd megmondom én is: kicsoda az ur, s bejelentem ő felségének.« Fél óra múlva kapjuk a rendeletet, hogy a király pontban öt órakor fog fogadni. Szívesen látott mindkettőnket stb., s másfél óráig beszélgetett, mintha pajtásai volnánk. Midőn elbocsájtott, kezét nyujtotta s téged köszöntetett.

Hived

Pulszky Ferencz.

XI.

(Kivonat.)

Turin, augusztus 26. 1860.

- - Politikailag meg kell jegyezni, hogy Farini szavai szerint is van szakadás a kormány és Garibaldi közt, most meg nem lehet engedni, hogy ő tíz millió olasz élén csaknem egyenlőségi alapon traktáljon az itteni kormánnyal. Politikai szükségesség Nápolyban nála nélkül megcsinálni a forradalmat s szárd kormányt állítani fel, mielőtt a diktátor annyira felnyomulhatna. A forradalmat fel akarják itt használni, de oly erőre felneveszteni nem akarják, hogy feltételeket szabhasson s Felső-Olaszországot absorbeálja. Farini elment Chambérybe, s ott szól majd a császárral. Ezen találkozástól függ most minden. Farini azt mondta nekem: »Bárhogy tagadnók, annyi bizonyos, hogy a háború felé sodortatunk, még pedig gyorsan.« Ez azonban változhatik még Chambéryben. Itten most erősen készülnek; a touloni gőzhajók is, melyek a Duna hajózását vették czélul, már utban vannak s így e részben csakugyan sikere volt folytonos unszolásomnak. A mint Farini visszajő, azonnal beszélek vele s alighanem fogja Cavour kívánni idejöveteledet. Ird meg, mily név alatt kell telegrafálnom, ha szükség volna rá.

Pulszky Ferencz.

*

E szerint Turinba menetelem a chambéry-i találkozás kimenetelének vártában még néhány napig függőben maradt.

A mit e találkozás eredménye felől Farini Pulszkynak mondott, s ez velem közlött, reám azon benyomást tette, hogy Chambéryben vagy másnak vagy egyébnek is kellett történni; - mert ha Farini csakugyan azon meggyőződéssel jött volna vissza Chambéryből, hogy Napoleon császár semmi esetben sem enged az olasz ügyekbe osztrák intervenciót, nem látnám okát, hogy miért kíván Cavour gróf most velem értekezni, miután az világos, hogy Piemont most mindjárt nem támadja meg az osztrákot, mert nincs mivel.

Érdeünkben állott tisztázni a helyzetet, mielőtt Turinba mennék, s azért felkértem Pulszkyt, mondja meg Farininak, minő benyomást tett reám közlése a chambéry-i találkozás felől, egyszersmind használja fel ez alkalmat megértetni a kormánnyal, hogy miként fogom én fel a köztünk fenforgó viszony természetét s mit tekintendek kiindulási pontnak az értekezletnél, mely végett Turinba menetelem sürgettetik.

Utasítászerű magánlevelemnek idevonatkozó része eképen szólt:

- - - Közölvén Farinival nézetemet arról, a mit neked a chambéry-i találkozás felől mondott: tedd hozzá, miként te nem igényled, hogy a kormány titkaiba beavattassál, hanem miután én néhány nap múlva odamegyek, reményled, a kormány nem fogja felejtetni, hogy a mi viszonyunk nem olyan, miszerint részükről csak kegyesség, részünkről csak supplicatio forogna fenn. Mi elismerjük, hogy nekünk reájuk szükségünk van, de azt is tudjuk, hogy nekik reánk nem kevésbé van szükségük, kivéve ha francia segítségre számítanak (a mi nem valószínű); valamint a mi győzelmünk az ő segítségük nélkül, vagy az övék is a miénk nélkül nagyon kétséges. Reménylem tehát, hogyha én odamegyek, engem olyan embernek fognak tekinteni, kit oly karba tenni, hogy győzelmük biztosítására minél többet contribuálhasson, - érdekükben van.

Mondd meg, hogy ezt kötelességednek tartád megemlíteni, mert nem titkolhatod előttük, miként utóbbi jelentéseid reám azt a benyomást tették, mintha veled akként

tárgyaltatnék a dolog, mintha csak egy érdekes újdonságról volna szó, melyben a pozitivitások mellett oly kósza hírek s határozatlan sejtelmek is helyet foglalhatnak, a mik ily élethalál-kérdésben sem irányul, sem cselekvési alkalmul nem szolgálhatnak.

Én ilyforma közlést odamenetelem előtt nagyon szükségesnek tartok s azért mindent átgondolva, jónak látom, írj Farini-nak egy levélkét; vedd tárgyal az, hogy Turinba menetelem idejét tudósításod fogja meghatározni s végy alkalmat, neki fentebbi észrevételeimet elmondani. Írásban azért, mert azt Farini, természetesen, meg fogja Cavour-nak mutatni, s Farini-nak azért, mert így bizalmasabb nyíltsággal szólhatsz, minthogy leveled nem hivatalos színű lesz, mintha Cavournak írnál s neki írván, hivatalos tartózkodásra lennél kényszerítve. - - - - - stb.

Bellagio, sept. 2. 1860.

(Aláírva)

Kossuth.

Pulsky egy újabb értesítése folytán, szept. 8-án mentem Turinba, hol mind *Klapka* tábornok, mind *Teleki László* már vártak reám, minthogy őket együttlétünk elkerülhetetlen szüksége felől jó eleve értesítettem, *Klapka*-t pedig *Cavour* gróf táviratilag is meghívatta.

Az egyezkedés.

Mielőtt *Cavour* gróffal értekezésbe bocsátkoznánk, *Klapka* tábornok és *Teleki László* barátaimmal megállapodásra jutottunk mind arra nézve, hogy minő alapon s minő feltételek alatt ajánlkozhatunk közreműködni, miszerint háboru esetére Austria ellen nemzetünk, mint szövetséges hadviselő fél, a háboruban részt vegyen, - mind a szükségletekre nézve is, melyeknek ellátását a siker biztosításának tekintete megkívánja.

Ez állapotások alapján értekeztünk *Cavour* gróf miniszterelnökkel, ki a dologba *Farini* belügyminisztert is beavatta s miután pontról-pontra megegyezésre jutottunk, *Cavour* egy informális jegyzéket kívánt (en manière d'aide mémoire) az ellátandó szükségletek felől, nehogy valamit elfelejtsen, midőn állapotásainkat a miniszteri tanácsnak helybenhagyás végett előterjeszti.

Én neki e jegyzéket szept. 10-én átadtam,¹⁰⁹ a miniszteri tanács szept. 11-én tartatott meg s annak megállapodása felől *Cavour* gróf engem még ugyanazon napon a következő tartalmu levélkével értesített:

Turin, 11. september 1860.

»Monsieur,

Le Conseil des ministres a partagé mes avis en tout, de sorte que nous sommes parfaitement d'accord.

Recevez l'assurance de ma haute considération.

C. Cavour.«

M. Kossuth (Hôtel Trombetta).

¹⁰⁹ Ezt itt nem láttam szükségesnek közölni, minthogy tartalma, indokolás kíséretében, az alább közlendő két emlékiratban előfordul.

(Fordítás: »A miniszteri tanács mindenben elfogadta nézeteimet, tehát megegyezésünk tökéletes«.)

Én tudattam *Cavour* gróffal, miként óhajtanám a királytól magától is hallani, hogy a *Cavour* által velünk kötött s a miniszteri tanács által is elfogadott egyezményt helyesli s királyi szavával szentesíti, - mire *Cavour* gróf másnap (szept. 12-én) ismét levélben tudósított, hogy a király délután 4 órakor kíván fogadni.

Elmentem a királyhoz. Ő határozottan királyi szavát adta, hogy mindent helyesel, sanctionál s ezt azon erélyes kijelentéssel kísérte, hogy hiven adott szavához, a kölcsönös egyetértéssel kitűzött cél elérése végett kész a végletekig menni, még ha koronáját kellene is kockáztatnia. Egy órán tul tartott beszélgetésünk alatt tartózkodás nélkül feltárta előttem érzelmeit, szándokait, elhatározásait s bucsuzáskor félretéve a királyias »etiquette«-t, mint »barát barátját, szövetséges szövetségesét« (ezek voltak saját szavai) a szivélyesség azon módjával bocsátott el, a mely meghitt barátok bucsuzásánál szokásban van.

Kötelességemnek tartottam a királynál tett látogatásom eredménye felől *Cavour* grófnak azonnal jelentést tenni, ki ez alkalommal azon kívánságát fejezte ki, hogy foglaljam jegyzékbe (*dresser la minute*) mindazt, a mit én és társaim proponáltunk, a király kormánya pedig elfogadott, miszerint az állam levéltárában nyoma maradjon e ténynek, mely - biztosan reményli - szintoly nagy, mint szerencsés befolyással leszen a két ország jövődjére.

Cavour gróf e kívánságának két jegyzékkel lett elég téve, melyeknek egyikét - a sürgős intézkedésekre vonatkozót - társaimmal még az napon (szept. 12-én) benyújtottuk, a másodikat pedig, mely egyezményünk politikai részére s a két nemzet erejének hadászati combinatiójára vonatkozott, szabadságot kértem Londonból megküldhetni, minthogy egyezményünk ezen nagyfontosságú részletei közvetlen végrehajtás alá nem estek.

E, levél alakban francziául fogalmazott, két jegyzék a köztünk s a turini kormány közt történt egyezmény minden részleteit magában foglalja, a miért is azt, mint érdekes történelmi adatot, hű fordításban közlöm, a mint következik:

I.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság *Cavour* gróf miniszterelnöknek.

Turin, szeptember 12. 1860.

Azon értekezések folytán, melyeket Olaszország eshetőleges háboruja esetén Austria ellen, Magyarországnak a háboruban részvéte iránt excellentiáddal folytattunk, - van szerencsénk hálás köszönetet mondani azon elismerésért, melylyel Magyarország állásának s fontosságának becse méltányoltatott s örömmünket fejezni ki az egyetértés felett, melylyel a közös cselekvés módjai meg lettek állapitva.

Köszönettel teszszük jegyzékbe különösen azt, hogy a közös cselekvés alapjául azon elv excellentiád által el lett fogadva, miként nem diversió előkészítése céloztatik - a mi különben is a nélkül, hogy Olaszországnak állandó előnyöket biztosíthatna, a mi hazánkat a legnagyobb veszélynek tenné ki, - hanem a cél az, hogy Magyarország oly helyzetbe tétessék, miszerint a közös harczhoz minden erejével hozzájárulni képes lehessen.

Ennélfogva megállapított dolognak tekintjük, hogy az események folyamában a szárd királyi kormány el fogja látni Magyarországot a felfegyverzés és sikraszállás (*mise en campagne*) azon módjaival, melyek szükségesek, miszerint erejét kifejthessük s közreműködését a lehető legsikeresebbé tehessük.

Egyelőre tekintetbe véve, hogy sürgősség forog fenn azon intézkedésekre nézve, melyeket egyetértésünk első eredményeinek azonnal biztosítása megkíván, van szerencsénk azon kéréseinket előterjeszteni, melyek a legnélkülözhetlenebb előkészületekre vonatkoznak.

1. Kérjük a gróf urat, méltóztassék intézkedni, hogy ötvenezer jó puska, két üteg ágyú a szükséges lövő-szerrel s két-háromezer kard oly hamar, a mint csak lehet, a dunai fejedelemségekbe és Szerbiába szállíttassék s ott a mi ügynökeink által a helyszínen kijelölendő raktárakban a mi rendelkezésünkre letároltassék. - A tengeri szállítás költségeit Galaczig, nem tudjuk kiszámítani, hanem a tengelyen szállítást Galactól s a raktározási költséget harmincz-negyvenezer frankra számítjuk.

2. A mozgalomnak előkészítésére Horvátországban, a működésre a horvát és szlapon határőr-ezredeknél s a vojvodinai és bánsági szerbek, nemkülömben az erdélyi oláhok közreműködésének szervezésére kétszázezer frankot nélkülözhetlennek tartunk; ez összeggel magunkra vállaljuk megtenni a szükséges intézkedéseket, miszerint a fontos működés bent az országban fogamatba vétessék.

3. Ügynökök küldésére, az országgal való folytonos érintkezés fentartására s mindazon különféle költségekre, melyeket munkásságunk igényel, kérünk százezer frankot rendelkezésünkre bocsáttatni.

4. A háboru kezdetén, midőn még hazánk segédforrásait fel nem használhatandjuk, kényszerítve leszünk a sikraszállási első költségek (premiére mise en campagne) fedezése végett ő királyi felsége kormányánál egy tekintélyesebb kölcsönt szorgalmazni, melynek összege azonban távolról sem állandó arányban a háborura szükségelt költségekkel; ez utóbbiaknak fedezése végett (ha majd hazánkban leszünk) az ország segédforrásaira alapítandó papírpénz-kibocsátáshoz kellend folyamodnunk. E célból pedig a haladéktalan előgondoskodást rendkívül sürgős szükségnek gondoljuk, annyival inkább, minthogy az e szakbeli iparosok a technikai munkára négy hónapi időt kívánnak. A tavalyi háboru alkalmából tájékoztuk magunkat az árak felől Angliában s úgy tudjuk, hogy egy pénzjegy-sajtógépezet kétszázezer frankba kerül, beleszámítva a metszeteket, papírt, számozó-gépet s néhány millió kész pénzjegyet. Ez összegnek egy negyede előre fizetendő. Kérjük magunkat e munkák végrehajtására a szükségesekkel elláttatni azon esetre, ha a királyi kormány e munkákat saját műhelyeiben végeztetni nem akarná.

5. Valószínűleg alkalom fog nyilni magyar haderő szervezésére olasz földön. Kérjük annál fogva excellentiádat, méltóztassék eleve magyar ruha feltárolása iránt rendelkezni három-négyezer ember számára, miszerint magyar csapatoknak mindjárt a háboru kiütésekor a harcztéren alkalmazása által az osztrák hadsereg szellemére hatni módunkban legyen.

Ha ő felségének kormánya e kívánságainkat teljesítendőknék itélné, mi azonnal munkához látandnánk, hogy a közös cselekvést előkészítsük. Miért is könyörögünk excellentiád előtt, méltóztassék a kormány határozatát nekünk mihamarább tudunkra adatni.

A kölcsönös egyetértéssel megállapított elvi pontozatok s működési terv és feltételek jegyzékét alulírt igazgatósági elnöknek szerencséje lesz excellentiádnak Londonból megküldeni.

Fogadja gróf ur stb.

a Magyar Nemzeti Igazgatóság:
(le Comité National Hongrois)

(Aláírva)

*Kossuth,
Klapka, Teleki László.*

II.

Kossuth Cavournak.

London, november 21. 1860.

(Miszerint a történeteknek hű képe maradjon fenn az állam levéltárában, bevezetésül röviden elő van adva az egyezkedés történelme, miként az fentebb leírt, aztán az egyezmény lényegét képező állapotások soroltatnak el s indokoltatnak, a mint következik):

I. Midőn a M. N. Igazgatóság Victor Emánuel király kormányának Magyarország hozzájárulását az Austria elleni eventualis háborúhoz a nemzet nevében felajánlotta s a királyi kormánytól erkölcsi és anyagi segínyt szorgalmazott, miszerint a magyar nemzet összes ereje kellőleg kifejtethessék: ez ajánlatánál és szorgalmazásánál azon elvből indult ki, miként Olasz- és Magyarország közt oly érdekazonosság forog fenn, hogy e két ország természetileg hivatva van egymást kölcsönösen segíteni, miszerint az elsőnek függetlensége befejeztethessék s biztosíthatassék, a második pedig visszaszerezethessék.

A M. N. Igazgatóság elismeri, miként olasz segítség nélkül Magyarország, a jelen körülmények közt, alig remélhetné magát az osztrák uralom alul felszabadíthatni, e segítség szorgalmazására azonban felbátorítva érezte magát azon tekintet által, hogy egyrésztől felbomlás magvait vetve az osztrák hadsereg soraiba s Magyarországot tizenöt millió lakosával és gazdag erőforrásaival nemcsak elvonva az ellenség rendelkezése alul, de még Olaszország oldalához is sorakoztatva, Magyarország részvéte az osztrák elleni háborúban rengeteg súlyt vetend e győzelem mérlegébe, - másrészt pedig Magyarország felszabadítása az osztrák uralom alul Austria hatalmát ártalmatlan arányokra szállítandván le, elannyira biztos garantiát nyújtand Olaszország függetlenségének, hogy e függetlenség nélkülözhetlen kiegészítésének tekinthető.

A M. N. Igazgatóság azon helyzetben volt, hogy e tekintetek előterjesztésénél dicső emlékü Károly Albert király tekintélyére is hivatkozhatott, a ki teljes mértékben önként felfogván e tekintetek fontosságát, 1849. kezdetén, sokkal a végzetterhes novari nap előtt, néhai gróf Mont i ezredes Magyarországnak az alulirt elnöksége alatt constituált ideiglenes kormányához rendkívüli követül s teljhatalmu miniszterül azon megbízással küldötte, hogy a király nevében Magyarország függetlenségét elismerje s forma szerinti szövetség-kötést ajánljon, még mielőtt Magyarország függetlensége a nemzet által határozatilag ki volt volna nyilatkoztatva.

Az alulirt köszönetet mond nemzete nevében C a v o u r gróf miniszterelnök urtól nyert azon biztosításért, hogy ő felsége, az uralkodó király, dicső elődjének e nézeteit magáévá teszi s ugyanazon érzelmek által van lelkesítve, mely biztosítást ő felsége az alulirotnak személyesen is megerősíteni méltóztatott.

Az ekként megállapított érdekközösség szolgálván alapul s képezvén a kiindulási pontot a köztünk létrejött egyetértésnél: az alulirt szerencsésnek érzi magát tényül jegyzékbe vehetni, hogy távol van a királyi kormány a gondolattól, Magyarország felkelését pusztán diversió gyanánt használni, hanem valóságos szövetség céloztatik a két ország között háboru eventualitásának esetére Austria ellen, s hogy a királyi kormány e háboru programjának egyik sarkalatos pontjául és e szövetség egyik koordinált céljául fogadja el Magyarország végleges felszabadítását az osztrák uralom alul s teljes függetlenségének helyreállítását, miként az 1849. ápril 14-én és 19-én a magyar nemzetgyűlés által egyhangulag el volt határozva, - elfogadja ezt a király kormánya, annyival inkább,

minthogy a magyar nemzet akarata által jogszerűleg elhatározott e függetlenség csupán külvatkozás által lett megakasztva, a nemzeti akarat elleni külvatkozás meg nem engedhetése pedig az olaszországi szerencsés események következtében immár mind Franciaország, mind Anglia által forma szerint el van ismerve.

II. Ezekből önként következik, hogy ha Magyarország a közös ellenség elleni háborúhoz felkelés által hozzájárul, ő felségének: Victor Emánuel királynak kormánya nem fog Austriától semmi külön békét elfogadni, - mint szintén nemzetünk nevében mi is kötelezzük magunkat, hogy semminemű külön békét el nem fogadunk, hanem nemzetünk állhatatosan harczoland összes rendelkezhető erejével a közös ellenség ellen, mindaddig, míg a háboru céljai Olasz- és Magyarország érdekeinek megfelelőleg győzedelmesen kivivatnak.

III. Egyezkedésünk alapjai és céljai ekként kölcsönös egyetértéssel meg levén állapítva, reménylenünk engedtetett, hogy mihelyt a politikai tartózkodás szüksége (nécessité de réserves politiques) megszűnik, ő felségének: Victor Emánuel királynak kormánya s a Magyarországot ideiglenesen képviselő m. n. igazgatóság közt alakszerű szövetségi szerződés fog köttetni.

IV. Gondosan értesülést szerezvén magának a magyar nemzet óhajai felől s értekezvén a vezénylete alatt az országban szervezkedő népies mozgalom főnökeivel is, a m. n. igazgatóság azon helyzetben van, miként nemcsak saját, hanem a nemzet nevében is kötelezettséget vállalhat, hogy Magyarország jövőendő szervezeténél az alkotmányos monarchia fog alapul vétetni s hogy az uralkodó megválasztásánál Magyarország általában az európai helyzet követelményeit, különösen pedig ő felségének a királynak érdekét fogja szem előtt tartani, előre is kijelentvén, miként a magyar nemzet semmitsem óhajt forróbban, mint azt, hogy ő felsége a király iránt hálás érzelmeinek s királyi háza iránt táplált ragaszkodásának (dévouement) bebizonyításával szorosabbra fűzhesse Olaszországgal a testvéries barátság és szövetség kötelékeit.

V. Olaszországnak világosan érdekében van, hogy a mint a háboru kiüt, Magyarország oly karba tétessék, miszerint ahhoz haladék nélkül a legnagyobb erővel hozzájárulhasson.

E feladat sikeres megoldását tartva szem előtt, a m. n. igazgatóság el nem mulasztotta magát a helyzet körülményei felől tájékozni s miután mind az ország vezéregyéniségeinek nézete, mind általában a nemzet közvéleménye felől magának biztos tudomást szerzett: alulírt most is nélkülözhetlen szükségnek kénytelen kinyilatkoztatni, a mint már az egyezkedés alkalmával olyannak nyilatkoztatta azt, hogy Magyarországra oly olasz segéd-haderő küldessék, mely a királyi hadsereghez tartozik.

E segéd hadtestnek (corps auxiliaire), a király marinája által támogatva, partra kellend szállania s elrendezvén a hadműködés alapját, az összeköttetési vonalat a tenger és Magyarország közt Dalmátia és Horvátország megszállásával biztonságba kellend helyeznie, miszerint az Olaszországban szervezendő magyar legiónak, a háboru folyamában az olaszországi osztrák hadseregből elvonni remélt magyar erőnek s a fegyvereknek s lövészereknek gyors eljuttatása Magyarországba lehetővé tétessék.

E segéd hadtestnek elég erősnek kell lennie, miszerint a feladatnak megfelelhessen s vitéz hozzájárulásával az első hadműködésekhez, a magyar nemzet haderejének gyors kifejlesztéséhez támaszul szolgálhasson.

Tekintetbe véve, hogy ezen expediciónak csak akkor kellend megtörténni, miután a hadműködések Olaszországban már valósággal megkezdettek: a m. n. igazgatóság azon

nézetben van, hogy harmincz-negyvenezer ember, a szükségesekkel ellátva, e célra elegendő lesz.

Alólírt szabadságot veszen magának kifejezést adni erős meggyőződésének, hogy a harmincz-negyvenezer ember elkülönítése nemcsak hogy nem csökkentendi Olaszország hadi erejét, de sőt azt meg fogja kettőztetni s e mellett a hadműködéseket Olaszországban megkönnyitendi, a háborút megröviditendi s a győzelmet biztositandja.

Mert e harmincz-negyvenezer ember Olaszországban alkalmazva, csak épen harmincz-negyvenezer főnyi erőt képez, ellenben Magyarországra küldve, egy tizenöt milliónyi nemzetet s pár száz ezer főnyi hadsereget ér, melynek kevés hetek alatt harcz-sorba állítását ama harmincz-negyvenezer ember lehetségessé teendi s e mellett Magyarország felkelése által az ellenséget erejének megosztására kényszeritendi, hadseregébe bomladozást vetend s összeköttetési vonalát fenyegetve, hadműködési alapját compromittálni fogja.

A királyi kormány, kellőleg méltányolva e tekintetek fontosságát, a m. n. igazgatóság e kívánságába beleegyezett, a miért is alúlírt szerencsésnek érzi magát a m. n. igazgatóság hálás köszönetének kijelentéséhez azon nyilatkozatot csatolhatni, hogy e megállapodásnak bizalmas módon legtevékenyebb polgártársainak tudomására hozatala kiszámíthatlan befolyást gyakorland a közszellemre az országban s az előkészületi szervezkedés erélyét meg fogja kettőztetni.

VI. A m. n. igazgatóság köszönettel vette jegyzékbe a királyi kormány azon biztosítását, hogy a kellő intézkedések meg fognak tétetni, miszerint egy magyar legió szerveztessék Olaszországban, az igazgatóság által kijelölendő főnökök alatt, a magyar rendszerrel összhangzásban s ugyanazon elvek szerint, melyek a tavalyi szervezkedésnél alapul szolgáltak.

Az igazgatóság kötelezi magát, minden befolyását felhasználni, miszerint a legió tekintélyes létszámra emelkedjék, a mint a kormány erre az időt elérkezettnek itélendi.

Kiütvén a háboru, az ekként szervezendő magyar legió, az olasz segéd hadtesttel egyetemben, partra fog szállíttatni, miszerint ez utóbbi által támogatattva, a lehető leggyorsabban Magyarországra nyomuljon, az időközben ott szervezendett erőket magához gyűjtse, a királyi kormány által engedélyezendő és az olasz segédsereg oltalma alatt az országba szállítandó fegyverekkel felfegyverezze s ekként Magyarország összes erejének a harcz mérlegébe haladéktalan belevetését lehetővé tegye.

VII. Elvül lőn tehát kölcsönös egyetértéssel megállapítva, hogy a hadműködések az adriai tenger felől egy olasz segédsereggel s az Olaszországban szervezendő magyar legióval, - a dunai fejedelemségek és Szerbia felől pedig a magyar határ egész hosszában alakítandó csapatokkal fognak megindíttatni s a mint e különböző seregek a határt átlépik, az egész országban általános felkelés eszközöltetik.

E működési terv alapján a m. n. igazgatóság nemcsak arra kötelezi magát, hogy a felkelést a szabott időre előkészítendi, hanem arra is, hogy oly előzetes tactical szervezésről gondoskodandik az országban, mely lehetővé teendi, hogy mindjárt a külföldi segély megérkezésekor igen tekintélyes erő állíttassék csatarendbe.

VIII. Minthogy azonban az ország pénzügyi forrásai nem lesznek használhatók, míg az igazgatóság a nemzetnek immár biztosított megegyezésével az ország ideiglenes kormányzatát valósággal kezébe nem veheti:

tekintve annál fogva egyrésről azt, hogy az alakítások a határokon s a szervezkedések az országban igen tetemes kiadásokkal járnak,

tekintve másrészt azt, hogy elkerülhetlenül szükséges a felkelési szervezés főnökeinek az országban módot nyújtani, miszerint a felkelők azon részének, mely a nemzeti hadseregbe leendő besorozásra szerveztetik, legalább egy hónapi zsoldját s ellátását fedezhessék:

a m. n. igazgatóság kényszerítve látja magát azon időre, mikor a háboru már bizonyos lesz, harczkészletti (mise en campagne) költségül a királyi kormány kegyétől nemzeti kölcsönkép tiz millió frankot szorgalmazni.

IX. Ő felsége kormánya, diplomatai uton, lépéseket teend minden külavatkozás veszélyének - a mennyire lehet - elhárítása végett s fel fogja használni befolyását a francziák császárijánál, miszerint Magyarországra is kiterjeszsze a külavatkozás meg nem engedhetőségének elvét, melyet Angliával egyetértőleg ekkorig Olaszországra nézve tiszteletben tartatott.

Az igazgatóság reményli, hogy a királyi kormány által tudomásban fog tartatni a francia kormány politikájának iránya felől Magyarországot illetőleg s hogy ennek érdekeit a császár előtt pártfogolandja.

X. Végre az igazgatóság hálás köszönettel veszen tudomást a királyi kormány azon ígéretéről, hogy diplomatai ügyviselőit Konstantinápolyban, az egyesült dunai fejedelemségekben és Szerbiában utasítandja az igazgatóság által megbizandó ügynököket eljárásukban mindenkép gyámolítani.

*

Ezekkel, Cavour gróf miniszterelnök ur kivánsága szerint, jegyzékbe téve a köztünk Turinban megállapított egyezmény pontjait, kérem ő excellenciáját, legyen meggyőződve, hogy én, s igazgatósági társaim, mint egész nemzetünk, változhatlan hűséggel s ernyedni nem tudó erélylyel fogunk elvállalt kötelezettségeinknek megfelelni s fogadja stb.

a m. n. igazgatóság nevében

(Aláírva)

Kossuth.

* * *

A turini kormány tehát, miként a fentebbiekből látható, velünk oly komoly természetű egyezményre lépett, mely a magyar nemzettel az osztrák hatalom ellen kötött szövetség jellegével birt.

Ez elhatározáshoz az olasz ügyek akkori állapota nyújt kulcsot s magyarázatot.

Az emiliai tartományoknak s Toscanának egyesülése Piemonttal, valósitotta Cavour-nak többször említett ama mondatát, hogy a villafrancai állapotások nem fognak végrehajtatni. A herczegek, főherczegek és nagyherczegek restauratiója s a pápának Romagna feletti uralma el lett temetve a népszavazat jegyeinek halmaza alá, s Napoleon kedvencz eszméjének, a hat olasz állam confoederatiójának helyébe fél Olaszország egysége lépett. E változás folytán Austria megtámadhatta volna Piemontot a nélkül, hogy szerződés-szegéssel vádoltathatnék. De Napoleon császár kijelentette, hogy a villafrancai állapotások végrehajtására erőszakot sem nem alkalmaz, sem nem enged. Austria tehát kénytelen volt beérni azzal, hogy indulatosan tiltakozott az annexiók ellen, fentartotta azt, a mit jogának nevezett, fenn cselekvési szabadságát - de nem támadott. Az olasz történelem e bámulatos lapjának megírása nem vont magára osztrák háborut.

De Olaszország egységesítésének történelméhez csakhamar még egy sokkal bámulatosabb lap lett megírva; csodaszerű lap, melyhez hasonlót még a mesés őskor mythosaiban is alig találunk.

Garibaldi 1860. május 5-én a quartoi partról (Genua mellett) ezer hetvenharmad magával¹¹⁰ tengerre szállt, hogy a Bourbonok uralmának Dél-Olaszországban véget vessen s a két pompás drágakövet (Sziciliát és Nápolyt) Victor Emánuelnek többé már nemcsak »szárd«, hanem »olasz« királyi koronájába tűzze, »azon feltétel alatt (miként tengerre-szállásakor a királynak megírta), hogy meg ne engedje tanácsosainak, ez olasz földet idegennek átadni, miként az ő szülőföldjét (Nizzát) átadták.«

Ez óriási vállalatnak útjában egy erős hajóhaddal, százezer főnyi rendes hadsereggel s egy berendezett kormánygépezet minden erőforrásaival rendelkező (hanem alattvalói által gyűlölt) hatalom állott. Igaz, hogy a harc folytatában, májustól szeptemberig, ezen első expedícióra még tizenkilencz más következett s ezek által a *Garibaldi* vezérlete alá gyülekezett olasz önkénytesek összes száma huszonháromezer kétszáz harmincznyolczra emelkedett, a mi azonban még sem tette lehetővé, hogy a hős vezér egy-egy csatába csak fél ennyi erőt is egyesíthessen. Mindig legalább háromszorta, sokszor tizszerte számosabb ellenséggel kellett mérkőznie s az mindenesetre példátlan a történelemben, hogy *Garibaldi* ily óriási vállalatnak ezer hetvenharmad magával vágott neki, a nélkül, hogy midőn hős csapatjával két szállító gőzösön tengerre szállt, csak annyi puskapora is volt volna, a mennyivel egy puskát megtölthetni.

Miként történhetett, hogy e két gőzöst a nápolyi király czirkáló fregattái el nem sülyesztették vagy el nem fogták, hogy *Garibaldi* egész csapatjával 11-én Marsalában kiszállhatott, 27-én már a sziget fővárosának birtokában lehetett s ott a nápolyi hadaknak pár erődített pontra szorított fővezérét egy hét alatt capitulációra kényszeríthette? miként történhetett, hogy győzelemről győzelemre haladva, kevesebb mint három hónap alatt egész Sziciliát felszabadította s aztán, daczára a szűk tengerszorost szemmeltartó ellenséges hadihajóknak, az olasz félszigetre átkelhetett, előnyomulása hírének büverejével a nápolyi királyt fővárosából elűzhette s alig tizenkét órával a király kivonulása után, midőn még ennek negyvenötezer főnyi serege láttávolságban, a város egyik erődje pedig még a királyiak által megszállva volt, a csupán tizenöt-husz kísérvél vasuton érkező *Garibaldi* Nápolyba triumphátori bevonulást tarthatott, holott seregének legközelebbi előőrsei hatvan kilométernyi távolságban voltak? egyszerűen: miként történhetett, hogy *Garibaldi* az óriási feladatot diadalmasan megoldotta s Dél-

¹¹⁰ Köztük *Türr István*, akkor ezredes, *Garibaldi* első hadsegéde, utóbb hadosztály-parancsnok altábornagy, kinek kitünően fényes szerep jutott e bámulatos hadjáratban s kinek köszönhette *Garibaldi*, hogy minden lövész nélkül utnak indult hős csapatja az elindulás utáni napon Orbetello várából bőséges lövészterrel ellátott. Később számos egyes magyar, és egy magyar legió is vett részt, még pedig dicsőséges részt a szicíliai s nápolyi hadjáratban. Az okt. 1-ei (volutnoi) ütközet után, mely az egész hadjárat legváltóságosabb csatája volt, *Garibaldi*, okt. 3-iki napi parancsában ekként szólt a magyarokról: »Szép volt látni a magyarokat, miként mentek a tűzbe. Olyan nyugodtan s oly rendben, mintha nem is ütközetben, hanem csak gyakorlati mezőn volnának. Az ő rettenthetlen bátorságuknak nem csekély része volt az ellenség visszavonulásában.«

Ha majd a következő kötetben az olaszoni magyar legió keletkezését s történelmét főbb vonásaiban vázolandom, lesz alkalmam a hős vezér több ily elismerő nyilatkozatára hivatkozni. Itt még csak annyit akarok megemlíteni, miként *Garibaldi* még most, husz év után is annyi méltánnyal emlékszik vissza magyarjaira, hogy folyó (1880.) évi apr. 5-ről kelt levelében nekem ezeket írja: »A magyar legió, melyet 1860-ban vezényleni szerencsém volt (j'ai eu l'honneur de commander), a testvériesség dicső hivatását a marsalai ezer iránt azon fényes vitézséggel töltötte be (brillante bravour), mely az ön hős nemzetének kiváló tulajdona.«

Hanem az első (quarto-marsalai) expedícióban magyar csak *Türr* volt. Legalább a közzétett névjegyzékben én mást nem találok, még a *Tüköry* nevét sem, ki pedig már Palermo bevételénél, az előcsapatot vezetve, halálosan megsebesült.

Olaszországot kilencz millió lakosával Victor Emánuel király alkotmányos monarchiájához hozzácsatolta? - mindez korunk történelmének kétségtelenül legérdekesebb s a történelmi bölcsészetnek úgy a népekre, mint a kormányokra nézve egyik legtanulságosabb fejezetét képezi, de Irataim keretébe nem tartozik.

Ide csak az tartozik, a mi közvetlen causalitási viszonyban áll *Cavour* gróf azon elhatározásával, hogy velünk a fentebb ismertetett egyezményre lépjen.

Garibaldi nevének büverejével a forradalom ellentállhatlanul nyomult előre Nápolyban. A Bourbonok uralma el volt ítélve. A dolgok e helyzetében a turini kormánynak nem volt más választása, mint vagy szabad folyást engedni a forradalmi árnak, vagy Victor Emánuel királynak egy tekintélyes hadsereg élén Dél-Olaszországban megjelenése által a helyzetet dominálni.

A turini cabinet, a legmagasabb rendű politikai tekintetek által, kényszerüleg e másodikra volt utalva.

Garibaldi ugyan már mikor Quertonál tengerre szállt, megirta a királynak, hogy az ő programja »Olaszország egysége Victor Emánuel királylyal« s adott szavához hiven, Victor Emánuel nevében gyakorolta a dictaturát Sziciliában; *Depretis*-t, kit a király küldött hozzá, tág hatalommal prodictátornak nevezte ki, sőt a piemonti statutumot törvényül hirdette ki s a hivatalnokoknak és helyhatóságoknak a hűség-esküet Victor Emánuel király iránt köteleességgé tette; a célra nézve tehát *Cavour* és *Garibaldi* közt nem volt különbség: de a cél valósításának módjára nézve nemcsak végtelenül nagy eltérés, hanem valóságos ellentét volt.

Garibaldi-nak vezéreszméje az volt, hogy Victor Emánuel Rómában a Capitoliumról kell Olaszország királyává kikiáltani. Ő el volt határozva Nápoly felszabadításánál meg nem állapodni, hanem győzhetlennek vélt seregét Nápolyból egyenesen Rómára vezetni, legkevésbé sem gondolva azzal, hogy Rómát francia császári sereg tartja megszállva.

Ez elhatározásából még csak titkot sem csinált. »*Andiamo a Roma!*« (menjünk Rómába) - e szavakkal hivta fegyverre az olasz nemzetet, kiáltványában. »*Andiamo a Roma*« - volt felelete a nápolyi tartományok üdvözlő küldöttségeihez. *Cavour* a nápolyi szárd követnek: *Villamarina*-nak bizonyos megbízást adott *Garibaldi*-hoz. »Rómába megyek,« - volt válasza.

Anglia kormánya igen nagy szolgálatokat tett Olaszországnak a nem-avatkozás elvének fentartása által, hanem minden lehetőet elkövetett, miszerint az olaszokat rábírja, hogy Austriát Velence végett meg ne támadják. Ily értelmű jegyzékeket küldött Turinba, egyszersmind *Elliot Henrik*-et, Anglia nápolyi ügyviselőjét utasította, bocsátkozzék bizalmas (nem hivatalos) érintkezésbe *Garibaldi*-val s adja tudtára, miként Nagy-Britannia kormánya reméli, hogy Velence nem fog megtámadtatni.

Elliot találkozást eszközölt *Garibaldi*-val. »Hannibal« angol hadihajón előadta neki, a mire utasítva volt s értekezéséről lord *John Russell*-nek szept. 10-én a következőket jelentette:

»Előadásomra *Garibaldi* tábornok azt felelte, hogy nem csinál titkot terveiből, tehát teljes nyíltsággal fog szólni. Neki - ugymond - eltökélt szándoka haladék nélkül (atonce) Róma felé nyomulni s a mint ez kezében lesz, az egyesült Olaszország koronáját Victor Emánuel királynak felajánlni. Aztán erre fog hárulni Velence felszabadításának feladata, a minél ő (*Garibaldi*) a királynak csupán hadnagya lesz.«

Erre *Elliot* (kinek különösen Austria bántatlansága volt lelkére kötve) kijelentette, miként Nagy-Britannia kormánya meg van győződve, hogy Velence megtámadása veszélyt hozna Olaszország legjobb érdekeire s óva intette a tábornokot, ne ringassa magát ábrándokba az angol nemzet érzelmei felől; mert igaz ugyan, hogy Anglia csaknem az utolsó emberig

pártolja törekvéseit, de az általános érzélem igen hamar megváltoznék, ha a dolgok oly messzire vitetnének, hogy európai háborút provokálhatnak.

Garibaldi kijelentette, miként ő teljességgel nem hiszi, hogy Velence megtámadtatása ily következtetést vonhat maga után. Az osztrák birodalom rohadt egészen a magkőig s azon a ponton van, hogy darabokba széthulljon. Ő körölte számos magyar van, ezektől tudja, hogy Magyarország kész fölkelni a legelső felhívásra s hogy Austria most már még csak a horvátokra sem számíthat.

Rómát illetőleg *Elliot* kérdést tőn, vajjon meggondolta-e a tábornok, hogy Rómát megtámadni annyit jelent, mint összeütközésbe jönni az ottani francia őrsereggel s hogy ez okvetlenül francia interventiót vonand maga után Olaszország ügyeibe?

Erre *Garibaldi* indulatosan azt válaszolta, hogy Róma olasz város, sem Napoleonnak, sem senkinek a világon nincs joga őt onnan kizárva tartani.

»Nem is a jog, hanem az okosság kérdését vagyok hajlandó tárgyalni« - felelé *Elliot* - »s ámbár megfoghatónak találok, hogy a csodák, melyeket oly csekély eszközökkel végrehajtott, oly bizalommal töltik el a tábornokot, melyet mások tulzottnak tarthatnak: mégsem titkolhatom el, hogy rettegve hallom önt Róma megtámadásáról szólani, a míg az Napoleon császár seregeinek őrizete alatt áll.«

»Nem tehetek róla,« - felelé *Garibaldi* - »nincs választásom. Mennem kell Rómába és el is megyek. Én nem félek a francziák császárjától. A sikert még csak nem is tartom valami nagyon nehéz dolognak.«

E rendkívüli bizalom magyarázatául *Elliot* megjegyzé, miként *Garibaldi* kíséretében azon meggyőződés volt elterjedve, hogy Róma megtámadása még csak nem is fog összeütközést vonni maga után a francia őrsereggel, mert az tulajdonkép nem is Rómát őrzi, hanem csak a pápa személyét, a pápa pedig bizonyosan megszökik *Garibaldi* közelgésének hírére s a francia őrsereg vele megyen. (Ez az illúzió pár évvel később becses olasz vérbe került Mentánánál.)

Elliot e szavakkal rekesztette be jelentését: »*Garibaldi* az egész társalgás alatt úgy beszélt, mint egy rajongó (entusiast), a ki el van határozva felvett olaszegységi eszméjeért mindent kockáztatni s ki feltett szándokától sem az útjába gördülhető akadályok által, sem azon veszély által, hogy minden elveszhet, a mi már megnyerettet, magát visszatartatni nem engedi.« (*Elliot* - lord *John Russell*-nek, szept. 10. 1860.)

Ilyen volt az álláspont, melyre *Garibaldi* helyezkedett. Ő nem gondolt a diplomatiával, nem vette fel számításainak mérlegébe a nem-interventió elvének roppant súlyát, melynek felállításával és fentartásával Napoleon császár és Anglia egész Európát rákényszerítették, hogy a nagy olasz mozgalomnak tétlen szemlélője maradjon.

Cavour ellenben irtózott a gondolattól, hogy Róma megtámadása által Napoleon császárral összeütközés provokáltassék. Ő nem ringatta magát azon illúzióban, hogy Olaszország, a minő rendezetlen állapotban akkor volt, Franciaországgal is és egy időben Austriával is megmérkőzhetik, - s Róma megtámadását Olaszország végzetes veszedelmének tekintette.

Ez volt az egyik ok, mely a turini kormányt azon határozatra indította, hogy a királynak hadserege élén Nápolyba kell mennie, miszerint személyes jelenléte által a forradalom túlradásának gátot vessen.

A másik ok az volt, hogy *Garibaldi* loyálisához ugyan a kételkedésnek még csak árnyéka sem férhetett, de azt tudták Turinban, hogy a hadi dolgokkal elfoglalt hős vezér legközelebb bizalmas környezetében sok igen tevékeny tényező a dolgok fejlődését nem a

Garibaldi, hanem a *Mazzini* programjának kerékvágásába tereli s ezek a tényezők egyrészt oly befolyásra vergődtek, másrészt a dictátor nyíltan vallott programjához ragaszkodó miniszterium rendelkezéseit paralysálva, annyi zavart idéztek elő, hogy a dolgok polgárháboru lehetősége felé sodortattak, a minek viszont, miként egy ízben *Türr* tábornok nyíltan kimondotta, az lehetett volna következése, hogy Olaszország egységének kivívása helyett a Bourbonok Nápolyba, az osztrákok Milanóba visszatérnek. A pártviszály már-már oly erőre kapott, miszerint attól lehetett tartani, hogy ha a monarchikus elv elleneinek tevékenysége nem paralysáltatik, magának *Garibaldi*-nak sem lesz hatalmában programját keresztül vinni. Ugy látszik, hogy maga a dictator is sejtett ilyesvalamit, legalább erre mutat az, hogy midőn (később valamivel) *Türr* tábornok, ki nápolyi parancsnokká volt kinevezve, ez állásáról épen azért mondott le, mert az antimonarchicus párt befolyása mindenkép rudat vetegetett rendelkezéseinek küllőibe, - *Garibaldi* azt felelte neki: »Maradjon ön, mert ön olyan ember, a ki programmat, karddal kezében, torlaszokról is fenn fogja tudni tartani.«

Tehát az utcai torlasz-harcz lehetősége is kilátásban volt!¹¹¹

Ez a második ok, mely Victor Emánuel személyes jelenlétét elkerülhetlen szükségké tette.

Hozzájárultak ehhez még hadtani tekintetek is. A nápolyi király elhagyta ugyan a fővárost, mert a *Garibaldi*-t imádó fél milliónyi lakosság közt nem érezte magát biztonságban, de ezzel még a háboru nem volt befejezve, sőt - mondani lehet - a munka nagyja csak azután következett. A menekvő király azt mondta seregének, mely őt Capuához kísérte: »Megmenekültünk az árulóktól (így nevezte azokat, kik olasz érzelműek voltak), most bizhatunk magunkban, helyt állhatunk.« És a sereg, melyhez ekkép szóllott, még mindig negyvenötezer főből állott hatvan jól felszerelt ágyuval, és e tekintélyes erő Capuara támaszkodott, melynek erődjét kétszáz ágyu védelmezte, míg *Garibaldi* csak tizenhatezer embert huszonöt igen közép-szerűleg szerelt ágyuval állíthatott e sereggel szembe a Santa Mariától Casertaig nyúló csatavonalon s egész lovassága negyven vagy ötven magyar huszárból állott, az ellenség pedig ötezer lovassal rendelkezett. Igaz, hogy az erők ez aránytalansága daczára, *Garibaldi* most is csodákat mivelt, de fájdalmas napja is volt (Cajazzonál), mi vele az egész hadjárat alatt még nem történt. Piemonti segítségre volt szükség, miszerint Nápoly az olasz egységnek megnyerve legyen, sőt még a piemonti seregnek is hónapokra volt szüksége, míg *Cialdini* és *Menabrea* piemonti tábornokok Gaëta ostrománál annyira mehettek, hogy Nápoly utolsó királya a hontalanság vándorbotját kezébe venni kényszerítve lett.

Valóban én nem merném magamra vállalni, hogy meggyőző czáfolatot irjak *Bianchi Nicomed* e következő soraira:

»Bármennyire nagyok is *Garibaldi*-nak történelmileg kimagasló érdemei e hősie vállalatnál, melyet más alig mert volna megkísérteni s bármennyi kincseit a vérnek, bátorságnak, fátalmaknak, szenvedéseknek s nagylelkű politikai abnegationnak hoztak is vitéz bajtársai áldozatul: mégis nem pártos igazságtalanság állítani, hogy ha magukban maradnak, katonai tekintetben végre is megbuktak volna, politikai tekintetben pedig elsíklottak volna egy oly ösvény lejtőjén, melynek taposása Olaszország szülemelő szerencséjére pusztulással járt.« (Storia della diplomazia, stb. VIII. kötet. 287. l.)

Ily hatalmas okok szólltak a mellett, hogy Nápolyba Victor Emánuel király személyes vezérlete alatt piemonti hadsereg menjen. Igen, de Nápoly és V. E. király közt a pápa birtoka feküdt, csak azon keresztül lehetett Nápolyba jutni! Róma s a mi Rómától nyugatra fekszik,

¹¹¹ Victor Emánuel király Anconából okt. 9-én a dél-olaszországi népekhez intézett kiáltványában e pártoskodásról a következő szavakban tett említést: »Egész Olaszország félt, hogy egy dicsőséges népszerűségnek s őskori becsületességnek árnyékában egy factió teszen tömörülésre (riannodarsi) kísérletet, mely nagyravágyó fanatismusa chimaeráinak a közel nemzeti diadalt kész feláldozni.«

vagyis a mi szent Péter patrimoniumának nevével volt felcziczomázva, francia sereg oltalma alatt állott, ahhoz nyulni nem lehetett. De az adriai tengerpart vidéke, Umbria s a Markák nem voltak francia oltalom alatt s *Cavour* elhatározta ezeket el is foglalni, miszerint az ut Nápolyba nyitva legyen s meg is tartani, mert e nélkül Dél-Olaszország nem volna összekapcsolva az északkal.

E merész határozat végrehajtására *Cavour* gróf azon körülményt használta fel alkalmul, hogy a pápa *Lamoricière* francia tábornokot szolgálatába fogadva, ennek vezérlete alatt külföldi (jóréshben Austriában toborzott) zsoldosokból oly bérencz hadat gyűjtött össze, melyet maga sir *James Hudson* turini angol követ is szept. 7-ikei sürgönyében »a katonai kalandorok legrosszabb s legaljasabb osztályának, becstelen, gaz eszközöknek« bélyegzett (worst and lowest classes of military adventurers, un worthy and villainous instruments).

A nápolyi király szept. 5-én este hagyta el Nápolyt.

Garibaldi szept. 6-án tartotta bemenetelét Nápolyba.

Cavour gróf szept. 7-én adta tudtára *Antonelli* bibornoknak, hogy ha rögtön le nem fegyvereztetik s el nem bocsáttatik a pápa kormánya által zsoldba fogadott idegen bérencz had, melynek jelenléte sérti a nemzeti érzelmet, meggátolja a nép óhajásainak nyilvánítását s álcázott idegen avatkozást képez Olaszország ügyeibe: Victor Emánuel király seregeinek parancsa van benyomulni a Markákba s Umbriába, mert a király lelkiismerete nem engedheti, hogy tétlen tanuja maradjon a véres repressióknak, melyekkel idegen bérenczek a nemzeti érzelm minden nyilvánítását olasz vérbe fullasztanak.

Én, *Cavour* gróf meghívására, szept. 8-án mentem Turinba.

Szept. 9-én állapítottuk meg *Klapka* tábornok és *Teleki László* társaimmal a feltételeket, melyeknek alapján a turini kormánnyal egyességre lépni ajánlkozunk.

Szept. 10-én *Cavour* gróffal egyességre jutottunk.

Szept. 11-én a miniszteri tanács egyezkedésünket megerősítette.

Ugyanazon nap Victor Emánuel király hadai a Markákba és Umbriába bevonultak, hogy azoknak diadalmas elfoglalása után (a mi csak tizenhatsz napi munkába került) a király személyes vezénylete alatt okt. 13-án a nápolyi határt átlépjék s jelenlétükkel a biztosított rend oltalmát nyujtsák a népakarat nyilvánításának, mely okt. 21-én a dél-olaszországi két drágakövet Victor Emánuel olasz királyi koronájába tűzte.

Garibaldi beváltotta május 5-én a quartori parton adott szavát. A két Szicília dictátora, a triumphátorok magaslatáról az egyszerű polgár igénytelen színvonalára szállva, a nagyság tetőpontjára emelkedett. Kardját hüvelyébe dugta s elment üres kézzel káposztát ültetni Caprerába.

Ama szeptemberi napok, melyekre fentebb hivatkoztam, egymással causalitási viszonyban állnak.

Mielőtt a pápai tartományok megszállása foganatba vétetnék, *Cavour* tájékozni kívánta magát, hogy mit mond a vakmerő tervhez Napoleon? Ezért ment *Farini* Chambérybe. A sphinx hallgatott, de aztán Napoleon herczegnek, ki *Cavour* tervét melegen pártfogolta, ennyit mondott: »Ha Piemont azt gondolja, hogy ez mulhatlanul szükséges, miszerint magát s Olaszországot a bajok özönébe merüléstől megmentse, - ám tegye. De tudja meg, hogy saját veszélyére teszi. Fontolja meg, hogy ha Austria által megtámadtatik, Franciaország nem fogja őt segíteni.«

Tehát a dolgok akként állottak, hogy a mi Emilia s Toscana annexiójakor nem történt meg, most megtörténhetik.

Ilyennek látta *Cavour* a helyzetet. Szept. 13-án *Lamarmora* tábornoknak ezeket írta:

»A Markák elfoglalása szükségessé vált az által, hogy Nápolyt Garibaldi meghódította. De okot ad Austriának minket megtámadni. Francziaország ezt elismeri, de nem hajlandó annak fegyverrel ellentállni. Tehát saját erőnkre kell támaszkodnunk.«

A velünk kötött egyezmény folytán *Klapka* tábornok, megállapított rendeltetése szerint, keletre menve, utközben *Cavour* grófot nov. 17-én Turinban meglátogatta, mely alkalommal *Cavour* e nézetet még határozottabban megerősítette. *Klapka* tábornok e beszélgetést Naplójában jegyzékbe vette. Szíves volt azt velem közleni. *Cavour* akkoron így nyilatkozott:

»Austria magatartása annyira fenyegető volt, hogy e hatalom részéről a Pónál és Minciónál támadástól lehetett tartanunk. Minthogy a piemonti hadsereg felének Közép-Olaszországban és Nápolyban kellett elfoglaltatni, e fenmaradt rész alig volt volna elegendő a tömörített osztrák haderővel megmérkőzni. Rendkívüli segédeszközökről kellett gondoskodni s ezek között Magyarország hathatós közreműködésének biztosítása kiváló helyet foglalt.«

Ez szolgál kulcsul s magyarázatul a fentebb megismertetett egyezményhez.

Történelmi érdekű dolognak tartottam ezt felvilágosítani, miszerint tisztán álljon az olvasó előtt, hogy ez egyezmény nem valamely határozatlan aspirációk tűnékeny fellobbanásából keletkezett, hanem nagy érdekek által sugallott komoly határozat volt, melynek komolysága azon erélyes eljárás megismertetéséből is ki fog tűnni, melyet *Cavour* az általunk kikötött segédeszközök kiszolgáltatása s rendeltetési helyükre juttatása körül kifejtett.

Ezt azonban s az ügy további változatait *Irataim* III-ik kötetére kell fentartanom, melyben egyszersmind meg fogom ismertetni a magyar emigráció politikai életének elkövetkezett főbb mozzanatait mind azon ideig, míg a nemzet akként nem határozott maga felett, hogy tehetségben gyöngé, de kötelességérzetben erős s hazafiúi hűségben rendithetlen kezeinkből a zászló kiűtetett, melynek lobogtatásával a magyar kérdést minden viszontagságok között a megoldásra váró történelmi kérdések között a világ szeme előtt fentartani igyekeztünk.

Itt még csak azt jegyzem meg, hogy az Austria részéről várt s valósággal tervben is volt támadás, mely a turini kormánnyal 1860. szeptemberben megállapított egyezményünkre közvetlen alkalmat adott, elmaradt ugyan, de mert az érdekközösség, mely annál indokul szolgált, e miatt csorbát nem szenvedett, a közvetlen eredmény meghiusulása daczára is amaz egyezmény emigrationalis életünk egyik leghatályosabb mozzanata maradt, mert emberek s körülmények minden változatain keresztül az szolgált alapul s kiindulási pontul azon viszontagságos viszonynál, mely az olasz kormány s a magyar emigráció közt mindaddig fenforgott, míg az 1866-iki háboru kimenetele az érdekközösségnek s vele e viszonynak véget nem vetett.

* * *

És most, a kor és bánat súlya alatt megfogyatkozott tehetségem e szegényes termékét azon óhajttással bocsátom utnak a távol szülőföld felé, hogy ha van valami igazság a nézetekben, melyeket az olvasó ez irathalmazban elszórva talál: ne legyen az oly mag, mely egészen kopár sziklára hull.

A siker áldása istennél van. Embernél a becsületes igyekezet.

VÉGE A MÁSODIK KÖTETNEK.